

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ - ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Φανή Μαγκούτα

Οι Επτανήσιοι ποιητές στα νεοελληνικά αναγνώσματα της Μέσης Εκπαίδευσης: ιστορική παρουσίαση από το 1864 μέχρι το 1977

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επόπτης Καθηγητής:

Κωνσταντίνος Αγγελάκος, Καθηγητής Παιδαγωγικών, του Ιονίου Πανεπιστημίου

Μέλη Τριμελούς Επιτροπής:

Βασίλειος Λέτσιος, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας, του Ιονίου Πανεπιστημίου

Αθανάσιος Ευσταθίου, Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας, του Ιονίου Πανεπιστημίου

ΚΕΡΚΥΡΑ 2021

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....8

ΜΕΡΟΣ Ι

Από την Ένωση της Επτανήσου (1864) μέχρι τις πύλες της Εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913/1914.....17

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Από το 1864 μέχρι το 1884: Από τις χρηστομάθειες μέχρι την πρώτη έκδοση του σχολικού εγχειριδίου λογοτεχνίας.....17

α. Λανθάνουσες προτυπώσεις του μαθήματος των Νέων Ελληνικών, πριν από την έκδοση των πρώτων εγχειριδίων.....17

β. Μορφές χρηστομαθειών: Η χρονική σχέση τους και η εξελικτική διαδρομή τους.....32

γ. Από τις χρηστομάθειες μέχρι την πρώτη εμφάνιση των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων.....52

δ. Η διακίνηση των χρηστομαθειών. Ο ρόλος των Συλλόγων με μορφωτικούς και εκπαιδευτικούς στόχους.....71

ε. Η εξέλιξη των χρηστομαθειών από το 1884 και μετέπειτα σε εγχειρίδια αρχαιογλωσσίας.....74

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η καθιέρωση του μαθήματος των Νέων Ελληνικών το 1884 και η πρώτη σειρά εγχειριδίων (1884 – 1909).....80

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

Προοπτικές για την είσοδο των Επτανησίων ποιητών στο σχολικό εγχειρίδιο 106

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Περίοδος πρώτη (1884 – 1909). Η λογοτεχνική ατμόσφαιρα της Αθήνας στα 1884 – 1896 και οι Επτανήσιοι ποιητές.....106

α. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη του 1884. Το πρώτο σχολικό εγχειρίδιο νεοελληνικής λογοτεχνίας.....120
β. Τα *Αναγνώσματα Νεωτέρων Λογογράφων και Ποιητών* υπό Ευάγ. Κ. Κοφινιώτου.....127
γ. Η *Νεοελληνική Ανθολογία* του Χαρίση Πουλίου.....131
δ. Τα βιβλία του Π.Ι. Φέρμπου της πρώτης σειράς εγχειριδίων (1884 – 1909) 135
ε. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Π.Δ. Σακελλαρίου.....138
στ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ευαγγέλου Γ. Παπαχατζή.....139
ζ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Διονυσίου Ε. Κολοκοτσά.....141
η. Το αναγνωστικό των Π.Γ. Ιωαννίδου και Δ.Π. Δαμασκηνού.....144

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της δεύτερης σειράς (1909 – 1913). Ο δημοτικισμός στα 1910 και η επίδρασή του στα εγχειρίδια.....147

α. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Δημητρίου Κακλαμάνου.....154
β. Το αναγνωστικό των Ε.Γ. Παντελάκι – Ν. Κυπαρίσση.....164

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Ο ρυθμός της Ιστορίας: Βαλκανικοί πόλεμοι – Α΄ Παγκόσμιος (1914-1918) επιβάλλουν "νέου τύπου" αναγνωστικά.....167

α. Η επίδραση της Μεγάλης Ιδέας στη διαμόρφωση του περιεχομένου των εγχειριδίων λογοτεχνίας της τρίτης σειράς (1913 – 1917).....167
β. Η εκπαιδευτική πολιτική στα 1913/1914.....174
γ. Ο Ανδρέας Κάλβος στα σχολικά εγχειρίδια της λογοτεχνίας.....180
δ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Νικολάου Μπέρτου της τρίτης σειράς εγχειριδίων (1913 – 1917).....183
ε. Η παρουσία του Γεράσιμου Μαρκορά στα σχολικά εγχειρίδια.....199

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της τέταρτης σειράς (1917 -1929).....204

α. Ο Λορέντζος Μαβίλης στα σχολικά εγχειρίδια της τέταρτης σειράς.....212
β. Τα Πρακτικά του συλλόγου των καθηγητών ως πηγές διερεύνησης για τα διδακτικά βιβλία στα 1926/1929.....214
γ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ιωάννου Σ. Ζερβού.....219

δ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Νικολάου Μπέρτου της τέταρτης σειράς (1917 – 1929).....223
ε. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ιωάννου Πολέμη.....226
στ. Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα του Ζαχαρία Παπαντωνίου.....230
ζ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα.....233
η. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Αλεξάνδρου Γ. Σαρή της τέταρτης σειράς (1917 – 1929).....238
θ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Νικολάου Κοντοπούλου της τέταρτης σειράς (1917 – 1929).....247

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της πέμπτης σειράς (1930 – 1938). Η διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας και της λογοτεχνίας καταλαμβάνει... για πρώτη φορά τη θέση της.....252

α. Η γλώσσα στην εκπαίδευση στα 1930.....260
β. Η γυναικεία παρουσία στα σχολικά εγχειρίδια της λογοτεχνίας στα 1930. 265
γ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Κώστα Γ. Πασαγιάννη.....272
δ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Χ. Αντωνάτου και Θ. Φιλιππάτου.....275
ε. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Διον. Μπαντούνα και Νώντα Ελάτου. 277
στ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Αλ. Γ. Σαρή της πέμπτης σειράς (1930 – 1938).....279
ζ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Μιχαήλ Χ. Οικονόμου.....290
η. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Νικολάου Κοντοπούλου.....295
θ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ηλία Βουτιερίδη.....300
ι. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Κ. Παρορίτη – Αλκ. Αργυροπούλου....301
κ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Ηλία Π. Βουτιερίδη – Νώντα Έλατου (1930 – 1938).....307
λ. Τα *Νέα Ελληνικά Αναγνώσματα* του Ηλία Π. Βουτιερίδη διά την Α΄ τάξιν των Ημιγυμνασίων και των εξαταξίων Γυμνασίων.....311
μ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Εμμ. Τρουλλινού και Ζαχαρία Παπαντωνίου (1930 – 1938).....313

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Τα «συλλογικά» αναγνωστικά της έκτης σειράς (1938 – 1950). Τα πολιτικά γεγονότα της περιόδου και η επίδρασή τους στην εκπαίδευση.....317

α. Η αντιμετώπιση του γλωσσικού στα 1940.....325

β. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Δημ. Κοντογιάννη –Νικ. Κοντοπούλου – Μιχ. Οικονόμου – Κων. Αθ. Ρωμαίου.....328
γ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Νικ. Κοντοπούλου –Γ. Καλαματιανού – Μελή Νικολαΐδη κ.ά. (1938 – 1950).....331
δ. Ο αριστοτέχνης μεταφραστής και ο «ερασιτέχνης» ποιητής Ιάκωβος Πολυλάς: Διαχειριστής του κληροδοτημένου στις γενιές σολωμικού έργου..336
ε. Προσεγγίσεις στους Επτανήσιους ποιητές μέσα από τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Δημ. Κοντογιάννη – Νικ. Κοντοπούλου – Μιχαήλ Χ. Οικονόμου – Κων. Αθ. Ρωμαίου διά την Α΄ τάξιν των Γυμνασίων.....338
στ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Μιχαήλ Χ. Οικονόμου κ.ά.....340

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Οι στόχοι της παιδείας στα 1950 – 1960 και τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της έβδομης σειράς (1950 – 1956/57).....344

α. Η επίδραση του δημοτικισμού στα σχολικά εγχειρίδια της λογοτεχνίας της Μέσης Εκπαίδευσης στη δεκαετία του ’50.....353
β. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1957.....361
γ. Η «τιμητική» των εγχειριδίων του Ν. Κοντοπούλου στα «νέα» βιβλία της έβδομης σειράς (1950 – 1956/57).....370
δ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Ν. Κοντοπούλου – Κ. Ρωμαίου για την Α΄ Γυμνασίου της έβδομης σειράς.....372
ε. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Νικ. Κοντοπούλου – Θεοδ. Μακροπούλου διά την Γ΄ τάξιν των Γυμνασίων.....373

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Ο χαρακτήρας των εγχειριδίων της μεταπολεμικής γενιάς: Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της όγδοης σειράς (1956/57 – 1976/83).....379

α. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Σ. Σπεράντσα – Σ. Δουφεξή –Λ. Βρανούση – Β. Σφυρόερα – Θ. Μακροπούλου – Κ. Ρωμαίου για τη Β΄ Γυμνασίου.....379
β. Αναγνωστικά «συνεργασίας»: Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Σ. Σπεράντσα – Σ. Δουφεξή – Λ. Βρανούση – Β. Σφυρόερα – Θ. Μακροπούλου – Κ. Ρωμαίου.....393
γ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Χ. Δημητρακοπούλου –Θ. Παρασκευοπούλου – Στ. Σπεράντσα – Σ. Δουφεξή της όγδοης σειράς (1956/57 – 1976/83).....396

δ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Γ. Καλαματιανού, Η. Λάγιου, Μ. Σταθοπούλου – Χριστοφέλλη για την ΣΤ΄ Γυμνασίου, της όγδοης σειράς.....397
ε. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Γ. Καλαματιανού, Μ. Σταθοπούλου – Χριστοφέλλη, Ν. Κοντοπούλου, Ευ. Φωτιάδη, Ηλ. Μηνιάτη για την Ε΄ Γυμνασίου.....399
στ. Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα των Λ. Βρανούση – Β. Σφυρόερα, Γ. Καλαματιανού, Κ. Ρωμαίου, Π. Παρρή.....402
ζ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Γ. Καλαματιανού, Θ. Μακροπούλου, Ν. Κοντοπούλου.....403

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Η βαθειά τομή του 1977: αλλαγές και βελτιώσεις στο περιεχόμενο και στον τύπο των σχολικών εγχειριδίων λογοτεχνίας. 9η σειρά εγχειριδίων (1983 - 2006).....407

α. Τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* των Ν. Γρηγοριάδη – Δ. Καρβέλη – Χ. Μηλιώνη – Κ. Μπαλάσκα – Γ. Παγανού για την Α΄ Γυμνασίου.....407
β. Τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* των Ν. Γρηγοριάδη – Δ. Καρβέλη – Χ. Μηλιώνη – Κ. Μπαλάσκα – Γ. Παγανού για τη Β΄ Γυμνασίου.....409
γ. Τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* των Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού της Γ΄ Γυμνασίου.....411
δ. Τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* για την Α΄ Λυκείου των Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού.....413
ε. Τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας των Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, Γ. Παπακώστα για τη Β΄ Λυκείου. Εξέλιξη στο περιεχόμενο και στον τύπο των εγχειριδίων – νέες τάσεις.....414
στ. *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* για τη Γ΄ τάξη Ενιαίου Λυκείου των Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού και Γ. Παπακώστα.....418
ζ. Το εγχειρίδιο *Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* για τη Γ΄ τάξη Ενιαίου Λυκείου, θεωρητικής κατεύθυνσης και θετικής κατεύθυνσης (επιλογής).....421

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....423

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....433

Στον Νίκο

ολόψυχα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διατριβή αντλεί το θέμα της από τον χώρο του Ιονίου, πράγμα το οποίο, εν πρώτοις, φαίνεται και από τον τίτλο της: ***Οι Επτανήσιοι ποιητές στα νεοελληνικά αναγνώσματα της Μέσης Εκπαίδευσης: ιστορική παρουσίαση από το 1864 μέχρι το 1977.*** Θεωρήθηκε αναγκαίο, λοιπόν, να μελετηθεί ενδελεχώς και να «μετρηθεί», κατά το εφικτό, η επτανησιακή ποίηση μέσα από τα εκπαιδευτικά συστήματα, από τις μεταρρυθμίσεις και φυσικά μέσα από τα αναγνωστικά, ώστε να απαντηθεί το ερώτημα τί εισπράττουν οι μαθητές από το μάθημα της λογοτεχνίας στη σχολική τάξη, με σημείο αναφοράς πάντα, τους Επτανήσιους ποιητές.

Καταρχάς να συστήσουμε ποιοί είναι αυτοί οι δημιουργοί του επτανησιακού χώρου και πώς ορίζεται ο κατάλογος αυτών των ποιητών. Δεν είναι αναγκαστικά γεννημένοι στα Επτάνησα, αλλά ποιητές με επτανησιακή καταγωγή. Για τις ανάγκες της παρούσας διατριβής, που καλύπτει μεγάλο χρονικό άνυσμα (1864–1977), Επτανήσιοι δεν θεωρούνται μόνο όσοι έχουν γεννηθεί εκεί. Αυτή η τοποθέτηση μας δίνει τη δυνατότητα να συμπεριλάβουμε ως Επτανήσιο, για παράδειγμα, εκτός από τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, ο οποίος αυτοδίκαια συναθροίζεται στους δημιουργούς της Επτανήσου και τον δισέγγονό του Νάνο Βαλαωρίτη, γεννημένο στη Λωζάνη, οικουμενικό ποιητή υπ΄ αυτή την έννοια, κατά ρίζα όμως αυθεντικό Επτανήσιο. Παραδόξως λοιπόν, όπως προσδιορίσαμε το πεδίο, ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης και ο δισέγγονός του Νάνος Βαλαωρίτης, καταχωρίζονται και οι δύο στα σχολικά εγχειρίδια λογοτεχνίας ως Επτανήσιοι σε διαφορετικές βέβαια περιόδους. Παρόμοια περίπτωση και ο διεθνής πελαγίσιος Νίκος Καββαδίας.

Εξηγώντας το φαινόμενο της επτανησιακής δημιουργίας ο Κ.Θ. Δημαράς το αντιλαμβάνεται έτσι: εμφανίζονται «ιδιότυπα» τα Επτά Νησιά, με δικά τους χαρακτηριστικά, αναγνωρίσιμα, συγχρόνως όμως είναι συνδεδεμένα ομού,

αόρατα, θα έλεγε κανείς, από το άγγιγμα της ποίησης. Η ρήση του Κ. Θ. Δημαρά, ότι Ποίηση είναι η Επτανησιακή Σχολή, έχει τη βάση της και την αλήθεια της.

Ο Θεοδόσης Πυλαρινός, σύγχρονος ερμηνευτής του επτανησιακού αυτού φαινομένου, όπως περιγράφηκε ιδεολογικά στην ιστορική του οριοθέτηση, συναθροίζει τους Επτανήσιους ποιητές με σύστημα, τους οποίους και τοποθετεί στον φυσικό χώρο που έζησαν και δημιούργησαν. Έτσι έχουμε τους Κυθήριους της Επτανησιακής Σχολής, τον λογοτεχνικό κύκλο της Ζακύνθου, την Κέρκυρα μεσούντος του 20ου αιώνα, τους Προσολωμικούς, τους πρώτους Σολωμικούς, τη λογοτεχνική Λευκάδα της φθίνουσας Επτανησιακής Σχολής και τον Άγγελο Σικελιανό, τον κερκυραϊσμό και την αναζήτηση του νέου. Στην «ομαδοποίηση» των ποιητών της Επτανήσου κατά Πυλαρινό, τα εισαγωγικά, τα οποία θέσαμε, δηλώνουν ταυτόχρονα και τη σχετικότητα του όρου. Αυτό σημαίνει ότι είτε εκλογικευμένα προσεγγίσει κάποιος τους Επτανήσιους ποιητές, είτε με τη λυρική διάθεση του παρελθόντος, θα καταλήξει ότι: «Οι κάτοικοι των μακαρίων εκείνων νήσων γεννώνται κατά το μάλλον ή ήττον ποιηταί»! Εξάλλου, ας μην μας διαφεύγει, να το έχουμε ενώπιόν μας πάντοτε, πως η Επτάνησος μας κληροδότησε και τον κανόνα του αισθητικού μεγέθους και της γνήσιας ποίησης, όπως εκφράζεται από τον Διονύσιο Σολωμό.

Διαπιστώσαμε λοιπόν, ότι στα αναγνωστικά συγκαταλέγονται ποιητές επτανησιακής καταγωγής, από την μητρόπολη Κέρκυρα μέχρι το άκρο της. Οι δημιουργοί της επτανησιακής παράδοσης, του Ιόνιου χώρου, οι οποίοι εισάγονται στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* ανά εποχή, είναι αυτοί που οι θεματικές τους εξυπηρετούν τη διδακτική της ποίησης και τους παιδαγωγικούς στόχους. Την ταυτότητα των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* την καθορίζουν οι προτιμήσεις των ανθολόγων, οι δεσμεύσεις των αναλυτικών προγραμμάτων, η τροχοπέδη της γλώσσας και τα λοιπά ιδεολογικά, αισθητικά ρεύματα και πλείστα άλλα ρεύματα όπως, το ηθικό σχήμα της κάθε εποχής. Εξ ορισμού λοιπόν τα παιδαγωγικά επιβλαβή ποιήματα αποκλείονται από τις προδιαγραφές του Υπουργείου και δεν φτάνουν στα αναγνωστικά.

Τα έργα της επτανησιακής ποιητικής δημιουργίας, εν τέλει, αντιστάθηκαν στον συρμό, είναι διαχρονικά, δεν είναι επιπόλαια κείμενα που σήμερα κυριαρχούν και αύριο εξαφανίζονται. Επομένως, όλοι οι επτανησιακής καταγωγής τεχνίτες του έμμετρου λόγου συνδιαλέγονται με την ποίηση, έχοντας δεχθεί τη θεϊκή της παρουσία, το άγγιγμα της μούσας.

Η εξελικτική πορεία του σχολικού εγχειριδίου υπήρξε ενδιαφέρουσα μέσα στο χρόνο, καθώς παρατηρήσαμε το σχολικό βιβλίο από διάφορες οπτικές γωνίες, πανοραμικά, στο ιστορικό του πλαίσιο. Ο αναγνώστης θα διαπιστώσει ευκρινώς τις δυσκολίες που παρουσιάζει αυτού του είδους η πρωτογενής έρευνα, δηλαδή το διευρυμένο πρωτογενές υλικό, ιδίως στην πρώιμη φάση του σχολικού εγχειριδίου λογοτεχνίας, στις λανθάνουσες μορφές του, τις λεγόμενες *Χρηστομάθειες* και στην εύρεση των πρώτων, σπάνιων, από το 1884 εγχειριδίων. Πεδίο που επιβάλλει για τους ερευνητές και περαιτέρω ανάσυρση υλικού. Παρενθετικά αναφέρουμε ότι δυσκολίες πολλές προέκυψαν στη συλλογή των χρηστομαθειών, όχι όμως ανυπέρβλητες, διότι είναι πηγές δυσεύρετες και δυσανάγνωστες εξαιτίας της φθοράς του χρόνου στο χαρτί.

Για την εύρεσή τους, λοιπόν, και για τη συλλογή του υπολοίπου υλικού κρίθηκε αναγκαία η επιτόπια έρευνα στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, η οποία πραγματοποιήθηκε σε διάφορες πόλεις: στη Λάρισα, στη Λαμία, στον Βόλο, στην Βέροια, στην Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη, στην Κρήτη (ΓΑΚ Χανίων) και σε μέγιστο βαθμό στα Γενικά Αρχεία της Κέρκυρας.

Για τον επιδιωκόμενο σκοπό απαραίτητη ήταν η επίσκεψή μας στις Βιβλιοθήκες. Παραθέτουμε τον μακρύ κατάλογο προς απόδειξη, επειδή η έρευνα άρχισε προ της ψηφιοποίησης των αρχείων: Βιβλιοθήκη Μηλεών Πηλίου, Βιβλιοθήκη Ζαγοράς Πηλίου, Εθνική Βιβλιοθήκη, Δημοτική Βιβλιοθήκη Κέρκυρας, Βιβλιοθήκη Αναγνωστικής Εταιρίας Κερκύρας, Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.), Μπενάκειος Βιβλιοθήκη, Βιβλιοθήκη της Βουλής, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Βιβλιοθήκη του Συλλόγου Ωφελίμων Βιβλίων (Σ.Ω.Β.), Βιβλιοθήκη του Παιδαγωγικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών,

Βιβλιοθήκη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Βιβλιοθήκη του Βαφοπουλείου Πνευματικού Κέντρου Θεσσαλονίκης, Βιβλιοθήκη Δήμου Αθηναίων, Βιβλιοθήκη του Ινστιτούτου των Νεοελληνικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Βιβλιοθήκη του Τμήματος Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, Βιβλιοθήκη Ενώσεως Σμυρναίων και Εφημερίδας *Μικρασιατική Ηχώ*, Βιβλιοθήκη «Εστίας» Νέας Σμύρνης, Βιβλιοθήκη του Μουσείου Δροσίνη, Ίδρυμα Παλαμά, Βιβλιοθήκες και Αρχεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, Βιβλιοθήκη της Σχολής Μωραΐτη, Βιβλιοθήκη του Συλλόγου «*Οι Τρεις Ιεράρχες*» του Βόλου, Βιβλιοθήκη του Δημοτικού Κέντρου Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου και πολλές ιδιωτικές Βιβλιοθήκες και Βιβλιοθήκες συλλεκτών.

Τα εγχειρίδια λογοτεχνίας που συγκεντρώθηκαν και αποδελτιώθηκαν είναι εκατόν οκτώ (108). Ο κατάλογος κατά βάση συμπληρώθηκε, όμως ο χρόνος είναι δυνατόν να εμφανίσει σε κάποια βιβλιοθήκη «παράλληλο» εγχειρίδιο, που χρησιμοποιήθηκε ως ανθολόγιο στη σχολική τάξη. Η ταξινόμηση σε σειρές, χρησιμοποιώντας ως εργαλείο μετέπειτα, όταν εκδόθηκε, τον κατάλογο του Λάμπρου Βαρελά (2007), υπήρξε επίπονη. Αποτελεί το επίκεντρο της έρευνας χωρίς καθαυτή να συνιστά την όλη μελέτη, διότι η βιβλιογραφική ένδυση της διατριβής αξιοποιεί και αναδεικνύει το θέμα. Η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε κατά περιόδους, οι βιβλιογραφικές παραπομπές ενισχύουν τον στόχο. Δηλαδή να ερμηνεύσουμε την πορεία μέχρι το πρώτο σχολικό βιβλίο λογοτεχνίας – προδρομική περίοδος - και πώς λειάνθηκε το έδαφος για να καταλήξουμε στη σύνθεση του πρώτου ανθολογίου, καθώς και την μακρόχρονη εξελικτική διαδρομή του σχολικού βιβλίου λογοτεχνίας μέχρι το συμβατικό όριο τέλους, το 1977. Επιμέρους στόχο της εργασίας αποτέλεσε να δείξουμε αυτή τη μετάβαση από τις *Χρηστομάθειες* στα Αναγνωστικά.

Το ένα σκέλος της μελέτης ακουμπά στη λογοτεχνία με κέντρο τους Επτανήσιους στα σχολικά εγχειρίδια και το άλλο στην πολιτική, όπως η δεύτερη ανιχνεύεται πίσω από τις ενέργειες των προσώπων και της δράσης τους. Η

ιδεολογική βάση των σχολικών εγχειριδίων είναι ζήτημα πολιτικής τοποθέτησης, εκφράζει την βούληση μιας εποχής, η οποία με την συνεπικουρία των αισθητικών και λογοτεχνικών της τάσεων διαμορφώνει τελικά τη διδακτέα ύλη στο ελληνικό σχολείο. Η διερεύνηση του παρελθόντος (1864/1884 έως 1977) σημασιοδοτεί την ταυτότητα της σημερινής εκπαίδευσης, προσδιορίζει την παιδεία που σήμερα λαμβάνουμε. Το παρελθόν αντανακλάται στο παρόν, όσον αφορά στα εκπαιδευτικά μας ζητήματα.

Για την καλύτερη προσέγγιση του θεματικού κέντρου της μελέτης, που είναι οι ποιητές της Επτανήσου και η αξιοποίησή τους στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση μέσω του εγχειριδίου λογοτεχνίας, το υλικό διευθετήθηκε ως εξής: από την Ένωση της Επτανήσου, που είναι η χρονική είσοδος του ερευνητικού πεδίου, μέχρι τη δημιουργία του πρώτου σχολικού βιβλίου για τη λογοτεχνία (1884). Ακολουθεί στη συνέχεια, η ερμηνεία της θέσης του μαθήματος των Νέων Ελληνικών εν μέσω έξι μεταρρυθμίσεων, του 1913, του 1917, του 1929/30, του 1957, του 1964 και του 1976, με τις μεταβολές που επέφεραν στα σχολικά βιβλία.

Φυσικά το ενδιαφέρον της μελέτης επικεντρώνεται στην παρουσία των Επτανησίων ποιητών στα εγχειρίδια. Οι ποιητές του Ιονίου ανιχνεύονται στα αναγνωστικά, γι΄ αυτούς γίνεται ουσιαστικός λόγος στην παρούσα διατριβή και αυτοί, κύριοι εκπρόσωποι του λογοτεχνικού επτανησιακού παρελθόντος, μας ενδιαφέρουν πρώτιστα. Ιδιαίτερα οι κορυφαίοι, ο Ανδρέας Κάλβος που επιχειρεί σύνθεση όλων των στοιχείων του ελληνισμού με το ποιητικό του ένδυμα, το ιδιότυπο ύφος του και ο Διονύσιος Σολωμός με την αναγνωρισμένη στο ύψος εθνικού ποιητή αισθητική υπεροχή του.

Στη διαδρομή του μαθήματος των Νέων Ελληνικών, επιχειρήσαμε να αποτυπώσουμε τα χαρακτηριστικά των βιβλίων και τη μετάλλαξή τους από τη μεταξική δικτατορία, που σηματοδοτείται με την ίδρυση του ΟΕΣΒ το 1937, έως την παραγωγή των ελεύθερων μεταπολιτευτικών εγχειριδίων το 1977. Στο όριο αυτό, 1977, κλείνει το ερευνητικό πεδίο της παρούσας διατριβής και δεν επεκτείνεται στα σχολικά εγχειρίδια του 1983-2006. Σ΄ αυτή την περίοδο

ορίζεται νέα σειρά σχολικών εγχειριδίων (2006), η οποία χαρακτηρίζεται από βιβλία της συγγραφικής ομάδας και όχι από δημιουργήματα εκ συρραφής των διαφόρων συλλογών. Στην περίπτωση αυτή που αναφερόμαστε, το συλλογικό εγχειρίδιο έχει διαφορετική «συγγραφική ιδιοσυγκρασία». Μοιάζει να συντίθεται από έναν μόνο συγγραφέα, δηλαδή φέρει αναγνωρίσιμη πατρότητα, αν επιτρέπεται ο όρος εδώ, σε σχέση με τα αναγνωστικά της συμπίλησης εκ διαφόρων συλλογών.

Ενδιαφέρει ποιοι Επτανήσιοι ποιητές και λογοτέχνες ήταν στο προσκήνιο, ποιοι αγνοήθηκαν και ποια είναι η αποτίμηση του έργου τους. Διότι, ο τρόπος με τον οποίο λειτούργησαν οι Επτανήσιοι ποιητές μέσα στην ιστορία του σχολικού εγχειριδίου είναι το ζητούμενο, το διακύβευμα. Οφείλει ο ερευνητής να αποσαφηνίσει τους παράγοντες που οδήγησαν τους εν λόγω ποιητές να υπάρξουν στο σχολικό βιβλίο. Το γεγονός ότι κάποιοι εισχώρησαν στα αναγνωστικά και διαμόρφωσαν συνειδήσεις αποτελεί ένα καλό μέτρο των πνευματικών μας δυνάμεων και φωτίζει την ιστορία της εκπαίδευσης.

Η δομή της διατριβής περιλαμβάνει δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος εστιαζόμαστε στις *χρηστομάθειες,* οι οποίες προώθησαν από άποψη περιεχομένου και γλώσσας – με διάμεσο την δημιουργία του Λέοντος Μελά *Ο Γεροστάθης* – την ανάγκη σύνθεσης σχολικού εγχειριδίου για τη λογοτεχνία. Η χρονολογική αφετηρία είναι από το 1864 με όριο τέλους το 1884, που εκδόθηκε το αναγνωστικό των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη. Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει τις σειρές των εγχειριδίων, τα χαρακτηριστικά των αναγνωστικών, το ύφος της ποιητικής γραφής των Επτανησίων ποιητών που καταγράφονται σε αυτά. Τα διδακτικά εγχειρίδια για τη διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας εκφράζουν την λογοτεχνική μας ιστορία, η οποία προέκυψε από την παράδοση του τόπου, από τις πνευματικές ζυμώσεις, από τα αισθητικά ρεύματα, από τις επιδράσεις που δέχτηκαν οι ανθολόγοι, από την πορεία του γλωσσικού ζητήματος και από την πολιτική του Υπουργείου. Επιβάλλεται λοιπόν να ενταχθούν στη μελέτη σχόλια και ερμηνεία όλων αυτών των παραμέτρων.

Αξίζει, λοιπόν, να σταθμεύσουμε στους Επτανήσιους ποιητές, διότι το ποιητικό μας παρελθόν μας κατηύθυνε σε αυτούς. Η σύνθεση του *Γεροστάθη*, που οφείλεται στο κλίμα των χρηστομαθειών, εκφράζει κατά μία άποψη το κλίμα της Επτανησιακής παράδοσης, ως περιρρέουσας ατμόσφαιρας μιας εποχής. Έτσι, υπόγεια και υπαινικτικά, δρα η Επτάνησος και στη συγκρότηση του πρώτου εγχειριδίου.

Μέσα από την αναζήτηση των ανθολογίων διαπιστώνει κανείς ότι οι Επτανήσιοι εργάστηκαν ως ανθολόγοι, ως ποιητές, ως παράγοντες του υπουργείου και όχι μόνο, για να μεταδώσουν στους μαθητές τη γνώση. Τελικά, την λογοτεχνία οι μαθητές και ιδιαιτέρως την ποίηση την κατανοούν μέσω του Διονυσίου Σολωμού, του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη και των λοιπών Επτανησίων. Αυτοί διαμορφώνουν την όλη προσωπικότητά τους, προσδίδουν στους μαθητές ωριμότητα γλωσσική και ωριμότητα αισθητική. Αυτό διαφαίνεται και από την εξέλιξη της γλώσσας στα εγχειρίδια ανά περίοδο, ώστε μπορούμε να μετρήσουμε, έτσι, την καλλιέργεια των γενεών.

Εν κατακλείδι, θεωρούμε ότι έχουμε απαντήσει στο ερώτημα: τί κομίζουν τα ποιήματα των Επτανησίων μέσω των ανθολογίων στους μαθητές. Ωστόσο, πιστεύουμε ότι αυτά που έχουν αξία δεν μετριούνται. Ποιοτικά και όχι ποσοτικά θα αποτιμηθούν οι Επτανήσιοι στα σχολικά εγχειρίδια. Εξάλλου, στην λογική «πόσος Σολωμός, πόσος Καβάφης... πόσοι ποιητές διδάσκονται στο σχολείο» φαίνεται πια ότι δεν μπορούμε να απαντήσουμε με μαθηματικούς όρους. Διότι δεν είναι ζήτημα θεωρητικό, είναι ζήτημα ψυχικής υφής. Η ποίηση είναι μύηση και, αν μυήσουμε τους μαθητές μας στην επτανησιακή ποίηση, υπάρχει τρόπος να συνεννοηθούν οι γενιές. Μύστες είναι πάντοτε οι ποιητές. Μύστες συγκινήσεων και εμπειριών.

Ευχαριστίες

Ευχαριστίες πολλές οφείλω, η κατάλληλη λέξη θα ήταν ευγνωμοσύνη, στον εποπτεύοντα καθηγητή μου κ. Κωνσταντίνο Αγγελάκο, Καθηγητή Παιδαγωγικών και Ανθολόγο σχολικών εγχειριδίων λογοτεχνίας, που με προσοχή και λεπτότητα με καθοδήγησε. Ευχαριστώ επίσης τα άλλα δύο μέλη της Τριμελούς Επιτροπής, τον Επίκουρο Καθηγητή του Τμήματος Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας κ. Βασίλειο Λέτσιο, που στάθηκε δίπλα μου και τον Καθηγητή της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας κ. Αθανάσιο Ευσταθίου, ο οποίος με τις νουθεσίες του ήταν παρών σε όλη την πορεία της διατριβής.

Ευχαριστίες πολλές χρωστώ στον ποιητή Νάνο Βαλαωρίτη, δισέγγονο του ποιητή Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, που δεν θα φυλλομετρήσει πλέον την τελική μορφή της διατριβής, όπως στο προσχέδιο με αγάπη έκανε. Ευχαριστώ όλους όσοι μου επέτρεψαν να εργαστώ στις βιβλιοθήκες τους, τον κ. Χρήστο Π. Πετρόπουλο, για την ουσιαστική συμβολή του με τα σπάνια βιβλία που μου παραχώρησε, την κα Ελένη Αγγελομάτη, για την ενθάρρυνση και τη σημαντική βοήθεια στην αρχή της εργασίας, τον κ. Δαυίδ Αντωνίου, που με καθοδήγησε και αυτός στα πρώτα βήματα, την κα Ελένη Βαχάρη, Διευθύντρια του Μουσείου Δροσίνη, τον κ. Βασίλειο Πάσχο, ο οποίος μου χάρισε ένα «κληρονομικό» του βιβλίο περί Επτανησίων και τους οικείους των Ιωάννη Λεμπέση και Μιχάλη Δούνια, που δεν είναι πια ανάμεσά μας. Επίσης ευχαριστώ τους Διευθυντές των Γενικών Αρχείων, που με βοήθησαν στην διαδικασία συγκέντρωσης του πρωτογενούς υλικού.

Θερμά ευχαριστώ τον Καθηγητή κ. Θεοδόση Πυλαρινό, που μου έδωσε την ευκαιρία να ασχοληθώ, συνεργαζόμενη μαζί του, με τα Επτανησιακά. Κυριολεκτικά με χειραγώγησε με τις υποδείξεις του.

Τελειώνοντας, οφείλω ευχαριστίες στους επιμελητές του φωτογραφικού αρχείου, το οποίο λειτουργεί αυτόνομα, ως συλλογή. Δεν αναπαράγεται, φυσικά, χωρίς την έγκριση των ιδιωτικών Βιβλιοθηκών, στις οποίες ανήκουν τα

περισσότερα εγχειρίδια που λάβαμε. Συνοδεύει τη διατριβή το φωτογραφικό αρχείο, είναι κτήμα της, παρά ταύτα δεν συμπεριλαμβάνεται στο κυρίως σώμα. Επίσης ευχαριστώ όλους όσοι συμπαραστάθηκαν σε μένα, ο καθένας με τον τρόπο του, στη διαδρομή αυτής της ερευνητικής εργασίας.

ΜΕΡΟΣ Ι

Από την Ένωση της Επτανήσου (1864) μέχρι τις πύλες της Εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913/1914

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Από το 1864 μέχρι το 1884: Από τις χρηστομάθειες μέχρι την πρώτη έκδοση του σχολικού εγχειριδίου λογοτεχνίας

α. Λανθάνουσες προτυπώσεις του μαθήματος των Νέων Ελληνικών, πριν από την έκδοση των πρώτων εγχειριδίων

Πριν από τη συγγραφή του πρώτου εγχειριδίου λογοτεχνίας στα 1884,[1] επειδή τίποτα δε δημιουργείται στη λογοτεχνία από μη προϋπάρχουσα ύλη, υπήρχαν στο σχολείο διδακτικά βιβλία για την εκμάθηση της αρχαίας ελληνικής κυριότατα, τα οποία περιείχαν μικρά αυτοτελή διηγήματα[2] ή αποσπάσματα συγγραμμάτων

---

1 *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, εγκρίσει του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, μετά σημειώσεων και εικόνων, υπό Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, τόμοι Α΄, Β΄, Γ΄, Τυπογραφείον «Ο Κοραής», Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1884.

2 Αυτοτελή Διηγήματα: Πρόκειται για σύντομες, ολοκληρωμένες ηθοπλαστικές ιστορίες, οι οποίες ενυπάρχουν στις χρηστομάθειες. Για παράδειγμα, στη χρηστομάθεια *Αι μελέται των παίδων περιέχουσαι διάφορα διηγήματα ηθικά, υπό Κωνσταντίνου Αποστολίδου*, Τύποις Αγγ. Καναριώτου και Ζ. Γρυπάρη, Εν Αθήναις 1872, σ. 5 στο κεφ. ΣΤ αναφέρεται το ηθοπλαστικό διήγημα «Η άδικος κρίσις» απευθυνόμενο στους συνετούς δικαστές. Η ιστορία κινείται ανάμεσα στο συμβολισμό και την αλληγορία, καταλήγοντας στο δίδαγμα: «[…] Τότε οι δικασταί, οι αντιπροσωπεύοντες επί της γης τον Ουράνιον Κριτήν, δεν ήθελον καταχράσθαι το μέγα εκείνο χρέος αυτών, απατώντες τους μικρούς παίδας και επαπειλούντες τους χωρικούς δ' ίδιον αισχρόν κέρδος. Δεν ήθελεν ευρεθή τόπος, ίνα αδικήση τις ή ζημιώση τον πλησίον του. Πας τις ήθελεν εμπιστεύεσθαι τότε τον άλλον».

μορφωτικού περιεχομένου και ονομάζονταν «Χρηστομάθειες». Αυτές θα τις εννοήσουμε ως συνθέματα ποικίλης ύλης, με περικοπές φιλολογικού ή φιλοσοφικού περιεχομένου, με επιγράμματα, με γνώμες, με τεμάχια λυρικών ποιημάτων και δραμάτων. Οι χρηστομάθειες αυτές, οι οποίες άρχισαν να καταρτίζονται από τους Ελληνιστικούς ήδη χρόνους,[3] ήταν συνταγμένες κατά μίμηση των αρχαίων. Μετεξελίχθηκαν όμως στην πορεία του χρόνου και παρουσίασαν γλωσσικές καινοτομίες, στην κατεύθυνση μιας πιο εξελιγμένης γλωσσικής μορφής, που φυσιολογικά μας οδήγησαν στη συγγραφή του πρώτου σχολικού εγχειριδίου για τη λογοτεχνική μόρφωση και την εξάσκηση στη γραμματική των Νεοελλήνων στα 1884.

Από το 1864 μέχρι το 1884, που έχουμε την πρώτη έκδοση σχολικού εγχειριδίου για τη λογοτεχνία, συναντάμε λανθάνουσες «προτυπώσεις του μαθήματος των Νέων Ελληνικών». Ο νεοελληνικός λόγος υπήρχε σπερματικά μέσα στον αρχαίο λόγο, σε κείμενα που έφεραν τον τίτλο «Χρηστομάθειες». Τα εν λόγω βιβλία αποτελούν πρώιμες μορφές των εγχειριδίων νεοελληνικής λογοτεχνίας· ως νεοελληνική χρηστομάθεια καταχωρίζεται και το πρώτο εγχειρίδιο νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Στη δεκαετία 1860 - 1870 δίνεται έμφαση στην εκμάθηση του αρχαίου λόγου, ενώ ο νεοελληνικός λόγος παραμελείται. Η δε χρηστομάθεια του Ανέστη Π. Κωνσταντινίδου στα 1864, η πρωτοποριακή αυτή απόπειρα νεοελληνικού λόγου, με ηθικά τεμάχια σε απλή νεοελληνική γλώσσα, έμεινε μεμονωμένη περίπτωση και δεν γνωρίζουμε ποια απήχηση βρήκε στο αναγνωστικό κοινό.

Οι συγγραφείς του πρώτου σχολικού εγχειριδίου για τη λογοτεχνία, Γ. Δροσίνης και Γ. Κασδόνης, δανείστηκαν από τις ξένες και τις ελληνικές χρηστομάθειες πλούσια ύλη για τη σύνθεση του εγχειριδίου τους. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, δεν αυτοσχεδίασαν, αλλά προέβησαν συστηματικά στη συγκέντρωση του υλικού τους, ακολουθώντας τα ίχνη του γραμματειακού είδους

[3] Βλ. Π. Δρανδάκη, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. ΚΔ΄, λήμμα «Χρηστομάθεια», σ. 710.

των χρηστομαθειών. Έτσι, επαναλαμβάνουν στα κείμενα που συλλέγουν ηθοδιδακτικά τεμάχια, τα οποία περιείχαν κλασικές θέσεις του εγχώριου διδακτισμού και πατριωτισμού, αν και έχουμε από την έρευνα την πληροφόρηση ότι ανακαλούν στη μνήμη χρηστομάθειες της αλλοδαπής, πλήρεις από ωφέλιμες σκέψεις και ηθικές διηγήσεις για την ψυχαγωγία των παιδιών.[4]

Γι' αυτό κάνουμε λόγο για σπερματικές «μορφές» του μαθήματος των Νέων Ελληνικών πριν από την έκδοση του πρώτου εγχειριδίου. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι πρόδρομες αυτές μορφές του μαθήματος των Νέων Ελληνικών δεν ήταν ο γνωστός τρόπος, δηλαδή η λογική πορεία της εξέλιξης του μαθήματος των Νέων Ελληνικών· ήταν συνάρτηση ιδεολογικών και κοινωνικών παραγόντων, που δημιούργησαν μια στάση ζωής, η οποία οδήγησε στην ολοκληρωμένη θεώρηση του μαθήματος, δηλαδή οι μικρές ή μεγαλύτερες χρηστομάθειες από το 1851 και οι παλαιότερες κυοφόρησαν τελικά το εγχειρίδιο του 1884.

Οι πρώτες αυτές μορφές, κατά τα πρότυπα ανάλογων βιβλίων στην Ευρώπη, είχαν διπλό σκοπό ως κύριο λόγο ύπαρξής τους. Πρώτο λόγο τον ηθοπλαστικό και δεύτερο το γνωστικό, δηλαδή τη νοητική ανάπτυξη του μαθητή. «Ως από πηγής τινός πολυχεύμονος», γράφει στον πρόλογο του έργου του ο Δ. Ν. Δάρβαρις,[5] θα αντλήσουν οι νέοι πνευματική τροφή από τη γραφή του βιβλίου του. Δηλαδή θα καταρτιστούν, θα διορθώσουν την «καρδίαν» τους, πράγμα που αντιστοιχεί σε στερεά βούληση, σε καθαρότητα νόησης και σε συναισθηματική σταθερότητα, χαρακτηριστικά που συνοψίζονται σε υγιές φρόνιμα, αντιπροσωπευτικό του ιδεώδους εκείνων των χρόνων.

---

[4] Βλ. Μάρθα Καρπόζηλου, «Η Αποθήκη των Παίδων της Madame Leprince De Beaumont: ένα σχολικό εγχειρίδιο στα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», *Το παιδικό βιβλίο στην Ελλάδα τον 19ο αι.*, εκδ. ΕΛΙΑ – Καστανιώτης, Αθήνα 1997, σ. 108

[5] Βλ. *Εκλογάριον γραικικόν, εις χρήσιν των πρωτοπείρων της απλής διαλέκτου, συλλεχθέν υπό Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρεως του εκ Κλεισούρας της Μακεδονίας*, τύποις δ, Εκδοθέν δαπάνη των Κυρίων Αυταδέλφων Δαρβάρεων, Εν τη Ελληνική Τυπογραφία Γ. Βενδότη, Εν Βιέννη της Αυστρίας, 1804.

Αυτή η τοποθέτηση των συγγραφέων[6] των χρηστομαθειών εκπηγάζει από την εθνικοπατριωτική ιδεολογία[7] της εποχής, που είναι σύμφωνη με την προβολή οποιουδήποτε πνευματικού έργου, εν προκειμένω βιβλίου, αν αυτό προσφέρει κάτι στην προκοπή του Γένους.

Βέβαια, η βαρύτητα στη χρηστοήθεια[8] και ιδίως στα καθήκοντα των νέων είναι χαρακτηριστική στους λόγιους συγγραφείς του είδους των χρηστομαθειών καθώς και η ιδανιστική θεώρηση του βίου. Συγκεκριμένα, για τη συγκρότηση

---

6 Λόγιοι όπως ο Άνθιμος Γαζής (1758 - 1828), ο Στέφανος Κομμητάς (1770 - 1883 ή 1834), ο Κωνσταντίνος Κούμας, (1777 - 1836) και ο Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος (1755-1830) εξέδιδαν ποικίλα βιβλία, τα οποία στόχευαν στη μόρφωση των ελληνοπαίδων και την αφύπνιση από την αμάθεια. Ενδεικτικά αναφέρουμε τη *Γεωγραφία εκτεθείσα μεν γαλλιστί υπό Αδριανού Βάλβι* (sic)*, ερμηνευθείσα δε διά χρήσιν των Ελλήνων υπό Κ. Μ. Κούμα*, τόμος πέμπτος και τελευταίος, Δαπάναις των αυταδέλφων Δ. και Ν. Αργυριάδων, Εν Βιέννη της Αυστρίας 1840.

7 Πρόκειται για την ιδεολογία της εποχής, την οποία αποτυπώνει απόσπασμα από επιστολή του Στέφανου Κομμητά προς άγνωστο αποδέκτη αναφερόμενη στις γλωσσικές του θέσεις. «[…] Και λέγω, αν επειθόμην εις τους φίλους, δεν έπρεπεν άραγε να ονομάζωμαι παράνομος και η Πατρίς να με κηρύξη ως προδότην; […]».
Ο Κομμητάς παραλληλίζει τον υπέρ της γλώσσας αγώνα προς τον υπέρ της πατρίδας και θεωρεί επιπλέον τον παραμελούντα αγώνα της γλώσσας εξίσου αξιοκατάκριτο προς τον ενώπιον του εχθρού ρίψασπι. Βλ. Γεωργίου Θ. Ζώρα, *Ο Στέφανος Κομμητάς και το Γλωσσικόν Ζήτημα* (Ανέκδοτος επιστολή εκ του κώδικος 29 του Σπουδαστηρίου Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών / Αθήναι 1968, σ. 9).
Ο Κομμητάς φαίνεται από την επιστολή του αυτή ότι έχει συναίσθηση του μεγέθους της προσφοράς του προς το Γένος. Εκφράζεται και εννοεί τα λόγια του μιλώντας ως εξής: «[…] Και εγώ υπόσχομαι αυτοίς, όσα εύρωσιν εις τους δώδεκα τόμους της Εγκυκλοπαιδείας μου, τοσαύτα να εύρω εις ένα μόνον τόμον των εκείνου και τούτο χωρίς δισταγμού». Βλ. Γ.Θ. Ζώρα, *Ο Στέφανος Κομμητάς και το Γλωσσικόν Ζήτημα*, ό.π., σ. 10. Αναφέρεται στην *Εγκυκλοπαιδεία των Ελληνικών μαθημάτων,* έργο του που εκδόθηκε πρώτα το 1811 – 1814, και στη συνέχεια επανεκδόθηκε πολλές φορές.

8 Βλ. *Χρηστοηθείας μαθήματα – Ηθική ή περί καθηκόντων* μεταφρασθείσα το πρώτον εκ του γερμανικού υπό Γ.Γ., εκδίδεται μετά πολλών προσθηκών δαπάνη Ανδρέου Κορομηλά (προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων), εκ της Τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά (οδός Ερμού αριθ. 215), Εν Αθήναις 1854.
Τα *Χρηστοηθείας μαθήματα, ηθική ή περί καθηκόντων,* αποτελούσαν εξελιγμένη μορφή της *Συλλογής Παιδαγωγικών Μαθημάτων* του Σ. Κομμητά, όπως διαφαίνεται από τη σημείωση του εκδότη τους, Ανδρέου Κορομηλά, στην έκδοση του 1854. Στην έκδοση αυτή της Χρηστοήθειας ανιχνεύουμε και την παλαιότερη πηγή των διδακτικών αυτών μαθημάτων, η οποία είναι τα παιδαγωγικά μαθήματα του Φραγκίσκου Σουαβίου. Αυτές οι παιδαγωγικές παραινέσεις διαιρούνται σε τρία τμήματα, τα οποία αντιστοιχούν στις γενικές κατηγοριοποιήσεις των καθηκόντων

παιδικής βιβλιοθήκης οι λόγιοι προέκριναν τις συλλογές «παιδαγωγικών μαθημάτων», έχοντας τη βαθιά ριζωμένη πεποίθηση ότι συμβάλλουν με τον τρόπο αυτό στην αναγέννηση και οικοδομή του έθνους. Με τη συγκρότηση παιδικής βιβλιοθήκης δημιουργείται σταδιακά μια πνευματική παράδοση, η οποία μας οδήγησε και στη σύνταξη του πρώτου σχολικού εγχειριδίου κειμένων λογοτεχνίας. Ήταν «μελέτες περί παίδων», δηλαδή κείμενα με λογοτεχνικότητα, μεταφρασθέντα κυρίως από τη γαλλική γλώσσα και συνταχθέντα «μετά διαφόρων παρατηρήσεων εν είδει διδασκαλιών».[9]

Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε αναλυτικά πώς έγινε αυτή η αξιοποίηση της ύλης των χρηστομαθειών από τους πρώτους συγγραφείς εγχειριδίου Νέων Ελληνικών, Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη. Με μορφή που προσεγγίζει τον ορισμό «βιβλίον διδακτικόν περιέχον μικρά αυτοτελή διηγήματα ή αποσπάσματα συγγραμμάτων μορφωτικού περιεχομένου», θα συναντήσουμε χρηστομάθεια στα 1851 με τον τίτλο *Ελληνική Χρηστομάθεια*[10] ή «συλλογή

προς τον Θεό πρώτα, προς τον εαυτό μας και προς τους άλλους. Στο εν λόγω βιβλίο παρουσιάζεται ως γενική έννοια η επιμέλεια της ψυχής, η βελτίωση του νου, που επιμερίζεται σε φροντίδα της ψυχής, σε βελτίωση του νου και σε τρόπους με τους οποίους μπορεί να αποκτήσει κανείς την ευδαιμονία. Πρβλ. Παιδαγωγικά μαθήματα συντεθέντα παρά Στεφάνου Κομμητά του εκ Φθίας, εκ χωραρχίας μεν Κοκοσίου, Κώμης δε Κωφών, *Αναγνωστικά*, *Εκλογάριον*, παρά τω ευγενεί Ματθαίω Τράττνερ τω εκ Πετρόζας, Εν Πέστη 1827.

9 Βλ. Κωνσταντίνου Αποστολίδου, *Αι μελέται περί παίδων περιέχουσαι διάφορα διηγήματα ηθικά*, Τύποις Αγγ. Καναριώτου και Ζ. Γρυπάρη, Εν Αθήναις 1872.

10 *Ελληνική Χρηστομάθεια*, *ή συλλογή τεμαχίων εκ των δοκιμοτέρων Ελλήνων πεζογράφων και ποιητών,* μετά σχολίων, γραμματικών, ιστορικών και γεωγραφικών και μετ' επιτόμων φιλολογικών εκθέσεων. Διηρημένη εις τόμους τρεις. Προς χρήσιν των απανταχού ελληνικών σχολείων. Έκδοσις τετάρτη. Στερεότυπος. Κατά το εν τρίτον επαυξηθείσα και μετά πλείστης επιμελείας διορθωθείσα υπό Σ.Δ. Βυζαντίου και Α.Ρ. Ραγκαβή, δαπάναις Ανδρέου Κορομηλά. Κατ' έγκρισιν του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου. τ. Β΄. Εκ της Τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά, Ερμού 215, Εν Αθήναις 1851
Ελληνική Χρηστομάθεια, ή συλλογή τεμαχίων, εκ των δοκιμωτέρων Ελλήνων πεζογράφων και ποιητών. Μετά σχολείων (sic) γραμματικών, ιστορικών και γεωγραφικών και μετ' επιτόμων φιλολογικών και κριτικών εκθέσεων. Διηρημένη εις τόμους πέντε. Προς χρήσιν των απανταχού Ελλην. Σχολείων και Γυμνασίων υπό Σ.Δ. Βυζαντίου και Α.Ρ. Ραγκαβή κατ' έγκρισιν του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου της Ελλάδος, Νέα Έκδοσις. Δαπάνη Σεργίου Χ. Ραφτάνη, τ. Β΄, Τυπογραφείον «Ο Παρνασσός», Σεργίου Χ. Ραφτάνη, Διευθυνομένου

τεμαχίων εκ των δοκιμωτέρων Ελλήνων πεζογράφων και ποιητών, μετά σχολίων γραμματικών, ιστορικών και γεωγραφικών και μετ' επιτόμων φιλολογικών και κριτικών εκθέσεων».

Η απόφαση του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, η οποία εγκρίνει τη Χρηστομάθεια του Α.Ρ. Ραγκαβή, αναφέρει, απευθυνόμενη στον κ. Ανδρέα Κορομηλά, εκδότη, ότι «κατά την γνώμην της εξεταστικής των βιβλίων Επιτροπής, εγκρίνομεν να εισαχθή εις τα ελληνικά σχολεία ως διδακτικόν σύγγραμμα η παρά σου εκδοθείσα τρίτομος Ελληνική Χρηστομάθεια του κ. Α.Ρ. Ραγκαβή».[11] Το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως απευθυνόμενο στους Γυμνασιάρχες, Σχολάρχες και Διδασκάλους των ελληνικών σχολείων συνιστά τη χρήση της εγκεκριμένης *Χρηστομάθειας* του Α.Ρ. Ραγκαβή.

Η εν λόγω συλλογή στον Β΄ τόμο περιλάμβανε έξι συγγραφείς από την Αρχαία Ελληνική Γραμματεία με πλήρη έργα τους. Κύριο χαρακτηριστικό των χρηστομαθειών και της χρηστομάθειας του Ραγκαβή ήταν ότι εκτός από ανάγνωσμα για παιδιά απευθυνόταν σε όλους όσοι επιδίωκαν το «χρηστό ήθος». Διότι το μήνυμα, ο σκοπός ήταν να «ενσπείρει γνώσεις ωφελίμους μετά του τερπνού» και να διαπαιδαγωγήσει τη νεότητα. Η αναφερόμενη χρηστομάθεια αφορά κυρίως στην αρχαιογλωσσία, αλλά υπακούει στην ανάγκη μετάδοσης γνώσεων στοχεύοντας στο νεοελληνικό λόγο καθώς και σε μία ηθική και

παρά Ν. Ταρασσοπούλου, Εν Ζακύνθω 1853.

[11] Το έγγραφο με αριθ. πρωτ. 28187, Εν Αθήναις τη 18 Δεκεμβρίου 1844 έχει ως εξής:
«Βασίλειον της Ελλάδος
Το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως.
Προς τους Γυμνασιάρχας, Σχολάρχας και Διδασκάλους των Ελληνικών Σχολείων.
Κατά την γνώμην της εξεταστικής Επιτροπής, συνιστώμεν ως διδακτικόν βιβλίον την νέαν τρίτομον Ελληνικήν Χρηστομάθειαν, εκδιδόμενην εσχάτως παρά του Κυρίου Ανδρέου Κορομηλά, συλλεγείσαν δε παρά του Κυρίου Α. Ρ. Ραγκαβή.
Εν Αθήναις τη 28 Δεκεμβρίου 1844.
Ο Υπουργός
Ιωάννης Κωλέττης Μ. Καλλιφρονάς»

κοινωνική διαπαιδαγώγηση των μαθητών. Έτσι, με αυτή τη λογική προσαρμόζει ο κάθε συγγραφέας χρηστομάθειας το υλικό του.[12]

Στην *Ελληνική Χρηστομάθεια* του Α.Ρ. Ραγκαβή, τόμοι α΄, β΄, γ΄ (ενιαίο βιβλίο) του 1844 βρίσκουμε εξηγήσεις σχετικές με τη μέθοδο και τη σύνταξη του βιβλίου. Ο συγγραφέας έχει υποδείγματα χρηστομαθειών, δεν αυθαιρετεί και ακολουθεί τις «διατάξεις του οργανισμού της δευτερευούσης εκπαιδεύσεως εις την Ελλάδα», όπως ο ίδιος αναφέρει. Σημειώνουμε το χωρίο: «Η εις τρία μέρη διανομή της ύλης δεν ήταν ειδικόν μου αυθαιρέτον επινόημα, αλλ' ηκολούθησα τας διατάξεις του οργανισμού της δευτερευούσης εκπαιδεύσεως εις την Ελλάδα. Κατ' αυτόν τα Ελληνικά Σχολεία, διά τα οποία κυρίως συνετάχθη η παρούσα

---

[12] Στον πίνακα περιεχομένων του Β΄ τόμου παρατηρούμε ότι συνυπάρχουν κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας με κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας. Το γραμματολογικό περιβάλλον της χρηστομάθειας συμπεριλαμβάνει παράλληλα με τους αρχαίους συγγραφείς Πλούταρχο, Ισοκράτη, Λυσία και Αισχίνη τους Μέγα Βασίλειο και Γρηγόριο Ναζιανζηνό. Ο τρόπος με τον οποίο συλλέγει και κατανέμει το υλικό του ο συγγραφέας της χρηστομάθειας φανερώνει την άνεσή του να κινείται από τους αρχαίους στους εκκλησιαστικούς συγγραφείς. Ο ερανισμός αυτός είναι συμβατός με την αντίληψη που είχαν για τον αρχαίο ελληνικό λόγο, δηλαδή ότι έπρεπε ο μαθητής να μεταβεί από τα δυσκολότερα κλασικά κείμενα στα πιο εύληπτα των Πατέρων, από τα προγενέστερα στα πλησιέστερα στον νεοελληνικό λόγο κείμενα.
Οι *Πλουτάρχου Βίοι* ενσωματώνονταν ως ιστορικά αφηγήματα στις χρηστομάθειες. Η παιδαγωγική αξία των *Βίων* του Πλουτάρχου εκτιμήθηκε από τους Έλληνες εκδότες της διασποράς, οι οποίοι εξέδωσαν το έργο. Βλ. σχετικά *Πλουτάρχου Βίοι Παράλληλοι*, Οις προσετέθησαν σημειώσεις και των Αυτοσχεδίων στοχασμών περί της Ελληνικής παιδείας και γλώσσης ακολουθία. Φιλοτίμω δαπάνη των Αδελφών Ζωσιμάδων, παιδείας ένεκα των την Ελλάδα φωνήν διδασκομένων Ελλήνων. Μέρος Τρίτον, Εκ της Τυπογραφίας Ι.Μ. Εβεράρτου, Εν Παρισίοις 1811.
Οι περισσότερες χρηστομάθειες μέχρι το 1889 συμπεριλαμβάνουν αποφθέγματα του Πλουτάρχου. Βλ. Ντενίζ Εσκαρπί, *Η παιδική και νεανική λογοτεχνία στην Ευρώπη*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995, σ. 37.
Η *Ελληνική Χρηστομάθεια*, συνταχθείσα κατά το τυπικόν πρόγραμμα της Κυβερνήσεως και εκδοθείσα μετά σημειώσεων ερμηνευτικών υπό Θεοδώρου Ζαφειροπούλου, πρώην καθηγητού, τόμος πρώτος, έκδοσις δευτέρα, Τυπογραφείον «Παλλιγγενεσίας», Ιω. Αγγελοπούλου, Αθήνησι 1889 περιέχει στο δεύτερο μέρος αποφθέγματα του Πλουτάρχου. Επίσης, στο πρόγραμμα του εν Χίω Γυμνασίου του έτους 1857 αναφέρεται ότι στην Γ΄ τάξη εκ μαθητών τριάντα διδάχτηκε η ύλη «Πλουτάρχου εκ των Παραλλήλων Βίων του Αριστείδου». Η πληροφορία εμπεριέχεται στο Λόγο *Περί Πατριωτισμού* εν τη ενάρξει των ετησίων εξετάσεων των μαθητών του εν Χίω Γυμνασίου, εκφωνηθείς υπό του εν αυτώ καθηγητού των Ελληνικών Γραμμάτων, Α.Σ. Καραβά, σ. 4.

Χρηστομάθεια, διαιρούνται, όταν είναι πλήρη, εις κλάσεις τρεις, και τριετής είναι η διάρκεια της εν αυτοίς διδασκαλίας. Και ανεπαρκής αν εθεωρείτο ο καιρός ούτος και ατελής ο οργανισμός, είναι πρόδηλον ότι, εν όσω διαρκεί πρέπει να κανωνίζονται κατ' αυτόν και τα διδακτικά βιβλία».[13]

Σχετικά με την μέθοδο της γραφής χρηστομαθειών της εποχής και των επιδράσεων που δέχτηκε ο Ραγκαβής αναφέρονται τα εξής: «Το κατ' εμέ ενόμισα ότι η διά τα Ελληνικά σχολεία Χρηστομάθεια πρέπει να συνταχθή υπό μόνην την γλωσσικήν έποψιν, πεπεισμένος ων ότι των προπατόρων μας τα συγγράμματα περιέχουσι τόσην άφθονον ύλην πολυτίμων γνώσεων και ηθικών παραγγελμάτων, ώστε και αν παρελείπετο εις ιδιαιτέρας πραγματείας η διδασκαλία της Γεωγραφίας, της Ιστορίας ή της Ηθικής, ο πεπαιδευμένος διδάσκαλος ουχί ήττον δύναται εις πάσαν σελίδα να ευρίσκη αφθόνους ευκαιρίας διά να καθιστά τα μαθήματά του περίεργα και ωφέλιμα και υπό την έποψιν των επιστημών τούτων».[14]

Στα «Προλεγόμενα»[15] της έκδοσης της *Χρηστομάθειας*, ο Α.Ρ. Ραγκαβής εξηγεί γιατί προτάσσει ρητά και φράσεις ψυχωφέλιμες στον τόμο α΄. Τις ονομάζει γνωμικά και συντόμους φράσεις και τις τοποθετεί πριν από την καταχώριση της κύριας ύλης του, αν και αυτές εντάσσονται στο υλικό του, όπως δείχνει και η αρίθμηση των «εμπεριεχομένων». Αναφέρει ο Ραγκαβής: «Εις την πρώτην κλάσιν

---

13 Α.Ρ. Ραγκαβή, *Ελληνική…*, ό.π., όπου: «Προλεγόμενα», σ. ε΄.

14 Α.Ρ. Ραγκαβή, *Ελληνική …*, ό.π., σ. θ΄.
Τα περιεχόμενα της *Χρηστομάθειάς* του ο Α.Ρ. Ραγκαβής τα προτάσσει πριν την πρώτη σελίδα της «κλάσεως πρώτης» με τον τίτλο «Τα εμπεριεχόμενα εις την Ελληνικήν Χρηστομάθειαν» και είναι τα εξής:
Στον πρώτο τόμο εντάσσει τους μύθους του Αισώπου επιλέγοντάς τους διότι, αν και δεν ήταν γραμμένοι ειδικά για παιδιά, η σύνθεση και η ηθική τους διάσταση τους καθιστούσε αυτόματα κατάλληλους για το παιδικό αναγνωστικό κοινό. Βλ. σχετικά Βίκυ Πάτσιου, *«Η Διάπλαση των Παίδων» 1879 – 1922*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995, σ. 12.
Η επιλογή των κειμένων καθορίζεται από την ηλικία των παιδιών, έτσι ώστε ο πρώτος τόμος να περιέχει ποικίλα κείμενα με βαθμό δυσκολίας μικρότερο από ό,τι ο δεύτερος τόμος, ο οποίος περιέχει ανάλογη ύλη.
Οι αρχαίοι συγγραφείς «συμφύρονται» με τους εκκλησιαστικούς του 4ου αιώνα στη χρηστομάθεια του Α.Ρ. Ραγκαβή χωρίς κάποια ειδολογική κατάταξη.

15 Α. Ρ. Ραγκαβή, *Ελληνική…*, ό.π. σ. θ΄

προέταξα συλλογήν φράσεων πολλαχόθεν ερανισθείσα, και διατεθείσα κατά την μέθοδον του Ιακωβσίου εις διαιρέσεις αναλογούσας προς τας της γραμματικής τούτο Δε όχι επί σκοπώ ώστε ο μαθητής να ενδιατρίβη εις τας ολίγας αυτάς σελίδας μέχρι να τελειώση όλον το τεχνολογικόν της γραμματικής, αλλά διά να τω χρησιμεύσωσιν ως γυμνάσματα προς άσκησιν, επανάληψιν και τελειοποίησιν των γραμματικών τύπων τους οποίους χρεωστεί να εδιδάχθη εις το δημοτικόν σχολείον».

Υπάρχει και άλλη χρηστομάθεια, του 1864, με τεμάχια νεοελληνικού λόγου αυτή τη φορά, συλλεγείσα από τον Ανέστη Π. Κωνσταντινίδη,[16] ο οποίος αφιερώνει το βιβλίο στον Δημήτριο Βούλγαρη, Πρωθυπουργό της Ελλάδος.[17] Χαρακτηριστικό της αφιερώσεως είναι η μετριοπάθεια του συγγραφέα, όταν λέγει «πρωτόλειον των μικρών γνώσεών μου», ενώ στηρίζεται σε μια παράδοση χρηστομαθειών αρχαιοελληνικού λόγου,[18]που όμως στη σύνθεση και στη μορφή

---

[16] *Χρηστομάθεια ή Συλλογή διαφόρων ηθικών και τερπνών διηγημάτων*, επιμελώς συλλεγείσα εκ διαφόρων συγγραφέων προς χρήσιν των παίδων υπό Ανέστη Π. Κωνσταντινίδου, Τύποις Ν.Γ. Πάσσαρη και Α.Γ. Καναριώτου, Εν Αθήναις 1864. Παραθέτουμε απόσπασμα με τίτλο «Ευφυής ανακάλυψις. Η εικών», σ. 8, το οποίο αντιπροσωπεύει το ύφος και τη γλώσσα του συγγραφέα: «[…] Ο Θεός θα προστατεύση τον αθώον, και θα δώση την κληρονομίαν εις εκείνον, όστις θα διαπεράση διά του βέλους τούτου το κομβίον το ευρισκόμενον επί του στήθους της εικόνος ταύτης. Ο μεν πρώτος επιτήδειος κυνηγός δεν είχεν αμφιβολίαν περί της επιτυχίας· αλλ' εντούτοις η χειρ του τρέμει και δεν επιτυγχάνει το σημείον· ο δε δεύτερος επλησίασε περισσότερον· ο τρίτος όμως αφού ετέντωσε το τόξον του, το συνέτριψε κατά γης κράζων, ότι επροτίμα να χάση την κληρονομίαν παρά να διατρυπήση το στήθος του πατρός του, έστω και επί της εικόνος. Ο δικαστής πεισθείς, ότι αυτός ήτο ο αληθής υιός τον ενηγκαλίσθη φιλοστόργως, και με τα δάκρυα εις τους οφθαλμούς τω απέδωκεν όλα τα αγαθά και τους τίτλους του πατρός του».

[17] Η αφιέρωση γράφει εγκωμιαστικά για τον άνδρα και την ευγνωμοσύνη που του οφείλει ο εκδότης Α.Π. Κωνσταντινίδης (Αθήνησι τη 4 Ιανουαρίου 1864):
«[…] Δέχθητι ευμενώς, Μεγάτιμε, την παρούσαν αφιέρωσίν μου ίνα ενθαρρυνθώ και εγώ και μετ' εμού και άλλοι εις την έκδοσιν τοιούτων συγγραμμάτων, ήτις είναι η πρώτη τροφή των τρυφερών καρδιών. […]»

[18] Ο Α.Ρ. Ραγκαβής στα «Προλεγόμενα» της *Ελληνικής Χρηστομάθειάς* του, σελίδα ζ΄, απευθυνόμενος προς τον εκδότη κ. Ανδρέα Κορομηλά μάς πληροφορεί για τις πηγές του. Είναι φανερό ότι στηρίζεται σε μία παράδοση συγγραφής εγκυκλοπαιδειών, που αποτελούν τύπο «χρηστομάθειας». Παραθέτουμε σχετικά: «[…]Παραλείπων την δεκάτομον εγκυκλοπαιδείαν του Κομητά (sic), της οποίας ο σκοπός διαφέρει εντελώς από τον του παρόντος βιβλίου παρατηρώ ότι αν αι λοιπαί εν χρήσει εγκυκλοπαίδειαι,

του είναι οικειότατες. Αξιοπρόσεκτη στην αφιέρωση είναι και η συναίσθηση που έχει ο Ανέστης Κωνσταντινίδης, όταν λέει ότι το βιβλίο του είναι η πρώτη τροφή των τρυφερών καρδιών γνωρίζει πως παρόμοιο έργο δεν έχει υπάρξει και ότι είναι πρωτοπόρος στην καλλιέργεια της παιδικής ψυχής με τα ηθοπλαστικά διηγήματα, τα οποία συγκέντρωσε και τύπωσε.

Τα ηθικά κομμάτια που συγκέντρωσε ο Ανέστης Κωνσταντινίδης είναι σε σύνολο 90 με ποικίλα διδακτικά θέματα[19]. Είναι πολλά σε αριθμό, σύντομα και με το σκεπτικό να παραμένει στο μυαλό του μαθητή ένα δίδαγμα αρετής, που αποτελεί και την κεντρική ιδέα της ιστορίας. Από τη συγκριτική εξέταση τηςδ χρηστομάθειας αυτής του Ανέστη Κωνσταντινίδη στα 1864, με το σχολικό εγχειρίδιο του Δροσίνη, διαφαίνεται πως ο Γ. Δροσίνης είχε υπόψη του για τη σύνθεση της *Νεοελληνικής Χρηστομάθειάς του* την προσπάθεια του Α. Κωνσταντινίδη στα 1864, τουλάχιστον ως προς τη μορφή και τον διδακτισμό του έργου του. Ο «Δωδεκαετής υιός υποναυάρχου», τεμάχιο της χρηστομάθειας του

ως η του Πατούσα, ή του Ιακωβσίου και η νεωτέρα του Κ. Φαρμακίδου έχουσι μεγαλυτέραν έκτασιν από ταύτην αλλά τα περιεχόμενά των ποτέ δεν παραδίδονται όλα εντός του αυτού έτους εις εν και το αυτό σχολείον, ώστε το περισσεύον της εν αυταίς ύλης ή μένει άχρηστον, ή χρησιμεύει μόνο εις το να ποικίλλη τα διδασκόμενα μαθήματα με τρόπον ώστε εις την αυτήν τάξιν άλλος συγγραφεύς να διδάσκηται το εν έτος και άλλος το άλλο […]».

[19] Τα κείμενα της χρηστομάθειας του Ανέστη Κωνσταντινίδη του 1864 είναι σύντομες, διδακτικές ιστορίες με λογοτεχνικότητα. Από αυτές στο τέλος προκύπτει, ως επιμύθιο, το μήνυμα. Το αρχαιόπρεπο χαρακτηριστικό moto του εξώφυλλου «ουχ οι πολλοί αλλά οι χρήσιμοι αναγιγνώσκοντες εισι σπουδαίου» του Αρίστιππου παραπέμπει στο πνεύμα των χρηστομαθειών, δηλαδή την προβολή των αρετών και την καταδίκη της κακίας.
Η ύλη της χρηστομάθειας του Κωνσταντινίδη ακολουθεί τέσσερις θεματικούς άξονες στους οποίους επιμερίζονται τα διδακτικά τεμάχια: α) οι έννοιες του καλού και κακού, όπως για παράδειγμα τα τεμάχια «Η αγαθή πράξις αμειβομένη», σ. 37, «Ο εκ κακών παραδειγμάτων όλεθρος», σ. 45 και «Παράδειγμα ελεημοσύνης», σ. 152, β) τα αρχαιόθεμα τεμάχια, από τα οποία επιλέγουμε τα ενδεικτικά «Φιντίου και Δάμωνος», σ. 7, «Ο Κροίσος και ο σοφός Σόλων», σ. 38 και «Πλάτωνος ευπροσηγορία», σ. 56, γ) σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία με τα εκπροσωπούντα τεμάχια «Ο Βάσιγκτον και ο Δεκανεύς», σ. 11, «Ο Μέγας Φρειδερίκος και ο Μυλωνάς», σ. 57, και «Λουδοβίκος ο Βασιλεύς και ο Σουλτάνος», σ. 66 και δ) τεμάχια συνδυάζοντα την ιστορία, τη γεωγραφία και τη μυθολογία, όπως «Ισπανός και Άραψ», σ. 16, «Άραψ και ο ίππος του», σ. 27 και «Άμασις ο βασιλεύς των Αιγυπτίων», σ. 72.

Κωνσταντινίδη, αποτέλεσε πρότυπο για τον «Δωδεκαετή ήρωα», αφηγηματικό ιστορικό κείμενο, με ηρωικό περιεχόμενο, το οποίο δημοσιεύτηκε το 1897 στη *Διάπλαση*. Το αφηγηματικό διδακτικό πρότυπο θα το αναζητήσουμε στη χρηστομάθεια του Κωνσταντινίδη και την επίδρασή του ανιχνεύουμε στο σχολικό εγχειρίδιο των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη.[20]

Χαρακτηριστικό αυτής της πρώτης σε νεοελληνικό λόγο χρηστομάθειας είναι η γλώσσα της, η πλήρης και πρώιμη για την εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος, «δημοτική» της εποχής.[21] Χαρακτηριστικό επίσης είναι ότι στην παρουσίαση μιας ιστορίας, ενός κειμένου στο εγχειρίδιο ακολουθείται όχι η λογική της χρονολογικής διάταξης, αλλά του διδακτισμού, τον οποίο παρέχει το ανάλογο κείμενο.

Για το Γυμνάσιο και για το Δημοτικό ο Κωνσταντινίδης γράφει χρηστομάθειες με την ίδια θεματική ακολουθώντας την τυπική τους διάρθρωση, με τους μύθους, τα αστεία, [22] τα ηθικά και τερπνά διηγήματα. Έτσι προκύπτει η

---

[20] Βίκυ Πάτσιου, *«Η Διάπλασις…»,* ό.π., σ. 143.

[21] Παραθέτουμε απόσπασμα από τη *Νεωτάτη Χρηστομάθεια* του Ανέστη Κωνσταντινίδη (1874) ως δείγμα γραφής νεότερου ελληνικού λόγου που προσεγγίζει συνειδητά τη χρήση απλής δημώδους γλώσσας: «Ημέραν τινά, έμπορός τις επέστρεφεν έφιππος εξ εμπορικής πανηγύρεως έχων όπισθεν εις το δισάκκιόν του μεγάλην ποσότητα χρημάτων, έβρεχε δε ραγδαίως. Ο έμπορός μας λοιπόν βρεγμένος μέχρι των οστών εγόγγυζε διότι ο Θεός τω έκαμε τόσην κακοκαιρίαν εις την οδοιπορίαν του. Εν τούτοις φθάσας εν μέσω πυκνού δάσους, βλέπει μετά φρίκης ληστήν τινα, όστις τον εσκόπευε με το τουφέκιόν του. Αλλ' επειδή η βροχή έβρεξε την πυρίτιδα, το τουφέκιον δεν επήρε φωτιάν. Ο δε έμπορος κεντήσας τον ίππον του, έφθασε πάραυτα αισίως εις την οικίαν του. Ότε δε ήτο πλέον εκτός κινδύνου, είπεν· ήμην πολύ ανόητος διότι υπέφερα με υπομονήν την βροχήν· επειδή αν ο καιρός ήτο ξηρός, ήθελον κείσθαι τώρα φονευμένος εις το δάσος και η οικογένειά μου ματαίως ήθελε περιμένει την επιστροφήν μου. Η βροχή λοιπόν κατά της οποίας εγόγγυζον, μου έσωσε την ζωήν, και διετήρησε την περιουσίαν των τέκνων μου». Βλ. *Νεωτάτη Χρηστομάθεια ή εκατόν ηθικά και τερπνά διηγήματα* προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων υπό Ανέστη Κωνσταντινίδου, έκδοσις εβδόμη, Καταστήματα «Ο Κοραής», Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1874, σ. 115.

[22] Τα «Αστεία», τα οποία εμπεριέχονται στις χρηστομάθειες, είναι ιστορίες με φιλοπαίγμονα χαρακτήρα, που εκφράζουν το χιούμορ της εποχής και έχουν στόχο διδακτικό και ψυχαγωγικό ταυτόχρονα. Σταχυολογούμε και παραθέτουμε από τα «Αστεία» του Δ. Ν. Δαρβάρεως στο *Εκλογάριον Γραικικόν* στο Δ΄ μέρος των περιεχομένων του τα εξής: «Ένας ηλίθιος συναπαντώντας έναν ιατρόν, του είπε: Συγχώρησέ μοι, και μη με κατηγορήσεις ότι δεν αρρώστησα. Ένας ανόητος όπου

Νεωτάτη Χρηστομάθεια ή εκατόν ηθικά και τερπνά διηγήματα για παιδιά του Δημοτικού και τα *Εκατόν ηθικά και τερπνά διηγήματα* προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων στα 1895, καθώς και μία ποιητική ανθολογία με τίτλο *Ελληνική Ανθολογία ήτοι Συλλογή των Ελληνικών Ασμάτων* στα 1894 εκδοθείσα στην Οδησσό.[23] Παράλληλα με το πρώτο αναγνωστικό στα 1885 εκδίδεται και άλλη χρηστομάθεια[24] από τον Ανέστη Κωνσταντινίδη, συνταχθείσα σύμφωνα με το πρόγραμμα της 23ης Ιουνίου 1884, η οποία κινείται στη λογική των χρηστομαθειών και όχι στη λογική του ανθολογίου των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη.

Είναι πολύ κοντά στη λογική συγγραφής των εγχειριδίων λογοτεχνίας η χρηστομάθεια του Ανέστη Κωνσταντινίδη, του 1864, όπως και η επιγραφόμενη νεότερη του 1862 με τίτλο *Πρακτικής ηθικής ιστορίδια*.[25] Αν και φέρει τον τίτλο

ήθελε να μάθει το άλογον να μην τρώγει πολύ δεν του έδωκε να φάη· αφού δε εψόφησε το άλογο από την πείνα έλεγε: Μεγάλη ζημίαν έπαθα· διότι όταν έμαθε να μη τρώγει ψόφησε».

[23] *Νεωτάτη Χρηστομάθεια ή εκατόν ηθικά και τερπνά διηγήματα* προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων, υπό Ανέστη Κωνσταντινίδου, έκδοσις εβδόμη, Καταστήματα «Ο Κοραής» Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1874.
Εκατόν ηθικά και τερπνά διηγήματα, προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων, υπό Ανέστη Κωνσταντινίδου, έκδοσις δεκάτη Τρίτη, Εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1895.
Ελληνική Ανθολογία ήτοι Συλλογή των Ελληνικών Ασμάτων υπό Ανέστη Κωνσταντινίδου, Έκδοσις νεωτάτη, επηυξημένη και βελτιωμένη, Εκδότης Π.Γ. Ζερβάτης – Περάκης, Εν Οδησσώ 1894.

[24] *Ελληνική Χρηστομάθεια* εκ των δοκιμωτέρων Ελλήνων Πεζογράφων, συνταχθείσα κατά το πρόγραμμα της 23 Ιουνίου 1884 του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων υπό Ανέστη Κωνσταντινίδου, τόμος Α΄, Διά την πρώτην τάξιν, Εκ των καταστημάτων «Ανδρέου Κορομηλά» και «Κοραή» Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1885.

[25] *Πρακτικής ηθικής ιστορίδια*, ερανισθέντα μεν το πρώτον και μεταφρασθέντα εν Σμύρνη, νυν δε το δεύτερον μετατυπούμενα υπό Αγάπης Γ. Λαμπίση (μετά πλείστων προσθηκών), Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως (παρά τη Πύλη της Αγοράς αριθ. 422), Εν Αθήναις 1862. Η συστηματική εξέταση της χρηστομάθειας της Α. Λαμπίση φέρει στην επιφάνεια τις επιδράσεις της, «αποκρυπτογραφεί» την υποδομή της και τους τρόπους της, δηλαδή την εφαρμογή των *ιστοριδίων* στη ζωή, το πρακτέον. Αναμφισβήτητα επέδρασε στη γραφή της *ο Ιβανώης του Ουάλτερ Σκώττου* εξελληνισθείς εκ του Αγγλικού υπό Γεωργίου Δ. Λαμπίση, τόμος Α΄, Εκ του Τυπογραφείου της Φιλολογίας, Σμύρνη, 1847.

«Ιστορίδια» - για Χρηστομάθεια όμως πρόκειται – το έργο της Αγάπης Γ. Λαμπίση γραμμένο από γυναίκα συγγραφέα, αντλεί από το αφηγηματικό έργο του Perrault [26] (1697) και γράφει ιστορίες εξαίροντας την τιμιότητα, την εργατικότητα, την υπομονή, την υπακοή και άλλες αρετές.[27]

Άλλη περίπτωση γυναικείας γραφής χρηστομάθειας, τόσο πρώιμα (1862) και γραμμένη σε απλή δημοτική της εποχής δεν θα συναντήσουμε, ούτε και μεταγενέστερα άλλη χρηστομάθεια σε αυτή τη μορφή. Θεωρούμε πως πρόκειται για πρωτοποριακό εγχειρίδιο και στην εποχή του και στην υπόλοιπη εξέλιξη της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Τα *Ιστορίδια* παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον για το μελετητή. Παρατηρούμε ότι έχουμε κείμενα με πολύ διδακτισμό, άρτια γλωσσικά και πολύ χαριτωμένα. Ο διδακτισμός εύκολα ανιχνεύεται, όπως στη χρηστομάθεια του Ανέστη Κωνσταντινίδη, από τις αναφορές «Τεκμήρια» και «Παράδειγμα», οι οποίες συμπεριλαμβάνονται και στους τίτλους των ανθολογημένων κειμένων. Όπου προηγείται το «Τεκμήριον», κατά κανόνα ακολουθεί και το «Παράδειγμα» και συμπληρώνεται η εικόνα των κειμένων με αναφορές στην «υιική αγάπη», «την αδελφική αγάπη», «τη μητρική φιλοστοργία», όπως και σε λοιπές αρετές.[28]

---

[26] Για τον Perrault και το έργο του *Histoires ou Contes du temps passé avec Moralites* βλ. Β. Πάτσιου, *«Η Διάπλασις...»,* ό.π., σ. 13. Η διάταξη της ύλης του Perrault και της Λαμπίση είναι χωρισμένη σε θετικές έννοιες και σε αρνητικές (αρετές και κακίες).

[27] Σταθερή αναφορά στις χρηστομάθειες και αργότερα στην παιδική λογοτεχνία (*Γεροστάθης*) είναι η επιβράβευση της αρετής και η καταδίκη της κακίας. Στο περιβάλλον αυτό κινείται και η Αγάπη Γ. Λαμπίση, της οποίας το έργο αντανακλά τις τάσεις της εποχής: τη διάκριση αρετής και κακίας. Στηλιτεύει πέντε αρνητικές έννοιες, την αδιαφορία, την ελευθεριότητα, την αθυροστομία, την κακοτροπία και ομιλητικότητα, ενώ κινείται σε δεκαοκτώ θετικές έννοιες (αρετές). Παραθέτουμε τις θετικές της έννοιες: Κεφάλαιον Α΄ Περί δικαιοσύνης (Θεμιστοκλέους Αντιγόνου), Γλώσσα καθαρεύουσα, Β΄ Περί γενναιότητος (Πομηίου, Ηγητορίδου Σαμπιέρρου, Βρισσακίου, Φαβιέρου, Πελετιέρου, χωρικού τινα της κλπ. Φιονίας), Γ΄ Περί αγαθότητος και επιεικείας, Δ΄ Περί φιλανθρωπίας, Ε΄ Περί αγαθοποιίας, ΣΤ΄ Περί αφιλοκερδείας, Η΄ Περί πίστεως και τιμιότητος, Θ΄ Περί μεγαλοψυχίας, Ι΄ Περί σταθερότητος, ΙΑ΄ Περί Ευγνωμοσύνης, ΙΓ΄ Περί πατριωτισμού, ΙΔ΄ Περί υικής αγάπης, ΙΕ΄ Περί φιλαδελφείας, ΙΣΤ΄ Περί συζυγικής αγάπης, ΙΖ΄ Περί φιλίας, ΙΘ΄ Περί φιλαληθείας, Κ΄ Περί φιλομαθείας και φιλολογονίας, ΚΑ΄ Περί σωφροσύνης.

[28] Ενδεικτικά, καταγράφουμε το «Τεκμήριον αδελφικής αγάπης», σ. 14, και το συνοδευτικό του «Τεκμήριον ευγνωμοσύνης», σ. 29, που συνδυάζεται με το

Θα σχολιάσουμε στο σημείο αυτό τα *Ιστορίδια* της Αγάπης Γ. Λαμπίση, η οποία προηγήθηκε του Α. Κωνσταντινίδη. Πρόκειται για εξαιρετική χρηστομάθεια, που δημοσιεύτηκε στα 1862, αν και γραμμένη στην απλή καθαρεύουσα, η οποία προσεγγίζει το κοινό λαϊκό αίσθημα της εποχής. Οι κυρίαρχες πολιτικές και ιδεολογικές κατευθύνσεις στο εγχειρίδιο αυτό υποτάσσονται στο σκοπό να εκδοθεί ψυχωφέλιμο, εκπαιδευτικό, σχολικό βιβλίο, που να συνδέει την τέρψη με τη νουθεσία. Γι' αυτό το λόγο το έργο τίθεται υπό τη σκέπη της Εκκλησίας, φέρει πρόλογο που αφιερώνεται «τω Σεβασμιωτάτω Μητροπολίτη Αθηνών Κυρίω Κυρίω Μισαήλ, Προέδρω της Ιεράς Συνόδου της Ελλάδος» και εμφανίζει τον τέλειο τύπο της αγωγής των παιδιών. Ο πρόλογος της συγγραφέως εκτείνεται από την α΄ έως τη δ΄ σελίδα, ενώ το κυρίως θέμα της, «Τα ιστορίδια», εκτείνονται από τη σελίδα 1 έως την 176. Η Αγάπη Λαμπίση μάς παρέχει δείγμα γυναικείας γραφής και επιμέλειας του είδους των χρηστομαθειών.

Τα Ιστορίδια της Α. Λαμπίση είναι τεμάχια προσαρμοσμένα στο σχολικό επίπεδο, ειδικά γραμμένα για μαθητές, που όμως η απλή τους σύνθεση και η ηθική τους διάσταση τα καθιστούσε κατάλληλα για το ευρύ κοινό. Ο διδακτισμός λοιπόν του εγχειριδίου αποτελεί κάτι το συνηθισμένο για το είδος, η ειδολογική όμως κατάταξη σύμφωνα με τις αρετές και τις κακίες παραπέμπει σε εκκλησιαστικού τύπου κείμενα. Η επιλογή του υλικού της, όπου δοκιμάζεται και εξέρχεται νικήτρια η «αρετή», σηματοδοτεί κείμενα, όπως του Νικηφόρου

«Παράδειγμα εγκαρτερήσεως», σ. 31. Ομοίως το «Παράδειγμα τιμιότητος», σ. 35 σχετίζεται με το αμέσως επόμενο κείμενο «Η αγαθή πράξις αμοιβομένη», σ. 37. «Η φιλαληθεία ανταμοιβομένη», σ. 113, αντιπαραβάλλεται με το ακόλουθο «Παράδειγμα υικής αγάπης», σ. 115.

Το «Τεκμήριον υικής στοργής», περιβάλλεται και από συναφή κείμενα, με πλούσια εκπροσώπηση, τα οποία και έπονται του εξεταζομένου· δηλαδή κυκλούται από ιδεολογικά, ηθικοπλαστικά, θρησκευτικής χροιάς και τόνου τεμάχια.Το εγχειρίδιο του Ανέστη Κωνσταντινίδη περατούται σε σύνολο 153 σελίδων.

Θεοτόκη[29], του Ευγένιου Βούλγαρη και του Φραγκίσκου Σκούφου,[30] τα οποία αποτελούν εξαιρετικά δείγματα δημιουργικού αφηγηματικού λόγου με συνειδητή χρήση της απλής δημώδους γλώσσας.[31] Προφανώς τους είχε υπόψη της η συγγραφέας, τα γραπτά της οποίας «φιλοτεχνούν» το λόγιο και με ηθικές αρχές πορτρέτο της. Έτσι, συνδύασε τους ηθοπλαστικούς τρόπους των εκκλησιαστικών κειμένων με τη συγγραφή σύγχρονης για την εποχή γραφής, κοινωνικής και ηθικής διαπαιδαγώγησης. Παρατηρούμε λοιπόν ότι παραδίδει κείμενα ενταγμένα στο πνεύμα της Εκκλησίας, τα οποία άπτονται και στη θρησκευτική «λογική» και στη λογοτεχνία και διαμορφώνουν αντιπροσωπευτική εικόνα του ιδεολογικού κλίματος της εποχής στη Σμύρνη, πρωτίστως, διότι ο τόπος της μετάφρασης της

---

[29] Η επίδραση του Ν. Θεοτόκη υπήρξε τόσο μεγάλη, ώστε στο *Εγχειρίδιο Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* του Εμμανουήλ Παντελάκη, τ. Β΄, διά την Β΄ τάξιν του Ελληνικού Σχολείου που υποβάλλεται προς έγκριση το 1915, σταχυολογούνται δύο κείμενα του Νικηφόρου Θεοτόκη. Η κριτική επιτροπεία τα απορρίπτει με το σκεπτικό ότι: "«Το κήρυγμα των Αποστόλων» Ν. Θεοτόκη είνε κατάλληλον (sic) απόσπασμα εκ των έργων του Θεοτόκη υπερβαίνον εν πολλοίς την αντίληψιν των μαθητών ιδία διά το δυσπαρακολούθητον ενίων αυτών περιόδων και το «Περί υπακοής» είνε πολύ κακόν και αφηρημένον, εν γένει δ' υπεράγαν θεολογικόν και ακατάλληλον διά την τάξιν ταύτην." Βλ. ΦΕΚ 53/ 5 Μαρτίου 1915, σ. 159, 160.

[30] Στη *Νεοελληνική Ανθολογία* του Χαρίση Πουλίου κατά το 23 Ιουνίου 1884 πρόγραμμα του Υπουργείου, τάξις πρώτη, τεύχος πρώτον, Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον «Ο Κάδμος», Διευθυνόμενα υπό Ανδρ. Β. Πάσχα, Εν Πάτραις 1884, επιλέγονται οι συγγραφείς Φρ. Σκούφος και Νικηφόρος Θεοτόκης με κείμενά τους. Αναφέρεται ο ανθολόγος σε αυτούς, διότι διασώζουν τη λογοτεχνική παράδοση της Επτανήσου, στο ρητορικό λόγο ο πρώτος και στα ηθικοδιδακτικά εκκλησιαστικά κείμενα ο δεύτερος. Τα κείμενα υποστηρίζουν και τις γλωσσικές επιλογές και προτιμήσεις του ανθολόγου Χαρίση Πουλίου. Ο Φρ. Σκούφος επέδρασε στο «λόγο του άμβωνα» των διδαχών του Ηλ. Μηνιάτη, ο οποίος συμπεριλαμβάνεται στην επιμελημένη εργασία των ανθολόγων της πρώτης σειράς (1884-1909). Βλ. και Αθανασίου Παπαδοπούλου, «Επιδράσεις της Τέχνης Ρητορικής του Φρ. Σκούφου επί των Διδαχών του Ηλία Μηνιάτη», *Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας*, Δ/ντης: Καθηγητής Γεώργιος Θ. Ζώρας, τχ. 21, Αθήναι 1965.

[31] Κωνσταντίνος Ι. Κασίνης, «Ο εκκλησιαστικός δημοτικισμός: από τις αρχές του 16ου έως τα μέσα του 18ου αιώνα» στον τόμο *Το γλωσσικό ζήτημα*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2011, σ. 96.
«Ο Φραγκίσκος Σκούφος δεν έχει σκοπό μόνο την ωφέλεια με τη χρήση της απλής γλώσσας, που ήταν πια θεσμός στην εκκλησιαστική ρητορική, αλλά και την τέρψη». Μας έδωσε λόγο ο οποίος προσεγγίζει στις χρηστομάθειες και υφολογικά. Βλ. Κ.Ι. Κασίνης, «Ο εκκλησιαστικός δημοτικισμός…», ό.π., σ. 98.

χρηστομάθειας ήταν η Σμύρνη, και στην Αθήνα δευτερευόντως, διότι εκεί εκδόθηκε.

Επομένως, αν και ο πρωταρχικός στόχος των χρηστομαθειών είναι γραμματικός και γλωσσικός, τα κείμενα που σταχυολογούνται είναι φορείς κοινωνικών αξιών και υποδεικνύουν ηθικά πρότυπα. Τα ανθολογούμενα τεμάχια, οι σύντομες διηγήσεις, τα ανέκδοτα, τα αποφθέγματα, οι κανόνες και οι παρατηρήσεις που εμπεριείχαν οι χρηστομάθειες, όλα μαζί σε ένα σώμα, είχαν λογοτεχνική αξία αυτά καθεαυτά, αν και χρησιμοποιούνταν για την εξάσκηση των μαθητών στη γραμματική και στη γλώσσα γενικότερα. Εν προκειμένω εντοπίζουμε λογοτεχνική αξία στη χρηστομάθεια του Ανέστη Κωνσταντινίδη (1864), διότι αυτή συντίθεται από αυτοτελείς ιστορίες, σύγχρονα αφηγήματα ηθικού περιεχομένου, προσαρμοσμένα στην αντιληπτικότητα του μαθητή. Αποτελεί την πλησιέστερη χρηστομάθεια που οδηγεί στη λογική της σύνθεσης εγχειριδίου για τη λογοτεχνία. Συνεπώς, σε αυτή συνδυάζεται και συμπίπτει αφενός ο γραμματικός και γλωσσικός στόχος και αφετέρου η λογοτεχνική αξία, η οποία δεν ήταν και αυτοσκοπός.

β. Μορφές χρηστομαθειών: Η χρονική σχέση τους και η εξελικτική διαδρομή τους

Οι θεματικές των κειμένων, δηλαδή τα ηθικοδιδακτικά κομμάτια του Ανέστη Κωνσταντινίδη, στα 1864, είχαν απασχολήσει και παλαιότερους λογίους σε ανθολογίες που έγραψαν και απευθύνονταν στη «φιλόμουσον νεολαίαν». Έτσι, τα πρώτα σπέρματα της συλλογής του Ανέστη Π. Κωνσταντινίδη θα τα αναζητήσουμε στο *Άνθος αρετής και γνώσεως*[32] που αποτελεί σύνολο κανόνων

[32] *Άνθος αρετής και γνώσεως* ήτοι συνάθροισις κανόνων τίνων δι' ων δύναται τινάς να ζήση τιμίως και ευτυχώς. Νυν πρώτον μεταφρασθέν προς όφελος των φιλαναγνωστών, Εν τη Ελληνική Τυπογραφία Γεωργίου Βεντότη, Εν Βιέννη της Αυστρίας 1794.

«δι' ων δύναται να ζήση τις τιμίως και ευτυχώς». Αν και η διαδρομή από τις χρηστομάθειες στα οικογενειακά περιπετειώδη μυθιστορήματα είναι μεγάλη, εντούτοις το ιδεολογικό τους κέντρο που είναι η «αρετή» είναι κοινό και καλλιεργήθηκε διά μέσου των χρηστομαθειών. Όσοι εντρύφησαν στις χρηστομάθειες γνωρίζουν πως σταθερή αναφορά για την παιδική λογοτεχνία αποτελούν οι μύθοι γενικά, και ειδικότερα οι μύθοι του Αισώπου.[33] Η ηθική πρόθεση είναι σαφής και στα τρία είδη: α) στις χρηστομάθειες, β) στο παιδικό μυθιστόρημα και γ) στα σχολικά εγχειρίδια της λογοτεχνίας. Στο *Σχέδιο της Επιτροπής του 1833*, όπου αποτυπώνονται οι απαρχές του εκπαιδευτικού σχεδιασμού στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, υπάρχει έκθεση των διδασκομένων στα Γυμνάσια μαθημάτων με διδακτική ύλη συγγενή των χρηστομαθειών: διδάσκονται «Αισώπου μύθοι τινές εκλεκτοί» και «Λουκιανού εκλεκτοί διάλογοι προηγουμένης μιας συνοπτικωτάτης μυθολογίας».[34]

Στα 1794 συναντάμε το σύγγραμμα της κυρίας Δε Βεαουμόντ (De Beaumont) φέρον τον τίτλο *Αποθήκη παίδων ήτοι διάλογοι μεταξύ σοφού Διδασκάλου και διαφόρων ευγενών αυτού μαθητών*, διηρημένον εις τόμους 4, έργο προδρομικό της ευρωπαϊκής παιδικής λογοτεχνίας. Παρατηρούμε τις χαρακτηριστικές «λέξεις – οδηγούς» του περιεχομένου των βιβλίων αυτών, που αποτελούν «προεικονίσεις» χρηστομαθειών: «Άνθος αρετής και γνώσεως»,

---

[33] Οι μύθοι του Αισώπου αποτελούν το πρώτο υλικό για την καλλιέργεια του παιδικού νου. Οι Έλληνες της διασποράς εξέδωσαν τους Μύθους του Αισώπου σε πολλά αντίτυπα το 1815. Βλ. *Αισώπου Μύθοι*, καταπολλά σκοπτικώτατοι (sic). Μεταφρασθέντες εις κοινήν γλώσσαν, πάντων εις κατάληψιν. Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων, Εν Βενετία 1815. Ο Παναγιώτης Φέρμπος (1851 – 1932), ανθολόγος σχολικού εγχειριδίου λογοτεχνίας, γράφει έμμετρες αποδόσεις των μύθων του Αισώπου. Βλ. Βίκυ Πάτσιου, *«Η Διάπλασις…»*, ό.π., σ. 25.

[34] Δαυίδ Αντωνίου, *Οι απαρχές του εκπαιδευτικού σχεδιασμού στο νεοελληνικό κράτος: Το σχέδιο της Επιτροπής του 1833*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1992, σ. 46.

«Αποθήκη των παίδων»[35], «Θησαυρός»[36], «Νέον άνθος χαρίτων».[37] Ρόλο σημαντικό διαδραμάτισαν και οι ποιητικές ανθολογίες οι οποίες είχαν στόχο τους «διδασκόμενους Γραικούς», προσφορά των Ελλήνων της Διασποράς στο έθνος. Τα ηθικά ποιημάτια ενοφθαλμίστηκαν αποσπασματικά και στις χρηστομάθειες σε αφηγηματικό λόγο.[38] Στο σημείο αυτό θα συμπεριλάβουμε και την προσπάθεια του Άνθιμου Γαζή να συγκροτήσει τρόπον τινα χρηστομάθεια με το όνομα *Βιβλιοθήκη Ελληνική* [39]. Στα 1780 ο Αντώνιος Βυζάντιος συνθέτει αμιγή χρηστομάθεια, με όλα τα χαρακτηριστικά του είδους. [40]

---

[35] De Beaumont, *Αποθήκη των παίδων* ήτοι διάλογοι μεταξύ σοφού διδασκάλου και διαφόρων ευγενών αυτού μαθητών διηρημένον εις τόμους 4. Μεταγλωτισθέν (sic) μεν το πρότερον εκ της Γαλλικής εις την καθ' ημάς κοινοτέραν διάλεκτον παρά Σπυρίδωνος Βλαντί (sic). Εν δε τη δευτέρα ταύτη εκδόσει παρ' αυτού αυξηθέν και μετά πλείστης επιμελείας διορθωθέν, τ. Γ΄, Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων, Ενετίησιν 1797.
Δύο γνωστά βιβλία με τίτλο «Αποθήκη των Παίδων» που προεικονίζουν τις χρηστομάθειες είναι τα εξής: Γεωργίου Μιχαήλ, *Αποθήκη των παίδων*, Εις μεταχείρισιν των μανθανόντων την κοινήν γραικικήν γλώσσαν, Εκ διαφόρων βιβλίων το πλείστον συλλεχθείσα, Βιέννη 1809 και *Αποθήκη των Παίδων*, υπό Νεοφύτου Δούκα, Εις Τόμους δύο, Τόμος Πρώτος, Εν Βιέννη 1814, Εκ της Τυπογραφίας του Ιω. Σνίρερ.

[36] Γεράσιμος Βλάχος, *Θησαυρός*, Thesaurus Encyclopaedicae Basis Quadrillinguis ήτοι Θησαυρός της εγκυκλοπαιδικής βάσεως, τετράγλωσσος, Βενετία 1659. Οι «θησαυροί» ήταν συνηθισμένοι τίτλοι συλλογής λόγων. Πασίγνωστος ήταν ο *Θησαυρός* (1558) του Δαμασκηνού Στουδίτη στην απλή γλώσσα της εποχής με τεράστια απήχηση (52 εκδόσεις – από τα πλέον ευπώλητα βιβλία της μεταβυζαντινής περιόδου). Βλ. Κ.Ι. Κασίνης, «Ο εκκλησιαστικός δημοτικισμός…», ό.π., σ. 87.

[37] Το *Νέον άνθος χαρίτων* αποτέλεσε δημοφιλές ανάγνωσμα στην Τουρκοκρατία και χρησίμευε ως σχολικό εγχειρίδιο. Η πρώτη έκδοση έγινε στη Βενετία το 1529. Περί αυτών βλ. Ελένη Κακουλίδου, «Fior di virtu – Άνθος χαρίτων» *Συμβολές. Νεοελληνικά μελετήματα*, Γιάννενα 1982.

[38] Βλ. *Στοιχεία της Ελληνικής ήτοι Ανθολογία Ποιητική* μετά σχολίων παλαιών Εκδοθείσα υπό Β.Π. Ευθυμίου.

[39] *Βιβλιοθήκη Ελληνικής*, Βιβλία δύο, περιέχοντα κατά χρονικήν περίοδον τας περί των εξόχων Ελλήνων Συγγραφέων βεβαιωτέρας ειδήσεις, Εκδοθέντα υπό Ανθίμου Γαζή του Μηλιώτου, τ. Α΄, Περιέχον το πρώτον βιβλίον, Εκ της τυπογραφίας Πάνου Θεοδοσίου του εξ Ιωαννίνων, Εν Βενετία 1807.

[40] *Χρηστοήθεια Αντωνίου του Βυζαντίου*, προς διακόσμησιν ηθών των νέων, πάνυ λυσιτελής· εκ της Λατινίδος μεν ποτέ εις απλήν μετενεχθείσα φράσιν. Κοσμηθείσα δε τω κάλλει του Ελληνικού χαρακτήρος και εν τινι προσαυξηθείσα χάριν των σπουδαίων υπό του Ελλογιμωτάτου και σπουδαίους αρίστου κυρίου Αντωνίου του Βυζαντίου, ήδη δεύτερον ακριβώς διορθωθείσα, Τύποις εξεδόθη, παρά Νικολάω

Στα 1831 συναντάμε τη χρηστομάθεια του Διονυσίου Πούρη με τον τίτλο: *Πραγματεία στοιχειώδης περί των χρεών του ανθρώπου μετά προσθήκης κανόνων τινών περί χρηστοηθείας και άλλων πάνυ χρησίμων,* στην ίδια λογική κινούμενη με σύνθεση διδακτική και ψυχαγωγική.[41]

Ο Α.Ρ. Ραγκαβής στην *Χρηστομάθειά* [42] του, συγκεκριμένα στα προλεγόμενα στην η΄ σελίδα, γράφει ότι: «Ως προς την διασκευήν της ύλης εννοεί καθείς ότι δεν ημπορούσαν ν' ακολουθήσω του Πατούσα την Εγκυκλοπαιδείαν». Η Εγκυκλοπαιδεία του Πατούσα αποτελεί προτύπωση των χρηστομαθειών και το σημαντικό είναι ότι ο Α.Ρ. Ραγκαβής έχει συναίσθηση του γεγονότος αυτού, αν και διαστέλλει με τη διατύπωσή του τη μορφή της *Χρηστομάθειάς* του από τη διάταξη και τον όγκο των κλασικών εγκυκλοπαιδειών. Καταχωρίζουμε την εγκυκλοπαιδεία του Ι. Πατούσα ως προδρομική εργασία για τις χρηστομάθειες και μάλιστα όχι λανθάνουσα. Ο τίτλος της είναι *Εγκυκλοπαιδεία φιλολογική*, εις τέσσαρας τόμους διηρημένη. [43]

Γλυκεί του εξ Ιωαννίνων, Ενετίησιν 1800. Στοιχεία του βιβλίου: Είναι μικρού σχήματος, περατούται σε 47 σελίδες και περιλαμβάνει εννέα κεφάλαια (νεότερη έκδοση της *Χρηστοήθειας* του Αντωνίου Βυζαντίου). Παλαιότερη έκδοση της χρηστομάθειας φέρει τη χρονολογία 1780 (*Χρηστοήθεια προς διακόσμησιν ηθών των νέων πάνυ λυσιτελής*. Εκ της Λατινίδος μεν ποτε εις απλήν μετενεχθείσα φράσιν. Κοσμηθείσα δε τω κάλλει του Ελληνικού χαρακτήρος και εν σπουδαίοις αρίστου Κυρίου Αντωνίου του Βυζαντίου. Ήδη ακριβώς διορθωθείσα το πρώτον τύποις εξέδοτο. Ενετίησιν 1780. Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων).

Στον κατάλογο των περιεχομένων της *Χρηστοήθειας* του Αντωνίου Βυζαντίου συμπεριλαμβάνονται αρετές και προτροπές σχετικές με την ανατροφή των παιδιών. Ωστόσο, δεν περιέχει σε έκταση την κοινότοπη αντίθεση αρετών και κακιών.

41 Διονυσίου Ιερ. Πούρη, *Πραγματεία στοιχειώδης περί των χρεών του ανθρώπου μετά προσθήκης κανόνων τινών περί χρηστοηθείας και άλλων πάνυ χρησίμων*, Μετάφρασις εκ της ιταλικής γλώσσας, νυν πάλιν επιθεωρηθείσα και επιμελώς διορθωθείσα χάριν της Ελληνικής Νεολαίας, Παρά Φραγκίσκω Ανδρεόλα, Εν Βενετία 1831.

42 Α.Ρ. Ραγκαβή, *Ελληνική …*, ό.π. σ. η΄

43 Ως πρότυπα χρηστομαθειών χρησίμευσαν η *Εγκυκλοπαιδεία* του Ι. Πατούσα, η *Χρηστομάθεια* του Κ. (sic) Φαρμακίδου, καθώς και του Καρόλου Ιακωβσίου, τα *Παιδαγωγικά μαθήματα* του Στεφάνου Κομμητά. Το έργο του Στ. Κομμητά στα 1827 ακολουθεί τη δομή των χρηστομαθειών, δηλαδή «περιέχει όσα συμβάλλουσιν εις ευχερή ανάγνωσιν εν επιγνώσει οίον αστεία, μύθους, ιστορίδια ηθικά και των ενδοξοτέρων Ελλήνων τους βίους εν επιτομή».

Βλ. Ι. Πατούσα, *Εγκυκλοπαιδεία φιλολογική*, εις τέσσαρας τόμους διηρημένη προς χρήσιν των φιλολόγων και φιλομαθών της Ελληνικής γλώσσας συναρμοσθείσα,

Προτυπώσεις των χρηστομαθειών αποτέλεσαν και κάποια συνθέματα, ειδικά για παιδιά ή βιβλία, τα οποία προσέφεραν ευρύτερες γνώσεις και ψυχαγωγία πάλι για παιδιά και «νεανίσκους», όπως αναγράφουν. Αυτά προέρχονταν από την αλλοδαπή και ήταν μεταφράσεις στην ελληνική γλώσσα.

Τα οικογενειακά περιοδικά αποτέλεσαν επίσης προδρόμους των χρηστομαθειών. Η εμφάνιση των πρώτων οικογενειακών – φιλολογικών περιοδικών, το 1847, που συμπίπτει με την ακμή του ελληνικού ρομαντισμού, υπηρετεί έμμεσα την προώθηση της ιδέας για σύνθεση σχολικού εγχειριδίου λογοτεχνίας με τον εξής τρόπο: η ποιητική παραγωγή άσημων ή αργότερα γνωστότερων ποιητών «διοχετευόταν» στο κοινό μέσω των οικογενειακών περιοδικών και των ποιητικών διαγωνισμών του Πανεπιστημίου Αθηνών.[44] Έχουμε και Επτανήσιους ποιητές που συμμετείχαν με ποιήματά τους σε αυτούς. Η σχέση των ποιητικών διαγωνισμών (τόσο η λογοτεχνική όσο και η κοινωνική) με τη σύνθεση του σχολικού εγχειριδίου για τη λογοτεχνία και την προώθηση της παιδικής λογοτεχνικής γραφής είναι έμμεση· οι διαγωνισμοί διαμορφώνουν

προσφωνηθείσα δε τω εκλαμπροτάτω και ενδοξοτάτω Κόμητι Φιλοσοφίας τε και Ιατρικής Διδασκάλω Εξοχωτάτω Κυρίω Κυρίω Σπυρίδωνι τω Περουλίω Ευπατρίδι των Αθηνών, παρά του εν Ιερεύσι Αιδεσιμωτάτου και Λογιωτάτου Ιωάννου Πατούσα του εξ Αθηνών, φιλοσοφίας και Ιεράς Θεολογίας διδασκάλου και του εν ταις κλειναίς Ενετίαις Φλαγγινιανού Ελληνομουσείου, Γυμνασιάρχου, υφ' ου και συνελέχθη, τ. Δ΄, Παρά Νικολάω τω Σάρω, Ενετίησιν, 1710.

[44] Βλ. Παν. Μουλλάς, «Ποίηση και ιδεολογία. Οι αθηναϊκοί πανεπιστημιακοί διαγωνισμοί (1851-1877)». Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου. *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και παιδεία – ιστορική διάσταση και προοπτικές,* Αθήνα 21-25 Σεπτεμβρίου 1987, τ. Β΄. Εκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1989, σ. 593-601.
Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι και ο Σολωμός· όψεις μιας σύνθετης σχέσης (1820-1950)*, Καστανιώτης, Αθήνα 2001, σ. 113. Βλ. το σχετικό απόσπασμα: «Μετά από το 1850, όταν άρχισαν να διεξάγονται οι ποιητικοί διαγωνισμοί του αθηναϊκού πανεπιστημίου, το δέλεαρ της πανελλήνιας ποιητικής καθιέρωσης δεν άφησε ασυγκίνητους ορισμένους Επτανήσιους που συμμετείχαν στους διαγωνισμούς. Η συμμετοχή αυτή σήμαινε την αποδοχή, κατά το μάλλον ή ήττον, των όρων των διαγωνισμών, κι επομένως την προσχώρηση στο λογοτεχνικό κλίμα της πρωτεύουσας. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις των ποιητών Σπυρίδωνα Μελισσηνού (1833–1887) και Γεράσιμου Μαυρογιάννη (1823 – 1906)».

πρώτα πρώτα τον εθνικό χαρακτήρα της νέας ελληνικής ποίησης και δεύτερον μεταδίδουν τα μηνύματά τους σε ένα ευρύ κοινό.

Ωστόσο, δεν είναι μόνο οι διαγωνισμοί[45] που διαμόρφωσαν το κλίμα και επέδρασαν στη δημιουργία του πρώτου σχολικού εγχειριδίου στα 1884 για τη λογοτεχνία στο σχολείο, όσο η λίγη ποίηση[46] και η πεζογραφία την οποία τα περιοδικά [47] διέχεαν στο αναγνωστικό κοινό. Διότι από το 1884, χρονολογία ορόσημο, δημοσιεύεται εικονογραφημένο μυθιστόρημα σε συνέχειες, για ένα

---

[45] Για τη δεκαετία του 1870 και το τέλος του ρομαντισμού, που σηματοδοτεί ένα νέο σύστημα σκέψης, ο Παν. Μουλλάς γράφει: «[…] Η δεκαετία του 1870, ανάλογη σε αρκετά σημεία με τη δεκαετία του 1830, είναι αποφασιστική. Τα γεγονότα αλλεπάλληλα, τη φορτίζουν με σημασίες: δημοσίευση της *Μελέτης επί του Βίου των Νεωτέρων Ελλήνων* (1871) του Ν.Γ. Πολίτη, προώθηση της δημοτικής γλώσσας, θάνατοι των κυριότερων ρομαντικών ποιητών, τέλος των πανεπιστημιακών ποιητικών διαγωνισμών, διαμάχη Ροΐδη – Βλάχου (1877), εμφάνιση σατιρικών εντύπων. […] Οπωσδήποτε κάτι παλιό πεθαίνει, κάτι καινούριο γεννιέται. Να βρισκόμαστε άραγε στο σημείο που αρχίζει ο επιθανάτιος ρόγχος του ρομαντισμού;». Βλ. Παν. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες, Μελέτες για το 19ο αι*., εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1993, σ. 96

Στους ποιητικούς διαγωνισμούς του Πανεπιστημίου Αθηνών συμμετείχαν και πρόσωπα που διέπρεψαν αργότερα σε άλλα πεδία, αλλά στα νεανικά τους χρόνια ασχολήθηκαν με την ποίηση. Την ιδιότητα του ποιητή έκτοτε την άφησαν στο περιθώριο, για παράδειγμα ο Ν.Γ. Πολίτης (1852-1921), που συμμετέχει στο Ροδοκανάκειο ποιητικό διαγωνισμό του Πανεπιστημίου Αθηνών στις 15 Μαΐου 1871. Βλ. Προκήρυξη στην *Πανδώρα*, τ. ΚΒ΄ Φυλλάδιον 508, σ. 73-83

«[…] Ο πρύτανις λαβών το εσφραγισμένον δελτίον εν ω ήτο το του συγγραφέως όνομα, απεσφράγισε τούτο και εύρεν ότι συγγραφεύς της βραβευομένης φιλολογικής πραγματείας είναι ο εκ Καλαμών φοιτητής της Φιλοσοφικής σχολής κ. Νικόλαος Πολίτης, ον προελθόντα εστεφάνωσεν επευφημούντος του πολυπληθούς ακροατηρίου […]» Βλ. *Πανδώρα*, τ. ΚΒ΄, 1871-1872, σ. 83

[46] Γλώσσα των διαγωνισμών ορίζεται η αρχαΐζουσα. Ο Γεώργιος Τερτσέτης, διωγμένος ποιητής των διαγωνισμών, ρωτά στα 1858: «Ποιος ημπορεί να φανταστεί ποτέ του πως η επιτροπή θε να βραβεύσει ποίημα γραμμένο στη γλώσσα του λαού;». Όμως στην περίοδο του Βουτσιναίου η άρση της απαγόρευσης (δηλαδή η βράβευση έργων της δημοτικής) δεν είναι ανεξήγητη. Επτανήσιος στην καταγωγή ο νέος αγωνοθέτης θα πρέπει να έχει παρέμβει αποφασιστικά, παρατηρεί ο Παν. Μουλλάς. Βλ. Παν. Μουλλάς, «Ποίηση και ιδεολογία. Οι Αθηναϊκοί Πανεπιστημιακοί Διαγωνισμοί (1851-1877)». Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία* (Ιστορική διάσταση και προοπτικές), Αθήνα, 21-25 Σεπτεμβρίου 1987, τ. Β΄, σ. 594 και Ντίνος Κονόμος, «Μια ανέκδοτη κωμωδία του Γ. Τερτσέτη», περ. *Ελληνική Δημιουργία,* τχ. 6, 1950, σ. 580

Με τους ποιητικούς διαγωνισμούς αναδεικνύεται η εθνικοπατριωτική ιδεολογία της μελετώμενης εποχής και κρυσταλλώνεται η αντίληψη της ελληνοκεντρικότητας των λογοτεχνικών έργων. Ο Θ. Ορφανίδης, εισηγητής του Βουτσιναίου στα 1876,

εξάμηνο ή για ένα έτος, στη *Διάπλαση των Παίδων,* με παιδικό περιεχόμενο. Επίσης, στα 1884 συναντάμε διηγήματα για μικρά παιδιά, μυθιστορήματα σε συνέχειες, διαγωνισμούς διηγήματος και ποίησης στις σελίδες της *Διαπλάσεως*, πράγμα που σημαίνει ότι οι συντάκτες του περιοδικού μεταφέρουν στην Ελλάδα τις νέες εκπαιδευτικές αναζητήσεις της εποχής και τους στόχους των αρχών του 19ου αιώνα.[48] Η ποίηση έχει το δικό της μερίδιο στην πνευματική κίνηση της εποχής. Οι άσημοι ποιητές που δημοσιεύουν έργα τους στην *Πανδώρα*[49] δείχνουν ενδιαφέρον για την ποίηση φυσικά και συντελούν στη δημιουργία πνευματικής κίνησης από όπου θα προκύψει η ανάγκη για την έκδοση σχολικού εγχειριδίου με πεζά και ποιήματα κατάλληλα για παιδιά. Η *Πανδώρα*[50] συμπεριλαμβάνει στις

σχολιάζοντας τη συλλογή *Ακτίνες και μύρα* του Κ. Σκόκου παρατηρεί: «Τα κατά των Ευρωπαίων παράπονα του ποιητού […] τα θεωρούμεν όμως ακατάλληλα, μετά την προστασίαν ης έτυχε το Ελληνικόν έθνος και ιδίως μετά την συμπάθειαν, ην εις τας κρισίμους σημερινάς περιστάσεις αριδήλως εξέφρασε και εκφράζει η Ευρώπη υπέρ αυτού». Βλ. Παν. Μουλλά, *Ποίηση και Ιδεολογία*, ό.π., σ. 600 και Βλ. *Κρίσις Βουτσιναίου ποιητικού αγώνος του έτους 1876*, Αθήνα 1876, σ. 72

Οι ποιητικοί διαγωνισμοί οδηγήθηκαν στην παρακμή γιατί, κατά τον Παν. Μουλλά «δεν τους λείπουν μόνο τα αξιόλογα ποιητικά έργα· τους λείπει και η μεταφορική δραστικότητα της ιδεολογίας». Βλ. Παν. Μουλλάς, *Ποίηση και Ιδεολογία,* ό.π., σ. 597

47 Το περιοδικό *Χρυσαλλίς* (1863-1866) μέσα σε μία χρονιά (1864) δημοσιεύει 29 ποιήματα και έμμετρα δράματα και γίνεται φανερή μία συστηματική παρακολούθηση και προβολή της ποιητικής κίνησης. Βλ. Μάρθα Καρπόζηλου, *Τα Ελληνικά Οικογενειακά – Φιλολογικά Περιοδικά (1847-1900),* Παν/μιο Ιωαννίνων, Επιστημονική Επετηρίδα του Π.Τ.Δ.Ε., Παράρτημα Αρ. 1, Ιωάννινα 1991, σ. 220. Σημείωση: Τα οικογενειακά – φιλολογικά περιοδικά κινούνται χρονολογικά γύρω στο 1850 ως τη δεκαετία 1878-1880, που οριοθετεί το τέλος του ρομαντισμού.

48 Βλ. Βίκυ Πάτσιου, *«Η Διάπλασις …»,* ό.π., σ. 35, 79.

49 Η *Πανδώρα* είχε στήλη αφιερωμένη στην ποίηση. Εκεί έστελναν ποιητικά κείμενα μη καταξιωμένοι ποιητές, για παράδειγμα οι Κλεάνθης Παππάζογλους και Περικλής Γρηγοριάδης. Βλ. Το ποίημα *Ωδή εις τον Μακαριώτατον Πατριάρχην Ιεροσολύμων Κύριλλον τον Β΄ ποιηθείσα κατά τα μέτρα της Β΄ των Ολυμπιονικών Πινδάρου,* περ. *Πανδώρα*, 15 Νοεμβρίου 1871, τ. ΚΒ΄ Φυλλάδιον 520, σ. 383.

Στην *Πανδώρα*, επίσης, της 1ης Ιανουαρίου 1872, τ. ΚΒ΄, Φυλλάδιον 523, σ. 436, επισημοποιείται αυτό το νέο σύστημα σκέψης και η αναζήτηση, η δίψα του αναγνωστικού κοινού για ό,τι κατέχει ουσιαστική θέση στη λογοτεχνία. «[…] Το κοινόν δεν εκτιμά μεν πολλάκις έργα άξια λόγου ως προς την τέχνην, ουδέποτε όμως μένει απαθές προς ό,τι είνε επίκαιρον και εύστοχον και προς διαμόρφωσιν κοινωνικήν αρμόδιον […]».

50 Βλ. *Πανδώρα*, τ. ΙΘ΄ (1868-1869), σ. 304. Καταχωρίζουμε ενδεικτικά στο σημείο αυτό το ποίημα «Η ορφανή ήτοι η έκθετος κόρη» (1868) του Γουστάβου Λαφφών

θεματικές της και ποίηση από μετάφραση αλλοδαπών ποιητικών έργων, συγκεκριμένα κατά μίμηση δυτικών ποιητών,[51] οι οποίοι επιδρούν κατά τέτοιο τρόπο ώστε η ελληνική ποίηση, σύμφωνα με τον Ηλία Βουτιερίδη,[52] να εμφανίζεται γέμουσα από ξενόφερτα στοιχεία τόσο στη στιχουργία όσο και στα ρομαντικά μοτίβα. «[…] Δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι οι Έλληνες δημιουργοί αντιφάσκουν: χωρίς ιδιαίτερο λόγο δείχνουν ότι καταδιώκουν ρομαντικά ιδεώδη που στην ουσία ακολουθούν. […] Αυτό αποτελεί μια ακόμα ένδειξη, αν όχι απόδειξη, ότι οι Έλληνες δημιουργοί και διανοητές της εποχής παρακολουθούν την ευρωπαϊκή σκέψη. […]».[53]Την προωθητική γραμμή για τη συγκρότηση του σχολικού εγχειριδίου την έδωσαν τα ποιήματα, αν αναλογιστούμε ότι ποιητής ήταν ο Γεώργιος Δροσίνης, ο πρώτος συγγραφέας σχολικού βιβλίου για τη λογοτεχνία (1884), και ότι το οικογενειακό – φιλολογικό περιοδικό γίνεται ο φυσικός φορέας της ποίησης. Σε καμία περίπτωση βέβαια δεν παραγκωνίζεται η πρωτεύουσα θέση και η σημασία που έχει το διήγημα[54] και το

κατά μίμηση του ποιητή Σουμέτ, που εισάγει νέους τρόπους στην ελληνική ποίηση, «νέα ποιητικά νοήματα» και την ισχύ του ρομαντισμού.

[51] Τη δυτική σκέψη επηρέασε βαθύτατα η μυθιστορηματική γραφή του François Rabelais (1494 – 1553) με τα έργα *Pantagruel* (1532) και *Gargantua* (1534) και του Βολταίρου, την δε ποίηση ο Δον Κιχώτης του Θερβάντες, που υπήρξαν σταθμοί στη γραφή του 16ου και 17ου αιώνα.

[52] Οι μεταγενέστεροι μέσα από τη συλλειτουργία νεοκλασικισμού και ρομαντισμού υιοθετούν σταθερούς κλασικούς κανόνες στη σύνθεση των ποιημάτων και, αν και ελάσσονες, τροφοδοτούν την ελληνική ποίηση και επιδρούν σε αυτή. Βλ. Ηλία Βουτιερίδη, «Η ξένη επίδραση στη Νεοελληνική Λογοτεχνία», περ. *Νέα Εστία,* τ. 105, Ιανουάριος – Ιούνιος 1979, σ. 167.

[53] Δημήτρης Πολίτης, «Η έννοια της "Εθνικής Λογοτεχνίας", η θέση της ποίησης και ο ρόλος της γλώσσας κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα», *Φιλολογική*, τχ. 87, Απρίλιος – Ιούνιος 2004, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, σ. 37 – 38. Ο Δ. Πολίτης παραθέτει και σχετικό παράδειγμα: «[…] Έτσι, ο Βαλαωρίτης στον πρόλογο του ποιήματός του Αθανάσιος Διάκος, αν και εναντιώνεται στο ρομαντισμό θεωρώντας τον ξενική κίνηση, χρησιμοποιεί την κατεξοχήν ρομαντική έννοια του οργανισμού για να περιγράψει την πληρότητα και την αυτάρκεια της ελληνικής λογοτεχνίας […]».

[54] Ενδιαφέρον παρουσιάζει διήγημα «εις την καθομιλουμένη ελληνική», δημοσιευμένο στην Κέρκυρα, προερχόμενο από το επτανησιακό περιβάλλον εκφράζοντας την πρωτοπορία. *Το μαύρον κυνάριον*, διήγημα εις την καθωμιλημένην (sic) ελληνικήν υπό Δ.Ι.Μ. Εν Κερκύρα, χ.χ.

μυθιστόρημα.[55] Εξάλλου, *Η Αποθήκη των Παίδων* της Madame Leprince de Beaumont, αποτέλεσε ένα σχολικό εγχειρίδιο στα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, σύμφωνα με τη Μάρθα Καρπόζηλου.[56] Το έργο της κυρίας Δε Βεαουμόντ, που συναντάμε στα 1794, προσημαίνει, αν το συσχετίσουμε με το γενικότερο ορίζοντα της ιδεολογίας της εποχής με έργα για παιδιά, την έκδοση των χρηστομαθειών και την έκδοση των συνοδευτικών αυτών σχολικών εγχειριδίων της λογοτεχνίας.

Οι επιχειρήσαντες την μετάφραση είχαν επίγνωση ότι μεταφέρουν στην Ελλάδα ύλη για διαπαιδαγώγηση των νέων, πρωτότυπη και άκρως αναγκαία. Θα σημειώσουμε τις δύο μεταφράσεις έργων των Κ. Κάμπε *Η ηθική των παίδων ή συνομιλία διά τα παιδία*[57] και Ι.Ε. Κάμπε *Η ανακάλυψις της Αμερικής. Βιβλίον ψυχαγωγικόν διά παίδας και νεανίσκους*[58] ως ενδεικτικές της λογοτεχνικής

---

55 […] Η *Εικονογραφημένη Εστία* θεωρείται πρόδρομος ενός άλλου είδους, του φιλολογικού – λογοτεχνικού περιοδικού. Βλ. Μάρθα Καρπόζηλου, *Τα ελληνικά οικογενειακά…*, ό.π., σ. 232. Η Μάρθα Καρπόζηλου αναφέρεται στην ανάγκη πεζών που προέκυψε από την ύλη των οικογενειακών – φιλολογικών περιοδικών. Αναφέρεται στο παράπονο του *Ζακύνθιου Ανθώνα* προς αναγνώστη *«Κατακλυσμού ποιημάτων ένεκεν, παρακαλείσθε να μας πέμψητε πεζά»*. Βλ. Μ. Καρπόζηλου, *Τα ελληνικά οικογενειακά…*ό.π. σ. 233.
Ο Κ.Θ. Δημαράς εκφράζεται έντονα για τη ζήτηση που είχε η δημιουργική πεζογραφία που στάθηκε ανεξάρτητη μπροστά στο κίνημα του αθηναϊκού ρομαντισμού. Το εικοστό πέμπτο κεφάλαιο της ιστορίας της λογοτεχνίας του το τιτλοφορεί «Πεζά, θέλουμε πεζά!» και προσδιορίζει την ιδεολογική στόχευση των πνευματικών ανθρώπων της εποχής. Κ.Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Ίκαρος[6], Αθήνα 1975, σ. 372

56 *Η Αποθήκη των Παίδων* της Madame Leprince de Beaumont: ένα συλλογικό εγχειρίδιο στα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, στο συλλογικό τόμο *Το παιδικό βιβλίο του 19ου αιώνα*, εκδ. ΕΛΙΑ – Καστανιώτης, Αθήνα 1997, σ. 103-119

57 Κ. Καμπέ, *Η ηθική των παίδων ή συνομιλία διά τα παιδία*, Σύνθεμα του Κ. Καμπέ. Εκ της γαλλικής γλώσσης μεταφρασθείσα παρά Σπυρίδωνος Δεστούνη, Δοκίμιον. Τυπογραφείον Λύμπη Χαρίωνος Ποπόβ, Μόσχα χ.χ.

58 Ι.Ε. Καμπέ, *Η ανακάλυψις της Αμερικής*, Βιβλίον ψυχαγωγικόν διά παίδας και νεανίσκους, Διηρημένον εις τρεις (3) τόμους εκ της υπό Ι.Ε. Καμπέ εις το γερμανικόν επιδιορθωμένης εκδόσεως, εν τη ημετέρα καθομιλουμένη διαλέκτω μεταφρασθέν υπό Ιωάννου Μπιλλιάρου του εξ Ιωαννίνων. Επιθεωρηθέν δε και διορθωθέν υπό Γεωργίου Ρουσιάδου και νυν το πρώτον τύποις εκδοθέν δαπάνη και προκαταβολή της φιλοκάλου Κυρίας Α. Χετζενδόρφερ, τ. Α΄, μετά μιας χαλκογραφικής εικόνος και ενός γεωγραφικού πίνακος, Εκ της τυπογραφίας Ιωάννου Σνείρερ, Εν Βιέννη της Αουστρίας 1820.

παραγωγής της εποχής και εισαγωγικά προδρομικά έργα, που συμβάλλουν στη δημιουργία της παιδικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα και στη σύνθεση των σχολικών εγχειριδίων λογοτεχνίας.

Η εμφάνιση της παιδικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα συνδέεται με τη μετάφραση έργων του Ιουλίου Βερν. Υπήρξε τόσο μεγάλη η επίδραση, ώστε μεταφράζεται Βερν ακόμα και μετά την ολοκλήρωση των τριών πρώτων σειρών σχολικών εγχειριδίων λογοτεχνίας. Επισημαίνουμε ότι ο Σωκράτης Γ. Σαριβαξεβάνης, αδελφός του μετέπειτα ανθολόγου Αλ. Γ. Σαρή, μετέφρασε από τα γαλλικά το έργο του Βερν *Διαθήκη Ιδιοτρόπου*, έκδοση του εν Αθήναις Κεντρικού Βιβλιοπωλείου.

Με την έκδοση του πρώτου αναγνωστικού εισάγονται στην Ελλάδα ως παιδικό ανάγνωσμα τα έργα του Ιουλίου Βερν μεταφρασμένα από τα γαλλικά, το 1886.[59] Σε διαφήμιση του βιβλιοπωλείου Ιωάννου Ν. Σιδέρη σχετικά με τα βιβλία του Ιουλίου Βερν τα εκδοθέντα στην Ελλάδα αναφέρεται ότι «η Βιβλιοθήκη Ιουλίου Βερν δεν αποτελείται από μωρολογικά μυθιστορήματα. Είναι τα τερπνότερα, τα ηθικώτερα και διδακτικώτερα βιβλία του κόσμου, έχουν δε μεταφρασθή εις όλας τας γλώσσας των πεπολιτισμένων εθνών […]».[60]

Ο Κων/νος Δημητρίου Μπέλιος μεταφράζει τα *Του Νέου Ρομπινσόν συμβάντα* του Καμπέ, το 1792. Βλ. Μάρθα Καρπόζηλου, «Η Αποθήκη των Παίδων …», *ό.π.,* σ. 105

59 Ιουλίου Βερν, *Η πλωτή πόλις,* εκ του γαλλικού μετά διηγήματος, εν τέλει εκ του ρωσικού *Η καταστροφή του «Ακάμπτου»,* εκ των απομνημονευμάτων Θεοβάλδου υπό Ναπολέοντος Α. Δούκα και Ναπολέοντος Λ. Κανάρη, φοιτητών, Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον Σπυρίδωνος Κουτσολίνου (όπισθεν των Αγίων Θεοδώρων), Εν Αθήναις 1886.

Ο Νικόλαος Ποριώτης (1870 – 1945) εγκαινιάζει τη συνεργασία του με τη *Διάπλαση* το 1903 μεταφράζοντας Ιούλιο Βερν. Βλ. Βίκυ Πάτσιου, *Η Διάπλασις*…, ό.π., σ. 26.

Ο Π.Ι. Φέρμπος μεταφράζει Ιούλιο Βερν για τη *Διάπλαση* το 1897 και 1899, ενώ ο Γρ. Ξενόπουλος μεταφράζει το 1901 (*Ο θαυμάσιος Ορενόκος*), 1902 και 1909.

Τα έργα του Βερν συναρπάζουν το ελληνικό παιδικό αναγνωστικό κοινό και αναγνωρίζεται ως πατέρας του αστυνομικού μυθιστορήματος και του μυθιστορήματος επιστημονικής και πολιτικής φαντασίας. Βλ. Δ. Πλάκας, «Ιούλιος Βερν, Ένας ακάματος ταξιδιώτης», περ. *Νέα Εστία*, τ. 25, Ιανουάριος – Ιούνιος 1979, σ. 225.

60 Η διαφήμιση συμπληρώνεται από τα εξής στοιχεία: «[…] Η Ελληνική έκδοσις ην ανέλαβε το ημέτερον κατάστημα ουδόλως υστερεί της πρωτοτύπου Γαλλικής. Τυπωμένη μετά μεγίστης επιμελείας εις γλώσσαν απλή και ρέουσαν, επί χάρτου αρίστης ποιότητος κοσμείται με εικόνας καλλιτεχνικωτάτας επίτηδες δια την έκδοσιν

Εκτός από τα οικογενειακά - φιλολογικά περιοδικά, τα ημερολόγια, όπως το *Ημερολόγιο* του Σκόκου καθώς και το *Αθηναϊκόν Ημερολόγιον* του Δημητρίου Α. Κορομηλά προετοιμάζουν τους αναγνώστες να αποδεχθούν πέρα από την ποικίλη ύλη και την καλή ποίηση και πεζογραφία, τις οποίες υποκειμενικά διαχειρίζονται οι εκδότες στην έκδοση των ημερολογίων.

Από τα καταστήματα Ανδρέου Κορομηλά εκδόθηκαν τα *Ποιήματα*[61] του Αχιλλέως Παράσχου (1881), του επιτυχημένου ρομαντικού ποιητή της Α΄ Αθηναϊκής Σχολής που ασυνείδητα θα υποσκελίσει την επτανησιακή επιρροή στην Αθήνα (τον Σολωμό) και θα αποδειχθεί «εθνικά» χρήσιμος και αγαπημένος της ελληνικής διανόησης. Το περιοδικό *Εστία* γίνεται ο υποστηρικτής των εκδιδόμενων βιβλίων για την παιδική ηλικία και ταυτόχρονα κριτικό περιβάλλον για την ύλη τους.[62]

Στις προτυπώσεις των χρηστομαθειών και πιο σωστά στις λανθάνουσες μορφές των χρηστομαθειών θα καταχωρίσουμε και βιβλία των χρόνων εκείνων από το 1750 έως το 1820 και λίγο μετά, τα οποία περιστρέφονται στο θέμα της γλώσσας για τη σπουδή και την εκμάθησή της. Στην περίοδο αυτή το είδος καλλιεργήθηκε παρά πολύ. Είναι είτε πραγματείες «περί γλώσσης» είτε γραμματικές. Οι καθρέπτες ή κάτοπτρον ήταν συχνοί τίτλοι λανθανόντων

ταύτην κομισθείσας εκ Παρισίων». Πληροφορούμαστε ότι, εκτός από τη *Διάπλαση*, στα 1900 εκδόθηκαν από τον οίκο Σιδέρη 12 έργα του Ι. Βερν: *Από της Γης εις την Σελήνην*, *Περί την Σελήνην*, *Ρωβύρος ο Κατακτητής*, *Η Σχολή των Ροβινσώνων*, *Ο Λαχνός υπ' αριθ. 9672*, *Αι Μέλαιναι Ινδίαι*, *Τύχαι 3 Ρώσων και 3 Άγγλων*, *Τα πεντακόσια εκατομμύρια*, *Ο Σανσελλώρ*, *Ο Μεσημβρινός Αστήρ*, *Ο Δεκαπενταετής Πλοίαρχος*, *20000 Λεύγαι υπό την Θάλασσαν.* Η διαφήμιση περιέχεται στο βιβλίο του Εμμ. Σ. Λυκούδη, *Τα καθήκοντα του Πολίτου*, Εκδόσεις του Συλλόγου προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αριθ. 8, έκδοσις ενάτη, Εν Αθήναις 1912 (Αποκλειστική πώλησις Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη).

61 Αχιλλέως Παράσχου, *Ποιήματα*, τρεις τόμοι, τιμώμενοι Δραχμών Νέων 13,50 . Βλ. *Δελτίον της Εστίας* 11 αρ. 250, Οκτώβριος 1881, σ. 2

62 Από τις σελίδες της προωθεί την *Παιδική Ανθολογία* του Α.Π. Κουρτίδου και ό,τι άλλο δημοσιεύει ο Κουρτίδης σχετικά με την παιδική λογοτεχνία. Στο *Δελτίον της Εστίας*, αρ. 551, 19 Ιουλίου 1887 αναγγέλλεται η *Παιδική Ανθολογία* υπό Α.Π. Κουρτίδου (περιέχει τα καταλληλότατα προς απαγγελίαν ποιημάτια διά την παιδικήν ηλικίαν). Στο *Δελτίον της Εστίας, ό.π.,* σ. 4 ανακοινώνεται ότι εξεδόθησαν άρτι παιδικά δράματα και κωμωδίαι παραφρασθέντα υπό Α.Π. Κουρτίδου.

χρηστομαθειών ή εγχειριδίων για γλωσσική άσκηση. Έργα με τίτλους *Αποθήκη* [63] ή *Καθρέπτης* ή *Κιβωτός* απηχούσαν το πνεύμα της εποχής και εξέφραζαν το συρμό που συμπαθούσε τους «θησαυρούς» γνώσεων. Αυτή η παραγωγή έργων προωθούσε τη συγγραφή χρηστομαθειών, διότι οι δημιουργοί τους εναπέθεταν εκεί τη φιλολογική και επιστημονική στήριξη των χρηστομαθειών.

Εδώ θα σημειώσουμε τη χαρακτηριστική για τη διατύπωση του τίτλου της διατριβή (μελέτη περί γλώσσης) του Ιωάσαφ Παπά Ράλλη (Μαυρομάτη): *Διατριβή ή καθρέπτης της Ελληνικής Γλώσσης*.[64] Επίσης στα 1819 στην Κωνσταντινούπολη έχουμε μια *Κιβωτό της Ελληνικής γλώσσης* [65]. Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος και ενδεικτικός των ενδιαφερόντων της εποχής, που είναι η συγκέντρωση γλωσσικού υλικού για τη διάσωση και τη διάδοση της ορθής ελληνικής γλώσσας. Στην ίδια κατηγορία ανήκει και η Γραμματική του Κωνσταντίνου Οικονόμου εξ Οικονόμων (Βιέννη 1817).[66]

Το 1816 ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι προσπάθειες μεμονωμένων ατόμων, μοναχών κυρίως, οι οποίοι ασχολούνται με το θέμα της γλώσσας, με το οποίο

---

63 Βλ. σχετικά και το πρώτο περιοδικό για παιδιά στο νέο κράτος. Συντάκτης και εκδότης του ο δάσκαλος Δημήτριος Πανταζής (1814 – 1884). *Παιδική Αποθήκη*, περιοδικόν σύγγραμμα εκδιδόμενον δις του μηνός διά τα παιδία της Ελλάδος, υπό Δ. Πανταζή Αθηναίου, Φυλλάδιον Β, Εκ της Τυπογραφίας Αγγέλου Αγγελίδου, Εν Αθήναις 1836.

64 Ιωάσαφ Παπά Ράλλη (Μαυρομάτη), *Διατριβή ή καθρέπτης της Ελληνικής Γλώσσης*, Εν ω βλέπει τις πόσον αναγκαία εστίν η σπουδή αυτής προς την τελείαν Παιδείαν. Συνεγράφη και εξεδόθη παρά Ιωάσαφ Πάπα Ράλλη των εν Πέστη Γραικών Παρόκου, Εν τη Τυπογραφία του Ιωσήφ Βαϊλέμ, Εν Πέστη 1832.
Στη Γερμανία *Ο καθρέπτης των νέων* [Der jungen knaben Spiegel] (1554) του Jorg Wickram αποτελεί μια πρώτη απόπειρα διδακτικού μυθιστορήματος. Βλ. Ντενίζ Εσκαρπί, *Η παιδική…,* ό.π., σ. 25.

65 Βλ. *Κιβωτός της Ελληνικής γλώσσης*, συμπηχθείσα μεν και πονηθείσα υπό των μελών της εν Κωνσταντινουπόλει κατά Κουρουτζεσμέν του Γένους Σχολής. Επισκευασθείσα δε έπειτα και προσαυξηθείσα υπό του Νικολάου Λογάδου, του Διδασκάλου χρηματίσαντος εν τη αυτή Σχολή των Γραμματικών, Κωνσταντινούπολη, 1819.

66 Κωνσταντίνου Οικονόμου Εξ Οικονόμων, *Γραμματικών ή Εγκυκλίων Παιδευμάτων,* βιβλία δ΄, συνταχθέντα υπό Κωνσταντίνου Πρεσβυτέρου και Οικονόμου Διδασκάλου της φιλολογίας εις το φιλολογικόν Γυμνάσιον της Σμύρνης και πρώτου Ιεροκήρυκος των Εκκλησιών αυτής, Τόμος Α΄, βιβλία δύο, Εκ της Τυπογραφίας του Ιωάν. Βαρθ. Τζβεκίου, Εν Βιέννη της Αυστρίας 1817, σ. 516.

ασχολούνται και οι λόγιοι της εποχής.[67] Επίσης, στα 1818 συναντάμε και μια χρηστομάθεια από τη Θεσσαλία του Ζήση Δαούτη εκ Τυρνάβου, που περιέχει ηθικά και αστεία στιχουργήματα, όπως ανακοινώνει και στον τίτλο της[68].

Κλείνοντας την καταγραφή των πρώιμων μορφών των χρηστομαθειών θα αναφερθούμε στη συλλογή του Κωνσταντίνου Παλανίδου *Περί ελλείψεως των παραλειπομένων φωνών* με τους άριστους των ποιητών και των καταλογάδην συγγραφέων.[69] Ως πρώιμη μορφή χρηστομάθειας θα αναφέρουμε και ένα έργο του Γ. Γενναδίου, του 1854. Φέρει τον τίτλο *Παιδική βιβλιοθήκη. Χρηστοηθείας μαθήματα. Ηθική ή περί καθηκόντων*, εκ της Τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά, Εν Αθήναις 1854. [70]

Όπως φαίνεται από τα προοίμια των χρηστομαθειών οι συγγραφείς αυτών είχαν επίγνωση του εθνικού σκοπού που επιτελούσαν, την μόρφωση των παιδιών.

---

[67] Θα σημειώσουμε τη σημαντικότερη μαρτυρία που διαθέτουμε για το παραπάνω θέμα, την αξιόλογη προσπάθεια του Ματθαίου Μοναχού, που επιχειρεί εγχειρίδιο συντακτικού. Βλ. Ματθαίος μοναχός, *Εγχειρίδιον περί συντάξεως των του λόγου μερών*. Εν ω και περί σχημάτων και περί ιδεών του λόγου και περί στίχων τινων και επιγραμμάτων τε και λίαν ευκρινών μεθοδεύειν προς χρήσιν ευχερή και ωφέλειαν των φιλομαθών νέων παρά Ματθαίου ταπεινού Μοναχού του εκ της χώρας των Γανοχώρων και τα νυν δεύτερον τύποις εκδοθέν φιλοτίμω δαπάνη του τιμιωτάτου εν πραγματευταίς κυρίου Ιωάννου Χαψούλα, Εν τω της Κωνσταντινουπόλεως Πατριαρχικώ Τυπογραφείω 1816.

[68] Η Χρηστομάθεια τιτλοφορείται: *Διάφορα Ηθικά και Αστεία Στιχουργήματα*, εκδοθέντα υπό Ζήση Δαούτη εκ Τυρνάβου της Θεσσαλίας, και τυπωθέντα διά δαπάνης των ειλικρινεστάτων και φιλογενεστάτων φίλων του, κυρίων Παρίση Δημητρίου Παμφύλου του εκ Τυρνάβου της Θεσσαλίας και Δημητρίου Χ. Σωτήρ. Μαλκόντζογλου του εκ 'Ροδοστού της Θράκης. Εκ της Τυπογραφίας του Ιωάννου Ευθ. Τζβεκίου, Εν Βιέννη της Αουστρίας 1818. Βλ. εφ. *Ελευθερία*, Σάββατο 5 Ιουλίου 2008.

[69] *Περί ελλείψεως των παραλειπομένων φωνών*. *Παρά τοις αρίστοις των ποιητών και των καταλογάδην συγγραψάντων Ελλήνων*. Νυν πρώτον τύποις εκδοθείσα προς ευμάρειαν των πρωτοπείρων διά δαπάνης Κωνσταντίνου Παλανίδου του εξ Ιωαννίνων, Παρά Πάνω Θεοδοσίω του εξ Ιωαννίνων, Ενετίησι 1803. Το έργο εκτείνεται σε 195 σελίδες και θεωρείται πλούσιο για την εποχή, άθλος, επειδή η δαπάνη του χάρτου ήταν μεγάλη.

[70] Ο Γ. Γεννάδιος εξέδωσε και *Ελληνική Γραμματική*, η οποία γνώρισε αλλεπάλληλες εκδόσεις με παλαιότερη του 1857. Βλ. Γ. Γεννάδιος, *Γραμματική Ελληνική*, φιλοπονηθείσα εκ των τελειοτέρων και ασφαλεστέρων πηγών. Εκ της τυπογραφίας, Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνησι 1857.

Ιδίως οι συγγραφείς που μεταφράζουν ξένες χρηστομάθειες έχουν συναίσθηση ότι κομίζουν κάτι το σπουδαίο στον τόπο. Αναφερόμαστε στον πρόλογο του εκδότη Ανδρέου Κορομηλά[71] «προς την φιλόμουσον Νεολαίαν» στη *Χρηστομάθεια* του Α.Ρ. Ραγκαβή.

Ο Κωνσταντίνος Αποστολίδης[72] στα 1872 συνθέτει χρηστομάθεια με τίτλο *Αι μελέται των παίδων, περιέχουσαι διάφορα διηγήματα ηθικά* βασιζόμενος επίσης στα γνωστά χαρακτηριστικά των χρηστομαθειών, όπως όλοι οι συγγραφείς που επιχειρούν ανάλογο έργο. Ως ερείσματά του χρησιμοποιεί την κλασική παιδεία που συμπυκνώνεται στο ρητό του Θέογνη ότι οι κακοί πλουτίζουν και οι καλοί πάσχουν· όμως εκείνο που μένει εκτός φθοράς είναι ο πλούτος της αρετής. Με αυτή τη διάθεση θα δουλέψει το μυθιστόρημα *Η Ωραία και το θηρίον,* το οποίο και θα παραθέσει στο τελευταίο μέρος του βιβλίου του ως παραστατική ανάδειξη της αρετής, την οποία και αναδεικνύει η χρηστομάθειά του. Ένα χρόνο

---

71 *Ελληνική Χρηστομάθεια*, *ή συλλογή τεμαχίων εκ των δοκιμοτέρων Ελλήνων πεζογράφων και ποιητών*, μετά σχολίων, γραμματικών, ιστορικών και γεωγραφικών και μετ' επιτόμων φιλολογικών εκθέσεων. Διηρημένη εις τόμους τρεις. Προς χρήσιν των απανταχού ελληνικών σχολείων. Έκδοσις τετάρτη. Στερεότυπος. Κατά το εν τρίτον επαυξηθείσα και μετά πλείστης επιμελείας διορθωθείσα υπό Σ.Δ. Βυζαντίου και Α.Ρ. Ραγκαβή, δαπάναις Ανδρέου Κορομηλά. Κατ' έγκρισιν του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου. τ. Β΄. Εκ της Τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά, Ερμού 215, Εν Αθήναις 1851. Στον πρόλογό του ο εκδότης Ανδρέας Κορομηλάς αναφέρει «πρόθυμος πάντοτε να ευκολύνω, το επ' εμοί, την πρόοδο της Ελληνικής νεολαίας, εξέδωκα προς τον σκοπόν τούτον την παρούσαν εγκυκλοπαίδειαν ή χρηστομάθειαν, εις τόμους τρεις, συνταχθείσαν υπ' ανδρός, όστις ικανά έτη εσπούδασεν εκ περιωπής και τας ελλείψεις της διδασκαλίας και του τρόπου της αναπληρώσεως αυτών». Πιο πάνω γράφει: «Και μαθηταί και διδάσκαλοι ησθάνοντο προ πολλού την ανάγκην εγκυκλοπαιδείας μεθοδικής, περιεκτικής και ευώνου αναλόγου δηλονότι με την παρούσαν κατάστασιν του έθνους».
Στο προοίμιο της χρηστομάθειας του Δ. Δαρβάρεως στα 1820 πληροφορούμαστε ότι: «Προ 15 ήδη ενιαυτών εξέδωκα εν απλοελληνικόν βιβλίον επιγραφόμενον *Εκλογάριον Γραικικόν* δι' ανάγνωσιν των Παίδων ουχί ανωφελές, το οποίον επωλήθη και μάτην εζητείτο παρά πολλών».

72 Το έργο του Κωνσταντίνου Αποστολίδου τιτλοφορείται *Αι μελέται των παίδων, περιέχουσαι διάφορα διηγήματα ηθικά*. Τα μεν μεταφρασθέντα εκ του γαλλικού, τα δε συνταχθέντα μετά διαφόρων παρατηρήσεων εν είδει διδασκαλιών. Εν τέλει δε, και το μυθιστόρημα *Η Ωραία και το θηρίον*. Τύποις Αγγ. Καναριώτου και Ζ. Γρυπάρη, Εν Αθήναις 1872.

μετά, το 1873, παραδίδεται από τον Δ.Ν. Δάρβαρι το *Σοφίας Απάνθισμα*,[73] αναθεωρηθέν υπό Γεωργίου Γεράκη, Αθήνησι, τύποις Α. Κορομηλά, έργο με χαρακτηριστικά χρηστομάθειας.[74]

Στα 1873 κυκλοφόρησε μια εμφανώς αναγνωρίσιμη χρηστομάθεια, η *Νέα Ελληνική Χρηστομάθεια* του Μιχαήλ Δέφνερ εκ του Τυπογραφείου Ν.Γ. Πάσσαρη. Από τις τελευταίες χρηστομάθειες πριν την μετάπλασή τους σε κείμενα αρχαιογλωσσίας μνημονεύουμε δύο χρηστομάθειες του 1889 με κοινό τίτλο *Ελληνική Χρηστομάθεια*, του Γεωργίου Α. Παπαβασιλείου και του Θεοδώρου Ζαφειροπούλου.[75]

---

[73] Αναφερόμαστε στη *Χρηστομάθεια Απλοελληνική*, εις χρήσιν της Νεολαίας του Γένους συλλεχθείσα υπό Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρεως και εκδοθείσα δαπάνη Ιωάννου και Μάρκου Δαρβάρεως, Εκ της κατά την Μακεδονίαν κωμοπόλεως Κλεισούρας, υπό το όνομα των Πεντάδων γνωριζομένων. Εν τω Τυπογραφείω του Δημητρίου Δαβιδοβίκη, Εν Βιέννη της Αυστρίας 1820.
Ο Δ. Ν. Δάρβαρις έχει ασχοληθεί με το είδος συγγραφής των χρηστομαθειών.
Βλ. *Εκλογάριον Γραικικόν*, εις χρήσιν των πρωτοπείρων της απλής διαλέκτου συλλεχθέν υπό Δημητρίου Νικολάου του Δαρβάρεως του εκ Κλεισούρας της Μακεδονίας, Τύποις δ΄, Εκδοθέν δαπάνη των Κυρίων Αυταδέλφων Δαρβάρεως, Εν τη Ελληνική Τυπογραφία Γ. Βενδότη, Εν Βιέννη της Αυστρίας 1804.
Θα αναφερθούμε και σε άλλο έργο του Δ. Δαρβάρεως, συγγενές προς την χρηστομάθειά του με τον εύγλωττο για το περιεχόμενό του τίτλο: *Χειραγωγία εις την καλοκαγαθίαν*. Βλ. Δ.Ν. Δάρβαρις, *Χειραγωγία εις την καλοκαγαθία*, Εκ του Τυπογραφείου Μέλλοντος, Εν Αθήναις 1876 (σχήματος 16^{ου}).

[74] Στα 1860-1871 συναντάμε τη *Συλλογή βίων των εν τοις Ελληνικοίς Σχολείοις και γυμνασίοις συνήθως ερμηνευομένων Ελλήνων πεζογράφων* του Δ. Πανταζή, δυνάμει χρηστομάθεια, η οποία πλησιάζει προς τη σύνθεση εγχειριδίου Νέων Ελληνικών. Περιλαμβάνει βιογραφίες αρχαίων συγγραφέων. Φέρει τον πλήρη τίτλο *Συλλογή βίων των εν τοις Ελληνικοίς Σχολείοις και γυμνασίοις συνήθως ερμηνευομένων Ελλήνων πεζογράφων*, Έκδοσις νέα και επηυξημένη, Υπό Δ. Πανταζή, Τύποις Ιωάννου Αγγελοπούλου, Αθηνίης 1860.
Στα 1876 – 1883 προκύπτει μια άλλη χρηστομάθεια του Αθανασίου Σακελλαρίου με τίτλο: *Ελληνική Χρηστομάθεια εκ των δοκιμωτέρων Ελλήνων πεζογράφων*. Μετά σημειώσεων ερμηνευτικών, ιστορικών, γεωγραφικών, κριτικών και λεξιλογίου απάντων των εν τω κειμένων κυρίων ονομάτων προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων κατ' έγκρισιν της κυβερνήσεως υπό Α.Α. Σακελλαρίου καθηγητού του εν Αθήναις Βαρβακείου Λυκείου, τ. Α΄, έκδοσις τετάρτη μετά πολλών βελτιώσεων. Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1876.

[75] *Ελληνική Χρηστομάθεια* προς χρήσιν των εν τοις Παρθεναγωγείοις μαθητριών μετά σημειώσεων υπό Γεωργίου Α. Παπαβασιλείου κατά το πρόγραμμα του Υπουργείου συντεταγμένη. Έκδοσις τετάρτη, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Τύποις Αδελφών Περρή, Αθήνησι 1889

Θα αναφερθούμε και στις ξένες χρηστομάθειες, διότι επέδρασαν στη συγγραφή και στη διαμόρφωση της ύλης των ελληνικών χρηστομαθειών διευρύνοντας τον πνευματικό ορίζοντα της ελληνικής σκέψης. Αποτελούν παράλληλα κείμενα χρηστομαθειών σε ξένη γλώσσα διά των οποίων εκτιμάμε τη δική μας δημιουργία και πληροφορούμαστε για τη σύνθεση παρόμοιων έργων. Με τον όρο «ξένες χρηστομάθειες»[76] εννοούμε μεταφράσεις από την γαλλική κυρίως και την ιταλική γλώσσα ή και αυτούσια τεμάχια συλλεγέντα στη γλώσσα

Ελληνική Χρηστομάθεια συνταχθείσα κατά το τυπικόν πρόγραμμα της Κυβερνήσεως και εκδοθείσα μετά σημειώσεων ερμηνευτικών υπό Θεοδώρου Ζαφειροπούλου, πρώην καθηγητού, τόμος πρώτος, έκδοσις δευτέρα, Τυπογραφείον «Παλιγγενεσίας» Ιω. Αγγελοπούλου, Αθήνησι 1889.

[76] Στις ξενόγλωσσες χρηστομάθειες συμπεριλαμβάνεται και του Ιωάννη Λαστίκ (Αθήναι 1868). Είναι γαλλική χρηστομάθεια μετά υποσημειώσεων και λεξιλογίου όλων των εν κειμένω λέξεων. Προς χρήσιν των Ελληνικών σχολείων εκδίδοται υπό Α. Α. Σακελλαρίου, Αθήνησι, τύποις Π. Α. Σακελλαρίου 1868.

Στα 1886 εκδόθηκε και οθωμανική χρηστομάθεια από τον Αλέξανδρο Χαρακτίδη. *Χρηστομάθεια ήτοι συλλογή των εκλεκτοτέρων τεμαχίων των αρίστων Οθωμανών πεζογράφων και ποιητών μετά πολλών σημειώσεων Ερμηνευτικών και γραμματικών*. Διηρημένη εις τρία μέρη προς χρήσιν των σπουδαζόντων την γλώσσαν ταύτην υπό Αλεξάνδρου Α. Χαρακτίδου. Εκ του τυπογραφείου Ν. Γ. Κεφαλίδου, Εν Κωνσταντινουπόλει 1886.

Στην Κωνσταντινούπολη επίσης εκδόθηκε το 1886 και γαλλική χρηστομάθεια από τον Γεώργιο Ν. Μακρίδη. Ο πλήρης τίτλος είναι: Γαλλική Χρηστομάθεια ήτοι απάνθισμα εκ δοκιμωτέρων Γάλλων συγγραφέων μετά σημειώσεων βιογραφικών, ιστορικών γεωγραφικών και γλωσσικών. Τόμος πρώτος. Υπό Γεωργίου Ν. Μακρίδη καθηγητού της γαλλικής γλώσσης εν τη Μεγάλη του Γένους Σχολή. Εν Κωνσταντινουπόλει. Πωλείται εν τω Γαλατά Βιβλιοπωλείω των Αδελφών Δεπάστα 1896.

Τέτοιες χρηστομάθειες υπάρχουν αρκετές, αλλά θα μνημονεύσουμε του Ιω. Καρασούτσα, η οποία γνώρισε πολλές εκδόσεις και από διαφορετικούς εκδοτικούς οίκους. Βλ. *Χρηστομάθεια Γαλλική ήτοι συλλογή τεμαχίων και ολοσχερών έργων εκ των αρίστων λογογράφων και ποιητών της Γαλλίας παλαιών τε και νεωτέρων*. Μετά σημειώσεων εξηγητικών του κειμένου υπό Ιω. Καρασούτσα, καθηγητού του Β΄ εν Αθήναις Γυμνασίου. Εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Εν Αθήναις 1859.

Επίσης κατ' έγκρισιν του Υπουργείου Δημοσίας Εκπαιδεύσεως υπό Ιω. Καρασούτσα καθηγητού της γαλλικής γλώσσης. Έκδοσις πέμπτη αναθεωρηθείσα και βελτιωθείσα Χρηστομάθεια Γαλλική, Τύποις Ζ. Γρυπάρη και Α. Καναριώτου, Εν Αθήναις 1865.

Χρηστομάθεια Γαλλική, Έκδοσις νεωτάτη μετά πολλών βελτιώσεων. Υπό Ιω. Καρασούτσα, Εκ του Τυπογραφείου Α. Κορομηλά, Εν Αθήναις, 1877.

Επιπρόσθετα, θα αναφέρουμε ότι εκδόθηκαν και χρηστομάθειες ειδικά για χρήση των μαθητριών των Παρθεναγωγείων. Ως δείγμα αυτού του είδους χρηστομάθειας καταγράφουμε την υπό Γεωργίου Α. Παπαβασιλείου συνταχθείσα. Φέρει τον πλήρη

τους, με σκοπό την εκμάθηση της ξένης γλώσσας και την προσέγγιση του πολιτισμού τον οποίο μετακενώνει.

Στα 1855 ο Ιω. Καρασούτσας, συγγραφέας χρηστομάθειας,[77] καταδικάζει στο έργο του το λογοτεχνικό μυθιστόρημα του 19ου αιώνα, το οποίο απορρίπτει εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, διότι συμμερίζεται τη θέση του Δ. Βερναρδάκη ότι το είδος του μυθιστορήματος, καθώς και η επτανησιακή και φαναριώτικη ποίηση δεν έχαιραν εκτιμήσεως. «[…] Γαλλικαί μυθιστορίαι, φαναριωτική και επτανησιακή ποίησις, ιδού το ποιητικόν κουκουνάριον με το οποίον ανετράφη κατά μέγα μέρος το ελληνικό κοινόν. «[…]».[78]

Ωστόσο, ο ίδιος ο Καρασούτσας μεταφράζει μυθιστόρημα δικαιολογώντας την επιλογή του πως δεν πρόκειται για κάποιο κοινό μυθιστόρημα από την Ευρώπη, αλλά για έργο ηθικό και διδακτικό με τέρψη. Η μετάφρασή του αφορά στην *Καλύβη του Θωμά,* μυθιστορία χαρακτηριζόμενο, που ο Καρασούτσας γνωστοποιεί στο ελληνικό παιδικό κοινό, έργο που επέδρασε όσο κανένα άλλο από μετάφραση.[79] Η κοινωνική διάσταση του μυθιστορήματος, τα ηθικά και διδακτικά του στοιχεία που το συνδέουν με την ελληνική παιδική

τίτλο *Ελληνική Χρηστομάθεια* προς χρήσει των εν τοις Παρθεναγωγείοις μαθητριών, μετά σημειώσεων υπό Γεωργίου Α. Παπαβασιλείου κατά το πρόγραμμα του υπουργείου συντεταγμένη.

Ο συγγραφέας Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου στον πρόλογο του έργου του δείχνει συνειδητοποιημένος για τις πεποιθήσεις του στο έργο που επιχειρεί, δηλαδή εκτός από τη γενική μόρφωση αρρένων και θηλέων επιθυμεί κάτι ιδιαίτερο να περιέχει η χρηστομάθεια, που να αφορά στα κορίτσια. Γι' αυτό δηλώνει στο πρόλογό του: «Έχων την γνώμην ότι τα προς μάθησιν της αρχαίας Ελληνικής γλώσσης εν τοις Παρθεναγωγείοις διδασκόμενα δεν πρέπει να ήνε πάντα τα αυτά τοις εν τοις σχολείοις των αρρένων διδασκομένοις, αλλ' ότι πρέπει πλην των κοινών, των εις την μόρφωσιν εν γένει του ανθρώπου τεινόντων, και ίδια τινά να διδάσκωνται χρήσιμα μόνον ταις γυναιξί, συνέταξα χάριν των το πρώτον την αρχαίαν ελληνικήν διδασκομένων κορασίων τήνδε την χρηστομάθειαν εκλέξας εξ αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων παν ό,τι ενόμισα ότι συντελεί προς τον σκοπόν τούτον». Βλ. Γεωργίου Α. Παπαβασιλείου, *Ελληνική Χρηστομάθεια*, κατά το πρόγραμμα του υπουργείου συντεταγμένη, Έκδοσις τετάρτη, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Τύποις Αδελφών Περρή, Αθήνησι 1890.

[77] Ιω. Καρασούτσας, *Χρηστομάθεια Γαλλική ήτοι συλλογή τεμαχίων και ολοσχερών έργων εκ των αρίστων λογογράφων και ποιητών της Γαλλίας παλαιών τε και νεωτέρων*, Αθήνα 1855, σ. 26.

[78] Θεοδόσης Πυλαρινός, «Ηδονή ή αηδία;», *Μικροφιλολογικά*, τχ. 23, Λευκωσία, Κύπρος, Άνοιξη 2008, σ. 9.

λογοτεχνία, κρίνονται από τον Καρασούτσα «άνευ τινός τέχνης και άνευ ηθικού σκοπού, χάριν μόνο χρηματισμού και της παραυτίκα ηδονής». Συμμετέχει και αυτός στο κλίμα της διάχυτης αποδοκιμασίας του μυθιστορήματος, αν και επιδίδεται στη μετάφραση του ευρωπαϊκού μυθιστορήματος.

Στα 1873 η προσπάθεια των Μ. Δέφνερ και Χαρίση Πουλίου πέτυχε την έγκριση του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως προς κυκλοφορία χρηστομάθειας ως αναγνωστικό βιβλίο.[80] Ο Χαρίσης Πούλιος, καθηγητής του Β΄ εν Αθήναις Γυμνασίου, μετέπειτα ανθολόγος αναγνωστικών για τη μέση και την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, αφόρμηση έλαβε να συνθέσει χρηστομάθεια και μας το εξηγεί στον πρόλογο της έκδοσης απευθυνόμενος «τοις Αναγνώσταις». Προφανώς, με το να συνθέσει χρηστομάθεια, είχε υπόψη του την προσπάθεια του Ιωάννη Π. Κοκκώνη, που ασχολήθηκε με παιδική βιβλιοθήκη. Η χρηστομάθεια όμως του Ι.Π. Κοκκώνη[81] αφορούσε στα παιδιά του Δημοτικού Σχολείου και γνώρισε αρκετές εκδόσεις επί πενταετία. Και ο Χαρίσης Πούλιος ασχολήθηκε με *Αναγνωσματάριο* για παιδιά του δημοτικού.[82] Αναφέρονται στον

---

79 *Η Καλύβη του Θωμά ή ο βίος των μαύρων εν Αμερική, Μυθιστορία Ερριέττας Στόβης*, μεταφρασθείσα εκ του Αγγλικού υπό Ιωάννου Καρασούτσα, τ. Α΄, Αθήνα 1860.

80 Με αριθ. πρωτ. 312/20 Ιανουαρίου του 1873 έχουμε την εγκριτική απόφαση «περί συστάσεως Χρηστομαθείας» από το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. «[…] Την υπό των κ.κ. Μ. Δέφνερ υφηγητού εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω και Χ. Πουλίου καθηγητού εν τω Β΄ γυμνασίω Αθηνών εκδοθείσαν αρτίως νέαν Χρηστομάθειαν προς χρήσιν των δημοτικών σχολείων συνιστώμεν υμίν ως αναγνωστικόν βιβλίον. Εν τοις σχολείοις α διέπεται. […]». Απευθυνόταν στους μαθητές του Δημοτικού και στηρίχτηκε στη φιλοτιμία και δαπάνη του δεύτερου συγγραφέως Χαρίση Πουλίου. Βλ. *Νέα Ελληνική Χρηστομάθεια*, ήτοι ανέκδοτα, μύθοι, παραβολαί, περιγραφαί εκ της φύσεως, χαρακτήρες ιστορικά τεμάχια και μεγαλήτερα (sic) διηγήματα προς χρήσιν των δημοτικών σχολείων υπό Μιχαήλ Δέφνερ υφηγητού και Χαρίση Πουλίου καθηγητού του Β΄ εν Αθήναις Γυμνασίου, του και δαπάνη εκδίδοται. Έκδοσις δευτέρα μετά προσθηκών και βελτιώσεων. Εκ του Τυπογραφείου Ν.Γ. Πάσσαρη, Εν Αθήναις 1873.

81 *Χρηστομαθείας μαθήματα περί συμπεριφοράς του πολιτισμένου ανθρώπου*, Εκδοθέντα επιμελεία του Ι.Π. Κοκκώνη προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων. Έκδοσις τετάρτη, Τύποις και αναλώμασι Σ.Κ. Βλαστού, Αθήναι 1853. Η πέμπτη έκδοση έγινε το 1856 και η ένατη το 1858.

82 *Αναγνωσματάριον,* Κατά το πρόγραμμα των εν τω προτύπω Δημοτικώ Σχολείω του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης διδασκομένων μαθημάτων, υπό Χαρίση Πουλίου, έτος Α΄ και Β΄, τεύχος πρώτον, Έκδοσις Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών

πρόλογο της χρηστομάθειάς του οι λόγοι της έκδοσης και η αναγκαιότητά της. Σκιαγραφείται το τοπίο που επικρατούσε σχετικά με τις άλλες προϋπάρχουσες χρηστομάθειες και η θεώρηση της στοιχειώδους παιδείας της εποχής του. Αναφέρει λοιπόν: «[…] Απορήσουσι τινες ίσως διατί απεφασίσαμεν να εκδώσωμεν την ανά χείρας Ελληνικήν Χρηστομάθειαν, ενώ και άλλαι υπάρχουσι προς ανάγνωσιν αλλ' ο λόγος απλός. Πρώτον μεν, διότι οι παίδες ημών τας υπάρχουσας χρηστομαθείας αναγιγνώσκοντες ουδέν άλλο δύνανται να κατωρθώσωσι πλην της απλής αναγνώσεως. Τους δε λεκτικού της ημετέρας χρηστομαθείας απλού και ευλήπτου όντος και αυτοίς τοις νηπίοις, οι παίδες ημών προς τη ασκήσει προς ανάγνωσιν θέλουσι μάθει και πολλά αναγκαία και χρήσιμα αυτοίς, εξ ων πολλά πάλιν δεν ήθελον αναγνώσει και μάθει και εν τη του Ελληνικού Σχολείου μαθητεία αυτών.

Δεύτερον δε διότι τας υπάρχουσας χρηστομαθείας οι παίδες μετ' ολίγου ζήλου, ίνα μη μετ' αηδίας είπωμεν αναγιγνώσκουσι μη δυνάμενοι να εννοώσι τα αναγιγνωσκώμενα· ενώ η της ημετέρας ανάγνωσις τέρπουσα θέλει κραμεί (sic) και ερεθίζει αυτούς διά το ηδύ και ελκυστικόν των περιεχομένων. Αι ανωτέρω σκέψεις προέτρεψαν ημάς εις την έκδοσιν τήσδε της χρηστομαθείας ήτις αποφεύγουσα μεν παντελώς σχεδόν παν το ακατάληπτον ή δύσληπτον τοις παισί συνενούσα δε το ηδύ μετά του ωφελίμου δι' ελπίδος έχομεν ότι θέλει αποφέρει καλούς τους καρπούς [...]». Παρατηρούμε ότι τονίζει πως ο λόγος της ηθικής και διδακτικής γραφής του είναι συναρμοσμένος με την τέρψη και αποτελεί η χρηστομάθειά του υπόδειγμα, καθώς παρέχει «ύλην ηθικήν και διδακτικήν συγκεκραμένην μετά του τερπνού».[83] Εντοπίζουμε τρεις φορές υπαινικτικά την έννοια της τέρψης στο εν λόγω κείμενο του Χαρίση Πουλίου.

Στους προλόγους των χρηστομαθειών ο κάθε συγγραφέας εκθέτει τον σκοπό της συγγραφής του βιβλίου του και τον κόπο τον οποίο κατέβαλε για τη

Γραμμάτων, Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνησι 1879.

[83] *Η Διάπλασις των Παίδων*, τ. 1, αρ. 1, Φεβρουάριος 1879, σ. 2. Και η *Διάπλασις* διατηρεί τον χαρακτήρα των χρηστομαθειών αναγνωρίζοντας και προβάλλοντας την ψυχαγωγική διάσταση και τη γνώση.

σύνταξή του. Η χρηστομάθεια του Δ.Ν. Δαρβάρεως του 1820 μας πληροφορεί στον πρόλογό της ότι άλλος τίτλος τού είδους αυτού των βιβλίων ήταν *Εκλογάριον*, που αντιστοιχεί σε προδρομικό τίτλο των χρηστομαθειών: «[…] Όθεν εσύναξα με πολύν κόπον και επιμέλεια καθ' όσον μοι εσυγχώρησε η δύναμίς μου το ανά χείρας βιβλίον, το οποίο είναι μια εκλογή πολλών χρησίμων και αξιολόγων πραγμάτων οίον παντοίως Ιδεών, Γνωμών Αποφθεγμάτων, Αστείων, Μύθων, Ιστοριών, Φυσικών Διατριβών και Μυθολογιών και διά τούτο εκλογάριον εκλήθη και επεγράφη […]».

Αναφέρεται ο Δ.Ν. Δάρβαρις, όπως και όλοι οι συνθέσαντες Χρηστομάθεια, στο σκοπό[84] της συγγραφής, τον οποίο ο Δ. Δάρβαρις εννοεί έτσι: «Ο σκοπός δεν είναι όχι απλώς να το αναγιγνώσκωσιν οι παίδες, αλλά και ιδέας των εν αυτών περιεχομένων πραγμάτων ν' αποκτήσωσι, και ομού με την μάθησιν της γλώσσης και την διάνοιάν των με πολλάς χρησίμους ειδήσεις να στολίσωσι διότι μάταιος τω όντι ήθελεν είναι όλος ο κόπος μου, εάν ο δάσκαλος εις ουδέν άλλο ήθελε μεταχειρισθή το βιβλίον, παρά εις το να το αναγιγνώσκη μόνον, ή και απλώς να το μεταφράζη εις τον μαθητήν, χωρίς να του εξηγή καταλεπτώς τα εν αυτώ περιεχόμενα, και να του παρασταίνη σαφώς την υπ' αυτών ωφέλειαν, διά να διορθώση την καρδίαν του και να πλουτίση τον νουν με την γνώσιν των πραγμάτων». Ο σκοπός όπως φαίνεται είναι διπλός: ηθοπλαστικός το πρώτον και

[84] Στον πρόλογο του *Εκλογαρίου γραικικού* αναγράφει ο Δάρβαρις Δημήτριος Ν. (1757 – 1823) τον σκοπό της συγγραφής και εξηγεί τους λόγους που τον ώθησαν στο να γράψει χρηστομάθεια και υπογράφει με ημερομηνία 26 Απριλίου 1804. Ο Δ. Ν. Δάρβαρις αναλύει στον πρόλογό του τον ανωτέρω σκοπό και τον επεξηγεί πλήρως, ώστε να καταλάβει ο αναγνώστης την ωφέλεια από την μελέτη της συγγραφής του. Γι' αυτό γράφει: «Εσπούδασα πάντως εις την συλλογήν τούτου του βιβλίου με το πλήθος και με την ποικιλίαν των πραγμάτων ου μόνον την περιέργειαν των παίδων να κινήσω, αλλά και τον νουν των να οξύνω, και πλουτίζοντάς τους με πολλάς αξιολόγους ειδήσεις να τους προετοιμάσω εις τα μεγαλήτερα και τα υψηλότερα μαθήματα, δηλονότι τα ελληνικά από τα οποία, ως από πηγής τίνος πολυχεύμονος, θέλουσι αντλήσει πάσαν μάθησιν θείαν και ανθρωπίνην προς φωτισμόν του νοός, διόρθωσιν της καρδίας και στολισμόν των ηθών των. Ταύτα μεν περί τούτου του οποιουδήποτέ μου κόπου μεγάλη δε χαρά θέλει μου είναι, εάν τούτο το βιβλίον συνεισφέρη τι εις την προκοπήν και επίδοσιν των Νέων του ημετέρου Γένους». Υπογράφει με ημερομηνία: «Εν Βιέννη της Αουστρίας τη 26 Απριλίου 1804, Δημήτριος Νικολάου ο Δάρβαρις».

δεύτερον να αποκτήσει ο μαθητής γνώσεις, να αναπτύξει την διάνοιά του. Το ενδιαφέρον των μικρών αναγνωστών κινείται από την ευχαρίστηση της ανάγνωσης, επομένως ο στόχος είναι και ψυχαγωγικός.

Οι χρηστομάθειες στην Ελλάδα συντάχθηκαν κατά μίμηση των χρηστομαθειών στη δυτική Ευρώπη, στηριζόμενες στα έργα των προδρομικών προσπαθειών, που χρηματοδότησαν και εξέδωσαν οι ομογενείς πατριώτες της Διασποράς. Στο 18ο αιώνα ομογενείς του εξωτερικού, λάτρεις της ελληνικής γλώσσας και θρησκείας, εξέδιδαν με δικά τους έξοδα βιβλία, πρώιμες μορφές χρηστομαθειών, αμιγώς χρηστομάθειες, γραμματικές και ό,τι άλλο θα συντελούσε στην καλλιέργεια των ελληνοπαίδων και την αφύπνιση του γένους. Αυτές οι προσπάθειες καλύπτουν μεγάλο χρονικό διάστημα και πριν το όριο 1864, το οποίο θέσαμε σαν αφετηρία στη μελέτη μας, καταδεικνύοντας το μετασχηματισμό των ιδεών στην Ευρώπη, την επίδρασή τους στα καθ' ημάς, δίνοντας τελικά τον τόνο στην κοινωνία που συγκροτείται μετά το πέρας της Επανάστασης του '21, οπότε προκύπτει η νέα ελληνική κοινωνία με αστικό προσανατολισμό, η κοινωνία του 19ου αιώνα.[85]

γ. Από τις χρηστομάθειες μέχρι την πρώτη εμφάνιση των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων

Με την έκδοση του πρώτου αναγνωστικού για τη λογοτεχνία στη Μέση Εκπαίδευση (1884) ο Γ. Δροσίνης επιχειρεί και την πρώτη του εμφάνιση στην ποίηση. Αυτό μαρτυρεί την επίδραση της ποίησης και της μυθιστοριογραφίας που προηγήθηκε στη σύνθεση των αναγνωστικών. Τόσο η παιδική λογοτεχνία που δημιουργείται, όσο και η πανελλήνια πεζογραφία που κρυσταλλώνεται και η

[85] Μ.Γ. Μερακλής, «Η παιδική ηλικία…», ό.π., σ. 24

αθηναϊκή ποίηση του 19ου αιώνα συνδέονται με την προώθηση της ιδέας αναγνωστικού για παιδιά.

Όλα αυτά υλοποιούνται με την έκδοση του πρώτου αναγνωστικού. Στο *Δελτίον της Εστίας*[86] με ημερομηνία 23 Σεπτεμβρίου 1884 προαναγγέλλεται η έκδοση των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων εγκρίσει του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως [Υπουργείου] μετά σημειώσεων υπό Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη[87], δηλαδή η συγκεκριμένη αυτή έκδοση των αναγνωσμάτων από τον εκδότη Ανέστη Κωνσταντινίδη, είναι καταχωρισμένη ως «Νεοελληνική Χρηστομάθεια». Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι συμπίπτει η έκδοση των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* με την ποιητική δημιουργία του Δροσίνη και την απόφασή του να εγκαταλείψει την πεζογραφία. Η ποίηση προωθεί έμμεσα για μια ακόμα φορά το διδακτικό εγχειρίδιο. «[…] Κυριαρχεί ολοένα και περισσότερο μετά το 1880 η παρουσία του παιδιού σαν πρόσωπο και θέμα της νεοελληνικής λογοτεχνίας… Σπίτι –οικογένεια – παιδί: ο χώρος γίνεται οικείος, στενός, αστικός […]».[88] Το μυθιστόρημα τέρπει και διδάσκει συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό ιδεολογικά στη συγκρότηση των ανθολογίων. Από το 1884 εισάγεται

---

[86] Στο *Δελτίον της Εστίας*, Αρ. 404, 23 Σεπτεμβρίου 1884, σ. 4. Η αγγελία σε πιστή αντιγραφή φέρεται ως εξής: «Εξεδόθησαν Νεοελληνικά Αναγνώσματα εις τόμους τρεις . Μετά σημειώσεων και εικόνων των μαθητών των ελληνικών σχολείων υπό Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη εγκρίσει του Υπουργείου της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. τ. Α΄ Δραχ. 1,80. τ. Β΄ Δραχ. 2,15. τ. Γ΄ Δραχ. 1,80. Πωλούνται εν τω Βιβλιοπωλείω «Ο Κοραής», Ανέστη Κωνσταντινίδη, Εν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου Ανδρέου Κορομηλά, 1884 - Β΄, 876».
Τις πρώτες του ποιητικές συλλογές αξιολογώντας αποκήρυξε ο Γ. Δροσίνης. «[…] Τα πρώτα μου στιχουργικά συλλαβίσματα «Ιστοί Αράχνης» και «Σταλακτίται», εξαντληθέντα από το έτος της τυπώσεώς των 1880-1881, δεν κρίνω άξια ανατυπώσεως […]». Βλ. Πνευματική διαθήκη του Δροσίνη προς τον Σύλλογο προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων (Κηφισιά, 23 Μαΐου 1942) στο *Γ. Δροσίνης*, *Εισαγωγή και εκλογή κειμένων Φωφώς Π. Λογοθέτη,* εκδόσεις Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι 1960, σ. 41.

[87] Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τ. Α΄, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως, έκδοσις τρίτη, Εκδότης Ανέστης Κωνσταντινίδης. Εκ του Τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδη, Εν Αθήναις 1895.

[88] Παν. Μουλλάς, «Γύρω στα 1880: οι όροι της αλλαγής», *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 1993, σ. 88 – 89.

εικονογραφημένο μυθιστόρημα σε συνέχειες στη *Διάπλαση των Παίδων* και μετά τον ατυχή πόλεμο του 1897 επιλέγεται ύλη ηρωική.[89] Στην *Εθνική Αγωγή* ο Γ. Δροσίνης δίνει τον προσανατολισμό της μεταρρύθμισης του εκπαιδευτικού μας συστήματος, το οποίο επηρεάζει σαφώς η ήττα του 1897: «[…] Ούτω πως υπάρχει ελπίς να τύχωμεν και ημείς αληθούς παιδείας, δι' ης και μόνης θα κατορθούτο ν' ανυψωθή το νυν καταπεπτωκός φρόνημα του ελληνικού λαού ν' αποκτήση δε η Ελλάς χρηστούς πολίτας […] ίν' αποτρίψη ποτέ εκ του μετώπου της το στίγμα του 1897 […]».[90]

Η προσεκτική μελέτη των περιεχομένων του πρώτου τόμου των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων,* η παρατήρηση ότι ο Ανέστης Κωνσταντινίδης εξέδωσε χρηστομάθεια στα 1864 και το γεγονός ότι από το ίδιο τυπογραφείο εκδίδονται τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη στα 1895, μας επιτρέπει να σκεφτούμε τη φυσική συνέχεια από τη σύνθεση χρηστομαθειών μέχρι τη σύνθεση εγχειριδίου Νέων Ελληνικών. Η λογική της συγγραφής πλησιάζει πολύ το σκεπτικό σύνθεσης χρηστομάθειας με τη διαφορά ότι ακολουθήθηκε η ιστορική σειρά για να μη συγχέονται γεγονότα και χρονολογίες. Το ότι εμπλουτίζεται η ύλη των πεζών κειμένων και με ποιήματα δεν ήταν άγνωστο στους συντάκτες χρηστομαθειών, αφού και αυτοί διάνθιζαν τα κείμενα που ενέτασσαν στο έργο τους σε πεζό λόγο και με ηθοπλαστικά ποιήματα. Προς επιβεβαίωση των λεγομένων, στη χρηστομάθεια του Δ.Ν.

---

[89] Ο ατυχής πόλεμος του 1897 επηρέασε τη λογοτεχνία των συγχρόνων και των μεταγενεστέρων. Από λογοτεχνικής πλευράς ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος θεωρεί ότι εκφράζει την Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή και σε αυτό συμπυκνώνονται όλα τα κακώς κείμενα της Ελλάδας κατά τον 19ο αιώνα. Βλ. Κωνσταντίνα Χρυσικοπούλου, *Ιστορία και Μυθιστορία στο αφηγηματικό έργο του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου*, διδακτορική διατριβή, Κέρκυρα 2010, σ. 32.
Η Μαρία Ιορδανίδου αναφέρεται στον πόλεμο του 1897 σχολιάζοντάς τον λογοτεχνικά ως εξής: «[…] Αμ' τον Επαμεινώντα, που έφυγε τότες απ' την Πόλη το 97 στον ελληνοτουρκικό, να πάει να πολεμήσει, κι ως που να πάει στην Αθήνα να καταταχτεί οι Τούρκοι είχαν φτάσει στη Λαμία;». Βλ. Μαρία Ιορδανίδου, *Σαν τα τρελά πουλιά*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ι.Δ. Κολλάρου, Αθήνα 1998, σ. 12.

[90] Γ. Δροσίνης, «Εκπαιδευτική μεταρρύθμισις», *Εθνική Αγωγή*, Έτος Β΄, Εν Αθήναις 1899, σ. 168.

Δαρβάρεως[91] προστίθενται παντοία μικρά στιχουργήματα ψυχωφέλιμα και σωτηριολογικά, από τα οποία επιλέγουμε δειγματοληπτικά την «Αταραξία» και επιτυγχάνεται ο στόχος της μετάδοσης γνώσεων και της ηθικής διάπλασης.[92]

Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η σύνθεση του *Αναγνωστικού* πραγματοποιήθηκε με την πρωτοβουλία του Γ. Δροσίνη και του Ν. Πολίτη, Γενικού Γραμματέα του υπουργείου την εποχή αυτή, ο οποίος τον καλεί να συνθέσει σε συνεργασία με τον εκδότη της *Εστίας,* Γ. Κασδόνη, το πρώτο αναγνωστικό της λογοτεχνίας. Για το λόγο αυτό προκήρυξη[93] για τη συγγραφή του πρώτου εγχειριδίου λογοτεχνίας δεν έγινε.[94] Όπως προκύπτει από τη βιογραφία του ποιητή, η σχέση του με τον Γ. Κασδόνη χρονολογείται από την εποχή της «Αμαρυλλίδος» (1885), που τη δημοσίευσε σε συνέχειες στο περιοδικό *Εστία*. Μπορούμε τελικά να ισχυριστούμε ότι η συμμετοχή του Γ. Κασδόνη στην υπόθεση της σύνθεσης του «Αναγνωστικού» ήταν η έγκριση ή όχι των κειμενικών επιλογών του Γ. Δροσίνη και ότι αυτός υπήρξε ο χρηματοδότης[95] του

---

91 Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρεως, *Χρηστομάθεια …*, ό.π., τμήμα ΙΑ΄, σ. 272 – 273.

92 *Ψυχή μου μη λυπήσαι / Και μη δυσαρεστήσαι / Ο κόσμος μη σοι μέλη / Ας τρέχει όπως θέλει / το ξεύρεις δεν θ' αργήσεις / Και συ να τον αφήσης / Κι αυτόν και τα καλά του / Και όλα τα κακά του / Οι θησαυροί, ο πλούτος / Καθώς και ο κόσμος τούτος / Αιώνια δεν μένουν / Σαν το νερόν διαβαίνουν / Λοιπόν διατί φροντίζεις / Διά να θησαυρίζης / Καλά που θα τ' αφήσης / Αφ' ου αναχωρήσης / Το όνομα, την φήμην / των έργων σου την μνήμη / Αυτά απολαμβάνεις / Και ζων και αφ' ου πεθάνης / Καλά 'ναι; Επαινείσαι / Κακά 'ναι βλασφημείσαι / Τα άλλα άφησέ τα / Και μόν αυτό μελέτα / Να έχης αιωνίαν / την φήμην σου τιμίαν.*

93 Από την 1η Ιανουαρίου του 1881 μέχρι το 1889 ο Γεώργιος Δροσίνης εμφανίζεται στο περιοδικό *Εστία* με διευθυντή τον Γεώργιο Κασδόνη. Στη συνέχεια οι Ν. Πολίτης και Γ. Δροσίνης από την 1η Ιανουαρίου του 1889 αγοράζουν το περιοδικό και γίνονται διευθυντές του. Ο Δροσίνης από την 1η Ιανουαρίου του 1891 ως το 1894 γίνεται ο διευθυντής του περιοδικού, μόνος πια και ιδιοκτήτης του. Από 1ης Ιανουαρίου του 1894 το περιοδικό *Εστία* εκδίδεται κάθε 15 μέρες με το όνομα *Εικονογραφημένη Εστία.* Η πρωτοποριακή σκέψη του Δροσίνη συνέλαβε το περιοδικό *Εστία* να προσφέρεται δωρεάν ως ένθετο της εφημερίδας *Εστία*, αλλά για λίγο χρονικό διάστημα (από 6 Μαρτίου 1894 συμβαίνει αυτό).

94 "[…] Η μεγάλη επιτυχία της «Αμαρυλλίδος», που την δημοσίευσε σε συνέχειες στο περιοδικό «Εστία», του δημιούργησε στενούς δεσμούς με τον εκδότη Κασδόνη και στενή συνεργασία […]".

95 Ο Κασδόνης παρέδωσε τον εκδοτικό οίκο «Εστία» στον Ιωάννη Κολλάρο το 1901. «[…] Όταν επέστρεψε στην Ελλάδα, ο Γ. Κασδόνης, που είχε κληρονομήσει την «Εστία» από τον ιδρυτή της, Παύλο Διομήδη, αναγκάστηκε για λόγους υγείας να

Γ. Δροσίνη.[96] Υποφαίνεται ότι στη σχέση Δροσίνη και Κασδόνη, ο ποιητής είχε λόγο για την ύλη του περιοδικού, ενώ ο Κασδόνης το στήριζε οικονομικά. Έτσι, στην έκδοση των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* τους ως προς το περιεχόμενο η συμμετοχή του Κασδόνη ήταν μηδαμινή.

Οι συγγραφείς του εγχειριδίου, Γ. Δροσίνης και Γ. Κασδόνης, επιλέγουν κείμενα κατά βάση ιστορικά και αρχαιογνωστικά. Οι μετέπειτα ανθολόγοι της πρώτης σειράς νεοελληνικών αναγνωσμάτων (1884 – 1909), Ευάγγ. Κοφινιώτης, Χ. Πούλιος, Π. Σακελλάριος, Δ. Κολοκοτσάς, τους μιμούνται εμπνεόμενοι από το κλίμα της εποχής των εθνικών επιδιώξεων, το οποίο αποτυπώνεται γλωσσικά με την καθαρεύουσα. Τα επόμενα αναλυτικά προγράμματα από το 1885 μέχρι το 1897 κρατούν δέσμιο το μάθημα των Νέων Ελληνικών στις εθνικές σκοπιμότητες.[97]

αποσυρθεί και μετεβίβασε το περιοδικό στους δύο πολύτιμους συνεργάτας του, τον Νικόλαο Πολίτη και τον Γεώργιο Κασδόνη. Στο μεταξύ ο Πολίτης διωρίστηκε (sic) καθηγητής στο Πανεπιστήμιο και ο Δροσίνης ανέλαβε μόνος του την «Εστία» (1891) […]». *Γ. Δροσίνης*, Εισαγωγή και εκλογή κειμένων Φωφώς Π. Λογοθέτη, ό.π., σ. 8. Στη νεκρολογία του Γ. Κασδόνη (1900) ο Αντ. Μηλιαράκης αναφέρει ότι συγγραφείς και λόγιοι «...εθεώρουν αυτόν προστάτην των γραμμάτων και πάσης ωφελίμου πνευματικής εργασίας ένθερμον υποστηρικτήν». Βλ. Κ.Π. Δεμερτζής, Το περιοδικό «Εθνική Αγωγή» του Γ. Δροσίνη, εκδ. ΣΩΒ, χ.χ. σ. 174 -175.
Υποστηρίζεται ότι ο Γ. Κασδόνης ενίσχυσε οικονομικά τον ποιητή στην εκδοτική του δράση για τη σύνθεση του πρώτου Ανθολογίου, καθώς και σε άλλες υλοποιήσεις των οραμάτων του σύμφωνα με την προφορική μαρτυρία της Ελένης Βαχάρη, προέδρου του Μουσείου Δροσίνη.

[96] Σ' αυτή την οπτική που διατυπώσαμε πιο πάνω συνηγορεί και η αντίληψη του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου για το Δροσίνη, τον οποίο αποκαλεί ποιητή των «ευγενικών διαθέσεων» και των «ευγενικών αισθημάτων». "Ο Δροσίνης γέμισε με στίχους τ' «αναγνωστικά» του δημοτικού και τα «νεοελληνικά αναγνώσματα» του γυμνασίου. Ένας ποιητής «ωφέλιμος» […]. Ο Δροσίνης είναι το ασφαλέστερο καταφύγιο. Μπορείς να τον λεηλατήσεις με την πεποίθηση, πως δεν θα σε προδώσει. Δεν θα σε παρασύρει στο τέναγος της ταπεινής στιχουργίας […]". Βλ. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, *Τα πρόσωπα και τα κείμενα, ΣΤ΄ Τα ελληνικά και τα ξένα*, δεύτερη έκδοση, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1985, σ. 191-192.

[97] Βλ. Φ. Τζωρτζάκη, *Το Νεοελληνικό μάθημα στη Μέση Παιδεία*, *Αφιέρωμα στη μνήμη του Μ. Τριανταφυλλίδη* (ανάτυπο), Αθήνα 1960, σ. 405 και Χρυσάνθη Κουμπάρου – Χανιώτη, *Τα σχολικά εγχειρίδια των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων στη Μέση Εκπαίδευση και η ιδεολογία τους (1917 – 1977)*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2000, σ. 55.

Η νέα και παλιά Ελληνική γλώσσα συμπεριλαμβάνεται στη διδασκαλία των μαθημάτων του Ελληνικού Σχολείου και Γυμνασίου στο Ναύπλιο, σύμφωνα με το Διάταγμα της 21ης Νοεμβρίου / 3ης Δεκεμβρίου 1833. Ο όρος «Νέα Ελληνικά» πρωτοφανερώνεται στο Διάταγμα αυτό και μέχρι να υλοποιηθεί στη σχολική πρακτική, η κυριαρχία των αρχαίων ελληνικών παρέμενε σταθερή.[98] Η εισαγωγή του μαθήματος των Νέων Ελληνικών συνέβη επί πρωθυπουργίας Χ. Τρικούπη[99] και κατόπιν της πρωτοβουλίας του Ν. Πολίτη, για τις τρεις τάξεις των Ελληνικών Σχολείων, σύμφωνα με το Β.Δ. της 23ης Ιουνίου 1884. Οι σκοποί του μαθήματος ορίζονται στο αναλυτικό πρόγραμμα του 1884 ως εθνικοί, ηθικοί και γλωσσικοί.

Στην Αθήνα της εποχής του Δροσίνη (1878), κυριαρχούσε συστηματικά στον πεζό λόγο η καθαρεύουσα, ενώ στον έμμετρο ήταν διάχυτη η διαφορετικότητα, διότι «[…] Μέσα στο γαλήνιο, ήσυχο και ικανοποιημένο αστικό σπίτι […] οι ήμερες βραδινές ώρες απαιτούν μιαν ανάλογη λυρική προσφορά. Ούτε φωνές, ούτε ισχυρά, βυρωνικά πάθη […]».[100] Η ποίηση διαμορφώνεται τώρα σε χαμηλόφωνους τόνους· «[…] Ο λυρικός τόνος οφείλει να πλησιάσει την ποίηση, όχι πια στην αφηρημένη έννοια του ανθρώπου ή στην συνθετική παράσταση την ομάδας, αλλά προς την εξαίσια πραγματικότητα του ατόμου. Δεν θα είναι πια η ποίηση της αγοράς ή του πολιτικού εξώστη. […]».[101] Όμως η ποίηση δεν έχει βρει το γλωσσικό εκφραστικό της μέσο, παραπαίει ανάμεσα στην καθαρεύουσα και τη δημοτική. Ο Δροσίνης εκφράζει τον

---

98 Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Α΄, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1990, σ. 44.

99 Βλ. Ρήγας Γκόλφης, «Ο δημοτικισμός του Δροσίνη, η ποίησή του και το νόημά του», *Νέα Εστία*, τ. 50, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1951, σ. 1339. Παραθέτουμε σχετικά: «[…] Με την παρακίνηση του ιδρυτή της λαογραφίας μας Νικολάου Πολίτη, ταξιδεύει στη Λειψία (1885) για να πλουτίσει τον πνευματικό του οπλισμό, και όταν ο Τρικούπης καθιερώνει στα σχολεία το μάθημα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, ο Δροσίνης, με συνεργασία του Πολέμη, βγάζει τα πρώτα «Νεοελληνικά αναγνώσματα» με κείμενα της καθαρεύουσας το περισσότερο γιατί η δημοτική μονάχα στην ποίηση τολμούσε δειλά να προβάλει. […]».

100 Ρήγας Γκόλφης, «Ο δημοτικισμός…», *ό.π.,* σ. 1338.

101 Κ.Θ. Δημαράς, «Πρώτες κρίσεις», *Νέα Εστία*, τ. 50, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1951, σ. 1373.

πνευματικό άνθρωπο του 19ου αιώνα, ο οποίος δεν περιορίζει την ενέργειά του στην καλλιέργεια του ποιητικού λόγου μόνο, αλλά προσφέρει παντοιοτρόπως στο έθνος. Εκπρόσωποι της γενιάς αυτής είναι οι λόγιοι Α.Ρ. Ραγκαβής, Παύλος Καλλιγάς, Άγγελος Βλάχος και Δ. Βικέλας.[102]

Ο Γ. Δροσίνης ανήκει στους ποιητές και πεζογράφους του τελευταίου τετάρτου του 19ου αιώνα που ένιωσαν το δημοτικό κίνημα σαν επιστροφή στο λαό και έζησαν την άνθηση της νεοελληνικής λαογραφίας. Σύμφωνα με αυτές τις αρχές, διοχέτευσε τις εμπειρίες του, τις επιλογές του, τις προτιμήσεις του στο σχολικό εγχειρίδιο της λογοτεχνίας για να αποτελέσουν τα «προσωπικά» του κοινό κτήμα.

Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων εγκρίσει του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου μετά σημειώσεων υπό Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, τόμος Β΄, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως, οι Επτανήσιοι εκπροσωπούνται με πεζά, ακόμη και ο ποιητής Αρ. Βαλαωρίτης συμμετέχει με πεζό, τον «Αλή Τεπελενλή». Το λογοτεχνικό κλίμα του αναγνωστικού κινείται στη συλλογή ιστορικών τεμαχίων με πρόθεση να ενισχυθεί ο πατριωτισμός των μαθητών. Εκφράζονται οι εθνικοί πόθοι, ο μεγαλοϊδεατισμός της εποχής και όσον αφορά στην ποίηση, κυριαρχεί η Α΄ Αθηναϊκή Σχολή, ο Ραγκαβής, οι Σούτσοι, ο Δ. Παπαρρηγόπουλος και ο Θ. Ορφανίδης. Το ποίημα «Αικατερίνα Β΄», αναφερόμενο στην ομώνυμη αυτοκράτειρα της Ρωσίας, ανταποκρίνεται σε αυτή τη λογική και επαληθεύει το όραμα του μεγαλοϊδεατισμού.[103] Τα κείμενα που ανθολογούνται στον Γ΄ τόμο του εγχειριδίου των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη είναι περισσότερο άκαμπτα,

---

[102] Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Ποιητής Αθηναίος, ποιητής του καιρού του», *Νέα Εστία*, τ. 50, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1951, σ. 1357.

[103] Σχετική αναφορά σε στίχους του ποιήματος *«Αικατερίνη Β.»,* που δηλώνουν τη ρωσοφιλία της εποχής: *Μετά τον ζόφον τον βαθύν και τας μακράς θυέλλας / προς Άρκτον υπεχάραξε και η Αικατερίνα / ως βόρειον ανέτειλεν εις την Σκυθίαν σέλας, / ως ήλιος προσμειδιών τα κλίματα εκείνα*.

ιστορικά, αρχαιογνωστικά και όπως είναι φυσικό λιγότερο χώρο καταλαμβάνει η ποίηση.[104]

Οι Γ. Δροσίνης και Γ. Κασδόνης στην έκδοση των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* τους από τον Ανέστη Κωνσταντινίδη το 1895 παραθέτουν εν είδει προλόγου τους λόγους της συγγραφής και το στόχο τους, τον εποικοδομητικό για τις ψυχές των παιδιών, ακριβώς με την ίδια λογική και με παρόμοιο σκεπτικό με τα οποία συγκροτήθηκαν και οι χρηστομάθειες.[105] Οι Γ. Δροσίνης και Γ. Κασδόνης εικάζουμε από το περιεχόμενο του εγχειριδίου τους ότι γνώριζαν τις προ αυτών μελέτες «περί παίδων», οι οποίες κυρίως ήταν μεταφράσεις από τα γαλλικά, όπως το μυθιστόρημα *Η ωραία και το θηρίον*. Επομένως, η πρώιμη μορφή χρηστομάθειας φέρουσα τον τίτλο *Αι μελέται περί παίδων περιέχουσαι διάφορα διηγήματα ηθικά, τα μεν μεταφρασθέντα εκ του γαλλικού τα δε συνταχθέντα μετά διαφόρων παρατηρήσεων εν είδει διδασκαλιών*, εν τέλει δε και το μυθιστόρημα *Η ωραία και το θηρίον* προς χρήσιν των παίδων, υπό

---

[104] Παραθέτουμε ενδεικτικά στίχους από το μακροσκελές ποίημα «Οι ποιηταί» του Δ. Παπαρρηγοπούλου: *Η ιλαρά σου, Όμηρε, και ευλαβής καρδία, / Ποικίλα παραδόσεων συντρίμματα λαβούσα, / Τον Όλυμπον ανέπλασε παρά τη κοινωνία, / Και εκ δευτέρου τους Θεούς δημιουργεί η Μούσα*.

[105] «Συναναγόντες ακριβώς τα κατά το από 23 Ιουνίου ε.ε. Β. διάταγμα ορισθέντα αποσπάσματα εκ νέων Ελλήνων λογογράφων και ποιητών προς διδασκαλίαν των εν τοις Ελληνικοίς Σχολείοις μαθητευομένων, εκδίδομεν ταύτα εις τόμους τρεις, ήτοι ανά ένα τόμον δι' εκάστην τάξιν. Και ως προς μεν την κατάταξιν των περιεχομένων ηκολουθήσαμεν την ιστορικήν σειράν κατά το πλείστον, ίνα μη επέρχηται σύγχυσις χρονολογιών και γεγονότων, προτάξαντες τα εις την αρχαιότητα αναφερόμενα και βαθμηδόν αφικόμενοι μέχρι των συγχρόνων. Εποικίλαμεν δε τα μεταξύ διά ποιημάτων ή άρθρων γενικόν εχόντων χαρακτήρα, ίνα και αυτή η κατά σειράν ανάγνωσις του βιβλίου μη αποβαίνει μονότονος, αλλά ποικίλη και κατά τα θέματα και κατά το ύφος. Επειδή δ' ενιαχού λέξεις τινες ή φράσεις καθίστων το κείμενον ουχί αρκούντως σαφές, προσεπαθήσαμεν να διασαφήσωμεν κατά το δυνατόν ταύτας διά μικρών σημειώσεων. Εν τέλει περιελάβομεν συντόμους βιογραφικάς ειδήσεις περί των εν εκάστω τόμων συγγραφέων. Τοιαύτη εγένετο ως προς τον τρόπον η έκδοσις ημών, ατελής βεβαίως εν πολλοίς ένεκα του μικρού χρονικού διαστήματος εντός του οποίου έπρεπεν απαραιτήτως να συντελεσθή, αλλά και ούτως επαρκούσα εις τον σκοπόν δι' ων προώριστα, ήτοι να παράσχη μεν αφ' ενός εις τους Ελληνόπαιδας ποικίλα υποδείγματα ύφους της νέας Ελληνικής γλώσσης, να εμβάλη δι' αφ' ετέρου εις τας ψυχάς αυτών διά της εκτυλίξεως των ενδόξων ή θλιβερών σκηνών της εθνικής ημών ιστορίας, διά των υψηλών ηθικών διδαγμάτων, άτινα πλουσίως περιλαμβάνει, την αγάπην της πατρίδος και την λατρείαν της αρετής».

Κωνσταντίνου Αποστολίδου, Τύποις Αγγ. Καναριώτου και Ζ. Γρυπάρη (οδός Χρυσοσπηλαιωτίσσης αρ. 14), εν Αθήναις 1872, ήταν γνωστή στους πρώτους ανθολόγους κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. *Η ωραία και το θηρίον* στη χρηστομάθεια του Κωνσταντίνου Αποστολίδου αποτελούσε το τελευταίο μέρος των συλλεγέντων τεμαχίων του και ήταν αυτοτελές. Το συμπεριέλαβε αναγνωρίζοντας την απήχηση του έργου της Beaumont στην Ευρώπη, μεταφέροντας στην Ελλάδα την πρωτοπορία, χωρίς να εκτιμήσει το ενδιαφέρον της μικρής ηλικίας γι' αυτό στον ελλαδικό χώρο. Διαφαίνεται από τα παραπάνω ότι ο Αποστολίδης παρακολουθεί τις εξελίξεις της ευρωπαϊκής παιδικής λογοτεχνίας και εισάγει στο χώρο παιδική λογοτεχνία με καινοτομίες, στα 1872.

Στον πίνακα των εμπεριεχομένων[106] της χρηστομάθειας του Κ. Αποστολίδη συναντάμε, στο ίδιο μοτίβο συνδυασμό τέρψης και γνώσης, κείμενα διδακτικά και άκρως ηθοπλαστικά, όπως κατ' αναλογία διακρίνεται ο διδακτισμός και στην ύλη, την οποία επέλεξαν οι Γ. Δροσίνης και Γ. Κασδόνης.[107]

---

[106] Έτσι, έχουμε στον πίνακα των εμπεριεχομένων, εκτός από την αφιέρωση και τον πρόλογο, στο μέρος Α΄ αρετές και κακίες, οι οποίες μαζί ως έννοιες συντείνουν πάντοτε στο αγαθό, έχουν θετικό πρόσημο. Εκτός από την άσκηση της ευφυΐας των παιδιών, τα τεμάχια αποσκοπούν και στην ηθική τους διαπαιδαγώγηση. Στο Β΄ μέρος παρατίθεται αυτοτελές *Η ωραία και το θηρίον*.

[107] Στον πρόλογο της χρηστομάθειάς του ο Κωνσταντίνος Αποστολίδης εξηγεί σύμφωνα με τον τυπικό τρόπο της συγγραφής προλόγων, τα κίνητρα που τον ώθησαν στη συγγραφή, ώστε να αποτελέσει το εγχειρίδιό του υπόδειγμα ύφους της ελληνικής γραφής, καθώς και πρότυπο υψηλών ηθικών διδαγμάτων. Παρατίθεται και το σχετικό απόσπασμα από τον πρόλογό του προς επιβεβαίωση των λεγομένων: "Τούτων λοιπόν το μεν συντάξας, τα δε συλλέξας εκ διαφόρων Γαλλικών βιβλίων (ων της γλώττης ειμί πρωτόπειρος και κηρύττων εαυτόν) και μεταφράσας εις γλώσσαν ευκαταληπτοτάτην, διήρεσα εις μέρη δύω εξ ων το μεν πρώτον περιέχει διάφορα διηγήματα ηθικά εις κεφάλαια δεκαοχτώ (sic) το δε δεύτερον το λίαν ηθικώτατον μυθιστόρημα *Η ωραία και το θηρίον*, το οποίον δεν αμφιβάλλω ότι μεταξύ ξενισμού οι πλείστοι θέλουσι το θεωρήσει προς τοις διηγήμασι, λέγοντες το του Φωκυλίδου «Παίδ' ετ' εόντα χρεών δη καλά διδασκέμεν έργα» και περί του οποίου ειμί συνάδων και καθ' εκάστην κηρύττων όπως οι γονείς προσέχωσι τους παίδας αυτών, απαγορεύοντες αυτοίς την ανάγνωσιν οιωνδήποτε μυθιστορημάτων, ων τα πλείστα εισί ηθοφθόρα και ικανά ίνα διαφθείρωσι τους καλούς και χρηστοήθεις νέους ει και προς καιρόν φαίνονται ότι ηδύνουσιν αυτούς και διά των οποίων πόσους νέους και νέας δεν είδομεν ότι διεφθάρησαν; «Η ωραία και το θηρίον» (και τούτο προσέθηκα προς δείγμα μάλλον ποια δηλαδή των μυθιστορημάτων δει αναγκιγνώσκειν την Νεολαίαν και ποια μη) είναι το χρησιμώτερον πάσης άλλης διδασκαλίας την οποίαν ηθέλαμεν προτιμήσει διά

Έχει πολύ μεγάλη σημασία το γεγονός ότι εντοπίζεται *Η ωραία και το θηρίον* σε χρηστομάθεια και γνωστοποιείται στα ελληνόπουλα το έργο της γαλλίδας συγγραφέως Beaumont. *Η ωραία και το τέρας*,[108] παραμύθι επιτυχημένο, με το μύθο της καλής κόρης που «μεταμορφώνει» το τέρας σε άνθρωπο, μαρτυρεί τα κατάλοιπα από το απολεσθέν έργο της Beaumont *Αποθήκη των Παίδων.*[109] Χάρη στο παραμύθι αυτό η συγγραφέας δεν πέρασε στη λήθη και το έργο της επέζησε ως παιδικό ανάγνωσμα μέχρι και τα τέλη του 19ου αι. Πρέπει να αναφερθεί ότι λειτούργησαν οι διηγήσεις της Beaumont και συγκεκριμένα *Η ωραία και το τέρας*[110] (από την *Αποθήκη*), όχι μόνο ως επιβίωση της λογοτεχνικής αισθητικής του νεοελληνικού διαφωτισμού, αλλά και ως γέφυρα ανάμεσα στις ηθικές διηγήσεις των χρηστομαθειών και στα διδακτικά κείμενα του πρώτου αναγνωστικού (1884). Το παραμύθι αυτό λειτουργεί επίσης και ως γλωσσική διελκυστίνδα ανάμεσα στη δημοτική και την καθαρεύουσα, με σαφή βέβαια υπερίσχυση της πρώτης.

την νεολαίαν. Προσέτι δε προσπαθήσας ίνα διατηρήσω το απλούν ύφος χωρίς να αποβλέψω εις λέξεις και φράσεις δυσνόητους δι' επίδειξιν, ενόμισα καλόν προς μείζονα επίτευξιν του κοινοφελεστάτου και ιερού τούτου σκοπού προστίθεναι και συντόμους τινας παρατηρήσεις συνταχθείσας εφ' εκάστω τω κεφαλαίω εις το τέλος εν είδει διδασκαλιών. Διά τούτων ουν ευτυχή θέλω λογίσει εμαυτόν, εάν δυνηθώ ν' αναπαυθώ εις την γλυκείαν πεποίθησιν ότι ηυτύχησα ίνα συντελέσω προς τη διά του διδασκαλικού επαγγέλματός μου αναπτύξει της νεολαίας, κατά τι και εις την ηθικήν αυτής.

Έγραφον εν Μεγαρόβω τη 1 Ιανουαρίου 1871
Ο εκ Κοζάνης
Κωνσταντίνος Αποστολίδης"[?]

[108] Σημείωση: *Η ωραία και το θηρίον* μεταγράφηκε στη δημοτική ως *Η ωραία και το τέρας*.

[109] Βλ. Μάρθα Καρπόζηλου, «Η Αποθήκη των Παίδων...», ό.π., σ. 111
«[…] Το σημαντικότερο όμως μέρος της *Αποθήκης* είναι οι διηγήσεις ή καλύτερα τα παραμύθια για τα οποία αγαπήθηκε από τα παιδιά. […] Ιδιαίτερα ένα από αυτά, *Ο μύθος της καλής κόρης και του θηρίου* ή *Η ωραία και το τέρας*, όπως είναι γνωστότερο, έδωσαν στη συγγραφέα μια αξιόλογη θέση στην παγκόσμια ιστορία της παιδικής λογοτεχνίας».
Για την *Ωραία και το Τέρας.* Βλ. Betsy Hearne, *Beauty and the Beast*, Chicago and London, 1989.

[110] Για την *Ωραία και το Τέρας.* Βλ. Betsy Hearne, *Beauty and the Beast*, Chicago and London, 1989.

Πέντε μόλις χρόνια μετά την έκδοση του σχολικού εγχειριδίου για τη λογοτεχνία, ο Γ. Δροσίνης εκδίδει το 1889 *Παιδικά Παραμύθια*, που είχαν σποραδικά μεταφραστεί στα γερμανικά, σουηδικά, ουγγρικά και αγγλικά σε εφημερίδες και περιοδικά. Τα δημιουργικά εγχειρήματά του συνεχίζουν το έργο της Beaumont και των χρηστομαθειών. Όμως ο Δροσίνης πρόσθεσε και ποιήματα με θέμα παραμυθιού, δηλαδή «έμμετρα παραμύθια», αν είναι δόκιμος ο όρος. Σαφώς διαφοροποιείται από την Mme Beaumont, που συνδυάζει το θέμα της εξωτερικής ομορφιάς με την εσωτερική, ενώ ο ίδιος καθηλώνεται στην εξωτερική ομορφιά. *Η Ωραία και το θηρίον* μεταγράφηκε στη δημοτική, καθιερώθηκε ως νεανικό ανάγνωσμα, πασίγνωστο και αγαπητό μέχρι σήμερα, χάρη στον Κ. Αποστολίδη και όχι από τα παραμύθια σε πεζό του Δροσίνη. [111]

Συνδετικός κρίκος των χρηστομαθειών και των σχολικών εγχειριδίων αποτέλεσε η ανάπτυξη «εθνικού» μυθιστορήματος, που αντλεί τη θεματική του από το παρόν και την πρόσφατη ελληνική ιστορία, σε αντιδιαστολή με τα μεταφρασθέντα εισαγόμενα. Το διήγημα, σε σμίκρυνση ολοκληρωμένο αφήγημα, με τη σειρά του συμπληρώνει και δικαιολογεί την παρουσία των σχολικών εγχειριδίων λογοτεχνίας. Στην Ελλάδα εισάγεται με διήγημα ο Κάρολος Ντίκενς το 1907 στη *Μελέτη* του Δροσίνη.[112] Οι εγχώριοι λογοτέχνες ασχολήθηκαν με τη μυθιστορία, διότι η απήχηση του μεταφρασμένου μυθιστορήματος ήταν πολύ μεγάλη στον ελληνικό χώρο. Δεν υπήρξε περιοδικό της εποχής που να μη συμπεριλαμβάνει μυθιστόρημα «εκ του Δυτικού» σε μετάφραση, αν και η

---

[111] Στο παραμύθι η *Πεντάμορφη*, η εκδοχή του Γ. Δροσίνη για το κάλλος, προσεγγίζει την αντίληψη του ελληνικού λαού για την ομορφιά. Έτσι έχουμε τη φθονερή βασιλοπούλα που απευθύνει στον καθρέπτη την ερώτηση «Είμαι εγώ η πιο όμορφη;» για να πάρει την απάντηση «Όμορφη είσαι και καλ' είσαι μα πεντάμορφη δεν είσαι». Βλ. *Γ. Δροσίνης*, *Εισαγωγή και εκλογή κειμένων Φωφώς Π. Λογοθέτη,* ό.π. σ. 30 - 31 […] Παραθέτει στο τέλος του βιβλίου ο Δροσίνης τα βιβλία και γενικά τις πηγές απ' όπου άντλησε ό,τι του ήταν χρήσιμο για να δώσει με ακρίβεια την εικόνα της τέλειας ομορφιάς της γυναίκας κατά την αντίληψη του ελληνικού λαού […](σ.31).

[112] Πρόκειται για το διήγημα σε συνέχειες «Πώς έγινα πλούσιος», μετάφραση Χ., του Καρόλου Ντίκενς, στο περιοδικό *Μελέτη*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Εν Αθήναις Ιανουάριος – Δεκέμβριος 1907, σσ. 54 – 60.

πρακτική της μετάφρασης θεωρούνταν υποτιμημένη διαδικασία, ενώ την πρωτότυπη παραγωγή υποδεχόταν η κριτική θετικά.[113]

Η Γενιά του 1880 και η επίδρασή της στα λογοτεχνικά δρώμενα της Αθήνας εμπεριέχει την ενεργό συμμετοχή των Επτανησίων, οι οποίοι διακρίθηκαν και στο πρωτότυπο έργο και στις μεταφράσεις λογοτεχνικών έργων. Η μαρτυρία του άξονα Σολωμός – Πολυλάς – Μαβίλης – Θεοτόκης, στον οποίο περιστράφηκε η σύνδεση της επτανησιακής δημιουργίας με τον αθηναϊκό χώρο, ενισχύει τη διείσδυση του επτανησιακού πνεύματος στην Ελλάδα.[114] Στα 1908 ο Λορ. Μαβίλης, κρίνοντας τη χρηστομάθεια του Ιταλού Ε. Brighenti, ο οποίος εξέδωσε *Νεοελληνική Χρηστομάθεια*, αποφαίνεται ότι «[…] ο επιδιωκόμενος σκοπός ήτο κυρίως το να συγκεντρώσετε όλους τους διαφόρους τύπους της νεοελληνικής γλώσσης, χρησιμοποιηθέντας από τους καλύτερους συγγραφείς των δύο σχολών, [ενν. αθηναϊκή και κερκυραϊκή] […]». Η προσπάθεια του Brighenti να συνθέσει χρηστομάθεια ελληνική, αν και Ιταλός, αποτελεί μοναδική περίπτωση ξένου ασχολούμενου με το είδος, το οποίο δε βρισκόταν στο απόγειό του. Ωστόσο, ο Λορ. Μαβίλης θα αρνηθεί να συμπεριληφθεί σονέτο του στη χρηστομάθεια του Ε. Brighenti.[115]

Εξελιγμένη μορφή χρηστομάθειας αποτέλεσε ο *Γεροστάθης* του Λ. Μελά. Είναι κατά κάποιο τρόπο προέκταση των χρηστομαθειών και προάγγελος του

---

[113] Άλκης Αγγέλου, «Το ρομάντσο του νεοελληνικού μυθιστορήματος». Εισαγωγή στο: Γρηγ. Παλαιολόγου, *Ο Πολυπαθής*, Ερμής, Αθήνα 1989, σ. 13 -176.

[114] Λορέντσου Μαβίλη, *Τα Κριτικά Κείμενα*, Φιλολογική επιμέλεια Θεοδόσης Πυλαρινός, Έκδοση Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι 2007, σ. 59.

[115] Λορέντσου Μαβίλη, *Τα Κριτικά Κείμενα*, ό.π., σ. 81, όπου παρατίθεται και απόσπασμα της επιστολής του Ε. Brighenti, στο οποίο φαίνεται η άρνηση του Λ. Μαβίλη να συμπεριληφθεί στη *Νεοελληνική Χρηστομάθειά* του: «[…] Τον είχον επιμόνως παρακαλέσει [λέει ο Ε. Brighenti] να μου επιτρέψη να καταχωρίσω μερικά από τα λογοτεχνικά του «κειμήλια», τα οποία είναι τα σονέτα του, εις την *Νεοελληνικήν Χρηστομάθειαν,* την οποίαν τότε προητοίμαζον […], ηρνήθη όμως κατά τρόπον απόλυτον, ενίοτε μάλιστα και εξωργίσθη. Επέμεινα και πάλιν δι' επιστολής […], εκείνος δε μου απήντησε αρνούμενος και πάλιν […]. Το γεγονός τούτο, το οποίον είναι εις τιμήν του Μαβίλη, νομίζω ότι είναι άξιον να γίνει δημοσία γνωστόν […].» και σ. 88.

πρώτου σχολικού αναγνωστικού για τη λογοτεχνία. Ο Χαρίσης Πούλιος θεωρεί ενδεδειγμένη τη σταχυολόγηση υλικού από τον *Γεροστάθη* για τα «Αναγνωσματάρια» του Δημοτικού, τα οποία συνθέτει. Αναφέρεται στο Λέοντα Μελά στις ευχαριστίες του προλόγου του στην έκδοση του *Αναγνωσματαρίου* του 1879.[116] Χαρακτηριστικό του εγχειριδίου αυτού αποτελεί η συλλογή ποιημάτων για μαθητές του Δημοτικού με ανθολόγηση του ποιήματος «Η Ψυχούλα» του Δ. Σολωμού στο μέρος Β΄ στις σελίδες 25-26. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Χαρίσης Πούλιος δηλώνει την προτίμησή του στο Σολωμό στα 1879, πριν αυτός καθιερωθεί στην ελλαδική ποίηση, και συγκροτεί με τη θεματική του *Αναγνωσματαρίου* του στοιχειώδη παιδική ανθολογία.

Αναγνώσματα από το *Γεροστάθη*, καθώς και ποιήματα νεοτέρων Ελλήνων λογογράφων και ποιητών, συμπεριέλαβε το 1902 ο Χαρίσης Πούλιος στο *Αναγνωσματάριο* για μαθητές της Ε΄ τάξης του Δημοτικού.[117] Ο ανθολόγος αποπειράται αργότερα να σταχυολογήσει τεμάχια από το *Γεροστάθη*, για τους μαθητές του Γυμνασίου και Ελληνικών Σχολείων, τα οποία όμως απέρριψε η Επιτροπεία (επιτροπή έγκρισης των σχολικών εγχειριδίων) του 1908. Διαφορετική είναι η όραση του ανθολόγου Θ. Μακρόπουλου στις νέες συλλογές Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων του 1957 για τις γυμνασιακές τάξεις, εκτός από τη συλλογή της Β΄ τάξης, όπου εκφράζει υποκειμενική κρίση για το *Γεροστάθη* ότι ανήκει στα κείμενα μεγάλων ονομάτων, αλλά μικρής αξίας· δεν τον θεωρεί αξιοποιήσιμο στη σχολική πράξη με το αιτιολογικό: «[…] Ο Γεροστάθης είναι ή μάλλον ήταν κάποτε ένα καλό βιβλίο για παιδιά, όχι και δόκιμο λογοτέχνημα.

---

[116] «[…] Επί τέλει οφείλομεν να εκφράσωμεν την ευγνωμοσύνην ημών προς τον αξιότιμον κύριον Λέοντα Μελάν, πάνυ φιλοτίμως και φιλοφρόνως επιτρέψαντα ημίν να συμπεριλάβωμεν εν τη σειρά των ανά χείρας βιβλιαρίων όσα μέρη το πρόγραμμα ορίζει εκ του Γεροστάθου […]».

[117] *Αναγνωσματάριον*, *περιέχον Αναγνώσματα εκ του Γεροστάθου, Ιστορήματα και Ποιήματα Νεωτέρων Ελλήνων Λογογράφων και Ποιητών, περιγραφάς τόπων και φυσικών φαινομένων,* Προς χρήσιν της Ε΄ τάξεως των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων. Εγκριθέν εν τω Διαγωνισμώ των Διδακτικών Βιβλίων, Διά της πενταετίαν 1902 – 1907, υπό Χαρίση Πουλίου, Καθηγητού εν τω Β΄ Βαρβακείω Γυμνασίω, Έκδοσις Δευτέρα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1903.

Ήταν καλό βιβλίο, όταν βασίλευε η συνειρμική ψυχολογία και η ερβαρτιανή μέθοδος των σταδίων, όταν με την καταγραφή των "έξωθεν εντυπώσεων" στις ψυχές των παιδιών δημιουργούνταν και "ηθικοί εθισμοί". […]». Στο σχόλιό του ο Θ. Μακρόπουλος, συντάκτης ανθολογίων συρραφής, τον εντάσσει στα κείμενα ad hoc γραμμένα, με μόλις συγκεκαλυμμένο κήρυγμα, που δεν έχουν απήχηση στις ψυχές των παιδιών [118].

Τελικά, ο *Γεροστάθης* ενώνει το είδος του σχολικού βιβλίου για τη λογοτεχνία με τις χρηστομάθειες. Εδώ συναντάμε την εμμονή του συγγραφέα Λέοντα Μελά στη σύνθεση σχετικά μικρών, αυτόνομων τεμαχίων, ηθικοδιδακτικού περιεχομένου, τα οποία παραπέμπουν ευθέως στις χρηστομάθειες. «[…] Αι μυθιστορίαι συνήθως εμψυχώνουν την αργία και οκνηρίαν· εξάπτουν προσέτι την φαντασίαν των νέων […] και καθιστώσιν αυτόν ανίκανον σπουδαίας και ωφελίμου αναγνώσεως και μελέτης […]».[119]

Ο Λέων Μελάς αρνούμενος την υιοθέτηση του παιδαγωγικού μυθιστορήματος και τοποθετούμενος στο χώρο της παράδοσης, στο χώρο των χρηστομαθειών, εμφανίζεται ως ο σύνδεσμος που ενώνει το σχολικό βιβλίο για τη λογοτεχνία με τις χρηστομάθειες. Διότι οι πρώτοι ανθολόγοι είχαν υπόψη τους το έργο του, καθώς και από τη σειρά Παιδική Βιβλιοθήκη τη χρηστομάθεια με τίτλο *Χρηστοηθείας μαθήματα – Ηθική ή περί καθηκόντων* και πιθανόν και άλλες χρηστομάθειες, τα παιδικά περιοδικά στην Ελλάδα και κυρίως τη *Διάπλαση*.[120]

---

[118] Θ. Μακρόπουλος, «Ολίγα τινά για τις καινούριες συλλογές Νέων Ελληνικών», περ. *Παιδεία και Ζωή*, Αθήναι 1957, σ. 24.

[119] Λ. Μελάς, *Ο Γεροστάθης ή Αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας*, Αθήναι 1862, σ. 134. Θεωρούμε ότι ο *Γεροστάθης* είναι προσωπείο του ίδιου του Λέοντα Γ. Μελά και ονοματοδοτεί τον ήρωά του από τον Αρτινό μεγαλέμπορο Κ. Γεροστάθη, μυημένο στα 1819 στη Φιλική Εταιρία και εγκατεστημένο στην Κέρκυρα.

[120] *Χρηστοηθείας μαθήματα – Ηθική ή περί καθηκόντων* μεταφρασθείσα το πρώτον εκ του γερμανικού υπό Γ.Γ., εκδίδεται μετά πολλών προσθηκών δαπάνη Ανδρέου Κορομηλά (προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων), εκ της Τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά (οδός Ερμού αριθ. 215), Εν Αθήναις 1854, σ. 4. Η γλώσσα και τα ερανισθέντα κείμενα της χρηστομάθειας αυτής υπερβαίνουν τις δυνατότητες των μαθητών του δημοτικού και μάλλον απευθύνονται στους διδάσκοντες.

Διαμόρφωσε ο *Γεροστάθης* του Λέοντα Μελά το πεδίο υποδοχής των κειμένων νεοελληνικής λογοτεχνίας, τόσο από άποψη γλωσσική όσο και από την άποψη της σύνθεσης, συνδυασμού ψυχαγωγικής διάθεσης και νουθεσίας. Ωστόσο, επικρίθηκε για το έντονα διδακτικό του ύφος και για το ότι αντιπροσωπεύει την παλαιά τάση της παιδικής φιλολογίας που απέβλεπε κυρίως στο να διδάξει το παιδί. Οι κανόνες αυτοί, η σωρεία ηθικών παραγγελμάτων «βγαλμένα σχεδόν a priori και όχι μέσα από τον βαθύτερα και τον πιο μυστικό καλλιτεχνικό χυμό του κειμένου» αποστασιοποιούν τελικά το παιδί από τη θεωρητική κατοχύρωση της συμπεριφοράς του. «[…] Κι από την άποψη τούτη, δε θα ήταν παράτολμο να ισχυριστεί κανείς πως, μπροστά σε τέτοια ολοφάνερα ηθοπλαστικά προστάγματα, προτιμότερο θα ήταν να διαβάζει ακόμα το παιδί μας το Ψαλτήρι και το Οκτωήχι […]».[121]

Ο *Γεροστάθης* ή *Αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας* [122] αποτέλεσε εν τέλει προτύπωση χρηστομάθειας. Όμως η Επιτροπεία του 1908[123] κρίνει αδόκιμο το έργο να ενταχθεί σε εγχειρίδιο νεοελληνικών αναγνωσμάτων με το εξής

---

[121] Δημήτρη Γιάκου, «Αλέξανδρος Πάλλης και Παιδική Λογοτεχνία», περ. *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 153, Αθήναι 1954, σ. 721.

[122] *Ο Γεροστάθης ή Αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας* υπό Λέοντος Μελά, Έκδοσις τρίτη, μετά εικονογραφιών, Εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Εν Αθήναις 1862. Ο Λέων Μελάς (1812-1879) καταγόταν από την Ήπειρο. Σπούδασε Νομικά στην Ιταλία, ως υπότροφος του Κερκυραίου Φίλιππου Λαβράνου, στον οποίο αφιέρωσε τον *Γεροστάθη*. Ο Μελάς εξάσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου και του δικαστή. *Ο Γεροστάθης* πρωτοεκδόθηκε το 1859 και ευτύχησε να πραγματοποιήσει αλλεπάλληλες εκδόσεις, υπολογίζεται δε σε 900.000 ο συνολικός αριθμός των αντιτύπων που κυκλοφόρησαν από τότε. Ο Λέων Μελάς υπήρξε μέλος της επιτροπής για την έκδοση των διδακτικών βιβλίων του «Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων». Βλ. Λ. Μελά, *Ο Γεροστάθης*, εκδ. οίκος «Αστήρ», Αλ. και Ε. Παπαδημητρίου, Αθήναι 1996, σ. 9.
«[…] Το Συμβούλιον αποφασίζει (14 Νοεμβρίου 1948) όπως προβή εις την μεταφοράν εις την ομιλουμένην κοινήν δημοτικήν γλώσσαν και έκδοσιν του "Γεροστάθη", όστις ανήκει εις τον Σύλλογον εκ κληροδοσίας του συγγραφέως του…». Λέοντος Γ. Μελά, *Γεροστάθης ή Αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας*, εκδ. Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Αθήναι ^{2}1954, σ. 11.

[123] Στα 1908 πληροφορούμαστε από την έκθεση «Περί των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων των εις χρήσιν των Ελληνικών σχολείων» πως η συλλογή του Χαρίση Πουλίου για την πρώτη τάξη περιέχει 126 σελίδες με αναγνώσματα από τον *Γεροστάθη* του Λέοντος Μελά. Η συλλογή δεν εγκρίθηκε.

σκεπτικό: «[…] Του Γεροστάθου τα αναγνώσματα[124] είνε μεν διδακτικά και άξια να αναγιγνώσκονται υπό των μαθητών – και ευχής έργον θα ήτο να εισαχθή ο Γεροστάθης ως αναγνωστικόν βιβλίον[125] εις τα σχολεία, - αλλ' ουχί εις Νεοελληνικά αναγνώσματα, άπερ πρέπει προς το διδακτικόν να έχωσι και το τερπνόν. Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα πρέπει άμα και να τέρπωσι και ψυχαγωγώσι διά της λογοτεχνικής αυτών αξίας, όχι να διδάσκωσι μόνον.

Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα πρέπει να είνε ανθολογία των καλυτέρων έργων της νεωτέρας ημών γραμματείας. Σκοπός αυτών είναι ου μόνον η περί την ορθήν χρήσιν της νεωτέρας ημών γλώσσης άσκησις των μαθητών και η

---

[124] ΦΕΚ 143/4 Ιουνίου 1908, σ. 570, όπου εμπεριέχεται η έκθεση της επιτροπείας «Περί των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων των εις χρήσιν των Ελληνικών σχολείων», υπογεγραμμένη την 11η Μαΐου 1908 από τους: Σ. Λάμπρο, Π. Καρολίδη, Γεώργ. Γρατσιάτο, Εμμαν. Ρούγκα (εισηγητή) και Θεοφ. Κακριδή.
[…] Η διά την πρώτιν τάξιν συλλογή του Χαρίση Πουλίου αποτελείται εκ σελίδων εκατόν ενενήκοντα δύο (πασών σχεδόν εντύπων), ων τας μεν τεσσαράκοντα πληρούσιν ιστορήματα ή άλλα τινά αναγνώσματα, τάς εκατόν είκοσι έξ αναγνώσματα εκ του Γεροστάθου του Μελά και τάς είκοσι έξ ποιήματα διάφορα. Αλλά του Γεροστάθου τα αναγνώσματα είνε μεν διδακτικά και άξια ν' αναγιγνώσκωνται υπό των μαθητών, - και ευχής έργον θα ήτο να εισαχθή ο Γεροστάθης ως αναγνωστικόν βιβλίον εις τα σχολεία, - αλλ' ουχί εις Νεοελληνικά αναγνώσματα, άπερ πρέπει προς τω διδακτικώ να έχουσι και το τερπνόν. Τα Νεοελληνικά αναγνώσματα πρέπει άμα και να τέρπωσι και ψυχαγωγώσι διά της λογοτεχνικής αυτών αξίας, όχι να διδάσκωσι μόνον. Τα Νεοελληνικά αναγνώσματα πρέπει να είνε ανθολογίαι των καλυτέρων έργων της νεωτέρας ημών γραμματείας. Σκοπός αυτών είνε ου μόνον η περί την ορθήν χρήσιν της νεωτέρας ημών γλώσσης άσκησις των μαθητών και η ανάγνωσίς τινων νεωτέρων πεζογράφων και ποιητών, αλλά μάλιστα η ψυχαγωγία και ο εθισμός των νέων μαθητών εις την μετ' ευαρεστήσεως ανάγνωσιν καλών αναγνωσμάτων και ποιμάτων, εξ ων κτώνται κατά μικρόν και την αίσθησιν του καλού, εις την αγάπην της αναγνώσεως, εις την φιλομάθειαν και την πολυμάθειαν. Εις τοιούτον δε σκοπόν δεν άγουσι τα εκ του Γεροστάθου αναγνώσματα άτινα είνε μεν διδακτικώτατα, αλλ' άνευ γραμματειακής αξίας.[…]

[125] Οι Αλ. και Ε. Παπαδημητρίου του εκδοτικού οίκου «Αστήρ» αναφέρουν στον πρόλογό τους για την έκδοση του *Γεροστάθη* του Λέοντα Μελά, το 1996, σε ελεύθερη απόδοση του Ν. Κατηφόρη τις αιτίες που το έργο αφέθηκε στη λήθη και την προσπάθεια επανέκδοσής του. «[…] Οι περιπέτειες του έθνους μας επέφεραν πραγματική κοινωνική αναστάτωση η οποία είχε αντίκτυπο στις απόψεις για τη διαπαιδαγώγηση των ελληνοπαίδων. Αναζητήθηκαν νέα πρότυπα και προ παντός απλουστεύθηκε η γλώσσα των βιβλίων που προορίζονταν για την παιδική ηλικία για να είναι πιο ευκολονόητη και πιο αγαπητή στους μικρούς αναγνώστες. Το ζήτημα λοιπόν της γλώσσας στην οποία είχε γραφεί, έγινε αφορμή να παραμεριστεί *Ο Γεροστάθης* […]». Βλ. Λ. Μελά, *Ο Γεροστάθης*, ό. π., σ. 8

ανάγνωσις τινών νεωτέρων πεζογράφων και ποιητών, αλλά μάλιστα η ψυχαγωγία και ο εθισμός των νέων μαθητών εις την μετ' ευαρεστήσεως ανάγνωσις καλών αναγνωσμάτων και ποιημάτων εξ ων κτώνται κατά μικρόν και την αίσθησιν του λαού, εις την αγάπην της αναγνώσεως, εις την φιλομάθειαν και την πολυμάθειαν. Εις τοιούτον δε σκοπόν δεν άγουσι τα εκ του Γεροστάθου αναγνώσματα άτινα είνε μεν διδακτικώτατα, αλλ' άνευ γραμματειακής αξίας».

Όπως είναι φανερό γίνεται κάποια προσπάθεια οριοθέτησης του περιεχομένου των «νεοελληνικών αναγνωσμάτων» και κείμενα που προσέγγιζαν περισσότερο στις χρηστομάθειες δεν έχουν πια θέση, γιατί προτιμώνται λογοτεχνικά έργα νεωτέρων πεζογράφων και ποιητών. Οι χρηστομάθειες που περιείχαν γνωμικά, μύθους, παραινέσεις, επιγράμματα με διδακτικό χαρακτήρα είναι χρήσιμες μόνο ως ιδεολογικό υπόβαθρο των νέων εγχειριδίων. Εκεί καταχωρίζεται και *Ο Γεροστάθης* του Λέοντος Μελά, που είναι «ευχής έργον να εισαχθή ως αναγνωστικόν βιβλίον εις τα σχολεία, αλλ' ουχί εις Νεοελληνικά αναγνώσματα».

Είναι φανερό ότι *Ο Γεροστάθης* φιλοδοξούσε να αποτελέσει δημοφιλές παιδικό ανάγνωσμα, όπως και συνέβη, χωρίς ποτέ όμως να προβληθεί και από το είδος των αναγνωστικών.[126] Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι προσδιορίζεται ως η φυσική εξελικτική πορεία των χρηστομαθειών. Η κρίση της Επιτροπείας του 1908 αποκλείει, λοιπόν, την εισχώρηση κειμένων του τύπου των χρηστομαθειών στα εγχειρίδια Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, διότι τις θεωρεί μη λογοτεχνικό είδος.

Χαρακτηριστικά έργα για την παιδική λογοτεχνία στον ελλαδικό χώρο αποτέλεσαν τα έργα που κυκλοφόρησαν με τις φροντίδες της Φιλεκπαιδευτικής

---

[126] «[…] Στα σχολεία στις χώρες του υπόδουλου ελληνισμού –Θράκη, Μακεδονία, Ήπειρο κ.λ.π. – ως το 1912 αναγνωστικό για την Ε΄ τάξη του Δημοτικού ήταν *Ο Γεροστάθης* του Λ. Μελά. Για τη ΣΤ΄ τάξη η αρχαία Χρηστομάθεια. Τα αναγνωστικά για τις άλλες τάξεις και τα άλλα βιβλία του Δημοτικού εκδίδονταν στην Κωνσταντινούπολη και είχαν την έγκριση του Πατριαρχείου[…]». Βλ. Τάσου Βαφειάδη, «Το σχολικό βιβλίο και η ιστορία του», περ. *Τα εκπαιδευτικά*, τχ. 1 Gutenberg, Αθήνα χ.χ., σ. 128-129

Εταιρείας και τα οποία πιστεύουμε πως ήταν σε γνώση των πρώτων ανθολόγων. Η εκδοτική αρχή της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας ήταν να μεταφράζονται και να εκδίδονται διδακτικά βιβλία για το λαό, από τα οποία οι πρώτοι που θα ωφελούνται θα είναι οι μαθητές των σχολείων. *Τα Αυγά του Πάσχα*, βιβλίο που εκδόθηκε το 1837, ένα χρόνο μετά την ίδρυσή της ήταν από τα πιο ονομαστά έργα ενός δημοφιλέστατου στην εποχή Ευρωπαίου συγγραφέα, του Johann Christoph von Schmid, απευθυνόμενου κυρίως σε παιδικό κοινό. Δεν είναι τυχαίο που την επιτροπή επί των βιβλίων της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας την αποτελούσαν τρία πρόσωπα: ο Κωνσταντίνος Σχινάς και δύο συγγραφείς χρηστομαθειών, οι Αλέξανδρος Ραγκαβής και Θεόκλητος Φαρμακίδης, οι οποίοι προώθησαν την ιδέα της εξομοίωσης λαού [127] και παιδικού κοινού, καθώς και τη διάδοση του βιβλίου για όλα τα κοινωνικά στρώματα.[128]

Το 1882 το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως προκηρύσσει διαγωνισμό για τη συγγραφή ελληνικών αναγνωστικών για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και αναφέρει ως υπόδειγμα τον Ροβινσώνα του Defoe. Σαφώς και υπό την επίδραση του Ροβινσώνα στη δεκαετία του 1880 γεννιέται μια σειρά ελληνικών αναγνωστικών και κατ' επέκταση προέρχεται στα 1884 και το πρώτο αναγνωστικό για την νεοελληνική λογοτεχνία στη Μέση Εκπαίδευση,

---

[127] Μ.Γ. Μερακλής, «Η παιδική ηλικία της λογοτεχνίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», στο έργο *Το παιδικό βιβλίο στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1997, σ. 31.

[128] Μνημονεύουμε εδώ τα εξής: 1. *Περιστερά,* ηθικόν διήγημα μεταφρασθέν εκ του Γαλλικού υπό τινός των εν Αθήναις μελών της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας χάριν της νεολαίας. 2. *Ψυχολογία προς διδασκαλίαν των παίδων* υπό Ε.Χ. Γαλλαουδέτου. Μεταφρασθείσα εκ του Αγγλικού υπό Θ. και επιθεωρηθείσα παρά τινος μέλους της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. Εξεδόθη διά δαπάνης Ανδρέου Κορομηλά. 3. *Τα αυγά του Πάσχα*, ιστορικόν διήγημα προς χρήσιν των παίδων. Εκδοθέν το πρώτον επιμελεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. 4. *Τα δύο αρνία*, διήγημα αλληγορικόν εκ του αγγλικού. 5. *Εξωκκλήσιον του δάσους*, ιστορικόν διήγημα, εκδοθέν μεν το πρώτον υπό της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, δαπάνη του Β. Βιβλιοπωλείου, προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων.

έχοντας πρότυπά του αναφορές και ρίζες στην ξένη παιδική λογοτεχνία και στις χρηστομάθειες.[129]

Στα 1884, τη χρονιά που εκδίδονται τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, εκδίδεται και *Ελληνική Χρηστομάθεια* από τον Ευάγγ. Κ. Κοφινιώτη, τρίτομο έργο, ο οποίος υπήρξε συγγραφέας του ανθολογίου για τη λογοτεχνία: *Τα Αναγνώσματα νεωτέρων λογογράφων και ποιητών κατά το πρόγραμμα της 23 Ιουνίου 1884*, μετά βιογραφιών και εικόνων, εκ του Τυπογραφείου «Ο Παλαμήδης».[130]

Στην περίπτωσή της διακρίνουμε σαφώς τη διαφορά της χρηστομάθειας του Ευαγγέλου Κοφινιώτου, η οποία μάς παραπέμπει στην αρχαιογλωσσία, από άλλες ομότιτλες της εποχής της· είναι εγχειρίδιο για την εκμάθηση της αρχαίας ελληνικής με ηθικοδιδακτικά κείμενα, ενώ η καθοριστική συμβολή του Κοφινιώτου στη νεοελληνική γλώσσα επιτυγχάνεται με τα *Αναγνώσματα νεωτέρων λογογράφων και ποιητών*, κατά το πρόγραμμα της 23 Ιουνίου 1884. Τα *Αναγνώσματα* συμπίπτουν χρονολογικά με το ανθολόγιο για τη σχολική λογοτεχνία των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη.

---

[129] Σοφία Ντενίση, «Η διεθνής και η ελληνική πορεία του Ροβινσώνα Κρούσου και των Ροβινσωνιάδων κατά τον 18ο και 19ο αιώνα» στο έργο *Το παιδικό βιβλίο στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1997, σ. 76.

[130] Ο Ευάγγ. Κ. Κοφινιώτης εξέδωσε λατινική χρηστομάθεια διά την Γ΄ τάξιν των ελληνικών σχολείων. Ο Ευάγγελος Κοφινιώτης στον πρόλογο της χρηστομάθειάς του γράφει: «Τοις κ. κ. Διδασκάλοις. Ο ανά χείρας Α΄ τόμος της Ελληνικής Χρηστομαθείας περιέχει τα κατά το πρόγραμμα της 23 Ιουνίου 1884 του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου κείμενα των Ελλήνων συγγραφέων διά την Α΄ τάξιν του Ελληνικού σχολείου ωρισμένα ήτοι 1) Εκ των Αισωπείων μύθων άνευ επιμυθίου 2) Εκ των Ιεροκλέους και Φιλαγρίου αστείων 3) Εκ των Πλουτάρχου αποφθεγμάτων 4) Εκ του Διογένους Λαερτίου βίου 5) εκ των Πολυαίνου στρατηγημάτων 6) Εκ της του Αιλιανού ποικίλης ιστορίας 7) Εκ του Αθηναίου του Δειπνοσοφιστού 8) Εκ του Στοβαίου Ανθολογίου 9) Εκ του Θεοφράστου χαρακτήρων και 10) κεφάλαιον υπό την επιγραφήν ποικίλα, εν ω εκ των αυτών συγγραφέων αναμίξ εγκατελέγησαν πολλά αυτό τούτο χάριν ποικιλίας. Φροντίς εγένετο όπως τα τεμάχια των συγγραφέων περιέχωσι επαγωγόν, διδακτικήν και χρήσιμον ύλην ουκ ολίγον συμβάλλουσαν εις την του ήθους διάπλασιν και την της καρδίας μόρφωσιν.

Οι κατά πλησμονή εκδιδόμενες χρηστομάθειες από το 1884 και εξής εξυπηρετούν τη συντήρηση της αρχαίας γλώσσας και του αρχαιοελληνικού πνεύματος, δηλαδή κάποιας μορφής κλασικισμό, με τον οποίο διαποτίζονται και τα πρώτα ανθολόγια της πρώτης σειράς εγχειριδίων (1884-1909). Οι χρηστομάθειες που έχουμε μετά την καθιέρωση των Νέων Ελληνικών ως μαθήματος και με εγχειρίδιο, πραγματώνουν το στόχο της εκμάθησης της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Οι χρηστομάθειες είχαν τόσο δυνατές ρίζες στο παρελθόν, ώστε επιζούν ως προς το ύφος και η λέξη «χρηστομάθεια» επιβίωσε στο ενήλικο αναγνωστικό κοινό και μετά την έκδοση του πρώτου σχολικού εγχειριδίου λογοτεχνίας (1884).

δ. Η διακίνηση των χρηστομαθειών. Ο ρόλος των Συλλόγων με μορφωτικούς και εκπαιδευτικούς στόχους

Ο Α.Ρ. Ραγκαβής προώθησε τη *Χρηστομάθειά* του σε ευρύτερο αναγνωστικό κοινό μέσω του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, του οποίου υπήρξε και πρόεδρος. Ο Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων στα 1872 προέκρινε και διακινούσε τη *Χρηστομάθεια* του Α.Ρ. Ραγκαβή του 1844, σε τρεις τόμους. Παρατηρούμε ότι στις επιλογές συγγραφέων του Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων συμπεριλαμβάνεται και ο Περικλής Ιασεμίδης, ο οποίος το 1877 συνεργαζόμενος με τον Χρήστο Διπλαρόπουλο και τον Αθανάσιο Σακελλαρίου θα συνθέσει νέα χρηστομάθεια με τον τίτλο *Ελληνική Χρηστομάθεια εκ των δοκιμωτέρων Ελλήνων πεζογράφων. Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσης κατά τους αττικούς πεζογράφους*, έργο που στόχο του έχει τη σπουδή της αρχαίας ελληνικής γλώσσας πρώτα και κατόπιν την

ηθοπλασία των νέων. Ο στόχος αυτής της χρηστομάθειας προσεγγίζει τους στόχους των μετά το 1884 εκδιδόμενων χρηστομαθειών.

Ο Σύλλογος, που ιδρύθηκε το 1869, στρέφει την προσοχή του στα βιβλία, τα οποία αποτελούν τον «επιούσιον άρτον» του λαού, όπως διακηρύττει.[131] Είναι αξιοσημείωτο ότι πρόεδρος του Συλλόγου χρημάτισε ο Κωνσταντίνος Ρακτιβάν, από το 1929, ο οποίος υπήρξε συνάμα και ο πρώτος συνδρομητής της *Διαπλάσεως*, προκαθορίζοντας την πορεία της.[132] Επίσης πρόεδροι διετέλεσαν οι Αλ. Σούτσος (1869-1870), Ν. Μαυροκορδάτος (1871-1882), Κ. Παπαρρηγόπουλος (1882-1887), Αλ. Πασπάτης (1887-1890), Αλ. Ραγκαβής (1890-1892), Ι. Πανταζίδης (1892-1895), Αλ. Ζαΐμης (1895-1929),[133] προσωπικότητες που σφράγισαν τη ζωή του ελληνικού έθνους. Στα πεπραγμένα τού 1872 εντοπίζεται και καταγράφεται η έλλειψη διδακτικών και ψυχαγωγικών βιβλίων στον ελλαδικό χώρο. Αναμφισβήτητα ο Σύλλογος υπήρξε «το σοβαρότερον και σπουδαιότερον κέντρον εθνικής και πνευματικής κινήσεως εντός του κράτους και εκτός αυτού».[134]

Αποτελεί προσπάθεια κεφαλαιώδους σημασίας να καλύψει ο Σύλλογος τις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας σε βιβλία με εθνικό και πατριωτικό περιεχόμενο, που διασώζουν το ήθος του αγνού πολίτη. Τα μέλη και οι συστήσαντες τον «Σύλλογον» είναι συνειδητοποιημένοι για το έργο που επιτελούν. Γνωρίζουν τι επικρατεί στον ευρωπαϊκό χώρο και τι «παρεπιδημεί» στην Ελλάδα σχετικά με το βιβλίο, γι' αυτό διακηρύττουν ότι: «[…] Τα τροχάδην ως επί το πλείστον μεταφρασθέντα και προς [τα] ημέτερα κατά το μάλλον ή ήττον αλλότρια, δεν δύνανται πάντοτε δεόντως ν' αναπληρώσωσι τον σκοπόν και προς την ορθήν του νου ανάπτυξιν και ως προς της καρδίας την διάπλασιν […]». Οι

---

131 Ο εν Αθήναις προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογος, *Έκθεσις των πεπραγμένων από της συστάσεως αυτού μέχρι τούδε, 17 Απριλίου 1869 – 31 Δεκεμβρίου 1871*. Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, Εν Αθήναις 1872, σ. 45.

132 Μιχ. Δ. Στασινόπουλος, «Νικόλαος Π. Παπαδόπουλος», Νέα Εστία, τ. 29, τχ. 348, 1 Ιουνίου 1941, σ. 512 – 513.

133 Βλ. Π. Δρανδάκη, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία,* τ. ΚΒ, σ. 505.

134 Βλ. Π. Δρανδάκη, *Μεγάλη Ελληνική…,*ό.π., σ. 505.

συστήσαντες το Σύλλογο στρέφονται στη μετάφραση βιβλίων ευρωπαϊκών προτύπων, όσα μπορούν να συνδυαστούν με τον ελληνικό χαρακτήρα και έτσι καταρτίζουν πλήρη σειρά διδακτικών και «συντελεστικών» βιβλίων με δαπάνη του Συλλόγου για τη χρήση των «υπ' αυτών ιδρυομένων σχολείων». [135]

Για τη θεραπεία της πρώτης κατεπείγουσας ανάγκης επελέγησαν τα *Αλφαβητάρια* και ο *Αναγνώστης* του καθηγητή Κ.Γ. Κωνσταντινίδου σε ικανό αριθμό αντιτύπων. Ο Σύλλογος εξέδωσε βιβλία με πρακτικές και ωφέλιμες γνώσεις και μετάφραση εκ του γαλλικού «simples lectures sur les sciences, les arts et I' industrie» από τον Μιχ. Π. Λάμπρου με 166 εικόνες.

Η επιτροπή για την έγκριση των διδακτικών βιβλίων του Συλλόγου, η οποία αποτελέστηκε από τους: Λ. Μελά, Κ. Παπαρρηγόπουλο, Γ. Γ. Παπαδόπουλο και Ιω. Πανταζίδη, προέκρινε την έκδοση διαφόρων ψυχωφέλιμων και εκκλησιαστικών βιβλίων για τη Δημοτική και τη Μέση εκπαίδευση.

Από τα επιγραφόμενα «διάφορα», εκτός των φιλοσοφικών πραγματειών, τύπωσαν δύο (2) ιστορίες, ένα (1) βιβλίο *Νεοελληνικά ανάλεκτα του φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός*», μία (1) *Πανδώρα* και το βιβλίο *Αι παρ' Ομήρου Γυναίκες* της Μαρ. Δήμιτσα. Συνολικά πέντε (5) βιβλία, τα οποία αφορούν στη διάσωση και διάδοση της ελληνικής γλώσσας, βιβλία ιστορικά, παιδευτικά και πρωτίστως εθνικά, τα οποία ανήκουν στη Μέση Εκπαίδευση. Το πνεύμα των βιβλίων κινείται στο κλίμα των χρηστομαθειών με διδακτικές προθέσεις που αποσκοπούν στην ελληνοπρεπή αγωγή, όπως την οριοθέτησε στα 1885 ο Χαρίσιος Παπαμάρκου.[136]

Ο Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, ιδρυθείς το 1899 από τον Δ. Βικέλα, νεότερος του προηγουμένου Συλλόγου, συνέβαλε στην προώθηση στον ελλαδικό χώρο του διδακτικού βιβλίου[137] και ιδιαίτερα της παιδικής

[135] Ο εν Αθήναις προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογος, *Έκθεσις* … ό.π., σ. 46.

[136] Χαρισίου Παπαμάρκου, *Περί του σκοπού της Εκπαιδεύσεως της Ελληνίδος Νεολαίας*, εκ του Τυπογραφείου «Ο Κοραής» του Ι. Ναχαμούλη, Εν Κερκύρα 1885, σ. η΄.

[137] Ο Σύλλογος τύπωσε σε σειρές: τα «Κόκκινα Βιβλία» (100 τον αριθμό) και τα «Πράσινα Βιβλία» (65 τον αριθμό). Τα τελευταία προορίζονταν μάλλον για

λογοτεχνίας. Το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως διά του Υπουργού Αθ. Ευταξία συστήνει στους δασκάλους το σύλλογο και τη δράση του: «[…] Διά ταύτα δεν διστάζομεν να συστήσωμεν υμίν το ευγενές και εθνοφελές έργον του περί ου ο λόγος Συλλόγου […] και να παραγγείλωμεν υμάς, ίνα αόκνως συντελέσητε προς διάδοσιν των υπ' αυτού εκδιδομένων βιβλίων πωλουμένων εις τιμήν προσιτήν και εις το πτωχότερον βαλάντιον […]».[138]

ε. Η εξέλιξη των χρηστομαθειών από το 1884 και μετέπειτα σε εγχειρίδια αρχαιογλωσσίας

Οι χρηστομάθειες από εγχειρίδιο για την τέρψη και την ωφέλεια των μαθητών μετεξελίχθηκαν σε εγχειρίδια για την πρόσληψη του αρχαιοελληνικού λόγου και της γραμματικής του. Οι μετά το 1884 χρηστομάθειες, όπως του Ευάγγ. Κ. Κοφινιώτου, επιβιώνουν ως εγχειρίδια μαθητείας στην αρχαία ελληνική γραμματεία. Ιδιαιτέρως ενδιαφέρει τους συγγραφείς η σπουδή και διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Φυσικά και οι παλαιότερες μορφές χρηστομάθειας, εκτός του παιδαγωγικού, εξυπηρετούσαν και τον σκοπό της εξάσκησης στον

εξειδικευμένο αναγνωστικό κοινό. Βλ. Π. Δρανδάκη, *Μεγάλη Ελληνική…,*ό.π., σ. 505.

138 Παραθέτουμε απόσπασμα από την εγκύκλιο του υπουργείου με αριθ. πρωτ. 2008 προς τους εκπαιδευτικούς για τη γνωστοποίηση του έργου του Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων.
«[…] Έργον του Συλλόγου είνε η έκδοσις και διάδοσις βιβλίων εκ παντός του επιστητού, δι' ων εν γλώσση προσαρμοζομένη εις την αντίληψιν του πολλού λαού θα επιδιώκηται η μετάδοσις εις αυτόντων αναγκαιοτάτων εγκυκλοπαιδικών γνώσεων είτε προς θρησκευτικήν είτε προς ηθικήν είτε προς επιστημονικήν αυτού εξύψωσιν ούτως ώστε το καθ' έκαστον άτομον και εις εαυτό και εις την πολιτείαν και την ανθρωπότητα καθ' όλου να καταστή τι ως οίον τε ωφέλιμον και χρήσιμον. […] Να εγγενήση [ενν. ο Σύλλογος] δε εις πάντας τον έρωτα προς την ανάγνωσιν ήτις είνε άριστον μέσον ευγενεστάτης απολαύσεως, αληθούς βελτιώσεως, και βασίμου παραγωγής παντός ανθρώπου, ιδία των σημερινών χρόνων.
Διά ταύτα δεν διστάζομεν […] να παραγγείλωμεν υμάς, ίνα αόκνως συντελέσητε προς διάδοσιν των υπ' αυτού εκδιδομένων βιβλίων πωλουμένων εις τιμήν προσιτήν και εις το πτωχότερον βαλάντιον. […]».

αρχαίο λόγο. Τώρα όμως, στα 1884, είναι εμφανέστατος ο ρόλος αυτός, αφού πλέον για τη νεοελληνική γλώσσα προβλέπεται εγχειρίδιο. Από την *Ελληνική Χρηστομάθεια* του Θεόκλητου Φαρμακίδη αντλούντες όλοι οι μετέπειτα συγγραφείς των χρηστομαθειών προσαρμόζονται στον τύπο, που δίδαξε και καθιέρωσε ο Θεόκλητος Φαρμακίδης το 1837, με ερανισθέντα κείμενα από τον Διόδωρο Σικελιώτη και τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσέα.

Πλησιάζοντας χρονολογικά το όριο 1884, συναντάμε στα 1876 *Ελληνική Χρηστομάθεια* εκ των δοκιμωτέρων Ελλήνων πεζογράφων. Μετά σημειώσεων ερμηνευτικών, ιστορικών, γεωγραφικών, κριτικών και λεξιλογίου απάντων των εν τω κειμένω κυρίων ονομάτων προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων κατ' έγκρισιν της Κυβερνήσεως υπό Α. Α. Σακελλαρίου, καθηγητού του εν Αθήναις

Βαρβακείου Λυκείου.[139] Η εγκριτική πράξη[140] του εγχειριδίου αυτού φέρει αριθ. πρωτ. 7760, 9441. Διεκ. 6373 και ημερομηνία: Εν Αθήναις τη 22 Δεκεμβρίου 1871.

Στα 1877 συναντάμε και άλλη χρηστομάθεια με τον τίτλο *Ελληνική Χρηστομάθεια εκ των δοκιμωτέρων Ελλήνων πεζογράφων*. Γραμματική της αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης. Ρήματα ανώμαλα και ελλιπή της ελληνικής γλώσσης κατά τους αττικούς πεζογράφους από τρεις συγγραφείς: τον Χρήστο

---

[139] Α.Α. Σακελλαρίου, *Ελληνική Χρηστομάθεια*, τ. Α΄, Έκδοσις τετάρτη μετά πολλών βελτιώσεων, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1876. Με αριθ. πρωτ. 8592, 9144 και διεκ. 56 εστάλη το κάτωθι έγγραφο στον Αθανάσιο Α. Σακελλάριον ως εγκριτική πράξη του εγχειριδίου του με ημερομηνία, εν Αθήναις την 4 Ιανουαρίου 1870.

Βασίλειον της Ελλάδος.

Προς τον κ. Αθανάσιον Α. Σακελλάριον καθηγητήν.

Γνωστοποιούμεν υμίν ότι ο εις κρίσιν υποβληθείς πρώτος τόμος της παρ' υμών συναρμολογηθείσης και εκδοθείσης ελληνικής χρηστομαθείας, εξετασθείς κατά τα κείμενα, εγκρίνεται ως διδακτικόν βιβλίον. Ορίζεται δε η τιμή αυτού εις δραχμήν μίαν και λεπτά εβδομήκοντα πέντε.

Ο Υπουργός

Α. Αυγερινός Α. Βλάχος»

Στον πρόλογό του ο Αθ. Σακελλάριος εξηγεί λεπτομερώς τις πηγές του σχετικά με τα τεμάχια που επιλέγει στο έργο του.

Παραθέτουμε το κείμενο με τον τίτλο «Τοις φίλοις διδασκάλοις»: «Και εν τω δευτέρω τούτω τόμω ετέθησαν όσα κατά το πρόγραμμα της Κυβερνήσεως εκ των διαφόρων Ελλήνων συγγραφέων εν τη δευτέρα τάξει του Ελληνικού Σχολείου πρέπει να διδάσκωνται. Και εν μεν τω κειμένω της *Ξενοφώντος Κύρου Παιδείας* και της *Κύρου Αναβάσεως* υπ' όψιν είχον την έκδοσιν του Λουδ. Δινδορφίου εν δε τω του Λουκιανού περί Διαβολής την έκδοσιν του Καρόλου Ιακωβσίου, εν δε τω της αρχαίας Γεωγραφίας, εν μεν τω του Στράβωνος την έκδοσιν του Αυγούστου Μαϊνηκίου, εν δε τω του Διοδώρου τη έκδοσιν του Ερμαν. Βεκκέρου. Ωσαύτως εν τω κειμένω του Πίνακος του Κέβητος την έκδοσιν του μακαρίτου Αδαμ. Κοραή και την του Φριδερίκου (sic) Δροσίνου εν δε τω των χαρακτήρων του Θεοφράστου την έκδοσιν του Κοραή και την του Ι. Λ. Ουσιγίου (I.L. Ussing) και τέλος εν τω των δύο λόγων Ιωάννου του Χρυσοστόμου την εν Παρισίας τελευταίαν έκδοσιν του Ι. Π. Μινίου (I. P. Migne).

Στον πίνακα των εμπεριεχομένων τον βρίσκουμε ύλη κλασική για το είδος γνωμικά και σύντομες φράσεις και γραμματική στη σελίδα 5. Ενώ από τη σελίδα 63 μέχρι την 76 παραθέτει διεξοδικά τους Αισωπείους Μύθους. Ο Β΄ τόμος του έργου επιγράφεται *Ελληνική Χρηστομάθεια*, εκ των δοκιμωτέρων Ελλήνων πεζογράφων μετά σημειώσεων ερμηνευτικών κριτικών και λεξιλογίου απάντων των εν τω κειμένω κυρίων ονομάτων, προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, κατ' έγκρισιν της Κυβερνήσεως υπό Α. Α. Σακελλαρίου, καθηγητού του εν Αθήναις Βαρβακείου

Διπλαρόπουλο, τον Περικλή Ιασεμίδη και τον Αθανάσιο Σακελλαρίου. Εκδότες είναι ο Δ.Π. Σακελλαρίου εν Αθήναις, ο Π. Ευμορφόπουλος, εν Πάτραις και οι Κούβελος και Ιω. Τρίμης εν Αθήναις το 1877. Η εν λόγω χρηστομάθεια παραπέμπει σαφώς στην αρχαιογλωσσία και τα θέματά της περιλαμβάνουν την αρχαία ελληνική γλώσσα, γραμματική, ρήματα, ελληνική γλώσσα και αρχαία γραμματική στη στοιχειώδη σπουδή της και διδασκαλία.

Οι νεότερες χρηστομάθειες, μετά το 1884, είναι αμιγώς εγχειρίδια αρχαιογλωσσίας και ως τέτοια δείγματα της μετεξέλιξης του είδους καταγράφουμε τρεις: του 1908 η πρώτη, του 1911 η δεύτερη και του 1912 η τρίτη.[141]

Ο Κυριάκος Κοσμάς στην *Ελληνική Χρηστομάθειά* του το 1908 γράφει στο εσώφυλλο οριοθετώντας τη θεματική των χρηστομαθειών που θα ακολουθήσουν, και σημειώνει ότι εξασκούν τους μαθητές στην ερμηνεία και τη γραμματική του αρχαίου λόγου: «[…] Πρώτον δηλαδή προετάξαμεν φράσεις προς εφαρμογήν της

Λυκείου, τόμος Β΄, εν ω περιέχεται και χάρτης του αρχαίου γνωστού κόσμου και ζωγραφιά του Πίνακος του Κέβητος. Έκδοσις ενάτη, μετά πολλών βελτιώσεων, εκ του Τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1883.

140 Το έγγραφο έχει τη γνωστή μορφή:

«Βασίλειον της Ελλάδος

Προς τον Κύριον Καθ. Σακελλάριον, καθηγητήν. Κοινοποιούμεν υμίν οπισθογράφως την περί του Β΄ τόμου της Ελληνικής Χρηστομαθείας υμών ημετέραν σημερινήν καθ' όσον αφορά αυτή εις το προκίμενον (sic) βιβλίον σας.

Ο Υπουργός
Φ. Ι. ΦΙΛΩΝΟΣ

141 *1. Ελληνική Χρηστομάθεια*, προς χρήσιν των μαθητών της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων μετά σημειώσεων υπό Κυριάκου Κοσμά Δ. Φ. καθηγητού του εν Πειραιεί Γυμνασίου, έκδοσις τρίτη, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ιωάννου Κολλάρου, Εν Αθήναις 1908

2. Ελληνική Χρηστομάθεια, Ιωάννου Ν. Πρωτοπαπά, τέως Γυμνασιάρχου νυν δε καθηγητού εν τω α΄ Βαρβακείω Γυμνασίω διά την Α΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, την ισόβαθμον των Παρθεναγωγείων και διά την Ε΄ τάξιν των πλήρων Δημοτικών Σχολείων. Έκδοσις δευτέρα, Έκδοσις Βιβλιοπωλείου Δ. Δημητράκου, Εν Αθήναις 1911.

3. Εμμανουήλ Γ. Παντελάκη, καθηγητού του Διδασκαλείου, *Ελληνική Χρηστομάθεια*, κατά τας νεωτάτας διδακτικάς μεθόδους συντεταγμένη, τ. Α΄ προς χρήσιν των μαθητών της Α΄ τάξεως και της Ε΄ τάξεως των πλήρων ή Αστικών Σχολείων. Έκδοσις Δευτέρα, Βιβλιοπωλείον Γεωργίου Χ. Κορνάρου, Εν Αθήναις 1912.

Γραμματικής δι' ων οι μαθηταί θα προσκτήσωναι τας απολύτως αναγκαίας Γραμματικάς γνώσεις, τας απαιτούμενας διά την ερμηνείαν αρχαίου ελληνικού κειμένου· είτα ταις φράσεσιν επετάξαμεν την υπό του προγράμματος οριζομένην προς ερμηνείαν ύλην ηπλοποιημένην πως κατά το λεκτικόν και την σύνταξιν και τέλος προσεθήκαμεν σημειώσεις κατά το πλείστον ερμηνευτικάς των δυσκολοτέρων λέξεων και φράσεων».

Ο Εμμ. Γ. Παντελάκης μαζί με τον Ν. Κυπαρρίση έγραψαν αργότερα, στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της δεύτερης σειράς (1909 – 1913), εγχειρίδιο νεοελληνικής λογοτεχνίας. Οι *Χρηστομάθειες* του Εμμ. Γ. Παντελάκη γνώρισαν συνεχείς εκδόσεις.[142]

Χαρακτηριστικότερη από τις αναφερθείσες είναι η *Χρηστομάθεια* του Παρασκευά Ιω. Νικολοπούλου, η οποία ακολουθεί την κοινοτοπία του είδους ως προς τα περιεχόμενα, αλλά αναφέρεται σε χρήση και των μαθητών των Ελληνικών Σχολείων και της ΣΤ΄ τάξης του Δημοτικού Αρρένων και Θηλέων.[143]

Οι χρηστομάθειες, ωστόσο, που προώθησαν την ιδέα του σχολικού αναγνωστικού για τη λογοτεχνία στη Μέση Εκπαίδευση ήταν του Α.Ρ. Ραγκαβή, του Ανέστη Π. Κωνσταντινίδου και της Αγάπης Γ. Λαμπίση. Εξελικτικά, στις ανωτέρω χρηστομάθειες εγκαταλείπεται η αρχαΐζουσα γλώσσα και οδηγούμαστε σε απλή καθαρεύουσα γλώσσα, η οποία προσεγγίζει σε μεγάλο βαθμό τη δημοτική. Παρά ταύτα, ο στόχος των χρηστομαθειών παραμένει ο ίδιος, δηλαδή ο ερανισμός ποικίλης ύλης με κείμενα ιστορικά, εγκυκλοπαιδικών γνώσεων και θρησκευτικά – ηθοπλαστικά.

Στον απόηχο των χρηστομαθειών, στη λογική τους, η οποία στηρίζεται στον άξονα της αρετής και της κακίας (με θετικές και αρνητικές έννοιες) έχουν

[142] Από το 1912 η Β΄ έκδοση της ανωτέρω χρηστομάθειας και μέχρι το 1928 η ΙΑ΄ έκδοση της *Ελληνικής Χρηστομάθειας*, τόμος Α΄, διά την Α΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων. Η ΙΑ΄ έκδοση φέρει αριθ. πρωτ. 21384/3 Ιουλίου 1928. Υπογράφει ο υπουργός Κ. Γόντικας και ο Τμηματάρχης Κ. Καμπέρης.

[143] Παρασκευά Ιω. Νικολοπούλου, *Χρηστομάθεια*, Μετά εισαγωγής και ποικίλων σημειώσεων προς χρήσιν των μαθητών της Ε΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων και της ΣΤ΄ τάξεως των Δημοτικών Αρρένων και Θηλέων, Τυπογραφείον Αθανασίου Α. Παπασπύρου, Εν Αθήναις 1918.

γραφεί και νεότερα βιβλία για τη γλώσσα. Στη *Νεοελληνική Γραμματική, Κείμενα και Ασκήσεις*, που κατάρτισε το ΚΕΜΕ (1983), τα ειδικά κείμενα με τα οποία πλαισιώθηκαν οι ασκήσεις παραπέμπουν στη θεματολογία των χρηστομαθειών, δηλαδή είναι σύντομα, εύληπτα, διδακτικά κείμενα στον άξονα αρετής και κακίας[144].

Από τον διδακτισμό του έργου της Mme Beaumont, πρώιμης μορφής χρηστομάθειας, μέχρι τη δημιουργία παιδικής βιβλιοθήκης με έργα για τα ελληνόπουλα, παρατηρείται μακρά εξελικτική πορεία. Ο Γ. Δροσίνης με τη μεσολάβηση του Αναγνωστικού του στα 1884, καθώς και οι άλλοι ανθολόγοι της πρώτης σειράς, Ευάγγ. Κ. Κοφινιώτης, Χαρίσης Πούλιος, Διονύσιος Ε. Κολοκοτσάς, που ακολούθησαν, συνέτειναν στον τύπο και στο περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου για τη λογοτεχνία. Ο Χαρίσης Πούλιος μάλιστα συνέταξε *Αναγνωσματάριον* με ισχύ την πενταετία 1902-1907, που περιέχει *Αναγνώσματα εκ του Γεροστάθου, Ιστορήματα και Ποιήματα Νεωτέρων Ελλήνων Λογογράφων* για την πέμπτη τάξη του δημοτικού.

Αυτή η περίοδος της χρήσης των χρηστομαθειών ερμηνεύει την ανάγκη ύπαρξης σχολικών αναγνωστικών και προωθεί γενικότερα την εμφάνιση της παιδικής λογοτεχνίας. Τελικά, *οι Χρηστομάθειες* είναι αυτές που γεφυρώνουν την απόσταση η οποία μας χωρίζει από την έλευση του πρώτου βιβλίου λογοτεχνίας στην εκπαίδευση. Είναι η περίοδος της προετοιμασίας, η οποία προωθεί την εμφάνιση και την σταθεροποίηση της παιδικής λογοτεχνίας.

Εξάλλου, η ιδιότυπη μορφή χρηστομάθειας, *ο Γεροστάθης*, λειτουργούσε ως όνειρο συγγραφής στους επίδοξους λογοτέχνες παιδικής λογοτεχνίας. Ο Γ. Ψυχάρης ενισχύει στις προσπάθειές του τον Αργύρη Εφταλιώτη με επιστολή (Ιούλιο, 13, 1899): «Ο αληθινός *Γεροστάθης* ο δικός σου θα είναι» [145].

---

[144] Την ομάδα του ΚΕΜΕ είχαν αποτελέσει οι: Αλεξ. Καρανικόλας, Πρόεδρος, Αντ. Κατσουρός, Καλλ. Μουστάκα, Κων. Παπανικολάου, Ιγν. Σακαλής, Ανθή Σεφεριάδου, Ηλ. Σπυρόπουλος, Δημ. Τομπαΐδης και Χρήστος Τσολάκης, μέλη. Βλ. *Νεοελληνική Γραμματική, Κείμενα και Ασκήσεις*, ΟΕΔΒ, Αθήνα, 1983.

[145] Σταμ. Κ. Καρατζάς, «Οχτώ ανέκδοτα γράμματα του Ψυχάρη προς τον Εφταλιώτη», περ. *Νέα Εστία*, τ.χ. 644, Αθήναι, 1η Μαΐου 1954, σ. 635. «[...]Το βιβλίο σου θα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η καθιέρωση του μαθήματος των Νέων Ελληνικών το 1884 και η πρώτη σειρά εγχειριδίων (1884 – 1909)

Παρακολουθώντας τις προσπάθειες οργάνωσης της εκπαίδευσης από το 1864 μέχρι το 1884 βλέπουμε ότι η έμφαση δίνεται στην οργάνωση του σχολείου στη Μέση Εκπαίδευση, που αφορά και το θέμα μας, αλλά και ευρύτερα στην Πρωτοβάθμια. Η τύχη του σχολικού εγχειριδίου στη Μέση Εκπαίδευση ήταν «σκοτεινή». Το 1867, 24 Νοεμβρίου, ψηφίζεται ο νόμος ΣΜΘ΄ «Περί διδακτικών βιβλίων», θεμελιώδης και προδρομικός νόμος για το σχολικό εγχειρίδιο. Ο νόμος αρχίζει με τον ορισμό του διδακτικού βιβλίου και κλείνει με κυρώσεις για όποιον χρησιμοποιήσει μη εγκεκριμένα σχολικά εγχειρίδια. Με βασιλικό διάταγμα ορίζονται «τα περί της κρίσεως» και η αμοιβή των κριτών για τα διδακτικά βιβλία.

Η ένταξη των Ιονίων Νήσων (1864) δεν σημαίνει απαραίτητα και προώθηση του επτανησιακού πολιτισμού στον ελλαδικό εκπαιδευτικό χώρο. Ήδη από το 1857 στη Μέση Εκπαίδευση με τον υπουργό Χ. Χριστόπουλο εκδηλώνεται ένα πρώιμο και πρωτοφανές ενδιαφέρον για τη «νεωτέρα ελληνική γλώσσα». Το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως απευθυνόμενο με εγκύκλιο στους γυμνασιάρχες, σχολάρχες και διευθυντές Ελληνικών Σχολείων αποδίδει την αποτυχία του ελληνικού σχολείου στο ότι οι ελληνοδιδάσκαλοι παραμελούν την «πρακτικήν της γλώσσης ημών διδασκαλίαν».[146]

μείνη· να δεις μάλιστα που σα ρωμαΐϊκο που είναι θα το βάλουνε κατόπι και στων παιδιώνε τα χέρια[...]».

[146] Η εγκύκλιος με αριθ. πρωτ. 4987/1857, η οποία εκφράζει τη στροφή της παιδείας στον αρχαίο κόσμο και στα «κυρίαρχα» αρχαία ελληνικά, εντέλλεται όπως: «Άπαντες οι διδάσκαλοι των ελληνικών σχολείων οφείλουσι καθ' όσον μεν αφορά την νέαν ελληνικήν να εξασκώσιν επιμελώς τους εαυτών μαθητάς δι' αναγνώσεως καλώς γεγραμμένου βιβλίου, δι' εκθέσεως προφορικής ιδεών, διά γραφικών συνθέσεων και γυμνασμάτων και δι' ακαταπαύστου παραλληλισμού της αρχαίας προς την νέαν

Καταγράφουμε την ενδεικτική αναφορά «περί του μαθήματος της ποιητικής» (1866), την οποία γυμνασιάρχης Ζακύνθου απέστειλε στο υπουργείο ζητώντας οδηγίες και φυσικά απάντηση, την οποία και έλαβε: «Παρατηρούμεν υμίν, ότι το μάθημα της ποιητικής δεν δύναται να θεωρηθή ως αυτοτελές ούτε διδάσκεται ως τοιούτον εις τα γυμνάσια του Κράτους, αλλά αποτελεί αναγκαίαν εισαγωγήν εις την μελέτην και σπουδήν των Ελλήνων ποιητών και παραδίδεται εις τους μαθητάς προ της των ποιητών παραδόσεως. Διά τούτο δε ούτε ιδίαν βαθμολογίαν δύναται να αξιώσει το μάθημα της ποιητικής καθ' ο αναγκαίον συμπλήρωμα της των Ελληνικών γραμμάτων διδασκαλίας».[147] Το ενδιαφέρον του Ζακύνθιου γυμνασιάρχη για την ποιητική και τον τρόπο της διδακτικής της καταδεικνύει τη στάθμη της επτανησιακής παιδείας και υπογραμμίζει, αν και η ενέργεια αυτή είναι μεμονωμένη, τη φιλοτιμία πιθανόν και άλλων Επτανήσιων δασκάλων.

Στις 12 Ιουλίου 1883 υπουργός επί των Εκκλησιαστικών της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως αναλαμβάνει ο Δημήτριος Σ. Βουλπιώτης και επί της υπουργείας του, το 1884, εισάγεται το μάθημα των Νέων Ελληνικών στα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης. Στη διάρκεια της θητείας του εγκρίνονται[148] τα πρώτα σχολικά εγχειρίδια των Νέων Ελληνικών με τίτλο *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* εκδοθέντα υπό Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη.[149] Επίσης εγκρίνονται και τα *Αναγνώσματα*

ελληνικήν χρήσιν εις την ελευθέραν την βαθμηδόν προοδευούσης των λογίων ημών γλώσσης».

147 Αριθ. πρωτ. 48-00/23 Ιουνίου 1867 «Περί του μαθήματος της ποιητικής», υπογράφει ο υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Χ. Χριστόπουλος.

148 Εγκύκλιος με αριθ. πρωτ. 13160/13 Σεπτεμβρίου 1884 « Περί εγκρίσεως διδακτικών βιβλίων». Με Β.Δ. το άρθρο 17 του ΒΔ/4 Σεπτεμβρίου 1882 αντικαθίσταται ως εξής: «Εν ουδενί βιβλίω επιτρέπεται η εν τω κειμένω χρήσις τυπογραφικών στοιχείων μικροτέρων των 11 στιγμών εν ταις επιγραφαίς κεφαλαίων ή παραγράφων εν ταις σημειώσεσιν, εν τοις προλόγοις και εν τοις πίναξιν». Το ΒΔ/4 Ιουνίου 1884 υπογράφει εν ονόματι του Βασιλέως το υπουργικόν συμβούλιον αποτελούμενον από τους: Χ. Τρικούπη, Δ.Σ. Βουλπιώτη, Κ. Λομβάρδο, Γ. Τομπάζη, Α.Α. Κοντόσταυλο. Σημείωση: Στην εφημερίδα της Βουλής στη Συνεδρίαση Κ΄ 25 Οκτωβρίου 1867 καταχωρίζεται η «Ανακοίνωσις νομοσχεδίου περί συστάσεως επιτροπής προς εξέτασιν των διδακτικών βιβλίων».

149 *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, προς χρήσιν των Ελληνικών σχολείων, εγκρίσει του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, μετά σημειώσεων και εικόνων, υπό Γ.

Νεωτέρων Ελλήνων Λογογράφων και Ποιητών εκδοθέντα υπό Ευαγγέλου Κ. Κοφινιώτου τόμος Α΄, Β΄ και Γ΄ για τις αντίστοιχες τάξεις των Ελληνικών σχολείων.

Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους καθορίζεται και η διδακτέα ύλη με αριθ. πρωτ. 18093/21 Νοεμβρίου 1884, δηλαδή ποιοι λογογράφοι και ποιητές πρέπει οπωσδήποτε να διδαχθούν. Φυσικά και κάποιοι από τους προτεινόμενους συγγραφείς και ποιητές παραλείπονται, αφού ο χρόνος περιορίζει, αλλά και καθορίζει την ποσότητα της ύλης.

Τα πρώτα σχολικά εγχειρίδια της λογοτεχνίας προέκυψαν έπειτα από διεργασίες. Η αγαθή συγκυρία συνένωσε τις ιδεολογίες και τους οραματισμούς των λογίων, δηλαδή τα πρόσωπα και τις πολιτικές, κοινωνικές και πολιτιστικές συνθήκες, οι οποίες παρήγαγαν το πρώτο εγχειρίδιο της λογοτεχνίας, πνευματικό εργαλείο για την καθημερινή σχολική πράξη. Η Αθήνα ως μητρόπολη συγκέντρωνε τα πνευματικά ρεύματα και τις αισθητικές τάσεις. Οι Σχολές της ποίησης, οι ποιητές και οι κριτικοί μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα παρεπιδημούν στην πρωτεύουσα και διαμορφώνουν μια λογοτεχνική κοινότητα με ενότητα πνευματική, αλλά και ρήξεις. Τα πολιτιστικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της Αθήνας αποτυπώνονται έντονα στα 1884 – 1896, που θα δούμε αναλυτικά πιο κάτω, με την καταλυτική παρουσία των Επτανησίων, οι οποίοι καθοδηγούν την πνευματική Αθήνα, είτε φανερά είτε υπογείως.

Από το 1864, που είναι και το όριο της αρχής της παρούσας μελέτης, μέχρι το 1884, που έχουμε την πρώτη έκδοση σχολικού εγχειριδίου λογοτεχνίας, συναντάμε λανθάνουσες προτυπώσεις του μαθήματος των Νέων Ελληνικών. Αυτός ο νεοελληνικός λόγος ήταν «εγκλωβισμένος» τρόπον τινά μέσα στον αρχαίο λόγο, σε κείμενα που έφεραν τον τίτλο «Χρηστομάθειες». Τα εν λόγω βιβλία αποτελούν πρώιμες μορφές των εγχειριδίων νεοελληνικής λογοτεχνίας και ως νεοελληνική χρηστομάθεια καταχωρίζεται και το πρώτο εγχειρίδιο

Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, τόμος Β΄, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως, Τυπογραφείον «Ο Κοραής» Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1884.

νεοελληνικής λογοτεχνίας. Όταν όμως εξαφανίζονται οι χρηστομάθειες της αρχαίας από το σχολείο, κυριαρχούν, κατά τον Αντώνιο Φατσέα, οι λόγιες εκφράσεις. «[...] Νεοελληνικά κείμενα δεν διδάσκονται καθόλου, αλλά όταν την προτελευταία δεκαετία εισάγονται (ενν. 1884) τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα αντιπροσωπεύεται σε αυτά μόνο η λογία παράδοση [...]».[150]

Τα «Αναγνωστικά», τα «Νεοελληνικά Κείμενα», βασικό εργαλείο εκμάθησης της γλώσσας, περισσότερο από όλα τα σχολικά βιβλία περιέχουν το ιδεολογικό στίγμα της εποχής τους και τις κατευθυντήριες αρχές της εκπαιδευτικής πολιτικής, έτσι ώστε μεταδίδουν ιδέες με τρόπο έμμεσο και αποτελεσματικό. Ο Γ. Ανδρειωμένος τονίζει ότι ο μαθητής έρχεται σε επαφή με τη λογοτεχνία μέσω του εγχειριδίου των Νέων Ελληνικών και υπογραμμίζει «[...] Ο μαθητής έρχεται σε μιαν πρώτη (και ενδεχομένως τελευταία) επαφή με τη λογοτεχνία, μέσα από τέτοια [ενν. σχολικά] εγχειρίδια, στο πλαίσιο της υποχρεωτικής σχολικής εκπαίδευσης [...]».[151]

Η επίσημη ιδεολογία άλλοτε ενίσχυσε την παρουσία των Επτανησίων ποιητών στο σχολικό ανάγνωσμα και άλλοτε απέκλεισε ορισμένους, είτε λόγω της θεματικής τους, είτε για άλλους λόγους. Η σχέση ανάμεσα στην εκάστοτε εκπαιδευτική πολιτική και το περιεχόμενο των αντίστοιχων σχολικών βιβλίων είναι εύλογη. Κατά τα φαινόμενα «[...] το σχολικό εγχειρίδιο και ο μαυροπίνακας παραμένουν τα μόνα διδακτικά μέσα που προσδιορίζουν λειτουργικά την έννοια του σχολείου [...]».[152] Συνεπώς, τα πολλά και διαφορετικά εγχειρίδια που εισήχθησαν στη νεοελληνική εκπαίδευση επιβεβαιώνουν τον κύριο ρόλο του διδακτικού βιβλίου και τον κρατικό σχολικό χαρακτήρα του. Αυτό που θεωρήθηκε εθνική λογοτεχνία διοχετεύτηκε μέσα από την εκπαιδευτική νομοθεσία και τα σχολικά εγχειρίδια λογοτεχνίας.

---

[150] Αλεξάνδρου Δελμούζου, *Το κρυφό σκολειό, 1908 – 1911*, εκδ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 10, 11.

[151] Βλ. Γιώργος Ανδρειωμένος, *Οι Επτανήσιοι στα σχολικά αναγνώσματα της τελευταίας εξηκονταετίας,* εκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2000, σ. 11.

[152] Γιώργου Μαυρογιώργου, «Το σχολικό εγχειρίδιο: Ένας ενάρετος κακός...», περ. *Φιλολογικά*, τχ. 3, Γιάννενα 1980, σ. 35 – 45.

Αν αναλογιστούμε ότι το σώμα της λογοτεχνίας δε σχηματίστηκε για τον Νεοέλληνα μαθητή μόνο από τα καθιερωμένα κείμενα της ιστορίας της λογοτεχνίας μας, αλλά διαμορφώθηκε από το υλικό που του δόθηκε να αφομοιώσει, δηλαδή από τις εκάστοτε επιλογές των ανθολόγων και την ισχύουσα αισθητική αντίληψη του υπουργείου, τότε αντλούμε ενδιαφέρουσα ύλη για να αποτιμήσουμε τη μόρφωση του Νεοέλληνα. Η πρόταση του Αλ. Δελμούζου είναι αφοριστική για τη διαμόρφωση της εθνικής ψυχής: «[...] Ουσιαστική παιδεία δεν μπορεί ν' αποχτήσωμε, αν δεν τη θεμελιώσωμε στη δική μας πραγματική ζωή του νέου Ελληνισμού και το εκφραστικό του όργανο, τη γλώσσα του ελληνικού λαού και τη ζωντανή παράδοσή του [...]».[153]

Θα αναφερθούμε στο σημείο αυτό στον τρόπο κατάταξης των εγχειριδίων σε εννέα σειρές «Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων». Με φυσικό τρόπο αλλάζουν οι σειρές, όταν παύουν να ισχύουν τα εγχειρίδια καθώς εξαντλήθηκε ο χρόνος (η τετραετία ή πενταετία ανάλογα) για τον οποίο εγκρίθηκε η χρήση τους. Πρέπει να ειπωθεί πως ο χωρισμός σε σειρές έγινε και με βάση γεγονότα ιστορικής σημασίας (ιστορικές τομές). Οι αλλαγές των σειρών συμπίπτουν ενίοτε και με αλλαγές στις γλωσσικές πεποιθήσεις, καθώς μεταλλασσόταν από γενιά σε γενιά το γλωσσικό ζήτημα. Διακρίνουμε από γλωσσική άποψη γενικευτικά τις εξής τομές:

1. περίοδος πρώτη (1884 – 1909): εμφανίζεται το πρώτο εγχειρίδιο με επίδραση από τις χρηστομάθειες σε γλώσσα καθαρεύουσα
2. τα εγχειρίδια του 1913 – εγχειρίδια ενός συγγραφέα – σε γλώσσα δημοτική
3. περίοδος του μεσοπολέμου (1923 – 1929) με επαναφορά των βιβλίων της μεταρρύθμισης του 1917
4. η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1929 – 1930) οπότε καταργείται το Ελληνικό Σχολείο, καθιερώνεται το εξατάξιο Γυμνάσιο, έχουμε τη συνέχεια του πολλαπλού βιβλίου με επιλογή από το σύλλογο διδασκόντων

---

153 Αλέξανδρου Δελμούζου, *Το κρυφό σκολειό, 1908 – 1911*..., ό.π., σ. 22.

5. περίοδος Ιωάννη Μεταξά (1936). Έχουμε αναγνωστικά «συρραφής» πολλών συλλογέων και επαναφορά της δημοτικής.
6. μεταρρύθμιση Ράλλη (1976). Καθιερώνεται η δημοτική γλώσσα, χωρίζεται το εξατάξιο Γυμνάσιο σε τριετές Λύκειο και στη θέση των *Νέων Ελληνικών Αναγνωσμάτων* εισάγονται τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*
7. περίοδος 2003 – 2006. Τα εγχειρίδια του Γυμνασίου από το σχολικό έτος 2006 – 2007 αντικαταστάθηκαν από νέα βιβλία, ενώ για το Λύκειο ισχύουν τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*.[154]

Στα πριν από την ίδρυση του Οργανισμού (Ο.Ε.Σ.Β.) χρόνια, πριν το 1937, «[…] ενώ μπορούσε κάποιος να βρει στο εμπόριο περισσότερα του ενός βιβλία, που να απευθύνονται στους μαθητές της ίδιας σχολικής τάξης, από το χρονικό αυτό σημείο και εξής (1937) το επίσημο κράτος παρέχει το ίδιο εγχειρίδιο για κάθε τάξη, σε κάθε εκπαιδευτική περιφέρεια της Ελληνικής επικράτειας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την άσκηση της εκάστοτε εκπαιδευτικής πολιτικής και τις επιπτώσεις της στο μαθητικό κοινό […]»,[155] πληροφορεί ο Γ. Ανδρειωμένος. Επισημαίνει επιπρόσθετα ότι «το Υπουργείο Παιδείας παρενέβαινε, με τον έναν ή άλλο τρόπο, και πριν από το 1937».

Χωρίζουμε λοιπόν τις σειρές των εγχειριδίων ως εξής: Πρώτη σειρά (περίοδος 1884 – 1909), Δεύτερη σειρά (περίοδος 1909 – 1913), Τρίτη σειρά (περίοδος 1913 – 1917), Τέταρτη σειρά (περίοδος 1917 – 1929), Πέμπτη σειρά (περίοδος 1930 – 1938), Έκτη σειρά (περίοδος 1938 – 1950), Έβδομη σειρά (περίοδος 1950 – 1956/57), Όγδοη σειρά (περίοδος 1956/57 – 1976/83), Ένατη σειρά (περίοδος 1983 – 2006). Η ένατη σειρά ουσιαστικά θεωρείται ψευδοσειρά, αφού διατηρούνται τα ίδια βιβλία με μικρές αλλαγές, προσθήκες και αφαιρέσεις. Όμως την ορίζουμε ως περίοδο, επειδή τα «Αναγνωστικά» του 1983 είναι από τα

---

[154] Πληροφορίες για τις εγκρίσεις των εγχειριδίων αντλούμε από το εγχειρίδιο Βασίλειος Ι. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση, Ιστορική θεώρηση (1833 – 1967)*, τ. Β΄, Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ., Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 1988 – 1990, σ. 498 – 499.

[155] Γ. Ανδρειωμένος, *Οι Επτανήσιοι λογοτέχνες…,* ό.π., σ. 409.

πλέον μακρόβια στην εξέλιξη των ανθολογίων. Αλλαγή έχουμε το 2006 και σχηματισμό νέας σειράς.

Έχουμε αλλαγή σειράς με νεοεκδοθέντα εγκεκριμένα εγχειρίδια, όταν τα προηγούμενα έχουν εκπλήρωσει το χρόνο και το σκοπό της συγγραφής τους. Τη διαίρεση των σειρών επηρεάζουν και τα ιστορικά γεγονότα και η εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος, όχι πάντοτε ταυτόχρονα. Ο κατάλογος των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, ο οποίος τα συστηματοποιεί σε εννέα (9) διαφορετικές σειρές, συμπεριλαμβάνει:

Σειρά πρώτη (1884 – 1909). Με πρωτοβουλία του τότε τμηματάρχη του Υπουργείου Παιδείας, Ν. Γ. Πολίτη, κυκλοφόρησαν το 1884 τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα. Το Υπουργείο όριζε τα κείμενα που θα περιλάμβανε το βιβλίο της καθεμιάς από τις τρεις τάξεις του Ελληνικού Σχολείου. Έτσι, οι ανθολόγοι Γ. Δροσίνης, Γ. Κασδόνης και Ευάγγ. Κοφινιώτης ήταν ομού επιμελητές και εκδότες των εγχειριδίων. «[...] Το Υπουργείο το Νοέμβριο του 1884 αποστέλλει ειδική εγκύκλιο (18093/21.11.1884) προς τους σχολάρχες και τους διευθυντές των Ελληνικών Σχολείων "που καθόριζε με απόλυτη ακρίβεια όχι μόνο τα κείμενα που θα περιλαμβάνονταν στις συλλογές αλλά και ποια συγκεκριμένα κείμενα θα διδάσκονταν σε κάθε τάξη σε τριετές πλαίσιο, ακόμη και με ποια συγκεκριμένη σειρά. Η συγκεκριμένη εγκύκλιος προτάσσεται σε κάθε Νεοελληνικό Ανάγνωσμα που κυκλοφόρησε από τον Νοέμβριο του 1884 ως το 1909" [...]».[156] Τα σχολικά βιβλία προέκυψαν από την κίνηση των ιδεών, εκφράζουν την ισχυρή θέληση των λογίων που πρωτοστάτησαν στη σύνταξή τους και απεικονίζουν κοινωνικούς προβληματισμούς. Στο ερώτημα αν υπάρχει ο λογοτέχνης Δροσίνης στο πρώτο ανθολόγιο του 1884, δίνεται η απάντηση ότι εξέφραζε την εθνική και ηθική γραμμή του Ν. Πολίτη, τον ελληνικό χαρακτήρα.

[156] Λάμπρος Βαρελάς, *Η νεοελληνική και μεταφρασμένη λογοτεχνία στην Ελλαδική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (1884 – 2001),* εκδ. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 12.

Η προσωπική ποιητική δημιουργία του Δροσίνη δεν ήταν στους στόχους του πρώτου αναγνωστικού.[157]

Την ύπαρξη εγχειριδίων λογοτεχνίας που κυκλοφόρησαν το 1896 με τίτλο *Ποιήματα,* κατόπιν σχετικής εγκυκλίου που όριζε επακριβώς τα διδασκόμενα μαθήματα αναφέρουν δύο μελετητές, ο Βασίλειος Ιω. Τόγιας και ο Λάμπρος Βαρελάς. Όπως εκ του τίτλου αντιλαμβάνεται κανείς πρόκειται για συλλογές ποιημάτων. Αφορούν στην πρώτη Αθηναϊκή Σχολή, στη γενιά του 1880, δηλαδή στον Κ. Παλαμά, Γ. Δροσίνη, Ιω. Πολέμη, Δ. Καμπούρογλου κ.ά. στην Επτανησιακή ποίηση και στα δημοτικά τραγούδια. Τα βιβλία αυτά χρησιμοποιήθηκαν στο πρώτο εξάμηνο του σχολικού έτους 1896-1897 και καταργήθηκαν. Φυσικά καταργήθηκε και το μάθημα στο οποίο αναφέρονταν. Τα βιβλία αυτά λειτούργησαν στο σύντομο βίο τους πιθανόν συνοδευτικά των εγχειριδίων της πρώτης σειράς (1884-1909), απότοκα της ιδεολογίας της περιόδου και εκφράζουν τις τάσεις της εποχής, αλλά κυρίως την αισθητική αντίληψη του σχολικού βιβλίου του Νικολάου Πολίτη. Τα "ποιητικά" αυτά εγχειρίδια προσφέρουν τη δυνατότητα στους ανθολόγους ποιητές, εννοώ τον Γ. Δροσίνη, να συμπεριληφθούν και αυτοί σε αναγνωστικό, έστω και αν η ύλη της ποίησής τους δεν προβάλει την προσήλωση στα υψηλά εθνικά ιδεώδη αλλά κινείται στην ταπεινή καθημερινότητα. Η οπτική του Γ. Δροσίνη για την εποχή του (1880) διαφοροποιείται από τον Νικόλαο Πολίτη, θεωρείται περισσότερο ωφελιμιστική, γήινη. Ωστόσο συνυπάρχει ο Γ. Δροσίνης μαζί με τους αμιγώς ιδεαλιστές και λάτρεις ποιημάτων πατριωτικού περιεχομένου.[158]

1. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, εγκρίσει του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου μετά σημειώσεων και εικόνων

---

[157] Βενετία Αποστολίδου, «Τα Αναγνωστικά των Λογοτεχνών. Μια ολοκληρωμένη Λογοτεχνική Εκπαίδευση» στον τόμο *Καλλιτέχνες και Λογοτέχνες στα Αναγνωστικά, 1860 – 1960*, ΜΙΕΤ 2010, σ. 21.

[158] Κώστας Μπαλάσκας, Κώστας Αγγελάκος (επιστημονική επιμέλεια), *Γλώσσα και Λογοτεχνία στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σ. 56-57.

υπό Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, τ. Α΄, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως, Βιβλιοπωλείον «Ο Κοραής» Ανέστη Κωνσταντινίδη, Εν Αθήναις 1884.

2. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, εγκρίσει του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου μετά σημειώσεων και εικόνων υπό Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, τ. Β΄, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως, Βιβλιοπωλείον «Ο Κοραής» Ανέστη Κωνσταντινίδη, Εν Αθήναις 1884.

3. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, εγκρίσει του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου μετά σημειώσεων και εικόνων υπό Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, τ. Γ΄, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως, Βιβλιοπωλείον «Ο Κοραής» Ανέστη Κωνσταντινίδη, Εν Αθήναις 1884.

4. *Αναγνώσματα Νεωτέρων Λογογράφων και Ποιητών*, εγκριθέντα διά της υπ' αριθμ. 13015 της 12 Σεπτεμβρίου εγκυκλίου του Υπουργείου Παιδείας. Εκδίδονται μετά συντόμων βιογραφιών και εικόνων υπό Ευαγ. Κ. Κοφινιώτου, καθηγητού, τ. Α΄ διά την Α΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, εκ του Τυπογραφείου «Ο Παλαμήδης», Εν Αθήναις 1884.

5. *Αναγνώσματα Νεωτέρων Λογογράφων και Ποιητών*, εγκριθέντα διά της υπ' αριθμ. 13015 της 12 Σεπτεμβρίου εγκυκλίου του Υπουργείου Παιδείας. Εκδίδονται μετά συντόμων βιογραφιών και εικόνων υπό Ευαγ. Κ. Κοφινιώτου, καθηγητού, τ. Β΄ διά την Β΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, εκ του Τυπογραφείου «Ο Παλαμήδης», Εν Αθήναις 1884.

6. *Αναγνώσματα Νεωτέρων Λογογράφων και Ποιητών*, εγκριθέντα διά της υπ' αριθμ. 13015 της 12 Σεπτεμβρίου εγκυκλίου του Υπουργείου Παιδείας. Εκδίδονται μετά συντόμων βιογραφιών και εικόνων υπό Ευαγ. Κ. Κοφινιώτου, καθηγητού, τ. Γ΄ διά την Γ΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, εκ του Τυπογραφείου «Ο Παλαμήδης», Εν Αθήναις 1884.

7. Χαρίση Πουλίου, *Νεοελληνική Ανθολογία* διά τους μαθητάς των Ελληνικών Σχολείων, Α' Τάξις, τεύχος Α', εν Πάτραις 1884.

8. Χαρίση Πουλίου, *Νεοελληνική Ανθολογία* διά τους μαθητάς των Ελληνικών Σχολείων, Β' Τάξις, τεύχος Α', εν Πάτραις 1884.

9. Χαρίση Πουλίου *Νεοελληνική Ανθολογία* διά τους μαθητάς των Ελληνικών Σχολείων Γ' Τάξις, εν Πάτραις 1884..

10. Π.Δ. Σακελλαρίου, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά* προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, τόμος Α΄ διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως, Βιβλιοπωλείον Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1890.[159]

11. Π.Δ. Σακελλαρίου, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά* προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, τόμος Β΄ διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως, Βιβλιοπωλείον Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1890.

12. Π.Δ. Σακελλαρίου, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά* προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, τόμος Γ΄ διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως, Βιβλιοπωλείον Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1890.

13. Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά μετά σημειώσεων και βιογραφιών προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων*, τόμος Α΄, περιέχων τα της Α΄ τάξεως, Μιχαήλ Ι. Σαλίβερος, Εν Αθήναις 1896.

14. Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά μετά σημειώσεων και βιογραφιών προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων*, τόμος Β΄, περιέχων τα της Β΄ τάξεως, Μιχαήλ Ι. Σαλίβερος, Εν Αθήναις 1896. Έχουμε υπόψη μας και την έκδοση του 1900.

15. Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων,* Εγκρίσει του υπό της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου,

---

[159] Καταχωρίζουμε τα βιβλία του Π.Δ. Σακελλαρίου στη μελέτη μας στηριζόμενοι στη μαρτυρία του Β. Τόγια, ο οποίος πληροφορεί για το μάθημα των Νέων Ελληνικών στην εκπαίδευση (1833 – 1967) και προφανώς τα είχε ανά χείρας. Ο Δημ. Νάτσιος ακολουθώντας τον Β. Τόγια τα συμπεριλαμβάνει στον «Κατάλογο των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων» που δημοσιεύει, με τίτλο: Π.Δ. Σακελλαρίου, *Νεοελληνική Ανθολογία*, διά τους μαθητάς των Ελληνικών Σχολείων, Εν Αθήναις 1889. Βλ. Δημητρίου Θ. Νάτσιου, «Κατάλογος Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων (1884 – 1983)», περ. *Έκφραση*, τ. 2, έτος 2ο, Λαμία, Δεκέμβριος 1990. Ο Λάμπρος Βαρελάς στη δική του νεότερη και ολοκληρωμένη ταξινόμηση των βιβλίων αναφέρει τα αναγνωστικά του Π.Δ. Σακελλαρίου. Βλ. Λάμπρος Βαρελάς, *Η Νεοελληνική και Μεταφρασμένη Λογοτεχνία στην Ελλαδική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (1884 – 2001),* Συνοπτική θεώρηση και αποδελτίωση των διδακτικών εγχειριδίων, εκδ. Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 55, 57.

Μετά σημειώσεων και βιογραφιών, τόμος Γ΄, περιέχων τα της Γ΄ τάξεως, Μιχαήλ Ι. Σαλίβερος, Εν Αθήναις 1898.

16. Ευαγγέλου Γ. Παπαχατζή, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων τη εγκρίσει του Υπουργείου της Παιδείας μετά συντόμων βιογραφιών και σημειώσεων,* τόμος Α΄, προς χρήσιν των μαθητών της Α΄τάξεως, Εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη, Εν Αθήναις 1901.

17. Ευαγγέλου Γ. Παπαχατζή, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων τη εγκρίσει του Υπουργείου της Παιδείας μετά συντόμων βιογραφιών και σημειώσεων,* τόμος Γ΄, προς χρήσιν των μαθητών της Γ΄τάξεως, Εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη, Εν Αθήναις 1901.

18. Διονυσίου Ε. Κολοκοτσά, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων*, εγκριθέντα υπό του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, μετά βιογραφιών και σημειώσεων, τόμος Α΄, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως, εκδότης Ιωάννης Ν. Σιδέρης, έκδοσις έκτη, Βιβλιοπωλείον «Αι Μούσαι», Εν Αθήναις 1906. [Διονυσίου Ε. Κολοκοτσά, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς των Ελληνικών Σχολείων, Εν Αθήναις 1894.]

19. Διονυσίου Ε. Κολοκοτσά, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων*, εγκριθέντα υπό του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, μετά βιογραφιών και σημειώσεων, τόμος Β΄, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως, εκδότης Ιωάννης Ν. Σιδέρης, έκδοσις έκτη, Βιβλιοπωλείον «Αι Μούσαι», Εν Αθήναις 1906.

20. Διονυσίου Ε. Κολοκοτσά, πρώην Γραμματέως Α΄ τάξεως εν τω Υπουργείω της Παιδείας. *Αναγνώσματα Νεοελληνικά προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων*, εγκριθέντα υπό του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, μετά βιογραφιών και σημειώσεων, τόμος Γ΄, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως, εκδότης Ιωάννης Ν. Σιδέρης, έκδοσις πέμπτη, Βιβλιοπωλείον «Αι Μούσαι», Εν Αθήναις 1905.

21. Εμβόλιμο στη σειρά κατατάσσουμε το εγχειρίδιο που εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη των: Π.Γ. Ιωαννίδου και Δ.Π. Δαμασκηνού, *Νεοελληνικά*

Αναγνώσματα ήτοι Εκλεκταί σελίδες εκ της Νεωτέρας Ελληνικής Φιλολογίας, κατά το νέον αναλυτικόν Πρόγραμμα της Π. Κεντρικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, τεύχος Α΄, διά την Ε΄ τάξιν των παρ' ημίν Αστικών Σχολών, αμφοτέρων των φύλων, Βιβλιοπωλείον Ι.Κ. Σεϊτανίδου, εν Γαλατά, οδώ Μαχμουδιέ, αριθμ. 7-9, Εν Κωνσταντινουπόλει 1908.

Σειρά δεύτερη (1909 – 1913). Τα πρώτα Νεοελληνικά Αναγνώσματα διατηρούνται μέχρι το 1909. Τότε αλλάζει το σύστημα καθορισμού των περιεχομένων και επιλογής των βιβλίων. Προκηρύσσεται διαγωνισμός, προκύπτουν εγχειρίδια χωρίς τις δεσμεύσεις του Υπουργείου και προκρίνεται μια συλλογή για κάθε τάξη, δηλαδή έχουμε ένα βιβλίο για κάθε τάξη του Ελληνικού Σχολείου και ένα για τις δύο πρώτες τάξεις του Γυμνασίου.[160]

1. Δημητρίου Κακλαμάνου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα προς χρήσιν των μαθητών της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, εγκριθέντα εν τω κατά τον νόμον ΓΣΑ΄ διαγωνισμώ διά την πενταετίαν 1909 – 1913, εκδότης Δ.Χ. Τερζόπουλος και αδελφός Εν Αθήναις 1912.

2. Δημητρίου Κακλαμάνου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα προς χρήσιν των μαθητών της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, εγκριθέντα εν τω κατά τον νόμον ΓΣΑ΄ διαγωνισμώ διά την πενταετίαν 1909 – 1913, εκδόται Δ.Χ. Τερζόπουλος και Μ. Σαλίβερος, Εν Αθήναις 1909.

3. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* υπό Δημητρίου Κακλαμάνου, τάξις Τρίτη, εγκριθέντα εν τω κατά τω νόμω διαγωνισμώ διά την τετραετίαν 1909 – 1913, εκδόται Δ.Χ. Τερζόπουλος & Μ. Σαλίβερος, Εν Αθήναις 1909.

4. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* υπό Ε.Γ. Παντελάκι και Ν. Κυπαρίσση, τόμος πρώτος εν τω κατά τον νόμον ΓΣΑ΄ διαγωνισμώ διά την τετραετίαν 1909 – 1913, εκδόται Δ.Χ. Τερζόπουλος & Μ. Σαλίβερος, εν Αθήναις 1909.

---

[160] Δημητρίου Θ. Νάτσιου, «Κατάλογος Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων (1884 – 1983)», *ό.π.*, σ. 64

5. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* προς χρήσιν των Γυμνασίων υπό Ε.Γ. Παντελάκι και Ν. Κυπαρίσση, τόμος δεύτερος, εγκριθέντα εν τω κατά τον νόμον ΓΣΑ΄ διαγωνισμώ διά την τετραετίαν 1909 – 1913, εκδόται Δ.Χ. Τερζόπουλος & Μ. Σαλίβερος, εν Αθήναις 1909.

Σειρά τρίτη (1913 – 1917). Στα 1913 επιλέγονται πέντε (5) εγχειρίδια του Ν. Μπέρτου με την ίδια λογική, δηλαδή της προκήρυξης διαγωνισμού προς συγγραφή διδακτικών βιβλίων και διατηρούνται για μια τετραετία.[161] Τα σχολικά εγχειρίδια αυτής της σειράς είναι του εγκεκριμένου από το Υπουργείο συντάκτη ανθολόγου, εν προκειμένω του Μπέρτου, και δεν προκύπτουν από συλλογική εργασία. Τα αναγνωστικά του Μπέρτου – με μικρές αλλαγές – θα είναι σε χρήση και στην επόμενη σειρά (1917 – 1929).[162]

1. Νικολάου Ιω. Μπέρτου, δ.φ. καθηγητού εν τω προτύπω του Διδασκαλείου της Μ. Εκπαιδεύσεως, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος, (Σταδίου 44), Εν Αθήναις 1922.

2. Νικολάου Ιω. Μπέρτου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως και διά την Γ΄ τάξιν των Αστικών Σχολείων των Θηλέων, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Εκδ. Ι.Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1922.

3. Νικολάου Ιω. Μπέρτου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, βιβλιοπωλείον η «Εστία», Ι.Δ. Κολλάρου, Εν Αθήναις 1917 – 1918.

---

[161] *Καλλιτέχνες και Λογοτέχνες στα Αναγνωστικά 1860 – 1960*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2010, σ. 42.

[162] Δημητρίου Θ. Νάτσιου, «Κατάλογος Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων (1884 – 1983)»..., *ό.π.*, σ. 67.

4. Νικολάου Ιω. Μπέρτου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων, εγκεκριμένα κατά τον ΓΣΑ΄ Νόμον, διά την τετραετίαν 1913 – 1917, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919.
5. Νικολάου Ιω. Μπέρτου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* προς χρήσιν των μαθητών της Δευτέρας τάξεως των Γυμνασίων, τα μόνα εγκεκριμένα κατά τον νόμον ΓΣΑ΄ διά την τετραετίαν 1913 – 1917, εκδ. Μιχαήλ Μαντζαβελάκης, Εν Αθήναις 1913.

Σειρά τέταρτη (1917 – 1929). Καταργήθηκε το ένα και μοναδικό εγχειρίδιο πλέον και αυτό αποτέλεσε τη μεγάλη καινοτομία στην περίοδο αυτή, κατά τον Λάμπρο Βαρελά. Ο Σύλλογος Διδασκόντων επιλέγει το κατά την κρίση του «ενδεδειγμένο βιβλίο» για κάθε τάξη από την πληθώρα που κυκλοφορούν. Το ελαστικό νομοθετικό πλαίσιο επέτρεπε στους επίδοξους ανθολόγους ελευθερία στην επιλογή των κειμένων, ένα πραγματικά δημιουργικό, δικό τους εγχειρίδιο.[163] Στη σειρά αυτή κυριαρχούν τα αναγνωστικά του Αλ.Γ. Σαρή.
1. Νικολάου Κοντοπούλου, καθηγητού του Α΄ εν Πάτραις Γυμνασίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και της αντιστοίχου των λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εκδότης Ηλίας Ν. Δικαίος, Εν Αθήναις 1923
2. Ν. Κοντοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων και της αντιστοίχου των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εκδότης Ηλίας Ν. Δικαίος, Εν Αθήναις 1925
3. Νικολάου Μπέρτου, δ.φ. καθηγητού εν τω προτύπω του Διδασκαλείου της Μ. Εκπαιδεύσεως, Νεοελληνικά Αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων και της αντιστοίχου τάξεως των σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως και της Α΄ τάξεως των Αστικών Σχολείων θηλέων, έκδοσις τρίτη, Εν Αθήναις 1919.

[163] Λάμπρος Βαρελάς, *Η νεοελληνική και μεταφρασμένη λογοτεχνία στην Ελλαδική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (1884 – 2001)*..., ό.π., σ. 13.

4. Νικολάου Μπέρτου, δ.φ. καθηγητού εν τω προτύπω του Διδασκαλείου της Μ. Εκπαιδεύσεως, Νεοελληνικά Αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, έκδοσις δευτέρα, Αθήναι 1919.

5. Νικολάου Μπέρτου, δ.φ. καθηγητού εν τω προτύπω του Διδασκαλείου της Μ. Εκπαιδεύσεως, Νεοελληνικά Αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, έκδοσις τρίτη, Αθήναι 1919.

6. Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τόμος Α΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου της Παιδείας διά την Α΄ τάξιν των Ελληνικών σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, έκδοσις δευτέρα, εκδοτικός οίκος Ν. Τζάκα και Σ. Δελαγραμμάτικα, Αθήναι 1924

7. Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τόμος Β΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου της Παιδείας διά την Β΄ τάξιν των Ελληνικών σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, έκδοσις δευτέρα, εκδοτικός οίκος Ν. Τζάκα και Σ. Δελαγραμμάτικα, Αθήναι 1924.

8. Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τόμος Γ΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου Παιδείας διά την Γ΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, πρώτη έκδοσις, εκδότης Φωκίων Σταύρου, οδός Ομήρου 6 (έναντι Βουλής), εν Αθήναις 1923.

9. Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών σχολείων, εκδ. Βιβλιοπωλείο Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919. Έχουμε συναντήσει και έκδοση του 1921.

10. Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919.

11. Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων

της Μέσης Εκπαιδεύσεως και της Α΄ τάξεως των αστικών σχολείων των Θηλέων, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919.

12. Αλεξ. Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, μετ' εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Ε΄, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1924.

13. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων μετά πολλών εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Γ΄, εκδότης Μιχαήλ Σ. Ζηκάκης, Εν Αθήναις 1922.

14. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω προτύπω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, μετ' εικόνων και προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις τρίτη, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1925.

15. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω προτύπω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1926.

16. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τη Βαρβακείω Προτύπω Σχολή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, μετ' εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Ζ΄, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1930

17. Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της δευτέρας τάξεως του γυμνασίου, εγκριθέντα κατά τον τελευταίον διαγωνισμόν του Υπουργείου της Παιδείας, Εκδοτικόν Γραφείον – Ζωοδόχου Πηγής 11, Εν Αθήναις 1917.

18. Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα, δ.φ., *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, εγκριθέντα κατά τον τελευταίον διαγωνισμόν του Υπουργείου Παιδείας, εκδ. οίκος Δ. & Π. Δημητράκου, Εν Αθήναις 1921

19. Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα, δ.φ., *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, εγκριθέντα κατά τον τελευταίον διαγωνισμόν του Υπουργείου Παιδείας (αριθ. εγκριτ. Αποφάσεως 329/13 Ιανουαρίου 1920), Τύποις Μιχαήλ Μαντζαβελάκη, Εν Αθήναις 1919

20. Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα, δ.φ., *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκριθέντα κατά τον διαγωνισμόν του Νόμου 1332, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, εκδ. Δ΄, Εν Αθήναις 1923.

21. Νικολάου Ι. Μπέρτου, δ.φ., καθηγητού εν τω Προτύπω του Διδασκαλείου της Μ. Εκπαιδεύσεως, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως και της Β΄ τάξεως των αστικών σχολείων θηλέων. Έκδοσις έκτη, Εν Αθήναις 1922.

22. Νικολάου Ι. Μπέρτου, δ.φ., καθηγητού εν τω Προτύπω του Διδασκαλείου της Μ. Εκπαιδεύσεως, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Γυμνασίων. Τα τελευταία εγκεκριμένα. Εν Αθήναις 1917. (Όμοια με εκείνα της τετραετίας 1913 – 1917).

23. Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, Εν Αθήναις 1919.

24. Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, Εν Αθήναις 1919.

25. Ιωάννου Σ. Ζερβού, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως του Γυμνασίου, έκδοσις δευτέρα, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1920.

Σειρά πέμπτη (1930 – 1938). Στα 1930 κυκλοφόρησε η πέμπτη σειρά Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, που χρησιμοποιήθηκαν στα σχολεία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ως την αρχή της μεταξικής δικτατορίας. Το 1937 με την ίδρυση του Ο.Ε.Σ.Β. παρακάμπτεται η λογική του ενός και μοναδικού εγχειριδίου για κάθε τάξη και εφαρμόζεται το πιο «αλλοπρόσαλλο σύστημα» για τη σύνταξη των σχολικών εγχειριδίων: μετά από την προκήρυξη διαγωνισμού και τη βράβευση πολλών συλλογών προκύπτει το αναγνωστικό από τα καλύτερα των βραβευθέντων. Το εγχειρίδιο αυτό της παράδοξης σύνθεσης – συμπίλησης χαρακτηρίζεται από τον Λ. Βαρελά ως «προσχηματικός τρόπος για να ελεγχθεί απόλυτα το ιδεολογικό περιεχόμενο των βιβλίων».[164]

1. Ευδοκίας Αθανασούλα, Λίζας Κόττου, καθηγήτριας Γυμνασίου Θηλέων Θεσσαλονίκης, Ελένης Ουράνη (Άλκη Θρύλου), *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων, έκδοσις πρώτη, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1931

2. Χ. Αντωνάτου – Θ. Φιλιππάτου, καθηγητών, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* διά την Δ΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων, εγκριθέντα διά μίαν τριετίαν, έκδοσις πρώτη, από την εκδοτική εταιρία Α. Κοντομάρη και Σία, Αθήναι 1930

3. Ηλία Π. Βουτιερίδη, *Νέα Ελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Α΄ τάξιν των Ημιγυμνασίων και των εξαταξίων Γυμνασίων, με λεξιλόγιον και βιογραφίας των συγγραφέων, έκδοσις πέμπτη, εκδοτικός οίκος Πέτρου Δημητράκου Α.Ε., Αθήναι 1937

[164] *Καλλιτέχνες και Λογοτέχνες στα Αναγνωστικά 1860 – 1960*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2010, σ. 43.

4. Ηλία Βουτιερίδη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Β΄ τάξιν των Ημιγυμνασίων και εξατάξιων Γυμνασίων, με λεξιλόγιον και βιογραφίας των συγγραφέων, εκδ. οίκος Μιχ. Σ. Ζηκάκη, Εν Αθήναις 1931

5. Ηλία Π. Βουτιερίδη - Νώντα Έλατου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκεκριμένα διά την Ε΄ τάξιν των Γυμνασίων, με εικόνας, εκδ. οίκος Μιχαήλ Σ. Ζηκάκη, Εν Αθήναις 1930.

6. Ηλία Π. Βουτιερίδη – Ν. Έλατου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκεκριμένα διά την ΣΤ΄ τάξιν των Γυμνασίων, με εικόνας, εκδ. οίκος Μιχαήλ Σ. Ζηκάκη, Εν Αθήναις 1930.

7. Ειρήνης Δημητρακοπούλου (Ειρήνης Αθηναίας) – Μαρίας Πολυμενάκου, Διευθύντριας Γυμνασίου Θηλέων Ρεθύμνης, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων, εκδ. δ΄, εκδ. Ι.Ν. Σιδέρης, Εν Αθήναις 1937

8. Διον. Μπαντούνα (καθηγητού) – Νώντα Έλατου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Β΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων, εγκεκριμένα διά την πενταετίαν 1931 – 1936, εκδόται Ιω. Δ. Κολλάρος & Σία, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Εν Αθήναις 1931.

9. Νικολάου Κοντοπούλου, Γυμνασιάρχου Γ΄ αρρένων Αθηνών, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων και λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εκδ. οίκος Ηλίας Ν. Δικαίος, Εν Αθήναις 1937

10. Νικολάου Κοντοπούλου, Γυμνασιάρχου Γ΄ αρρένων Αθηνών, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εκδ. στ΄, Εν Αθήναις 1938.

11. Νικολάου Κοντοπούλου, Γυμνασιάρχου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Δ΄ τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εκδότης Ηλίας Ν. Δικαίος, Εν Αθήναις 1930

12. Μιχαήλ Χ. Οικονόμου, καθηγητής του Ζ΄ εν Αθήναις Γυμνασίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκεκριμένα διά την πενταετίαν 1933 – 1937, διά την Γ΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων, έκδοσις τετάρτη, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ιωάννου Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε., Εν Αθήναις 1937
13. Μιχαήλ Χ. Οικονόμου, καθηγητής του Ζ΄ εν Αθήναις Γυμνασίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Β΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων, εγκεκριμένα κατά τον νόμον 3438, έκδοσις ενάτη, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ιωάννου Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε., Εν Αθήναις 1938
14. Μιχαήλ Χ. Οικονόμου, καθηγητής του Ζ΄ εν Αθήναις Γυμνασίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκεκριμένα διά την πενταετίαν 1933 – 1937, διά την Α΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων, Εν Αθήναις 1931.
15. Ζαχ. Παπαντωνίου – Εμμ. Τρουλλινού, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και των Ημιγυμνασίων, Αθήναι 1931
16. Κώστα Γ. Πασαγιάννη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, προς χρήσιν των μαθητών της τρίτης τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου των άλλων σχολείων, έκδοσις πρώτη, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1930
17. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της ΣΤ΄ τάξεως των Γυμνασίων και Λυκείων, μετ' εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, εγκριθέντα κατά τον Νόμον 3438, έκδοσις Ε΄, εκδοτικός οίκος Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1936
18. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των τεταραξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, έκδοσις Δ΄, εκδ. οίκος Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1930
19. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τη Βαρβακείω Προτύπω Σχολή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, μετ' εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Ζ΄, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1930

20. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τη Βαρβακείω προτύπω Σχολή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Γυμνασίων, εκδ. οίκος Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1934

21. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τη Βαρβακείω προτύπω Σχολή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκεκριμένα διά τους μαθητάς της Δ΄ τάξεως των Γυμνασίων, εκδ. οίκος Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1938

22. Αλεξ. Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, μετ' εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Ε΄, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1924.

23. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων μετά πολλών εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Γ΄, εκδότης Μιχαήλ Σ. Ζηκάκης, Εν Αθήναις 1922

24. Κώστα Παρορίτη – Αλκ. Αργυροπούλου, καθηγητών, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την τετάρτην τάξιν των Γυμνασίων Θηλέων, εκδ. οίκος Δημ. Τζάκα, Στεφ. Δελαγραμμάτικα και Σίας, Εν Αθήναις 1930

25. Κ. Παρορίτη και Αλκ. Αργυροπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την Ε΄ τάξιν Γυμνασίου Αρρένων, εκδοτικός οίκος Δημ. Ν. Τζάκα – Σ. Δελαγραμμάτικα και Σίας, Εν Αθήναις 1930

26. Αρσινόης Ταμπακοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς το κείμενον, διά την ΣΤ΄ τάξιν των Γυμνασίων και των αντιστοίχων των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εγκριθέν διά μιαν πενταετίαν, έκδοσις πρώτη, εκδοτική εταιρία Α.Μ. Κοντομάρη και Σία, Αθήνα 1930

Σειρά έκτη (1938 – 1950). Κυριαρχούν τα μεταξικά νεοελληνικά αναγνώσματα, τα οποία αναθεωρήθηκαν μερικώς στις επανεκδόσεις που κυκλοφόρησαν ύστερα

από το 1943, όπου περιορίστηκαν οι ιδεολογικές παρεμβολές του Μεταξά με αποσπάσματα ομιλιών του.

1. Δημ. Κοντογιάννη – Νικ. Κοντοπούλου – Μιχαήλ Χ. Οικονόμου – Κων. Αθ. Ρωμαίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Α΄ τάξιν των Γυμνασίων, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1939

2. Δημ. Κοντογιάννη – Νικ. Α. Κοντοπούλου – Μιχαήλ Χ. Οικονόμου – Κων. Αθ. Ρωμαίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Β΄ τάξιν των Γυμνασίων, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1940

3. Ν.Α. Κοντοπούλου – Μ.Χ. Οικονόμου – Θ. Μακροπούλου κ.ά., Νεοελληνικά Αναγνώσματα διά την Γ΄ τάξιν των Γυμνασίων και την Α΄ τάξιν των Αστικών Σχολείων, Ο.Ε.Σ.Β., Εν Αθήναις 1939

4. Ν. Κοντοπούλου – Μ. Οικονόμου – Α. Βεκιαρέλλη – Δ. Ζήση κ.ά., *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Δ΄ τάξιν των Γυμνασίων και την Β΄ τάξιν των Αστικών Σχολείων, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1940

5. Νικ. Κοντοπούλου – Μιχ. Χ. Οικονόμου, Αθ. Διάφα – Δημ. Ζήση κ.ά. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την τετάρτην τάξιν των Γυμνασίων Παλαιού τύπου, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1940

6. Μιχαήλ Χ. Οικονόμου κ.ά., *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Ε΄ τάξιν των Γυμνασίων παλαιού τύπου, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1947

7. Νικ. Κοντοπούλου – Γ. Καλαματιανού – Μελή Νικολαΐδη κ.ά. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* διά την ΣΤ΄ τάξιν των Γυμνασίων Παλαιού τύπου, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1940

Σειρά έβδομη (1950 – 1956/57). Με την προκήρυξη του διαγωνισμού του 1948 για τη συγγραφή Νέων Ελληνικών σημειώθηκε συνωστισμός ανθολόγων. Αυτοί συνέταξαν διάφορες συλλογές, από τις οποίες απαρτίστηκαν τα Νέα Ελληνικά Αναγνώσματα που κυκλοφόρησαν το 1950 από τον ΟΕΣΒ.

1. Ν. Κοντοπούλου – Κ. Ρωμαίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Α΄ Γυμνασίου, Ο.Ε.Σ.Β., Αθήναι 1950

2. Ν. Κοντοπούλου, Π. Σαμάρα, Χ. Δημητρακοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Β΄ Γυμνασίου, Ο.Ε.Σ.Β., Αθήναι 1950

3. Νικ. Κοντοπούλου – Θεοδ. Μακροπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Γ΄ τάξιν των Γυμνασίων, Ο.Ε.Σ.Β., Αθήναι 1950

4. Ν. Κοντοπούλου – Δ. Πετροπούλου – Γ. Σπυριδάκη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα διά την 4ην τάξιν των Γυμνασίων*, ΟΕΣΒ, Αθήναι 1950

5. Ν. Κοντοπούλου – Δ. Πετροπούλου – Γ. Σπυριδάκη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα Ε΄ τάξεως Γυμνασίου*, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1950

6. Ν. Κοντοπούλου – Θ. Παπακωνσταντίνου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* ΣΤ΄ Γυμνασίου, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1950

Σειρά όγδοη (1956/57 – 1976/83). Το 1956 κυκλοφόρησε νέα σειρά Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων για τις πέντε τάξεις του Γυμνασίου, ένα βιβλίο για κάθε τάξη. Το 1966 προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή καινούριων Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, αλλά η ακολουθήσασα επταετία ανέκοψε τη συγγραφή και επανήλθαν σε χρήση οι πριν από την αναθεώρηση του 1964 εκδόσεις των εγχειριδίων. Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της σειράς αυτής παρέμειναν στις σχολικές αίθουσες αρκετά, ώσπου αντικαταστάθηκαν σταδιακά από τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (1976 – 1983).[165]

1. Σ. Σπεράντσα – Σ. Δουφεξή – Λ. Βρανούση – Β. Σφυρόερα – Θ. Μακροπούλου – Κ. Ρωμαίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* Β΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, Εν Αθήναις 1957

2. Χ. Δημητρακοπούλου – Θ. Παρασκευοπούλου – Κ. Ρωμαίου – Στ. Σπεράντζα – Σ. Δουφεξή, Νεοελληνικά Αναγνώσματα, Α΄ Γυμνασίου, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, Εν Αθήναις 1956.

3. Γ. Καλαματιανού, Θ Μακροπούλου, Ν. Κοντοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Γ΄ Γυμνασίου, ΟΕΣΒ, Αθήναι 1956.

---

[165] Δημητρίου Θ. Νάτσιου, «Κατάλογος Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων (1884 – 1983)», *ό.π.,* σ. 74

4. Λ. Βρανούση – Β. Σφυρόερα, Γ. Καλαματιανού, Κ. Ρωμαίου, Π. Παρρή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Β΄ Γυμνασίου, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1956

5. Γ. Καλαματιανού, Μ. Σταθοπούλου – Χριστοφέλλη, Ν. Κοντοπούλου, Ευ. Φωτιάδη, Ηλ. Μηνιάτη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Ε΄ Γυμνασίου, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1956.

6. Γ. Καλαματιανού – Η. Λάγιου – Μ. Σταθοπούλου – Χριστοφέλλη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, ΣΤ΄ Γυμνασίου, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, Εν Αθήναις 1956

Σειρά ένατη (1983 – 2006). Η τελευταία σειρά των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων απαρτίζεται από τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, όπως τιτλοφορούνται. Είναι συλλογικά εγχειρίδια, προκύπτουν από συγγραφική ομάδα με την εποπτεία του Κ.Ε.Μ.Ε (1970) και του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (1980). Φέρουν το στίγμα των αναγνωστικών της μεταπολίτευσης, απελευθερώνονται ως προς την επιλογή των κειμένων. Οι ανθολόγοι, σε αντίθεση με τους λογοτέχνες δημιουργούς παλαιότερων σειρών και τους ακαδημαϊκούς δασκάλους, προέρχονται από το χώρο του σχολείου και γνωρίζουν την εκπαιδευτική πραγματικότητα εκ των έσω.

1. Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας,* Α΄ Γυμνασίου, έκδοση ΚΑ΄, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1992

2. Ν. Γρηγοριάδης, Δ. Καρβέλης, Χ. Μηλιώνης, Κ. Μπαλάσκας, Γ. Παγανός, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Β΄ Γυμνασίου, έκδοση ΙΗ, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1994.

3. Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Γ΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1984.

4. Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, για την Α΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1982.

5. Γ. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, Γ. Παπακώστα, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Β΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ, ΣΤ΄ έκδ. Αθήνα 1986.

6. Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, για την Γ΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1983.

7. Κώστα Η. Ακρίβου, Δ. Πτολ. Αρμάου, Τασούλας Καραγεωργίου, Ζωής Κ. Μπέλλα, Δήμητρας Γ. Μπεχλικούδη, *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, για τη Γ΄ Ενιαίου Λυκείου, θεωρητική κατεύθυνση, θετική κατεύθυνση (επιλογής), ΟΕΔΒ, έκδοση Α΄, Αθήνα 1999.

Στο σημείο αυτό περατούται η ταξινόμηση των εγχειριδίων, η κατάταξή τους σε σειρές. Κάθε βιβλίο είναι αυθύπαρκτο, αυτόνομο, αύταρκες, που σημαίνει ότι έχει τη δική του αξία, στηρίζεται, βέβαια, στο προηγούμενο από το οποίο αντλεί την "φυσιογνωμία", την εκφραστική του, το ύφος και προετοιμάζει την έλευση του επόμενου κατά τις προδιαγραφές. Κάθε βιβλίο «πατά» γερά στο προηγούμενο και οδηγεί στο επόμενο.

Η απορία του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου «και πόσος Σικελιανός στα σχολικά εγχειρίδια»[166] εν προκειμένω, επεκτείνεται γενικότερα στο πόσοι και ποιοι Επτανήσιοι ποιητές έχουν συμπεριληφθεί στο σχολικό λόγο κατά τη διαδρομή της εκπαιδευτικής ιστορίας. Οι λόγοι που καθορίζουν την ποσόστωση και την ταυτότητα των ποιητών, που θα εισαχθούν στα αναγνωστικά, αναζητώνται στις δεσμεύσεις των αναλυτικών προγραμμάτων, στις προτιμήσεις των ανθολόγων, στην τροχοπέδη της γλώσσας και στα λοιπά αισθητικά και ιδεολογικά ρεύματα.

---

[166] Το ερώτημα του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου υπονοεί την θέση που κατέχει η επτανησιακή λογοτεχνία στην πανελλήνια λογοτεχνία και στα σχολικά εγχειρίδια. Παραθέτουμε σχετικά: «[...] Όσοι καταρτίζουν τα νεοελληνικά αναγνώσματα αντιμετωπίζουν πολλές δυσκολίες. Θαυμάζουν σπουδαίους ποιητές, μα δε μπορούν να τους ανθολογήσουν για τα παιδιά. Πόσος Καβάφης μπορεί να περάσει στα νεοελληνικά αναγνώσματα; Και πόσος Σικελιανός; Κ' οι νεότεροι, πώς να περάσουν; [...]». Βλ. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, *Τα πρόσωπα και τα κείμενα, ΣΤ΄ Τα ελληνικά και τα ξένα*, δεύτερη έκδοση, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1985, σ. 192.

Γιατί λοιπόν αυτή η εμμονή στην επτανησιακή ποίηση; Διότι, κατά τον Κωστή Παλαμά, είναι «η νεωτέρα ελληνική ποίησις υπό την αγνοτέραν και φωτεινοτέραν της όψιν».[167] Όταν δεν αναζητά ο μαθητής την ποίηση στις προθήκες των βιβλιοπωλείων και απομακρύνεται από την υπαινικτικότητά της, ως εκλογικευμένος πολίτης, και την απωθεί, έχει χαθεί ανεπιστρεπτί η προσωπική επαφή του με αυτή και η επιτυχία του μαθήματος των Νέων Ελληνικών. Έτσι, τα ανθολογημένα ποιητικά κείμενα στα εγχειρίδια δεν λειτουργούν, αν δεν προωθούν τη βαθύτερη σχέση, την κοινωνία του ποιητή με τον μαθητή.

Ερμηνεύοντας, θα προσθέσουμε εδώ ότι η εκπαιδευτική διαδικασία, δηλαδή η σχολική τάξη, συμπεριλαμβάνει τρία πρόσωπα: τον πρωτογενή ανθολόγο, τον συντάκτη των βιβλίων, τον άτυπο, τον δευτερογενή ανθολόγο, που είναι ο διδάσκων. Ανάμεσά τους λειτουργεί ως συνανθολόγος και ο μαθητής. Επομένως, η επιλογή της διδακτέας ύλης είναι ελεύθερη ανά σχολείο, ώστε ο μαθητής να γίνεται κοινωνός ιδεών και βιωμάτων με τρόπο προσωπικό. Το στοιχείο αυτό, κυρίως, συνιστά τη διαφορά της λογοτεχνίας στην αίθουσα από την αναζήτηση του λογοτεχνικού αγαθού διά μέσου της τεχνολογίας. Αποτυπώνει «τη γλύκα» της διδασκαλίας ενός ποιήματος στην τάξη και υπάρχει μεγάλη διαφορά από την ανάγνωση ενός ποιήματος κατά μόνας.

Το ποίημα, βέβαια, πρέπει να αντιμετωπίζεται στη διδακτική του ως κειμενικό είδος [168], διότι οφείλουμε να συνεξετάσουμε τις κοινωνικές συνθήκες, που λειτουργούν ως μεταβλητές και επιδρούν στον τρόπο με τον οποίο συντίθεται. Αν δεν παρουσιαστεί από τον καθηγητή το ιστορικό πλαίσιο της εποχής στο οποίο εντάσσεται το ποίημα, φαίνεται απομονωμένο από το πνευματικό του περιβάλλον.

[167] Κ. Παλαμάς, «Ο ποιητής Σολωμός», *Άπαντα*, τ. 2, εκδ. Μπίρης, Αθήνα 1962, σ. 499.

[168] Κώστας Αγγελάκος, «Από τη διδασκαλία θεματικών κύκλων στη διδασκαλία των κειμενικών ειδών», στο *Γλώσσα και Λογοτεχνία στην Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση,* εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2005, σ. 197-198. Βλ. Νένα Ι. Κοκκινάκη, «Ανανέωση και εκσυγχρονισμός στα βιβλία της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας. Κριτήρια επιλογής κειμένων και μέθοδος διδασκαλίας» στον τόμο *Σεμινάριο 26, Αναλυτικά προγράμματα και διδακτικά βιβλία στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα χ.χ., σ. 75.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

Προοπτικές για την είσοδο των Επτανησίων ποιητών στο σχολικό εγχειρίδιο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Περίοδος πρώτη (1884 – 1909). Η λογοτεχνική ατμόσφαιρα της Αθήνας στα 1884 – 1896 και οι Επτανήσιοι ποιητές

Το κλίμα της Αθήνας, η πνευματική ατμόσφαιρα του νέου ελληνισμού, που διαμορφώνεται μετά την ίδρυση του νεοσύστατου κράτους, κυριαρχείται από το πνεύμα του ρομαντισμού. Αντίθετα με τους Επτανήσιους που είχαν από κύτταρο ενσωματώσει και αφομοιώσει τις δυτικές επιρροές και εισήγαγαν το ιδεολογικό ρεύμα του ρομαντισμού μετουσιωμένο, οι σπουδασμένοι στη Δύση Φαναριώτες μετέφεραν ακραιφνή το γαλλικό ρομαντισμό στην Αθήνα.[169] «[…] Μέσα στον καινούριο Ελληνισμό που διαμορφώθηκε από τον Αγώνα, επιζούν δύο μόνο συγκροτημένες δυνάμεις: οι Φαναριώτες[170] και οι Επτανήσιοι. Το κλίμα γίνεται πιο καθαρά ρομαντικό, χρωματισμένο μόνο από τους Φαναριώτες από τον νεοκλασσικισμό, στους Επτανησίους από τον ιδανισμό. Οι Αθηναίοι λόγιοι με το πάθος της πρώτης ορμής δίνονται ανεπιφύλακτα στις ρομαντικές υπερβολές. […]

[169] Βλ. *Εστία*, «Τα 150 χρόνια του Ελληνικού ρομαντισμού» (ρομαντισμός στο 19ο αι.), Χριστούγεννα 1981.
Διάσπαρτες θέσεις για την εθνική ταυτότητα στο 19ο αιώνα και για τον ρομαντισμό γενικότερα αναφέρονται στο βιβλίο της Μαίρης Μικέ, *Έρως (αντ)εθνικός, ερωτική επιθυμία και εθνική ταυτότητα τον 19ο αιώνα,* εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007.

[170] Κ.Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. οίκος Ίκαρος[6], Αθήνα 1975, σ. 270.
Βλ. Γιάννη Κ. Κορδάτου, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, εκδότης Γ. Λουκάτος, Αθήνα 1943, σ. 103. «[…] Ενώ στο νέο ελληνικό κράτος οι Φαναριώτες λόγιοι […] επικράτησαν πέρα για πέρα στις γλωσσικές αντιλήψεις τους και επέβαλαν στο γραφτό λόγο την αρχαΐζουσα γλώσσα ς (sic) τη στεργιανή Ελλάδα, δημιουργώντας έτσι ένα αξεπέραστο γλωσσικό μεσότοιχο ανάμεσα λαού και κυρίαρχης τάξης στα Εφτάνησα εξακολουθούσε η δημοτικιστική παράδοση ν' ανθεί και να βγάνει καρπούς».

Ο Κωστής Παλαμάς θεωρεί ότι ο Ελληνικός ρομαντισμός αρχίζει με τον "Οδοιπόρο" του Παναγιώτη Σούτσου […] και τελειώνει με το ποίημα προς τον Βύρωνα που το είπε στα 1880 στο Μεσολόγγι ο Αχιλλεύς Παράσχος», πληροφορεί ο Κ.Θ. Δημαράς.

Στα 1898 ο Κ. Παλαμάς έγραφε ότι όλοι οι ποιητές της Επτανησιακής Σχολής «κατά το μάλλον ή ήττον αισθάνονται και θεραπεύουν την ποίησιν, όπως την ησθάνθη και την εθεράπευσεν ο Σολωμός».[171] Ωστόσο, και μέχρι το 1902 και παρά τους ποιητικούς διαγωνισμούς, εκδηλώθηκαν διαφορετικές προσεγγίσεις πάνω στα ποιητικά ζητήματα. Παραθέτουμε το σχετικό χωρίο από την *Τέχνη*, που αντανακλά τις απόψεις των εκδοτών της: «[…] Η Ελλάς δεν θ' αποκτήση ποτέ ποίησιν αν δεν γίνη κράτος. Όλοι μας είμεθα μία αντανάκλασις μίας καταστάσεως. Η διαφορά είνε ότι σύμφωνα με κάποια ορμέμφυτα διαφέρομεν κομμάτι. […]».[172]

Δεν διέφυγαν από το κλίμα αυτό, το ρομαντικό, τα πρώτα αναγνωστικά. Οι Α.Ρ. Ραγκαβής, Παναγιώτης και Αλέξανδρος Σούτσος αποτελούν τα θεμέλια αυτής της κίνησης, ωστόσο ο *Οδοιπόρος* του Π. Σούτσου (1831), παραδόξως δεν ανθολογείται ούτε αποσπασματικά. Ο *Οδοιπόρος*, αν και διδακτικό ποίημα, το οποίο αναδεικνύει ανώτερο το χρέος προς την πατρίδα και από τον έρωτα και τη μνηστεία, δεν προτιμήθηκε για χρήση σε σχολικό εγχειρίδιο. Ίσως για τα ήθη της εποχής να ήταν ακραία συναισθηματικό ποίημα, ανάλογο περίπου με τα τωρινά ερωτικά, ώστε δεν ανταποκρινόταν στους κυβερνητικούς τρόπους παραδειγματισμού των νέων.

Αν ο Παλαμάς στα 1934 μιλά για «το αντιρρωμαντικό (sic) στάσιμο του ποιητικού χορού» για να δηλώσει στον ποιητικό χώρο τη ροπή του ρομαντισμού

[171] Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι …*, ό.π., σ. 155.

[172] περ. *Διόνυσος*, τ. II – V – 1902, σ. 314. Στη στήλη «Ανοιχτά Γράμματα» οι εκδότες εκθέτουν τις απόψεις τους περί ποιήσεως. «Μας απεστάλησαν πλέον των 15 φακέλων γεμάτων ποιήματα διά το διαγώνισμα το οποίον είχαμε προκηρύξει. Τα ποιήματα εδόθησαν εις τους κ. κ. Ι. Βλαχογιάννη, Λάμπρον Πορφύραν και Πέτρον Βασιλικόν όπως εκφέρουν την κρίσιν των. Αύτη συνοψίζεται εις την φράσιν: «Κατώτερα πάσης προσοχής όλα τα απεσταλέντα. Γεννά θλίψιν αληθινά μία τέτοια ποιητική έκλειψις εις τας ημέρας μας».

και τη συναφή ιδεολογία του με την οποία ταλάνισε τη νεοελληνική ποίηση από το 1830 έως το 1880 – συμβατικά όρια – μπορούμε να υποθέσουμε πόσο επηρέασε ο ρομαντισμός τη «φυσιογνωμία» της ποίησης, πώς ανέδειξε ποιητές που την υπηρέτησαν και σε ποιο βαθμό στάθηκε τροχοπέδη στην ανάδειξη άλλων, των Επτανησίων, οι οποίοι δεν υποτάχθηκαν αισθητικά και γλωσσικά στις επιταγές του. Ο Παλαμάς το είχε επισημάνει αυτό με τη θέση του: «Η καθαρεύουσα ποίησή μας από τα 1830 ίσα με τα 1880, από τους Σούτσους ίσα με τους Παράσχους, ανάτειλε και έσβυσε ρωμαντική (sic)».[173] Όσο για τη γλώσσα, τη θεωρεί ο ποιητής επηρεασμένη και «κακοποιημένη»[174] από το ρομαντισμό, γι' αυτό και εκτιμά ότι: «Η καθαρεύουσα στα τελευταία της χρόνια φαίνεται προ παντός θρεμμένη και δηγμένη από τον Αχιλλέα Παράσχο και το Δημήτριο Παπαρρηγόπουλο».

Στα 1884 που εκδίδεται το εγχειρίδιο της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, στην ουσία νεοελληνικά κείμενα για τη διδασκαλία των ελληνοπαίδων, το ρομαντικό κλίμα επιζεί, ίσως είναι το μόνο που επιζεί, αφού ο ιδανισμός των Επτανησίων ελάχιστα πέρασε στη νεοκλασική Αθήνα. Η καθυστερημένη συνάντηση ελλαδικής και επτανησιακής πνευματικής πορείας γύρω στα 1880 προϋποθέτει τη δραστική αλλοίωση της δεύτερης. Αν και, όπως πληροφορεί ο Μπάμπης Άννινος, επί Τρικούπη το 1884, «[…] Πολλά των διεσπαρμένων εις την ξένην φιλέργων και νοημόνων εθνικών στοιχείων συνέρρεον τότε αθρόα εις την πρωτεύουσαν· έργα επιβολής και σημαντικής κοινωνικής ωφελείας εξετελούντο ραγδαίως, και γοργότερα εξεδηλούτο η γενναία δράσις και η άμιλλα περί την καθολικήν πρόοδον […]»,[175]οι Επτανήσιοι

---

[173] Κ. Παλαμά, «Αντιρρωμαντικό στάσιμο του ποιητικού χορού», *Άπαντα*, τ. 8ος, σ. 506.

[174] Κ. Παλαμά, ό.π., σ. 507

[175] Στην παρούσα διατριβή οι αναφορές σε Επτανήσιους πεζογράφους λειτουργούν ως πνευματικό περιβάλλον και έτσι χρησιμοποιούνται. Για τον Μπάμπη Άννινο περισσότερα στη διατριβή του Ηλία Τουμασάτου, *Χαράλαμπος (Μπάμπης) Άννινος (1852-1934). Ένας Επτανήσιος στην Αθήνα,* διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Ιόνιο Παν/μιο, Κέρκυρα 2014. Βλ. Μπάμπης Άννινος, *Ιστορικά Σημειώματα* μετά πολλών εικόνων, Τυπογραφείον «Εστία», Εν Αθήναις 1925, σ. 5.

δεν επέδρασαν τόσο δραστικά στη φαναριωτοκρατούμενη Αθήνα. Ο Ι.Α. Τυπάλδος προβληματίστηκε για τη συνύπαρξη των δύο πνευματικών παραδόσεων, Αθήνας και Επτανήσου, εν όψει της Ένωσης.[176]

Στο σημείο αυτό θεωρούμε πως η διαδρομή της νεοελληνικής λογοτεχνίας επηρεάστηκε από την πνευματικότητα της Κέρκυρας και γενικότερα η διάπλαση των νεοελλήνων καθορίστηκε από τον ιδανισμό των Επτανησίων, καθώς οι υψηλές τους ιδέες διαμόρφωσαν τον λανθάνοντα απώτερο σκοπό του μαθήματος των Νέων Ελληνικών. Διαφαίνεται στον πρόλογο του Ευάγγελου Κ. Κοφινιώτη πως μπορεί να έχουμε μια μαρτυρία της επίδρασης των Επτανησίων, οι οποίοι καλλιέργησαν νωρίτερα από το ρομαντισμό και διέσωσαν μέσα από λυρική ποίηση και λυρική αρμονία το εθνικό φρόνημα, την αγάπη στην πατρίδα, υμνώντας τη έξω από τα Επτάνησα με ένα πνεύμα καθολικό και κοντινό στο 1821. Έτσι μπορεί να εξηγηθεί ο τρόπος σκέψης, ο διδακτισμός των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων*: «[...] Τα αναγνώσματα ταύτα είναι καταλληλότατα προς ον προωρίσθησαν σκοπόν και μεγάλως θέλουσι συντελέσει εις την ανάπτυξιν του πνεύματος και προς διάπλασιν χαρακτήρος όντως ελληνικού [...]».[177]

Τα φύλλα του *Ρωμηού* υπήρξαν «το πιστότερον κάτοπτρον της πολιτικής και κοινωνικής κινήσεως».[178] Στα 1884 διά του περιοδικού διακωμωδείται η επικαιρότητα και αποτιμάται το πνευματικό κλίμα της εποχής με επιπόλαιη ματιά. Ωστόσο, οι Επτανήσιοι συμβάλλουν διατηρώντας ζωντανό το πνεύμα της αρετής και κατοχυρώνουν τις πράξεις τους και θεωρητικά. Ενδεικτικά, ακόμα και στον Επτανήσιο Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο (1815 – 1881), στα *Άσματα δημοτικά της Ελλάδος* εκφράζονται «[…] ιδέες τολμηρές με ρομαντική θέρμη, καινοτόμες: η

---

[176] Ι.Α. Τυπάλδος, «Η Ένωσις των Ιονίων μετά του Βασιλείου της Ελλάδος», *Χρυσαλλίς*, τ. Α΄, φυλλ. 19, 1.10.1863, σ. 582.

[177] *Αναγνώσματα Νεωτέρων Ελλήνων Λογογράφων και Ποιητών* υπό Ευάγγ. Κ. Κοφινιώτου, εκ του Τυπογραφείου «Ο Παλαμήδης», Εν Αθήναις 1884. «Τοις εντευξομένοις» πρόλογος του Ευάγγ. Κοφινιώτου στο εν λόγω αναγνωστικό.

[178] Βλ. εφημ. *Εστία*, Έτος ΚΣΤ΄, Αριθ. 9021, Εσπέρα Τρίτη 3 Σεπτεμβρίου 1919. Το άρθρο για τον Σουρή υπογράφει ο Δ.Οικ. Καλαποθάκης.

σημασία της μελέτης του μεσαιωνικού ελληνισμού για την κατανόηση της λαϊκής δημιουργίας, των δημοτικών τραγουδιών, η ενότητα του αρχαίου, του μέσου και του νεότερου πολιτισμού μας […]».[179] Ο σκοπός, λοιπόν, των εγχειριδίων Νέων Ελληνικών της πρώτης σειράς (1884 – 1909) επηρεάστηκε και διαμορφώθηκε «υπογείως» από την επτανησιακή παρουσία, όπως αναδεικνύεται μέσα από τα πεζά κείμενα, ενώ τα ποιήματα επιλέγονται με τα κριτήρια του ρομαντισμού.[180]

Στους ανθολόγους της πρώτης σειράς Επτανησίων ποιητών (1884 – 1909) δεν ανθολογείται ο Λορ. Μαβίλης, εκτός από την έκδοση εγχειριδίου για τη λογοτεχνία στην Κωνσταντινούπολη το 1908 των Π.Γ. Ιωαννίδου και Δ.Π. Δαμασκηνού. Η αναφορά αυτή στον ποιητή πιστοποιεί την αναγνωρισμένη αξία και την ενδεδειγμένη παρουσία του στα εκτός του ελλαδικού χώρου σχολικά εγχειρίδια.

Οι γλωσσικές θέσεις του Λορ. Μαβίλη αναδεικνύονται και μέσα από την τοποθέτησή του στη μετάφραση του Ιάκωβου Πολυλά καθώς μάχεται για ό,τι γράφηκε στο ΦΕΚ 252, στα 1884. «[...] Ο Μαβίλης επαίνεσε τη γλωσσική προσπάθεια του μεταφραστή Πολυλά να υπερβεί την κατά τον Βικέλα «γνήσια» δημοτική γλώσσα, εξευγενίζοντάς την και αναβιβάζοντάς τη στη σφαίρα της τέχνης […]».[181] Ο Μαβίλης ασκεί κριτική στους διανοούμενους των Αθηνών και στους συναδέλφους του βουλευτές με πειστικά επιχειρήματα για το γλωσσικό, ωστόσο διαφαίνεται και η τοποθέτησή του, πιστός στον Ιάκ. Πολυλά. Προσπαθεί

---

[179] Βλ. Άννα Ταμπάκη, «Η μετάβαση από τον διαφωτισμό στον ρομαντισμό στον Ελληνικό 19ο αιώνα. Η περίπτωση του Ιωάννη και του Σπυρίδωνα Ζαμπέλιου», *Πρακτικά του Ε΄ Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου,* Αργοστόλι – Ληξούρι, 17-21 Μαΐου 1986, τ. 4ος, Αργοστόλι 1991, σ. 208.

[180] Για την κατεύθυνση των λογίων σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα στην εποχή αυτή, διερωτάται το 1883 ο Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις σε άρθρο του στην *Εστία*: «διατί δεν καλλιεργούσιν οι Έλληνες την δημώδη γλώσσαν;». Και ο Ροΐδης ανταπαντά: «[...] Παν το μη αφορήτως σχολαστικόν φαίνεται ημίν σήμερον χυδαίον. [...] Τους δεδακρυσμένους οφθαλμούς ξηραίνει ο αναδιπλασιασμός, οι δε «δακρυσμένοι» όζουσιν αφορισμού των λογίων, δημοτικής επιτηδεύσεως, Επτανήσου και Λασκαράτου [...]», αναγνωρίζοντας την παρουσία των Επτανησίων και την γλωσσική τους επιρροή στην Αθήνα, όσο επιδέχονταν οι συνθήκες. Βλ. Εμμ. Κριαράς, *Επιλογή από το έργο του*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 24 – 25.

[181] Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι*… , ό.π., σ. 389.

να τον αποκαταστήσει και να προστατεύσει την αξία της μετάφρασής του από αμαθείς πολιτικούς ή κάποια «άλλα μικρόβια»,[182] όπως τα χαρακτηρίζει. Στο ΦΕΚ 252/1884, όπου και η έκθεσις της Επιτροπείας των κριτών των διδακτικών βιβλίων της κατωτέρας εκπαιδεύσεως,[183] οι «φιλολογίζοντες» εκφράζονται αρνητικά για την *Οδύσσεια* του Ιάκωβου Πολυλά.

Μόλις το 1895 εισάγεται η υποχρεωτική εκπαίδευση. Σημαντικό είναι να έχουμε υπόψη μας ότι ο νεοέλληνας αστός έρχεται στην κοινωνική επιφάνεια στα 1880 και 1890. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Γ. Βεντήρης, «ενσυνειδήτως ή εμμέσως σχηματίζει τον νεοέλληνα αστό ο Χαρίλαος Τρικούπης».[184] Από το 1884 ως το 1896 κατατίθενται προς ψήφιση στη Βουλή νομοσχέδια με την ευγενή επιδίωξη να βελτιωθεί η παιδεία και η Μέση Εκπαίδευση γενικότερα. Η αμάθεια, σωστότερα η ημιμάθεια, βρισκόταν σε έξαρση. Η επιψήφιση όμως των νομοσχεδίων αναβαλλόταν επ' αόριστον και η κακή συγκυρία ματαίωσε την ψήφιση λόγω πτώσης της κυβέρνησης.[185]

Με πρωτοβουλία του Ν. Πολίτη, που κατείχε το 1884 τη θέση του Γενικού Γραμματέα στο Υπουργείο Παιδείας, εισάγονται τα Νέα Ελληνικά ως μάθημα αυτοτελές στη Μέση Εκπαίδευση. Η διδακτέα ύλη για τα Νέα Ελληνικά δίδεται

---

[182] «[…] Ο Λαυρέντιος Μαβίλλης, όστις τοιούτον θαυμασμόν είχε προς τον Πολυλάν, ώστε αντέγραφε ιδία χειρί την Ιλιάδα, ην είχε μεταφράσει ούτος. Κατά το 1896 ο Πολυλάς εξέπεμπε τον τελευταίον αυτού στεναγμόν, ούτω δε εξέλιπεν, όχι μόνον μία υπέροχος φιλολογική φυσιογνωμία, αλλά και εις άτεγκτος χαρακτήρ, και εις πολίτης, όμοιον του οποίου πρέπει ν' αναζητήση τις εν Ρώμη εις την ακμήν της μεγάλης Δημοκρατίας. […]». Βλ. Θ. Βελλιανίτου, «Πολυλάς, Μαρκοράς…», *ό.π.,* σ. 247 και «[…] Εγώ δεν απαρνήθηκα κανέναν, ούτε Ψυχάρη ούτε Φιλήντα κ.τ.λ. δε μπορούσα όμως ρητώς να φορτωθώ και όλες τες αμαρτίες τους εις τη ράχη μου, λέγοντας π.χ. πως εγκρίνω και επιδοκιμάζω όλα τα τερατουργήματά τους […]». Βλ. Λορ. Μαβίλη, «Επιστολή στη Δίδα Ελένη Θεοτόκη» στο βιβλίο *Τα έργα του Λορέντσου Μαβίλη,* έκδοση δεύτερη, εκδότης Στέφανος Πάργας, Βιβλιοπωλείο και εκδόσεις των Γραμμάτων, Αλεξάντρεια 1922, σ. 199.

[183] ΦΕΚ 252/1884 «Έκθεσις της Επιτροπείας των κριτών των διδακτικών βιβλίων της κατωτέρας εκπαιδεύσεως».

[184] Γεωργίου Βεντήρη, *Η Ελλάς το 1910 – 1920*, εκδ. οίκος Ίκαρος[2], Αθήνα 1970 από το μέρος πρώτον «Οι Πρόδρομοι», σ. 25.

[185] Βλ. Κώστας Βεργόπουλος, *Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19ο αιώνα* (Η ελληνική κοινωνία στα 1880-1895) Εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1978, σ. 45-82.

στο πρόγραμμα του 1884 αναλυτικά και η εγκύκλιος με αριθμ. πρωτ. 8093/21 Νοεμβρίου ρυθμίζει περισσότερα για το μάθημα. Παρουσιάζοντας τα χαρακτηριστικά της εποχής ο Γ. Κορδάτος αναφέρει: «[…] Στα χρόνια όμως αυτά – βρισκόμαστε στα 1880 – έγιναν μεγάλες πολιτικές και κοινωνικές ζυμώσεις στη χώρα μας. Η Μεγάλη Ιδέα ήταν το σύνθημα του Νεοελληνικού εθνικισμού, ενώ από την άλλη μεριά είχε αναπτυχθεί και ο εθνικισμός των άλλων λαών της Βαλκανικής και έτσι οι πολιτικές εξαπλωτικές βλέψεις του ελληνικού κράτους συγκρούονταν με τις αντίστοιχες βλέψεις των άλλων βαλκανικών λαών. Μέσα στον πυρετό του νεοελληνικού εθνικισμού έμμεσα ήρθε πάλι στη μέση το γλωσσικό ζήτημα […]».[186]

Ο Α.Ρ. Ραγκαβής συγκατέλεγε τον Βαλαωρίτη στους σύγχρονους μεγάλους ποιητές.[187] Ο αφορισμός πως η ένωση της Επτανήσου ήταν πολιτικό πρόγραμμα, αλλά συγχρόνως ήταν και πηγή για σύνθεση ποίησης εθνικής πιστώνεται στον ποιητή. Εξάλλου, «[...] τα πατριωτικά ποιήματα των «Μνημοσύνων» απέβλεπαν στην προβολή ενός νέου επιτυχημένου προτύπου εθνικής ποίησης, κοινής αποδοχής και πανελλήνιας εμβέλειας [...]».[188] Ο ίδιος ο Βαλαωρίτης εξηγεί ότι «[…] συνεταύτισε το πολιτικόν του στάδιον μετά του ποιητικού, πεποιθώς ότι το μέλλον και η ζωή της Ελλάδος δεν ηδύναντο να πηγάσωσι εκ της συγχωνεύσεως παρά εκ της αφομοιώσεως της πολιτικής ιδέας μετά του ποιητικού αισθήματος […]».[189]

Θα ήταν χρήσιμο να το δούμε έτσι, πως ο Βαλαωρίτης ήταν ο «στρατευμένος ποιητής» στο ιδεώδες της πατρίδας.[190] Γίνεται φανερό πως «[…] ο

---

[186] Γιάννη Κ. Κορδάτου, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, εκδότης Γ. Λουκάτος (Καλλιθέα), Αθήνα 1943, σ. 109.

[187] Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι και ο Σολωμός*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2001, σ. 278.

[188] Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι και ο Σολωμός*,... ό.π., σ. 274.

[189] *Ανέκδοτος επιστολή του Βαλαωρίτου: Εν Λευκάδι τη 22α Αυγούστου 1868, Εστία Εικονογραφημένη*, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1890, σ. 38.

[190] Κωστή Παλαμά, «Ο Σολωμός και η Εθνική αγωγή», *Εθνική Αγωγή*, τ. Α΄, 1898, σ. 51. Ο Βαλαωρίτης εισήγαγε την φιλοπατρία στην ποίηση και την ποίηση στη φιλοπατρία.

Αριστοτέλης Βαλαωρίτης χωρίς να πρωτοτυπεί, ενέταξε στο εθνικό πάνθεο τους κλέφτες και τους αρματολούς, τους προεπαναστατικούς Σουλιώτες κι αυτό ακόμη το Χόρμοβο που το έκαμε ολοκαύτωμα ή βεντέτα του Αλή Πασά […]».[191]

Ο Παλαμάς διασώζει ότι ο ποιητής υπήρξε αληθινός πατριδολάτρης.[192] Οι γλωσσικές του επιλογές, η δημοτική για την ποίησή του και η καθαρεύουσα σε πιο επίσημα κείμενα συνέτειναν στο να καταστεί ο Βαλαωρίτης σημείο αναφοράς για τους πανεπιστημιακούς κύκλους των Αθηνών για να συμβιβάσει τα διεστώτα, «[…] δηλαδή να επέλθει η προσέγγιση και μία πρώτη συμφιλίωση μεταξύ της δημοτικής και του φθίνοντος γλωσσικού αρχαϊσμού […]». Ο Αρ. Βαλαωρίτης επιλέχθηκε – για να μην πούμε προσκλήθηκε και προκλήθηκε την κρίσιμη στιγμή – για να σβήσει τη φωτιά του μαχητικού δημοτικισμού, που φαινόταν ότι σύντομα θα ξεσπάσει […]».[193]

Ο ποιητής προσπάθησε να μεταφέρει στην Αθήνα τις ιδέες και τις πρακτικές του επτανησιακού χώρου ακολουθώντας τα τολμηρά βήματα του Ι. Πολυλά, ο οποίος επιχείρησε να «μεταγγίσει στη φαναριωτοκρατούμενη και λογιωτατοκρατούμενη Αθήνα τη σολωμική ιδέα».[194] Γλωσσικά και αισθητικά ο ποιητής ευθυγραμμίστηκε με το αθηναϊκό και φαναριώτικο ποιητικό κλίμα των δύο προηγούμενων δεκαετιών, όπως καταδεικνύεται από την πρώτη του ποιητική συλλογή, το 1847, *Στιχουργήματα*.[195] Η επίδραση του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη στη λογοτεχνική Αθήνα στα 1884 – 1896 έχει σαν συνέπεια την κυριαρχία του ως δεσπόζουσας ποιητικής φωνής σε όλες τις ανθολογίες. Ουσιαστικά ανθολογείται με τον «Ανδριάντα Γρηγορίου Ε΄» στα εγχειρίδια της δεύτερης σειράς *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* (1909 – 1913). Το ενδιαφέρον των ανθολόγων εστιάζεται σε ποιητικά κείμενα από θεματική άποψη «ανώδυνα» και σε πεζά, τα

---

[191] Σπ.Ι. Ασδραχάς, «Κοινωνική συνοχή, ταξικότητα και εθνισμός», εφημ. *Καθημερινή*, «Τέχνες και Γράμματα», Κυριακή 22 Ιανουαρίου 2012, σ. 4.

[192] Κωστή Παλαμά, «Ο Σολωμός και η Εθνική αγωγή», *Εθνική Αγωγή*, τ. Α΄, 1898, σ. 51.

[193] Θεοδόσης Πυλαρινός, *Επτανησιακή Σχολή*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003, σ. 85, 156.

[194] Λορέντσου Μαβίλη, *Τα κριτικά κείμενα…*, ό.π., σ. 19.

[195] Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι...*, ό.π., σ. 110.

οποία εκφράζουν τα ιδεώδη της Ελλάδας, δηλαδή κείμενα κατεξοχήν πατριωτικά. Η δημοτική γλώσσα και η εθνική παράδοση διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο στην εξέλιξη της λογοτεχνίας και της γραφής των ανθολογίων και συνδέονται άρρηκτα στα 1884. [196]

Ο Βαλαωρίτης παραμένει επίκαιρος ως ποιητής και η εθνικοπατριωτική ιδεολογία του, προβαλλόμενη στη λογοτεχνία, προδιαγράφει τη μελλοντική μας εθνική πορεία. Κατά τον Σπ. Ι. Ασδραχά, «[…] σήμερα [2012] δεν εκκρεμούν αλυτρωτικά ποθούμενα: εκκρεμεί η ανασηματοδότηση του εθνισμού και ο Βαλαωρίτης δεν έχει να προσφέρει τίποτε ως προς αυτό, πέραν από μία αναλογία: πρόκειται για την εθνικοποίηση της ταξικότητας. Με τους σημερινούς όρους δεν είναι δυνατό όλες οι κοινωνικές τάξεις να ενωθούν σε ένα εθνικό μέτωπο, όπως συμβαίνει με τον πόλεμο που φέρνει αντιμέτωπα κράτη […]».[197]

Ο εθνικόφρων και εκφραστής των υψηλών ιδεωδών, Αριστοτέλης Βαλαωρίτης ανθολογείται με μεγάλη συχνότητα στα εγχειρίδια. Η εύληπτη από τους αναγνώστες ποίησή του ήταν φυσικό να επικρατήσει γλωσσικά. Ωστόσο, στην πρώτη σειρά εγχειριδίων απουσιάζει ο Βαλαωρίτης και οι άλλοι Επτανήσιοι ποιητές. Αν και, κατά τη μαρτυρία του γιού του, Ι.Α. Βαλαωρίτη, ο Δροσίνης

---

[196] Η περιρρέουσα ατμόσφαιρα την εποχή αυτή ήταν πατριδοκεντρική και ελληνοκεντρική. Ήδη στα 1876 στο βιβλίο *Εθνική Κατήχησις* ερανισθείσα υπό Α.Σ. Βυζαντίου στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για οριοθέτηση και αποσαφήνιση της έννοιας της «Πατρίδας». (Βλ. *Εστία*, 15 Φεβρουαρίου 1876 τ. Α΄, κεφ. 1ον, σ. 1-2, όπου σε συνέχειες τυπώνεται η «Εθνική Κατήχησις» υπό Α.Σ. Βυζαντίου). Έχουμε σε μορφή ερωταποκρίσεων την ιδεολογική προσέγγιση του όρου «Πατρίς». Βλ. και *Πανδώρα*, 15 Μαΐου 1871, τ. ΚΒ΄, Φυλλάδιον 508, σ. 338 έως 339. Για να έχουμε μια ιδέα για το πώς διαχειρίζονταν οι άνθρωποι της εποχής το θέμα «Ελληνικότητα», λαϊκά ήθη και έθιμα, δηλαδή την απαρχή της λαογραφίας βλ. για το «Δημοτικό Άσμα» που διασώζει στην *Πανδώρα* ο Ευθ. Καστόρχης, τόμος ΚΒ΄, σ. 31. Στην *Πανδώρα* έχουμε «Δημοτική ποίηση» δημοσιευμένη· στην ουσία είναι έντεχνη ποίηση, δεν είναι δημοτικό τραγούδι. Ο τίτλος όμως «Δημοτική ποίηση» φανερώνει την επίδραση από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα των χρόνων αυτών. Αντιγράφουμε το απόσπασμα: […] *Πολίτα όπου κάθεσαι εις την δασώδη πόλιν / Έλα εδώ 'ς το Ψυχικό, σ' αυτόν τον άγιο τόπο / Να πιης νερό αγγελικό, νερό του παραδείσου / Νερό που πίνει ο ποιμήν, και ευλογεί τον Πλάστην* […]. Υπογράφεται τη 23η Φεβρουαρίου εν Ψυχικώ. Βλ. *Πανδώρα*, τ. ΙΣΤ, 1865 – 1866, σ. 22.

[197] Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Κοινωνική συνοχή…», *ό.π.,* σ. 4.

εργάστηκε για την επανέκδοση των ποιητικών έργων του πατέρα του, της εκδόσεως του 1891, και υπήρξε προσωπικός φίλος με τον Γ. Δροσίνη, εκείνος δεν τον ενέταξε στο αναγνωστικό του. Ο ανθολόγος ακολουθούσε τη γραμμή του Νικολάου Πολίτη, η οποία επέβαλε να περιλάβει συγκεκριμένη ύλη, τόσο στον πεζό όσο και στον ποιητικό λόγο.[198]

Αναγνωρίζουν οι ανθολόγοι τις ιστορικές αναφορές στα ποιήματά του, που εξυπηρετούν κατά τον προσφορότερο τρόπο τα παιδευτικά ιδανικά. Συνεπώς, ο Βαλαωρίτης περνά στην πρώτη γραμμή των ποιητών και ο ρομαντισμός του αφυπνίζει και «γλυκαίνει» τη μαθητιώσα νεολαία από το 1900 και έκτοτε. Τον αναδεικνύουν τα ιστορικά και γεμάτα πληροφορίες ποιήματά του ως ερευνητή ηθών, εθίμων και παραδόσεων του ελληνικού έθνους. Ακριβώς αυτό είναι που χρειάζεται την εποχή αυτή για τη διαπαιδαγώγηση των ελληνοπαίδων. Δηλαδή, η σύνδεση με τις ρίζες και η επαφή με το ένδοξο ’21, ένα ηρωικό πνεύμα, έναν υγιή ρομαντισμό. Ως ρομαντικό τον εννοούν οι ανθολόγοι από το 1903 και στη συνέχεια, που τον ανθολογούν μετά πάθους.

Συνεπαρμένη από το κλίμα του ρομαντισμού, η «εν Αθήναις Β΄ των Ελλήνων Συνέλευσις» ψηφίζει την προβολή και τη διάδοση της ποίησης του Αλέξανδρου Σούτσου. Το 1864 γνωρίζει ο Αλ. Σούτσος την τιμή από την κεντρική εξουσία,[199] επί της βασιλείας Γεωργίου του Α΄, τα έργα του να δημοσιεύονται δωρεάν και να διανέμονται «εις τα Γυμνάσια, τας βιβλιοθήκας και τα λοιπά εκπαιδευτικά καταστήματα».[200] Πιστοποιεί ο Κ. Παλαμάς πως η Αθήνα

---

[198] Βλ. Αρ. Βαλαωρίτης, *Βίος, Επιστολές και Ποιητικά Κείμενα*, τ. Α΄, εκδ. Ίκαρος, σ. 11, όπου αναφέρεται: «Οφείλω να ομολογήσω χάριτας τω φίλω Γεωργίω Δροσίνη επί τη πολυτίμω αρωγή, ην μοι παρέσχε εν τούτω». Εννοεί ο ποιητής την παραβολή των ποιημάτων του προς την πρώτη έκδοσή τους και προς τα χειρόγραφα, για την οποία βοήθησε ο Γ. Δροσίνης.

[199] Βλ. Επίσημος Εφημερίς της Συνελεύσεως, Συνεδριάσεις 272 και 273 της 5ης και 12ης Ιουνίου 1864. Αριθ. φ. 21, τ. 5ος, Εν Αθήναις 21 Ιουλίου 1864, σ. 162.

[200] Αντιγράφουμε από το φύλλο εφημερίδας 21/21 Ιουλίου 1864 το ψήφισμα: «Η εν Αθήναις Β΄ των Ελλήνων Συνέλευσις ψηφίζει: Άρθρον 1. Άπασαι του Αλεξάνδρου Σούτσου αι συγγραφαί δημοσιεύονται δωρεάν εν τω Εθνικώ Τυπογραφείω διά χάρτου χορηγουμένου εκ του προϋπολογισμού της Συνελεύσεως. [...] Άρθρον 3. Εκ των τυποθησομένων (sic) 2.300 σωμάτων λαμβάνει 400 αντίτυπα η Συνέλευσις, ίνα

στα ποιητικά της θριάμβευε με τους στίχους των Σούτσων και του Ραγκαβή. Η Αθήνα ανέχεται, λέει ο ποιητής, «το Βαλαωρίτη από λόγους κοινωνικούς περισσότερο, που θαυμαστής του είναι και ο Τρικούπης. Ωστόσο η ατμόσφαιρά της είναι παραγεμισμένη στα ποιητικά της από αέρα Σουτσικό και Ραγκαβικό».[201] Βέβαια, την εποχή αυτή «[...] ο δημοτικός οργασμός κινημένος από την παράδοση του Σολωμού, ξεθυμαίνει στα στενά σύνορα του Κερκυραίου. Η καθαρεύουσα ανενόχλητη τραβά το δρόμο της στη γλώσσα της φιλολογίας και της πολιτικής. [...] Ο Βαλαωρίτης του «Διάκου» και του «Αστραπόγιαννου» ακούγεται κι αυτός στο βήμα με όλη την υπερκαθαρεύουσα των πεζογραφημάτων του [...]».[202] Τελικά η Αθήνα αναγνωρίζει την αξία του Δ. Σολωμού και ως εθνικού ποιητή και ως μεγάλου τεχνίτη του λόγου με χρονική καθυστέρηση.

Οι προσκολλημένοι στους Ευρωπαίους κλασικιστές αντιπαθούν «τους Σολωμούς και όλους τους Επτανήσιους, όπως καταφρονετικά βλέπουν τους Σούτσους και την Αθήνα τους».[203] Θα θεωρήσουμε, συνεπώς, δικαιολογημένη την αγωνία των Επτανησίων να επιβιώσουν στη πρωτεύουσα ως εργάτες του λόγου, μέσα σε αντικρουόμενους κύκλους κλασικιστών και ρομαντικών. Η προσπάθεια του Ι. Πολυλά επικεντρωνόταν στην πρόσληψη του σολωμικού έργου από τους πνευματικούς κύκλους της Αθήνας. Στη συνείδηση των καλλιεργημένων πνευματικών ανθρώπων της πρωτεύουσας, εν τέλει, περνά η σολωμική δημοτική και η σολωμική ποίηση· και είναι αυτοί οι πνευματικοί άνθρωποι που εν μέσω δυσκολιών θα διαχειρισθούν την πνευματική περιουσία του Δ. Σολωμού.[204] Τώρα

διανεμηθώσιν αναλόγως εις τα Γυμνάσια, Βιβλιοθήκας και λοιπά εκπαιδευτικά καταστήματα· τα δε υπολειπόμενα αφίενται εις τους νομίμους κληρονόμους του ποιητού».

[201] Κ. Παλαμά, «Γλώσσα και Πολιτική», *Άπαντα*, τ. 12ος, σ. 39

[202] Κ. Παλαμά, «Γλώσσα και Πολιτική»…, ό.π., 37.

[203] Κ. Παλαμά, ό.π., σ. 511. Ο Παλαμάς δείχνει από τους αντιπαθούντες την επτανησιακή ποίηση κλασικιστές τον Δ. Βερναρδάκη.

[204] «[…] Η πρωτεύουσα συγκέντρωνε με αύξοντες ρυθμούς ό,τι ζωτικότερο είχε να επιδείξει η άλλη Ελλάδα και, με τάσεις αποδέσμευσης από το συντηρητικό παρελθόν, έπειτα από μια ψυχρή, λόγια και εν πολλοίς καθαρεύουσα λογοτεχνική παραγωγή, και ως χώρος πολλαπλά πρόσφορος για αλλαγές επαγγέλθηκε πανελλήνιες συνθέσεις στο πεδίο της λογοτεχνίας και της γλώσσας με όχημα τη δημοτική […]». Βλ. Λορέντσου

πλέον η πατριδολατρική τάση και η λανθανόντως μεγαλοϊδεατική προοπτική επιτρέπουν στους Επτανήσιους ποιητές να καταδείξουν τα φρονήματά τους, δηλαδή τη δημοτική γλώσσα και το γνήσιο περί πατρίδας αίσθημα. Πρέπει να ειπωθεί ότι η κοινωνία έμεινε ξένη και αδιάφορη προς το έργο του Δ. Σολωμού εξαιτίας του εθισμού της σε είδος ποίησης ευκολονόητο, όπως τα ρομαντικά και «βυρωνίζοντα» ποιήματα.[205]

Όμως και στα 1915 τα λογοτεχνικά πνεύματα εκφράζουν κάποια σύγχυση ως προς την ποίηση του Δ. Σολωμού και των νοημάτων της. Μάλλον παραγνωρίζεται και δεν εκτιμάται η προσφορά του, έστω και αν προηγήθηκε από τον Ι. Πολυλά και τον Λορ. Μαβίλη η ανάδειξη του ποιητή και της τέχνης του, όχι στον κερκυραϊκό χώρο, όπου ήταν ήδη σεβαστός και αποδεκτός, αλλά στο «κλεινόν άστυ». Στο σχετικό ΦΕΚ 58/7 Μαρτίου 1915,[206] στην έκθεση της Επιτροπείας αναφέρεται το εξής: «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» Δ. Σολωμού (σ. 187). Αστοχώτατον, ίνα μη τι άλλο είπωμεν, είνε το ως σκοπός! προτασσόμενον σημείωμα του συλλογέως εις τον Εθνικόν Ύμνον: «Ποίον βίον έζη η Ελλάς κατά τους χρόνους της δουλείας και πως κατώρθωσε ν' ανακτήση την ελευθερίαν της». Βέβαια, η αναγωγή του Δ. Σολωμού σε εθνικό ποιητή δεν προσθέτει κάτι περισσότερο στην ποιητική του υπόληψη, όμως αυτό συνετέλεσε κυριολεκτικά στο να προτιμούν οι ανθολόγοι, όχι τη νεανική εμφάνιση του ποιητή από την «Ξανθούλα» και μετέπειτα, αλλά το ώριμο έργο του, της εποχής της Κέρκυρας.

Η αντίθεση ανάμεσα στους Αθηναίους και στους Επτανησίους συνιστά την πρώτη μεγάλη διαμάχη για τη γλώσσα της ποίησης. «[…] Στην πλάνη της

Μαβίλη, *Τα κριτικά*…, ό.π., σ. 14.

[205] Κ. Παλαμά, *ό.π.,* σ. 64. Σημαντική είναι η παρατήρηση του Κ. Παλαμά για την αποδοχή του σολωμικού έργου: «[…] Αν έλειπαν τα δύο τετράστιχα του Ύμνου (ένας η δύο στίχοι τους πέρασαν μάλιστα στη χώρα της παροιμίας), αν ελείπανε κάποια τραγουδάκια του μελωδικά τονισμένα και αντιλαλούμενα γλυκά, κοινωνία δεν έχει με τον πολύ κόσμον ο Σολωμός· το έργο του το πρόσεξε ο λαός μόλις λιγάκι περισσότερο από το έργο του Κάλβου […]».

[206] ΦΕΚ 58/7 Μαρτίου 1915, σ. 185, όπου η «Έκθεσις της κριτικής επιτροπείας επί των εις κρίσιν υποβληθέντων Νεοελληνικών αναγνωσμάτων διά τας τρεις τάξεις του Ελληνικού σχολείου και τας δύο κατωτέρας τάξεις του Γυμνασίου».

αρχαιοτροπίας θυσίαζαν [οι Αθηναίοι ρομαντικοί] τις όποιες ποιητικές αρετές τους ντύνοντας το φυσικό τους αίσθημα σε αφύσικη γλώσσα, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις, κυρίως ο Γ. Ζαλοκώστας, χρησιμοποιούν παράλληλα και την απλή δημοτική [...]». Ως διαχωριστικό όριο στη διαμάχη Επτανησίων και Αθηναίων τοποθετείται ο Δ. Σολωμός. Διότι οι Φαναριώτες Αθηναίοι ρομαντικοί έχουν υιοθετήσει το σύστημα της καθαρεύουσας και οι Επτανήσιοι τη ζωντανή δημοτική.[207] Υπενθυμίζουμε ότι έργα του ποιητή, όπως ο «Πόρφυρας» και τα σχεδιάσματα των «Ελεύθερων Πολιορκημένων», που δημοσιεύτηκαν πρώτη φορά το 1859 στην έκδοση που επιμελήθηκε ο Ιάκωβος Πολυλάς, δεν εντυπωσίασαν το κοινό, διότι η φήμη του ποιητή από τα απλά του τραγούδια μέχρι τον «Ύμνον» ήθελε τα ποιήματά του ακέραια έργα και όχι αποσπάσματα ημιτελών έργων, που ξεχείλιζαν από ιδεαλισμό. Πάντως, ο Παλαμάς δικαιώνεται, καθώς προφητεύει στα 1913 ότι τα ονόματα σολωμολατρεία, δημοτικισμός, ψυχαρισμός, μαλλιαρισμός θα σημειώνονται από τον ιστορικό σαν τίτλοι τιμής και σα συνθήματα μιας αναγέννησης.[208] Η εποχή μας προβάλλει αναμφισβήτητα τα πρωτεία του Σολωμού και τη δικαίωση των γλωσσικών του επιλογών, της δημοτικής γλώσσας και παραδέχεται «ωραίαν και αρμονικήν την γλώσσαν του λαού»,[209] όπως επιθυμούσε και ο μαθητής του, Ιούλιος Τυπάλδος. Ωστόσο, οι ελάσσονες Επτανήσιοι ποιητές συνέθεσαν το τοπίο, από όπου αναδείχτηκαν οι μεγάλοι Επτανήσιοι, Σολωμός, Κάλβος, Βαλαωρίτης, στο σχολικό αναγνωστικό και αξιοποιήθηκαν με τον τρόπο που οι διδάσκοντες γνωρίζουν και στην ένατη σειρά εγχειριδίων λογοτεχνίας (2003), που διανύουμε.

---

[207] Κ. Μπαλάσκα, «Παρατηρήσεις για τη γλώσσα στη νεοελληνική ποίηση», περ. *Φιλόλογος*, τχ. 125, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 358. Παραθέτουμε την επισήμανση του Κ. Μπαλάσκα για τη σολωμική γλώσσα: «[…] Ο Σολωμός θέλησε να κατακτήσει την ποιητική του γλώσσα με τρόπο φυσικό και όχι εκβιαστικό, όπως ο Κάλβος με την αμίλητη χειροποίητη γλώσσα του (που κατάφερε ωστόσο να θερμάνει με εσωτερική καύση) ή ο Βαλαωρίτης, που βάσισε την πληθωρική ομιλία του στην κλέφτικη γλώσσα και σε ιδιόλεκτα».

[208] Κ. Παλαμά, *Άπαντα*, τ. 10ος, σ. 339.

[209] Βλ. Ιούλιος Τυπάλδος, «Λόγος εκφωνηθείς παρά του κ. Ιουλίου Τυπάλδου εις μνημόσυνον του Ζακυνθίου ποιητού Διονυσίου Σολωμού», *Οδός Πανός*, τχ. 138, 2007, σ. 11.

Τη χρονιά που εκδίδεται το πρώτο αναγνωστικό, ο Λασκαράτος, «ο ισχνός και υψηλός εκείνος γέρων, με την αγαθήν και ειρωνικήν φυσιογνωμίαν», δίνει διάλεξη στο φιλολογικό σύλλογο «Παρνασσός» περί των προόδων της Κεφαλονιάς εδώ και πενήντα χρόνια, μετέχοντας στο γίγνεσθαι της πνευματικής Αθήνας, σε μια γλώσσα προσωπική με απόχρωση κεφαλονίτικη, όπως σχολιάζει ο συμπατριώτης του Ιωάννης Ζερβός.[210] Στο ποίημα «Γιατί τα τάλαρα τα λένε τάλαρα», η τέχνη της παρωδίας συνδυασμένη με ηθογραφική δύναμη εμφανίζει το ευθυμογραφικό σατιρικό τάλαντο του Λασκαράτου, κατά τον Ιωάννη Ζερβό.[211] Ο ανθολόγος, ευρυμαθής λόγιος, στο εγχειρίδιό του *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως του Γυμνασίου στηρίζει τον συμπατριώτη του με το όχι όμως απόλυτα επιτυχημένο σατιρικό ποίημα «Η μοναξιά του κάμπου». «[…] Ο Λασκαράτος εκπροσωπεί την πιο βαθιά λόγια λογοτεχνική κοινωνία των μεταγενέστερων ελληνικών χρόνων […]»,[212]κατά τον Κ.Θ. Δημαρά. Ο εκλαϊκευτικός ηθολογικός χαρακτήρας, ο παιδαγωγός, ο αντιρρητικός Επτανήσιος εκφράζονται με τη σάτιρα· ο Λασκαράτος «[…] δεν είναι διώκτης προλήψεων, δεν αποκαλύπτει το ωραίον, ηθικολογεί, είναι πολύ περισσότερον πολεμιστής ή όσον είναι ποιητής […]».[213] Στα σατιρικά ποιήματα συμπυκνώνεται το ψυχικό και πνευματικό κλίμα του Λασκαράτου. Για τα στοιχεία αυτά και επιλέγεται από τους ανθολόγους.

---

[210] Ιωάννης Ζερβός, «Ανδρέας Λασκαράτος» στον τόμο *Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αιώνος*, τόμος πρώτος, έκδοσις δευτέρα, εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1925, σ. 318, 326. Ο Ζερβός στη μελέτη του για τον Λασκαράτο διατυπώνει ένα ερώτημα γύρω από το οποίο περιστρέφονται τα σχόλιά του: Είναι σημαντικός λογοτέχνης ο Λασκαράτος; Είναι άξιος της φήμης του; Η απάντηση: «[…] Ο δικός μας ο Λασκαράτος στα σατυρικά (sic) του ποιήματα είναι αδύνατος εις το λυρισμό, κ' εκεί που γενικεύει τη σάτυρα, όπως στον *Πνίχτη*, παρουσιάζεται πολύ χαλαρός, ενώ εκεί που τη μερικεύει και τη συγχρονίζει, παρασύρεται πολύ σε προσωπικά, όπως στη *Βάρκα κανονιέρα*. […]».

[211] Ιωάννης Ζερβός, «Ανδρέας Λασκαράτος», *ό.π.,* σ. 319.

[212] Κ.Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1994, σ. 280 – 281.

[213] Γιώργος Γ. Αλισανδράτος, «Πώς είδε ο Παλαμάς τους Επτανήσιους ποιητές», *ό.π.,* σ. 1227.

Στα αναγνωστικά, εν τέλει, συμπεριλαμβάνονται ποιητές οι οποίοι «ηδυνήθησαν να δονήσουν τας ψυχάς των Ελλήνων επί γενεάς από των παραμονών της εθνικής αναγεννήσεως μέχρι της χθες».[214] Εξ ορισμού λοιπόν χωρίζονται σε όσους κατέκτησαν την κορυφή της τέχνης και στους ελάσσονες, που προστίθενται με τις ευγενείς τους προσπάθειες στο σώμα των ποιητών. Με το εξής σκεπτικό ο Γ. Σωτηριάδης διαχωρίζει την επτανησιακή ποίηση από του ελλαδικού χώρου, λέγοντας ότι η Επτάνησος αντιπροσωπεύει την άλλη Ελλάδα, η οποία είχε πάντοτε συνάφεια με το χριστιανικό και ευρωπαϊκό κόσμο, αλλά μεγάλωσε και γαλούχησε έξοχους νεοέλληνες ποιητές.[215]

α. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη του 1884. Το πρώτο σχολικό εγχειρίδιο νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Εγκαινιάζει ο Γ. Δροσίνης το πρώτο σχολικό εγχειρίδιο, ένα πρότυπο βιβλίο, προϊόν της εποχής του και της πνευματικής του ιστορίας, το οποίο ανοίγει οδό για τις μετέπειτα βελτιώσεις των αναγνωστικών. Οι πρώτοι ανθολόγοι Γ. Δροσίνης και Γ. Κασδόνης[216] τιτλοφόρησαν τις συλλογές τους για τις τρεις τάξεις του Ελληνικού σχολείου *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*. Ο τίτλος αυτός παγιώθηκε και διατηρήθηκε από τότε μέχρι την πρόσφατη μετονομασία των εγχειριδίων της

---

214 Ν.Γ. Πολίτου, «Γνωστοί ποιηταί δημοτικών ασμάτων», στον τόμο *Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αιώνος*, τ. Α΄, εκδ. Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1925, σ. 3.

215 Γ. Σωτηριάδου, «Ανδρέας Κάλβος», στον τόμο *Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αιώνος*, τ. Α΄, εκδ. Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1925, σ. 130.

216 Ο ιστορικός εκδοτικός οίκος του Γεωργίου Κασδόνη, μετέπειτα Ιωάννη Κολλάρου, δηλαδή το Βιβλιοπωλείον της Εστίας, προέκυψε από το περιοδικό *Εστία*. Στα 1884 κατά συγκυρία ο Αν. Κωνσταντινίδης αγόρασε το τυπογραφείο Ανδρ. Κορομηλά και κυριάρχησε στην εκδοτική αγορά της εποχής μέχρι το θάνατό του, το 1901. Αυτή την εποχή εμφανίζονται βιβλιοπωλεία που διακρίνονται για νέα προσέγγιση στην ύλη του βιβλίου και μέσα από τη δραστηριότητά τους συνδυάζουν και εκδοτική πρακτική. Ο Γ. Δροσίνης ενθουσιάστηκε από τη λογική αυτή, όταν είδε πλέον συστηματικό εκδοτικό οίκο αποφασισμένο να επενδύσει στην έκδοση των βιβλίων.

Νεοελληνικής Λογοτεχνίας σε *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Συγγραφείς ήταν οι λόγιοι της εποχής, καθηγητές του Πανεπιστημίου της Αθήνας, για παράδειγμα ο Κ. Παπαρρηγόπουλος, ο Δ. Βερναρδάκης και ποιητές, όπως ο Ηλίας Τανταλίδης, ο ρομαντικός Σ.Π. Βασιλειάδης και ο Θεόδωρος Ορφανίδης.

Στη διδακτέα ύλη των Νεοελλήνων συγγραφέων (εγκύκλιος 18093/21 Νοεμβρίου 1884), όπου το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως κανονίζει τη σειρά των διδακτέων κειμένων, «επί τριετή περίοδον», εκφράζοντας τις κειμενικές επιλογές του Νικολάου Πολίτη, περιέχονται οι εξής συγγραφείς: στη Γ΄ τάξη του Α΄ έτους ο Κ. Παπαρρηγόπουλος, ο Σπ. Ζαμπέλιος, ο Η. Τανταλίδης, ο. Σ.Ν. Βασιλειάδης, ο Δ. Βερναρδάκης, ο Α.Ρ. Ραγκαβής και ο Π. Καλλιγάς. Για το Β΄ έτος προτείνονται οι ίδιοι συγγραφείς από το υπουργείο με την προσθήκη του νομομαθή και φιλολόγου Μ. Ρενιέρη. Στο Γ΄ έτος προστίθεται ο Κ. Ασώπιος και ο Αλ. Σούτσος.

Όταν στα 1903 ο Γ. Δροσίνης εισηγείται στην *Εθνική Αγωγή* το ζήτημα των διδακτικών βιβλίων, προβάλλεται το διαρκές ζητούμενο την εποχή αυτή σχετικά με τα βιβλία, ότι «[...] η Ελλάς έχει εξ όλων των πολιτισμένων εθνών τα χειρότερα διδακτικά βιβλία δεν ημπορεί κανείς να το αμφησβητήση. Χειρότερα ως προς το περιεχόμενον και ως προς την εξωτερικήν μορφήν. Υπάρχουσι βέβαια και μερικά καλογραμμένα και καλοτυπωμένα, αλλά το σύνολον είνε οικτρόν. Και εις τούτο δεν πταίουν κυρίως οι γράφοντες ούτε οι εκδίδοντες, αλλά το Κράτος, το οποίον εδημιούργησεν αληθινήν αναρχίαν δι' αδεξιωτάτης νομοθεσίας, και αφήκε πλήρη ελευθερίαν εις την βιβλιοκαπηλίαν επί βλάβη των ικανών συγγραφέων και των ευσυνείδητων εκδοτών [...]».[217]

Ο Χαρίσιος Παπαμάρκος, στα 1897, στα *Αναγνωστικά των μικρών Ελληνοπαίδων* διαπιστώνει τη φαύλη ποιότητά των εγχειριδίων και καταδεικνύει την ανάγκη βελτιώσεώς τους.[218] Βεβαίως, αν και λυπηρή η κατάσταση, όπως την

---

[217] Περ. *Εθνική Αγωγή*, έτος ΣΤ΄ αρ. 3, 1 Φεβρουαρίου 1903, σ. 25

[218] Βλ. Χαρισίου Παπαμάρκου, *Τα αναγνωστικά των Μικρών Ελληνοπαίδων* υπό Χαρισίου Παπαμάρκου, τ. Α΄, εκ του Τυπογραφείου των αδελφών Περρή 1897. Επίσης τον συνοδευτικό Β΄ τόμο του ιδίου έργου: Χαρισίου Παπαμάρκου, *Τα*

αποτυπώνει ο Χ. Παπαμάρκος, δεν είναι απελπιστική.[219] Προκειμένου για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, υπήρχαν βιβλία, τα παιδιά μάθαιναν γράμματα, σύμφωνα με τις απαιτήσεις της εποχής και τις κυρίαρχες πολιτικές και ιδεολογικές κατευθύνσεις.

Δύο είναι οι αντιμαχόμενες τάσεις ως προς τα διδακτικά βιβλία σε κάθε περίπτωση: η μία επιζητεί να γίνουν τα διδακτικά βιβλία μονοπώλιο του κράτους και η άλλη προτείνει να μείνουν κτήμα των συγγραφέων και των εκδοτών. Η θέση του Γ. Δροσίνη συντάσσεται με την πρώτη ομάδα: «[...] δεν συμφωνώ προς τους ισχυριζόμενους ότι το κράτος δεν ημπορεί να τυπώση τα βιβλία των σχολείων και καλλίτερα και ευθηνότερα από τους ιδιώτας εκδότας [...]». Οι προτάσεις του Γ. Δροσίνη συνολικά είναι τρεις. Πρώτα πρώτα να επανέλθει ο διαγωνισμός για τη συγγραφή διδακτικών βιβλίων αλλά μεταρρυθμιζόμενος, δεύτερον οι κριτές να ορίζονται διά νόμου και όχι κατ' αρέσκειαν του υπουργού και τέλος η τιμή του βιβλίου να ορίζεται επί τη βάσει της δαπάνης, την οποία απαιτεί η εκτύπωση του καθενός βιβλίου.[220]

αναγνωστικά των μικρών Ελληνοπαίδων, τ. Β΄, εκ του Τυπογραφείου των αδελφών Περρή, Αθήνησι 1897. Προφανώς ο Χαρίσιος Παπαμάρκος συνέκρινε την γερμανική αντίληψη του διδακτικού εγχειριδίου με τα ελληνικά εγχειρίδια έχοντας υπόψη του την γερμανική πραγματικότητα, διότι εκεί πραγματοποίησε τις μεταπτυχιακές του σπουδές.

[219] Το 1871 ο νεοϊδρυμένος «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» έστειλε στη Δύση να σπουδάσουν παιδαγωγικά τους: Σ. Μωραΐτη, Χ. Παπαμάρκου και Ι. Δέλλιο. Γύρισαν το 1874 και ίδρυσαν το «Πρότυπον Δημοτικόν Σχολείον» με έξι τάξεις. Βλ. Τάσου Βαφειάδη, «Το σχολικό βιβλίο και η ιστορία του», περ. *Τα εκπαιδευτικά*, τχ. 1, Gutenberg, Αθήνα χ.χ., σ. 124.

[220] Αναλυτικότερα οι θέσεις του διατυπώνονται ως εξής:
«[…] Θα επανέλθει ο διαγωνισμός αλλά μεταρρυθμιζόμενος. Δεν θα επιτραπή η βράβευσις περισσότερων βιβλίων του ενός εξ εκάστου είδους, ειμή μόνον όταν ευρεθούν δύο ή τρία ίσης περίπου αξίας. Διότι δεν είνε ορθόν, αν η Πολιτεία διά των κριτών, ούς ώρισεν, εύρη υπολειπόμενα του αρίστου των υποβληθέντων τα λοιπά να θέτη και ταύτα εις ίσην μοίραν και να εξισώνη τα μέτρια και ελαττωματικά προς το ασυγκρίτως υπέρτερον […]».
«[…] Οι κριταί θα ορίζονται διά του νόμου και όχι κατ' αρεσκείαν του υπουργού, μεταξύ ανδρών επί των οποίων ουδεμία άμεσος ή έμμεσος πολιτική πίεσις δύναται να εξασκηθή ή άλλη τις διαφθορά συνειδήσεως. Η εξουσία αυτών θα επεκτείνεται αληθινή μέχρι της εκδόσεως των βραβευομένων βιβλίων, των οποίων θα καθιερωθούν ωρισμένα πρότυπα σχήματος, χάρτου, τύπου, χαρτοδέματος, λαμβανομένου υπ' όψιν

Αντιτίθεται στις απόψεις του Γ. Δροσίνη ο Επτανήσιος Χαράλαμπος Κυριακάτος, δημοδιδάσκαλος, που αρθρογραφεί στην *Εθνική Αγωγή*. «Προτείνω, λέγει σαφώς, να καταργηθή ο περί διαγωνισμού διδακτικών βιβλίων θεσμός και να εισάγονται ταύτα ελευθέρως εις τα σχολεία: «Διαγωνισμός διδακτικών βιβλίων!»,[221] απορεί και θαυμάζει ο Χ. Κυριακάτος, «Επιστημονικός έλεγχος της πνευματικής τροφής των Ελληνοπαίδων!! [...] Αμφιβάλλωμεν αν ο κ. Άγγελος Βλάχος εκέρδισεν εκ τόσων φιλολογικών του έργων, όσα ημπορεί να κερδίση ο συντάκτης ενός αλφαβηταρίου, όταν πνεύση ούριος άνεμος, όπως ουχί άπαξ συνέβη».[222]

«Οι διδάσκαλοι δεν ζητούσιν ευθύνας, αλλά καλά βιβλία»,[223] τονίζει ο Χ. Κυριακάτος. Το αίτημα αυτό δεν είναι νέο, ανέκυψε ταυτόχρονα με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους. Το *Σχέδιο της Επιτροπής του 1833* περί των διδακτικών βιβλίων ορίζει τα εξής: «[…] Εις την γλώσσαν μας προεξεδόθησαν Παιδικά μαθήματα υπό Γενναδίου και Λασάνη και έτερον τρίτομον σύγγραμμα υπό του μ(ακαρίτου) Βαρδαλάχου *Μαθήματα διά τους Παίδας* επιγραφόμενον. Διά τα γυμνάσια έχομεν χρείαν μιας Περιόδου ή Σειράς εγκυκλίων μαθημάτων, Γραμματικής, Λεξικού, Εγκυκλοπαιδείας και μικράς σειράς επιστημονικών μαθημάτων […]».[224]

ότι ο Σύλλογος ωφελίμων βιβλίων κατώρθωσε να δίδη εις ελαχίστην τιμήν βιβλίο ασυγκρίτως υπέρτερα ως προς την ευπρέπειαν από τα διδακτικά. Ούτω θα εξασφαλισθή, όσον και διά του μονοπωλίου η ευπρεπής έκδοσις των διδακτικών βιβλίων […]».

«[…] Ως προς δε την τιμήν, αυτή θα ορίζηται επί τη βάσει της δαπάνης, ην απαιτεί η έκδοσις εκάστου βιβλίου, λογιζομένης της δικαίας αμοιβής του γράψαντος και εν σχέσει πάντοτε προς τον αριθμόν των κυκλοφορούντων αντιτύπων κατά τον αριθμόν των μαθητών […]». *Εθνική Αγωγή*, αρ. 3, έτος ΣΤ΄, 1 Φεβρουαρίου 1903, σ. 26

221 *περ. Εθνική Αγωγή*, ό.π., σ. 68

222 Χαράλαμπος Κυριακάτος, «Επιστημονικός Έλεγχος της πνευματικής τροφής των ελληνοπαίδων», *περ. Εθνική Αγωγή*, ό.π., σ. 69.

223 *περ.Εθνική Αγωγή*, ό.π., σ. 68

224 Δαυίδ Αντωνίου, *Οι απαρχές του εκπαιδευτικού σχεδιασμού…,* ό.π., σ. 154.

Ο Κυριακάτος[225] υποστηρίζει σθεναρά τη θέση σχετικά με την κατάργηση του διαγωνισμού για την έγκριση των σχολικών βιβλίων με το αιτιολογικό ότι: «[...] ο ισχυρότατος λόγος, ο συνηγορών υπέρ της καταργήσεως του διαγωνισμού είνε, ότι δεν υπάρχει φόβος τα διδακτικά βιβλία να είνε χειρότερα από ό,τι είνε, τουναντίον δε γεννάται η ελπίς ότι πιθανόν διά της ελευθέρας εργασίας να προκύψωσι βιβλία ωφελιμώτερα [...]»[226] και συμπληρώνει το σκεπτικό του με την τυχόν πραγματοποίηση ποιοτικών βημάτων, αφού «[...] οι δάσκαλοι[227] εξάλλου θα ηδύναντο να μελετώσι τα βιβλία προτού να τα εισάγουν, διότι και ολίγα θα ήσαν και αυτοί μόνοι θα έφερον την ευθύνην της τυχόν κακής εκλογής των, ενώ τώρα είνε ανεύθυνοι· τοις αρκεί, ότι εισάγουν εγκεκριμένα [...]».[228]Ακολούθησε έντονος γραπτός διάλογος μεταξύ αναγνωστών της *Εθνικής Αγωγής* για το μονοπώλιο των διδακτικών βιβλίων. Οι συμμετέχοντες, που ήταν εκπαιδευτικοί ή άλλα ανήσυχα πνεύματα, διασταυρώνουν τις απόψεις τους και αλληλοαναιρούνται.

---

[225] Ο Χ. Κυριακάτος και ο μετέπειτα λαογράφος Δ. Λουκόπουλος, μαχητικοί δημοδιδάσκαλοι, αγωνίζονται κυρίως για την γλώσσα στο σχολείο και για το διδακτικό βιβλίο. Ο Χαράλαμπος Κυριακάτος συνέγραψε Δημώδη Παιδαγωγική. Βλ. Αλεξάνδρου Δελμούζου, *Το κρυφό σκολείο, 1908 – 1911*, εκδ. Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 21.

[226] περ. *Εθνική Αγωγή*, ό.π., σ. 68

[227] περ. *Εθνική Αγωγή*, ό.π., σ. 68

[228] Εν κατακλείδι οι προτάσεις του για τα διδακτικά βιβλία συμπυκνώνονται στη θέση: «[…] Ιδού η γνώμη μου. Ωρισμένη επιτροπή να κρίνη εκ των υποβαλλομένων δύο ή τρία εξ εκάστου είδους. Ταύτα να τυπώνει το δημόσιον και να πωλεί δι εν έτος. Οι διδάσκαλοι να κρατώσι καθημερινάς σημειώσεις περί της αξίας των βιβλίων, έχοντες ως βαρόμετρον την εν αυτοίς πρόοδον των μαθητών· εις ποία σημεία κινείται το ενδιαφέρον του, εις ποία καταπίπτει, πού δυσκολεύονται, πού ευκολύνονται κλπ. Εννοείται, τούτο δεν είνε έργο όλων των διδασκάλων αλλ’ οι επιθεωρηταί δύνανται να υποβοηθώσι τους υπολειπομένους ή και αυτοί οι ίδιοι επιθεωρούντες τα σχολεία να εφιστώσι επί τούτου την προσοχήν των. Μετά το πέρας του έτους να συνέρχωνται οι διδάσκαλοι και εν συνεργασία μετά του επιθεωρητού να υποβάλλωσι το γενικόν πόρισμα των παρατηρήσεων των εφ’ εκάστου βιβλίον εις το Υπουργείον, όπερ επί τη βάσει των πλειοτέρων ευμενών κρίσεων να εγκρίνη εν ή δύο εξ εκάστου είδους, να αμείβη δε τότε τον συγγραφέα. Τοιαύτη κρίσις προκύπτουσα εκ της αμέσου αντιλήψεως των πραγμάτων είνε πάσης άλλης ασφαλεστέρα και αμεροληπτοτέρα […]». *Εθνική Αγωγή*, ό.π., σ. 69

Αν και έχουμε ποιητικές συλλογές γραμμένες στη δημοτική έξω από τον κερκυραϊκό δημοτικισμό στην Αθήνα, από τον Δ. Καμπούρογλου (1874), επικράτησε στα ανθολόγια στροφή στη σύνθεση του υλικού τους προς τον αρχαίο λόγο.[229] Οι Επτανήσιοι ποιητές τέθηκαν στο περιθώριο αφενός λόγω της γλώσσας και αφετέρου εξαιτίας της προτίμησης πεζών και του γενικού προσανατολισμού της παιδείας.

Η πρώτη κριτική για τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* υπήρξε έντονη, εκφράζοντας τη δίκαιη απορία «εξύπνησαν μιαν ημέραν κλασικοί συγγραφείς, άνθρωποι, οι οποίοι βέβαια δεν ονειρεύθηκαν την τιμήν ταύτην; Αποστηθίζουσι οι μαθηταί τον «Τάσον διωκόμενον» του Καλλιγά και τον «Σόρβολο Κρήτα» του Μουστοξύδου και τα «Πηγάδια» του Ζαμπελίου. Μειρακιώδη έμμετρα ψελλίσματα του Αλ. Βυζαντίου, του Δημ. Παπαρρηγοπούλου, του Σ. Βασιλειάδη, του Αγγ. Βλάχου υποδεικνύονται εις την μαθητιώσαν νεολαίαν ως πρότυπα ύφους;».[230]

Στον πρόλογό τους οι Γ. Δροσίνης και Γ. Κασδόνης εξηγούν τον τρόπο και τον σκοπό συγγραφής του έργου τους σύμφωνα με τον τύπο των προλόγων των χρηστομαθειών. Αυτή είναι η εικόνα της πρώτης συλλογής νεοελληνικών κειμένων όσον αφορά στη μορφή και το περιεχόμενο των σταχυολογηθέντων κειμένων. Η γλωσσική μορφή των βιβλίων ανταποκρίνεται στο ζητούμενο της αρχαιομάθειας, που συμπίπτει με τον σκοπό της διδασκαλίας των νεοελληνικών κειμένων, που ήταν κυρίως φρονηματιστικός. Η έμφαση δίνεται στο εθνικό μέρος και γι' αυτό προτάθηκαν κείμενα ηθοπλαστικά, που να ενισχύουν τον πατριωτισμό του Έλληνα και να προβάλλουν τον ηθικό και άριστο βίο.

---

[229] Γεράσιμου Πρίφτη, «Ο Πολυλάς και η Δημοτική Γλώσσα», *Επτανησιακόν Ημερολόγιον 1961*, εκδ. Επτάνησος, 1ος χρόνος, Αθήνα 1961, σ.19.

[230] Την κρίση παραθέτει ο Β. Τόγιας και ανήκει σε ανώνυμο επιφυλλιδογράφο της εφ. *Νέας Ημέρας*, έτος Ι΄ (ΚΘ), Σάββατον 20/1 Νοεμβρίου 1884, αριθμός 516, που εκδίδονταν στην Τεργέστη. Βλ. Β. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση, Ιστορική θεώρηση (1833 – 1967)*, τόμος Α΄, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 134.

Το πρώτο σχολικό εγχειρίδιο της λογοτεχνίας το διέκρινε η εστίαση στα ιστορικά πατριδολατρικά πεζά κείμενα. Δηλώνει μια αισθητική επάρκεια ως βιβλίο, αν και πιστεύουμε ότι για τις παιδευτικές και ποιητικές αντιλήψεις του ανθολόγου Δροσίνη σε εκφραστικό επίπεδο, είναι ελάχιστο. Διαχειρίζεται το υλικό του ο Δροσίνης έτσι ώστε ουσιαστικά εδραιώνει τις θέσεις του Ν. Πολίτη. Δεν αυτοπροβάλλεται ουδόλως ως ποιητής. Εξάλλου στη λογική του αναγνωστικού δεν αρμόζει από θεματικής πλευράς και ύφους το «ταπεινό» της ποίησης του Δροσίνη. Η ύλη του πρώτου αναγνωστικού υπαγορεύεται από τον ιδεολογικό και αισθητικό στόχο που έθεσε το υπουργείο: η εθνικοπατριωτική ιδεολογία της εποχής, η στροφή προς τη λαογραφία και η προβολή της στη λογοτεχνία.

Ως δείγμα ποιητικής γραφής ενταγμένης στο πρώτο αναγνωστικό (1884), όπου διαφαίνονται τα λεπτότερα αισθήματα του ρομαντισμού, επιλέγουμε το «Άνθος Μαΐου» του Α.Ρ. Ραγκαβή. Ο Β. Τόγιας παραθέτει και σχολιάζει το ποίημα ως ενδεικτικό του ποιητικού στίγματος των ρομαντικών.[231] Με τα μέτρα της εποχής θεωρήθηκε κατάλληλο να διαμορφώσει τον νεοέλληνα μαθητή και αισθητικά και παιδαγωγικά παρά τις υπερβολές του. Στον πρόλογό τους οι ανθολόγοι αναγνωρίζουν τις ατέλειες της έκδοσης και δικαιολογούν την προσπάθειά τους ένεκα του μικρού χρονικού διαστήματος. Εξηγούν τις προθέσεις τους εστιαζόμενοι στα υποδείγματα ύφους της νέας ελληνικής γλώσσας και στα πρότυπα της εθνικής ιστορίας που όφειλαν να προσδώσουν. Διαφαίνεται ότι είχαν επίγνωση του δημιουργικού τους εγχειρήματος. Η αγάπη της πατρίδας και η λατρεία της αρετής αποτελούν τους δύο πόλους που κινείται το αναγνωστικό τους. Ο δεύτερος ανθολόγος, Γεώργιος Αποστόλου Κασδόνης, διδάσκαλος, καταγόμενος από τον Πύργο της Τήνου, γεννήθηκε το 1854. Παρέλαβε την *Εστία*

---

[231] Β. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση, Ιστορική θεώρηση (1833 – 1967)*, τόμος Β΄, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 821. Παραθέτουμε τη δεύτερη στροφή του ποιήματος, που θεωρούμε αντιπροσωπευτική: *«Μείνε ρύαξ μετ' εμού» / «Άνθος του Μαΐου» / ίδιον του ποταμού / να μη μείνει ουδαμού / και ποτέ του βίου / Χαίρε, άνθος ορφανόν / «άνθος του Μαΐου».*

από τον ιδρυτή της, Παύλο Διομήδη και την παρέδωσε ακμαία στους Νικόλαο Γ. Πολίτη και Γεώργιο Δροσίνη. Ο Δροσίνης, αναφερόμενος στον Γ. Κασδόνη ως διευθυντή του περιοδικού, έγραψε πως είχε το μεγάλο χάρισμα να κάνει τους άλλους να γράφουν. Ήξερε δε πώς να διαλέγει τους συνεργάτες του και να τους συγκεντρώνει γύρω του. Όπως εύστοχα παρατήρησε ο καθηγητής Γ. Παπακώστας «γύρω από τον Κασδόνη σχηματίστηκε ένας κύκλος ανθρώπων των γραμμάτων και των τεχνών και δημιουργήθηκε ένα αξιόλογο πνευματικό περιβάλλον». Η *Εστία* ονομάστηκε από το γεγονός αυτό «Ακαδημία του Κασδόνη». Ο Κασδόνης είναι γνωστός με την ιδιότητα του δημοσιογράφου και του μεταφραστή, κυρίως ο δεύτερος κατά σειρά διευθυντής της *Εστίας*, ιδιοκτήτης και εκδότης. Η επιρροή του διακρίνεται, καθώς στη σύνταξη του πρώτου αναγνωστικού είναι το δεύτερο όνομα, το οποίο απηχεί φυσικά τις ιδέες και τις προσπάθειες του Ν. Πολίτη για έκδοση σχολικού βιβλίου λογοτεχνίας.[232]

β. Τα *Αναγνώσματα Νεωτέρων Λογογράφων και Ποιητών* υπό Ευάγ. Κ. Κοφινιώτου

Στα Αναγνωστικά της πρώτης σειράς (1884 – 1909) εντάσσονται τα *Αναγνώσματα Νεωτέρων Ελλήνων Λογογράφων και Ποιητών* εγκριθέντα διά της εγκυκλίου υπ' αριθμ. 13012/12 Σεπτεμβρίου 1884. Εκδίδονται μετά βιογραφιών, σημειώσεων και εικόνων υπό Ευάγ. Κ. Κοφινιώτου, καθηγητού, σε τρεις τόμους για τις αντίστοιχες τάξεις των Ελληνικών Σχολείων.[233] Με την ανωτέρω εγκύκλιο το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως γνωστοποιεί

---

[232] «Ο Γεώργιος Κασδόνης και ο "Κύκλος της *Εστίας*"», περ. *Εστιάζω, 140 χρόνια (1876 – 2016)*, 29 Οκτωβρίου 2016, σ. 22 – 23.

[233] Τα *Αναγνώσματα Νεωτέρων Ελλήνων Λογογράφων και ποιητών* του Ευάγ. Κ. Κοφινιώτου εγκρίνονται και για τις τρεις τάξεις Α΄, Β΄, Γ΄, Τυπογραφείον ο «Παλαμήδης», 1884. Με την αρ. πρωτ. 13160/13 Σεπτεμβρίου 1884 απόφαση του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών & Δημοσίας Εκπαιδεύσεως με την οποία απόφαση εγκρίνονται και τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη.

στον Ευάγ. Κ. Κοφινιώτη την έγκριση του Γ΄ τόμου της τρίτης τάξης του Ελληνικού Σχολείου. Στον Γ΄ τόμο των *Αναγνωσμάτων* αυτών υπάρχει η βασική διαίρεση πεζογραφίας και ποίησης. Στο πρώτο μέρος ο συγγραφέας καταχωρίζει τους «Λογογράφους», εννοώντας πεζογράφους, και στο δεύτερο μέρος εμπεριέχονται οι «Ποιηταί». Στους «Λογογράφους» συναντάμε από Επτανήσιους τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο με το εκτενές κείμενο «Λέων Καλλέργης» (από σελίδα 4 έως 18), εκ των ιστορικών σκηνογραφημάτων, και τον Κωνσταντίνο Ασώπιο. Ο Ασώπιος καλλιεργεί και διαμορφώνει το χρονογράφημα και η πνευματική του προσφορά υπήρξε αναγνωρισμένη στην εποχή του, γι' αυτό συγκαταλέγεται στα πρώτα εγχειρίδια.[234] Η σχέση του με τον Αρ. Βαλαωρίτη μαρτυρείται στις επιστολές του ποιητή προς τον ίδιο.[235] Στους ποιητές ενυπάρχει ο Ιωάννης Ζαμπέλιος με δύο έργα του, τις τραγωδίες «Τιμολέων» (σ. 195 έως 200) και «Κωνσταντίνος ο Παλαιολόγος» (σ. 200 έως 210).

Στον Β΄ τόμο ισχύει η ίδια διαίρεση πεζογραφίας και ποίησης· ο Σπ. Ζαμπέλιος υπάρχει στην πεζογραφία, ενώ στην ποίηση δεν ανθολογείται Επτανήσιος. Ο Κοφινιώτης κρατά την ίδια δομή στην ύλη του στον Α΄ τόμο και δεν ανθολογεί Επτανήσιους παρά μόνον τα θρησκευτικού περιεχομένου ηθοπλαστικά κείμενα του Νικηφόρου Θεοτόκη, «Προοίμιον επιταφίου εις Σπυρίδωνα Βούλγαριν» και «Έργα Ψυχής», επειδή αυτά εξυπηρετούν την παιδαγωγική αντίληψη των ελληνοπρεπών και χριστιανικών κειμένων. Επιτυγχάνεται προοδευτικά, από τάξη σε τάξη, η γνωριμία των μαθητών με τον αρχαίο κόσμο πρώτα· αποτυπώνεται το μεγαλείο της Ελλάδας και στο σημείο αυτό συναριθμείται και ο δημώδης «περί Βαλμά θρύλος» του Αρ. Βαλαωρίτη. Ο μαθητής, αφού εμβαθύνει στο πατριδολατρικό πνεύμα, σταδιακά εισέρχεται στο λεπτό και ευαίσθητο κλίμα των ρομαντικών με τον Αλεξ. Σούτσο, τον Παν.

[234] Ο Γεώργιος Π. Λανίτης αφιερώνει στην *Πανδώρα* ποίημα στον φιλόλογο Κωνσταντίνο Ασώπιο με την προτροπή «της φιλολογίας τας σκέψεις ν' αποβάλη». Ο σοφός δάσκαλος συγκεντρώνει την προσοχή των συγχρόνων του και την σάτιρα: *«νομίζεις πως τον κόσμον θα τον ευδαιμονίσης, / κ' ότι από σοφίαν θα τον καταπλουτίσης;»*. Βλ. *Πανδώρα*, τ. ΙΒ΄, 1861 – 1862, σ. 48.

[235] Ευριπίδης Γαραντούδης, *Ο Σολωμός και οι Επτανήσιοι*..., ό.π., σ. 236, 248.

Σούτσο, τον Ι. Καρασούτσα, τον Σ.Ν. Βασιλειάδη, τον Α.Ρ. Ραγκαβή, τον Θεόδωρο Ορφανίδη, τον Δ.Ν. Βερναρδάκη και τον Αχιλλέα Παράσχο.

Το κείμενο του Αρ. Βαλαωρίτη «Περί Βαλμά θρύλος» ανθολογείται, διότι τονώνει το πατριωτικό φρόνημα με το να καταδείξει τη διατήρηση και επιβίωση των αρχαίων δοξασιών· έτσι επιβεβαιώνεται η συνέχεια της ελληνικής φυλής. Η δημώδης παράδοση του Βαλμά, ενός «πτηνού νυκτερόβιου», που διηγείται «στενάζον την φρικτήν ιστορίαν του», αποτυπώνει τα ίχνη της ελληνικής μυθολογίας και πώς απέμεινε στους νεότερους Έλληνες ζωντανή η απόδειξη της καταγωγής τους.

Με τους ρομαντικούς κλείνει και επισφραγίζεται το κεφάλαιο ποίηση για τον ανθολόγο Ευάγγελο Κ. Κοφινιώτη, σε όλα σύμφωνο και ευθυγραμμισμένο με τις αρχές που πρόταξε στον πρόλογό του: «[...] Εάν σκοπός πάσης εκπαιδεύσεως είναι η ανάπτυξις, αναντιρρήτως τα ανά χείρας αναγνώσματα δύνανται είπερ τι άλλο να επιτύχωσι του σκοπού τούτου. Διότι εν αυτοίς ο Έλλην παις από της πρώτης σελίδος κατανοεί το μεγαλείον του έθνους, εν ω εγεννήθη, θαυμάζει τας εξόχους διανοίας και τους μεγάλους χαρακτήρας οίτινες εκλέησαν το ελληνικόν έθνος, παρακολουθεί και διά του νου και διά της φαντασίας τας διαφόρους αυτού περιπετείας και συμμετέχει πάντων των πόθων και αισθημάτων, άτινα εθέρμανον τας καρδίας των κατά τους διαφόρους αιώνας ζησάντων Ελλήνων και ανεπαισθήτως ανυψούται εις υψηλότερον κόσμον ιδεών αίτινες εγχαρασσόμενοι βαθύτατα εις την ψυχήν αυτού δύνανται να μορφώσωσι τέλειον άνθρωπον και πολίτην…

Τίνας υψηλάς ιδέας φιλοπατρίας, καρτερίας εν τοις δεινοίς πειθαρχίας εις τους νόμους, σεβασμού εις τους άρχοντας, οποίον υψηλόν φρόνημα δεν δύνανται να εμβάλλωσι τα αναγνώσματα ταύτα, εν οις ο νέος βλέπει εκτεθειμένας τοσαύτας περίνοιαν και σοφίαν, εν τε τη ιστορία, της αρχαίας και νεωτέρας Ελλάδος; [...]».[236]

[236] *Αναγνώσματα Ελλήνων συγγραφέων*, μετά σημειώσεων κατά το πρόγραμμα της 23 Ιουνίου 1884, υπό Ευάγ. Κ. Κοφινιώτου, καθηγητού, διά την Α΄ τάξιν του Γυμνασίου. «Τοις εντευξομένοις» (πρόλογος στην έκδοση των αναγνωσμάτων), Αθήνησι τη 20

Τα εγχειρίδια λογοτεχνίας του Ευάγ. Κ. Κοφινιώτου ως προς τη γλώσσα έχουν επηρεαστεί από την καθαρεύουσα. Με βασικό το γλωσσικό κριτήριο ο ανθολόγος αποκλείει από την ύλη τούς Επτανήσιους ποιητές, που κύριό τους χαρακτηριστικό είναι η χρήση της δημοτικής: «[…] Όλοι αυτοί [ενν. οι ποιητές] ακολουθώντας το Σολωμό, έγραψαν σε ζωντανή δημοτική γλώσσα και γι' αυτό η ποίησή τους είναι πιο αληθινή, πιο γνήσια, πιο αυθόρμητη, από των συγχρόνων τους στην άλλη Ελλάδα ή στον έξω ελληνισμό, που μεταχειρίστηκαν την ψεύτικη καθαρεύουσα […]»,[237]θα γράψει ο Γρηγ. Ξενόπουλος για τους ποιητές της Επτανήσου. Οι πρώτοι ανθολόγοι όμως είναι προσανατολισμένοι σε μια γλώσσα καθαρεύουσα και κινούνται ιδεολογικά στο να αξιοποιήσουν το κλέος του 1821.

Από το εγχειρίδιο του Ευάγ. Κ. Κοφινιώτου *Αναγνώσματα Νεωτέρων Ελλήνων Λογογράφων και Ποιητών* παραθέτουμε απόσπασμα από την τραγωδία *Τιμολέων*[238] ως δείγμα της γλωσσικής προτίμησης των ποιημάτων που ανθολογούνται. Τα λόγια του Τιμολέοντα: «*Αι τι λέγεις συ; / κάμνων και λύων, όπως ποθής τους νόμους· / δεσμεύων, και φονεύων, και εξορίζων / οπόσους, δειλότατε, καταφοβείσαι· / παχύνων τους ολίγους σου αχορτάστως, / με των πολλών την κτήσιν, και τους ιδρώτας, / βαρύς καλείσαι; τύραννος είσαι, λέγε·/ και τύραννος βάρβαρος, ή αδελφός μου·*». «Το δέρμα της αρχαίας Ελλάδος» και εννοούμε τον αρχαϊσμό, με κύριο γνώρισμα τη λεξικρατία, που στο βάθος απλώνεται σε όλη την παιδευτική εργασία εξουσιάζει την ελληνική παιδεία ως το τέλος του 20ού αιώνα.[239]

Στα εγχειρίδια της πρώτης σειράς (1884 – 1909) έχουμε έμμετρη πεζολογία, δύσχρηστα ποιητικά κείμενα, τα οποία ελάχιστα ενδιέφεραν τους μαθητές και εννοούμε κυρίως τις τραγωδίες του Ιωάννου Ζαμπελίου. Στα πρώτα εγχειρίδια ανθολογούνται οι αρχαΐζοντες Επτανήσιοι, για παράδειγμα ο Ι.

Αυγούστου 1884, υπογράφει Ε.Κ.Κ.

[237] Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι…,* ό.π., σ. 45.

[238] *Αναγνώσματα Νεωτέρων Ελλήνων Λογογράφων και ποιητών* του Ευάγ. Κ. Κοφινιώτου, τόμος Γ΄, Τυπογραφείον ο «Παλαμήδης», 1884, σ. 196.

[239] Βλ. Αλέξανδρου Δελμούζου, *Το κρυφό σκολειό*, 1908 – 1911, εκδ. Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 11,

Ζαμπέλιος, με εμφάνιση ποσοτικά ικανοποιητική. Στην επόμενη σειρά εγχειριδίων (1909 – 1913) ο ποιητικός λόγος εξομαλύνεται και συναντάμε προσιτότερα στον αναγνώστη ποιητικά κείμενα από άποψη θεματικής και γλώσσας.

γ. Η *Νεοελληνική Ανθολογία* του Χαρίση Πουλίου

Τα περιεχόμενα του βιβλίου του διαιρεί ο Χαρίσης Πούλιος σε πεζά και ποιητικά κείμενα σύμφωνα με την κλασική διαίρεση. Ανθολογεί εννέα (9) συγγραφείς ταξινομημένους σε θεματικές. Δεν υπήρχε ευκρινώς η έννοια της ιστορίας τής λογοτεχνίας τότε, ούτε όμως και ενδιέφερε τον Χαρίση Πούλιο αυτού του είδους η προσέγγιση στην ύλη των αναγνωστικών του. Τα κείμενα, όπως προείπαμε, έπρεπε πρώτιστα να προβάλλουν το πρότυπο του χρηστού πολίτη και του αγνού πατριώτη. Έτσι, επιλέγονται οι πεζογράφοι Φραγκίσκος Σκούφος και Νικηφόρος Θεοτόκης. Οι Επτανήσιοι στην ανθολογία του Χαρίση Πουλίου μόνο στην πεζογραφία εμφανίζονται. Ο Νικηφόρος Θεοτόκης, ο μοναδικός που εισήχθη στο ανθολόγιο και ενδιαφερόταν να στερεώσει τις ψυχές των ανθρώπων, σταχυολογείται στο αναγνωστικό με τα κείμενά του «Έργα ψυχής» και «Προοίμιον εις τον Πρωτοπαπάν Κερκύρας Σ. Βούλγαριν».

Δεν ανθολογούνται Επτανήσιοι ποιητές. Και εδώ κυριαρχούν οι ακραιφνείς ρομαντικοί, οι Σούτσοι, οι οποίοι εισήγαγαν τον ρομαντισμό στην Ελλάδα. Επίσης στα κείμενα εντοπίζονται ποιητές, καταξιωμένοι ήδη από την έδρα του πανεπιστημιακού δασκάλου, έχοντες σαν δεύτερη αίγλη την ποιητική τέχνη. Ακολουθούν στο ανθολόγιο και ρομαντικοί με ιδιαίτερα λεπτή έκφραση, όπως ο Ι. Καρασούτσας, ο Σ.Ν. Βασιλειάδης και ο γνωστότατος στην Αθήνα της εποχής και στο πανελλήνιο Αχιλλεύς Παράσχος. Η ζωή στον ρομαντισμό παρουσιάζεται ως ένα ειδύλλιο. Η αλήθεια των πραγμάτων αποδεικνύει πως διαφορετικά εκμεταλλεύτηκαν το θέμα οι Επτανήσιοι, παραδίδοντας τον βίο σαν επίπονη και δραματική πορεία. Τόσο οι βιογραφίες τους, που αναδεικνύουν

ανθρώπους ευαίσθητους και συγχρόνως πραγματιστές, όσο και τα ποιητικά τους έργα, τους φέρνουν σε αντιπαράθεση με τους «πεισιθάνατους» ρομαντικούς. Οι δεύτεροι σφράγισαν με το θάνατό τους το έργο τους, σαν την περίπτωση του Ι. Καρασούτσα και πολλών άλλων συνεπών με το πνεύμα του ρομαντισμού, που διέπραξαν το απονενοημένο.

Σύμφωνα με τον Κ.Θ. Δημαρά, «[...] Μέσα στο αθηναϊκό πνευματικό περιβάλλον οι λιγοστές αντιδράσεις στον αρχαϊσμό προέρχονταν από Επτανήσιους ή από λόγιους που επηρεάστηκαν από το επτανησιακό πνεύμα [...]».[240]Δεν θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά, γιατί, αν δούμε τα πρόσωπα που επιλέγει το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως (ΦΕΚ 507/3 Δεκεμβρίου 1883) για να αποτελέσουν τους κριτές της πρώτης Επιτροπείας της Μέσης Εκπαιδεύσεως,[241] στους οποίους «[...] απόκειται η κρίσις των τε χρησιμευόντων προς διδασκαλίαν των νεωτέρων γλωσσών και των συντεινόντων εις γνώσιν της αρχαίας φιλολογίας και του αρχαίου βίου, προσέτι δε και των ιστορικών [...]» είναι κυρίως καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών, προσανατολισμένοι στον κλασικισμό και στο όραμα της ανασύστασης της Μεγάλης Ελλάδας.

Σε σύντομο χρονικό διάστημα το υπουργείο αλλάζει τους κριτές με το ΦΕΚ 17/14 Ιανουαρίου 1884 το «περί αντικαταστάσεως των κριτών των διδακτικών βιβλίων».[242] Ο βασιλεύς Γεώργιος ο Α΄ και ο Υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως αποδέχονται τις παραιτήσεις των κριτών Στεφάνου Κουμανούδη, Θ. Παπαδημητρακοπούλου, Αθ. Κυζικηνού, Φωκίωνος Νέγρη, Δ. Στρούμπου, Η. Μητσοπούλου, Προκοπίου Οικονομίδου και στη θέση τους διορίζει το υπουργείο ως μέλη της πρώτης επιτροπείας της Μέσης Εκπαίδευσης που θα κρίνει τα φιλολογικά και ιστορικά βιβλία τους: Ζαφείριον Ζαφειρόπουλον,

---

240 Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι…,* ό.π., σ. 99.

241 ΦΕΚ 507/3-12-1883 για τους κριτές της α΄ Επιτροπείας των διδακτικών βιβλίων.

242 ΦΕΚ 17/14 Ιανουαρίου 1884, «Περί αντικαταστάσεως των κριτών των διδακτικών βιβλίων».

Π. Μαζαράκην, Εμμ. Δραγούμην, Νικ. Αποστολίδην (εν Αθήναις την 11 Ιανουαρίου 1884).

Πώς λοιπόν θα μπορούσαμε να απαντήσουμε στην απορία του ανώνυμου επικριτή της πρώτης συλλογής των εγχειριδίων των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, γιατί εισήλθε ο Άγγελος Βλάχος στην ύλη των αναγνωστικών με το «ένδυμα» του ποιητή; Μήπως η ιδιότητά του ως μέλους της πρώτης Επιτροπείας κρίσης των διδακτικών βιβλίων τού προσέδιδε έδαφος για εύκολη πρόσβαση μέσα στην διδακτέα ύλη, με την οποία θα μορφώνονταν τα ελληνόπουλα;

Στα 1884 τα ποιήματα των σχολικών εγχειριδίων γράφονταν σε γλώσσα καθαρεύουσα. Στο αποκορύφωμα των γλωσσικών αγώνων, την άνοιξη του 1911, οι λαϊκές δυνάμεις που ήταν αντίθετες προς τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση, πέτυχαν τη διακοπή της λειτουργίας του Ανώτερου Δημοτικού Παρθεναγωγείου του Βόλου, όπου, κατά την κρίση του Αλ. Δελμούζου, υπήρξαν διδασκαλίες στους Επτανήσιους ποιητές, αρχής γενομένης από τον Βαλαωρίτη. Έκτοτε η δημοτική έχει το λόγο στην ποίηση, ενώ είναι πιθανό να ανιχνεύσουμε ετερόκλητες ποιητικές τάσεις, οι οποίες αναπτύσσουν μια δυναμική διότι ο ανθολόγος τις εγκρίνει και τις επιλέγει.[243]

Ο Χαρίσης Πούλιος στη *Νεοελληνική Ανθολογία*[244] του για τη δεύτερη τάξη, κατά το από 23 Ιουνίου 1884 πρόγραμμα του υπουργείου ακολουθεί τη διαίρεση στις δύο βασικές ενότητες, πεζογραφία και ποίηση. Στα πεζά ανθολογείται του Αρ. Βαλαωρίτη ο «Αλής Τεπελενλής» στο Δ΄ κεφάλαιον, όπως χωρίζει την ύλη του ο Χ. Πούλιος.[245] Η ποίηση ακολουθεί αυστηρά τις ρομαντικές

[243] Χαράλαμπος Χαρίτος, «Οι παιδαγωγικές καινοτομίες του Δελμούζου» στον τόμο *Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, Η γλώσσα του σχολείου και άλλες γλώσσες,* Θ΄ Πανελλήνιο Συνέδριο, εκδ. Ιανός, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 74, 78.

[244] Κατά το από 23 Ιουνίου 1884 πρόγραμμα του υπουργείου *Νεοελληνική Ανθολογία* υπό Χαρίση Πουλίου, καθηγητού, εν τω εν Αθήναις Α΄ Βαρβακείω Λυκείω, Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον «Ο Κάδμος» Β. Σεκοπούλου (επί της βορειοανατολικής γωνίας της πλατείας Γεωργίου του Α΄), διευθυνόμενα υπό Ανδρέου Β. Πάσχα, Εν Πάτραις 1884.

[245] Ο Χαρίσης Πούλιος υπήρξε εκπαιδευτικός πολυπράγμων και πολυγραφότατος. Η παραγωγή του κάλυψε το σχολικό βιβλίο από τις χρηστομάθειες μέχρι τα

αρχές, ώστε κανείς Επτανήσιος δεν βρίσκει θέση εκεί. Το καινοφανές τής ανθολογίας του Χ. Πουλίου είναι πως συμπεριλαμβάνονται δέκα (10) ποιητές με τρία (3) τουλάχιστον ή ένα μεγάλο αντιπροσωπευτικό ποιητικό τους κείμενο. Στο εν λόγω αναγνωστικό ανθολογείται ο Άγγελος Βλάχος με το «Εκ Φειδίου και Περικλέους» και ο «Σωκράτης και Αριστοφάνης» του Αλεξάνδρου Βυζαντίου, τα χαρακτηρισθέντα «έμμετρα ψελλίσματα».[246]

Στην τρίτη τάξη[247] ο Χ. Πούλιος ανθολογεί τον Επτανήσιο Ιωάννη Ζαμπέλιο με δύο του έργα, «Τιμολέων και Τιμοφάνης»,[248] σ. 149 και «Κωνσταντίνος Παλαιολόγος», σ. 171. Ιδιαίτερα ασχολήθηκε με το είδος της τραγωδίας που συνδυάζονταν με το αγωνιστικό του φρόνημα (γιατί ενεργά ασχολήθηκε ως φιλικός με τον αγώνα) και επειδή το είδος είναι δύσκολο, απαιτεί δεξιοτεχνία και ειδική χρήση του αρχαίου λεξιλογίου. Η γλώσσα του είναι η καθαρεύουσα. Η δεύτερή του χρονολογικά τραγωδία ήταν ο *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος*,[249] ενώ το 1839 ξανάγραψε τον *Τιμολέοντα*, που με τη δεύτερη αυτή γραφή εμφανίζεται πλέον στα αναγνωστικά.

Η ζωή του Ιωάννη Ζαμπελίου, η καταγωγή του από την ιστορική οικογένεια, η συνάφειά του με τον αγώνα, η προσφορά του και ο θάνατός του σε

αναγνωστικά. Εξέδωσε *το Περί της καταγωγής του γένους των νυν Ελλήνων και τινών ηθών και εθών αυτών μετά παραλληλισμού προς τα των αρχαίων…* Τύποις Όθωνος Βιγάνδου, εν Λειψία 1870 καθώς και *Ηροδότου Αναγνώσματα*. Επίσης και το βιβλίο *Μέλισσα ήτοι ποικίλαι και ωφέλιμοι γνώσεις*, μετά εικόνων προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων, εκ της Γερμανικής υπό Χαρίση Πουλίου καθηγητού του Β΄ εν Αθήναις Γυμνασίου, τόμος δεύτερος, δαπάνη των Φιλομούσων, αδεία του επί της εκπαιδεύσεως υπουργείου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έκδοσις Τετάρτη, εκ του Τυπογραφείου του Συντάγματος, Εν Αθήναις 1876.

246 Β. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση, Ιστορική θεώρηση (1833 – 1967),* τόμος Α΄, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 134.

247 Νεοελληνική Ανθολογία κατά το από 23 Ιουνίου 1884 πρόγραμμα του Υπουργείου, τάξις Τρίτη υπό Χαρίση Πουλίου, καθηγητού εν τω εν Αθήναις Α΄ Βαρβακείω Λυκείω, Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον «ο Κάδμος» Β. Σεκοπούλου (επί της βορειοανατολικής γωνίας της πλατείας Γεωργίου του Α΄) διευθυνόμενα υπό Ανδρέου Β. Πάσχα, εν Πάτραις 1884.

248 *Τραγωδίαι* Ιωάννου Ζαμπελίου, Λευκαδίου, Έκδοσις Σεργίου Ραφτάνη, Τυπογραφείον «Παρνασσός», Εν Ζακύνθω 1860.

249 Παύλου Δρανδάκη, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. ΙΑ΄, σ. 905.

απόσταση μικρή σε σχέση με το έτος της έκδοσης του πρώτου εγχειριδίου λογοτεχνίας (το 1856 στη Λευκάδα τελείωσε τον βίο του), τον φέρνουν, προεξέχοντα από όλους τους Επτανησίους, στο προσκήνιο, στα 1884. Εξάλλου οι Λευκάδιοι την περίοδο αυτοί επιβάλλονται με τον Αρ. Βαλαωρίτη και ωφελούνται από την προσφορά τους στους αγώνες περισσότερο από ό,τι οι Κερκυραίοι.

Συναντήσαμε τον Χαρίση Πούλιο και ως συγγραφέα χρηστομάθειας για το Δημοτικό σχολείο, πράγμα που φανερώνει την ευρύτητα των ενδιαφερόντων του. Πάντως πρέπει να σημειώσουμε πως δεν υιοθετεί τον τίτλο των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* και επιλέγει για το δικό του έργο τον τίτλο *Νεοελληνική Ανθολογία*, αν και οι μετέπειτα ανθολόγοι δικαίωσαν τον τίτλο του Γ. Δροσίνη από γλωσσική και από αισθητική άποψη. Ο συγγραφέας διερευνούσε το θέμα της καταγωγής των συγχρόνων Ελλήνων, όπως διαφαίνεται από το έργο του *Περί της καταγωγής του γένους των νυν Ελλήνων και τινων ηθών και εθών αυτών μετά παραλληλισμού προς των αρχαίων*. Εν τέλει ο Χ. Πούλιος συναριθμείται στους ιδεολόγους ελληνοκεντρικούς λογίους με αγάπη στην αρχαιότητα.

δ. Τα βιβλία του Π.Ι. Φέρμπου της πρώτης σειράς εγχειριδίων (1884 – 1909)

Στην πρώτη σειρά των εγχειριδίων λογοτεχνίας (1884 – 1909) ανήκουν τα βιβλία του Π.Ι. Φέρμπου. Συνεργάτης της *Διάπλασης*[250] και μάλιστα μεταφραστής έργων της ξένης λογοτεχνίας,[251] ιδίως του Ιουλίου Βερν, ο Π.Ι. Φέρμπος ανέπτυξε έντονη λογοτεχνική δράση στην περίοδο 1884 – 1896. Έτσι, κατά μίμηση του Γ. Δροσίνη και επηρεασμένος από το κλίμα της *Διάπλασης*, συνθέτει και ο ίδιος

[250] Βλ. Βίκυ Πάτσιου, *«Η Διάπλασις…»*, ό.π., σ. 95.

[251] Βλ. περ. *Εστία*, έτος Η΄, αριθ. 392, όπου καταχωρίζεται μετάφραση από τον Π.Ι. Φέρμπο . Βλ. και Βίκυ Πάτσιου, *«Η Διάπλασις…»*, ό.π., σ. 34, 77.

Αναγνώσματα Νεοελληνικά. Τον συναντάμε ως δημοσιογράφο και ως ποιητή να δημοσιεύει στην ανθολογία *Παρνασσός*,[252] στον τόμο Γ΄, τέσσερα ποιήματα: «Οδοιπόροι», «Νυκτερίς διπρόσωπος», «Παιδίον και Γαλή», «Χελώνη και αετός». Επίσης, στην *Εστία*[253] του 1887 βρίσκουμε το όνομά του καταχωρισμένο στη σελίδα «Συντάκται της Εστίας». Αν και ελάσσων ποιητής, εμφανίζεται στο *Αθηναϊκόν Ημερολόγιον του έτους 1874*, [254] που εξέδιδε ο Δημήτρος Α. Κορομηλάς. Η απλοϊκή ποίησή του συνδυαζόταν επιτυχώς με την ύλη του ημερολογίου, ύλη ψυχοφελής, που απευθυνόταν σε ευρύ αναγνωστικό κοινό. Ο Σπυρίδων Π. Λάμπρος εκτιμά τον Παναγιώτη Φέρμπο ως μυθογράφο. «[...] Οι λεγόμενοι Αισώπειοι μύθοι έχουν πολλούς μιμητάς. Αρκεί να σας υπομνήσω εκ των παρ' ημίν μυθογραφησάντων τον Γεώργιον Αιτωλόν του δεκάτου έκτου αιώνος και να καταβώμεν απ' αυτού μέχρι του Παναγιώτου Φέρμπου [...]».[255] Η φιλία του με τον Αρ. Κουρτίδη, τον Γρ. Ξενόπουλο και το περιβάλλον της *Διαπλάσεως* ανέδειξε την κλίση του Φέρμπου στην παιδική λογοτεχνία. Συνέταξε

---

252 Βλ. *Παρνασσός ήτοι απάνθισμα των εκλεκτοτέρων ποιημάτων των Νεωτέρων Ελλήνων ποιητών*, τόμος Γ΄, Τυπογραφείον «Αμαλθείας», εν Σμύρνη 1896. Στη σελίδα 786 – 787 καταχωρίζεται το ποίημα του Π.Ι. Φέρμπου «Οδοιπόροι» στη σελίδα 788 η «Νυκτερίς διπρόσωπος», στη σελίδα 789 το ποίημα «Παιδίον και Γαλή», στη σ. 789 – 790 το «Χελώνη και Αετός».

253 Βλ. *Εστία* τ. 24ος. Εκδότης και Διευθυντής Γ. Κασδόνης, Αθήνησι, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1887.

254 Βλ. Δημητρίου Α. Κορομηλά, *Αθηναϊκόν Ημερολόγιον του έτους 1874*, Έτος τριακοστόν έκτον, εκδ. Ανδρέας Κορομηλάς, Εν Αθήναις 1874, σ. 281.
Παραθέτουμε απόσπασμα από το «Κοχλίας και Χρυσαλίς» (sic) του *Ημερολογίου* του Δ. Α. Κορομηλά για να γνωρίσουμε την ποιητική γραφή του Φέρμπου: [...] *Εντός κήπου κοσμουμένου εξ ανθέων εκλεκτών / εις Κοχλίας επλανάτο / κάτω εις το χώμα κάτω / ευτελή τροφήν ζητών./ Άνωθεν αυτού επέτα πτέρυγας χρυσάς κινούσα / Χρυσαλίς τις νεαρά / όλη χάρις και χαρά / εύοσμον τροφήν ζητούσα.* […].

255 Σπυρ. Π. Λάμπρου, «Ρήγας, Βηλαράς, Χριστόπουλος», τον τόμο *Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών...*, ό.π., σ. 77. Ο Σπυρ. Λάμπρος θεωρεί τον Φέρμπο εκπρόσωπο των συγχρόνων μυθογράφων, οι οποίοι συνεχίζουν αδιάσπαστα την συνέχεια από τον Αίσωπο και το εξηγεί: «[...] Και εν τούτοις οι αττολι μύθοι γραφόμενοι υπό νέον πνεύμα αφήνουσιν εις τον μυθογράφον ανοικτόν το στάδιον της πρωτοβουλίας και αρετήν ελευθερίαν, όπως δείξη την πρωτοτυπίαν του πνεύματός του, εξασκήση την ειρωνείαν του, αναπτύξη την παρατηρητικότητα και την δύναμίν του την σαρκαστικήν [...]».

διδακτικά βιβλία σε συνεργασία με τον Κουρτίδη για τα Ελληνικά Σχολεία και τα Παρθεναγωγεία. [256]

Το εν λόγω αναγνωστικό του Φέρμπου είναι συνυφασμένο απόλυτα με την εποχή του, καθώς και η ποίησή του. Ως προς την ποίηση εμπνεύστηκε από το παρόν και από το νοσηρό περιβάλλον του ρομαντισμού. «[…] Αμφιβάλλω αν υπάρχη Αρσακειάς του 1916 η οποία να μη έχη εις το λεύκωμά της αυτούς τους ολίγους στίχους [ενν. το τελευταίο εξάστιχο του *Οδοιπόρου*]. […] Η ποίησις των Σούτσων και ιδίως του Αλεξάνδρου, είναι μάλλον έμμετρος δημοσιογραφική σάτυρα (sic), αποτελούσα στοιχείον της μεγάλης πολιτικής ζυμώσεως, την οποίαν βλέπομεν τελουμένην καθ' όλην την περίοδον της βασιλείας του Όθωνος […]», κατά τη μαρτυρία του Γ. Τσοκόπουλου.[257]

Το έργο των Σούτσων επιδρά επί των συγχρόνων τους, αλλά δεν υπερβαίνει την εποχή τους. Εξάλλου, «[…] η ποιητική γλώσσα του ελληνικού ρομαντισμού, γλώσσα – ένδυμα και όχι σώμα, χωρίς φόρτιση και χωρίς θερμοκρασία, απέμεινε – με ελάχιστες εξαιρέσεις – έμμετρη πεζολογία με λόγια θεματική και με φουσκωμένη ρητορική. […]».[258] Ο ιδανισμός των ρομαντικών και η γλώσσα τους αποδείχτηκαν ουτοπική πλάνη και αντιλαϊκή γλώσσα.

Από την επτανησιακή λογοτεχνία ανθολογεί ο Φέρμπος μόνο πεζά κείμενα ακολουθώντας τη γραμμή του πρώτου αναγνωστικού των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, διότι προτεραιότητα δινόταν στα πεζά κείμενα, καθώς αποτυπώνουν τις ιδέες της εποχής χωρίς τον μεταφορικό λόγο της ποίησης. Επαναλαμβάνει και κομμάτια από την ύλη του πρώτου αναγνωστικού. Συγκεκριμένα κατά το πρώτο έτος εντάσσει τον «Σόρβολο Κρήτα» του Ανδρέα Μουστοξύδου, σ. 60, κείμενο

---

256 Παν. Φέρμπος, Αρ. Κουρτίδης, *Βίοι επιφανών ανδρών της Αρχαίας Ελλάδος*, μετά εικόνων προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων και Παρθεναγωγείων, εκδ. Ανέστης Κωνσταντινίδης, Αθήναι 1888.

257 Γ. Τσοκόπουλος, «Οι αδελφοί Σούτσοι και η πολιτική ποίησις επί Όθωνος», στον τόμο *Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αιώνος*, τ. Α΄, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, εκδ. Ι.Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις [2]1925, σ. 239, 210.

258 Κώστας Μπαλάσκας, «Παρατηρήσεις για τη γλώσσα στη νεοελληνική ποίηση» στον τόμο *Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, Η γλώσσα του σχολείου*, Θ΄ Πανελλήνιο Συνέδριο, εκδ. Ιανός, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 439.

το οποίο προκάλεσε αίσθηση. Στο δεύτερο έτος, για τη Β΄ τάξη, σταχυολογεί την «Τελευταία εν τη Αγία Σοφία τελετή» του Σπ. Ζαμπελίου, σ. 106 και από τον Αρ. Βαλαωρίτη το πατριωτικό «Αλής Τεπελενλής», σ. 115. Για τη Γ΄ τάξη επιλέγει πάλι του Ζαμπελίου το πεζό «Ανάκτησις της Κωνσταντινουπόλεως επί Μιχαήλ Παλαιολόγου, τω 1261», σ. 207. Το πρωτοποριακό στο αναγνωστικό είναι οι βιογραφικές του σημειώσεις, σ. 236 στο βιβλίο για τη Γ΄ τάξη, οι οποίες έκτοτε υιοθετούνται από τους συγγραφείς κατά βούληση.

ε. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Π.Δ. Σακελλαρίου

Ο Π.Δ. Σακελλαρίου, εκδότης και ανθολόγος της πρώτης σειράς, συντάσσει εγχειρίδιο Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων σύμφωνα με την εγκύκλιο της 21ης Νοεμβρίου 1884 του Υπουργείου της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως για τα Ελληνικά Σχολεία. Από τα προ αυτού εγχειρίδια, δηλαδή του Δροσίνη (1884) και του Ευάγγ. Κοφινιώτη, καθώς και από τα παρελθόντα εγχειρίδια των χρηστομαθειών, συνθέτει ηθοπλαστικό αναγνωστικό, που περιέχει λιγότερα ποιητικά κείμενα και περισσότερα πεζά. Οι άξονές του είναι δύο: κείμενα εκκλησιαστικού περιεχομένου, όπου δεσπόζει ο άνθρωπος ως κέντρο και ο προορισμός του και κείμενα πατριωτικά, όπου προβάλλεται η σχέση του νεότερου Έλληνα με το εθνικό παρελθόν του. Τεκμήριο ενδεικτικό του εθνικοπατριωτικού προσανατολισμού είναι το πρώτο πεζό που ανθολογεί με τίτλο «Ηθική ενότης του Ελληνισμού», σ. 5 – 11 του Κ. Παπαρρηγοπούλου στα *Αναγνώσματα Νεοελληνικά*, τ. Β΄ για τη Β΄ τάξη των Ελληνικών Σχολείων. Το επόμενο ανθολογημένο κείμενο στο βιβλίο του για τη Β΄ τάξη αναφέρεται στην ιστορική ενότητα του ελληνικού έθνους και προβάλλεται «η πατρίς, η πολυσέβαστος μήτηρ του λογικού ανθρώπου». Εκφράζει την προσκόλληση του Σακελλαρίου και των λοιπών ανθολόγων της πρώτης σειράς στις θεματικές των τεμαχίων «εκ των

νεωτέρων Ελλήνων ποιητών και λογογράφων». Στον τόμο περιέχονται αρκετά ποιητικά κείμενα, όχι όμως Επτανησίων. Συμπεριλαμβάνει τον Αρ. Βαλαωρίτη με το πεζό «Αλής Τεπελενλής», σ. 138. Η επτανησιακή παρουσία πιστοποιείται στο αναγνωστικό με πεζά κείμενα, όπως ο «Σόρβολος Κρης» υπό Ανδρέα Μουστοξύδου, σ. 73, η «Τελευταία εν τη αγία Σοφία τελετή» υπό Σ. Ζαμπελίου, σ. 128 και η «Ανάκτησις της Κωνσταντινουπόλεως υπό Μιχαήλ Παλαιολόγου, 1261» του ιδίου, σ. 256.

Στον Α΄τόμο ανθολογεί από Επτανησίους τον Αρ. Βαλαωρίτη με πεζό από τη δημώδη παράδοση το κείμενο «Ο Βαλμάς», σ. 181, τέσσερα (4) κείμενα του Φραγκίσκου Σκούφου, «Ο άγιος Νικόλαος εν Τρικυμία», σ. 28, «Η εικών του Ζεύξιδος», σ. 125, «Ελλάδος και Ελλήνων έπαινος», σ. 126, «Δέησις προς τον Χριστόν περί Ελλάδος», σ. 129 και δύο (2) του Νικηφόρου Θεοτόκη, «Εγκώμιον Σπυρίδωνος Βούλγαρη», απόσπασμα του επικήδειου λόγου προς τον Σπυρίδωνα Βούλγαρη, όπου προβάλλεται η θλίψη του Θεοτόκη για τον μεταστάντα, σ. 159 και «Τα έργα της ψυχής», σ. 225. Το «Εγκώμιον», αν και ανήκει στη θρησκευτική ρητορική των Επτανησίων, μικρή ωφέλεια προσδίδει σε ένα αναγνωστικό. Κατά συνέπεια, επισημαίνεται η απουσία της επτανησιακής ποίησης και η στροφή του Π.Δ. Σακελλαρίου στην Αθηναϊκή Σχολή, στους Α.Ρ. Ραγκαβή, Σούτσους, Θ. Ορφανίδη, Αχ. Παράσχο και Ιωάννη Καρασούτσα.

στ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ευαγγέλου Γ. Παπαχατζή

Ο Ευάγγελος Γ. Παπαχατζής, καθηγητής του Βαρβακείου Λυκείου, υπέβαλε στην επιτροπεία των κριτών των διδακτικών βιβλίων της Μέσης Εκπαιδεύσεως τρία (3) εγχειρίδια Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, για την Α΄, Β΄και Γ΄ τάξη αντίστοιχα και εγκρίθηκαν στις 8 Ιουλίου 1896 επί υπουργού Δ. Πετρίδη. Τα εγχειρίδια ομού και τα τρία αποτελούν ένα ολοκληρωμένο έργο, το οποίο κατά τάξη μπορεί να τεμαχιστεί και οικονομεί έτσι τη διδακτέα ύλη για την κάθε τάξη

κατά το βαθμό δυσκολίας αυτής. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* ακολουθούν πιστά την εγκύκλιο του Υπουργείου της Εκπαιδεύσεως, η οποία ορίζει τη σειρά των τεμαχίων από τους νεότερους Έλληνες λογογράφους και ποιητές. Η εγκύκλιος με υπογραφή του Δ.Σ. Βουλπιώτη (21 Νοεμβρίου 1884) ορίζει τα διδακτέα κείμενα που επί τριετή περίοδο οφείλει ο διδάσκων να διαχειριστεί. Υπάρχει σχετική ελαστικότητα στις οδηγίες και οι καθηγητές δύνανται να παραλείπουν κείμενα συγγραφέων που διδάχτηκαν στην Α΄ και Β΄τάξη και επικαλύπτονται θεματικά, «ουχί όμως πλείονα κατά ποσόν σελίδων των υπ' αυτών μέχρι τούδε διδαγμένων».[259]

Προέρχεται ο ανθολόγος, όπως προαναφέρθηκε, από το Βαρβάκειο Λύκειο που ανέδειξε και στις μετέπειτα περιόδους ανθολόγους. Η φιλοσοφία του βιβλίου είναι να συμπεριλάβει κείμενα ιστορικά και ηθοδιδακτικά, από όπου θα προκύπτει διττή ωφέλεια· αφενός η διάπλαση του χαρακτήρα και αφετέρου η ιστορική κατάρτιση. Για παράδειγμα, το κείμενο του Κ. Ασωπίου «Ο πολιτισμός της Ελλάδος», ο οποίος δίδαξε στην Ακαδημία της Κέρκυρας μετά τις εν Γερμανία σπουδές του.

Από ποιήματα Επτανησίων ανθολογεί ο Ευάγγ. Γ. Παπαχατζής του Ιωάννου Ζαμπελίου «Τιμολέων και Τιμοφάνης», εκτενές απόσπασμα από την πρώτη πράξη του «Τιμολέοντος», σ. 162, σε γλώσσα καθαρεύουσα. Το βιβλίο είναι οργανωμένο στη λογική των χρηστομαθειών, με εμφανείς επιρροές από τη χρηστομάθεια του Ιωάννου Κ. Κοφινιώτου,[260] πρώην τμηματάρχου της μέσης και ανωτέρας εκπαιδεύσεως, που περιέχει πεζά και ποιήματα για τους μαθητές της Γ΄

---

[259] Ευαγγέλου Γ. Παπαχατζή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, τόμος Γ΄, προς χρήσιν των μαθητών της Γ΄ τάξεως, εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη, Εν Αθήναις 1901, σ. 3.

[260] Είναι μια νεότερη χρηστομάθεια, η οποία πρωτοτύπως συνδυάζει τον αρχαίο κόσμο με το '21, όπου οι αρετές της φυλής προβάλλονται και μεγαλουργούν μέχρι τον Αγώνα. Διανθίζει τη χρηστομάθειά του ο Ιωάννης Κ. Κοφινιώτης και με δημοτικό τραγούδι.
Βλ. Ιωάννου Κ. Κοφινιώτου, *Χρηστομάθεια*, Περιέχουσα πεζά τεμάχια και ποιήματα προς χρήσιν των μαθητών της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, Βασιλική Τυπογραφία Ραφτάνη – Παπαγεωργίου, Εν Αθήναις 1904.

τάξεως των Ελληνικών Σχολείων. Το εγχειρίδιο του Παπαχατζή μιμείται και περιέχει ύλη από τα αναγνωστικά του Ευαγγέλου Κ. Κοφινιώτη. Επομένως, η «Πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως» του Σ. Ζαμπελίου, τα «Γαμήλια έθιμα» και του Ιωάννη Ζαμπελίου «Κωνσταντίνος Παλαιολόγος» και «Τιμολέων και Τιμοφάνης» επαναλαμβάνονται και στο εγχειρίδιο του Παπαχατζή.

Το ύφος του εγχειριδίου είναι ρομαντικό και μεγαλόπνοο. Εκτιμούμε την παρουσία στο αναγνωστικό του Α.Ρ. Ραγκαβή με το αριστουργηματικό «Διονύσου πλους». Την Αθηναϊκή Σχολή εκπροσωπεί ο Δ.Ν. Βερναρδάκης με το δράμα *Μερόπη* και την επτανησιακή παράδοση ο Ιωάννης Ζαμπέλιος. Η ποιητική παρουσία κλείνει με τον γλυκύ Φαναριώτη ποιητή Ηλία Τανταλίδη και δίνονται έτσι συγκεντρωτικά οι διαστάσεις του μεγαλείου στα ποιητικά, δηλαδή η εθνοκεντρική, η πατριδολατρική και η υπαινικτική μεγαλοϊδεατική θεματική.

ζ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Διονυσίου Ε. Κολοκοτσά

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Διονυσίου Ε. Κολοκοτσά,[261] πρώην γραμματέως Α΄ τάξεως εν τω Υπουργείω της Παιδείας, βρέθηκαν στις εξής εκδόσεις: α΄ 1894, β΄ 1895 και σε πέμπτη έκδοση το 1905· η έκδοση αυτή αφορά στους μαθητές της Γ΄ τάξης.

Το εγχειρίδιο *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Κολοκοτσά κινείται στο περιβάλλον που διαμόρφωσαν τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη και του Ευάγ. Κ. Κοφινιώτου. Και στο αναγνωστικό του Ευάγ. Κ. Κοφινιώτου στο Β΄ μέρος, το οποίο αφορά στην ποίηση, επιλέγεται στις σ. 195 – 200 ο Ιωάννης Ζαμπέλιος με τα ίδια έργα, τα οποία διατηρεί στην ύλη του και ο Διονύσιος Κολοκοτσάς. Συμπεριλαμβάνει, λοιπόν, στο εγχειρίδιό του τον Ιωάννη

[261] Η εγκριτική πράξη φέρει αριθμό πρωτ. 12307/13 Αυγούστου 1903 και την υπογράφει ο Υπουργός Θ.Κ. Φαρμακόπουλος και ο γραμματέας του Υπουργείου Στέφανος Μ. Παρίσης.

Ζαμπέλιο με δύο του έργα· το ποίημα «Κωνσταντίνος Παλαιολόγος», σ. 62 – 71, με τη μορφή θεατρικού διαλόγου και το θεατρικό έργο «Τιμολέων και Τιμοφάνης», ποίημα τραγικό, επαναλαμβάνοντας τις επιλογές του Χαρίση Πουλίου ως προς την ύλη του ανθολογίου του. Στα περιεχόμενα του Γ΄ τόμου του έργου του Δ.Ε. Κολοκοτσά προστίθενται και άλλα έργα Επτανησίων, πεζά όμως. Μνημονεύουμε του Σπυρίδωνα Ζαμπελίου «Πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Αράβων, 672 – 678», «Γαμήλιοι εορταί εν Κρήτη επί Ενετοκρατίας», «Επιβουλή Ενετών», «Νεκρώσιμοι Ακολουθίαι» και «Λέων Καλλέργης». Ανθολογούνται σε σύνολο από τον πεζογράφο Σπυρ. Ζαμπέλιο πέντε (5) κείμενα και από τον ποιητή Ι. Ζαμπέλιο δύο (2) του ποιήματα. Από τα δεκαέξι (16) ποιήματα σε καθαρεύουσα γλώσσα που περιέχει η συλλογή, τα δύο (2) χρεώνονται στον Επτανήσιο Ιωάννη Ζαμπέλιο.

Φαίνεται καθαρά πως το ποιητικό περιβάλλον του Ευαγγέλου Κ. Κοφινιώτη και του Διονυσίου Ε. Κολοκοτσά συγγενεύει και οι δύο ανθολόγοι κινούνται στο ρομαντικό κλίμα. Δίνεται η εντύπωση πως ο ένας αντιγράφει τον άλλον και πως και οι δύο προτιμούν να εκλέξουν ποιητικά κείμενα αποκλειστικά από το ρομαντισμό. Ο Ευάγ. Κ. Κοφινιώτης συμβαίνει να έχει συμπεριλάβει εννέα (9) ποιήματα του Α.Ρ. Ραγκαβή, τρία (3) του Δ. Βερναρδάκη, δύο (2) του Παπαρρηγόπουλου, ένα (1) του Η. Τανταλίδου, ένα (1) του Αλ. Σούτσου και δύο (2) του Επτανήσιου Ι. Ζαμπελίου.

Συνειδητά ο Διονύσιος Ε. Κολοκοτσάς, Επτανήσιος ο ίδιος, επέλεξε τους Επτανήσιους λογοτέχνες για το αναγνωστικό του και δεν μιμήθηκε αναγκαστικά την ύλη των προ αυτού πρωτοποριακών εγχειριδίων. Υπήρξε τακτικός αναγνώστης του *Ζακυνθίου Ανθώνα*.[262] Και διά του περιοδικού ο ανθολόγος προσέγγισε την επτανησιακή λογοτεχνία και ως εκ τούτου την προτιμά. Επίσης,

[262] Βλ. *Ζακύνθιος Ανθών*, Μηνιαίον περιοδικόν σύγγραμμα εκδιδόμενον υπό Ιωάννη Τσακασιάνου, έτος Α΄, Νοέμβριος 1874, Φυλλάδιον Γ΄, σ. 84. Συγκεκριμένα μετέχει στη λύση του αινίγματος Σολ-ωμός – Σολωμός εμμέτρως μαζί με τους: Χ. Χιώτη, Χ. Δημητρόπουλο, Φριδερίκο Καρρέρ, Κωνσταντίνο Καλεντζόπουλο και τον αιδεσιμότατο ιερέα Π. Κλάδη

συγγράφει και για τη Μέση Εκπαίδευση αναγνωστικά και για την Πρωτοβάθμια αναγνωσματάρια. Σημειώνουμε τον λογοτεχνικό και χαρακτηριστικό τίτλο ανθολογίου του για το δημοτικό, *Η ανθοδέσμη*, που αποτελεί για την εποχή πρωτοποριακή σύλληψη και προαναγγέλλει τον τίτλο *Ανθολόγια*.[263] Ο Διον. Κολοκοτσάς κινείται στο πνεύμα της εποχής του. Τα χαρακτηριστικά των ανθολογίων του, τρία στη σειρά, Α΄, Β΄, Γ΄, για τις αντίστοιχες τάξεις[264], όπως συνηθίζονταν η σύνθεση των βιβλίων από τους ανθολόγους, συμπίπτουν με τον «χαρακτήρα» των προ αυτού ανθολογίων της σειράς. Τα ποιήματα που ανθολογεί είναι καθαρά πατριωτικού περιεχομένου, εκτός από το λανθάνον βιογραφικό και ταυτόχρονα λυρικό ποίημα του Ηλία Ι. Τανταλίδη «Ύμνος τελευταίος προς τον Μάϊον», σ. 60. Συνδέει την ελληνική ιστορία της Επανάστασης του 1821 με κείμενα που ενεργοποιούν αυτό το αίσθημα της αγάπης στην πατρίδα. Για τον λόγο αυτό επιλέγει τους Λευκάδιους Ι. Ζαμπέλιο και τον υιό του Σπ. Ζαμπέλιο, οι οποίοι είναι και άμεσοι κληρονόμοι του πνεύματος του Αγώνα, αφού ο Σπ. Ζαμπέλιος, εξεμέτρησε το ζην στην Ελβετία στις 10 Αυγούστου 1821. Η προτίμηση του Κολοκοτσά σ΄αυτούς, τον Ι. Ζαμπέλιο, ποιητή και τον Σπ. Ζαμπέλιο, λόγιο και συγγραφέα, εκδηλώνεται στη σύνταξη του βιογραφικού σημειώματος του δευτέρου, στις βιογραφικές αναφορές στο τελευταίο τμήμα του εγχειριδίου. Εκεί διαφαίνεται η απεριόριστη εκτίμηση του ανθολόγου στον Σπ. Ζαμπέλιο, τον οποίο προβάλλει μέσα από τα κείμενά του ως εκφραστή του έθνους.

Πιστεύουμε ότι, ίσως, είναι ο πρώτος ανθολόγος εξαιτίας του τρόπου συγγραφής του εγχειριδίου του, ο οποίος έχει προσωπική σχέση με τον επτανησιακό λόγο. Δεν επιχειρεί ανανεωτική κατεύθυνση στο έργο του·

[263] Διονυσίου Ε. Κολοκοτσά, *Η Ανθοδέσμη*, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον* εγκριθέν εν τω διαγωνισμώ των διδακτικών βιβλίων επί πενταετίαν, Διά την τρίτην τάξιν των Δημοτικών Σχολείων εν γένει, έκδοσις έκτη, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1914.

[264] Σύμφωνα με την εγκριτική πράξη 12307/13 Αυγούστου 1903 αναφέρεται η έγκριση και των τριών τόμων των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* του Δ. Ε. Κολοκοτσά για τις τρεις τάξεις του Ελληνικού Σχολείου, όπως όριζε το πρόγραμμα διά του Β. Διατάγματος της 23ης Ιουνίου 1884.

βασίζεται στους προ αυτού ανθολόγους. Άλλωστε είναι πολύ νωρίς να απαιτούμε ανάλογες ενέργειες, ενώ βρισκόμαστε στις απαρχές του σχολικού εγχειριδίου της λογοτεχνίας και κατ' επέκταση του μαθήματος των Νέων Ελληνικών.

η. Το αναγνωστικό των Π.Γ. Ιωαννίδου και Δ.Π. Δαμασκηνού

Στην πρώτη σειρά των εγχειριδίων (1884 – 1909) εντάσσεται ένα αξιόλογο αναγνωστικό που έχει εκδοθεί στην Κωνσταντινούπολη το 1908, από το Βιβλιοπωλείο Ι.Κ. Σεϊτανίδου.[265] Οι ανθολόγοι ονομάζονται Π.Γ. Ιωαννίδης και Δ.Π. Δαμασκηνός και το εξώφυλλο φέρει τον πλήρη τίτλο *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, ήτοι «εκλεκταί σελίδες εκ της Νεωτέρας Ελληνικής φιλολογίας, κατά το νέον αναλυτικόν πρόγραμμα της Π. Κεντρικής Επιτροπής, τεύχος Α΄, διά την Ε΄ τάξιν των παρ' ημίν Αστικών Σχολών, αμφοτέρων των φύλων». Είναι προφανές πως πρόκειται για αναγνωστικό έξω από την ελληνική επικράτεια, είναι αναγνωστικό των «παρ' ημίν» Αστικών Σχολών, όπως αναγράφεται στο εξώφυλλο.

Όμως αυτοί οι ανθολόγοι «διά την αλλοδαπήν» ενέταξαν αποτελεσματικότερα την επτανησιακή πνευματική παραγωγή στο σώμα της νεότερης ελληνικής ποίησης και εμφάνισαν ένα βιβλίο πρωτοποριακό για τα χρόνια που γράφτηκε. Ένα βιβλίο που αναγνωρίζει τη σημαντική προσφορά των Επτανησίων και τους ανθολογεί. Συγκεκριμένα περιλαμβάνονται στο εγχειρίδιο ο Ανδρέας Κάλβος με την ωδή «Εις την Ζάκυνθον» σ. 36 και ο Διονύσιος Σολωμός με τα ποιήματα «Η Ψυχούλα», σ. 25, «Ο θάνατος της Ορφανής», σ. 26, «το Κοιμητήρι – Γαλήνη», σ. 27, «Η τρελή μάννα», σ. 185, «Το ψίχαλο», σ. 193

[265] Π.Γ. Ιωαννίδου και Δ.Π. Δαμασκηνού, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα ήτοι Εκλεκταί σελίδες εκ της Νεωτέρας Ελληνικής Φιλολογίας*, κατά το νέον αναλυτικόν Πρόγραμμα της Π. Κεντρικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, τεύχος Α΄, διά την Ε΄ τάξιν των παρ' ημίν Αστικών Σχολών, αμφοτέρων των φύλων, Βιβλιοπωλείον Ι.Κ. Σεϊτανίδου, εν Γαλατά, οδώ Μαχμουδιέ, αριθ. 7-9, Εν Κωνσταντινουπόλει 1908.

χρονολογικά νωρίτερα από ό,τι περιέχονται οι ποιητές αυτοί στα αναγνωστικά της ημεδαπής.

Από την κατάταξη της ύλης διαφαίνεται πως ο στόχος ήταν να ερανισθούν κείμενα ηθοπλαστικά, γλωσσικά απλά, γι' αυτό και εξηγείται η προτίμηση στον επτανησιακό λόγο σε μια περίοδο, όπου το γλωσσικό σύστημα προτιμά την καθαρεύουσα. Λόγω της απόστασης από το ελληνικό έδαφος, τα αισθητικά και ιδεολογικά ρεύματα επηρεάζουν λιγότερο τους ανθολόγους. Προέχει ένα εύληπτο, απλό γλωσσικά και αρκούντως ικανοποιητικό σε ύλη εγχειρίδιο. Οι επιρροές του προέρχονται από το κλίμα των πρώτων ανθολόγων της περιόδου 1884 – 1909, επειδή δεν εξαιρούν οι ανθολόγοι τούς επικριθέντες Ανδρ. Μουστοξύδη με τον «Σόρβολον Κρήτα», σ. 132, ούτε φυσικά και τον Αλ. Βυζάντιο με τον «Μέγα Επαίτη», σ. 162.

Το γεγονός ότι εξασφαλίζει κάποια ομοιογένεια στις θεματικές αυτό το εγχειρίδιο, το οποίο είναι συνδυασμός προηγούμενων έργων, προκαλεί έκπληξη. Ωστόσο, έχει μια λογική κατάταξη, έστω και αν ο διαχωρισμός σε πεζά και ποιητικά έργα δεν είναι εμφανής. Στο βιβλίο αυτό καταδεικνύεται η προτίμηση στους Επτανήσιους ποιητές και συγγραφείς διαφόρων περιόδων. Εκτός των Δ. Σολωμού και Ανδρ. Κάλβου, που παραπάνω αναφέραμε, το αναγνωστικό συμπεριλαμβάνει τον Γεράσιμο Μαρκορά με τρία του έργα: «Μάννα», σ. 75, «Στον Ανδρέα Συγγρό», σ. 76, και το χαριτωμένο ποίημα «Αθώοι φόβοι», σ. 77 και τον Αρ. Βαλαωρίτη με «Το σήμαντρο», σ. 47.

Τους Επτανήσιους ποιητές πλαισιώνουν οι Επτανήσιοι λόγιοι στο αναγνωστικό, δημιουργώντας το περιβάλλον όπου θα αναδειχτούν τα επτανησιακά γνωρίσματα, τα οποία έχουν από κοινού μοιραστεί ο ποιητικός επτανησιακός λόγος και ο πεζός. Έτσι, του Ηλία Μηνιάτου «Η θεία ευσπλαχνία», σ. 5, του Ευγ. Βούλγαρι «Η μουσική», σ. 28, του Σπ. Ζαμπελίου «Αι πρώται αξιώσεις της Δυτικής Εκκλησίας», σ. 3, του Εμμ. Λυκούδη «Ασωτία» και πάλι του Ηλία Μηνιάτου το «Περί θανάτου», σ. 105, του Κωνστ. Ασωπίου «Σύγκρισις Μεγ. Αλεξάνδρου», σ. 124 και του Ανδρ. Μουστοξύδου «Σόρβολος ο Κρης», σ.

132 δεν αποτελούν τίποτε άλλο παρά το πνευματικό περιβάλλον μέσα στο οποίο με φυσικό τρόπο εντάσσονται τα ανθολογημένα επτανησιακά ποιήματα, δημιουργώντας ένα ενοποιητικό σχήμα, ένα βιβλίο ανθολόγιο του επτανησιακού λόγου, του παλαιότερου και του κάπως μεταγενέστερου. Το όλο βιβλίο περατούται σε 199 σελίδες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της δεύτερης σειράς (1909 – 1913). Ο δημοτικισμός στα 1910 και η επίδρασή του στα εγχειρίδια

Η γλώσσα αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα της μορφής, της «φυσιογνωμίας» των αναγνωστικών. Οι διαμάχες του γλωσσικού, που μας οδήγησαν σε έναν «ενδογλωσσικό εμφύλιο», είχαν και επιπτώσεις στο περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων. Τα ποιήματα, αν και γραμμένα στην καθαρεύουσα, εξυπηρέτησαν τελικά την καθιέρωση της δημοτικής με τον εξής τρόπο: ο έρρυθμος ποιητικός λόγος προλειαίνει το έδαφος για την επικράτηση της δημοτικής, αφού ο ίδιος ο ποιητικός λόγος είναι από την ιδιοσυστασία του «εύχυμος», έστω κι αν προσφέρεται με τη μορφή της καθαρεύουσας. Στόχος της ποίησης είναι να προσεγγίσει τις λαϊκές μάζες, τη βάση του λόγου, δηλαδή τη δημοτική γλώσσα.

Αντικείμενο μελέτης είναι και το γεγονός ότι παράλληλα με τη γλωσσική περιπέτεια εμφανίζεται ένα μόνιμο πρόβλημα που απασχόλησε το έθνος στο παρελθόν και πιθανόν εξακολουθεί να ενδιαφέρει, δηλαδή το πώς αυτοπροσδιοριζόμαστε σε σχέση με τους άλλους γείτονες. Εννοούμε το πρόβλημα της εθνικής ταυτότητας που συμπορεύθηκε με το γλωσσικό. Διότι αδιαμφισβήτητο πεδίο της συνέχειας του νέου Ελληνισμού στάθηκε η γλώσσα.

Το 1903 οι δημοτικιστές συσπειρώνονται γύρω από το περιοδικό *Νουμάς.*[266] Στα 1901 έχουμε εξέγερση με θέμα το γλωσσικό - τα «Ευαγγελικά» - εξαιτίας της μετάφρασης της Καινής Διαθήκης από τον Α. Πάλλη. Ακολουθούν τα «Ορεστειακά», άλλη αναστάτωση από τη μετάφραση σε γλώσσα μεικτή,[267] όπως λέει ο Κ.Θ. Δημαράς, από τον Γ. Σωτηριάδη. «Από τις αρχές του Οχτώβρη 1901 οι εφημερίδες *Καιροί*, *Εμπρός*, *Σκρίπ*, άρχισαν να συκοφαντούν τους

---

[266] Γιάννη Κορδάτου*, Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος,* εκδ. Γ. Λουκάτος, Αθήνα 1943, σ. 133 για τον *Νουμά* του Δ. Ταγκόπουλου.

[267] Κ.Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Ίκαρος[6], Αθήνα 1975, σ. 399.

δημοτικιστές ως άθεους και προδότες. Οι καθηγητές της Θεολογικής Σχολής σ' ένα τους υπόμνημα που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ιερός Σύνδεσμος* διαμαρτυρήθηκαν και ζήτησαν να απαγορευτεί η δημοσίευση της μετάφρασης του Πάλλη […]. Ο λαϊκός αναβρασμός ξέσπασε. […] Στις 7 και 8 του ίδιου Νοέμβρη οι φοιτητικές διαδηλώσεις πήραν χαρακτήρα οχλοκρατικό και κατάληξαν σε αιματηρές συγκρούσεις με το στρατό. Οι ταραχές επαναλήφθηκαν στις 12 του Νοέμβρη. Η Αθήνα στο δεκαήμερο αυτό είταν επαναστατημένη. Η κυβέρνηση Θεοτόκη παρ' όλο το σθένος της δεν κρατήθηκε. Τα γεγονότα την εκλόνισαν και οι ραδιουργίες της κλίκας του Διαδόχου την ανάγκασαν να παραιτηθεί», θα μας πληροφορήσει ο Γιάννης Κορδάτος για το χρονογραφικό μέρος των «Ευαγγελικών» που πιστεύει πως «πίσω από τα Ευαγγελικά υπάρχει μια σελίδα ιστορική άγνωστη, παραμορφωμένη». [268]

Μέσα σε δέκα χρόνια από το «Ταξίδι» του Ψυχάρη (1888) ο δημοτικισμός απλώθηκε σημαντικά.[269] Στα 1904 ιδρύθηκε η εταιρεία «Εθνική Γλώσσα»[270] για να βοηθήσει τη μελέτη, την εξάπλωση και τη «μεταχείριση» της ελληνικής γλώσσας σ' όλους τους κύκλους της ζωής σ' όλα τα είδη του γραπτού λόγου.

Στα 1910 ιδρύεται ο Εκπαιδευτικός Όμιλος.[271] Στο *Δελτίον του Εκπαιδευτικού Ομίλου* του 1912 τονίζονται πολλά και σημαντικά για τις έριδες και τις προσωπικότητες που επέδρασαν θετικά και αρνητικά στο γλωσσικό ζήτημα. Πληροφορούμαστε ότι «[…] ο κ. Βάσης υποθέτει ότι η Εφημερίς *Νουμάς* συντηρείται παρά των κ.κ. Ψυχάρη και Πάλλη το οποίον, κάντε αληθές, κάντε μη ουδέν σημαίνει, υποπτεύει δε ότι εν σύγγραμμα του Κρουμβάχερ αμφισβητούν την καταγωγήν των συγχρόνων Ελλήνων από των αρχαίων, πολλάς δε δαπάνας απαιτήσαν προς έκδοσιν δεν είναι δυνατόν να εξεδόθη ή αναλώμασι των εχθρών

[268] Γιάννη Κορδάτου, *Ιστορία…, ό.π.,* σ. 129 - 131.

[269] Γιάννη Κορδάτου, *Ιστορία…, ό.π.,* σ. 134.

[270] Γιάννη Κορδάτου, *Ιστορία…, ό.π.,* σ. 144.

[271] Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος αναγνωρίζεται με την απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών αρ. 7163/28 Δεκεμβρίου 1914. Την διοικητική επιτροπή αποτελούν οι: Α. Δελμούζος, Π. Δέλτα, Ι. Θεοδωρακίδης (πρόεδρος), Γ. Κωνσταντάρακης (γραμματέας), Δ. Πετροκόκκινος (ταμίας), Μ. Τριανταφυλλίδης, Α. Φωκάς.

του Ελληνισμού […]» [272] και ότι ο «[…] κ. Μιστριώτης […] καταγγέλλει επί χυδαϊσμώ το εποπτικόν συμβούλιον της Μέσης Εκπαιδεύσεως τον κ. Μποντώταν, τον κ. Ι. Δραγούμην εις την προστασίαν του οποίου οφείλεται ο διορισμός ως προξένου του κ. Ξενοφ. Στελλάκη, όστις ως δικαστής επεχείρησε να συντάξει απόφασιν εν τη δημοτική γλώσση και καταγγέλλει τους πράκτορας του χυδαϊσμού κ.κ. Δροσίνην και [Φίλιππον] Γεωργαντάν ενεδρεύοντας εν τω Υπουργείω Παιδείας. Αλλ' ερωτώμενος ο κ. Μιστριώτης αν ούτοι ή τινες τούτων γίνωνται όργανα ξένων ενεργειών, δεν δύναται να βεβαιώση […]».[273]

Στην έκθεση της επί του γλωσσικού ζητήματος εξεταστικής των πραγμάτων επιτροπής της Βουλής στο *Δελτίον του Εκπαιδευτικού Ομίλου* (τόμος 2, 1912) ενυπάρχουν αξιόλογες γλωσσολογικές θέσεις που προέρχονται από την παρατήρηση της εξέλιξης της φυσικής γλώσσας. Έτσι, η ρήση ότι «Γλωσσικόν κτήμα λαού τινός αποβαίνει μόνον το γλωσσικόν σχήμα, όπερ υιοθετεί η λαϊκή ψυχή, υιοθετεί δ' αύτη παν ό,τι φέρουσιν η κοινωνική ζωή και οι μεγάλοι λογοτέχναι» είναι λόγος συμπυκνωμένης κοινωνικής και γλωσσικής εμπειρίας. «[…] Πας είναι κύριος να διακηρύττη οιανδήποτε ιδίαν γνώμην και την μάλλον τολμηράν, αρκεί να μη προσκρούει εις τα χρηστά ήθη και τον κοινωνικόν νόμον […]».[274]

Υπήρξαν και αντιρρητικές φωνές απέναντι στο δημοτικισμό του Γ. Ψυχάρη στα 1901, που προέρχονταν από οπαδούς τής δημοτικής και μάλιστα λογοτέχνες. Στο περιοδικό *Ο Διόνυσος* ο υπογραφόμενος «Μποέμ», ψευδώνυμο του Δ. Χατζόπουλου, γράφει ένα άρθρο με τίτλο «M. Jean PSICHARI – Γιάννης Ψυχάρης», το οποίο περιείχε τη γλωσσική και αισθητική έκφραση του συγγραφέα

---

[272] *Δελτίον Εκπαιδευτικού Ομίλου*, τόμος 2, 1912, σ. 81.

[273] *Δελτίον Εκπαιδευτικού Ομίλου,* ό.π., σ. 79, 80.

[274] *Δελτίον Εκπαιδευτικού Ομίλου,* ό.π., σ. 73. «[…] Ανεφάνησαν μεμονωμένοι τινες λογοτέχνες ευρόντες και ικανούς μιμητάς οίτινες ορμηθέντες κατ' αρχάς εκ της δημοτικής γλώσσας απεμακρύνθησαν μικρόν κατά μικρόν διά της ιδίας ακαλαισθήτου δημιουργίας τοσούτον απ' αυτής ώστε εν τέλει παρουσίασαν εντελώς ίδιον γλωσσικόν κατασκεύασμα αηθές και ακατανόητον, το γνωστόν υπό την άχρουν ονομασίαν του μαλλιαρού ιδιώματος.

του, πριν αλλοιωθεί από τον ψυχαρισμό. Ο εξομολογητικός τόνος του «Μποέμ» αφορά στην καταδίκη των ακροτήτων του ψυχαρισμού: «[...] Μια λάμπα με ψεύτικο φως διά την διάνοιά μου υπήρξεν ο επικίνδυνος αυτός φωτισμός της ασετυλίνης, ο οποίος ονομάζεται εις τα ελληνικά γράμματα Ψυχαρισμός και ο οποίος δι' όσους δεν εγνώρισαν τον κίνδυνόν του απέβη η εκρηκτικωτέρα ύλη [...]».[275]

Διατυπώνει ο Δ. Χατζόπουλος τη δύναμη του επτανησιακού δημοτικισμού και την αξία του Δ. Σολωμού ως εξής: «[...] Ο Σολωμός είχε το αυτί ελληνικόν, όπως είχε την ψυχήν ελληνικήν. Δι' αυτό, ό,τι έγραψε έχει όλην την αρμονίαν της Ελληνικής και όλην την μελωδίαν του ελληνικού φθόγγου. [...] Το καλλιτεχνικόν πνεύμα του Σολωμού θα βραδύνη ακόμη να ξανοίξη τον δρόμον που εφράχθη από του ψυχαρισμού την σχολαστικήν επίδρασιν […]».[276]

Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης σε επιστολή του στην Πηνελόπη Δέλτα από τη Δρέσδη, όπου βρισκόταν το 1910, της εξηγεί τις επιδράσεις του γλωσσικού, ουσιαστικά της αναλύει τη σημασία της γλώσσας για το λαό. Παραθέτουμε το στίγμα του γλωσσικού, όπως το παρέδωσε στην Π. Δέλτα ο Μ. Τριανταφυλλίδης: «[…] Το ζήτημα δεν είναι κυρίως εκπαιδευτικό καθώς λέτε. Στη ρίζα του είναι γλωσσικό, κι επειδή η γλώσσα μπαίνει παντού, γι' αυτό είναι και εκπαιδευτικό και λογοτεχνικό και θρησκευτικό κι εθνικό κι ό,τι άλλο […]».[277] Με το θάνατο του Κ. Κόντου[278] (1835 – 1909) παρουσιάζεται στα 1909 μια διαφοροποίηση στη γλωσσική διαμάχη οπαδών της καθαρεύουσας, αρχαϊστών και δημοτικιστών.

---

[275] Δ. Χατζόπουλος, «M. Jean PSICHARI – Γιάννης Ψυχάρης», *ό.π.,* σ. 235.
«[…] Ο Ψυχαρισμός υπήρξεν ο μεγαλείτερος κωμωδός ο οποίος έπαιξε την ελληνικήν ψυχήν με αριστοτεχνικήν υπόκρισιν. Εσκάλισε με επιμονήν μικρολόγου ανθρωπαρίου την ιδέαν εις την διάνοιαν, ότι έχομεν ανάγκην να φκιάσωμεν μιαν γλώσσαν και όχι ν' αντιληφθώμεν το πνεύμα της […]». Περ. *Ο Διόνυσος ΙΙΙΙ*, ό.π., σ. 237.

[276] Δ. Χατζόπουλος, «M. Jean PSICHARI – Γιάννης Ψυχάρης», *ό.π.,* σ. 235 - 236.

[277] Μανόλης Τριανταφυλλίδης, *Αλληλογραφία*, Φιλολογική επιμέλεια Παν. Μουλλάς, Μαρία Βερτσώνη – Κοκόλη, Έφη Πέτκου, Α.Π.Θ., Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 2001, σ. 160.

[278] Θεοφάνης Γ. Χατζηστεφανίδης*, Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης* (1821- 1986), εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 2005, σ. 99.

Φεύγουν από το προσκήνιο οι αρχαϊστές και από τότε ο γλωσσικός αγώνας διαδραματίζεται μεταξύ καθαρεύουσας και δημοτικής.[279]

Το γλωσσικό ζήτημα ήταν ήδη κεντρικό θέμα στα 1880, αλλά στην περίοδο αυτή (1909 – 1913) εντατικοποιείται, βρίσκεται σε έξαρση με πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις, καθώς οι άνθρωποι των γραμμάτων συσπειρώνονται γύρω από περιοδικά και σωματεία, ώστε η γλωσσική πάλη να αποβαίνει μεθοδικότερη και οι αγώνες για την καθιέρωση της δημοτικής να γίνονται σφοδρότεροι.

Είναι φυσικό επόμενο αυτές οι ζυμώσεις του γλωσσικού να εισχωρήσουν και στην εκπαίδευση. Η στροφή από τον ψευδοδημοτικισμό στο παρόν, το νέο Ελληνισμό και τα σύγχρονα ιδανικά υλοποιείται στο Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου, όπου χαρακτηριστικό του προγράμματός του ήταν οι αλλαγές στα καθιερωμένα σχήματα και προγράμματα των ομοιόβαθμων σχολείων.[280] Στο σχολείο του Βόλου του Αλ. Δελμούζου γίνεται χρήση και διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας, καθώς και πρόγραμμα προσαρμοσμένο στη νεοελληνική πραγματικότητα και τη νεοελληνική λογοτεχνία.

Ο Αλ. Δελμούζος διδάσκει στο Παρθεναγωγείο του Βόλου, στα 1908 – 1909, λογοτεχνία από την Άλωση μέχρι και τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. Η διδακτική προσέγγιση αυτή θεωρείται πρωτοπορία για τα Νέα Ελληνικά. Η συγκεκριμένη επιλογή για τον Αρ. Βαλαωρίτη από τον Αλ. Δελμούζο, προβάλλει την ελληνική λογοτεχνία, η οποία αναδεικνυόταν στα χρόνια αυτά. Ο Αλ. Δελμούζος πιστεύει ότι «[...] η ζωντανή εφτανησιώτικη λογοτεχνία αρχίζει να επιδρά στην άλλη Ελλάδα, και με το Βαλαωρίτη πρώτο και κριτικούς όπως ο Ροΐδης σπάζει τα δεσμά του αρχαϊσμού στην ποίηση [...]».[281] Ο ίδιος αναφέρει πως «[…] το πρώτο ποίημα που δίδαξα στο Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο ήταν ο εθνικός ύμνος.

---

[279] Θεοφάνης Γ. Χατζηστεφανίδης, *Ιστορία…,* ό.π., σ. 98. Στον Κ. Κόντο είχε απαντήσει με το «Ψευδαττικισμού έλεγχος» (1884) ο δημοτικιστής Δ. Βερναρδάκης. Ωστόσο, οι ιδέες του Κ. Κόντου επιβίωσαν στον μαθητή του γλωσσολόγο Γεώργιο Χατζηδάκι, του οποίου οι γλωσσικές θέσεις «παλινδρομούσαν» προς τη μια και προς την άλλη γλωσσική κατεύθυνση.

[280] Χαράλαμπος Χαρίτος, «Οι παιδαγωγικές καινοτομίες…», *ό.π.,* σ. 76.

Ήξερα πως η σωστή ώρα της διδασκαλίας του θα ερχόταν, όταν θα είχαν πριν διδαχτή τα πρώτα χρόνια από την επανάσταση του 21, αφού τότε μόνο θα κατείχαν τα παιδιά τις παραστάσεις τις απαραίτητες για την κατανόησή του […]».[282]

Αναφερόμενος στα σχολικά εγχειρίδια του δημοτικού, ο Δελμούζος πιστεύει ότι οι ανθολόγοι οδήγησαν τους μαθητές τους στην πλημμελή γλωσσική μόρφωση και κατά συνέπεια στην πνευματική σύγχυση. Αποτιμά την προσφορά των αναγνωστικών ως εξής: «[…] Τα νέα αναγνωστικά δεν μπορούν να αντικρίσουν ούτε και μέτριες ακόμα μορφωτικές απαιτήσεις ενός νεοελληνικού δημοτικού σχολείου […]».[283]

Συμπερασματικά, επί Δελμούζου εκδηλώνεται μια γενικότερη παιδαγωγική βούληση, η οποία συμπυκνώνεται στη θέση ότι η εκπαίδευση στρέφεται από τα λόγια στην πράξη για να υπηρετήσει τη σύγχρονη ζωή και τις ανάγκες της. Το γλωσσικό μας πρόβλημα γκρεμίζει τις σχετικές προλήψεις που επικρατούσαν τότε και καταρρίπτει ολίγον κατ' ολίγον το αρχαϊστικό πνεύμα που εξουσίαζε το σχολείο και πέρα από το 1900.[284]

Στη συγγραφή εγχειριδίων λογοτεχνίας συμμετέχουν δημοτικιστές από το χώρο της *Εστίας* και των *Παναθηναίων*, όπως ο Δ. Κακλαμάνος. Ανέδειξε τον εν τινι μέτρω περιορισμένο τότε στην Αθήνα των Φαναριωτών Δ. Σολωμό και πρόβαλε την εικόνα του. Αξίζει να μνημονεύσουμε στο σημείο αυτό τους ανθολόγους της δεύτερης σειράς, Ε.Γ. Παντελάκι, Ν. Κυπαρίσση και Δ.

---

[281] Αλ. Δελμούζου, *Το κρυφό σκολειό 1908 - 1911*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 15.

[282] Α. Π. Δελμούζου, «Τα Νέα Ελληνικά στο Σχολείο του Βόλου», περ. *Παιδεία*, 12 Οκτωβρίου 1950, αριθ. 49, σ. 413. Οι παιδαγωγικές θέσεις του Δελμούζου που τον ώθησαν σε αυτές τις επιλογές διατυπώνονται ως εξής: «[…] Ό,τι ακόμα μ' έσπρωξε σε τόση βία, ήταν η ανάγκη από τα πρώτα βήματα ν' αναταραχτή συναισθηματικά η τάξη έτσι, που να νιώση πως με το νέο σχολείο ανοίγεται εμπρός της ένας άλλος κόσμος ζωντανός και αληθινά ελληνικός. Αυτό όμως μονάχα ο ίδιος ο ποιητής [ενν. το Δ. Σολωμό] μπορούσε να το κάμη μιλώντας τους άμεσα τη δική του γλώσσα […]».

[283] Αλ. Δελμούζος, «Τα νέα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου», περ. *Παιδεία και Ζωή*, τχ., Αθήναι 1955, σ. 38.

[284] Αλ. Δελμούζος, *Το κρυφό σκολειό*…, ό.π., σ. 14.

Κακλαμάνο, οι οποίοι έχοντας ως πρότυπο τον Γ. Δροσίνη πάλεψαν για την καθιέρωση της δημοτικής στον ποιητικό λόγο και έδωσαν ώθηση στην περαιτέρω συλλογική εργασία άρτιων κειμένων και γλωσσικά και λογοτεχνικά. Οι έριδες θα επηρεάσουν εν τέλει θετικά το θέμα της γλώσσας των εγχειριδίων της δεύτερης σειράς (1909 – 1913). Στο ΦΕΚ 120/26 Μαΐου 1911 «Περί των ενιαυσίων εξετάσεων των μαθητριών της πρώτης και δευτέρας τάξεως των διδασκαλείων των θηλέων»[285] στο άρθρο 3ον, γίνεται λόγος να μεταφράζεται το αρχαίο κείμενο «εις την γραφομένην σήμερον». Επίσης στο ΦΕΚ 207/3 Αυγούστου 1911, που περιέχει τις προϋποθέσεις για τον διαγωνισμό στη Σχολή των Ευελπίδων, περιλαμβάνει την εξέταση μαθήματος στην Νεοελληνικήν: «[…] Η έγγραφος εξέτασις συνίσταται εις σύνταξιν εκθέσεως εις την Νεοελληνικήν […]» .[286]

Ο αθηναϊκός ρομαντισμός ως λογοτεχνική τάση και η ιδιότυπη φύση του, η γλωσσική, απέκλεισε τους Επτανήσιους ποιητές από το σχολικό βιβλίο. Η Αθήνα, παρά τις όποιες προτιμήσεις για την κερκυραϊκή πνευματική κληρονομιά, είναι τώρα ηγέτιδα πόλη και «το κέντρο σύγκλισης όλων των Ελλήνων».[287] Έτσι, εν μέρει τουλάχιστον μπορεί να εξηγηθεί το ότι εκτοπίζονται από τα αναγνωστικά κάποιοι Επτανήσιοι λόγω της δημοτικής τους γλώσσας. Αν και είναι πέριξ του *Νουμά* οι Κερκυραίοι δημοτικιστές, Ειρήνη Δεντρινού, Κ. Θεοτόκης κ.ά., πολλοί μάλιστα ζουν και εμφανίζουν δυναμική παρουσία εντός των Αθηνών, μένουν εκτός από τη σχολική ύλη. Η Ειρήνη Δεντρινού ασχολήθηκε με το παιδικό βιβλίο και συνέθεσε το εγχειρίδιο *Ο ξένος και οι φίλοι του* εν είδει αναγνωστικού. Η ιδιωτική πρωτοβουλία καλύπτει το κενό που υπάρχει στις προκηρύξεις για συγγραφή σχολικών βιβλίων. Παρά τις διασυνδέσεις της συγγραφέως με την

---

[285] ΦΕΚ 120/26 Μαΐου 1911 «Περί των ενιαυσίων εξετάσεων των μαθητριών της πρώτης και δευτέρας τάξεως των διδασκαλείων των θηλέων»

[286] ΦΕΚ 207/3 Αυγούστου 1911 «Περί των απαιτούμενων γνώσεων διά τας εισιτηρίους εξετάσεις του Σχολείου των Ευελπίδων τετραετούς φοιτήσεως και του τρόπου της διενεργείας αυτών».

[287] Λορέντσου Μαβίλη, *Τα κριτικά κείμενα*, φιλολογική επιμέλεια Θεοδόσης Πυλαρινός, εκδ. Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι 2007, σ. 43.

Αθήνα και τη φιλία της με την Ελένη Ουράνη, δεν εισχώρησε στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* παρέμεινε στα όρια της τοπικής λογοτεχνίας της Κέρκυρας.

Εξαιρείται βέβαια από τους Επτανήσιους της Αθήνας ο Γρ. Ξενόπουλος και ο Χαρ. Άννινος (1852 – 1934), ο οποίος και ένεκα δημοσιογραφικής αλληλεγγύης ανθολογείται από τον Δ. Κακλαμάνο. Ο Χαρ. Άννινος ασπάστηκε τελικά την καθαρεύουσα. Ουδέποτε όμως εξοβελίστηκε από το σχολικό ανάγνωσμα – ανθολογείται κατά κόρον λόγω του φρονηματιστικού πνεύματός του – και ο ίδιος το επιδίωξε για τη μεταθανάτια υστεροφημία του.

Στα αναγνωστικά εισέρχονται οι ποιητές του συρμού της εποχής, κυρίως με θεματική «Ήρωες και μάχες του Αγώνα του ’21». Η Επανάσταση υπήρξε το προσφιλές θέμα των αναγνωστικών, ιδίως της πρώτης, δεύτερης και τρίτης σειράς, δηλαδή από το 1884 μέχρι το 1917.

α. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Δημητρίου Κακλαμάνου

Στα 1908 το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως εγκρίνει με την υπουργική απόφαση αριθ. 8041/27 Μαΐου 1908 «τα υπό Δ. Κακλαμάνου υποβληθέντα εις τον διαγωνισμόν τρία βιβλία Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων διά τας τρεις τάξεις των Ελληνικών Σχολείων».[288] Η υπουργική απόφαση αναφέρει: «Έχοντες υπόψη τα άρθρα 4 παρ. 2 και 6 παρ. 3 του περί διδακτικών βιβλίων νόμου ΓΣΑ΄, το άρθρο 7 του από 14 Μαΐου 1907 Β. Διατάγματος «Περί των εις τον διαγωνισμόν υποβαλλομένων βιβλίων» και την κατωτέρω δημοσιευμένην από 11 Μαΐου έκθεσιν της πλειοψηφίας της οικείας κριτικής Επιτροπείας περί των διά τα Ελληνικά σχολεία Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων διατάσσομεν τάδε […] Επειδή κατά τον νόμον οφείλει ο Υπουργός να δημοσιεύει τας εκθέσεις των εγκρίσεων, δεν έχει δικαίωμα να

[288] ΦΕΚ 143/4 Ιουνίου 1908. Αναφέρεται η σχετική υπουργική απόφαση και η έκθεση της Επιτροπείας των διδακτικών βιβλίων

επέμβη εις τα της γενομένης κρίσεως, ήτοι να τροποποιή ή μη εγκρίνει τας υποβληθείσας αυτώ εγκρίσεις». Η υπουργική απόφαση ορίζει ότι η πρώτη και σημαντική υποχρέωση του ανθολόγου είναι «ο συγγραφεύς να επενέγκη εις τα βιβλία, υπό την επίβλεψιν της εποπτικής Επιτροπείας, πάσας τας μεταβολάς, ας προτείνει η κριτική επιτροπεία».

Η κριτική Επιτροπεία έχει εισηγηθεί «να αποβάλλει τεμάχια εκ του περιεχομένου των βιβλίων του» ο ανθολόγος, ώστε να ελαττωθούν σε όγκο. Έτσι, αν και μεταβλήθηκαν σε ποσότητα σελίδων τα βιβλία, πέτυχαν όμως την έγκριση του υπουργείου μέσω της Επιτροπείας. Για την Α΄ και Β΄ τάξη των Γυμνασίων εγκρίθηκαν τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, που υπέβαλαν οι Εμμ. Παντελάκης και ο Ν. Κυπαρίσσης με την υπ' αριθ. 7213/14 Μαΐου 1908 υπουργική απόφαση.[289]

Στην έκθεση της Β΄ κριτικής Επιτροπείας των διδακτικών βιβλίων περί των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* των δύο κατωτέρων τάξεων του Γυμνασίου αναφέρονται οι ανθολόγοι και τα έργα τους με τα οποία πήραν μέρος στον διαγωνισμό. Είναι ο Ιωάννης Κοφινιώτης για την Α΄ τάξη του Γυμνασίου με τρία εγχειρίδια, ο Δ. Κακλαμάνος και οι Εμμ. Παντελάκης και Ν. Κυπαρίσσης. Για την Β΄ τάξη υποβλήθηκαν δύο εγχειρίδια από τον Ι. Κοφινιώτη και το βιβλίο των Εμμ. Παντελάκη και Ν. Κυπαρίσση.

Η Επιτροπεία παρατηρούμε ότι δεν αρκείται σε γενικές κρίσεις του τύπου «η εκλογή της ύλης ουχί επιτυχής», αλλά εξηγεί γιατί απορρίπτει τα έργα και διευκρινίζει αν υστερούν σε ποιότητα ή σε παιδαγωγική αξία. Η Επιτροπεία σχολιάζει διατυπώνοντας λεπτομερείς κρίσεις πάνω στα προτεινόμενα έργα. Στο σημείο αυτό θα παραθέσουμε[290] την άποψη της Επιτροπείας για τα εγχειρίδια του Δ. Κακλαμάνου, η οποία δείχνει και τον τρόπο εργασίας της κριτικής Επιτροπείας, το ήθος και τις γνώσεις της: «[…] Ως προς την εκλογήν της ύλης

---

[289] ΦΕΚ 127/24 Μαΐου 1908. Παρατίθεται η σχετική υπουργική απόφαση και η έκθεσις της Β΄ κριτικής Επιτροπείας των διδακτικών βιβλίων των δύο κατωτέρω τάξεων του Γυμνασίου.

[290] ΦΕΚ 127/24 Μαΐου 1908. Αναφέρεται η έκθεσις της Β΄ κριτικής Επιτροπείας περί των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* των δύο κατωτέρω τάξεων του Γυμνασίου.

παρατηρούμεν, ότι παρελήφθησαν τεμάχια ουχί των ανεγνωρισμένης αξίας λογογράφων και ποιητών του ΙΘ΄ αιώνος (πρβλ. Κυρίαν Παπαδοπούλου) […] διάταξις και εν τούτω επ' ουδεμίας παιδαγωγικής αρχής στηριζομένη. […] Η ποίησις και εν τούτω πολλάκις παιδαριώδης (πρβλ. ο Βορριάς που τ' αρνάκια παγώνει). […] Και εν τούτω πολλώ μείζων η γλωσσική ανωμαλία, ανορθογραφίαι, σολοικισμοί, βαρβαρισμοί και ξενισμοί ουχί ολίγοι. Εν τισιν η γλώσσα όλως χυδαία ην απεδοκίμασεν η Βουλή και το Έθνος (πρβλ του Κρούμου το ποτήρι και αλλαχού)». Πρόεδρος της Επιτροπείας ήταν ο Γ. Μιστριώτης και μέλη οι Σπ. Λάμπρος, Π. Καρολίδης, Γ. Γρατσιάτος, Θ. Κακριδής, Αχ. Τζάρτζανος και Εμμ. Ρούγκας.

Χρεώνει η Επιτροπεία στον Δ. Κακλαμάνο επιλογές τεμαχίων λογογράφων και ποιητών «μη αναγνωρισμένης αξίας» κατ' αυτήν, για παράδειγμα της Αρσινόης Παπαδοπούλου, ενώ δεν έχει ξεκαθαριστεί για την Επιτροπή ποιοι είναι οι δοκιμότεροι συγγραφείς και ποιοι όχι. Αδικεί τον Δ. Κακλαμάνο και στο θέμα των ποιητικών επιλογών θεωρώντας το ποίημα του Γεωργίου Ζαλοκώστα[291] «Ο Βορριάς που τ' αρνάκια παγώνει» παιδαριώδες.

Από τα εκτενή σχόλια της Επιτροπείας για τα υποβληθέντα εγχειρίδια αποκομίζει κανείς τη γνώμη πως ήταν αναγκαίες οι παρεμβάσεις της, επειδή οι ανθολόγοι δεν συμπεριέλαβαν κατά την επιτροπή τα κυριότερα θέματα, που

[291] Βλ. για το εν λόγω ποίημα στην *Μεγάλη Εγκυκλοπαιδεία* του Π. Δρανδάκη, τόμος ΙΑ, σ. 902, όπου: «[…] Εις τα λυρικά του ποιήματα [ενν. του Ζαλοκώστα] απαντά τις μετ' ανακουφίσεως ελάσσονας τόνους· αλλ' ατυχώς και εις πλείστα τούτων όπως το περίφημον «ο βορριάς που τ' αρνάκια παγώνει» η αισθητική συγκίνησις επιδιώκεται διά της φυσικής απλώς αναπαραστάσεως πραγμάτων, απέχουσα βεβαίως διά της δημιουργίας καθαρώς ανθρωπιστικών συναισθημάτων από του νοήματος της αληθούς τέχνης. Οπωσδήποτε δεν πρέπει να λησμονήται ότι το έργον εκείνο είναι απηχήσεις μιας ηρωικής πραγματικότητος, - της ζωής του ποιητού – ότι εγράφη προ πεντηκονταετίας περίπου, οπότε μόλις η χώρα εξήρχετο εκ της βαρβαρότητος και ότι υπήρξεν ικανόν να ενθουσιάση διά των αρετών του τον λαόν, όστις μάλλον είχεν ανάγκη ενθουσιασμών ή απολαύσεων αποκλειστικώς αισθητικών […]».
Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* Β΄ Γυμνασίου (έκδοσις Δ΄ 1965) των: Σ. Σπεράντζα – Σ. Δουφεξή – Δ. Βρανούση – Β. Σφυρόερα – Θ. Μακροπούλου – Κ. Ρωμαίου (αναγνωστικά της 8ης σειράς) ανθολογείται ακέραιο το ποίημα «Ο Βοριάς που τ' αρνάκια παγώνει» από τα «Άπαντα» του Γ. Ζαλοκώστα (1859).

έχουν σχέση με την αρμονική ανάπτυξη και βελτίωση των φυσιολογικών, διανοητικών, ηθικών δυνάμεων και ικανοτήτων των παιδιών. Ο στόχος είναι πάντα ένα καλοτυπωμένο βιβλίο για παιδιά, για μαθητές και οι επιλογές των ανθολόγων διατηρούν στα τεμάχια που επιλέγουν τον κόσμο των μεγάλων και της κεκτημένης γνώσης. Οι ανθολόγοι σκέφτονται με τη λογική των μεγάλων αγνοώντας πολλές φορές τα ενδιαφέροντα και τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις των παιδιών. Αυτό για την εποχή που ασχολούμαστε έχει πιθανόν την εξήγησή του, αφού είμαστε στις απαρχές συγγραφής σχολικών εγχειριδίων για το μάθημα των Νέων Ελληνικών, του οποίου ο χαρακτήρας τώρα προσδιορίζεται.

Στο πρόγραμμα «της ποσότητος και οικονομίας της ύλης» των διδακτικών βιβλίων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, που συντάχτηκε σύμφωνα με το 3ο άρθρο του νόμου ΓΣΑ΄ «Περί διδακτικών βιβλίων» του 1907 για το μάθημα των Νέων Ελληνικών προβλέπονται: «Νεοελληνικά Αναγνώσματα, τόμοι τρεις, εις δι' εκάστην τάξιν των Ελληνικών σχολείων μέχρι δέκα (10) τυπογραφικών φύλλων έκαστος. Τα νεοελληνικά αναγνώσματα θα περιέχωσιν εκλογάς τεμαχίων πρωτοτύπων έργων Ελλήνων λογογράφων και ποιητών του ΙΘ΄ αιώνος (και εκ των ΙΗ΄ αιώνος μόνον του Νικηφόρου Θεοτόκη και Ρήγα Φεραίου) και δημώδη άσματα. Τα τεμάχια αυτά θα παρατίθενται αμετάβλητα, επιτρεπομένης μόνον της παραλείψεως περικοπών τελείων και της μεταβολής της ορθογραφίας, ουχί δε της διορθώσεως ή της εξομαλίσεως (sic) της γλώσσης του συγγραφέως. Η κατανομή αυτών εις τους τρεις τόμους θα γείνη κατά λόγον του περιεχομένου και του ύφους, λαμβανομένων υπ' όψιν των γνώσεων και της αντιλήψεως των μαθητών δι' ους είναι ωρισμένα […]».

Σχολιάζοντας ο Β. Τόγιας τη δεύτερη σειρά των Νεοελληνικών αναγνωσμάτων αναφέρει πως «[…] όπως τα πεζογραφήματα έτσι και τα πιο πολλά ποιήματα (και της δημοτικής και της καθαρεύουσας) έχουν δεσμό με την ιστορία ή την αρχαία ελληνική μυθολογία. Η έμπνευση των ποιητών εκεί έχει την πηγή της. Και εδώ ο τόνος που κυριαρχεί είναι φρονηματιστικός. Λίγα είναι τα ποιήματα που το περιεχόμενό τους δένεται άμεσα με τη σύγχρονη ζωή ή με τη

φύση. Ωστόσο και στην περιοχή των ποιημάτων έχει γίνει «σεισάχθεια» σε σύγκριση με τα προηγούμενα Νεοελληνικά αναγνώσματα. Λείπει ο πολύς φόρτος. Λείπουν τα ποιήματα με το βαρύ και δυσνόητο ή και ακατανόητο περιεχόμενο. Μπορεί τα πιο πολλά ποιήματα να μην έχουν την επιθυμητή λογοτεχνική αξία. Είναι όμως προσιτά στην αντιληπτική ικανότητα των μαθητών […]».[292]

Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Δ. Κακλαμάνου δηλώνεται η εισαγωγή ποιητών όπως του Δ. Σολωμού, του Αρ. Βαλαωρίτη και άλλων «νέων», όπως τους έλεγαν, του Γ. Δροσίνη και του Αρ. Προβελέγγιου. Τα ποιήματά τους, ιδίως των νέων ποιητών, είναι στη δημοτική και με θέματα προσιτά για παιδιά. Εξάλλου, υπάρχουν οι παλαιοί ρομαντικοί, αλλά οι «νέοι» φέρνουν τη δημοτική γλώσσα και χρώμα ασύγκριτα πιο θελκτικό από την ποιητική ύλη που περιείχαν τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του 1884, τα οποία εξέφραζαν απολύτως τις επιλογές του Ν. Πολίτη. Ο υπουργός Δ.Σ. Βουλπιώτης και ο γενικός γραμματέας του, Ν. Πολίτης, στήριξαν την εισαγωγή των νεοελληνικών κειμένων στο σχολείο και εισήγαγαν το μάθημα των Νέων Ελληνικών στα 1884 με εγχειρίδιο που απηχεί τις επιλογές και την αισθητική άποψη του Πολίτη. Τελικά, οι πρώτοι ανθολόγοι δεν είχαν αυτονομία, ελευθερία κινήσεων στις επιλογές των τεμαχίων, ήταν φιλολογικοί επιμελητές ή εκδότες μέχρι το 1907, που η κυριαρχία του Πολίτη ατόνησε και αναδύθηκαν «πραγματικοί» ανθολόγοι.[293] Κατά μαρτυρία του Γρ. Ξενοπούλου, ο Πολίτης ασκούσε επιρροή στους πνευματικούς ανθρώπους της Αθήνας. «[…] Ήτο δε και υπό άλλην έποψιν πολύτιμος η μετά των φιλολόγων συνεργασία του, διότι ο Πολίτης είνε άνθρωπος των νέων ιδεών, αυταί δε αι ιδέαι, υποστηριζόμεναι από σοφόν της περιωπής του, του κύρους του, θα εκέρδιζαν έδαφος ευκολώτερα […]».[294]

---

[292] Β. Τόγιας, *Το μάθημα…,* ό.π., σ. 271.

[293] Στηριζόμαστε στην προφορική μαρτυρία του Λάμπρου Βαρελά από την εισήγησή του στο Ι΄ Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα: «Η γλώσσα της παιδείας και των μεταρρυθμίσεων», 30/03/2012 έως 01/04/2012.

[294] Με την ευκαιρία της ανάληψης της Πρυτανείας, ο Γρ. Ξενόπουλος δίνει το προφίλ του Ν. Πολίτη. Βλ. περ. *Παναθήναια*, Αθήναι, Οκτώβριος 1906 – Μάρτιος 1907,

Η Επιτροπεία περιέκοψε 54 συνολικά κείμενα από τα αναγνωστικά του Δ. Κακλαμάνου και των τριών τάξεων. Ο Β. Τόγιας εκφράζει επιπλέον την κρίση πως «[…] είναι αμφίβολο αν από τα κείμενα που απέμειναν στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα του Δ. Κακλαμάνου είναι δυνατό να συγκροτηθούν τρία ολόκληρα βιβλία, ένα για κάθε τάξη του Ελληνικού Σχολείου […]».[295] Πάντως το ότι τα εγχειρίδιά του έφθασαν μέχρι την έγκριση μετά από κοπιώδεις αντιπαραθέσεις και τοποθετήσεις του ίδιου και των θέσεών του με τον Γ. Μιστριώτη,[296] που δεν τα θεωρούσε «εθνικού περιβάλλοντος» βιβλία, ήταν άθλος. Υπήρχε κίνδυνος, κατά τον Γ. Μιστριώτη, να εισαχθεί στα σχολεία ο μαλλιαρισμός και να διαφθαρούν ηθικά οι μαθητές.

Τα μέλη της Επιτροπείας διαλεύκαναν το θέμα. Απέρριψαν τις προτάσεις του Γ. Μιστριώτη, που ήταν α) να γίνει εκλογή εκ των υποβεβλημένων ανθολογίων του Χ. Πουλίου, του Δ. Κακλαμάνου, του Ι. Κοφινιώτου και να απαρτιστεί ένα άλλο εγχειρίδιο με τα επιλεχθέντα, β) να εγκριθεί και από τους τρεις για κάθε μια τάξη και από ένα τους βιβλίο και γ) να απορριφθούν όλα τελικά. Οι προτάσεις του Γ. Μιστριώτη απορρίφτηκαν από την Επιτροπεία όλες και ιδίως η πρώτη με το αιτιολογικό ως μη νόμιμη και η τρίτη ως πασιφανής, «άδικος και απαράδεκτος». Τελικά, τα γλωσσικά επιχειρήματα του Γ. Μιστριώτη για ποίημα του Γ. Δροσίνη «χαρακτηρισθέν μαλλιαρόν»[297] καταρρίφτηκαν και η Επιτροπεία που απαρτιζόταν από τον Σπ. Λάμπρο, τον Π. Καρολίδη, τον Γ. Γρατσιάτο, τον Θ. Κακριδή, τον Αχ. Τζάρτζανο[298] και τον Εμμ. Ρούγκα κατέληξε

τόμος ΙΓ΄, σ. 257.

[295] Β. Τόγιας, *Το μάθημα*…, ό.π., σ. 265. Αναφέρει ο Β. Τόγιας πως στην Α΄ τάξη έμειναν 25 κείμενα, στη Β΄ τάξη 21 και στη Γ΄ τάξη 17. Παρατηρούμε ότι από τα εγχειρίδια του Δ. Κακλαμάνου στη Γ΄ τάξη έμειναν 94 σελίδες με τις βιογραφίες και στη Β΄ τάξη 103 σελίδες.

[296] Έκθεση της Επιτροπείας ΦΕΚ 143/4-6-1908. Η *Εστία* στις 24-5-1908 σχολιάζει τις θέσεις του Γ. Μιστριώτη.

[297] Το «χαρακτηρισθέν μαλλιαρόν» ποίημα του Γ. Δροσίνη φέρει τον τίτλο: «Στα ξένα».

[298] Οι Π. Καρολίδης και Σπ. Λάμπρος ήταν καθηγητές του Πανεπιστημίου, ο Γεώργιος Γρατσιάτος Επιθεωρητής Μ.Ε., οι Θεοφάνης Κακριδής και Αχιλλεύς Τζάρτζανος, καθηγητές της Μέσης (Γυμνασίου) και ο Εμμ. Ρούγκας, Γυμνασιάρχης. Πρόεδρος της Επιτροπείας ο Γεώργιος Μιστριώτης, καθηγητής Πανεπιστημίου. Ο Αχ. Τζάρτζανος

στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Δ. Κακλαμάνου με την έκθεσή της στις 11 Μαΐου 1908 με το αιτιολογικό: «[…] Ει και πολλά της ανθολογίας του Δημ. Κακλαμάνου της τε διά την πρώτην και διά την δευτέραν και διά την τρίτην τάξιν, εκρίθησαν αποβλητέα υπό της επιτροπείας, ουχ ήττον αυτή ενέκρινε ταύτας, διότι υπερέχουσι πολύ των άλλων δύο ανθολογιών [Πουλίου και Κοφινιώτου] και διότι η προκήρυξις του Υπουργείου ορίζει μεν τον ανώτατον αριθμόν τυπογραφικών φύλλων εκάστου τόμου, αλλ' ουχί και του κατωτάτου […]».

Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*[299] του Δημητρίου Κακλαμάνου εμπεριέχεται από ποιήματα Επτανησίων μόνο ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» του Δ. Σολωμού. Ο «Ύμνος» πλαισιώνεται από πατριδολατρικά ποιήματα, όπως το ποίημα «Κανάρης» του Αχ. Παράσχου, στα όρια του πατριωτικού και του ρομαντικού, ο «Μιαούλης» του Παν. Σούτσου και το πολύστιχο σε Η΄ μέρη του Γεωργ. Χ. Ζαλοκώστα «Το Χάνι της Γραβιάς». Εμπλουτίζεται η ποιητική ύλη με τον «Θούριο» του Ρήγα Φεραίου και το ένθετο Δημοτικό «Μάνα σου λέω δεν μπορώ τους Τούρκους να δουλεύω». Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Β΄ τόμου, ο οποίος σημειωτέον εγκρίθηκε «επί τετραετίαν κατά τον νόμον ΓΣΑ΄ δυνάμει του από 26 Νοεμβρίου 1916 Βασιλικού Διατάγματος», από ποιήματα Επτανησίων ανθολογείται «Η καταστροφή των Ψαρών» του Δ. Σολωμού, στη σ. 46.

Υπάρχει η Επτανησιακή παρουσία με τον «Αλή Τεπελενλή» του Αρ. Βαλαωρίτη, στη σ. 50, του Σπ. Ζαμπελίου με την «Τελευταία εν τη αγία Σοφία λειτουργία» και «Ο θάνατος του Κωνσταντίνου» (19 Μαΐου 1453) σ. 40, πεζά και τα δύο. Έχουμε και ένα άλλο επτανησιακό, δημοσιογραφικού ύφους κείμενο, του Χ. Άννινου με τον τίτλο «Κολοκοτρώνης». Δεν παραλείπει ο Χ. Άννινος να υπενθυμίσει τη ρίζα του και στα σταχυολογηθέντα ανέκδοτα που προέκρινε.

δεν υπέγραψε την έκθεση της Επιτροπείας που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 143/4-6-1908 ύστερα από την αποχώρηση του προέδρου Γ. Μιστριώτη.

[299] Δημητρίου Κακλαμάνου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα προς χρήσιν των μαθητών της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, εγκριθέντα εν τω κατά τον νόμον ΓΣΑ΄ διαγωνισμόν διά την πενταετίαν 1909 – 1913, εκδότης Δ.Χ. Τερζόπουλος και αδελφός Εν Αθήναις 1912.

Έτσι, στη σ. 70 του αναγνωστικού διαβάζουμε: «[…] Τέλος, Επτανήσιος τις παρακολουθών τους φιλέλληνας συνέλαβε την ευτυχή ιδέαν να τοις είπη, ότι οι ξένοι εκείνοι προσκληθέντες παρά του Κολοκοτρώνη, μετέβαινον παρ' αυτώ. Μόλις αντήχησε το παντοδύναμον τούτο όνομα, και ευθύς ως διά μαγείας η δυσπιστία εξέλιπεν· οι ορεινοί εγένοντο προσηνέστατοι οι και παρέσχον προς τους ξένους πάσαν περιποίησιν […]».

Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* υπό Δημητρίου Κακλαμάνου τάξις τρίτη από Επτανησίους ενυπάρχουν ο Σπυρ. Ζαμπέλιος με το πεζό «Πολιορκία Κωνσταντινουπόλεως υπό των Αράβων» σ. 3 και ο Αρ. Βαλαωρίτης με το ποίημα «Ο Ανδριάς Γρηγορίου Ε΄ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως» στη σ. 11. Ερμηνεύοντας τη μορφή, το ύφος του ανθολογίου αυτού, παρατηρούμε ότι είναι αρκούντως πατριωτικό, και τα «δημοτικά άσματα» που εμπεριέχει επηρεάζουν το ύφος προς το εθνικό. Τρία σε αριθμό και σε κοντινές σελίδες δημοτικά άσματα ανθολογούνται: «Ο Λάμπρος Τζαβέλας», σ. 83, «Ο Κίτσος», σ. 91 και η «Πτώσις του Σουλίου», σ. 92.

Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Δημητρίου Κακλαμάνου, τόμος Β΄, διά την δευτέραν τάξιν των Ελληνικών σχολείων στον κατάλογο των ονομάτων των συγγραφέων ανήκει και ο Παύλος Καρολίδης με το έργο του «Αιχμαλωσία του Διογένους Ρωμανού», στη σελίδα 98. Αυτό το σημειώνουμε γιατί η φιλοξενία ενός μέλους της Επιτροπείας, του Π. Καρολίδη, στην ύλη του αναγνωστικού, στα 1921, δεν είναι τυχαία. Δείχνει τη δυναμική μιας τάσης να καθιερωθούν και διαμέσου του σχολικού εγχειριδίου λογοτεχνίας συγγραφικά πρόσωπα, που ούτως ή άλλως είναι καταξιωμένα από ποικίλη δράση.

Στην περίοδο αυτή (1909 – 1913) προκρίνονται τα εγχειρίδια λογοτεχνίας του Δημητρίου Κακλαμάνου και εκτοπίζουν τα προσκείμενα στην καθαρεύουσα, δηλαδή του Χ. Πουλίου και Ι. Κοφινιώτου. Την περίοδο αυτή ο Γ. Δροσίνης είναι διορισμένος ως τμηματάρχης του Υπουργείου Παιδείας[300] και λόγω της γνωριμίας του με τον Δ. Κακλαμάνο, (διότι ίδρυσαν το 1890 μαζί με τον Θ. Άννινο την

[300] 25 Ιουνίου 1908 η ημερομηνία του διορισμού του

εφημερίδα το *Άστυ*, την οποία ο Δ. Κακλαμάνος διεύθυνε μέχρι το 1901, όταν ίδρυσε το *Νέον Άστυ*) εικάζουμε πως αποτέλεσε το «σκαλοπάτι» ο Γ. Δροσίνης για να προβληθούν οι γλωσσικές επιλογές του στο σχολικό βιβλίο, δηλαδή η δημοτική στο σχολικό βιβλίο διαμέσου, βέβαια, του παλαιού συνεργάτη του, Δημ. Κακλαμάνου.[301]

Ο Δημήτριος Κακλαμάνος υπέβαλε προς έγκριση[302] τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* τόμος Γ΄ για την Γ΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και το 1915. Έτσι, στο ΦΕΚ 53/5 Μαρτίου 1915 περιλαμβάνεται η κρίση της Επιτροπείας για το εγχειρίδιο αυτό του Δημ. Κακλαμάνου, που είναι η εξής: «[…] Ο τόμος ούτος περιλαμβάνει 26 τεμάχια, ων τα 17 πρώτα αποτελούσι το περιεχόμενον της νυν εν χρήσει συλλογής. Εκ τούτων ελάχιστα είναι κατάλληλα προς διδασκαλίαν, εν δε τη εκλογή των λοιπών ηστόχησεν ο συλλογεύς όστις, ως επί το πλείστον ηρκέσθη εις τα εν τη εγκεκριμένη συλλογή τεμάχια, ων τα πλείστα απεδείχθησαν κατά την τετραετή εν τοις σχολείοις δοκιμασίαν αυτών άστοχα. Εν τοις επί μέρους δε παρατηρούμεν τα εξής […]». Η Επιτροπεία σχολιάζει: 1. την «Πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Αράβων του Σ. Ζαμπελίου». «Το τεμάχιον τούτο διά το αρχαΐζον αυτού λεκτικόν είναι ακατάλληλον προς διδασκαλίαν εν τη τάξει». 2. το ποίημα του Αλ. Ραγκαβή «Διονύσου Πλους» κρίνεται εξοβελιστέον. 3. «Μερόπη» (δράμα) Δ. Βερναρδάκη (σ. 29 – 50): «η ανάγνωσις του μακροτάτου τούτου τεμαχίου του αποτελουμένου εξ 21 σελίδων θ' απαιτήση τρίμηνον σχεδόν. Άρα, «ουδαμώς κατάλληλον» λόγω της έκτασής του. 4. Ο «Λάμπρος Κατσώνης» του Κ. Παπαρρηγοπούλου χαρακτηρίζεται «τεμάχιον άστοχον προς διδασκαλίαν». 5. «Ο Ματρόζος» ποίημα του Γ. Στρατήγη σ. 70 χαρακτηρίζεται: «Το ρητορικότατον και πολυλόγον τούτο ποίημα είναι και εν

[301] Ο Δημήτριος Κακλαμάνος γεννήθηκε το 1869 στο Ναύπλιο. Εκτός των καθαρώς δημοσιογραφικών του άρθρων, δημοσίευσε και πολλά φιλολογικά και καλλιτεχνικά άρθρα σε διάφορα περιοδικά, και τη μονογραφίαν περί του απαθανόντος ζωγράφου Ν. Γύζη (1901). Το 1922 υπηρετεί ως διπλωματικός υπάλληλος.

[302] ΦΕΚ 53/5 Μαρτίου 1915 «Έκθεσις της κριτικής επιτροπείας επί των εις κρίσιν υποβληθέντων Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων διά τας τρεις τάξεις του Ελληνικού σχολείου και τας δύο κατωτέρω τάξεις του Γυμνασίου», όπου και η κρίση για Δημ. Κακλαμάνο, τόμ. Γ΄, διά την Γ΄ τάξιν των Ελληνικών σχολείων.

πολλοίς αντιπαιδαγωγικόν. Διότι εν αυτώ παριστάνεται η Πολιτεία ουδόλως μεριμνώσα περί των υπέρ της ελευθερίας αγωνισθέντων». 6. «Η Ολυμπία» Δ. Βικέλα σ. 78 σχολιάζεται έτσι: «πως το τεμάχιον τούτο είναι προφανώς ανώτερον της αντιλήψεως των μαθητών». 7. «Καραϊσκάκης» υπό Χ. Αννίνου (σ. 96). Σχόλιο γι' αυτό αποτελεί το εξής: «το τεμάχιον άρχεται διά περιόδου ήκιστα καταλλήλου» διά μαθητάς: «Μία θράκα εγέννησε τον μέγαν Θεμιστοκλέα και μια Ζωή καλουμένη, καλογραία, μη τηρήσασα τους αυστηρούς κανόνας της μοναστικής ζωής, έτεκε τον Καραϊσκάκην». Παραλείπουμε τα υπόλοιπα σχόλια της Επιτροπείας που δεν είναι εκτενή και καταλήγουμε στο θετικό πόρισμα για το εγχειρίδιο του Δ. Κακλαμάνου παρ' όλες τις υποδείξεις και τις αντιρρητικές κρίσεις. Η επιτροπεία που υπογράφει αποτελείται από τους Γεώργιο Σωτηριάδη, Γ.Δ. Κουρουσόπουλο, Ευθ.Γ. Καλλιάφα και Σ.Β. Κουγέα.

Η αγορά των βιβλίων επιβάρυνε τους γονείς των μαθητών, διότι η δωρεάν παιδεία ήταν μεταγενέστερη κατάκτηση. Κυριολεκτικά, στην εποχή που αναφερόμαστε, η νομοθεσία ευνόησε την εμπορευματοποίηση του βιβλίου. Ας δούμε και πώς όρισε το κράτος την τιμή των αναγνωστικών του Δ. Κακλαμάνου, στα οποία αναφερόμαστε. Το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως γνωστοποιεί προς τον κ. Δ.Χ. Τερζόπουλον ότι «[…] διά την Β΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων εκ φύλλων τυπογραφικών 7 7/8 ωρίσθη εις δραχμάς μίαν και λεπτά πεντήκοντα οκτώ (1,58) το δε επιθετέον βιβλιόσημον χρώματος ροδίνου έσται αξίας λεπτών ογδοήκοντα οκτώ (88) […]».[303]

Το 1907 ο Κακλαμάνος εισήλθε στη διπλωματική υπηρεσία ως πρόξενος στην Οδησσό και κατόπιν διευθυντής του γραφείου τύπου στο υπουργείο Εξωτερικών. Τα ενδιαφέροντά του υπήρξαν ευρύτατα, δημοσίευσε σε διάφορα φιλολογικά περιοδικά, στην *Εστία* και τη *Μελέτη*, και προσέγγισε τα εικαστικά εκδίδοντας στα 1900 το βιβλίο του *Νικόλαος Γύζης* και στα 1910 *Η Ζωγραφική*). Γλωσσική του επιλογή ήταν η δημοτική γλώσσα και η προώθησή της. Πρόκειται για έναν

[303] Την υπουργική απόφαση με αριθ. πρωτ. 14330/5 Σεπτεμβρίου 1909 υπογράφει ο Υπουργός Παναγιώτης Ζαΐμης και ο γραμματέας Γ. Βενθύλος.

πνευματικό άνθρωπο, ο οποίος συνδύαζε το λόγο, τη δημοσιογραφία, με τη δημόσια δράση. Υπερασπίστηκε ως πρωτοπόρος, μαζί με το Δροσίνη, τη δημοτική και εφάρμοσε τις θέσεις του στα εγχειρίδια της λογοτεχνίας, που είχαν για την εποχή τους και ρόλο καθοδηγητικό.[304]

β. Το αναγνωστικό των Ε.Γ. Παντελάκι – Ν. Κυπαρίσση

Την εξήγηση γιατί τόσο λίγοι Επτανήσιοι «χωρούν» σ' αυτή τη δεύτερη σειρά εγχειριδίων θα μας τη δώσει η προσεκτική ανάγνωση των περιεχομένων του αναγνωστικού της ίδιας σειράς Ε.Γ. Παντελάκι και Ν. Κυπαρίσση. Ο Εμμανουήλ Γ. Παντελάκης,[305] καθηγητής του Διδασκαλείου στα 1912 θα γράψει *Ελληνική Χρηστομάθεια* και σειρά *Νεοελληνικών Χρηστομαθειών* στα επόμενα χρόνια από το 1913 και εξής. Ο συγγραφέας είναι προσανατολισμένος ως κλασικός φιλόλογος στο αρχαίο πνεύμα, συνηγορεί υπέρ της καθαρεύουσας και η προβολή του ως συγγραφέα εγχειριδίου Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων δεν αιτιολογείται

[304] Παύλου Δρανδάκη, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. ΙΓ΄, σ. 507.

[305] Ο Εμμ. Γ. Παντελάκης γράφει το όνομά του πιθανώς κατά μίμηση του Γ.Ν. Χατζηδάκι και με ι. Παραθέτουμε τα βιβλία που συνέγραψε ο Εμμ. Παντελάκης, συγκεκριμένα τις χρηστομάθειες, που φανερώνουν και το στίγμα του ως φιλολόγου.
Εμμανουήλ Γ. Παντελάκη, *Ελληνική Χρηστομάθεια* κατά τας νεωτάτας διδακτικάς μεθόδους συντεταγμένη, τόμος Α΄ προς χρήσιν των μαθητών της Α΄ τάξεως των Ελληνικών και της Ε΄ των πλήρων ή Αστικών Σχολείων, έκδοσις Β΄, Βιβλιοπωλείον Χ. Κορνάρου, εν Αθήναις 1912
Εμμ. Γ. Παντελάκη, *Ελληνική Χρηστομάθεια*, κατά τας νεωτάτας διδακτικάς μεθόδους, τόμος Β΄, Ξενοφώντος Κύρου Ανάβασις, προς χρήσιν των μαθητών της Β΄ τάξεως και της ΣΤ΄ των πλήρων Σχολείων, έκδοσις Β΄, Βιβλιοπωλείον Γεωργίου Χ. Κορνάρου, εν Αθήναις 1913.
Εμμ. Γ. Παντελάκη, *Ελληνική Χρηστομάθεια*, τόμος Β΄, Ξενοφώντος Κύρου Ανάβασις, βιβλίον Α, Β, Γ έκδοσις Β΄, Ζ΄, Βιβλιοπωλείον Γεωργίου Χ. Κορνάρου (Σταδίου 28), εν ΑθήναιΕμμ. Γ. Παντελάκη, καθηγητού του Μαρασλείου Διδασκαλείου, Νεοελληνικά παράδοξα, ήτοι επίσημος έλεγχος της περί των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων κρίσεων, Τυπογραφείον Π.Α. Πετράκου, εν Αθήναις 1915.

από τη συγγραφική ιδιοσυγκρασία του. Έτσι, οι ανθολόγοι Εμμ. Γ. Παντελάκης και Ν. Κυπαρίσσης είναι απόλυτα ικανοποιημένοι που οι μαθητές θα γαλουχηθούν με τα γλωσσικά ιδεώδη του Γ.Ν. Χατζηδάκι και τις απόψεις του Κ. Κόντου. Μ' αυτή τη λογική συμπεριλαμβάνονται δύο κείμενα που θεωρούνται πως εκφράζουν τα υψηλά ιδεώδη: η βιογραφία στον «Κωνσταντίνο Κόντο» υπό Γ.Ν. Χατζηδάκι και η μελέτη «Η γλωσσική Επιστήμη περί της Εθνικής ημών γλώσσης» υπό Γ.Ν. Χατζηδάκι. Το αναγνωστικό των Ε.Γ. Παντελάκι – Ν. Κυπαρίσση κλείνει με το ψυχωφελές ανάγνωσμα «Τις ο σκοπός του ανθρώπου» υπό Μαργαρίτου Ευαγγελίδου και μέσα σ' όλον αυτό τον «συνωστισμό» μόλις και χωράει από τους Επτανήσιους ο Αρ. Βαλαωρίτης με το ποίημά του «Αστραπόγιαννος».

Όπως είδαμε, οι γλωσσαμύντορες, οπαδοί της καθαρεύουσας (Γ. Μιστριώτης, Σπυρ. Βάσσης κ.α.) έδρασαν δυναμικά για την επιβολή της· από την άλλη πλευρά και οι δημοτικιστές συσπειρωμένοι στον Εκπαιδευτικό Όμιλο (1910) και τη «Φοιτητική συντροφιά» (1910) αντέταξαν ομόθυμα τις προσπάθειές τους για τη διάδοση της δημοτικής. Στα εκπαιδευτικά ζητήματα η Π.Σ. Δέλτα δημιουργεί υποδομή στα 1912, όπου θα στηριχτούν παιδαγωγικά οι ανθολόγοι για τις περί ανατροφής των παιδιών θέσεις τους. Αναφερόμαστε ειδικά στης Π.Σ. Δέλτα το έργο *Περί της Ανατροφής των παιδιών μας*.[306] Οι ανθολόγοι επιχειρούν να συνδυάσουν τη διδασκαλία της λογοτεχνίας και τη διδασκαλία της γλώσσας με κείμενα που προσεγγίζουν την ιδεολογία της εποχής· άλλοτε επικρατεί η καθαρεύουσα και άλλοτε η δημοτική.

Δεν είναι τυχαία πρόσωπα οι ανθολόγοι.[307] Τον δημοσιογράφο Δ. Κακλαμάνο[308] τον Οκτώβριο 1901 – Μάρτιο 1902 τον συναντάμε να αρθρογραφεί στα *Παναθήναια* (τόμος Γ΄) και από το 1887 είναι συντάκτης της

[306] Π.Σ. Δέλτα, *Περί της Ανατροφής των παιδιών μας* (ανατύπωμα από το Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου) έκδοση Β΄, Τυπογραφείο «Εστία», Κ. Μάισνερ και Ν. Καργαδούρη, Αθήνα 1912.

[307] Σε παράρτημα της *Εστίας* ενυπάρχει «η Γελοιογραφία εν Ελλάδι» και «Το Άστυ» υπό Δ. Κακλαμάνου, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Εν Αθήναις 1889.

[308] *Παναθήναια*, τ. Γ΄, Αθήναι, Οκτώβριος 1901 – Μάρτιος 1902.

Εστίας και προέρχεται ιδεολογικά από το χώρο της. Παρά ταύτα στα εγχειρίδιά του όμως οι Επτανήσιοι και η λογοτεχνία τους ελάχιστα εμφανίζονται.

Διαπιστώνεται σ' αυτή τη δεύτερη σειρά αναγνωσμάτων πως, αν και θεωρείται η δημοτική «πεπατημένη χυδαιολογία», παρ' όλα αυτά στα εγχειρίδια της τετραετίας 1909 – 1913 ανθολογούνται ποιήματα στη δημοτική και στα μεταγενέστερα της τετραετίας (1913 – 1917) και πεζογραφήματα.

Τα *Παναθήναια,* Δεκαπενθήμερον Εικονογραφημένον Περιοδικόν, Αθήναι (Οκτώβριος 1902 – Μάρτιος 1903), τ. Ε΄, περιλαμβάνουν του Δ. Κακλαμάνου την συνεργασία «Ερμέτε Νοβέλλι» στη σελίδα 374.
Στην *Εστία*, τόμος 24ος, Εκδότης και Διευθυντής Γ. Κασδόνης, Ιούλιος – Δεκέμβριος, Αθήνησι 1887, στους συντάκτες της αναφέρεται και ο Δ. Κακλαμάνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Ο ρυθμός της Ιστορίας: Βαλκανικοί πόλεμοι – Α΄ Παγκόσμιος (1914-1918) επιβάλλουν "νέου τύπου" αναγνωστικά

α. Η επίδραση της Μεγάλης Ιδέας στη διαμόρφωση του περιεχομένου των εγχειριδίων λογοτεχνίας της τρίτης σειράς (1913 – 1917).

Εν μέσω δυσκολιών, τόσο εθνικών όσο και εκπαιδευτικών, ανακύπτει το θέμα των βιβλίων στα 1913 – 1917. Η τρίτη, λοιπόν, σειρά των εγχειριδίων Νέων Ελληνικών συμπίπτει με την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων και σφραγίζεται από τον «Εθνικό διχασμό» στα 1916/1917.[309] Την περίοδο αυτή εκδίδονται σχολικά εγχειρίδια για τη λογοτεχνία, τα οποία αποκλίνουν από τα πρώτα του είδους, δηλαδή από τις επιλογές του Ν.Γ. Πολίτη το 1884, που συμπεριελάμβαναν κείμενα της ελληνικής γραμματείας γραμμένα από τα τέλη του 17ου αιώνα έως το 1880 περίπου.[310] «[…] Μετά την κήρυξιν του πρώτου Βαλκανικού Πολέμου, ο Βενιζέλος εθέλησε να κάνωμε μίαν εγκύκλιον προς τον Κλήρον και τους Δημοδιδασκάλους και να τους υποδείξωμε τα καθήκοντά τους εις τα μετόπισθεν […]». Υπέδειξε ο Ελευθ. Βενιζέλος στον Γ. Δροσίνη να εμπνευσθεί για το πατριωτικό θέμα από το πρόσφατο εθνικό παρελθόν και εκείνος ως αφετηρία του επέλεξε τον ηρωισμό των Σαλαμινομάχων. Διότι η συγγραφή των εγχειριδίων επηρεάστηκε από τους Βαλκανικούς Πολέμους ως προς το πατριδολατρικό

[309] Μετά τους Βαλκανικούς προέκυψε ο Εθνικός Διχασμός ως η πρώτη μεγάλη πολιτική κρίση στην Ελλάδα και σκιάστηκε η επιτυχής έκβασή τους. Θεωρεί ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος ότι στο χρονικό διάστημα μεταξύ των Βαλκανικών και του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου *μεσολαβούν οι δώδεκα μήνες της νεοελληνικής ευδαιμονίας*. Βλ. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Μισός αιώνας. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι», εφ. *Ελευθερία*, 30/9/1962.

[310] Λάμπρος Βαρελάς, *Η νεοελληνική και μεταφρασμένη λογοτεχνία στην Ελλαδική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (1884 – 2001),* εκδ. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 24.

πνεύμα και τους στόχους για ένα νέο εθνικό μέλλον.[311] «[…] Η Μεγάλη Ιδέα που μπορούσε να περικλείσει όλα τα ζητούμενα του ελληνικού κόσμου, την εθνική ενότητα, την απελευθέρωση, την παιδεία, την πρόοδο μετατρεπόταν σε ένα ακόμα στοιχείο μοναδικότητας. […]».[312]

Οι λογοτέχνες της εποχής εκφράζονται με συγκίνηση και ενθουσιασμό για τις νίκες του ελληνικού στρατού. Για παράδειγμα, η Πηνελόπη Σ. Δέλτα αποτυπώνει τις ιδεολογικές τάσεις της εποχής του Α΄ Βαλκανικού πολέμου στην απαντητική της επιστολή προς τον Αργ. Εφταλιώτη, όπου χρησιμοποιεί εκφράσεις όπως: «τέτοιον ηρωισμό», «τίποτις πια δεν το σταματά [το έθνος]» κ.ά.[313]

«[...] Η Μεγάλη Ιδέα», γράφει ο Γρ. Ξενόπουλος στα 1918, «πλησιάζει να πραγματοποιηθή και επαναπροσδιορίζεται δύο χρόνια αργότερα ως αποστολή του ελληνικού έθνους. […] Η περίοδος που ακολουθεί την ταπείνωση του 1897 χαρακτηρίζεται από μία γενικευμένη τάση επίκρισης για την κατάσταση που υπάρχει στην ελληνική πολιτική και κοινωνική ζωή και διατυπώνεται από πολλές πλευρές η ανάγκη για ανανέωση σε όλους τους τομείς, ιδίως στην παιδεία [...]».[314]Ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος δίνει τη δική του ερμηνεία για την ήττα του 1897. Θεωρεί ότι «εκφράζει την Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή,[315] την καθαρεύουσα, τη συντήρηση στη χειρότερη μορφή της».[316] Πάντως «[…] Η ήττα εκφράζεται ως ήττα του μεγαλοϊδεατισμού⮜ χρεώθηκε και στην εκπαίδευση, δεδομένου ότι το ελληνικό σχολείο θεωρήθηκε υπεύθυνο για την έλλειψη μαχητικότητας που

[311] Γ. Δροσίνη, «Το πέρασμά μου από το Υπουργείον τ. 7ος, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων (ΣΩΒ), Αθήνα 2001, σ. 694.

[312] Έλλη Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του Εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 – 1880),* χ.ο., Αθήνα 1988, σ. 269.

[313] *Αλληλογραφία της Π.Σ. Δέλτα 1906 – 1940*, Επιμέλεια Ξ. Λευκοπαρίδη, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήναι χ.χ., σ. 196, 198.

[314] Βίκυ Πάτσιου, *«Η Διάπλασις των Παίδων»…,* ό.π., σ. 135.

[315] Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, *Τα πρόσωπα και τα κείμενα*, ΣΤ΄, Τα ελληνικά και τα ξένα, Οι εκδόσεις των φίλων, Αθήνα 1985, σ. 95.

[316] Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, «Τα νέα ελληνικά. Έκφραση του παρόντος, αναζήτηση του μέλλοντος», εφ. *Ελευθερία*, 24/9/1961.
Αναλύοντας τον πόλεμο του 1897 η Ειρήνη Α. Δεντρινού τον χαρακτηρίζει «η τρεχάλα του ‘97». Βλ. Ειρήνη Α. Δεντρινού, *Από τον κόσμο του σαλονιού και οι δύο θάνατοι*, Διηγήματα, Γραφεία του «Νουμά», Αθήνα 1907, σ. 6.

χαρακτήρισε τα ελληνικά στρατεύματα […]».[317]Στα 1897 επιβάλλεται ο ταπεινωτικός Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος. Το Ανατολικό ζήτημα περνά την οξύτερή του φάση.[318]

Οι λαμπρότερες εθνικές περίοδοι στα σχολικά εγχειρίδια της λογοτεχνίας θεωρούνται αυτές της κλασικής ελληνικής αρχαιότητας και της Ελληνικής Επανάστασης του ’21. Ο πατριωτισμός των εγχειριδίων συντηρείται σε όλη τη διαδρομή των σχολικών εγχειριδίων λογοτεχνίας, πλην των τελευταίων σειρών. Ωστόσο, παρά το ενθουσιαστικό κλίμα της εποχής, στα σχολικά αναγνώσματα ελάχιστες είναι οι αναφορές για τους Βαλκανικούς Πολέμους στην ποίηση και την πεζογραφία. Μάλλον ισχύει ο κανόνας πως τα ιστορικά γεγονότα πρέπει να γίνουν παρελθόν, ένα ένδοξο, ηρωικό παρελθόν, το οποίο ως πνευματική και ως κοινωνική κατάσταση θα εισχωρήσει και στα κείμενα ενός σχολικού εγχειριδίου. «[…] Το «πατριωτικό» καθήκον της νεότητας υπενθυμίζεται και πριν από τους βαλκανικούς πολέμους. Το 1911 διαβάζουμε στη στήλη των Αθηναϊκών επιστολών: “Η ελληνική νεολαία πρέπει να είνε πρώτη εις όλα: και εις τα γράμματα και εις τα όπλα”. […]».[319]

Το 1914 καταρτίστηκε νέο αναλυτικό πρόγραμμα που τροποποιήθηκε το 1918. Στο πρόγραμμα αυτό αυξάνονται σε σχέση με το διάταγμα της 8ης Οκτωβρίου 1909 οι ώρες διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών που υπερδιπλασιάζονται και μειώνονται οι ώρες των αρχαίων κατά 7 ώρες την εβδομάδα. Ο εβδομαδιαίος διδακτικός χρόνος ήταν 30 ώρες. Επίσης και το 1909

---

317 Θ. Αποστολοπούλου, *Ο Έλλην Πολίτης*, Αναγνωστικόν της τετάρτης τάξεως των Δημοτ. Σχολείων αρρένων και θηλέων, εκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων «Αυγής Αθηνών» Αποστολοπούλου, Εν Αθήναις 1903, ανατύπωση για την εφημ. *Το Βήμα*, επιμέλεια σειράς – επίμετρο Ελένη Κεχαγιόγλου, εκδ. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2014, σ. θ΄.

318 Φ.Α. Δημητρακόπουλος. *Ο Νεοελληνισμός στη Λογοτεχνία, 19ος – 20ος αι*., εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1990, σ. 159.

319 Βίκυ Πάτσιου, *«Η Διάπλασις των Παίδων»…,* ό.π., σ. 132.

εντάσσονται *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* στο πρόγραμμα του Γυμνασίου για την Α΄ και Β΄ τάξη από μια ώρα.[320]

Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του Ι. Τσιριμώκου[321] υποβλήθηκαν στη Βουλή τον Νοέμβριο του 1913. Στο σύνολό τους ήταν έξι (6) και αποτελούσαν ένα άρτιο σύνολο μεταρρυθμιστικής πορείας, τόσο του συστήματος που επικρατούσε στη Δημοτική Εκπαίδευση, όσο και στη Μέση Εκπαίδευση. Αντιπροσώπευαν το πνεύμα των νέων σχολείων. Τα νομοσχέδια προτείνουν την επαρκή διδασκαλία της νεότερης γλώσσας, δεν εννοούν τη δημοτική, όπως κρυσταλλώνεται στα κείμενα των δημοτικιστών, εισάγουν ωστόσο καινοτομίες ως προς το θέμα της γλώσσας.[322] Η ευρύχωρη διατύπωση, λοιπόν, «νεότερη γλώσσα» αναστέλλει τις ελπίδες των δημοτικιστών για είσοδο της δημοτικής στο σχολείο. Παρά ταύτα καταργείται η διδασκαλία των αρχαίων στο Δημοτικό σχολείο και αυτό δηλώνει την προτίμηση των εισηγητών προς ό,τι αποκαλούν «νεότερη γλώσσα». «[...] Η επικράτηση της αστικής τάξης επιφέρει την αναγνώριση της κοινής γλώσσας ως πολύτιμης κληρονομιάς του λαϊκού πολιτισμού [...]», ο οποίος μετασχηματίζεται ως εθνική πλέον παράδοση.[323]

Στο πρόγραμμα του 1914, όπως και στα υπόλοιπα μέχρι το 1935 προβλέπεται με ασαφή τρόπο η διδασκαλία της «νέας ελληνικής γλώσσας».[324] Η ιδεολογική οπτική για τη διδασκαλία του μαθήματος των Νέων Ελληνικών από την εισαγωγή του μέχρι το 1932 εμφανίζει το μάθημα συναρμοσμένο με τις εθνικές σκοπιμότητες·[325] οι επιλογές των κειμένων υπό την επίδραση του Ν. Πολίτη

---

[320] Βλ. ΦΕΚ 139/12 Ιουλίου 1907 στο βιβλίο Δαυίδ Αντωνίου, *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833 – 1929)*, τ. 3ος, σ. 105 – 106.

[321] Τα Εκπαιδευτικά Νομοσχέδια του Ι. Τσιριμώκου, όπως τα σχολίασε στις 29 Μαρτίου 1919 στην αίθουσα του Επιστημονικού Συλλόγου «Πτολεμαίος Α΄» για τον Εκπαιδευτικό Όμιλο της Αιγύπτου ο Δημήτριος Αργ. Φιλιππίδης.

[322] Περ. *Νέα Παιδεία*, τχ. 56, Αθήνα 1990, σ. 106.

[323] Φ.Α. Δημητρακόπουλος. *Ο Νεοελληνισμός στη Λογοτεχνία...,* ό.π., σ. 160.

[324] Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Β΄, 1895 – 1976, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1974, σ. μ΄ κ.ε.

[325] Χρυσάνθη Κουμπάρου – Χανιώτη, *Τα Σχολικά Εγχειρίδια των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων στη Μέση Εκπαίδευση και η ιδεολογία τους (1917 – 1977)*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2000, σ. 124.

εξυπηρετούν αρχικά την επιστροφή στις εθνικές ρίζες, την προβολή της ελληνικότητας, ενώ προοδευτικά προσαρμόζεται το γνωστικό αντικείμενο του μαθήματος στις εξελίξεις της ελληνικής κοινωνίας, στα οράματα και στους προσανατολισμούς της. Έτσι, μέχρι το 1932 τα αναλυτικά προγράμματα παραμένουν στον κορμό τους τα ίδια· η διαφορά εντοπίζεται μετά το 1932 με υπουργό Παιδείας τον Γεώργιο Παπανδρέου, οπότε εισάγεται η διδασκαλία των Νεοελληνικών σε όλες τις τάξεις των εξαταξίων Γυμνασίων. Ωστόσο, η εκπαιδευτική πολιτική προβάλλει στους μαθητές την υπεροχή του παρελθόντος, έστω κι αν προκύπτουν νέες κοινωνικές ανάγκες. Η προλείανση του εδάφους για τη σταχυολόγηση των Επτανησίων ποιητών συντελέστηκε αρχικά από τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Δημητρίου Κακλαμάνου (1909 – 1913), όπου επικρατεί η δημοτική γλώσσα και αξιοποιούνται όλα τα στοιχεία της ποιητικής παράδοσης, συνεπώς και των Επτανησίων. Αν ο Σολωμός παραθεωρείται στη διαδρομή των αναγνωστικών ή ανθολογείται με πρώιμα έργα του και με τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν», ο ιδεαλιστής Βαλαωρίτης ανθολογείται σταθερά· εισάγονται επίσης διά των εγχειριδίων του Ν. Μπέρτου (1913 – 1917) και κείμενα του Ανδρ. Κάλβου. Ίσης αξίας με το Βαλαωρίτη και το Σολωμό θεωρεί ο Αλ. Γ. Σαρής (1922) τον Γεώργιο Μαρτινέλη[326] και τον σατιρικό ποιητή Ανδρ. Λασκαράτο. Μολονότι η πρόθεσή του δεν ήταν να προβάλλει τους ήσσονες λογοτέχνες, τους εντάσσει, επειδή εξυπηρετούν τη στοχοθεσία του αναγνωστικού του, δηλαδή συμβάλλουν στο λογοτεχνικό δημοτικισμό και στο διδακτισμό.[327] Από το 1880 έως το 1922 οι διανοούμενοι μάχονται σε επίπεδο ιδεολογικό, κοινωνικό και πολιτικό. Αναφαίνεται η αστική κοινωνία, όπου ο χώρος των διανοουμένων είναι ενιαίος αν και δεν είναι ομοιογενής. Ιδιαίτερα μετά το 1922

[326] Οι δημοσιεύσεις των ποιημάτων του Μαρτινέλη δεν ήταν συχνές. Από την τυπογραφία Ανέστη Κωνσταντινίδου έχουμε την κάτωθι δημοσίευση: Μαρτινέλης Γεώργιος, *Σειρά των ποιητικών έργων,* τεύχος Ι΄, Εθνικαί εικόνες, Τύποις Α. Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1887.

[327] Βλ. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, *Διδασκαλίαι Νεοελληνικών Λογοτεχνημάτων. Ωδαί του Ανδρέου Κάλβου*, τ. Α΄, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Αθήναι 1946.

τα ιδεολογικά ρεύματα του μεσοπολέμου συγκλίνουν στο αίτημα για αναμόρφωση της παιδείας και οι αντιθέσεις εξαλείφονται προσωρινά.[328]

Η περίοδος, επομένως, 1917 – 1928/9, η οποία καλύπτεται εδώ, εκφράζει τους νέους προσανατολισμούς στο εκπαιδευτικό γίγνεσθαι. Το στίγμα της νέας κατάστασης θα δοθεί από τις μεταρρυθμίσεις του 1917 και του 1929, που επανεξετάζουν την απόπειρα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης Ι. Τσιριμώκου του 1913. Στο προσκήνιο στην περίοδο αυτή εμφανίζεται η δημοτική γλώσσα, ενώ η παλινόρθωση του 1920 επαναφέρει την καθαρεύουσα στο σχολικό πρόγραμμα. Ωστόσο, το *Αλφαβητάρι με τον ήλιο* σφράγισε την εκπαίδευση και έδωσε, αν και πρώιμα, καρπούς αναστέλλοντας τη χρήση της καθαρεύουσας. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση δεν μπορεί πια να ταυτιστεί με καμιά κομματική μερίδα. Διότι «[…] η πείρα του 1917 – 1920 και πολύ περισσότερο η πείρα του 1920 – 1922 εφώτισε τη συνείδηση της μεγίστης πλειοψηφίας του δασκαλικού κόσμου. Αν την πρώτη εισαγωγή της δημοτικής στο δημοτικό σχολειό την έκαμε η Κυβέρνηση Βενιζέλου – αφού κάποια κυβέρνηση έπρεπε να την κάμη, όπως θα την έκαμε και μια κυβέρνηση Ι. Δραγούμη λ.χ. – όμως σήμερα είναι απλωμένη η ιδεολογία του εκπαιδευτικού δημοτικισμού μέσα στον εκπαιδευτικό κόσμο επάνω από κομματικές και καθεστωτικές αντιλήψεις και αντιθέσεις και πάθη και συγκεντρώνει γύρω της όλους εκείνους που ανεξάρτητα κομματικών συμπαθειών είνε πρόθυμοι να προσφέρουν τις δυνάμεις τους στην αναγέννηση του λαϊκού σχολείου. […] Εκείνοι που ποθούν να πραγματοποιηθεί κάποτε η ριζική αλλαγή της παιδείας μας έπρεπε να σκεφτούν ποιο μέρος είναι το θεμελιωδέστερο και εκείνο που αν μεταρρυθμιστεί πρώτο σιγά σιγά θα προετοιμάσει και την οριστική και πραγματική αλλαγή των άλλων. […]».[329]

---

328 Βλ. Άννα Φραγκουδάκη, *Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο,* εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1987, σ. 54 – 55.

329 Βλ. Μαρία Ρεπούση, *Τα Μαρασλειακά (1925- 1927)*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2012, σ. 96-97.

Έχουν διατυπωθεί και αρνητικές απόψεις για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και το μάθημα της διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών που αυτή οργάνωσε.[330] «[…] Αι υπό των αρμοδίων διδόμεναι οδηγίαι διά την σύνθεσιν των «Νεοελληνικών Αναγνωστικών» είναι εις αυτήν την βάσιν των εσφαλμέναι, διότι ποτέ δεν προσφέρεται παιδεία από ανθολογήματα. Όπως εις την διδασκαλίαν των αρχαίων Ελληνικών δεν διδάσκονται εις τα σχολεία ανθολογίαι από όλους τους συγγραφείς της αρχαιότητος, αλλά ωρισμένα κείμενα βασικής σημασίας των μεγαλυτέρων μόνων συγγραφέων, έτσι και εις τα Νέα Ελληνικά θα έπρεπε να διδάσκωνται μόνον τα βασικά κείμενα και οι Νεοέλληνες Κλασσικοί, το Δημοτικό τραγούδι, ο Σολωμός, ο Παπαδιαμάντης, και να παραμερίζωνται όλοι οι άλλοι. […]».[331]

Η θέση και ο ρόλος των Νέων Ελληνικών στο σχολείο συνδέθηκε απαρέγκλιτα με την κλασική παιδεία και δεν κατανοήθηκε, αν και οι ανθολόγοι από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και μετά, για παράδειγμα ο Ν. Μπέρτος και ο Αλ. Γ. Σαρής, έχουν συνείδηση της αξίας του μαθήματος των Νέων Ελληνικών και της μεταρρύθμισης της παιδείας. Ειδικότερα, ο Αλ. Σαρής προανήγγειλε τη θέση που έλαβε ο Σολωμός στο σχολικό εγχειρίδιο και ο Ν. Μπέρτος εγκαινίασε την είσοδο του Σολωμού και των λοιπών Επτανησίων στα αναγνωστικά του.[332]

---

[330] Χαρακτηρίζει στα 1919 η Γαλάτεια Καζαντζάκη, οπαδός του δημοτικισμού, το αναγνωστικό *Τα Ψηλά Βουνά,* άψυχο και αναίσθητο, γιατί οι συντελεστές του παραπέταξαν ως άχρηστες τις έννοιες «Θεός» και «Έθνος», οι οποίες θα προσέδιδαν την ανώτερη πνοή δημιουργίας που λείπει από το βιβλίο. Βλ. Ζαχαρία Λ. Παπαντωνίου, *Τα Ψηλά Βουνά*, Αναγνωστικό της Γ΄ Δημοτικού, εκδ. Δημητράκου, Αθήνα 1929, ανατύπωση της εφ. *Το Βήμα*, επίμετρο Λαμπρινή Κουζέλη, εκδ. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2013, σ. η΄ - θ΄.

[331] Βασιλείου Λαούρδα, «Ελληνική Παιδεία», περ. *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 140, Αθήναι 1953, σ. 692.

[332] «[…] Ο Μπέρτος είχε υπηρετήσει αρχικά στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και ύστερα από τις ιδιαίτερες σπουδές στην ιστορία της τέχνης και της αισθητικής κατέλαβε τη θέση του διευθυντή του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, της Εθνικής Πινακοθήκης και του γενικού γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας. Για τα εγχειρίδια του Γυμνασίου, τα οποία έπρεπε να περιλαμβάνουν σύμφωνα με την υπόδειξη της επιτροπείας περιγραφές μνημείων τέχνης, τόπων και πόλεων, η ιδιότητα του ιστορικού της τέχνης ήταν κατάλληλη […]». Βλ. Λίνα Κουντουρά, *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στα εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (1884 –*

Υπήρξε και αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο. Μολονότι ύστερα από τους Βαλκανικούς πολέμους έχει ανάψει ο ενθουσιασμός και ο πατριωτισμός, στις συλλογές του Μπέρτου συναντάμε πολύ λίγη σολωμική ποίηση. Στον Μπέρτο κυριαρχεί ο Βαλαωρίτης σε έμμετρα και πεζά. «[…] Ο Σολωμός εξακολουθεί», κατά το Σπύρο Ν. Αβούρη, «να είναι πάντα ο ποιητής των δύο ή τεσσάρων στροφών του Εθν. Ύμνου, και της Καταστροφής των Ψαρών. Το πρώτο άλλωστε το τραγουδάει το παιδί – με λάθη ατυχώς φραστικά – στις εθνικές γιορτές και το δεύτερο το βλέπει στα βιβλία της Ιστορίας του 1821… […]».[333]

Οι Επτανήσιοι πυκνώνουν σε ανθολογήσεις στα σχολικά εγχειρίδια, καθώς διαδέχονται η μία την άλλη οι σειρές των εγχειριδίων από το 1913 έως το 1938, διότι η εξύμνηση του ηρωικού παρελθόντος αποτελούσε εκπαιδευτικό στόχο και η σολωμική ποίηση συνέβαλε σε αυτό, καθώς και οι λεγόμενοι «εξωσολωμικοί» ποιητές, ο Κάλβος, ο Βαλαωρίτης, ο Λασκαράτος και άλλοι. Ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» διαδραματίζει κύριο ρόλο ως προς την παιδευτική αξία που προαναφέραμε και ανθολογείται κατά κόρον.

β. Η εκπαιδευτική πολιτική στα 1913/1914

Αμέσως μετά τους νικηφόρους πολέμους του 1912 – 1913 εισήχθησαν στη Βουλή τα νομοσχέδια του Ι.Δ. Τσιριμώκου, μέλους του Εκπαιδευτικού Ομίλου και δημοτικιστή,[334] σαν μια προσπάθεια ανανέωσης του αναχρονιστικού συστήματος του Αθ. Ευταξία.[335] Η γλώσσα γίνεται καθοριστικός παράγοντας για τη

1983): η πρόσληψη και αναπλαισίωσή της στη διάρκεια ενός αιώνα, εκδ. Κυριακίδη, Αθήνα 2006, σ. 81.

333 Σπύρου Ν. Αβούρη, «Το έργο του Σολωμού στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα», περ. *Παιδεία και Ζωή*, τχ. 63, Δεκέμβριος 1957, σ. 273 – 274.

334 Για τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια βλ. *Εκπαιδευτικά νομοσχέδια υποβληθέντα εις την βουλήν υπό Ιωάννου Δ. Τσιριμώκου*, επιμ. Φίλιππος Ηλιού, εκδ. Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήνα 1983.

335 Ο Δημ. Α. Φιλιππίδης εκδηλώνεται ένθερμος δημοτικιστής, υπέρμαχος του μεγαλοϊδεατισμού του Κ. Παλαμά, των κριτικών και ίσως των γλωσσικών του

φυσιογνωμία των αναγνωστικών στην περίοδο 1909 – 1913. Το γλωσσικό ζήτημα συνδέεται άρρηκτα με το εκπαιδευτικό, με το λογοτεχνικό και με το εθνικό ζήτημα.[336] Οι διανοούμενοι του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910) εισάγουν στον ελληνικό χώρο τις ιδέες της Νέας Αγωγής, που προσβλέπει στη σύνδεση του σχολείου με την παραγωγική διαδικασία, η οποία συνεπάγεται τη σύνδεση του σχολείου με τη ζωή. Ο υπουργός Ιωάννης Τσιριμώκος και οι περί αυτόν αντιλαμβάνονται τις ανάγκες της εποχής και προωθούν αυτή τη μορφή του σχολείου. Κυρίως κατανοούν ότι ο «μορφωμένος νεοέλληνας» δεν προκύπτει από το σχολείο ως έχει, αν δεν επικρατήσει στη σχολική διδακτική η ζωντανή γλώσσα, η δημοτική. Όμως τα νομοσχέδια του Τσιριμώκου δεν ψηφίστηκαν από τη Βουλή του 1913, παρέμειναν σχέδια επί χάρτου, με συνέπεια το εκπαιδευτικό σύστημα να μην διαφοροποιείται, αλλά να συμβιβάζεται με τα παλαιότερα σχήματα, παρά τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις.

Τα νομοσχέδια του Τσιριμώκου αποτελούν την προέκταση του προγράμματος του 1896, του Αθανασίου Ευταξία. Το πρόγραμμα προβλέπει για το Ελληνικό Σχολείο στην Α΄ τάξη τρεις (3) ώρες Νέα Ελληνικά και στη Β΄ επίσης τρεις (3) ώρες, όπου τιτλοφορείται το μάθημα ως «Ανάγνωσις πεζών τεμαχίων και ποιημάτων εκ καταλλήλου χρηστομαθείας». Προφανώς πρόκειται για το αναγνωστικό των Νέων Ελληνικών, που ο Αθ. Ευταξίας το ονομάζει «χρηστομάθεια», δηλώνοντας τη σχέση του αναγνωστικού με τις προ αυτού χρηστομάθειες, τις οποίες είχε ως βασική πηγή. Ο Ι. Τσιριμώκος διατηρεί το μάθημα των Νέων Ελληνικών, το ευνοεί γλωσσικά με την εισαγωγή της δημοτικής και το αποφορτίζει αποσυνδέοντάς το από τον όρο «χρηστομάθειες», που χρησιμοποιεί ο Αθ. Ευταξίας. Έτσι, προέκυψαν στη τρίτη σειρά εγχειριδίων

θέσεων. Ήταν ομογενής εξ Αιγύπτου, καλλιεργητής βάμβακος και δημοσίευε στην Αλεξάνδρεια, όπου διέμενε. Βλ. Δημ. Α. Φιλιππίδης, *Τα εκπαιδευτικά Νομοσχέδια Τσιριμώκου*, Δημοσιεύματα του «Εκπαιδευτικού Ομίλου της Αιγύπτου», Αλεξάνδρεια 1919, σ. 3, 13.

[336] Εμμ. Κριαράς, *Πρόσωπα και θέματα από την ιστορία του Δημοτικισμού*, τ. Α΄, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1986, σ. 26.

ανανεωμένα από άποψη γλώσσας αναγνωστικά, διαφοροποιημένα κατ' ελάχιστο θεματικά από την δεύτερη σειρά.

Θυμάται ο Δημήτριος Αργ. Φιλιππίδης, λόγιος Αιγυπτιώτης, κατ΄ επάγγελμα και οικογενειακή παράδοση βαμβακέμπορος, την εντύπωση που του έκαναν τα νομοσχέδια, που κατατέθηκαν το Νοέμβριο του 1913: «[…] Η πραγματικότητα δεν ήταν όπως μας την έλεγαν οι πατριωτικοί λόγοι και τα φυλλάδια. Στα σχολειά μας, τα περισσότερα, συναντούσες μια νεκρή Ελληνική διδασκαλία. Ο δάσκαλος; Πολλοί ήταν ήρωες, μα ήρωες ανώφελοι… Γι' αυτό πονούσε κανένας πιο πολύ […]». Ο Δημ. Α. Φιλιππίδης αντιλαμβάνεται την εποχή και τις προτεραιότητες της παιδείας για την αναμόρφωσή της. Για το σχολείο του Αλ. Δελμούζου στο Βόλο αναγνωρίζει πως αποτελεί πολύτιμο παράγοντα της αναγέννησης της παιδείας, και το ίδιο φρονεί για τον Εκπαιδευτικό Όμιλο στα 1910. Αντιλαμβάνεται ότι «το δημοτικό σχολείο είναι θυσιασμένο στη Μέση εκπαίδευση». «[…] Ασυναίσθητα το δημοτικό του σχολείο κατήντησε προπαρασκευαστικό σχολείο της μέσης εκπαιδεύσεως και εκυριάρχησε ο σκοπός που έπρεπε να μένη πάντα πάρεργος, χωρίς να βλάπτη την κυρίαν του αποστολή. Και το χαρακτηριστικό είναι ότι ο λαός αυτός, που του έκλεβαν έτσι την παιδεία των παιδιών του, ποτέ δεν διαμαρτυρήθηκε, ποτέ δεν ζήτησε ένα σωστό, ζωντανό, δικό του δημοτικό σχολείο… Απ' εναντίας δε γαλβανισμένος από τη μοιρολατρική προγονοπληξία που χαρακτήριζε ως χθες ακόμα τη φυλή μας, οιστρηλατημένος και αυτός από το ανόητο όνειρο, πως με τη γλώσσα θα αποκτούσαμε και όλη την άλλη δόξα των αρχαίων Ελλήνων, έδιδε το θλιβερό θέαμα λαού, που με απάθεια έβλεπε την γενική στρέβλωσι των παιδιών του και έμενε ενθουσιασμένος, σαν τα άκουε να ψελλίζουν ακατάληπτες λέξεις, ικανοποιημένος που εμάθαιναν ελληνικά, σαν να μην ήταν τέτοια η γλώσσα που τους έμαθε στο σπήτι. […]».[337]

Εγκωμιάζοντας τον Όμιλο αναφέρει την ακριβή πληροφορία ότι από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο δανείστηκε το κράτος τους σημερινούς οργανωτές της

[337] Δημ. Α. Φιλιππίδης, *Τα εκπαιδευτικά Νομοσχέδια Τσιριμώκου*..., ό.π., σ. 7.

εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, εννοώντας προφανώς τον Δ. Γληνό, που εργάστηκε στα νομοσχέδια Ι. Τσιριμώκου και πως «του Ομίλου η ψυχή πρυτανεύει σήμερα [εννοεί το 1913/1914] στο Υπουργείο της Παιδείας μας». Η προσφορά του Ομίλου και του Αλ. Δελμούζου συμπυκνώνεται κατά τον Δημ. Φιλιππίδη στα εξής: «[…] Για ό,τι ανέβαλε να φροντίσει το επίσημον Κράτος απασχολημένο από επιτακτικότερες ανάγκες (εννοεί τους πολέμους) ανέλαβαν να εργασθούν, να αγωνισθούν, να μελετήσουν και να πείσουν η πλειάς εκείνη των φωτεινών ανθρώπων που ίδρυσαν τον «Εκπαιδευτικόν Όμιλον» πιστεύοντας ακλόνητα πως το βαθύτερο αίτιο της παρακμής μας και της πολιτικής και της ψυχικής ακόμα ήταν το σχολείο μας, που έμεινε πάντα έξω από τη ζωή […]».[338]

Στα σχόλιά του ο Δημ. Α. Φιλιππίδης συγκρίνει τα νομοσχέδια Ι. Τσιριμώκου και τα αντιπαραβάλλει με το υπάρχον τότε σύστημα εκπαίδευσης της Μέσης παιδείας, αλλά και της Δημοτικής. Πληροφορεί ότι η Μέση παιδεία παρέχεται από το τριτάξιο Ελληνικό Σχολείο και το τετρατάξιο Γυμνάσιο. Θεωρεί το Ελληνικό Σχολείο αποτυχημένο, ότι βγάζει ημιμαθείς ή πως είναι ο προθάλαμος για το Γυμνάσιο, το οποίο θα ανοίξει τις πύλες του Πανεπιστημίου, για τον καλό όμως μαθητή της ευνοούμενης κοινωνικής τάξης και λογικά θα αποκλείσει τις ασθενείς οικονομικά τάξεις. Αν αναλογισθούμε ότι το βιβλίο της πέμπτης τάξης του Δημοτικού σχολείου (Αθήναι, τύποις Μιχαήλ Μαντζαβελάκη) πωλούνταν δραχμές 1.35, το 1914, σήμαινε πως λίγοι προνομιούχοι το αγόραζαν άθικτο από τα βιβλιοπωλεία.

Το βιβλίο την εποχή αυτή δεν είναι προσιτό σε όλες τις κοινωνικές τάξεις και η δωρεάν παιδεία υλοποιημένη στα βιβλία είναι ακόμη μακριά για το ελληνικό σχολείο.[339] Τα τρία τέταρτα των μαθητών που φοιτούν στα Ελληνικά Σχολεία δεν

[338] Δημ. Α. Φιλιππίδης, *Τα εκπαιδευτικά Νομοσχέδια Τσιριμώκου*, ό.π., σ. 4.

[339] Έχουμε την πληροφορία από την υπ' αριθ. 10989/29 Απριλίου 1914 εγκριτική πράξη ότι ο υπουργός Ι.Δ. Τσιριμώκος εντέλλεται προς τον κ. Ιωάννην Σιδέρην τα εξής: «Κατ' απόφασιν της επί της εκδόσεως των διδακτικών βιβλίων εποπτικής επιτροπείας η τιμή των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, τόμος Α΄, διά την Α΄ τάξιν του Γυμνασίου, εκ φύλλων τυπογραφικών 12 ωρίσθη εις δραχμήν και λεπτά ογδοήκοντα (1,80), το δ' επιθετέον βιβλιόσημον, χρώματος ροδίνου, έσται αξίας δραχμής και λεπτών είκοσι τεσσάρων (1,24).».

πρόκειται να συνεχίσουν.[340] Αυτοί θα αποτελέσουν τους μικροέμπορους, τους μικροβιομήχανους, τους κτηματίες, όλη δηλαδή τη μέση αστική τάξη. Ατυχώς λοιπόν το Ελληνικό έμεινε πάντα ένα «οικτρό»,[341] κατά τον χαρακτηρισμό του Δημ. Φιλιππίδη, προγυμνάσιο. «[…] Ήταν αλήθεια πρωτάκουστο έως χθες ακόμα να βγαίνωμε από το Γυμνάσιο, χωρίς να έχωμε ιδέα για τη ζωντανή μας λογοτεχνία, να μη φανταζόμαστε πως υπάρχει κάποιος ακριτικός κύκλος, νάναι κλειστός για την ψυχή μας ο θησαυρός ο ζηλεμένος των δημοτικών μας τραγουδιών και νάχουμε συγκεχυμένες και κακόβουλες ιδέες για ένα δυνατό φυλετικό μας ποιητή τον Παλαμά […]».[342] Σύμφωνα με τα μεταρρυθμιστικά σχέδια του υπουργού Αθ. Ευταξία[343] στα 1899 εντύπωση προκαλεί στον Δημ. Α. Φιλιππίδη η αρχαιομάθεια που κυριαρχεί από το Δημοτικό και εκπλήσσεται ίσως υπερβολικά που η σπουδή της αρχαίας γλώσσας αρχίζει από αυτή την Α΄ τάξη του νέου Γυμνασίου, δηλαδή έχουμε εντατική εντρύφηση στην αρχαιογλωσσία, αμέσως μετά την τετάρτη του Δημοτικού.

Οι πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις της εποχής διαμόρφωσαν την τότε παιδεία, άλλοτε δυναμικά, άλλοτε παθητικότερα, διαφορετικά όμως από τη γενιά του 1880.[344] Ο Μπάμπης Άννινος πληροφορεί καταγράφοντας το ρυθμό της

340 Δημ. Α. Φιλιππίδη, *Τα Εκπαιδευτικά…,* ό.π., σ. 8.

341 Με το λεπτό του χιούμορ και την οξύτατη παρατήρησή του ο Δημ. Α. Φιλιππίδης αναφέρει πως δεν υπάρχει απόφοιτος του Δημοτικού και του Ελληνικού Σχολείου που να μην στέλνει «ασπασμούς εις τα συζύγους, αδελφάς, θυγατέρας μεθ' ων αλληλογραφεί», τονίζοντας την λεκτική και νοηματική πενία των ανθρώπων της εποχής. «Αισθάνονται, σκέπτονται, μα στο χαρτί δεν αποδίδουν απολύτως τίποτε», γράφει. Βλ. Δημ. Α. Φιλιππίδη, *Τα Εκπαιδευτικά…,* ό.π., σ. 12.

342 Δημ. Α. Φιλιππίδη, *Τα Εκπαιδευτικά…,* ό.π., σ. 14.

343 Για τα νομοσχέδια του Αθ. Ευταξία βλ. Δ. Αντωνίου, *Οι απαρχές του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού στο Νεοελληνικό Κράτος. Το σχέδιο της Επιτροπής του 1883*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1992.

344 Παράλληλα και τηρουμένων των αναλογιών, με τον προβληματισμό του Δ. Φιλιππίδη επισημαίνουμε τον μεταγενέστερο του Αλεξ. Αργυρίου, ο οποίος απορεί για την παράλογη επιλογή των λογίων και ποιητών να γράφουν ποίηση σε γλώσσα που δεν την μιλούσε ο λαός. Βλ. Αλεξ. Αργυρίου, «Επτανησιακή και Αθηναϊκή Σχολή. Σύγχρονες και ασύμβατες», *Η Λέξη*, τχ. 142, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1997, σ. 674. «[…] Γιατί λοιπόν οι ποιητές υιοθέτησαν τη λόγια γλώσσα, μια γλώσσα που δεν μιλιόταν, δεν είχε επαφή με τις μεταβαλλόμενες συνθήκες και κατά συνέπειαν δεν συνδεόταν με τον ανθρώπινο ψυχισμό, που "αυτόν" "αυτοί" είχαν κληθεί να

προόδου στα 1884 επί Τρικούπη ότι «[…] εξετελούντο ραγδαίως έργα κοινής ωφελείας [...]». Διότι ερμηνεύοντας ο Άννινος την κατάσταση, αποδίδει την πρόοδο στα εθνικά στοιχεία που συνέρρεαν τότε αθρόα στην πρωτεύουσα.[345] Η πεποίθηση περί του «ευδαίμονος μέλλοντος του έθνους» ήταν κοινή. Τυπική σύνδεση ανάμεσα στην Επτάνησο και στην πρωτεύουσα στάθηκαν ο Νικόλαος Κονεμένος (1832-1907) και ο Παναγιώτης Βεργωτής (1842-1907), ποιητής και λόγιος. Ο Βεργωτής, συγκεκριμένα, παιδαγωγός και ποιητής μαζί, αποτελεί ξεχωριστή παρουσία στη χορεία των Κεφαλλήνων λογίων του 19ου αιώνα [346].

Στην ποίηση η γλώσσα παραμένει καθαρεύουσα, το ίδιο και στον πεζό λόγο, ενώ ο ρεαλισμός της πραγματικής ζωής οδηγεί τη γλώσσα προς την «ομιλουμένη».[347] Ο Παλαμάς θεωρείται πρωτοποριακός, όπως και οι Επτανήσιοι Σολωμός, Πολυλάς, Τυπάλδος, Βαλαωρίτης, ωστόσο δεν είναι καθιερωμένος στη σχολική πράξη. Διαφαίνεται ως εκ τούτου ότι δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό το αίτημα του Φιλιππίδη για διδασκαλία και προβολή στα σχολεία του παλαμικού έργου στα 1914. Άλλωστε και ο Ι.Μ Παναγιωτόπουλος αναφέρει ότι γνώρισε τους Επτανήσιους και τον Παλαμά στα νεανικά του χρόνια. «[...] Είχα αρχίσει τότε ν' ανακαλύπτω τους θεούς της νιότης μου [...] το Σολωμό, τον Πολυλά, τον Τυπάλδο, το Βαλαωρίτη, τον Παλαμά (τους «Καημούς της λιμνοθάλασσας» και τα σατιρικά γυμνάσματα» στην αρχή) [...]».[348] Θεωρεί ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος ότι η «ελληνική ποίηση αναπτύχθηκε κυρίως στο δέκατο ένατο αιώνα και πως τα

εκφράσουν; […]».

345 Μπάμπη Άννινου, *Ιστορικά σημειώματα μετά πολλών εικόνων*, Τυπογραφείον «Εστία», Εν Αθήναις 1925, σ. 5 – 6.

346 Βλέπε σχετικά με τον ποιητή Βεργωτή, Αντιγόνη Χριστοφοράτου, *«Οι ποιητικές δοκιμές ενός Παιδαγωγού. Τα άγνωστα χειρόγραφα του Παναγιώτη Βεργωτή»*, Ι΄ Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο, Κέρκυρα, 30 Απριλίου – 4 Μαΐου 2014, *Τα Πρακτικά VI. Αρχεία – Τυπογραφία – Παιδεία*, Κερκυραϊκά Χρονικά, Περίοδος Β΄, Τόμος ΙΙ, Κέρκυρα 2018, σ. 127-140.

347 Βλ. M. Vitti, *Ιδεολογική λειτουργία της Ελληνικής ηθογραφίας*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα [3]1991, σ. 83. Ο Vitti αναφέρει ότι «ο ρεαλισμός οδηγούσε αναπόφευκτα από όλους τους δρόμους στη δημοτική».

348 Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Αντιλεγόμενα. Η μοναξιά του ανθρώπου κι άλλα παράλληλα θέματα*, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1974, σ. 129.

σαράντα χρόνια του εικοστού ήδη τη συναγωνίζεται η αφηγηματική και η κριτική πεζογραφία». Ενώ στα 1921 δίνει την πρώτη του ομιλία με θέμα το ποιητικό έργο του Κ. Παλαμά στη Λέσχη της «Φοιτητικής Συντροφιάς»,[349] ο αρχικός ενθουσιασμός του για τον Παλαμά τον εγκαταλείπει και από κορυφαίο ποιητικό μέγεθος τον απομυθοποιεί.[350]

Στα 1914 προέκυψε ένας νέος τύπος ανθρώπου, μέσα σε μία μεταβατική εποχή, πριν από το ξέσπασμα του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. «[...] Αυτός ο νέος τύπος ανθρώπου, ο γεμάτος δραστηριότητα και αγωνία, δεν έχει ακόμη ολοκληρωθή. Είναι κάτι που γίνεται ολοένα, που πάει να γίνη. [...]».[351]Αναντίρρητα, το αίτημα των καιρών είναι η εναγώνια αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής και η αναμόρφωση της παιδείας.

γ. Ο Ανδρέας Κάλβος στα σχολικά εγχειρίδια της λογοτεχνίας

Οι ανθολόγοι ανασύρουν από τη λήθη και την αφάνεια ποιητές και συγγραφείς που διαφορετικά θα ήταν απόντες και καλλιεργούν στη συνείδηση των μαθητών αυτό που ονομάζουμε «εθνική ποίηση». Το γλωσσικό ζήτημα επέδρασε ποικιλοτρόπως στη συγγραφή των εγχειριδίων λογοτεχνίας και ως προς τη μορφή της γλώσσας και ως προς την εκλογή των κειμένων. Ειδικότερα για τον Κάλβο, η γλώσσα του συνετέλεσε ώστε ο ποιητής να παραμείνει αφανής για μεγάλο χρονικό διάστημα και αποκαταστάθηκε αργότερα. Οι ανθολόγοι τον ανακάλυψαν παράλληλα με τον Σολωμό, που ήταν πρότυπο εθνικού ποιητή. Έτσι, οι δύο εξέχοντες Επτανήσιοι ποιητές έχουν στα ανθολόγια παράλληλη πορεία. Οι γλωσσικές και κοινωνικές θέσεις επιδρούν και διαμορφώνουν αντιλήψεις που

---

[349] Βλ. Βάσω Οικονομοπούλου, *Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος (1901 – 1982). Χρονολόγιο – Εργογραφία*, Εκδόσεις της Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 2006, σ. 34 – 35.

[350] Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Αντιλεγόμενα...,* ό.π., σ. 146 – 147.

[351] Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Η ανησυχία. Ανακεφαλαιώσεις και συμπεράσματα», εφ. *Ελευθερία*, 3-7-1960.

μεταφέρονται εν τέλει στον σχολικό λόγο. Ο ρυθμός των μεταβολών ήταν απελπιστικά αργός και οι τομές πραγματικά λίγες και εμφανείς.

Άργησε να αναγνωριστεί ο Α. Κάλβος (1792 – 1869) ως μείζων ποιητής, ισότιμος του Σολωμού. «[...] Παράδοξος τύχη ποιητού, αφιερώσαντος πάσας τας χορδάς της λύρας του εις την πατρίδα, και υπέρ πάντας λησμονηθέντος υπό της πατρίδος […] Αυτή η ποίησις, ήτις άλλοτε διά της σθεναράς φωνής τού Βαλαωρίτου εθρήνησε τον θάνατον του Σολωμού, ετήρησε σιγήν διά το αγνότερον των τέκνων της. […]».[352] Στα 1888 μας πληροφορεί ο Παλαμάς «[…] Ό,τι συνέβη ήτο αναπόδραστον. Η ποίησις του Κάλβου δημοτικωτάτη καθ' ύλην, εγένετο κατ' εξοχήν αριστοκρατική διά της αρχαιοπρεπείας του είδους αυτής […]».[353]

Στο σημείο αυτό θα μας απασχολήσει ένα μείζον θέμα για την τύχη του ποιητή Α. Κάλβου στα σχολικά αναγνώσματα και τη γνωριμία του με το μαθητή, δηλαδή πότε γίνεται γνωστός ο Α. Κάλβος στο πλατύ κοινό, στη μαθητιώσα νεολαία. «[...] Η περίπτωση Κάλβου είναι μοναδική. Είναι ο κατεξοχήν ποιητής που θέτει μέσα στο πλαίσιο του ποιήματός του τόσα πολλά λεξιλογικά και γραμματικά στοιχεία, αδρανή κατ' ουσίαν, σε κίνηση τόσο έντονη […]».[354]

Ο ανθολόγος Ν. Μπέρτος της τρίτης σειράς των εγχειριδίων λογοτεχνίας (1913 – 1917) υποβάλλει την ανθολογία του σε κρίσιμη περίοδο για τα εκπαιδευτικά και πολιτικά τεκταινόμενα. Εισάγει τον Α. Κάλβο στα σχολικά εγχειρίδια με τα ποιήματα «Ηφαίστεια», «Εις τον Ιερόν Λόχον» και με άλλες ωδές του, «Ο Φιλόπατρις», «Εις Ωκεανόν», «Εις Δόξαν», διότι οι ήρωες και οι μάχες του Αγώνα του '21 υπήρξαν προσφιλές θέμα των αναγνωστικών, ιδίως της πρώτης, δεύτερης και τρίτης σειράς, δηλαδή από το 1884 μέχρι το 1917. Είναι φυσικό λοιπόν ο Μπέρτος να προσανατολίζεται σε ποιητές που αναφέρονται στα

---

352 Κ. Παλαμά, *Άπαντα,* ό.π., σ. 42.

353 Κ. Παλαμά, «Κάλβος ο Ζακύνθιος», *Άπαντα*, τ. 2ος, σ. 59.

354 Γιώργης Γιατρομανωλάκης, «Νεοελληνική λογοτεχνία και αρχαιοελληνική παράδοση», *Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη, τχ. 9, Αθήνα 1986, σ. 146.

χρόνια της Επανάστασης και μάλιστα όχι γνωστούς. Το ενδιαφέρον για το ελληνικό δημοτικό τραγούδι στα χρόνια αυτά συνηγορεί στις επιλογές του Μπέρτου για τους Επτανησίους Κάλβο και Σολωμό.

Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι και ο ανθολόγος της τέταρτης σειράς (1917 – 1929), ο Αλέξανδρος Γ. Σαρής, με θεωρητικές θέσεις για τη συγγραφή εγχειριδίων λογοτεχνίας, συμπεριλαμβάνει Επτανησίους, Κάλβο και Σολωμό κλασικά, και ελάσσονες Επτανησίους. Πρέπει να επισημανθεί η στροφή του Αλ. Σαρή στον Ανδρ. Κάλβο και η μετέπειτα επίμονη ανάδειξή του στα εγχειρίδιά του. Βέβαια, ο Παλαμάς πρώτος ανέσυρε από την αφάνεια τον Κάλβο. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο Αλ. Σαρής «[...] αναλίσκεται στην αρχή του γραπτού του για την υποτροφία του στο Παρίσι στην άκαιρη διατύπωση ενός οιονεί προλόγου με την παράθεση ονομάτων αγωνιστών του 1821 και λογίων, καθώς και με την αναφορά, από τον ποιητικό χώρο, του ζεύγους Κάλβος – Σολωμός [...]».[355] Έτσι, το στίγμα του ανθολόγου παραδίδεται σε ένα μικρό κείμενο γραπτής εξέτασής του ότι είναι καλβικός και πατριδολάτρης. Κάτω από τον νεοκλασικισμό του Κάλβου φανερώνονται τα ρομαντικά στοιχεία⩤ η χριστιανική πίστη, το πένθιμο, το άπειρο, η νύχτα, ρομαντικά μοτίβα που αντιπροσωπεύουν την ιδιοσυγκρασία του ανθολόγου και δασκάλου Αλ.Γ. Σαρή.[356]

Παρ' όλες τις μετρικές και γλωσσικές ιδιοτυπίες του Α. Κάλβου, ο Ν. Μπέρτος τον επιλέγει για το ανθολόγιό του. Παρατηρούμε επ' αυτού ότι είναι φανερή στον ανθολόγο η επίδραση της γενιάς του 1880. Είχε βέβαια προηγηθεί η καταχώριση του Δ. Σολωμού στα αναγνωστικά της Μέσης Εκπαίδευσης από τον Δ. Κακλαμάνο.

---

[355] Θεοδόσης Πυλαρινός, «"Τίς η επίδρασις του Σολωμού επί της νεοελληνικής ποιήσεως;"». Ο Διονύσιος Σολωμός και η υποτροφία του Κώστα Βάρναλη στο Παρίσι», στον τόμο *Ιόνιος Λόγος*, τ. Β΄, Τμήμα Ιστορίας – Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Επιστημονική περιοδική έκδοση, Κέρκυρα 2010, σ. 277.

[356] Φ.Α. Δημητρακόπουλος, *Ο Νεοελληνισμός στη Λογοτεχνία...,* ό.π., σ. 111.

Το 1888 ο Παλαμάς επανέφερε από το βήμα του «Παρνασσού» τον Κάλβο στην πνευματική μας επικαιρότητα. [357] Ο κριτικός και ποιητής Παλαμάς ανέσυρε από τη λογοτεχνική αφάνεια τους Επτανήσιους ποιητές, μείζονες και ελάσσονες. Από τους τελευταίους επιλέχθηκαν εν συνεχεία να λειτουργήσουν μέσα από τη σχολική ύλη ως υπόστρωμα, περιβάλλον υποστηρικτικό στη θεματική διαίρεση των ενοτήτων του ανθολογίου και των στόχων του υπουργείου. Άλλωστε, «[…] ο Παλαμάς δεν συμπεριέλαβε τον Κάλβο στη Σχολή [ενν. Επτανησιακή], λόγω κυρίως του γλωσσικού κριτηρίου […] Ο Επτανήσιος κριτικός Μαρίνος Σιγούρος και ο Ανδρέας Καραντώνης επιχείρησαν να αιτιολογήσουν την ένταξη του Κάλβου και του Βαλαωρίτη στην Επτανησιακή Σχολή».[358] Αν απουσίαζε η κριτική σκέψη του Παλαμά, δεν θα οδηγούμασταν στην ατελή έστω μορφικά, αλλά σχετικά πλούσια εκλογή Επτανησίων ποιητών στα εγχειρίδια λογοτεχνίας του Ν. Μπέρτου, στα 1913 – 1917. Ο Κάλβος ενυπάρχει και «[...] στο υπέδαφος του κειμένου του Καβάφη και ολοκλήρου περίπου του νεοτερικού ποιητικού μας λόγου. [...]».[359]

δ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Νικολάου Μπέρτου της τρίτης σειράς εγχειριδίων (1913 – 1917)

Στην τρίτη σειρά εγχειριδίων (1913 – 1917), εξαρχής πριμοδοτούμενη από την ιδέα του πατριωτισμού, κυριαρχούν τα εγχειρίδια του Νικολάου Μπέρτου. Την εποχή αυτή βλέπουμε τη ζωή και τους ανθρώπους διαμορφωμένους από το πνεύμα του Αγώνα, το κοντινότερο σ' αυτούς εθνικό παρελθόν. Για παράδειγμα ο Δ. Βικέλας και ο Γ. Δροσίνης στα 1907 – 1908,[360] όταν συζητούσαν για το

[357] Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Μια μεγάλη εθνική και πνευματική επέτειος», *Νέα Εστία*, τχ. 899, τ. 76ος, Αθήναι 1964, σ. 57.
[358] Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι και ο Σολωμός*, ό.π., σ. 78 – 79.
[359] Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Μια μεγάλη εθνική και πνευματική επέτειος»..., *ό.π.*, σ. 57.
[360] Γ. Δροσίνη, «Το πέρασμά μου» *..., ό.π.,* σ. 670.

μελλοντικό εορτασμό της εκατονταετηρίδας της Ελληνικής Επανάστασης στα 1921,[361] θεώρησαν κατάλληλη θέση για μνημείο την περίβλεπτη κορυφή του Λυκαβηττού. Το 1821 ήταν το ισχυρότερο εθνικό, ιστορικό παρελθόν για την εποχή αυτή. «[…] Ο Αγώνας του 1821 αποβαίνει για τη νεοελληνική συνείδηση το "ύψιστον ποίημα του δεκάτου ενάτου αιώνος", κατά την έκφραση του Α.Ρ. Ραγκαβή (1877). Όσο διαρκεί, τροφοδοτεί τις εμπειρίες και κινητοποιεί τις ενέργειες· όταν τελειώσει, γίνεται μνήμη και κληροδοτεί στις δεκαετίες που έρχονται ένα σύνολο εξάρσεων, πάνω στις οποίες θα στηριχθεί, με τη συμβολή του ρομαντισμού, η ιδεολογία του μετεπαναστατικού κράτους. […]».[362] Έτσι, δεν μας ξενίζουν οι επιλογές των ανθολόγων της περιόδου αυτής, οι οποίοι αξιοποιούν κείμενα αναφερόμενα στο '21.[363] «[…] Η ψυχή του Εικοσιένα ζη έντονα στην ποίηση του Βαλαωρίτη, όσο και στου Κάλβου και του Σολωμού. Μόνο που ο τόνος της, και από ηθική και από καλλιτεχνική άποψη, είναι πιο χαμηλός […]».[364]

---

[361] Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα περιέχουν κείμενα για το '21, διότι υπήρχε η τάση που καλλιέργησαν οι εφημερίδες και τα περιοδικά της εποχής (*Πρωΐα*, *Ελληνικά Γράμματα* / 1930), οι νεοέλληνες να εστιαστούν στην Επανάσταση του 1821 με τα χαρακτηριστικά του αληθινού ηρωισμού, δηλαδή όχι με συνηθισμένους πανηγυρικούς λόγους και άλλες τιμητικές παρελάσεις. «[...] Για να ζωντανευτή ο μεγάλος Αγώνας με τα ηρωικά πρόσωπα και τα θρυλικά επεισόδια μπρος στα μάτια των σημερινών Ελλήνων, δεν αρκούν οι καθιερωμένες αυτές τυπικότητες, αλλά απαιτείται να ετοιμαστούν και να εκδοθούν έργα σχετικά με την εποχή εκείνη, συντεταγμένα με επιστημονική μέθοδο και αμεροληψία [...]». Βλ. Κωστής Μπαστιάς, «Λόγια και πράγματα», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τ. 6ος, αριθ. 82, 11 Ιανουαρίου 1930, σ. 33.

[362] Παν. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες, Μελέτες για τον 19ο αιώνα*, Εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1993, σ. 15.

[363] Η επαναλαμβανόμενη επιλογή του «Ύμνου» στα σχολικά εγχειρίδια καταδεικνύει το σύνδεσμο των ανθολόγων με την ιστορία, την αγάπη τους για το πρόσφατο εθνικό παρελθόν και τον διδακτισμό που απορρέει από αυτό. Βλ. Αλεξ. Αργυρίου, «Επτανησιακή και Αθηναϊκή Σχολή. Σύγχρονες και ασύμβατες», *Η Λέξη*, τχ. 142, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1997, σ. 671. «[…] Ο "Ύμνος…" δηλοί, με τα περιλαμβανόμενά του, ότι ο Σολωμός παρακολουθούσε τις εξελίξεις του αγώνα. […] Τον Μάιο του 1823 ο Σολωμός γράφει τον "Ύμνο εις την Ελευθερίαν" και το 1825 εκδίδεται. Και έκτοτε μεταφράζεται ασυνεχώς […]».

[364] Κλέωνος Παράσχου, *Δέκα Έλληνες Λυρικοί,* Τυπογραφείο Σκαναβή – Θωμαΐδη & Σια, Αθήνα 1937, σ. 10.

Ο Νικόλαος Μπέρτος,[365] καθηγητή στο Πρότυπο Διδασκαλείο της Μέσης Εκπαιδεύσεως, ανθολόγος χαρακτηριστικός για το ύφος των βιβλίων του και τη «συγκερασμένη» γλώσσα,[366] είναι κλασικός φιλόλογος και συγγραφέας της *Ελληνικής Χρηστομάθειας*, την οποία εξέδωσε το 1915 προς χρήσιν των μαθητών της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών σχολείων κατά το νέον πρόγραμμα του Υπουργείου της Παιδείας. Τα αναγνωστικά του Ν. Μπέρτου καταχωρίζουν την ύλη χωρίς αυτή να υποτάσσεται στη φόρμα κάποιας θεματικής ενότητας. Παρατηρούμε ότι τα έργα ανθολογούνται τα περισσότερα ολόκληρα και σε 154 σελίδες περικλείονται ακέραια έργα πεζογράφων, ενώ κατά την κοινή λογική θα έπρεπε αποσπασματικά να τεθούν στο χώρο ενός βιβλίου. Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* για την Γ΄ τάξη των Ελληνικών Σχολείων του 1917 εμπεριέχονται τέσσερα (4) κείμενα για τον Μιαούλη, δύο (2) για τον Μπότσαρη, τρία (3) για τον Κολοκοτρώνη και δύο (2) για τον Πατριάρχη Γρηγόριο τον Ε΄. Για τα νεοελληνικά κείμενα ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος αποφαίνεται ότι πρέπει να διδαχθούν συστηματικά και εν μέρει συμφωνεί με τη λογική του Μπέρτου για ακέραια κείμενα, ενώ προτιμά τα αναγνωστικά των Δ. Κακλαμάνου και Αλ.Γ. Σαρή, που κατέχει ένα σπάνιο αισθητήριο στην εκλογή των κατάλληλων νεοελληνικών κειμένων. Ο Παναγιωτόπουλος προτείνει «[...] Ακέρια ή κατά πλήρη αποσπάσματα. Με εισαγωγές, με περιλήψεις των παραλειπομένων, με υπομνήματα, με πλούσια βιογραφικά σημειώματα. Και σπανιότατα, όπου είναι μόνο απαραίτητο, διαλεκτικά. Κείμενα όχι διασκευασμένα, αλλοιωμένα, ακρωτηριασμένα, καθώς γίνεται τώρα. Δηλαδή βεβηλωμένα, όπως εβεβηλώθηκε ακόμη και ο Σολωμός στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*. Το σχολείο δεν διδάσκει

[365] Ο Νικ. Μπέρτος υπήρξε διευθυντής του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και της Εθνικής Πινακοθήκης και μαζί με τον Ν. Κυπαρίσση, αρχαιολόγο, είχαν εξοικείωση ή άμεση σχέση με την ιστορία της τέχνης. Το γεγονός αυτό ανιχνεύεται στα αναγνωστικά τους. Βλ. Λ. Βαρελάς, *Η Νεοελληνική και Μεταφρασμένη Λογοτεχνία*..., ό.π., σ. 18.

[366] Ο Νικ. Μπέρτος αλληλογραφεί με τον Δ. Γληνό για θέματα του γλωσσικού ζητήματος και αποδίδει την απόσταση από τις δημοτικιστικές ιδέες στην στάση των κορυφαίων του δημοτικισμού. Βλ. «Επιστολή Νικολάου Μπέρτου στο Δ. Γληνό», 18/6/1920, αρ. 135, Ανέκδοτο Αρχείο, εκδ. Θεμέλιο.

διαλέκτους. Διδάσκει κείμενα ικανά να τα νιώση και να τα κάμη δικά του το κάθε παιδί. Και ικανά να μάθουν στο κάθε παιδί τη γλώσσα του, να τη γράφη κι εκείνο [...]».[367]

Η «ηρωική» φαντασία του Ν. Μπέρτου τόνισε το εξής: Τα αναγνωστικά να παρουσιάζουν σχεδόν μία ενότητα συγκροτημένα από κείμενα με επίκεντρό τους το 1821. Ο ανθολόγος κινείται στον συνδυασμό πεζογραφήματος και ποιήματος, τα οποία είναι ομόθεμα και πατριωτικού χαρακτήρα. Αυτό συνιστά την πρωτοτυπία του, αλλά συγχρόνως και την ευκολία στην τακτοποίηση του υλικού του βιβλίου. Υπήρξε πρωτοποριακός ο Μπέρτος, αλλά έδωσε όχι ιδιαίτερα υψηλής αισθητικής ανθολόγια σε σύγκριση με τα εγχειρίδια του Σαρή.

Το σχολικό εγχειρίδιο κινήθηκε ιδεολογικά στο δρόμο των μεγάλων ιστορικών παραδόσεων: Στο Εικοσιένα που αποτελεί έκφραση του νεότερου ελληνισμού και στην Ελλάδα, η οποία έπρεπε να αυτοπροσδιορίζεται ως κληρονόμος του Βυζαντίου. Συμβολίζει το ’21 την αδιάσπαστη ενότητα του ελληνισμού με την ορθοδοξία.[368] Ο 19ος αιώνας, σύμφωνα με τον Παναγιωτόπουλο, «[...] ενόθευσε την ουσία του Εικοσιένα. Το έκαμε καθαρεύουσα και συζήτηση του καφενείου. Και δεν άργησε να έρθη η ανταπόδοση. Η εκδίκηση του παρεξηγημένου Εικοσιένα, το ’97 είναι ο πόλεμος του καφενείου [...]. Το Εικοσιένα είναι ένα κομμάτι φλογισμένη σάρκα [...]».[369]

Βέβαια, το σχολικό εγχειρίδιο κινήθηκε στη δικαίωση της Ελληνικής Επανάστασης, στην κατανόηση του ηρωισμού της, ως πηγής άριστου διδακτισμού για τις επερχόμενες γενεές. Η θεματική ύλη του Μπέρτου, ο Αγώνας του ’21, επαναφέρει αυτή τη λογική στα εγχειρίδια σε μια περίοδο που η προγονοπληξία και η κοινωνική σημασία της Επανάστασης του ’21, με

---

[367] Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Τα νέα ελληνικά. Έκφραση του παρόντος, αναζήτηση του μέλλοντος», εφ. *Ελευθερία*, 24/9/1961, σ. 1, 10.

[368] Επισημοποιείται με το βασιλικό διάταγμα του 1938 ορίζοντας την 25η Μαρτίου εθνική και θρησκευτική εορτή. Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα η Επανάσταση του ’21 συνιστά βασικό χαρακτηριστικό της ταυτότητας των Ελλήνων και θεματική για την ελληνική διανόηση.

[369] Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Το Εικοσιένα», εφ. Ελευθερία, 25/3/1956.

εκπρόσωπο τον Γιάννη Κορδάτο, συγκρούονταν.[370] Η επιρροή του Αγώνα στα γράμματά μας διαμορφώνει πατριδολατρικά ποιήματα, τα οποία είχαν πρότυπό τους αρχικά τον Γ. Ζαλοκώστα και τον Αχ. Παράσχο. «[…] Αλλ' αργότερα, όταν ανεκαλύφθηκε ο Κάλβος, όταν ανακαλύφθηκαν οι "Ελεύθεροι πολιορκημένοι" του Σολωμού, πώς να γραφούν καινούργια πατριωτικά ποιήματα και να τους λησμονήσουν; Μα και πώς – αν δεν τους λησμονήσουν – να τους ξεπεράσουν; Είναι δυνατό; Έπειτα, όλο κ' έρχονται, τα τελευταία χρόνια, τα διδάγματα για την "πνευματικώτερη", την "άυλη", την "καθαρή" ποίηση […]».[371]

Σύμφωνα με την κρίση της Επιτροπείας,[372] το πλεονέκτημα των συλλογών του Ν. Μπέρτου είναι η διάταξη της ύλης του ότι «ανά δύο ή πλείονα λαμβανόμενα τα κείμενα αποτελούν σύστημα ή συστήματα, αναγόμενα σε ορισμένους κύκλους εννοιών». Στην Γ΄ τάξη ακολουθείται η γραμμική εξέλιξη του ιστορικού χρόνου, δηλαδή τα κείμενα παρατίθενται με τη χρονολογική σειρά των γεγονότων που αναφέρονται. Η συμβολή του Μπέρτου στη διδασκαλία των σχολικών εκθέσεων, συνθέσεων, όπως τότε λέγονταν, ήταν καθοριστική· ο Σπυρ. Καλλιάφας, καθηγητής του εν Πάτραις Διδασκαλείου Θηλέων, χρησιμοποιεί ως σημείο αναφοράς τα αναγνωστικά του Μπέρτου στις συνθέσεις των γυμνασιακών τάξεων.[373] Από τα Νεοελληνικά της Γ΄ τάξεως του Ν. Μπέρτου αντλεί ο

---

[370] Γιάννης Κορδάτος, *Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επαναστάσεως του 1821*, έκδ. β΄, εκδ. οίκος Γ. Βασιλείου, Αθήναι 1927.

[371] Τέλλος Άγρας, *Κριτικά*, τ. 4, Φιλολογική επιμέλεια Κώστας Στεργιόπουλος, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1995, σ. 395. Το 1940 ο Τέλλος Άγρας σε επίκαιρη έρευνα για την 25η Μαρτίου ασχολείται με το θέμα: «Ποια είναι η επιρροή του Αγώνος του '21 στα γράμματα». Η συλλογιστική του κινείται στο ότι «η πατριωτική ιδέα είναι αδύνατο να έλειψε από τον κόσμο των γραμμάτων τόσο ολοκληρωτικά» και την διατυπώνει στο θεωρητικό του κείμενο.

[372] Στο παράρτημα του Β΄ τεύχους της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως ΦΕΚ 53/5-3-1915, ΦΕΚ 58/7-3-1915, ΦΕΚ 56/6-3-1915, ΦΕΚ 68Β/18-3-1915 οι κρίσεις της Επιτροπείας για τις συλλογές Ν. Μπέρτου.
Συμπληρωματικά ΦΕΚ 48/3-3-1915, ΦΕΚ 68/18-3-1915, ΦΕΚ 78Β/4-4-1915, ΦΕΚ 83Β/9-4-1915.

[373] Παραθέτουμε σχετικά πώς συνδέεται η θεματική των αναγνωστικών του Μπέρτου, τα πατριδολατρικά του '21 κείμενά του με την αξιοποίησή τους στις συνθέσεις: «[…] Αναγνωσθέντος του περί αρματωλών και κλεφτών τεμαχίου των Νεοελληνικών της Γ΄ τάξεως Ν. Μπέρτου παραγγέλομεν εις τους μαθητάς να καταγράψη έκαστος

διδάσκων πατριωτικά θέματα, τα οποία αξιοποιεί σε συνθέσεις χαρακτηρισμού προσώπων.

Η έκθεση της κριτικής Επιτροπείας για τα υποβληθέντα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ν. Μπέρτου για την Β΄ τάξη του Ελληνικού Σχολείου, τόμος Β΄, γράφει: «κρίνομεν ακατάλληλα τρία τεμάχια» και μέσα στα απορριφθέντα συγκαταλέγεται και «Η πυρπόλησις του Αρκαδίου» υπό Γ. Μαρκορά με το αιτιολογικό ότι είναι «[…] εν πολλοίς ανώτερα των μαθητών της τάξεως ταύτης. Ως προς δε τα λοιπά τεμάχια παρατηρούμεν ότι ο συλλογεύς επέτυχε και περί την εκλογήν αυτών και περί την κατάλληλον τοποθέτησιν. Και ενταύθα κατεβλήθη η δέουσα προσπάθεια όπως εφαρμοσθή η παιδαγωγική αρχή της συγκεντρώσεως. […] Ο συλλογεύς κατώρθωσε να εξεύρη τοιαύτα τεμάχια, ώστε επαρκώς να εφαρμόζεται η ρηθείσα παιδαγωγική αρχή […]».[374] Τη συλλογή του Νικ. Ι. Μπέρτου για τη Β΄ τάξη του Γυμνασίου η Επιτροπεία τη θεωρεί δόκιμη και από τις συνυποβληθείσες εξαιρετική, επομένως την εγκρίνει. Το παράδοξο είναι ότι η Επιτροπή εκθειάζει το Σολωμό και επαινεί τον Μπέρτο διότι «[…] παρέθηκεν εκλεκτά αποσπάσματα εκ των έργων του ποιητού (λ.χ. "Η γαλήνη", "Η καταστροφή των Ψαρών", "Εκ του Εθνικού Ύμνου", "Εκ της ωδής εις τον Βύρωνα", "Εκ της ωδής εις τον Μάρκον Μπότσαρην", "Εκ του Λάμπρου", "Εκ των ελευθέρων πολιορκημένων", "Η πρώτη Μαΐου" και "Γνώμαι" του Σολωμού)

σύνθεσιν με θέμα την αρετήν, ήτις εις αυτόν αρέσκει περισσότερον· ούτως ο μεν γράφει "Οι κλέφται δεν ηνείχοντο να τους πάρουν οι Τούρκοι το κεφάλι", ο δε "Ευσέβεια των κλεφτών". Έτερος "Και μετά θάνατον ήθελον να πολεμούν τους Τούρκους" κτλ. Ωσαύτως ούτος μεν γράφει "Περί της μετριοφροσύνης του Μ. Μπότσαρη" εκείνος δε "Περί της ανδρείας". […]». Βλ. Σπυρ. Καλλιάφα, «Συμβολή εις την μεθοδικήν διδασκαλίαν των συνθέσεων», περ. *Αγωγή*, τ. Α΄, Ιανουάριος – Φεβρουάριος, 1915, σ. 35.

374 «[…] Η συλλογή αύτη αποτελείται εκ 56 τεμαχίων μη συμπεριλαμβανομένων των τεμαχίων «Ο Κεραμάς (σ. 10) και «Ο ύμνος του βουνού» (σ. 100), περί ων ο συλλογεύς εν αρχή του βιβλίου σημειοί όπως μη ληφθώσιν υπ' όψιν κατά την κρίσιν. Εκ των τεμαχίων τούτων τρία κρίνομεν ακατάλληλα. Είναι δε ταύτα τα ποιήματα «Βασίλειος ο Μακεδών» (σελ. 108) και «Εκ του τάφου» (σ. 132) υπό Κ. Παλαμά και «Η πυρπόλησις του Αρκαδίου» υπό Γ. Μαρκορά (σ. 193), άτινα είναι εν πολλοίς ανώτερα των μαθητών της τάξεως αύτης […]». Βλ. ΦΕΚ 53/5 Μαρτίου 1915 όπου η κρίση της Επιτροπείας για τη συλλογή του Μπέρτου για τη Β΄ τάξη του Ελληνικού Σχολείου, τόμ. Β΄.

[…]», ενώ στον τόμο αυτό περιλαμβάνονται και ικανά άλλα ποιήματα λιγότερο εύστοχα· μνημονεύει τον «Ωκεανό» και «Εις Δόξαν» του Ανδρ. Κάλβου και «Την Φάλαγγα» του Αρ. Βαλαωρίτη. Επομένως, καταδεικνύεται το ισχύον γλωσσικό κλίμα, η σύγχυση της επιτροπής και το γεγονός ότι για την πρόσληψη του Κάλβου στο εγχειρίδιο απαιτείται χρόνος.[375] Ο Ν.Γ. Χατζηδάκις διαφώνησε με την κρίση της επιτροπείας και δεν υπέγραψε την έκθεση καταλήγοντας «και όμως επαινείται η προτιμωμένη συλλογή ότι ο καταρτίσας αυτήν προσπαθεί μεθ' έκαστον πεζόν ν' ακολουθή ποιήμα ομοίου περιεχομένου» και εννοεί τον Μπέρτο.[376] Διαφωνεί και γλωσσικά ο Χατζηδάκις με τα αναγνωστικά διατυπώνοντας ότι «[…] πρόκειται περί τεμαχίων διαφόρων συγγραφέων, άτινα ουχί πάντοτε δοκίμως είνε διατετυπωμένα και […] σκοπόν έχουσι να δείξωσιν εις τους νέους τούτο μεν ότι υπάρχουσι και νεώτεροι συγγραφείς άξιοι αναγνώσεως, τούτο δε ποίαν τινά γλώσσαν πρέπει ούτοι να μάθωσι και μεταχειρίζωνται κατόπιν εν τη κοινωνία, ώστε να κρίνηται ότι κάμνουσιν αυτής ορθήν χρήσιν […]».[377]

Επομένως, σε αυτή τη περίοδο της εκπαιδευτικής δραστηριότητας συγγραφής βιβλίων αποκλείονται οι Επτανήσιοι λόγω κριτικής διαμάχης της Επιτροπείας, η οποία εμφανίζεται να διαφωνεί και επί των παιδαγωγικών αρχών σύνταξης των εγχειριδίων. Η διχογνωμία της επιτροπής καταδεικνύεται από την αιτιολόγηση της απόρριψης του κειμένου «Η ψυχή» του Ν. Θεοτόκη στην υποβληθείσα συλλογή του Εμμ. Γ. Παντελάκη *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τ. Γ΄, για την Γ΄ τάξη των Ελληνικών Σχολείων. Για το εν λόγω έργο αποφαίνεται ότι: «[…] Ακατάλληλον διά το εν πολλοίς ανώτερον της αντιλήψεως των μαθητών περιεχόμενον και διά το ύφος αυτού, ου δείγμα έστω η εξής περικοπή: "η ψυχή ηθολογεί, φυσιολογεί, γεωμετρολογεί, βοτανολογεί, μετεωρολογεί, ιατρολογεί,

[375] ΦΕΚ 67/17 Μαρτίου 1915, σ. 230. Μέλη της επιτροπείας ήταν οι εισηγητές: Γ.Δ. Κουρουσόπουλος, Ε.Γ. Καλλιάφας, Σ.Β. Κουγέας, Γεώργιος Σωτηριάδης. Σύμφωνος κατά το πόρισμα ήταν ο Γεώρ. Μ. Πυλαρινός.

[376] ΦΕΚ 68/18 Μαρτίου 1915, σ. 234.

[377] ΦΕΚ 68/18 Μαρτίου 1915, σ. 233.

αστρονομεί, ψυχολογεί, θεολογεί […]».[378] Η γλωσσοπλασία του Επτανησίου θεωρείται ελάττωμα από την επιτροπή και αμφισβητείται η ποιότητα του κειμένου. Για το ρητορικό ύφος απορρίπτει και τον Σπ. Ζαμπέλιο από το αναγνωστικό θεωρώντας το απόσπασμα του Ζαμπελίου ακατάλληλο προς διδασκαλία για την τάξη αυτή.[379]

Τα ερανισθέντα κείμενα στο εγχειρίδιο του Μπέρτου για τη Β΄ τάξη ανάγονται σε ορισμένους κύκλους εννοιών και περιστρέφονται γύρω από μία θεματική. Έτσι, «Η προς την πατρίδα αγάπη μου», ποίημα υπό Αρ. Βαλαωρίτου, συνδυάζεται με το ποίημα υπό Δ. Βικέλα, «Η πατρίς» και με το κείμενο «Η πατρίς» υπό Κ. Οικονόμου. Επίσης συμπεριλαμβάνονται στην ενότητα «πατρίδα» ο «Σαμουήλ», πεζό και ποίημα, του Αρ. Βαλαωρίτη που αναφέρονται στους αγώνες του Σουλίου και συνδυάζονται με τα αποσπάσματα υπό Γ. Βλαχογιάννη «Το Σουλιωτόπουλο», «Η Δέσπω», «Ο Λάμπρος Τζαβέλλας». Το ποίημα «Η μάννα» υπό Γ. Μαρκορά εντάσσεται στην ευρεία ενότητα «Περί την οικογένεια», όπου συγκαταριθμούνται ποικίλα κείμενα, που σχετίζονται με τον οικογενειακό βίο.

Παρά ταύτα η Επιτροπή εγκρίνει το εγχειρίδιο του Μπέρτου φυσικά με κάποιες προσθήκες και αφαιρέσεις.[380] Έτσι αποφαίνεται ότι: «[…] Επιμελώς δε και μετά πολλής ακριβείας είναι συντεταγμέναι και αι παρατιθέμεναι βιογραφικαί ειδήσεις περί των συγγραφέων. Εν γένει δε η συλλογή αυτή του κ. Νικ. Μπέρτου και εν συγκρίσει προς τας άλλας τας διά την αυτήν τάξιν υποβληθείσας είναι πολλώ υπερτέρα αυτών και καθ' εαυτήν εξεταζομένη είναι επιτυχής. Τούτων ένεκα εγκρίνομεν αυτήν όπως χρησιμεύση προς διδασκαλίαν των μαθητών της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, προτείνοντες όπως αφαιρεθώσι απ' αυτής: 1) Τα ανωτέρω κριθέντα ακατάλληλα τεμάχια «Εκ του τάφου» (σ. 132), «Βασίλειος ο Μακεδών» (σ. 108 – 118), «Η πυρπόλησις του Αρκαδίου» (σ. 193 – 194) και 2)

[378] ΦΕΚ 56/6 Μαρτίου 1915, σ. 173.

[379] Το κείμενο είναι «θριαμβευτική είσοδος του Ηρακλείου εις Κωνσταντινούπολιν». Βλ. ΦΕΚ 56/6 Μαρτίου 1915, σ. 173.

[380] Η έκθεσις της Επιτροπείας συμπεριλαμβάνεται στο ΦΕΚ 53/5 Μαρτίου 1915, σ. 161.

το τεμάχιον «Μία σελίς της Ελληνικής ιστορίας υπό Ν. Δραγούμη (σ. 73 – 83) όπερ είναι μεν καθ' εαυτό κατάλληλον, αλλ' επειδή παρόμοιον επεισόδιον πραγματεύεται και εν τω εγκριθέντι τόμω της Α΄ τάξεως το τεμάχιον «Υπεξαίρεσις τουρκικής ναυαρχίδος», υπό Δ. Βικέλα καλόν είναι να παραλειφθή. Το δε κεφάλαιον «Η αυτοβιογραφία του Κοραή» να περικοπή περιοριζόμενον εις τα μάλλον προσιτά τοις μαθηταίς μέρη. Επίσης δε συνιστώμεν το εν σ. 122 δημώδες άσμα «Η άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως» να προταχθή του εν σελίδι 120 ποιήματος «Η σκλάβα η πόλι» του Κ. Μάνου, να προστεθή δ' εν ταις βιογραφικαίς ειδήσεσι περί του τελευταίου ότι ούτος απέθανε κατά τον Μάρτιον του 1913 πεσών από αεροπλάνου κατά τινα ατυχή υπέρ τα Μακεδονικά πεδία πτήσιν αυτού». Τα μέλη της Επιτροπείας ήταν οι: Γ.Δ. Κουρουσόπουλος, Ευθ. Γ. Καλλιάφας, Γεώργιος Σωτηριάδης και Γεωρ. Μ. Πυλαρινός.

Η κρίση της Επιτροπείας για τη συλλογή των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* του Νικ. Μπέρτου της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών σχολείων, η οποία περιλαμβάνει 23 ποιήματα και 14 πεζά, ήταν θετική. «[…] Τα υπ' αυτού εκλεγέντα τεμάχια και υπό έποψιν λογοτεχνικήν είνε καλά και υπό την έποψιν του παιδαγωγικώς χρησίμου είνε κατάλληλα. Και η εν τω τόμω δε ταξινόμησις των κεφαλαίων εκάστων είνε μεθοδική, ακολουθουμένης της χρονολογικής σειράς των γεγονότων, εις α αναφέρονται τα τεμάχια ταύτα […]».

Ωστόσο, η Επιτροπεία δεν επαίνεσε τη μονομέρεια που εμφανίζει αυτή η συλλογή σε σχέση με τις άλλες συλλογές του Μπέρτου. Συγκεκριμένα, «[…] Την μονομέρειαν ταύτην ευκταίον θα ήτο να μη παρουσίαζεν η συλλογή […] αν ο συλλογεύς προσελάμβανε και τινα τεμάχια, έστω και ελάχιστα, εις άλλον κύκλον αναφερόμενα. Αλλά και όπως έχει η συλλογή και πασών των άλλων υποβληθεισών πολλώ υπερτέρα είνε […]. Θα αποβή δε χρησιμωτάτη ιδίως εις τους μαθητάς των σχολείων των άρτι ελευθερωθεισών Ελληνικών χωρών ους ένεκα των δυσμενών πολιτικών περιστάσεων, υφ' ων μέχρι τούδε έζων, ήτο απηγορευμένη η διδασκαλία της ημών ιστορίας. […]».[381] Εισηγητές της

[381] ΦΕΚ 56/6 Μαρτίου 1915.

Επιτροπής ήταν οι Δ.Γ. Κουρουσόπουλος, Ευθ. Γ. Καλλιάφας, Σ.Β. Κουγέας και Γεώργ. Σωτηριάδης.[382]

Το γεγονός ότι ανθολογεί την αντιπροσωπευτικότερη γυναικεία λογοτεχνική μορφή στους συγκαιρινούς της, τη διηγηματογράφο Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου (1867 – 1906), η οποία υπήρξε πρωτοπόρος στη θεματική και στην έκφραση, προβάλλοντάς τη μέσα από σχολικό εγχειρίδιο, καταδεικνύει τη διάθεση του Μπέρτου να είναι καινοτόμος και ανοιχτός στις δημοσιεύσεις της εποχής του.[383] Στην ύλη του συμπεριλαμβάνει τον Αρ. Κουρτίδη (1858 – 1928), που υπήρξε αρχισυντάκτης της *Διαπλάσεως* έως το 1894, όπου δημοσίευε τα ψυχωφελή του διηγήματα σε άψογη καθαρεύουσα.[384] Ο Κουρτίδης αποτελούσε για τους συλλογείς τη λογοτεχνική σταθερά του διδακτισμού και καθωσπρεπισμού.

Ο Ν. Μπέρτος περιέλαβε πρώτος στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της Α΄ του τετραταξίου Γυμνασίου, τα εγκριθέντα το 1913, το ποίημα «Το ανάγλυφο του Δεξίλεω» του Κ. Παλαμά «αφού παρέλειψε πέντε στίχους ακαταλλήλους διά τους μαθητάς. Τούτο περιέλαβον και εγώ [ενν. ο Αλ. Γ. Σαρής] εις τα Νεοελληνικά Αναγνώσματά μου της ιδίας τάξεως, τα οποία μου ενεκρίθησαν το 1923, από τότε δε παρέμεινε, και εδιδάχθη εις γενεάς μαθητών».[385]

Στην ύλη των κειμένων των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* για τους μαθητές της Α΄ τάξης των Ελληνικών Σχολείων του Νικ. Μπέρτου εγγράφονται τρία (3) ποιήματα Επτανησίων ποιητών· δύο του Αρ. Βαλαωρίτη και ένα του Ιουλίου Τυπάλδου. Οι τίτλοι τους είναι: «Ο Δήμος και το καρυοφύλλι του» (sic), Αρ.

---

[382] Βλ. Αλέξης Δημαράς – Βάσω Βασιλού – Παπαγεωργίου, *Από το κοντύλι στον υπολογιστή*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2008, σ. 78. Η έγκριση των αναγνωσμάτων του Νικ. Μπέρτου έγινε με την υπ' αριθ. πρωτ. 27967/30 Σεπτεμβρίου 1917 εγκριτική πράξη. Η ύλη του Μπέρτου καλύπτει τις κλασικές θεματικές ενότητες: πατρίδα, φύση, επέτειοι. Το ενδιαφέρον στοιχείο της διδακτέας ύλης που προτείνει ο ανθολόγος είναι ότι συμπεριλαμβάνει από Επτανήσιους μόνο πεζογραφία και μόνο Ξενόπουλο με τα κείμενα «Αι χελιδόνες» και «Μάιος».

[383] Βλ. *Νέα Εστία*, τ. 25, Ιανουάριος – Ιούνιος 1979, «Μια ανέκδοτη ομιλία του Δημ. Μοστράτου για την Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου», σ. 463.

[384] Βίκυ Πάτσιου, *«Η Διάπλασις των Παίδων» (1879 – 1922)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995, σ. 24.

[385] Χρήστου Π. Πετρόπουλου, *Ο δάσκαλός μου…,* ό.π., σ. 146.

Βαλαωρίτου, «Η φυγή», του Αρ. Βαλαωρίτου και η «Καταδίκη του κλέφτη», του Ιουλίου Τυπάλδου. Μιμητής των ιδανικών και της τεχνικής του Σολωμού ο λυρικός Τυπάλδος, συμπεριλαμβάνεται στο ανθολόγιο του Μπέρτου επειδή ως πρόσωπο «δείχνεται στη δικαστική του σταδιοδρομία και στην καθημερινή του ζωή αδιάβλητος».[386] Ο ανθολόγος επιλέγει και Βαλαωρίτη ως έκφραση της ελληνικής ποίησης και της εθνικότητάς μας. Προφανώς δεν ασπάζεται τις θέσεις του Βερναρδάκη: «[…] Η γλώσσα και αι ιδέαι είναι τόσον ξέναι προς την αληθινήν γλώσσαν και τας ιδέας του ελληνικού λαού όσον η του Βαλαωρίτου […]».[387]Εντάσσει στην ύλη των αναγνωστικών του και τον σύγχρονό του ποιητή και πρώτο χρονικά ανθολόγο, Γ. Δροσίνη με τα ποιήματα «Χώμα ελληνικό», σ. 40 – 42 και «Το θαλασσινό τραγούδι», σ. 77, το οποίο συμπεριλαμβάνεται πρόσφατα και στην ένατη σειρά εγχειριδίων του 2006 της συγγραφικής ομάδας Θ. Πυλαρινού, Σ. Χατζηδημητρίου και Λ. Βαρελά, σ. 8.[388] Από Επτανησίους πεζογράφους ενυπάρχει σε αναπάντεχη πυκνότητα σελίδων (δίπλα – δίπλα δύο του κείμενα, σ. 84 και σ. 86) ο Γρ. Ξενόπουλος.[389] Επισημαίνουμε ότι η θεματική τους κινείται στην Επανάσταση του 1821.

Ο Μπέρτος υπήρξε πρόθυμος να ανθολογήσει Επτανησίους, επειδή εξυπηρετούσαν θεματικά τον ιδεολογικό του άξονα, ο οποίος περιστρεφόταν γύρω από το ’21. Εξάλλου, η προτίμηση στον Αρ. Βαλαωρίτη τον δικαιώνει, διότι ο Βαλαωρίτης «διέρρηξε» τη βαθιά πνευματική ενότητα που τον συνέδεε με το Σολωμό. Δεν έχει καμιά ουσιαστική και ποιητική σχέση με τους άλλους Επτανήσιους, όπως επισημαίνει ο Ν. Παππάς στην *Αληθινή ιστορία* του· εκεί

[386] Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Μια μεγάλη εθνική και πνευματική επέτειος»..., *ό.π.,* σ. 55.

[387] Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Ποιήματα και πεζά*, τ. Β΄, επιλογή και φιλολογική επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης, Ελένη Τσαντσάνογλου, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1981, σ. 332, 344. Ο Αρ. Βαλαωρίτης απαντά στον Βερναρδάκη πως μένει ικανοποιημένος, γιατί από την επικριτική του σάρωση «εσώθηκαν τα 4/5 του άσματός μου [ενν. “Ο Ανδριάς Γρηγορίου Ε΄ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως”]».

[388] Θεοδόσης Πυλαρινός, Σοφία Χατζηδημητρίου, Λάμπρος Βαρελάς, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2006.

[389] Νικολάου Μπέρτου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, βιβλιοπωλείον η «Εστία», Ι.Δ. Κολλάρου, Εν Αθήναις 1917 – 1918.

εμφανίζεται αποστασιοποιημένος ο Βαλαωρίτης από τη σολωμική ιδέα.[390] Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Νικολάου Μπέρτου για τους μαθητές της Γ΄ τάξης των Ελληνικών Σχολείων περιέχονται αρκετά ποιήματα Επτανησίων, ενώ σε συχνότητα μεγαλύτερη απαντώνται αυτά του Αρ. Βαλαωρίτη.[391]

Έτσι, έχουμε την εμφάνιση του Αρ. Βαλαωρίτη με τον «Αστραπόγιαννο», σ. 27 – 37, «Τον χαρακτηρισμό του Αλή Πασά» (ποίημα) του Αρ. Βαλαωρίτη, σ. 47, «Εκ της φυγής του Αλή Πασά» (απόσπασμα – ποίημα), σ. 44 – 45 του Αρ. Βαλαωρίτη και δίπλα του τον «Ετοιμοθάνατο Σουλιώτη» του Γ. Μαρκορά, σ. 45 – 46. Η βιώσιμη ποίηση του Βαλαωρίτη, ιδίως στο σχολικό εγχειρίδιο, είναι όχι το μεγάλο σύνθεμα «Η Κυρά Φροσύνη», αλλά τα φλογερά πατρωτικά νεανικά του έργα. Ο ίδιος όμως ο ποιητής έχει διαφορετική αντίληψη, καθώς γράφει στο Ροΐδη στις 3 Νοεμβρίου 1877: «[…] Δεν δίδω δύο σελίδας του Διάκου μου, μίαν του Αστραπογιάννου μου, ολίγας στροφάς του "Βάγια", του "Σαμουήλ", της "Φυγής του Αλή – πασά", αντι όλων των ασμάτων της Φροσύνης […]».[392]

Στη σελίδα 64 – 66 ανθολογείται «Ο Βράχος και το Κύμα» του Αρ. Βαλαωρίτη και στο μισό της 66ης σελίδας αρχίζει το ποίημα «Εις τον Ιερόν Λόχον» του Ανδρ. Κάλβου. Στην 77 σελίδα καταχωρίζεται ο «Ανδριάς Πατριάρχου Γρηγορίου του Ε΄», ενώ προηγουμένως είχε ανθολογηθεί στη σελίδα 71 έως 77 ως πρόταξη ιστορικής μνήμης το πεζό του Αρ. Βαλαωρίτη «Ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄». «[…] Η κύρια ιδέα, η απ' αρχής μέχρι τέλους εμπνέουσα το στιχούργημά μου [ενν. τον "Ανδριάντα"]», κατά την ομολογία του

---

[390] Ο Θ. Πυλαρινός σχολιάζει τον Αρ. Βαλαωρίτη του Νίκου Παππά και ερμηνεύει την πρόσληψή του από τους ομοτέχνους του και από το κοινό. Βλ. Θεοδόσιος Πυλαρινός, «Ο Νίκος Παππάς ως ιστορικός της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», περ. *Τρικαλινά*, τ. 23ος, Πρακτικά 6ου Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών, Τρίκαλα 2003, σ. 40.

[391] Ο Αρ. Βαλαωρίτης γράφει στη δημοτική, στο επτανησιακό ιδίωμα που γνωρίζει άριστα, λόγω καταγωγής. Τις γλωσσικές του πεποιθήσεις διατυπώνει στις επιστολές του: «Η γλώσσα του λαού είναι μία. Η γλώσσα των λογίων είναι πολυειδής. […] Η γλώσσα του λαού δεν είναι πτωχή, είναι πλαστικωτάτη και ποιητικωτάτη […]. Εις την γλώσσα ταύτην εμοιρολόγησε το έθνος το Ελληνικόν από Μωάμεθ του δευτέρου μέχρι Ρήγα του λυτρωτού. […]». Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Ποιήματα και πεζά,…* ό.π., σ. 296.

[392] Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Ποιήματα και πεζά,…* ό.π., σ. 7.

ποιητή, είναι να αφυπνίσει «την κοιμωμένην ψυχήν του ελληνισμού. Διά τούτο εξέλαβον αυτόν και ως σύμβολον της μελλούσης αναστάσεως […]».[393]

Στη λογική των πατριωτικών και «φλογερών» κειμένων που επιλέγει ο Νικ. Μπέρτος αντιλαμβανόμαστε την ικανοποιητική παρουσία του Αρ. Βαλαωρίτη και την τόλμη του ανθολόγου να μας γνωρίσει τον Ανδρ. Κάλβο και το Δ. Σολωμό.[394] Καταγράφουμε του Α. Κάλβου «Τα Ηφαίστεια», σ. 103 – 108, και δύο ποιήματα του Δ. Σολωμού, «Η καταστροφή των Ψαρών», σ. 109, και «Εις Μάρκον Μπότσαρην», σ. 141 – 142. Η σταχυολόγηση του ανθολόγου από τους Επτανήσιους ποιητές τελειώνει με το ποίημα του Αρ. Βαλαωρίτη, «Ο Ασπασμός προς την μητέρα Ελλάδα», σ. 149 – 152, και του «Αθανασίου Διάκου» - «Η παραμονή», σ. 82 – 84. Συνολικά στην ύλη του Νικ. Μπέρτου καταχωρίζονται δώδεκα (12) ποιήματα Επτανησίων και ένα πεζό γραμμένο από ποιητή όμως, τον Αρ. Βαλαωρίτη.[395]

Η Επιτροπεία απέρριψε το ποίημα «Η Δόξα των Ψαρών» με το αιτιολογικό πως «περιέχει πολλά ακατανόητα». Αν και δεν δηλώνεται η πατρότητά του στο αναγνωστικό, αναγνωρίζουμε εμφανώς το επίγραμμα του Δ. Σολωμού. Αναφέρουμε ότι οι κειμενικές επιλογές του Μπέρτου και οι κειμενικές αναφορές του Ι. Κοφινιώτη (1908) σχετικά με τα ποιήματα του Σολωμού απορρίφθηκαν από την Επιτροπεία.[396]

[393] Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Ποιήματα και πεζά,…* ό.π., σ. 184 – 185.

[394] Η συχνή μνεία του ποιητή πραγματοποιείται με τον «Ύμνο εις την ελευθερία» και μάλιστα στη δεύτερη πασίγνωστη στροφή του. Πόσο γνωστός ήταν ο Σολωμός στους συγχρόνους Επτανησίους ομοτέχνους του και στους εν Αθήναις ποιητές επισημαίνεται από τον Αλεξ. Αργυρίου με τις αναφορές: «[…] Το 1833 τι ήξερε ο Α. Σούτσος από την ποίηση του Κάλβου και του Σολωμού; Τουλάχιστον από τον Σολωμό οι χρονολογίες που έχομε είναι ότι θα ήξερε τον "Ύμνο…" και κανένα άλλο ποίημά του. Το 1834 – δηλαδή ένα χρόνο μετά – βρίσκονται δημοσιευμένοι "στίχοι ηρωικοί και ερωτικοί" και "Η Φαρμακωμένη", και αλλού "απόσπασμα" από τον "Λάμπρο". […] Το 1849 στην εφημερίδα "Αιών" δημοσιεύονται δεκαπέντε ποιήματα του Σολωμού και στην περίφημη "Πανδώρα" πέντε ποιήματα. […]». Βλ. Αλεξ. Αργυρίου, «Επτανησιακή και Αθηναϊκή Σχολή…», *ό.π.,* σ. 677.

[395] Το βιβλίο μέχρι τις «βραχείες ειδήσεις περί των συγγραφέων εξ ων παρελήφθησαν τα τεμάχια του παρόντος τόμου» όπως διασώθηκε αριθμεί 154 σελίδες. Λείπουν ο πίνακας περιεχομένων και το οπισθόφυλλο.

[396] ΦΕΚ 127Α/24-5-1908, σ. 489 – 490.

Η συλλογή του ανθολόγου Ν. Μπέρτου δικαιώνει τους Επτανήσιους ποιητές και την κίνηση προς τη δημοτική γλώσσα.[397] Η στροφή προς τους Επτανήσιους ήταν ενσυνείδητη επιλογή του, επειδή εξυπηρετούσαν τη συνθετική του εργασία, από ηρωικά κείμενα αφιερωμένα στο 1821. Πάντως δίνει την ευκαιρία ο ανθολόγος να συμμετάσχει η επτανησιακή παράδοση στο ιδεολογικό γίγνεσθαι ενός σχολικού εγχειριδίου, τοποθετώντας καταλλήλως δώδεκα (12) ποιήματα Επτανησίων και τρία (3) πεζά τους.[398] Ο Θεόδωρος Ξύδης επισημαίνει ότι «[…] μόλις στα 1913 τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα του Μπέρτου, εγκεκριμένα για την τετραετία 1913 - 1917, τον παρέχουν [ενν. τον Κάλβο] για πρώτη φορά με πέντε ωδές, όπως για πρώτη φορά δίνουν θέση στον Παλαμά, κι ας σημειωθεί για την ιστορία του πράγματος, ότι τότε, στα 1913, πρωτοφανερώθηκαν στους μαθητές και τα ονόματα του Μαρκορά, του Μαβίλη, του Πολέμη, του Γρυπάρη, του Χατζόπουλου, του Πορφύρα, του Παπαντωνίου. […]».[399]

Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ν. Μπέρτου για τους μαθητές της Β΄ τάξης των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντίστοιχης τάξης των λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαίδευσης και για την Γ΄ τάξη των Αστικών Σχολείων των Θηλέων συμπεριλαμβάνονται Επτανήσιοι ποιητές, οι γνώριμοί μας και από τη συλλογή του Δ. Κακλαμάνου, με τη διαφορά ότι ο ανθολόγος ασχολείται ιδιαίτερα με τον Δ. Σολωμό (περιέχονται εννέα ποιήματά του). Στη δέκατη θέση των περιεχομένων του βιβλίου του με τίτλο «Αποσπάσματα εκ των έργων του

---

[397] Χρεώνεται προσωπική επιτυχία του Μ. Τριανταφυλλίδη η είσοδος της δημοτικής στα αναγνωστικά η οποία χαιρετίζεται από το εκπαιδευτικό περιοδικό *Η Φωνή του Βιβλίου:* «[…] Άλλως τε εις τα 1917 ο ανώτερος επόπτης της εκπαιδεύσεως κ. Μ. Τριανταφυλλίδης παρηκολούθησε μόνος την εκτύπωσιν όλων των εγκριθέντων την 31 Αυγούστου βιβλίων κατά την πρώτην τότε εφαρμογήν του νόμου των βιβλίων εις γλώσσαν δημοτικήν, καθώς και κατά τα μετέπειτα έτη, η δε εργασία εκείνη μένει ιστορική διά την επιμέλειαν μετά της οποίας εγένετο […]». Βλ. *Η Φωνή του Βιβλίου*, τχ. 4, έτος Α΄, 30 Απριλίου 1931, εκδ. οίκος Δημητράκου, σ. 108 – 109.

[398] Εννοούμε τα κείμενα: α) «Η τελευταία εν τη Αγία Σοφία λειτουργία», τίτλος ελλιπής λόγω φθοράς του εγχειριδίου, του Σπ. Ζαμπελίου, σ. 3-7, β) το «Σελίδες εκ της Ελληνικής Επαναστάσεως», σ. 54 – 64 του Σπ. Λάμπρου, γ) «Ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄», σ. 74 – 76 (πεζό) του Αρ. Βαλαωρίτη.

[399] Θεόδωρος Ξύδης, «Ο Κάλβος στην παιδεία», *Νέα Εστία*, Αφιέρωμα στον Κάλβο, Χριστούγεννα 1946, σ. 168

Σολωμού» παρουσιάζει τα εξής ποιητικά κείμενα: α) «Η γαλήνη», β) «Η καταστροφή των Ψαρών», γ) «Εκ του Εθνικού Ύμνου» (η άλωσις της Τριπόλεως) και τελειώνει με μία άλλη ενότητα σολωμικών ποιημάτων αφιερωμένων στον αγώνα με τίτλο «Η καταστροφή του Δράμαλη», «Το Μεσολόγγι» και «Αι κατά θάλασσαν νίκαι», στην οποία εκτίθενται έξι (6) σολωμικές συμμετοχές. Τις παραθέτουμε: *α) Εκ της Ωδής εις τον Βύρωνα, β) Η ημέρα της Λαμπρής, γ) Εκ των Ελευθέρων πολιορκημένων, δ) Εις Μάρκον Μπότσαρην, ε) 1η Μαΐου, στ) Γνώμαι Σολωμού (πεζό).*

Ο Ν. Μπέρτος[400] επιχειρεί την αποκατάσταση του λησμονημένου και εξορισμένου από τα σχολικά εγχειρίδια, Ανδρ. Κάλβου, εγγράφοντας τρεις (3) ωδές του, τον «Φιλόπατριν», τον «Ωκεανόν» και «Εις Δόξαν». Επίσης δε λησμονεί στον καθορισμό της ύλης του να εντάξει και τον πολυανθολογημένο Αρ. Βαλαωρίτη, του οποίου το ποιητικό πέρασμα από τις σελίδες της «Εστίας»[401] χρονολογείται ήδη από το 1876. Τον ανθολογεί με δύο (2) τεμάχια: «Η Δύναμις των γραμμάτων» και το ποίημα «Η Φάλαγξ».

Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*[402] του Νικολάου Ιω. Μπέρτου διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων, εγκεκριμένα κατά τον ΓΣΑ΄ Νόμον διά την τετραετίαν 1913 – 1917, από επτανησιακά ποιήματα καταγράφουμε το ποίημα «Ο Φιλόπατρις» του Ανδρέα Κάλβου, σ. 149 και την «Καλλιπάτειρα», του Λορ. Μαβίλη, σ. 33 και έτερον ουδέν. Το Μαβίλη τον ενδιέφερε η σχολική

---

400 Νικολάου Ιω. Μπέρτου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως και διά την Γ΄ τάξιν των Αστικών Σχολείων των Θηλέων, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Εκδ. Ι.Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1922.

401 Ο Βαλαωρίτης δημοσιεύει στην *Εστία* του 1876, τ. Α΄, σ. 62 το ποίημα «Επί τω θανάτω της θυγατρός μου Ναθαλίας».

402 Με την υπ' αριθ. πρωτ. 10989/29 Απριλίου 1914, το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως γνωστοποιεί στον κ. Ιωάννη Σιδέρη τα ακόλουθα: «[…] Γνωρίζομεν υμίν, ότι κατ' απόφασιν της επί της εκδόσεως των διδακτικών βιβλίων εποπτικής επιτροπείας η τιμή των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, τόμος Α΄, διά την Α΄ τάξιν του Γυμνασίου, εκ φύλλων τυπογραφικών 12 ωρίσθη εις δραχμήν και λεπτά ογδοήκοντα (1,80)· το δ' επιθετέον βιβλιόσημον, χρώματος ροδίνου, έσται αξίας δραχμής και λεπτών είκοσι τεσσάρων (1,24). [...]». Υπογράφει ο υπουργός Ι.Δ. Τσιριμώκος.

εφαρμογή της δημοτικής και γι' αυτόν ακριβώς το σκοπό είχε έλθει σε επαφή με το Δελμούζο και το σχολείο του Βόλου. Ο Μαβίλης μετέφερε στην Αθήνα από την Επτάνησο τις πολυλαϊκές γλωσσικές και στιχουργικές επινοήσεις, αλλά και τις αρχές του δασκάλου, δηλαδή την εθνική ιδέα που είχε εγκολπωθεί. Ωστόσο δεν στάθηκε στον Πολυλά, διότι η δημοτική που υπερασπίζεται έχει κατευθείαν ρίζες στο Σολωμό και επιδιώκει το σχηματισμό μιας κοινής ελληνικής γλώσσας.

Διαπιστώνουμε ότι η επίδραση της γενιάς του 1880 είναι φανερή στον Ι. Μπέρτο, επειδή είχε προηγηθεί η αναγνώριση του Κάλβου από τον Κ. Παλαμά. Ο ανθολόγος προσλαμβάνει την αρχαιότητα στα σχολικά εγχειρίδια μέσα από παραμορφωτικούς καθρέπτες. Τον διασώζει όμως η ανθολόγηση του Λορ. Μαβίλη και του Ανδρ. Κάλβου. Ο Μαβίλης εμφανίζεται με το *Αναγνωστικό* του Ν. Μπέρτου για την Α΄ τάξη του Γυμνασίου, ανθολογούμενος με το σονέτο «Η Καλλιπάτειρα», ενώ απουσιάζει εντελώς από τα Αναγνωστικά της δεύτερης σειράς (1909 – 1913). Ο Νικ. Μπέρτος υποβάλλει την ανθολογία του σε κρίσιμη περίοδο για τα εκπαιδευτικά και πολιτικά τεκταινόμενα, στην τρίτη σειρά των εγχειριδίων (1913 – 1917). Εισάγει στα βιβλία του τον Ανδρέα Κάλβο και τον αναγνωρίζει ως μέγιστο τεχνίτη του λόγου παρ' όλες τις γλωσσικές και μετρικές του ιδιοτυπίες.

Στο πνεύμα του δημοτικισμού εντάσσονται οι ανθολόγοι Μπέρτος και Κακλαμάνος. Η εθνική ιδέα δεν είναι η νεφελώδης και αδρανής ιδέα των Παλαιοελλαδιτών, αλλά η ρεαλιστική αντιμετώπιση της ελλαδικής πραγματικότητας.[403] Οι ιδέες αυτές έχουν απήχηση τόσο στο Μαβίλη όσο και στους προαναφερθέντες ανθολόγους. Εύλογα εξαιτίας της πατριδολατρίας ο Μπέρτος ανθολογεί τον Ανδρ. Κάλβο και γλωσσικά επιλέγει τον Λορ. Μαβίλη με το κλασικιστικό και παιδαγωγικής κατεύθυνσης ποίημα, την «Καλλιπάτειρα».[404] Το ποίημα ασκεί γοητεία και σήμερα στους μαθητές, όπως αναφέρει η Α.

[403] Γεράσιμος Χυτήρης, *Λορέντζος Μαβίλης, Ο ερασιθάνατος*, εκδ. Εταιρείας Κερκυραϊκών Σπουδών, Κέρκυρα 1992, σ. 52, 83.

[404] Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι…*, ό.π., σ. 375.

Καστρινάκη: «[...] Αποπνέει μια περηφάνια, έχει έναν αέρα διεκδίκησης – δυστυχώς αριστοκρατικής, αλλά πάντως διεκδίκησης [...]».[405]

Όταν οι ανθολόγοι προσανατολίστηκαν σε πρακτικότερα θέματα από τα πατριωτικά κείμενα των πρώτων σειρών, διατηρώντας τη στοχοθεσία του υπουργείου, στράφηκαν περισσότερο στην καθημερινότητα και στις ηθικές αξίες και επέλεξαν τον Μαρτινέλη. Έτσι, αναδεικνύουν τη χρησιμότητα των «μικρών ποιητών», οι οποίοι με τις απλές θεματικές τους δημιουργούν το λογοτεχνικό περιβάλλον του σχολικού βιβλίου. Διασώζουν τους στόχους των αναλυτικών προγραμμάτων και φωτίζουν από άλλη οπτική γωνία τους μεγάλους ποιητές.

Οι Στέφανος Μαρτζώκης και Γ. Μαρτινέλης, ιδιότυποι αμφότεροι, παρέμειναν σε αρκετές σειρές αναγνωστικών εκτός. Η προτίμηση των ανθολόγων σε αυτούς οφείλεται στο γεγονός ότι τα ποιήματά τους εντάσσονται στις θεματικές των ανθολογίων και εξυπηρετούν τη στοχοθεσία του υπουργείου.

ε. Η παρουσία του Γεράσιμου Μαρκορά στα σχολικά εγχειρίδια

Οι ανάγκες της περιόδου 1913 – 1917 δημιούργησαν προοπτικές για την είσοδο στα αναγνωστικά των ελασσόνων ποιητών της επτανησιακής παραγωγής. Διότι τα αναλυτικά προγράμματα, η τάση για το νέο και η διαφοροποίηση από το παλαιό, δηλαδή την «πατριδολατρία» με αναφορά στο ’21, ανοίγουν τις θεματικές των εγχειριδίων σε καθημερινά θέματα και υπεισέρχονται ποιητές, όπως ο Γερ. Μαρκοράς, ο Γ. Μαρτινέλης και ο Ανδρ. Μαρτζώκης.

«Κάθε ποιητής, τις πιο πολλές φορές είναι μαζί απόγονος και πρόδρομος».[406] Αυτή η ρήση βρίσκει ακριβή εφαρμογή στον Γεράσιμο Μαρκορά (1826 – 1911).

---

[405] Βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, «Εμπρός στο δρόμο που χάραξε ο Πότερ», περ. *Θαλλώ*, τχ, 14, Χανιά, Καλοκαίρι 2003, σ. 93. Η Καστρινάκη διαφωνεί με τον τρόπο με τον οποίο εισάγεται το παιδί στην λογοτεχνία, διαμαρτύρεται για μια σειρά παλαιών νεοελληνικών κειμένων, αλλά εστιάζεται στην «Καλλιπάτειρα» του Μαβίλη και την επιλέγει και στο παρόν (2003).

[406] Κ. Παλαμά, «Γεράσιμος Μαρκοράς», *Άπαντα*, τ. 8ος, σ. 355.

Και, αν προδρομικά ο Μαρκοράς δεν επαγγέλθηκε κάτι το «ανατρεπτικό», το ρηξικέλευθο στην ποίηση, ως απόγονος όμως του Σολωμού στάθηκε συνεχιστής μιας ιστορικής παράδοσης. «[…] Ο στίχος του Μαρκορά δε μπορεί παρά να είναι πρότυπο ομορφιάς σε όσους έχουν της ποιητικής τέχνης γερή και ορθή αντίληψη. Έπειτα ο Μαρκοράς είναι ο ποιητής του *Όρκου*, όπου η πατριδολάτρισσα πνοή ξεχύνεται σε όλη της την ένταση την καλλιτεχνική […]».[407]

Σε τρεις αποφθεγματικές κρίσεις «συμποσούται» όλος ο ποιητής Μαρκοράς, έτσι όπως τον εννοούσε ο ομότεχνός του Κ. Παλαμάς,[408] σημασιοδοτώντας τις εκφράσεις του για τον ποιητή με τη χαρακτηριστική λέξη «σχεδόν». Τις παραθέτουμε: α) «Ο Μαρκοράς είναι ο ποιητής της καρδίας, πιο πολύ από άλλους, σχεδόν αποκλειστικά». β) «Είναι, σχεδόν αποκλειστικά ο ποιητής του τωρινού». γ) «Σχεδόν όλο το έργο του δεν είναι παρά μοιρολόγια σε αγαπημένους του από το Σολωμό και τον Τυπάλδο, ίσα με τη γυναίκα και τον αδερφό του».

Επιγραμματικά, θα λέγαμε, ο Γερ. Μαρκοράς συνθέτει ποίηση, όπου «ιδέαι πλατωνικαί, χριστιανικαί, σωβινιστικαί»[409] συγκατοικούν σε αρμονία απόλυτη. Για την κάθοδό του στην Αθήνα, όπως για άλλους Επτανήσιους συμπατριώτες του που μετοίκησαν, οι σύγχρονοί του διαφωνούν με την απόφασή του. Ο Λορ. Μαβίλης γράφει ειρωνικά στον Κ. Πασαγιάννη: «[…] ο Μαρκοράς επήγε να κατηχηθή στην Αθήνα από τους εχτρούς μας […]» και εννοεί τους δημοτικιστές των Αθηνών και τους ποιητές της Αθηναϊκής Σχολής.[410] Όμως στην Αθήνα ο Γερ. Μαρκοράς, ο οποίος είχε εικόνα του Σολωμού, τον πρόλαβε νέος, θα συσπειρωθεί γύρω από την *Εστία*. «[…] Ο κύκλος μάλιστα των διαδόχων [του Πολυλά] θα παρουσιάσει ιδιότυπη και μακρόβια συνέχεια που θα διαρκέσει στη μεγάλη παραγωγή (του Διον. Σολωμού, του Ι. Τυπάλδου και του Γερ. Μαρκορά)

---

407 Κ. Παλαμά, *ό.π.*, σ. 359.

408 Γ. Αλισανδράτος, *ό.π.*, σ. 1205.

409 Βλ. Κ. Παλαμά, *Άπαντα*, τ. 2ος [1962], σ. 71.

410 Λορέντσου Μαβίλη, *Τα κριτικά κείμενα*, φιλολογική επιμέλεια Θεοδόση Πυλαρινού, έκδοση ΣΩΒ. Αθήναι 2007, σ. 130. Εδώ πληροφορεί ο επιμελητής για την επιστολή Μαβίλη στον Κ. Πασαγιάννη.

και στην πρωτότυπη πεζογραφία του Κωνστ. Θεοτόκη με τις οξείες αντιφάσεις τής ασφυκτιώσας κερκυραϊκής εντοπιότητας […]».[411]

Λόγω των συντηρητικών του αρχών,[412] του χαρακτήρα του, των ακραιφνών πατριδολατρικών του αισθημάτων και πιθανόν για το απλό ύφος των ποιημάτων του, εξαρχής προτιμάται από τους ανθολόγους.[413] Τον κατατάσσουν οι ανθολόγοι στους ποιητικά εύληπτους δημιουργούς,[414] διότι, όπως είπε ο Παλαμάς «[…] Το ύφος αυτού διακρίνει όχι τόσον η ακρίβεια των εικόνων όσον η εκ των εικόνων τούτων γλυκειά και αόριστος εντύπωσις […]». Έτσι, σταχυολογούν στα εγχειρίδια λογοτεχνίας διαφόρων περιόδων το λυπητερό ποίημά του «Δύο» και το απαλό «Αθώοι φόβοι». Μάλλον με αυτές τις συνθέσεις αποτυπώθηκε στην εφηβική μνήμη ως ποιητής ο Γερ. Μαρκοράς και όχι με το πολυεπαινεθέν και αξιόλογο σύνθεμα «Όρκος». Τα μεγάλα συνθέματα, όπως ο «Όρκος», αφήνουν αδιάφορους τους ανθολόγους, διότι τους ενδιαφέρουν τα λυρικά ποιήματα και θεματικές σχετικές προς την πατρίδα, όχι όμως με την ένταση της προβολής του ’21, όπως σε παλαιότερες σειρές. Η λογοτεχνική και κοινωνική πραγματικότητα και η αισθητική της εποχής έχουν μεταβληθεί◅ κυριαρχεί η στροφή προς την ψυχολογία.

Η αισθηματική γλυκύτητα του ποιητή αναδεικνύεται στη σχολική διδακτική. Οι μαθητές προσεγγίζουν τον Μαρκορά ως τεχνίτη του στίχου απλό και αριστοτέχνη, με θεματική γύρω από τον πάσχοντα άνθρωπο, πατριώτη χωρίς

411 Βλ. Λορέντσου Μαβίλη, *Τα κριτικά…,* ό.π., σ. 13.

412 Βλ. Λορέντσου Μαβίλη, *Τα κριτικά…,* ό.π., σ. 21, όπου ο Θ. Πυλαρινός πληροφορεί: «Ενδεικτικά, θα θυμίσουμε το ποίημα του Γερ. Μαρκορά «Τα κάστρα μας» κυρίως, διότι υπήρξε άνδρας ήπιων τόνων και συντηρητικών αρχών».

413 Βλ. Θ. Βελλιανίτου, «Πολυλάς, Μαρκοράς και η Σχολή της Κέρκυρας», *Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αιώνος*, τ. 2, εκδότης Ι.Δ. Κολλάρος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Εν Αθήναις 1925, σ. 265. Για τον πατριωτικό χαρακτήρα στην ποίηση του Μαρκορά, για το γνήσιο πατριωτισμό του αντιγράφουμε το παρακάτω απόσπασμα: «[…] Αλλ’ εκτός των ποιημάτων τούτων και εκεί όπου ο ποιητής θίγει υψηλότερα πατριωτικά αισθήματα, τα οποία προυκάλεσαν (sic) χαρμόσυνα ή θλιβερά ιστορικά γεγονότα, παρατηρείται η αυτή κλασική απλότης, η αυτή άκρα ευγένεια, η οποία δεν έχει ουδέν κοινόν προς τα πατριωτικά εκείνα ποιήματα, εκ των οποίων γέμει η ποίησις της περιόδου καθ’ ην ήκμασεν ο Μαρκοράς […]».

414 Βλ. Γ. Αλισανδράτος, *ό.π.*, σ. 1206.

εξάρσεις, άνθρωπο προικισμένο, αλλά και συνηθισμένο. Το ποίημά του «Εργασία» ανθολογήθηκε, διότι εκφράζει κοινωνική ιδεολογία και τις πολιτικές πεποιθήσεις του ίδιου του ποιητή. Προκρίθηκε για τη θεματική του στα ανθολόγια της πέμπτης σειράς (1930 – 1938) του εξ επιγαμίας Επτανησίου Κώστα Πασαγιάννη *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* για την Γ΄ τάξη των Εξαταξίων Γυμνασίων, 1930. Επίσης, οι Επτανήσιοι Χ. Αντωνάτος και Θ. Φιλιππάτος ανθολογούν την «Εργασία» στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* για την Δ΄ τάξη των Εξαταξίων Γυμνασίων το 1930 και ο Νικόλαος Κοντόπουλος στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* για την Β΄ τάξη Εξαταξίων Γυμνασίων στα 1925.[415]

Σε κριτική του για τον Μαρκορά και ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος υπογραμμίζει τη σολωμική του ρίζα και αποτιμά την ποιητική του: «[…] Σολωμική είναι και του Γεράσιμου Μαρκορά η καταγωγή. Μα εδώ πια βρισκόμαστε σε πολλή ύφεση. Το νιώθεις, πως σε τούτο τον Επτανήσιο, τον ανυποψίαστο σε πολλά και τον καλόβολο, το καράβι του Σολωμού παλεύει για να μη βουλιάξει. Δε σου απομένει παρά να συμμαζώξεις στις παλάμες σου τους λιγοστούς ευτυχισμένους σταλαγμούς […]». [416] Το ίδιο επιβεβαιώνει και ο Πέτρος Βασιλικός στην *Τέχνη*: « […] Κι αλήθεια η ποίηση του Κερκυραίου θα ζήση, ο καημός του «Ετοιμοθάνατου Σουλιώτη» θα μας δίνη πάντα τη συγκίνηση της τέχνης […]».[417] Ο Θ. Βελλιανίτης τονίζει τον ποιητικό χαρακτήρα του Μαρκορά λέγοντας: «[…] Εις τα μικρά εκείνα ποιήματά του [εννοεί τα «Μικρά Ταξείδια»] εμφανίζεται εις όλην αυτού την καλλιτεχνικήν εκδήλωσιν και με όλον εκείνο το βαθύτατον και μελαγχολικόν αίσθημα, όπερ προσιδιάζει τόσον εις την ποίησίν του […]».[418] Εκτός από τον πατριωτισμό ως κοινή θεματική των Επτανησίων που εστιάζεται

---

415 Γεράσιμος Μαρκοράς, *Ποιήματα*..., ό.π., σ. 39.

416 Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, «Ο νεοελληνικός ρομαντισμός», *Τα πρόσωπα και τα κείμενα, ΣΤ΄ τα Ελληνικά και τα ξένα,* εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας, Αθήνα, χ.χ., σ. 78.

417 Πέτρος Βασιλικός, «Πνευματική ζωή», περ. *Η Τέχνη* του Κ. Χατζόπουλου 1898 – 1899, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1980, σ. 158.

418 Θ. Βελλιανίτου, ό.π., σ. 260.

και στα ποιήματα του Μαρκορά, τα εκφραστικά στοιχεία και ιδίως η αισθηματική γλυκύτητά του, τον καθιστούν μοναδικό.[419]

[419] Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι και ο Σολωμός*, ό.π., σ. 247 – 248.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της τέταρτης σειράς (1917 -1929)

Οι συνθήκες μετά τη Μικρασιατική καταστροφή οδηγούν σε πολιτική αστάθεια, καθώς τα οξύτατα προβλήματα, οι πρόσφυγες και οι εξαθλιωμένοι του πολέμου επιβαρύνουν το κλίμα. Η ελληνικότητα, άλλο ιδεολογικό σχήμα, θα αντικαταστήσει τώρα πλέον τη Μεγάλη Ιδέα.[420] Από αυτό το κλίμα προκύπτουν τα εγχειρίδια της περιόδου 1917 -1929, της τέταρτης σειράς, η οποία ορίζεται από δύο εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 και τη μεταρρύθμιση του 1929. Το γλωσσικό ζήτημα αποτελεί πρωταρχικό μέλημα όλων των μετέπειτα κυβερνήσεων του 1917/1920. Ο Ελευθ. Βενιζέλος συντάσσεται με τη δημοτική. Παρά ταύτα η καθαρεύουσα παραμένει στη Μέση Εκπαίδευση, ενώ τα εγχειρίδια της πρωτοβάθμιας, δεκαεννέα (19) αναγνωστικά, είναι γραμμένα στη δημοτική.

Η ιδεολογική στόχευση των νομοσχεδίων του Ι.Δ. Τσιριμώκου του 1913, που αφορούσε κυρίως στην προώθηση της δημοτικής γλώσσας, όπως την είχε οραματιστεί ο Δ. Γληνός, εν μέρει κατακτήθηκε. Το διάταγμα της 11ης Μαΐου 1917, εισάγει υποχρεωτικά τη δημοτική γλώσσα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και την οριστική καθιέρωση του εξαετούς σχολείου.[421] Όμως, οι συνθήκες του Εθνικού Διχασμού διέκοψαν τη μεταρρύθμιση του Τσιριμώκου. Η ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920 είχε ως αποτέλεσμα και τα νέα αναγνωστικά του δημοτικού, *Το αλφαβητάρι με τον ήλιο* και *Τα Ψηλά Βουνά* (1918)[422] του Ζαχαρία Παπαντωνίου, να κριθούν έργα ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως και

[420] Δ. Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της Ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1989, σ. 51.

[421] Βλ. Μαρία Ρεπούση, *Τα Μαρασλειακά…,* ό.π., σ. 346.

[422] Τα *Ψηλά Βουνά* εκδόθηκαν από το Εθνικό Τυπογραφείο με άδεια κυκλοφορίας 236, 21-12-1918. Στο εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης αναφέρονται και τα μέλη της συντακτικής επιτροπής (εκτός από τον συγγραφέα) οι Α. Ανδρεάδης, Α. Δελμούζος, Π. Νιρβάνας, Μ. Τριανταφυλλίδης. Βλ. Πόπη Χατζησταυρινού – Εξαρχάκου, «"Τα Ψηλά Βουνά" του Ζ. Παπαντωνίου μέσα στη δίνη του γλωσσικού ζητήματος», περ. *Διαβάζω*, τχ. 285, Αθήνα 1992, σ. 82.

δόθηκε εντολή να απομακρυνθούν από την εκπαίδευση.[423] Ο Ηλίας Βουτιερίδης χαρακτηρίζει το αναγνωστικό *Τα Ψηλά Βουνά* σαν ένα «τελειωμένο Ροβινσώνα ή Γεροστάθη, που από χρόνια πολλά έχουν πάψει να χρησιμοποιούνται στα σκολειά».[424] Οι διανοούμενοι της εποχής [425] είναι εγκλωβισμένοι μέσα στο διχαστικό πνεύμα των χρόνων εκείνων, όπου τα πάθη οξύνονται, οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις ακυρώνονται και η ανοικοδόμηση της χώρας καθυστερεί.

Όσον αφορά στην ποίηση, το Πρόγραμμα των μαθημάτων Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων της 9ης Σεπτεμβρίου 1897 του Αθ. Ευταξία επί Γ. Θεοτόκη κρίνει αντιπαιδαγωγική την απομνημόνευση νεοελληνικών ποιημάτων. Διότι «[…] κατά ταύτα οι μαθηταί εκάστης τάξεως του ελληνικού σχολείου οφείλουσι να απομνημονεύωσι, μετά τελείαν αυτών βεβαίως κατανόησιν, κατ' έτος 35 – 45 ποιήματα και δη εν μια μόνη καθ' εβδομάδα ώρα. Η διάταξις αύτη είναι πρώτον ανεφάρμοστος, διότι μία ώρα καθ' εβδομάδα σημαίνει 32 ώρας καθ' όλον το σχολικόν έτος, εν 32 δ' ώραις είνε τι αδύνατον να κατανοηθώσι και απομνημονευθώσι 35 – 45 ποιήματα. […]». Επίσης το πρόγραμμα χαρακτηρίζει την επιλογή των απομνημονευθέντων ποιημάτων παράδοξη, καθώς αναφέρει ότι: «[…] Τα πλείστα αυτών είνε όλως ανάρμοστα εις την ηλικίαν των μαθητών του ελληνικού σχολείου και πολύ κατώτερα της διανοητικής αυτών αναπτύξεως, προσήκοντα το πολύ μόνον εις μαθητάς των κατωτέρων τάξεων του δημοτικού

---

423 Μαρία Ρεπούση, *Τα Μαρασλειακά…,* ό.π., σ. 60.

424 *Καλλιτέχνες και Λογοτέχνες στα Αναγνωστικά 1860 – 1960*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2010, σ. 58. Ο Βουτιερίδης αποφαίνεται ότι «[…] το ηθικό συμπέρασμα ή και αποτέλεσμα βγαίνει μόνο του από όλο το νόημα των μικρών κομματιών, που αποτελούν ένα αρμονικό σύνολο. Κανένα από τα περιστατικά που ιστορούνται δεν έχει επιμύθιο […]».

425 *Τα Ψηλά Βουνά* δεν θεωρήθηκαν, στην εποχή τους, πρότυπο αναγνωστικού, το ιδανικό αναγνωστικό. Υπήρξαν αντιρρητικές φωνές από τους διανοούμενους. Η Γαλάτεια Σαράντη – Καζαντζάκη επικρίνει το βιβλίο: «[...] Το κείμενο της Καζαντζάκη έχει κάτι από το πάθος και τη στράτευση του ρομαντικού εθνικισμού: "Θεωρώ χρέος μου", θα γράψει, "να διαμαρτυρηθώ και να επιστήσω την προσοχήν όλων των δημοτικιστών, στο επικίνδυνο αυτό και ολέθριο περιεχόμενο που δίνουν [οι μεταρρυθμιστές] στην ιδέα του δημοτικισμού" [...]». Βλ. Χάρης Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία. Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα*, 1858 – 2008, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015, σ. 207.

σχολείου ή και του νηπιαγωγείου· άλλα δ' ούτως ανάξιον λόγου έχουσι το περιεχόμενον, ώστε δεν αξίζει ουδ' εν νηπιαγωγείω να δαπανάται χρόνος εις την απομνημόνευσιν αυτών. […]».[426] Όμως, το νομοσχέδιο Ευταξία, παρά την αρχική υπερψήφισή του από τη Βουλή, κατέληξε στα συρτάρια του υπουργείου.[427]

Μέσα σε αυτό το κλίμα της ιδεολογικής και γλωσσικής αντιπαράθεσης πραγματοποιείται η μεταρρύθμιση του 1917, η οποία ανατρέπεται στις αρχές του 1921, όταν η αρμόδια Επιτροπεία καλείται να μελετήσει τη γλωσσική διδασκαλία των δημοτικών σχολείων. Αναφερόμενη στη δημοτική γλώσσα των αναγνωστικών λέει ότι πρόκειται για «τραγελαφικόν και ανύπαρκτον γλωσσικόν κατασκεύασμα […] εις ουδεμίαν επαφήν προς τον βίον του έθνους ευρισκόμενον».[428]

Στην πνευματική δραστηριότητα των χρόνων εκείνων, η συμβολή του Πάλλη με ποιήματα κατάλληλα για παιδικά αναγνώσματα σε μια «συντηρητική» δημοτική, προσφέρει πολλά στην παιδική λογοτεχνία. Παιδικά ποιήματα του Αλέξανδρου Πάλλη, τα οποία συμπεριελήφθησαν στη συλλογή *Ταμπουράς και Κόπανος,* ανθολογήθηκαν μέσα στα αναγνωστικά του δημοτικού, για παράδειγμα στο *Αλφαβητάρι* του Επ. Γ. Παπαμιχαήλ, στα 1917. Η προσπάθεια του Αλ. Πάλλη να προσφέρει σημαντική παιδική λογοτεχνία ανταποκρίνεται στις πραγματικές ανάγκες της διδακτικής των Νέων Ελληνικών και καταρρίπτει τις θέσεις ότι πρέπει να ανασυνταχθεί το μάθημα των Νέων Ελληνικών. [429] «[...] Είναι τα μόνα παιδικά ποιήματα τα οποία απεκτήσαμεν της προκοπής μοσχοβολούντα όχι από

---

[426] *Πρόγραμμα μαθημάτων Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων της 9ης Σεπτεμβρίου 1897*, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1897, σ. 7 - 8.

[427] Μαρία Ρεπούση, *Τα Μαρασλειακά (1925 – 1927)*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2012, σ. 59.

[428] Πόπη Χατζησταυρινού – Εξαρχάκου, «"Τα Ψηλά Βουνά" του Ζ. Παπαντωνίου…», *ό.π.*, σ. 85.

[429] Βλ. Βασιλείου Λαούρδα, «Δοκίμια περί ελληνικής παιδείας», *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 154, Αθήναι 1954, σ. 240, όπου υπάρχει η αναφορά «[…] Το μάθημα των Νεοελληνικών θα πρέπη να ανασυνταχθή, εγκαταλειπομένου του συστήματος της ανθολογίας και εισαγομένου, εις την θέσιν του, του συστήματος διδασκαλίας των ελαχίστων μεγάλων μορφών της νεοελληνικής λογογραφίας […]».

μύρα της Ανατολής αλλ' από θυμάρι των βουνών της Ρούμελης [...]», επιβεβαιώνει και ο Παλαμάς. [430]

Εν μέσω εθνικών δυσκολιών η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης του Ελευθ. Βενιζέλου με το διάταγμα 2585/11 Μαΐου του 1917 [431] εισηγήθηκε την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Τα αναγνωστικά της βενιζελικής μεταρρύθμισης για το Δημοτικό, δεκατρία συνολικά, που εγκρίνονται ύστερα από το νόμο 1332/1918 αποτέλεσαν σταθμό στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, γιατί είναι γραμμένα στην ομιλούμενη γλώσσα, καθώς εισάγεται η δημοτική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.[432] Η ιδεολογία των αναγνωστικών του 1917 είναι βασισμένη στον αστικό ορθολογισμό. Ο επιστημονικός λογισμός προβάλλει σαν μια υπόκρουση στην αγωνιστική πορεία και στην ιδεολογία των νέων βιβλίων. Τα βιβλία πλέον προσδιορίζουν την εθνική μας ιδιοτυπία,[433] χωρίς τις αναφορές στους ένδοξους προγόνους, προσφέροντας μια ερμηνεία του κόσμου, όχι θεωρητική. Αντίθετα, εξαίρουν τη γνώση, την επιστήμη και τη λογική.[434] «[…] Σύμφωνα με τον γενικότερο ευρωπαϊκό παιδαγωγικό προσανατολισμό, η

---

[430] Δημήτρη Γιάκου, «Αλέξανδρος Πάλλης και παιδική λογοτεχνία», *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 153, Αθήναι 1954, σ. 724.

[431] Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, τ. Β΄, Αθήνα 1973/74, σ. 120. Το διάταγμα κυρώθηκε ως νόμος του Κράτους με αριθμό 827/1917.

[432] Ιωαν. Μ. Συκώκη, *Αλφαβητάριο*, εκδ. Ι.Δ. Κολλάρος, Αθήνα 1923, ανατύπωση για την εφημερίδα *Το Βήμα*, Επίμετρο Ελένη Κεχαγιόγλου, εκδ. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε., Αθήνα 2014, σ. α΄, ζ΄.

[433] Στη μελέτη των σχολικών εγχειριδίων, προκειμένου να εντοπιστούν στερεότυπα και στοιχεία τα οποία αντιτάσσονταν στην ελληνοκεντρική αγωγή, συμμετείχε ο Δημήτρης Γληνός. «[…] Η έρευνα του Γληνού για τα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια δεν αποτύπωνε, εξάλλου, μόνο την εθνικιστική παθογένειά τους, αλλά και την επίδραση που ασκούσε αυτή η παθογένεια ακόμα και στην πιο προοδευτική μερίδα των μεταρρυθμιστών την εκπαίδευσης. […] Η μελέτη του πορίσματος του Δημήτρη Γληνού δείχνει ότι ο συγγραφέας γνώριζε τις νέες τάσεις και ήξερε πολύ καλά ότι, ακόμα και με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917, στα σχολικά εγχειρίδια που ο ίδιος και οι συνεργάτες του είχαν συγγράψει και επιμεληθεί, αν και είχε εγκαταλειφθεί το εθνικιστικό, σοβινιστικό πρότυπο των προηγούμενων βιβλίων, δεν προβαλλόταν επαρκώς η ιδέα ενός κοινού ανθρώπινου πολιτισμού. […]». Βλ. Μαρία Ρεπούση, *Τα Μαρασλειακά (1925 – 1927)*, ό.π., σ. 109.

[434] Θ. Χατζηστεφανίδης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1989),* εκδ. Δ. Παπαδήμα, Αθήνα 2005, σ. 266.

εικονογράφηση εξυπηρετούσε τις κοινωνικές και παιδαγωγικές προσδοκίες για τη διάπλαση ενός συνετού και φρόνιμου παιδιού. Άλλωστε, την εποχή εκείνη η λογοτεχνία, η τέχνη και η εικονογράφηση αποτελούσαν φορείς κοινωνικών προτύπων που περιστρέφονταν γύρω από το τρίπτυχο παιδεία – θρησκεία – οικογένεια. […]». [435]

Ο Ν.Γ. Χατζηδάκις απορεί με τη στάση των συγγραφέων που είναι εμβαπτισμένοι στην αστική ιδεολογία και εκφράζει τις αντιρρήσεις του στο φυλλάδιο που κυκλοφόρησε με τίτλο «Γεννηθήτω φως – ο Μαλλιαρισμός εις τα Δημοτικά Σχολεία»: «[…] Στο αναγνωστικό τα "Ψηλά βουνά", περί των μεγάλων ιδανικών της πατρίδος, της θρησκείας, ουδείς λόγος γίνεται […] Ημείς στερούμεθα διδακτηρίων, στερούμεθα διδασκάλων […]». [436] Τον Ν.Γ. Χατζηδάκη περισσότερο τον απασχολεί η υλική υποδομή από το βιβλίο, το οποίο είναι η αμεσότατη πνευματική ύλη για τη διδασκαλία των μαθητών [437].

Στα 1929 θα προσπαθήσει το κόμμα των Φιλελευθέρων να μεταρρυθμίσει τα εκπαιδευτικά, τα οποία οι πολιτικές συγκυρίες είχαν παραγκωνίσει. Συγκεκριμένα, θα οδηγηθούμε στα νομοσχέδια των υπουργών Παιδείας Κ. Γόντικα το 1929 και του Γ. Παπανδρέου από το 1930. Αυτά θα αποτελέσουν την επαναστατική σελίδα της εκπαιδευτικής ιστορίας με το όνομα «Η μεταρρύθμιση του 1929 και του 1930».

Το υπουργείο προσπαθεί να προσδιορίσει το μάθημα των Νέων Ελληνικών ως προς το χαρακτήρα του, αλλά και τα διδασκόμενα βιβλία να τα βελτιώσει σύμφωνα με τις σχετικές προδιαγραφές. «[…] Η Επιτροπεία λαβούσα προ οφθαλμών το από 31 Οκτωβρίου 1914 ισχύον πρόγραμμα των μαθημάτων του Ελληνικού Σχολείου και το άρθρον 10 του 1438 νόμου "Περί διδακτικών

---

[435] Ζαχαρούλα Καραβά, *Τα ελληνικά Κωνσταντινουπολίτικα περιοδικά για παιδιά και νέους κατά την πρώτη εικοσαετία του 20ου αιώνα*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2008.

[436] Θ. Χατζηστεφανίδης, *Ιστορία…,* ό.π., σ. 269.

[437] Ο Ν. Γ. Χατζηδάκις εκφράζει τις αντιρρήσεις του σε σχέση με το αναγνωστικό *Τα Ψηλά Βουνά*. «[…] Στο αναγνωστικό τα *"Ψηλά Βουνά",* περί των μεγάλων ιδανικών της πατρίδος της θρησκείας, ουδείς λόγος γίνεται [...] Ημείς στερούμεθα διδακτηρίων, στερούμεθα διδασκάλων [...]». Βλ. Θ. Χατζηστεφανίδης, *Ιστορία* ..., ο.π., σ. 269.

βιβλίων" ώρισε τα εξής για την σύνταξη των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων. Τα λογοτεχνήματα των συλλογών δεν πρέπει να προσκρούωσι εις το θρησκευτικόν, εθνικόν και ηθικόν συναίσθημα της ελληνικής κοινωνίας. Αι συλλογαί οφείλουσι να περιλαμβάνωσι λογοτεχνήματα αντιπροσωπευτικά όλων των ειδών του τε πεζού και του ποιητικού λόγου από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι των ημερών ημών. Αι διά τας δύο ανωτέρας τάξεις του γυμνασίου συλλογαί θα περιέχωσι και τεμάχια τινα εκ του δημωδεστέρου βυζαντιακού λόγου, ως και ποίημα Νεωτέρων γλωσσικών τοπικών ιδιωμάτων. Τα λογοτεχνήματα εκάστης συλλογής ανάγκη να είνε προσιτά εις την αντιληπτικήν και συναισθηματικήν ικανότητα των μαθητών, δι' ους προορίζονται. Τα λογοτεχνήματα θα παραλαμβάνωνται εν ταις συλλογαίς ολόκληρα ή και εις αποσπάσματα αποτελούντα όμως απηρτισμένον τι όλον […]».[438] Όπως είδαμε ανωτέρω, δίνεται στις 31 Δεκεμβρίου 1928 ο τρόπος σύνταξης *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* για τα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης και οδηγούμαστε χρονολογικά στην προκήρυξη της συγγραφής των διδακτικών βιβλίων του 1930, που είναι σύντομο υπηρεσιακό έγγραφο και προβλέπει δύο βιβλία Νέων Ελληνικών Αναγνωσμάτων για τις αντίστοιχες τάξεις Α΄ και Β΄ των Γυμνασίων.[439]

Οι συλλογείς νεοελληνικών εγχειριδίων της παρούσας σειράς (1917 – 1929) δημιουργούν επάνω σε μία προϋπάρχουσα ύλη, αν και αυτό δεν ισχύει απόλυτα για τον Αλ. Σαρή, ο οποίος υπήρξε μοναδικός στη συνθετική εργασία, την οποία επιχείρησε. Ωστόσο, με το ΦΕΚ 56/6 Μαρτίου 1915 τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Αλεξ. Γ. Σαρή διά την Γ΄ τάξιν των Ελληνικών σχολείων δεν κρίνονται άξια έγκρισης, ενώ του Ν. Μπέρτου με το ίδιο ΦΕΚ εγκρίνονται. Προηγείται συνεπώς ο Ν. Μπέρτος του Αλ. Γ. Σαρή, θεωρείται πηγή για τον

---

[438] ΦΕΚ 11/31 Ιανουαρίου 1929, σ. 59. Υπογράφει ο πρόεδρος της Επιτροπείας Μιχαήλ Δ. Βολονάκης και τα μέλη Ν.Α. Βέης, Γ. Καψάλης, Α. Αναγνωστόπουλος, Ν. Βλάχος και θέτει την υπογραφή του από πλευράς υπουργού ο Κ. Γόντικας.

[439] ΦΕΚ 22/24 Φεβρουαρίου 1930, σ. 98 «Περί προκηρύξεως συγγραφής διδακτικών βιβλίων».

δεύτερο, ο οποίος και εκφράζει τη συναδελφική του αναγνώριση με το γεγονός ότι συμπεριέλαβε επιλογές του Μπέρτου στα ανθολόγιά του.

Αν και η μεταρρύθμιση του 1917 πρότεινε ιδεολογική στροφή στα εκπαιδευτικά, δυστυχώς το νέο πνεύμα δεν έμελλε να κυριαρχήσει λόγω των πολιτικών γεγονότων του 1920. «Οι μεταρρυθμίσεις», όπως μας πληροφορεί ο Mario Vitti, «δεν προλαβαίνουν να εμπεδωθούν και να καρποφορήσουν, καθώς στην εξουσία εναλλάσσονται διαρκώς άκρως αντίθετες πολιτικές δυνάμεις».[440] «Στα 1920», συνεχίζει ο Mario Vitti, «οι δυτικές δυνάμεις αναγνωρίζουν στην Ελλάδα την προσάρτηση μιας εκτεταμένης ζώνης στα μικρασιατικά παράλια, την οποία ο ελληνικός στρατός είχε καταλάβει σχεδόν χωρίς αντίσταση. Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας έμοιαζε τις στιγμές εκείνες πραγματικότητα». Η Μεγάλη Ιδέα αναζωπυρώθηκε με τους Βαλκανικούς πολέμους και εξακολούθησε να υπάρχει ιδιόμορφα και μετά τη Μικρασιατική καταστροφή. Με άλλα λόγια, ο κλασικιστικός προσανατολισμός του εκπαιδευτικού συστήματος εξακολουθεί να τροφοδοτεί την ουτοπική ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας.[441] Στη λογοτεχνία η Μεγάλη Ιδέα αποτυπώθηκε ως έκφραση εθνικών και κοινωνικών πόθων του λαού. Ο ανθολόγος Ζαχαρίας Παπαντωνίου στο διήγημά του «Ο ρολογάς κι ο δάσκαλος» αναφέρεται στη Μεγάλη Ιδέα ως εξής: «Δε μπορούσε να είναι κακό ένα πράγμα που γίνεται για τη Μεγάλη Ιδέα. Έτσι τούλεγε ο δάσκαλος».[442]

Η ιδεολογία των αναγνωστικών του Παπαντωνίου, η γλώσσα, το έθνος και η κοινωνία, ιδίως στα *Ψηλά Βουνά*, συνετέθησαν ώστε να εκφράζουν την πιο προωθημένη εκδοχή της φιλελεύθερης ιδεολογίας του ελληνικού μεσοπολέμου.[443] «Η πόλη», την οποία προβάλλει και ο ανθολόγος Ζ. Παπαντωνίου, «εξέρχεται στην ύπαιθρο για να την εμβολιάσει πολλαπλά: γλωσσικά, πολιτισμικά,

---

[440] Mario Vitti, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. «Οδυσσέας», Αθήνα 1978, σ. 314.

[441] Δημήτρης Φ. Χαραλάμπους, «Το αίτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Από τη μεταπολεμική στη μεταπολιτευτική Ελλάδα», *Απόψεις* (Παράρτημα 4), Αθήνα 1991, σ. 27.

[442] Βλ. Ζαχαρίας Λ. Παπαντωνίου, *Τα διηγήματα*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1990, σ. 203.

[443] Χάρης Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία...,* ό.π., σ. 188.

θεσμικά».[444] Ο Δημοσθένης Βουτυράς αναφέρεται στη «δημοτική των πόλεων, ότι αυτή θα επικρατήσει» και εγκαινιάζει με τον τρόπο αυτό την οπτική του αστικού ορθολογισμού. Η συγγραφική δράση του Παπαντωνίου σε αυτή την περίοδο είναι πολύ έντονη και επεκτείνεται και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. [445] Ο Ν.Γ. Χατζηδάκις, αξιολογώντας τα βιβλία, παραδέχεται ότι είναι προσεκτικά γραμμένα.

Τα βιβλία του Μεσοπολέμου χαρακτηρίζονται από μεταβλητότητα, όπως ακριβώς εύθραυστη υπήρξε η δημοκρατία του Μεσοπολέμου, η οποία προσδιορίζεται από την προσπάθεια της Ελλάδας να ανασυγκροτηθεί από το πλήγμα της Μικρασιατικής Καταστροφής. «[…] Στο ιδεολογικό πεδίο, η Μικρασιατική Καταστροφή και η οριστική εγκατάλειψη της Μεγάλης Ιδέας δημιούργησαν ένα κενό και μια κρίση ταυτότητας, καθώς η χώρα, παρά την πρωτόγνωρη συνοχή – εθνική μα και θρησκευτική – που απέκτησε με την ανταλλαγή των πληθυσμών και την πρωτοφανή συγκέντρωση του ελληνισμού στο ελλαδικό κράτος, άρχισε να αναζητεί νέους στόχους, για να ξεπεράσει αυτό που με τόση οξυδέρκεια ο Γ. Σεφέρης χαρακτήριζε "ψυχολογικά συμπτώματα πειναλέων ναυαγών σε μια ξυλάρμενη σχεδία" […]».[446]Ο ελληνισμός προσπαθεί να απολυτρωθεί από ένα βαρύ καταστροφικό παρελθόν, γι' αυτό τώρα παρωδούν οι «ποιητές της παραίτησης», οι ποιητές του 1920 τον ηρωικό τόνο του Κάλβου και τη δόξα των περασμένων εποχών. [447] Ιδιαίτερα σύγχρονος και προσφιλής στους ανθολόγους καθίσταται τώρα ο Μαβίλης. «[…] Για τον Μαβίλη ισχυρή παραμένει και η επιζήτησή του για την εσωτερική ανόρθωση του έθνους, με την ηθικοποίηση της δημόσιας ζωής, που ο παλαιοκομματισμός την είχε εξαχρειώση […]». [448] Δεν μπορούμε να αναζητούμε τους Επτανήσιους ποιητές στα εγχειρίδια

[444] Χάρης Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία...,* ό.π., σ. 219.

[445] Κωνσταντίνος Μαλαφάντης «Η προσφορά του Ζαχαρία Παπαντωνίου στην παιδική λογοτεχνία και στην εκπαίδευση» περ. *Διαβάζω* τχ. 285, Αθήνα 1992, σ. 88-100.

[446] Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία, 1800 – 2010,* εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2011, σ. 253

[447] Mario Vitti, *Ιστορία…*, ό.π., σ. 315 – 317.

[448] Γεράσιμος Χυτήρης, *Λορέντζος Μαβίλης*…, ό.π., σ. 51.

μέσα σε ένα δύσκολο κλίμα συγκυριών που δεν ευνοεί εν γένει τις ποιητικές ανατάσεις.

Οι συλλογείς νεοελληνικών εγχειριδίων της παρούσας σειράς, ο Αλ. Σαρής κυρίως και ο Ν. Μπέρτος, είναι αυτοί που εισάγουν τους Επτανήσιους στα αναγνωστικά, διότι έχει αλλάξει η νοοτροπία και τόσο τα αναλυτικά προγράμματα όσο και τα σχολικά εγχειρίδια αποσκοπούν στη διαμόρφωση και στην εγχάραξη της εθνικής ταυτότητας. Η έννοια της ελληνικότητας αποτελεί πλέον την πιο ρεαλιστική ιδέα.[449]

α. Ο Λορέντζος Μαβίλης στα σχολικά εγχειρίδια της τέταρτης σειράς

Η ποίηση του Μαβίλη υπηρετεί το ιδανικό της πατρίδας με τον καλύτερο τρόπο. Τα σονέτα του εκφράζουν συναισθήματα χωρίς να ευτελίζουν την υψηλή ποίηση, ο ηρωισμός του ήταν βιωματικός και η αυτογνωσία του συγκινητική και οδυνηρή. Για όλα αυτά υπήρξε ο ιδανικός ποιητής, ώστε να εκφράσει τον αέναο πόνο της ψυχής και μετά το ’22 τα συναισθήματα ολόκληρου του ελληνισμού. Ο Λορ. Μαβίλης και ο Κ. Πασαγιάννης - ο οποίος εμφανίζεται στις σειρές των σχολικών εγχειριδίων μόνο μια φορά ως ανθολόγος στα 1930 - και οι δύο παλαιοί δημοτικιστές του Εκπαιδευτικού Ομίλου, αποτελούν τα πλέον προοδευτικά στοιχεία, που αποδοκιμάζουν τις ψυχαρικές ακρότητες, όπως αργότερα φάνηκε κατά τη μαρτυρία του Μ. Τσιριμώκου.[450]

Στα Αναγνωστικά της τέταρτης σειράς (1917 – 1929) εμπεριέχεται στα *Αναγνώσματα* για τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων του Νικ. Κοντοπούλου ο Λορ. Μαβίλης με την «Καλλιπάτειρα» και τη «Λήθη». Στον ανθολόγο Αλέξανδρο Γ. Σαρή, όπου υπάρχει δυναμική συμμετοχή των

[449] Χρυσάνθη Κουμπάρου – Χανιώτη, *Τα Σχολικά εγχειρίδια…,* ό.π., σ. 40 – 41.

[450] Γεράσιμος Χυτήρης*, Λορέντζος Μαβίλης ο ερασιθάνατος, Βιο-ψυχογραφία,* εκδ. Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών, Κέρκυρα 1992, σ. 54.

Επτανησίων στη διδακτική ύλη των εγχειριδίων του, συμπεριλαμβάνεται και ο ποιητής, εκτός του Αρ. Βαλαωρίτη και του Δ. Σολωμού. Έκτοτε δηλώνεται η παρουσία του ποιητή μέχρι τα αναγνωστικά του 1976 / 1983. Στη διδακτική ύλη του ανθολόγου Αλ.Γ. Σαρή συμπεριλαμβάνεται ο Λορ. Μαβίλης με αρκετά σονέτα του και με κάποια εμμονή στη σταχυολόγηση. Αυτό συμβαίνει διότι ο Σαρής εισάγει Επτανήσιους ποιητές στα εγχειρίδιά του, κλασικά Αρ. Βαλαωρίτη και Δ. Σολωμό, Ανδρ. Κάλβο, Γ. Μαρτινέλη και Ανδρ. Λασκαράτο ως ποιητή.

Οι λόγοι των επιλογών του Αλ.Γ. Σαρή υπαγορεύονται από: α) το ενδιαφέρον για την γνωριμία των μαθητών με τη στιχουργική μορφή του σονέτου β) τις προσωπικές του αισθητικές και λογοτεχνικές απόψεις και γ) τις ιδεολογικές τάσεις της εποχής, οι οποίες προωθούν πρότυπα – ήρωες, όπως ο Μαβίλης, που με τον ηρωικό θάνατό του τονώνει το θερμό πατριωτικό φρόνημα. Εξάλλου, τα εγχειρίδια της λογοτεχνίας κινούνται στο πνεύμα της καλλιέργειας του πατριωτισμού, του εθνικού φρονήματος και της ανάδειξης του ηθικού ανθρώπου.

Το στίγμα του ανθολόγου Θ.Κ. Σπεράντσα, της τέταρτης σειράς, είναι η προβολή της χαράς της ζωής. Έτσι, το υλικό του προέρχεται από το φυσικό περιβάλλον και για να εξυπηρετήσει το στόχο του κρίνει κατάλληλο το Μαβίλη. Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων (1919) ο Θ.Κ. Σπεράντσας ανθολογεί το σονέτο «Πατρίδα», για τη Γ΄ τάξη επιλέγει τα ποιήματα «Επίγραμμα εις το Μεσολόγγι» και «Ύμνος εις τον ήλιον της Ελλάδος». Στο σχολικό εγχειρίδιο του Νικ. Μπέρτου της τέταρτης σειράς *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* Α΄ τεταραξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών Σχολείων και Β΄ Αστικών Σχολείων (1913) ενυπάρχει η «Καλλιπάτειρα». Ο ποιητής και ανθολόγος Ιωάννης Πολέμης επιβεβαιώνει τις επιλογές Μπέρτου διατηρώντας την «Καλλιπάτειρα» και εντάσσει στο εγχειρίδιό του *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της Α΄ τάξεως των τεταραξίων Γυμνασίων και αντιστοίχων τάξεων το ποίημα «Η δόξα της Ελλάδος».

Το σονέτο «Πατρίδα» με παραφθορά του τίτλου «Εις την Πατρίδα» επιλέγεται και από τους Χ. Αντωνάτο και Θ. Φιλιππάτο, Επτανήσιους

ανθολόγους, για τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της Δ΄ τάξης των εξαταξίων Γυμνασίων στην πέμπτη σειρά εγχειριδίων (1930 – 1938). Ο Νικ. Κοντόπουλος χρησιμοποιεί τον κανονικό τίτλο του σονέτου «Πατρίδα» στις επιλογές του, στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την Β΄ τάξη εξαταξίων Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων (1935) και για την Δ΄ τάξη των εξαταξίων Γυμνασίων (1930, 3η έκδοση 1935 και 4η έκδοση 1936) επιλέγει τα ποιήματα «Για την πατρίδα» και «Ελιά».

Τα στοιχεία της προσωπικότητας του Μαβίλη, την αξιοπρέπεια και την ελληνικότητα, διέκρινε ο ανθολόγος Αλ. Σαρής, ο οποίος και τον αναδεικνύει στα εγχειρίδιά του και τον ανυψώνει ως πρότυπο για τους μαθητές. Το πρότυπο του ποιητή – ήρωα αναζητούσε η ίδια η εποχή μετά τη Μικρασιατική καταστροφή.[451]

β. Τα Πρακτικά του συλλόγου των καθηγητών ως πηγές διερεύνησης για τα διδακτικά βιβλία στα 1926/1929

«[…] Νεοελληνικά Αναγνώσματα θα ειπή: Αναγνώσματα της νεωτέρας ελληνικής λογοτεχνίας. Έτσι ωνομάσθησαν περιεκτικά τα βιβλία, τα περιέχοντα τεμάχια νεωτέρων Ελλήνων πεζογράφων και ποιητών. Την διδασκαλία τούτων είχεν εισηγηθή και πραγματοποιήσει κατά το 1884, ο τότε τμηματάρχης της Μέσης Εκπαίδευσης Νικόλαος Πολίτης, εις τα Ελληνικά, όπως ελέγοντο, Σχολεία, τα οποία ήσαν Σχολεία διά την μέσην κοινωνικήν τάξιν, ύστερα από τα τετρατάξια Δημοτικά Σχολεία. Αργότερα, το 1909, το μάθημα εισήχθη και εις τα Σχολεία της ανωτέρας κοινωνικής τάξεως, τα Γυμνάσια […]».[452]Ο ανωτέρω ορισμός των Νέων Ελληνικών δόθηκε από τον Αλέξανδρο Γ. Σαρή, φιλόλογο και ανθολόγο των διδακτικών βιβλίων της περιόδου 1917 – 1929 και προβάλλει τη

[451] Γεράσιμος Χυτήρης, *Λορέντζος Μαβίλης...,* ό.π., σ. 56.
[452] Χρήστου Π. Πετρόπουλου, *Ο δάσκαλός μου…,* ό.π., σ. 133.

δική του αντίληψη για την επιλογή των βιβλίων και τη χρήση τους από τους διδάσκοντες.

«[…] Το Υπουργείο δεν επιβάλλει τα βιβλία για τα σχολεία. Εγκρίνει όσα υποβάλλονται και είναι αξιόλογα και από εκεί και πέρα επιλέγουν το διδακτικό βιβλίο οι ίδιοι οι καθηγητές των σχολείων […]» πληροφορεί ο Χρήστος Π. Πετρόπουλος, μαθητής του Αλεξ. Γ. Σαρή.[453] Ο ίδιος μεταφέρει και τη διαπίστωση του δασκάλου του ότι αυτό είναι το σωστό: «[…] Γιατί είναι ποτέ δυνατόν ο καθηγητής να επιλέξει ως διδακτικό βιβλίο, ένα ακατάλληλο βιβλίο; Μόνος του θα δυσκολέψει το έργο του; Θα αφήσει τους μαθητές του να διδαχτούν ανόητα και χαζά κείμενα; […]». Επαφίεται στο σύλλογο διδασκόντων να επιλέξει από τα εγκριθέντα εγχειρίδια ούτως ώστε προσδίδεται μεγάλη ελευθερία στον διδάσκοντα και συνάμα ευθύνη στο σύλλογο για την ετήσια εκλογή των διδακτέων βιβλίων. Το Υπουργείο ακολουθεί ευέλικτη γραμμή, δεν ορίζει τα διδακτικά βιβλία και δεν ασκεί στους καθηγητές την πίεση του παρελθόντος ως προς την υιοθέτηση του εγχειριδίου που το ίδιο προτείνει. Η διαδικασία διά του συλλόγου διδασκόντων προωθεί και υλοποιεί την ιδέα του πολλαπλού εγχειριδίου. Ωστόσο, ως προς το θέμα των βιβλίων έχουμε στροφή στην εθνική και πατριωτική ιδεολογία· στόχος τώρα είναι η κάθαρση των διδακτικών βιβλίων και των προγραμμάτων σπουδών από τις μεταρρυθμίσεις της προηγούμενης περιόδου.

Το Φεβρουάριο του 1926 επισημοποιείται ο σύνδεσμος της Κυβέρνησης Πάγκαλου με τους γνωστούς ακραία συντηρητικούς κύκλους ως προς το γλωσσικό.[454] Έτσι, το Υπουργείο Παιδείας ζητά να επιστραφούν τα γραμμένα στη δημοτική διδακτικά βιβλία που είχαν αποσταλεί προς έγκριση στις αρμόδιες υπηρεσίες για το σχολικό έτος 1926 – 1927.[455] Οι αντίπαλοι του δημοτικισμού

[453] Χρήστου Π. Πετρόπουλου, *Ο δάσκαλός μου…,* ό.π., σ. 134.

[454] Ο Τύπος επισημαίνει και σχολιάζει τη στροφή σε συντηρητικότερα σχήματα στο σχολικό εγχειρίδιο. Βλ. «Το νέον Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον – Μία υπέροχος εγκύκλιός του», *Εσπερινή*, 18/03/1926, σ. 5. Επίσης βλ. *εφημ. Καθημερινή*, «Η εκπαίδευσις», 02/03/1926, σ. 1.

[455] Βλ. Μαρία Ρεπούση, *Τα Μαρασλειακά (1925 – 1927),* ό.π., σ. 206.

σημειώνουν εκφράσεις και λέξεις της δημοτικής, για να αποδείξουν ότι η δημοτική γλώσσα των μαλλιαρών ήταν σαφώς αποστασιοποιημένη από τη γλώσσα του λαού. Ως σημείο αναφοράς χρησιμοποιήθηκαν τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα, σχολικό εγχειρίδιο της Μέσης εκπαίδευσης που συμπεριελάμβανε ποιητές και συγγραφείς των νεότερων χρόνων, από όπου ο Ευστράτιος Κουλουμβάκης, νομάρχης Αττικοβοιωτίας, απέσπασε επίμαχες και ακραίες λέξεις της δημοτικής.[456]

Στην οκταετία 1915 – 1923, όπου γίνεται εξαιρετικά δυσχερής η απρόσκοπτη λειτουργία του κοινοβουλευτικού συστήματος στη χώρα, περίοδος αλλεπάλληλων κρίσεων, δεν μπορούμε να αναζητάμε ευεργετικά αποτελέσματα τόσο στο σχολικό βιβλίο όσο και στη λύση του γλωσσικού προβλήματος. Οι δύο μεταρρυθμίσεις του 1917 και του 1929 δεν ήταν δυνατό να καρποφορήσουν, καθώς στην εξουσία εναλλάσσονταν οι πολιτικές δυνάμεις. Η πολιτική αστάθεια επηρέαζε τη συγγραφή των βιβλίων ως εξής: καινοτόμες ιδέες και συλλογείς πρωτοπόροι μόλις και ίσχυαν μέσα στη δίνη των γεγονότων. Είναι εκπληκτικό που ο Αλ. Γ. Σαρής, καθηγητής του Βαρβακείου και μετριοπαθής βενιζελικός στο φρόνημα,[457] συνθέτει σειρά αναγνωστικών, τα οποία εγκρίνονται για τις τρεις τάξεις του Γυμνασίου. Ο Μίλτος Κουντουράς αναφέρει ότι «[…] το σημερινό πρόγραμμα [εννοεί του 1931 – 32] είναι μια συνέχεια και συμπλήρωμα του νόμου για τα σχολικά βιβλία. Σχετικά με τη Νεοελληνική Λογοτεχνία δε μένει παρά να κινηθούν όσοι μπορούν και όσοι πραγματικά την αγαπούν. Όχι λόγια, μα ούτε και κερδοσκοπικοί μηχανισμοί μονάχα. […]».[458]

---

[456] Βλ. Μαρία Ρεπούση, *Τα Μαρασλειακά (1925 – 1927),* ό.π., σ. 225.

[457] Ο μαθητής του Αλ. Γ. Σαρή, Χρήστος Π. Πετρόπουλος, αναφέρει για τα φρονήματα του δασκάλου ότι «[…] Ήταν βενιζελικός; Μάλλον ναι, αλλά όχι φανατικά. Ήταν, γιατί όλοι οι μικρασιάτες μετά την καταστροφή του 1921 δεν ήσαν με το Γούναρη και το Λαϊκό του κόμμα […]». Βλ. Χρήστος Π. Πετρόπουλος, *Ο δάσκαλός μου…,* ό.π., σ. 26.

[458] Μίλτος Κουντουράς, «Η Νεοελληνική Λογοτεχνία στο πρόγραμμα των Γυμνασίων», *περ. Κύκλος*, τ. Α΄, 1931 – 32, σ. 38.

Η προτίμηση του συλλόγου διδασκόντων των Ελληνικών Σχολείων Αλμυρού και Σούρπης στα αναγνωστικά των Αλ. Γ. Σαρή και Ν. Κοντοπούλου δείχνει ότι τα θεωρεί εύληπτα και «φιλόξενα» εκλεκτών κειμένων για τους μαθητές στα 1927 – 1928. Ουσιαστικά ο διμελής σύλλογος που αποτελείται από τον Διευθυντή και τον καθηγητή της Β΄ τάξης, αυτός και αποφασίζει για τις γνώσεις που θα αποκομίσουν οι μαθητές του έτους 1926 – 1927. Έτσι, ο Σύλλογος Διδασκόντων στα 1926 αποφαίνεται για τα εισακτέα διδακτικά βιβλία με εγκριτική πράξη του Συλλόγου. Η 28η πράξη της 10ης Ιουλίου 1926 στο Ελληνικό Σχολείο Αλμυρού [459] συζητά τα προταθέντα από το Υπουργείο βιβλία και εγκρίνει ή απορρίπτει.

Με την 56η πράξη της 11ης Ιουλίου του 1927 ο Σύλλογος των Διδασκόντων του Ελληνικού Σχολείου Αλμυρού αποφαίνεται για τα διδακτικά βιβλία του σχολικού έτους 1927 – 1928. Για την Α΄ τάξη εγκρίνει εννέα (9) βιβλία για όλα τα μαθήματα, για την Β΄ τάξη δέκα (10) και για την Γ΄ δώδεκα (12). [460] Αντιγράφουμε από το βιβλίο πράξεων του Συλλόγου Διδασκόντων του Ελληνικού Σχολείου Σούρπης Μαγνησίας την πράξη που αφορά την έγκριση των διδακτικών βιβλίων. [461] «[…] Εν Σούρπη σήμερον την 12ην του μηνός Ιουλίου

---

[459] Βιβλίο Πράξεων Συλλόγου Διδασκόντων Ελληνικού Σχολείου Αλμυρού 9.10.1924 – 13.7.1928, ΑΒΕ: 46, 48, ΑΕΕ Εκπ/19 αριθμ. Βιβλίον 9, ΓΑΚ Μαγνησίας (Βόλου). Για την Α΄ τάξη εγκρίνει εννέα (9) βιβλία καλύπτοντα τα μαθήματα της αντίστοιχης τάξης. Για τα Νέα Ελληνικά εγκρίνει το βιβλίο *Νέα Ελληνικά* του Αλ. Σαρή. Για τη Β΄ τάξη εγκρίνει *Νέα Ελληνικά* του Αλ. Σαρή. Στη Γ΄ τάξη εντάσσονται τα *Νέα Ελληνικά* του Ν. Κοντοπούλου.

[460] Βιβλίο Πράξεων Συλλόγου Διδασκόντων Ελληνικού Σχολείου Αλμυρού 9.10.1924 – 13.7.1928, ΑΒΕ: 46, 48, ΑΕΕ Εκπαιδευτικά 19 Αριθ. βιβλίου 9, ΓΑΚ Μαγνησίας.
Για το μάθημα των Νέων Ελληνικών εισάγονται τα κάτωθι βιβλία, όπως φαίνεται από τα πρακτικά του Συλλόγου: Για την Α΄ τάξη επιλέγονται τα *Νέα Ελληνικά Αναγνώσματα* του Ν. Κοντοπούλου, για την Β΄ τάξη τα *Νέα Ελληνικά Αναγνώσματα* του Αλ. Σαρή και για την Γ΄ τάξη τα *Νέα Ελληνικά Αναγνώσματα* του Ν. Κοντοπούλου.

[461] Βιβλίο Πράξεων Συλλόγου Διδασκόντων Ελληνικού Σχολείου (21.12.1925 – 12.7.1929) και Ημιγυμνασίου Σούρπης (17.9.1929 – 11.10.1930), ΑΒΕ 46, 48, ΑΕΕ: Εκπαιδευτικά 21, 22. Παρατηρούμε στην αναφερόμενη πράξη του Συλλόγου Διδασκόντων Σούρπης τη λέξη «Ελληνικά» με την οποία δηλώνεται το μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών. Το μάθημα των Νέων Ελληνικών με τον όρο «Νέα Ελληνικά» το συναντάμε στα Αναλυτικά Προγράμματα από το 1937 και εξής μέχρι το 1962. Από το 1964 και μετά χρησιμοποιείται ο όρος «Νέα Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία».

έτους 1928 συνελθών ο σύλλογος των διδασκόντων εν τω Ελληνικώ Σχολείω Σούρπης και λαβών υπ' όψει την υπ' αριθμ. 27290/5-7-28 διαταγήν του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων "περί διδακτικών βιβλίων" αποφαίνεται: Εισάγει διά το επιόν σχολικόν έτος εκ των εγκεκριμένων βιβλίων τα κάτωθι: Διά την πρώτην τάξιν τα διδακτικά βιβλία: *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Αλ. Σαρή, *Ελληνικά – Χρηστομάθεια*, Κ. Κοσμά, *Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, Β. Φάβη. Διά την Β΄ τάξιν 11 βιβλία: *Ελληνική Χρηστομάθεια*, Κ. Κοσμά, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Αλ. Σαρή. Διά την Γ΄ τάξιν 12 βιβλία: *Ελληνική Χρηστομάθεια*, Κ. Κοσμά, *Ξενοφώντος Ελληνικά και Λουκιανού Ενύπνιον*, Κ. Κοσμά, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Κ. Κοντοπούλου […]».

Το πεδίο επιλογής των διδακτικών βιβλίων για το μάθημα των Νέων Ελληνικών στην περίοδο αυτή (1917 – 1929) είναι αρκετά ευρύ. Τα βιβλία παρουσιάζουν ορισμένα κοινά γνωρίσματα σύμφωνα με τις σχετικές προδιαγραφές. Στην περίπτωσή μας η επιλογή του εγχειριδίου των Αλ. Σαρή και Ν. Κοντοπούλου έγινε μετά από σύγκριση επτά (7) διαφορετικών συγγραφέων.[462]

Πρέπει να προσεχθεί ιδιαιτέρως ότι ο εκπαιδευτικός και λόγιος Αλ. Σαρής ασχολήθηκε με τον Κάλβο, τον οποίο και προτιμά στα εγχειρίδιά του· φυσικά και με τον Σολωμό, του οποίου το έργο κατανοεί σε βάθος. Στο αγώνισμά του για την υποτροφία στο Παρίσι, «[…] Κλείνει με τρόπο διδακτικό, εστιάζοντας στην παιδευτική πλευρά του θέματος και προτρέποντας τους "εις οιασδήποτε βαθμίδος παιδαγωγούντα σχολεία διδάσκοντες" να μελετήσουν και ν' αγαπήσουν τον ποιητήν, συμπλέκοντας τις σολωμικές επιδράσεις στη νεότερη ποίηση με τη

[462] Καταγράφουμε τους αναφερθέντες, στα Πρακτικά, συγγραφείς, που είναι οι εξής: Νικόλαος Κοντόπουλος, καθηγητής του Α΄ εν Πάτραις Γυμνασίου, Νικόλαος Μπέρτος, δ.φ. καθηγητής εν τω προτύπω του Διδασκαλείου της Μέσης Εκπαιδεύσεως, Αλέξανδρος Γ. Σαρής, καθηγητής εν τω Βαρβακείω Λυκείω, Θεοδόσιος Κ. Σπεράντσας, δ.φ., Ιωάννης Σ. Ζερβός, κριτικός λογοτεχνίας και ποιητής και δύο κατεξοχήν λογοτέχνες ανθολόγοι, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου και ο ποιητής Ιωάννης Πολέμης.

διδακτική πράξη και τις επιδράσεις που πρέπει να ασκήσει ο Σολωμός στους καθηγητές και μέσω αυτών στους μαθητές […]».[463]

Ο Σαρής, επειδή λειτουργεί ως δάσκαλος, προβάλλει την επτανησιακή ποίηση και εστιάζεται στους Επτανήσιους ποιητές, διότι με τη θεματική τους και τις αισθητικές τους θέσεις αποτελούν πρότυπα ήθους. Υπήρξε ιδεολόγος ο Σαρής κι αυτό καταδεικνύεται από τη διδακτική και την επιστημονική φιλολογική έποψη των επιλογών του. Στις συλλογές *Ειδύλλια* του Δροσίνη και *Τα μάτια της ψυχής μου* του Παλαμά βρίσκει καταφανείς επιδράσεις του Σολωμού, πράγμα που δεν ισχύει. Αν και οι σολωμικές επιδράσεις δεν προκύπτουν στις εν λόγω συλλογές, αναφαίνεται η κατάρτιση του καθηγητή Σαρή, οι ποιητικές του ανησυχίες και η σημασία των γλωσσικών θέσεων του Σολωμού. Επομένως, οι ανθολόγοι Σαρής και Κοντόπουλος μονοπωλούν το ενδιαφέρον του συλλόγου των διδασκόντων και παρακάμπτουν τους συγγραφείς άλλων εγχειριδίων της σειράς.

γ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ιωάννου Σ. Ζερβού

Στην περίοδο 1917 – 1929 εντάσσεται και το εγχειρίδιο *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ιωάννου Σ. Ζερβού διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως του Γυμνασίου, το οποίο εγκρίθηκε με την υπ' αριθ. 23258/17 Σεπτεμβρίου 1918 απόφαση του Υπουργείου Παιδείας. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ιωάννου Ζερβού, όπως η εγκριτική πράξη υπονοεί, γνώρισαν αρκετές εκδόσεις από το 1919 και μετέπειτα, όλες τυπωμένες στο τυπογραφείο του Ιωάννου Ν. Σιδέρη.[464] Ο Ζερβός ασχολήθηκε και με επιμέλειες βιβλίων, κριτική βιογραφία για τον εκδοτικό οίκο «Ελευθερουδάκη»,[465] καθώς επίσης και με την πρωτογενή

[463] Θεοδόσης Πυλαρινός, «Ο Διονύσιος Σολωμός και η υποτροφία του Κώστα Βάρναλη στο Παρίσι», στον τόμο *Ιόνιος Λόγος*, τ. Β΄, Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 2010, σ. 279.

[464] Αναφέρουμε ότι ήλθαν σε γνώση μας δύο εκδόσεις των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* του Ιωάννου Ζερβού, του 1920 και του 1923.

[465] Συγκεκριμένα, στη *Φόνισσα* του Αλ. Παπαδιαμάντη εκδοθείσα από τον «Ελευθερουδάκη» ανέλαβε την κριτική βιογραφία του συγγραφέα. Το βιβλίο ανήκει στη σειρά «Γράμματα – Επιστήμαι – Τέχναι» και φέρει αριθμό 1.

λογοτεχνική δημιουργία γράφοντας μυθιστόρημα. Στα 1889 από την τυπογραφία Ν. Πετσάλη στην Κέρκυρα συναντάμε το έργο του *Κοινωνικαί εικόνες, Οι κακούργοι*, πρωτότυπος Μυθιστορία.[466] Ο Ιωάννης Ζερβός ως κριτικός είχε έντονη παρουσία στα λογοτεχνικά πράγματα της εποχής του [467] και υπήρξε μέλος της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρίας από το 1938.[468]

Η κριτική του Κ. Ουράνη μάς υποψιάζει ότι ο Ζερβός ως προς τις ποιητικές του προτιμήσεις έχει εμμονές, διαβαθμίζοντας τους ποιητές σε μείζονες και ελάσσονες και οι θέσεις του για την ποίηση είναι αιρετικές και ακραίες, όπως μαρτυρεί η διαφωνία του με τον Κ. Ουράνη στα 1933.[469]

Ο Ιωάννης Ζερβός προσπάθησε στα 1939 «[…] να κωδικοποιήσει και να εμπλουτίσει τα γνωρίσματα της ποιητικής Επτανησιακής Σχολής, κυρίως εκείνα

---

[466] Ιω. Σ. Ζερβού, *Κοινωνικαί εικόνες, Οι κακούργοι*, πρωτότυπος Μυθιστορία, Τύποις Ν. Πετσάλη, Εν Κερκύρα 1889. Επίσης έργα του Ιωάννη Ζερβού αναφέρουμε τα εξής:
Ζερβός Ιωάννης, *Ιστορία της Ιδέας (Γαβατάμας Αστάρης),* Γ. Φέξης, Εν Αθήναις 1911.
Ζερβός Ιωάννης*, Ιστορία του Σερβοτουρκικού πολέμου 1912 – 1913,* Γ. Φέξης, Αθήναι 1915.
Ζερβός Γιάννης, *Ο ποιητής Γ. Ζερβός*, τιμητικό τεύχος, Τυπογραφείο Γ. Καλέργη, Αθήναι 1930, (σ. 1 – 34).
Ο Ιωάννης Ζερβός έγραψε πλην των άλλων και μετάφραση στο έργο του Αριστοτέλους, *Αθηναίων Πολιτεία*, τόμος Α΄. Στη Βιβλιοθήκη Φέξη, στη σειρά Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων συναντάμε του Πλάτωνος τον *Μενέξενο* σε μετάφραση Ιωάννου Ζερβού (εκδοτικός οίκος Γεωργίου Φέξη, Αθήναι 1911).

[467] Ο Γ.Π. Σαββίδης παραδίδει βιογραφική αναφορά για τον Ιωάννη Ζερβό (1875 – 1944), «τον αδίκως σήμερα λησμονημένο διευθυντή της θρυλικής "Βιβλιοθήκης Φέξη" και τάχα φιλόσοφο – λογοτέχνη», όπως ειρωνικά αναφέρει. Βλ. Γ.Π. Σαββίδης, *Τράπεζα πνευματική*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1994, σ. 196.

[468] Προκύπτει από το Πρωτόκολλο απογραφής αρχειακού υλικού της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρίας, αριθ. 4 (1833 – 20..).

[469] «[…] Στη "Φωνή του Βιβλίου" του Δημητράκου ο κ. Ζερβός μιλώντας για το 3-4 φύλλο του περιοδικού "Κύκλος", βρίσκει πως το ν' αφιερωθούν "εβδομήντα σχεδόν σελίδες μεγάλου ογδόου" για τον Καβάφη αποτελεί ένδειξη "καβαφομανίας" και είναι σύμπτωμα "ηθικοαισθητικής νοσηρότητας" που, επειδή μπορεί να γίνει "κολλητική", χρειάζεται "απολύμανση". […]». Οι απόψεις του Ζερβού για την ποίηση, εξ αφορμής της ερμηνείας που δίνει ο Ζερβός σε ποίημα του Καβάφη, σχολιάζονται από τον Ουράνη, ο οποίος τον ψέγει, διότι «[…] δεν παραδέχεται για ποιητή τον καλό του γνώριμο Καβάφη, αλλά θαυμάζει το φίλο του κ. Ζ. Παπαντωνίου […]». Βλ. Κ. Ουράνη, *Δικοί μας και ξένοι*, τ. Β΄, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ι.Δ. Κολλάρος, Αθήνα χ.χ., σ. 142 – 143.

που τη διακρίνουν από την αθηναϊκή ποίηση του 19ου αιώνα […]»,[470]γεγονός που δείχνει το ενδιαφέρον του για την επτανησιακή παράδοση. Η ύλη των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* του είναι αποφορτισμένη από το εθνικοπατριωτικό ύφος. Ωστόσο, δεν αγνοεί τα αντιπροσωπευτικά και καθιερωμένα τεμάχια κειμενικών επιλογών άλλων συναδέλφων του και τα συμπεριλαμβάνει στην ύλη του. Ανθολογεί αρκετούς Επτανήσιους ποιητές και λόγω της καταγωγής του. Αρχίζει την επτανησιακή συλλογή του με τον Γ. Μαρκορά με το ποίημα η «Καλοκαιρινή Βραδιά» στη σ. 85. Προχωρεί με το κείμενο «Η άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως» του Σπ. Ζαμπέλη, όπως τον ονομάζει, στη σ. 92 και συνεχίζει με τη «Φυγή», σ. 101 – 103 του Αρ. Βαλαωρίτη και τον «Αστραπόγιαννη (sic)», σ. 103 – 104 του Αρ. Βαλαωρίτη. Θα περιλάβει στη συλλογή του και τον Διονύσιο Σολωμό, με δεκαπέντε (15) στροφές από τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν», σ. 108 – 111. Τηρώντας τους τύπους, στα ηρωικά του θα ανθολογήσει το εθνικό ποίημα του Αρ. Βαλαωρίτη «Ευαγγελισμός – Ελληνισμός», σ. 117 – 118 και θα κλείσει τη συλλογή του από Επτανησίους με το ποίημα του Ανδρέα Λασκαράτου «Η μοναξιά του κάμπου», σ. 181 – 182. Έξι ποιήματα και ένα πεζό Επτανησίων περιέχονται στη συλλογή του, που περατούται σε 192 σελίδες με τις βιογραφίες.

Ο Ιωάννης Σ. Ζερβός στα 1920 είναι ο πρώτος ανθολόγος που επιλέγει τον Ανδρ. Λασκαράτο ως ποιητή. Ο Ανδρέας Λασκαράτος εκπροσωπεί το σατιρικό πνεύμα στην Επτάνησο και περισσότερο θεωρείται σατιρικός, που έχει σκοπό το «πιάσιμο των στραβών και των κακώς εχόντων», παρά ποιητής μιας ευρύτερης θεματικής. Ο ανθολόγος Ζαχαρίας Παπαντωνίου πιστεύει ότι η Αθηναϊκή Σχολή σε αυτό το σημείο υστερεί, στην έλλειψη του θυμού, στοιχείο απαραίτητο για να ευδοκιμήσει η σάτιρα, ενώ ο Λασκαράτος το διαθέτει.[471] Το παράδοξο όμως είναι

---

[470] Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι…*, ό.π., σ. 44-45. Ο Γρ. Ξενόπουλος διαφώνησε με τον Ζερβό αντιτείνοντας ότι η ποίηση των Επτανησίων είναι πολύτροπη, ποικίλη και δεν επιτρέπει τον εντοπισμό κοινών γνωρισμάτων σε όλους τους ποιητές.

[471] Ζαχαρίας Παπαντωνίου, *Σχεδιάσματα*, εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα 2011, σ. 95.

πως ο Ζερβός επιλέγει το ποίημα «Η μοναξιά του κάμπου» γραμμένο το 1854,[472] το οποίο δεν αντιπροσωπεύει τον ποιητικό σατιρικό χαρακτήρα του Ανδρ. Λασκαράτου. Ίσως και να αδικεί την κεφαλληνιακή σατιρική σύλληψη ποιημάτων το παρόν κείμενο. Ο Θ. Πυλαρινός, σκιαγραφώντας τον Λασκαράτο, τον θεωρεί αιρετική περίπτωση ανθρώπου, τραγικά συνεπή στις ιδέες του. Παρά ταύτα τον κατατάσσει στους πιο σημαντικούς νεοέλληνες σατιριστές ως έναν ειλικρινή ανθρωπιστή.[473]

Το ποίημα συντίθεται από έξι στροφές και έναν στίχο φτωχικής λυρικής έξαρσης και απροσδιόριστου συναισθήματος χωρίς να ανταποκρίνεται επαρκώς στον τίτλο του. Η γλωσσική προτίμηση του Σαρή στη δημοτική τον κατηύθυνε στη διατήρηση αυτού του «ποιηματίου» στην ύλη των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* του. Αν και θεράπων της καθαρεύουσας ο Λασκαράτος, μιας «ιδιωματικής» καθαρεύουσας, αποδεικνύεται εν τέλει ότι προωθεί τη δημοτική. Ας σημειωθεί ότι κατά τη μαρτυρία του Ζ. Παπαντωνίου «[…] Εκείνος που θέλει να δείξη τις δυνατότητες της δημοτικής θα διδάξη πεζό και έμμετρο Λασκαράτο […]».[474] Το ποίημα «Η μοναξιά του κάμπου» δεν αποτελεί σήμα κατατεθέν του Κεφαλονίτη Ανδρέα Λασκαράτου. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του είναι ότι αναδεικνύει τα συναισθήματα του ποιητή συνδυασμένα με την αγάπη στη φύση και η γραφή του στο επτανησιακό ιδίωμα, στη δημοτική. Είναι φυσιολατρικό και

---

[472] Παραθέτουμε το ποίημα «Η μοναξιά του κάμπου»:
Όντας είμαι στον κάμπο μοναχός μου / Έχω μια συντροφιά της ορεξιάς μου / συντροφιά την καλύτερη του κόσμου / έχω την συντροφούλα της καρδιάς μου: / Καρδούλα μου πιστή συντρόφισσά μου / που δε δίνει υποψίες της φαντασιάς μου. / Που δε χολοταράζει τάντερά μου / και πούναι όλη για με, κι όλη δική μου / δική μου, σα μπορεί νάναι η καρδιά μου / Πόσες φορές κι εκείνη κλαίει μαζί μου / με πίκρα αληθινή το ριζικό μου! / Μα εκείνη η πίκρα ειν' ευχαρίστησή μου. / Κι ευθύς παρηγοριώμαι ανάμεσά μου / Ρίχνω το βλέμμα γύρου εις τις δουλειές μου / κι εδώ βλέπω ένα φύτεμα δικό μου, / Τον κόπο μου, τες έγνοιες κι ιδρώτες / Πιάνω τότες τα σχέδιά μου, και, ω θεέ / οπόσες είναι οι ευχαρίστησές μου! / Και λέω στη χώρα να μην πάω ποτέ μου…

[473] Βλ. Θεοδόσης Πυλαρινός, «Ανδρέας Λασκαράτος (1811 – 1901), Εκατό χρόνια από το θάνατό του», *Δημοσιεύματα Εταιρείας Κερκυραϊκών Σπουδών*, Κέρκυρα 2002, σ. 24.

[474] Ζαχαρίας Παπαντωνίου, *Σχεδιάσματα*, ό.π., σ. 91.

ηθοδιδακτικό ποίημα, διαφορετικό από τον σατιρικό χαρακτήρα των ποιημάτων του Ανδρ. Λασκαράτου. Δι΄ αυτού επιτυγχάνει ο ανθολόγος Ι. Ζερβός την ουσιαστική γνωριμία των μαθητών με τον φυσικό και κοινωνικό χώρο «του κάμπου» σε αντίθεση με «τη χώρα». Αποτελεί προδρομικό οικολογικό ποίημα σε ελεύθερο στίχο στα σχολικά εγχειρίδια της λογοτεχνίας.

δ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Νικολάου Μπέρτου της τέταρτης σειράς (1917 – 1929)

Στη δημιουργική προσπάθεια των ανθολόγων της τέταρτης σειράς εγγράφονται αρκετά εγχειρίδια νεοελληνικής λογοτεχνίας από διάφορους ανθολόγους. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο μπορούσε να εγκρίνει απεριόριστο αριθμό βιβλίων κατά μάθημα και κατά τάξη. Οι περιορισμοί όμως που έθετε κατά την έγκριση των βιβλίων ήταν λογικοί και επαναστατικοί κάπως στα «καθιερωμένα». Έτσι τα βιβλία έπρεπε να μην περιέχουν «ανάρμοστον τι» προς τα χρηστά ήθη, το οποίο να προσβάλλει την πατρίδα και τη θρησκεία και να έχουν τηρήσει τις αρχές που επικρατούν για τη μεθοδική συγγραφή κάθε βιβλίου. Η ύλη τους πρέπει να καθορίζεται από το επίσημο πρόγραμμα και να φέρουν τη σφραγίδα της αληθινής επιστημονικότητας ως προς το ύφος και τη γλώσσα, ώστε να είναι κατανοητά και προσιτά στους μαθητές.

Οι συγγραφείς ή οι εκδότες μπορούσαν να υποβάλλουν τα εγχειρίδιά τους στο Υπουργείο Παιδείας, όχι σε συγκεκριμένες προθεσμίες, αλλά οποτεδήποτε, και το Υπουργείο μέσα σε τέσσερις μήνες το αργότερο απέρριπτε ή ενέκρινε τα υποβληθέντα βιβλία μέσω του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου.[475] Το σχετικό νομοσχέδιο στα 1927 όριζε ότι τα αναθεωρημένα και εγκεκριμένα βιβλία ήταν περιορισμένα σε αριθμό, δύο (2) ή τέσσερα (4) το πολύ για κάθε τάξη. Ο

[475] Β. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση (ιστορική θεώρηση 1833 – 1967),* τ. Α΄, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 328.

Μιχάλης Παπαμαύρος προτείνει για τη μέση παιδεία ότι τα δύο (2) βιβλία για την κάθε τάξη είναι αρκετά: «[...] γιατί εκεί και οι μαθητές είναι λίγοι και τα βιβλία δε μπορούν να αλλάζουν εύκολα στα χέρια των παιδιών [...]».[476] Το 1927 το υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε να υποβάλει σε αναθεώρηση τα εγκεκριμένα αναγνωστικά βιβλία· ο Μιχάλης Παπαμαύρος αναφέρει ότι «[...] Οι κριτικές επιτροπές πέρασαν αναγνωστικά που δε θα 'χαναν και τίποτα τα Ελληνόπουλα αν δεν τα διάβαζαν. Άλλα πάλι είναι καθαρά σωβινιστικά βιβλία, και ενώ τα γράφουν προοδευτικοί άνθρωποι, τα εγχειρίδια είναι συντηρητικών ιδεών. [...]».[477]

Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ν. Μπέρτου [478] για τους μαθητές της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών σχολείων ο ανθολόγος άντλησε «αιθέρια» ύλη την οποία και εισήγαγε στο σύγχρονό του κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον. Ανθολογεί κατ' εξακολούθηση Επτανήσιους και τα κληρονομημένα εθνικά γνωρίσματα παίρνουν μορφή προσωπική, καθώς ο ανθολόγος τοποθετεί πεζό και ποιητικό κείμενο Επτανήσιου, αρκεί να υπηρετήσει την εθνική ιδέα, την οποία ο ίδιος πιστεύει, δηλαδή τον άξονα γύρω από το '21.[479]

Διαπιστώνουμε ότι η ελληνολατρεία του Μπέρτου είναι εμφανής από την πρώτη καταχώρισή του στον πίνακα περιεχομένων. Αρχίζει με το ποίημα

---

[476] Μιχάλης Παπαμαύρος, «Τα αναγνωστικά βιβλία», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 12, 1 Δεκεμβρίου 1927, σ. 618.

[477] Η κριτική του Μ. Παπαμαύρου για τα αναγνωστικά συμποσούται στη θέση: «[...] Προσπαθούν να εμβάλουν τόσο σωβινισμό στα εθνικά συναισθήματα των παιδιών και τόσο φανατισμό στις θρησκευτικές τους αντιλήψεις. Και να σκεφτεί κανένας πως τα βιβλία αυτά γράφτηκαν από ανθρώπους που ανήκουν στο Δ. Συμβούλιο του σημερινού εκπαιδευτικού ομίλου. [...] Άλλα διαλαλούν στον Εκπ. Όμιλο και ολωσδιόλου τα αντίθετα γράφουν στα βιβλία τους [...]». Βλ. Μιχάλης Παπαμαύρος, «Τα αναγνωστικά βιβλία», *ό.π.,* σ. 617.

[478] Στην τέταρτη αυτή σειρά των εγχειριδίων εντάσσεται και ο Νικ. Μπέρτος του οποίου τα βιβλία εγκρίθηκαν και στα έτη 1913 – 1917. Έτσι, στα 1919 έχουμε δεύτερη έκδοση των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* του Νικ. Ιω. Μπέρτου, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», εκδ. Ι.Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1919.

[479] Νικολάου Ιω. Μπέρτου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, έκδοσις δευτέρα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1919.

«Πατρίς» του Δ. Βικέλα και ενισχύεται ο πατριωτικός τόνος με τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν», που τον τοποθετεί στη θέση 43 του πίνακά του, ο οποίος κλείνει σε 131 σελίδες. Έτσι, ο Ν. Μπέρτος περιλαμβάνει το ποίημα «Η προς την πατρίδα αγάπη μου» του Αρ. Βαλαωρίτη, το κείμενο «Σαμουήλ» από τον Αρ. Βαλαωρίτη. Η «Δέησις» του Αρ. Βαλαωρίτη, «Ο Κίτσος και το γεράκι» (ποίημα) από τον Αρ. Βαλαωρίτη, σ. 31, η «Εικοστή Πέμπτη Μαρτίου» ποίημα από τον Αρ. Βαλαωρίτη, σ. 33, το πεζό «Ο Κανάρης» και ο «Κανάρης», ποίημα, πάλι του Αρ. Βαλαωρίτη. Η προσωπικότητα και ο θάνατος του Κανάρη κίνησε την ποιητική έμπνευση αρκετών ποιητών. Κατά το Βαλαωρίτη «[...] εν τω προσώπω του Κανάρη ήστραπτεν ακόμη ζώσα η λάμψις του Ιερού αγώνος και η συμπάθεια των ποιητών υπέρ του Κανάρη. Ίσως εις την προτίμησιν ταύτην συνέτεινεν όχι ολίγον και η αρμονία του ονόματός του… […]».[480]

Ξεχωρίζουν τρεις παρουσίες Επτανησίων ακόμα, του Γ. Μαρκορά με το ποίημα «Η Μάνα», σ. 61, του Δ. Σολωμού με τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν», σ. 92 και του Γρ. Ξενόπουλου με το πεζό «Ο Ναός του Ολυμπίου Διός και αι Αθήναι του Αδριανού» στη σ. 78. Το ’21 γίνεται πηγή έμπνευσης για τους ποιητές. Ο «αθάνατος υιός της Ζακύνθου», όπως ονομάζει το Σολωμό ο Ζαλοκώστας, κατόρθωσε να μας παραστήσει στη γλώσσα του λαού την τραγωδία του Μεσολογγίου. Το παράδοξο είναι ότι, ενώ η Αθήνα είχε αποδεχθεί τον Σολωμό και τα αναγνωστικά σταχυολογούν πρώιμα ποιήματά του και τον «Ύμνο», οι «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι» του και τα άλλα αριστουργήματα καθυστερούν να ενταχθούν στα αναγνωστικά. Οι ανθολόγοι που τον επιλέγουν αναπτύσσουν έναν ηρωισμό απέναντι στην «τραχύτητα» των λογίων και λοιπών πολιτικών, οι οποίοι «περιφέρονται» μακριά από το Σολωμό. Διότι ο Σολωμός διαπαιδαγωγεί και αυτό δεν το είχαν αντιληφθεί.

Τα βιβλία του Μπέρτου καλύπτουν τις περιόδους 1913 – 1917 και 1917 – 1929 και εντάσσονται στην τρίτη και τέταρτη σειρά εγχειριδίων αντίστοιχα.

[480] Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Βίος, Επιστολές…,* ό.π., σ. 315.

Συνεπώς, μετά τη γλωσσική μεταρρύθμιση του 1917 εξακολουθούν να παραμένουν, παρά τις αρνητικές κρίσεις της Επιτροπείας και να μορφώνουν τη νεολαία προβάλλοντας τον ελληνικό χαρακτήρα και την ηθική διάσταση του ανθρώπου.

ε. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ιωάννου Πολέμη

Ο Ι. Πολέμης υιοθετεί παλαιότερες προτάσεις ανθολόγων, επανέρχεται κυρίως στο εγχειρίδιο των Δροσίνη και Κασδόνη. Επιλέγει ποιήματα ελληνοπρεπή και πεζά σε μικτή γλώσσα. Η λογοτεχνική δημιουργία του Βαλαωρίτη, ο οποίος στα πεζά του χρησιμοποιεί την απλή καθαρεύουσα και στα ποιήματα τη δημοτική, καλύπτει και την ιδεολογία και την αισθητική του.[481] Έτσι, ενώ οι Επτανήσιοι ποιητές με θέματα ηρωικά λιγοστεύουν, ο συγγραφέας δεν τους αρνείται, αφού αρχίζει το εγχειρίδιό του με πεζό κείμενο Επτανησίου, του Χαραλάμπους Αννίνου «Αι αισθήσεις»,[482] σ. 64, κείμενο το οποίο κανονικά θα έπρεπε να είχε αποσυρθεί από τα εγχειρίδια, κατά την κρίση της επιτροπείας του 1915 επειδή «[…]Το τεμάχιον διά το κωμικόν αυτού ύφος είνε ακατάλληλον προς διδασκαλίαν […] και η προσωποποίησις των αισθήσεων αρμόζει εις πολύ μικρούς παίδας […]».[483]Το κείμενο όμως αυτό επιστρέφει και δημιουργεί περιβάλλον που πλαισιώνει τα ποιητικά κείμενα του αναγνωστικού.

Η επτανησιακή παρουσία δηλώνεται με του Αρ. Βαλαωρίτη πεζό και ποιητικό τεμάχιο «Ο Κατσαντώνης», σ. 51, 53. Το πνεύμα του αγώνα κλείνει το εγχειρίδιό του με τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν» του Δ. Σολωμού, στη σελίδα 1. Το

---

[481] Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919.

[482] Ο πίνακας περιεχομένων του Ν. Μπέρτου, που είναι κατ' αλφαβητική σειρά του επιθέτου του συγγραφέα, αρχίζει με τον Χαράλαμπο Άννινο και εξής.

[483] ΦΕΚ 56/6 Μαρτίου 1915, σ. 173.

απόσπασμα του Ύμνου είναι αρκετά μεγάλο, περιλαμβάνει την «Πολιορκία του Μεσολογγίου» ως το τέλος. Έτσι όπως προσαρτά τον Δ. Σολωμό στο εγχειρίδιό του, δείχνει ότι με αυτόν αρχίζει και σε αυτόν τελειώνει η επιμονή στην εθνική μας παράδοση. Στους δέκα (10) ποιητές που ανθολογεί ο Ι. Πολέμης οι δύο (2) είναι Επτανήσιοι· φαίνεται να ευθυγραμμίζεται με τον Μπέρτο στην αξιοποίηση της σολωμικής ποίησης ακολουθώντας την καλή αρχή εκείνου. Έπονται στην ίδια σειρά τα εγχειρίδια του Ιωάννη Πολέμη με απόφαση αρ. πρωτ. έγκρισης 13075/7 Μαΐου 1919, τόμος Δ΄ για την Α΄ τάξη και υπογράφει ο υπουργός Δημ. Δίγκας.[484]

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ιω. Πολέμη[485] για τους μαθητές της Β΄ τάξης των Ελληνικών σχολείων εγκρίθηκαν με απόφαση του Υπουργείου με αριθμό εγκρίσεως 498/28-12-1921 και η ύλη τους είναι η ίδια με τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του 1919 για τους μαθητές της Α΄ τάξης των τετραταξίων Γυμνασίων. Από τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του μαθητού της Α΄ τάξεως του Β΄ Γυμνασίου Χανίων Παύλου Γ. Κριαρά (1924 – 1925) έχουμε αντλήσει διδαχθείσα ύλη, η οποία καταδεικνύει ότι η οπτική των καθηγητών της Μέσης εκπαίδευσης της εποχής και ο πληροφοριακός τους οπλισμός άρχιζε με τα επαναστατικά ιδεώδη του ’21 και εκεί εξαντλούνταν η λογοτεχνικότητα και τα ελληνικά θέματα. Παρατηρούμε ότι ο Δ. Σολωμός και η επτανησιακή παράδοση βρίσκονται ακόμη πολύ μακριά από τη διδασκαλία στις σχολικές αίθουσες, για να αποτελέσουν τη νέα διάσταση του ελληνισμού.

---

[484] Η εγκριτική πράξη έχει ως εξής: «Ανακοινούμεν υμίν ότι δι’ ημετέρας αποφάσεως τη 3η του λήξαντος μηνός εκδοθείσης και τη 19η του αυτού δημοσιευθείσης εν τω υπ’ αριθ. 26 φύλλω της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως ενεκρίθη από του προσεχούς σχολικού έτους 1919 – 1920 και εφεξής το προς κρίσιν υποβληθέν εν χειρογράφω υμέτερον βιβλίον “Νεοελληνικά Αναγνώσματα”, τόμος Δ΄ διά την Α΄ τάξιν των τετραταξίων γυμνασίων και την αντίστοιχων τάξιν των λοιπών σχολείων της μέσης εκπαιδεύσεως, μετά της υποχρεώσεως όπως προ της εκτυπώσεως του βιβλίου τούτου συμμορφωθήτε προς τας εν ταις οικείαις εκθέσεσι του εκπαιδευτικού συμβουλίου περιλαμβανομένας υποδείξεις».

[485] Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών σχολείων, εκδ. Βιβλιοπωλείο Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919. Έχουμε συναντήσει και έκδοση του 1921.

Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ιωάννου Πολέμη για την Α΄ τάξη των Ελληνικών Σχολείων,[486] Αθήναι 1919 συμπεριλαμβάνονται από Επτανήσιους ποιητές οι Γ. Μαρκοράς με το ποίημα «Εργασία», που εκφράζει τη βιοθεωρία και τη φιλοσοφία του ποιητή, Αρ. Βαλαωρίτης με το ποίημα «Ο Καλογιάννος», Δ. Σολωμός με τη «Γαλήνη» και τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν» και ο Ανδρέας Λασκαράτος με το «Τζίτζικας και Γρύλος».

Η αναφορά σε Επτανησίους ποιητές στο αναγνωστικό του Ι. Πολέμη για τη Β΄ τάξη των Ελληνικών Σχολείων εστιάζεται μόνο στο Δ. Σολωμό και συγκεκριμένα στο ποίημα «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» και σε κανένα άλλο ποιητή. «[…] Με έντονα ρυθμική γλώσσα και ταχύτατη διαδοχή επικών και υποβλητικών λυρικών εικόνων όπου εν είδει κυκλικής φοράς συμφύρονται γεγονότα δόξας, τραγικά, αλλά και περιγραφές τοπίων υπερβατικού, φυσικού κάλλους, η σύνθεση του *Ύμνου* παρουσιάζει εκτός των άλλων ένα βασικό μοτίβο της σολωμικής "φιλοσοφίας": την συγκρουσιακή κίνηση των αντιθέτων εννοιών. Πρόκειται για μοτίβο που προέρχεται από τη σπουδή του ποιητή στο σχολείο του ιταλικού ρομαντισμού, αλλά και από την επιθυμία του να υπάρχει πάντοτε ένα ηθικό διακύβευμα στα ποιήματα και στα πεζά του. Αντίθεση των παθών με το πνεύμα, της λογικής με την ψυχή, του ιερού με το ανίερο, της αθωότητας με το δαιμονικό […]».[487]

Η ύλη του Ι. Πολέμη στην Γ΄ τάξη των Ελληνικών Σχολείων ποικίλλει με την εγγραφή περισσότερων ποιημάτων του Δ. Σολωμού, όπως «Η Ψυχούλα», «Προς τον κ. Γεώργιον δε Ρώσση» και, φυσικά, τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν».

---

[486] Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919.
Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως και της Α΄ τάξεως των αστικών σχολείων των Θηλέων, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919.

[487] *Διονύσιος Σολωμός, Ύμνος εις την Ελευθερίαν και οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι*, Εισαγωγή Αλέξης Ζήρας, εκδ. *εφημ. Το Βήμα*, Αθήνα 2014, σ. 17.

Συμμετέχει στη συλλογή του εγχειριδίου της Γ΄ τάξης απαραίτητα και ο Αρ. Βαλαωρίτης, εθνικής προοπτικής ποιητής, με τα ποιήματα «Ο Βράχος και το κύμα» και «Ο Κίτσος και το γεράκι». Συμπεριλαμβάνει και τον Ιούλιο Τυπάλδο με το ποίημα «Το λείψανον του Πατριάρχου Γρηγορίου», ομόθεμο ποίημα με το γνωστό του Αρ. Βαλαωρίτη.

Ο Πολέμης εξέδωσε στα 1910 *Ανθολογία της νεωτέρας ελληνικής ποιήσεως,* η οποία διαφέρει στην κατάταξη της ύλης από παρόμοιες, διότι καθορίζει τη σειρά της ανθολόγησης των ποιητών, ώστε να διαφαίνονται οι διάφορες φάσεις της νεότερης ελληνικής ποίησης και η εξέλιξή της [488] . Συμπεριλαμβάνει Επτανήσιους ποιητές σε ικανό αριθμό (έντεκα), και από τους γνωστούς πολυανθολογημένους και από εκείνους που είχαν δεύτερη την ιδιότητα του ποιητή. Για παράδειγμα, τον Χαράλαμπο Άννινο, τον Σπυρίδωνα Λάμπρο, τον Ιωάννη Ζερβό και τον Μαρίνο Σιγούρο. Ο ίδιος όμως τηρώντας την παράδοση των Δροσίνη και Κασδόνη στα αναγνωστικά, επιλέγει από τον Σολωμό έργο της πρώιμης περιόδου του, επίγραμμα και τον Ύμνο. Η παρουσία του ως ανθολόγου καθορίστηκε κυρίως από την αισθητική του Νικολάου Πολίτη.

[488] Ιωάννου Πολέμη, *Ανθολογία της νεωτέρας ελληνικής ποιήσεως*, εκδ. Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία 1910, ανατύπωση Δαμιανός – Δωδώνη 1998, σ. 6.

στ. Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα του Ζαχαρία Παπαντωνίου

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ζαχαρία Παπαντωνίου [489] περιέχουν, κείμενα ευχάριστα και κοντά στην αντιληπτικότητα των μαθητών και αποτελούν προοδευτικά ένα βελτιωμένο εγχειρίδιο σε σχέση με τα προηγούμενα της σειράς. Η τάση του ανθολόγου, όπως φαίνεται, ήταν να απομακρυνθεί από τη συγκεκριμένη πτυχή της ιστορίας μας του ’21, την οποία είχαν ως άξονα τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ν. Μπέρτου. Εξάλλου, ο Ζαχ. Παπαντωνίου μάς έδωσε με συναίσθηση ευθύνης τέσσερις συλλογές σε διάστημα πάνω από τριάντα χρόνια με κέντρο την παιδική ποίηση.

Οι λογοτέχνες της εποχής πιστεύουν πως ο ελληνισμός δρα ως μια αυτόνομη ιστορική παρουσία και επιβιώνει ερήμην των Ελλήνων. Για τον Ι.Μ. Παναγιωτόπουλο «είναι περισσότερο μια πνευματική παρά μια υλική παρουσία αυτό που αναγκάζει τους Έλληνες να κάνουν το χρέος τους στις βαρυχειμωνιές της ιστορίας». Η ελληνικότητα, όπως την αντιλαμβάνεται ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος και απηχεί απόψεις όχι μόνο υποκειμενικές, αλλά και συλλογικές των λογοτεχνών της εποχής του, αποδίδεται με τη φράση «[…] Αυτός ο ελληνισμός, που δεν έχει καμιά σχέση με τις εθνικοφροσύνες και τους πατριωτισμούς των αποβρασμάτων της ελληνικής γης, είναι και τώρα και πάντα η

[489] Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τόμος Α΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου της Παιδείας διά την Α΄ τάξιν των Ελληνικών σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, έκδοσις δευτέρα, εκδοτικός οίκος Ν. Τζάκα και Σ. Δελαγραμμάτικα, Αθήναι 1924.
Ζαχαρίας Λ. Παπαντωνίου (1877 – 1940): Ως δημοσιογράφος εργάστηκε σε διάφορες εφημερίδες της εποχής. «Πέρασε, τέλος, στην εφημερίδα, δηλαδή στην “Ακρόπολη” του Γαβριηλίδη. Η “Ακρόπολη” είταν η μεγάλη σχολή της νεοελληνικής δημοσιογραφίας. Ύστερ’ από την “Ακρόπολη” ήρθε η “Εφημερίς των συζητήσεων” του Δεληγεώργη, απομίμηση της παρισινής “Journal des debats”, το “Σκριπ” του Κουσουλάκου, το “Εμπρός” του Καλαποθάκη, του επιλεγόμενου “Μακεδονικού”, οι “Καιροί” του Κανελλίδη, ήρθε ο πόλεμος του Ενενήντα εφτά, το πρώτο βιβλίο του Παπαντωνίου, καρπός του πολέμου, τα “Πολεμικά τραγούδια” […] Από τα “Πολεμικά τραγούδια” του 1898 ίσαμε τα “Ψηλά Βουνά” πέρασαν είκοσι χρόνια σιωπής». Βλ. Εισαγωγή Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου στα *Διηγήματα* του Ζ.Λ. Παπαντωνίου, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι.Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε., Αθήνα χ.χ., σ. 7, 9.

ύστατη ελπίδα και η μεγάλη παρηγοριά […]».[490] Η περιρρέουσα ατμόσφαιρα του ’21 μεταφέρεται στο παρόν για τους λογοτέχνες. Έτσι, οι αναφορές στην περίοδο της Τουρκοκρατίας και του ’21 ενισχύουν το πατριωτικό αίσθημα στα σχολικά εγχειρίδια και της τέταρτης σειράς με έμφαση στο Ν. Μπέρτο, ακόμα και στον Αλ. Γ. Σαρή. Υπάρχει διαφορά στα αναγνωστικά του Παπαντωνίου από τα πρώτα εγχειρίδια, τα οποία υπαγορεύτηκαν από τον ιδεολογικό προσανατολισμό στο ένδοξο ιστορικό παρελθόν, όπως ο Νικόλαος Πολίτης σχεδίασε τη στοχοθεσία για το πρώτο σχολικό εγχειρίδιο των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη. Ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος επισημαίνει για την ενασχόληση του Ζαχ .Παπαντωνίου με την παιδική λογοτεχνία ότι «Ύστερ΄ από τον Γεώργιο Βιζυηνό, ύστερ΄ από τον Αλέξανδρο Πάλλη, τραγούδια άλλα παιδιάτικα δεν πήραν τέτοια κορυφαία θέση στην κοινή συνείδηση». [491]

Ο Παπαντωνίου, συνεπώς, ως ανθολόγος της εποχής του δεν αποβάλλει τον εθνικό και ηθικό χαρακτήρα από το αναγνωστικό του, παρά μόνο χρησιμοποιεί ό,τι καλό και «υγιές» κείμενο μπορεί να ωφελήσει τους μαθητές. Πρώτιστα ανθολογεί κείμενα δικά του, τέσσερα ποιήματα, ανθολογεί τον Γ. Δροσίνη και άλλους σύγχρονους ποιητές και αγνοεί τους Επτανησίους ποιητές. [492] Από Επτανησίους θυμάται μόνο τον Γρ. Ξενόπουλο με το πεζογράφημά του «Ο

---

[490] Βλ. Κωνσταντίνα Χρυσικοπούλου, *Ιστορία και Μυθιστορία στο αφηγηματικό έργο του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου,* Διδακτορική διατριβή, Κέρκυρα 2010, σ. 155.

[491] Συναντάμε την αξιόλογη παρατήρηση για τους λογοτέχνες δημιουργούς, που εμφανίζονται ως ανθολόγοι, σαν την περίπτωση Ζ. Παπαντωνίου στην εισαγωγή που έγραψε ο Παναγιωτόπουλος για τα *Διηγήματα* του Ζ. Παπαντωνίου, στις εκδόσεις της «Εστίας», σ. 12, 13.

[492] «[…] Ο ποιητής Παπαντωνίου έχει υποτιμηθεί. Και τούτη την υποτίμηση την ένιωθε κι ο ίδιος κατάψυχα και είταν πολύ πικραμένος. Έχω παρατηρήσει, πως οι πεζογράφοι που έγραψαν κάποτε στίχους ή που εξακολούθησαν, παράλληλα προς την άλλη τους παραγωγή, να γράφουν στίχους, αισθάνονται πολλή συγκίνηση, αν θυμηθείς την ποίησή τους, ακόμη κι αν χρειαστεί να παραμερίσεις γενναιότερα κατορθώματά τους στην περιοχή της πεζογραφίας […]», σύμφωνα με τον Ι.Μ. Παναγιωτόπουλο. Βλ. Ζαχαρία Λ. Παπαντωνίου, *Διηγήματα*, εισαγωγή Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα χ.χ., σ. 15, 20.

πλούτος και η ευτυχία», το οποίο κρίθηκε αργότερα να συμπεριληφθεί σε αναγνωστικά του Δημοτικού.[493]

Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ζαχαρία Παπαντωνίου, τόμος Β΄, διά την Β΄ τάξιν των Ελληνικών σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων,[494] υπάρχει ελαχιστότατη ύλη για τους Επτανησίους ποιητές. Μόνον ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» του Δ. Σολωμού στη σ. 3. Βέβαια, ανθολογεί ο Ζ. Παπαντωνίου 77 στροφές που σημαίνει ότι αφιερώνει δεκαπέντε (15) σελίδες, αρκετό δηλαδή πνευματικό χώρο, έστω με ένα μόνο ποίημα που αφιερώνει στην επτανησιακή δημιουργία. Με αυτό τον τρόπο αντιλαμβάνεται ο συλλογέας την ύλη για τη Β' τάξη, δηλαδή να περιέχει 32 κείμενα πεζά και ποιητικά και να τελειώνει με τις βιογραφίες και τα περιεχόμενα σε 155 σελίδες.

Για την Γ΄ τάξη το υλικό του Ζ. Παπαντωνίου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί πληρέστερο, καθώς αυξάνει κατά πολύ τον αριθμό των κειμένων για τις ίδιες περίπου σελίδες. Ανθολογούνται 50 κείμενα ποιητικά και πεζά, ενώ από Επτανησίους αναδεικνύει τον Ανδρ. Κάλβο με την ωδή «Εις Σούλι», σ. 129 και τον Αρ. Βαλαωρίτη με το ποίημα «Ο Σαμουήλ», σ. 132. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ζαχαρία Παπαντωνίου,[495] τόμος Γ΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου Παιδείας διά την Γ΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, περατούνται με τα περιεχόμενα σε 158 σελίδες.

---

493 Βλ. *Αναγνωστικό* ΣΤ΄ Δημοτικού του 1949 των Ν. Κοντοπούλου, Δ. Κοντογιάννη, Γ. Καλαματιανού – Θ. Γιαννοπούλου, Θ. Μακροπούλου, εκδ. ΟΕΣΒ, σελίδες 109 έως 116, όπου ανθολογείται το αναφερθέν κείμενο.
Το βιβλίο του Ζαχαρία Παπαντωνίου, φέρον αριθμό άδειας κυκλοφορίας 693/9-9-1924, περατούται σε 152 σελίδες.

494 Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τόμος Β΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου της Παιδείας διά την Β΄ τάξιν των Ελληνικών σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, έκδοσις δευτέρα, εκδοτικός οίκος Ν. Τζάκα και Σ. Δελαγραμμάτικα, Αθήναι 1924.

495 Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τόμος Γ΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου Παιδείας διά την Γ΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, πρώτη έκδοσις, εκδότης Φωκίων Σταύρου, οδός Ομήρου 6 (έναντι Βουλής), εν Αθήναις 1923.

Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ζαχαρία Παπαντωνίου,[496] τόμος Α΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου Παιδείας διά την Α΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, ανθολογούνται συνολικά 33 κείμενα, από τα οποία 13 είναι ποιήματα. Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου συμπεριλαμβάνει και δικά του ποιήματα, όπως αναφέρθηκε. Η διαχείριση της ύλης του είναι λογοτεχνικότατη, αντλημένη από τη σύγχρονή του εποχή. Το αποτέλεσμα της σύνθεσης του εγχειριδίου αξιολογείται ικανοποιητικό· οδηγεί τα ιδεολογικά μηνύματα κατευθείαν στον ψυχικό κόσμο του παιδιού, είναι ευσύνοπτο και σε γλώσσα δημοτική. Άξιο προσοχής είναι το «εν χειρογράφω» στην εγκριτική πράξη του εγχειριδίου, που δηλώνει τον υπολογίσιμο κόπο και χρόνο του ανθολόγου, ο οποίος είχε να παραδώσει στα μέλη της επιτροπείας τέσσερα ή πέντε αναλόγως χειρόγραφα αντίγραφα του εγχειριδίου του.[497]

Κατά τον Κ. Παλαμά, τα αναγνωστικά του Ζ. Παπαντωνίου και ιδίως *Τα Ψηλά Βουνά*, που αποτέλεσαν για τους μετέπειτα πρότυπο αναγνωστικό, «διδάσκουν διά του ύφους, συνδυάζουν ακόπως την ωραιότητα προς την σκοπιμότητα, και βλέπεις ότι εναρμονίως συμπλέκονται εις χορούς η πτερωτή Ποίησις και η πεζοδρόμος Παιδαγωγική».[498]

---

[496] Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τόμος Α΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου Παιδείας διά την Α΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, έκδοσις δευτέρα, εκδοτικός οίκος Ν. Τζάκα και Σ. Δελαγραμμάτικα, Αθήναι 1924.

[497] Η εγκριτική πράξη του εγχειριδίου αυτού είναι η κάτωθι: «Γνωστόν ποιούμεν υμίν, ότι δι' ημετέρας πράξεως τη 19 του λήξαντος μηνός εκδοθείσης και τη 28 του αυτού μηνός καταχωρισθείσης εν τω υπ' αριθμόν 33 φύλλω της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως ενεκρίθη το εν χειρογράφω υποβληθέν υμέτερον βιβλίον «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» διά την Α΄ τάξιν των ελληνικών σχολείων της μέσης εκπαιδεύσεως εισακτέον εις τα ειρημένα σχολεία από του ερχομένου σχολικού έτους 1923 – 1924». Υπογράφει ο Τμηματάρχης του Γ΄ Τμήματος Ιω. Γρυπάρης και ο Π. Ζαγανιάρης

[498] Βλ. Χάρης Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία...,* ό.π., σ. 194.

ζ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα

Στην τέταρτη σειρά των εγχειριδίων της περιόδου 1917 – 1929 εντάσσονται τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα. Είναι διαρθρωμένα σε τόμους Α΄, Β΄, Γ΄ για τις αντίστοιχες τάξεις των Ελληνικών Σχολείων. [499]

Η συλλογή κειμένων του πρώτου τόμου κινείται σε μεγάλο βαθμό στο χώρο της ποίησης. Ο ανθολόγος, λογοτέχνης-ποιητής και ο ίδιος, θεώρησε καλό να σταχυολογήσει εικοσιένα (21) ποιήματα στο βιβλίο του, καθώς το υλικό του προέρχεται από τις ενότητες «φύση και φυσικό περιβάλλον» και προβάλλει τη χαρά της ζωής. Δύο από τα ποιήματα αφιερώνονται στους Επτανήσιους, «Η πρώτη Μαΐου» του Δ. Σολωμού και ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» του ιδίου. Ανθολογείται και ο Επτανήσιος Αρ. Βαλαωρίτης με το πεζό του «Ο Καλογιάννος», ενώ ακολουθεί αμέσως μετά και το ποίημα «Ο Καλογιάννος» του Γ. Δροσίνη. Το μοτίβο «καλογιάννος», το κοινότερο και ταπεινότερο φθινοπωρινό πτηνό, κατά Βαλαωρίτη, αξιοποίησε και ο ίδιος και ο Δροσίνης. Ωστόσο, στον Βαλαωρίτη θα χρεώσουμε τη συμπάθεια προς το θέμα, όπως το δηλώνει και ο ίδιος: «[…] Και όμως τον Καλογιάννον περιφρονούν οι ποιηταί. Δεν τον καταδέχονται, είναι φτωχό πουλί, είναι χωριάτης. Δεν έχει τους ερωτικούς ρεμβασμούς της αηδόνος· εξυπνά παραπολύ πρωί, είναι χυδαίος, πάντοτε εύθυμος, πάντοτε καλοκαρδισμένος, δεν μελαγχολεί ποτέ, ενί λόγω, είναι λαός […]».[500] Στο αναγνωστικό το ηρωικό ελληνικό πνεύμα εκπροσωπείται από το κείμενο του Σπ. Τρικούπη «Ο Θεός προστατεύει την Ελλάδα». Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του πρώτου τόμου περατούνται σε 96 σελίδες.

---

[499] Το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως με την υπ' αριθ. πρωτ. 2455/31 Ιανουαρίου 1920 απόφασή του, αφού έλαβε υπ' όψη την υπ' αριθ. 329 πράξιν του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της 14ης Ιανουαρίου, ενέκρινε την έκδοση των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* του κ. Θ. Σπεράντσα με την επιφύλαξη ότι «[…] εν προσεχεί εκδόσει του βιβλίου τούτου οφείλετε να συμμορφωθήτε αυστηρώς προς τας υποδείξεις του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου τας περιλαμβανομένας εν ταις περί αυτού κρίσεσί του […]».

[500] Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Ποιήματα και πεζά*, τ. Β΄, επιλογή και επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης, Ελένη Τσαντσάνογλου, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1981, σ. 213

Στον Β΄ τόμο εμπλουτίζει την ύλη του ο Θ.Κ. Σπεράντσας με περισσότερα πεζογραφήματα. Συναντάμε από ποιήματα την «Πατρίδα» του Λορ. Μαβίλη,[501] σ. 3, τον «Ευθύμιο Βλαχάβα» του Αρ. Βαλαωρίτου, σ. 23, «Το άλογο του Αλή Πασά» του Αρ. Βαλαωρίτου, το «Χελιδόνι» του Αρ. Βαλαωρίτου, σ. 39 και το «Χελιδόνι» του Αρ. Βαλαωρίτου, σ. 40, τον «Σαμουήλ» του ιδίου, σ. 68 και ξανά τον «Σαμουήλ» του ιδίου, σ. 40. Μια φορά εγγράφεται στο αναγνωστικό του και ο Δ. Σολωμός με την «Άλωση της Τριπολιτσάς», ενώ είναι προφανής η συμπάθεια του ανθολόγου για τον Επτανήσιο Χ. Άννινο.[502] Τρεις φορές τον ανθολογεί με την «Ύψωσι του Τιμίου Σταυρού», σ. 64, τον «Κολοκοτρώνη», σ. 75 και τις «Αισθήσεις», σ. 93, κείμενο το οποίο διατήρησε και ο Αλ. Σαρής.

Ο τρίτος τόμος των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* του Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα για τους μαθητές της Γ΄ τάξης των Ελληνικών σχολείων εγκρίθηκε κατά τον τελευταίον διαγωνισμόν του Υπουργείου Παιδείας με αριθμό πράξεως Εκπαιδευτικού Συμβουλίου 56931/1/1923 και εκδόθηκε από τον εκδοτικό οίκο Δ. & Π. Δημητράκου. Οι νέες αξίες που παρουσιάζει ο Θ. Κ. Σπεράντσας και ιδίως η θεώρησή του σχετικά με τη γλώσσα στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση συμπλέει με τις θέσεις του γυναικαδέλφου του, λογίου, Δημητρίου Αργ. Φιλιππίδη. Και οι δύο υπήρξαν Έλληνες εξ Αιγύπτου, με δημιουργική δράση στην Αλεξάνδρεια, υπέρμαχοι της δημοτικής, ιδίως ο Δημ. Φιλιππίδης, ο στενός φίλος του Ίωνα Δραγούμη. Ο ανθολόγος Θ. Κ. Σπεράντσας, που έφερε και τον τίτλο του Μεγάλου Λογοθέτη της Εκκλησίας της Ελλάδος, εξέδωσε τα

---

[501] Ο πρωτότυπος τίτλος του σονέτου δημοσιευμένο από τον Μαβίλη ήταν «Εις την πατρίδα». Τον τίτλο συναντάμε στην έκδοση *Τα έργα του Λορέντσου Μαβίλη*, εκδ. Στέφανος Πάργας, Βιβλιοπωλείο και εκδόσεις των «Γραμμάτων», Αλέξάνδρεια 1922, σ. 25.

[502] Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα δ.φ., *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, εγκριθέντα κατά τον τελευταίον διαγωνισμόν του Υπουργείου Παιδείας (αριθ. εγκριτ. Αποφάσεως 329/13 Ιανουαρίου 1920), Τύποις Μιχαήλ Μαντζαβελάκη, Εν Αθήναις 1919. Ο Λάμπρος Βαρελάς συμπεριλαμβάνει την έκδοση του 1924 από τον εκδοτικό οίκο Δημητράκου. Βλ. Λάμπρος Βαρελάς, *Η Νεοελληνική και μεταφρασμένη λογοτεχνία…,* ό.π., σ. 59.

περισωθέντα έργα του Αργ. Φιλιππίδη, αδελφού του διδασκάλου του Γένους, Δανιήλ Φιλιππίδη.[503]

Η διάταξη της ύλης του αναγνωστικού ολοκληρώνεται στις 124 σελίδες μαζί με τις βιογραφίες των συγγραφέων. Στον πίνακα περιεχομένων του τόμου αυτού συναντάμε αρκετά κείμενα Επτανησίων ποιητών και πεζά. Καταγράφουμε: «Τη διχόνοια» του Δ. Σολωμού, «Τον Δήμο και το καρυοφύλλι του (sic)»[504] του Αρ. Βαλαωρίτου, «Εις τον Ιερόν Λόχον» του Ανδρ. Κάλβου, «Τον Πατριάρχη Γρηγόριο τον Ε΄» του Αρ. Βαλαωρίτου, πεζό, το ποίημα «Ανδριάς του Πατριάρχου Γρηγορίου του Ε΄» του Αρ. Βαλαωρίτου, την «Προσευχή του Διάκου» του Αρ. Βαλαωρίτου, τον «Κανάρη» του Αρ. Βαλαωρίτου, «Τα ηφαίστεια» του Ανδρ. Κάλβου, τη «Γαλήνη» του Δ. Σολωμού, το «Επίγραμμα εις το Μεσολόγγι» του Λορ. Μαβίλη στη σ. 93, την «Ελευθερία εις το Μεσολόγγι» του Δ. Σολωμού σ. 98, τον «Ύμνο εις τον ήλιον της Ελλάδος» του Λορ. Μαβίλη.

Ο ανθολόγος δεν παραλείπει τον Χαράλαμπο Άννινο και ανθολογεί δύο κείμενά του στο βιβλίο του, το «Μέγα Σπήλαιον» και την «Αγία Λαύρα». Ο Θ.Κ. Σπεράντσας στη σύνταξη των διδακτικών βιβλίων του συμπεριλαμβάνει και συγχρόνους του συγγραφείς, για παράδειγμα τον Ι. Π. Δοανίδη, πρόεδρο του Συλλόγου Ωφελίμων Βιβλίων, τον Δ. Αιγινήτη, καθηγητή πανεπιστημίου, τον Κ. Μάνο,[505] τον Γ.Β. Τσοκόπουλο και τον Στέφανο Δάφνη.

---

[503] Βλ. Θεοδόσης Κ. Σπεράντσας, *Τα περισωθέντα έργα του Αργ. Φιλιππίδη. Μερική Γεωγραφία – Βιβλίον Ηθικόν,* Επιμέλεια αρχιμ. Φιλαρέτου Βιτάλη, Αθήναι 1978, σ.10, 16. Ο Θ. Κ. Σπεράντσας ήταν συντηρητικός στις ιδέες του, εμφορούμενος από το πνεύμα "*να έχομεν ως πρότυπον και υπογραμμόν τους λόγους και τας πράξεις των προγόνων μας*" δεν κινείται σε ανιστόρητη ελληνολατρία. Τα άρθρα του σε αθηναϊκές και επαρχιακές εφημερίδες είναι επιτεύγματα υγιούς κοινωνικής και εθνικής προσφοράς. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ανθολόγος Σπεράντσας μέχρι τα βαθιά του γεράματα προσέφερε στα γράμματα με φιλοπονία.

[504] Η λέξη «καρυοφύλλι» είναι επιλογή του Βαλαωρίτη και διατυπώνεται σε σημείωσή του στον στίχο 56 του πρώτου άσματος του Αθανάση Διάκου. Βλ. Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Ποιήματα και πεζά*, τ. Β΄…, ό.π., σ. 8.

[505] Η «Σκλάβα η πόλι» του Κ. Μάνου είχε προταθεί να ενταχθεί στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Νικ. Μπέρτου, επειδή ο Κ. Μάνος «έπεσε από αεροπλάνου κατά Μάρτιον του 1913 κατά τινα ατυχή υπέρ τα Μακεδονικά πεδία πτήσιν αυτού», όπως αποδεικνύεται από το ΦΕΚ 53/5 Μαρτίου 1915.

Αν και ατελή τα αναγνωστικά του, περιείχαν μια ύλη «καλόβολη» και όχι συγκαταβατική, υποταγμένη, όπως ήταν φυσικό, στα εθνικά ιδεώδη. Εμφανίζονται τα κείμενά του μέτρια πατριωτικά, εμπνευσμένα από την ερμηνεία του σύγχρονου φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να αναφερθώ και στην ιδεολογία των πρώτων αναγνωστικών. Οι ανθολόγοι, κυρίως μέχρι τα *Αναγνώσματα* της πέμπτης σειράς (1930-1938), θεμελίωναν τη φυσιογνωμία των βιβλίων τους στην εθνοποιό ελληνοχριστιανική πνευματική κληρονομιά. Οι ιδεολογικές τους επιλογές, τους ωθούν στις "αρχαίες ρίζες" προκειμένου να καταδείξουν τη συνάφεια αυτών με την εθνική μας συνείδηση. Τα πρότυπά γι' αυτούς, ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος και ο Ιωάννης Παπαρρηγόπουλος, συνδέουν τον νεότερο ελληνισμό με τον αρχαίο κόσμο. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό είναι ότι οι περισσότεροι είχαν φιλολογικές σπουδές και παιδεία εκκλησιαστική, όπως, για παράδειγμα, ο Π.Ι. Φέρμπος, στην πρώτη σειρά εγχειριδίων (1884-1909) και ο Θεοδόσιος Κ. Σπεράντσας, στην τέταρτη σειρά εγχειριδίων (1917-1929). Η βασική γραμμή των πρώτων αυτών εγχειριδίων, μέχρι και τον Αλέξανδρο Γ. Σαρή, ήταν η παρουσίαση και αξιοποίηση του κοντινού μας ιστορικού παρελθόντος, του 1821, η οποία και χαράσσει την "ένθεον" αυτή πατριδολατρεία των πρώτων αναγνωστικών. Με το τέλος του ρομαντισμού όμως, φανερώνεται αποδραματοποιημένο το ΄21. Στη νέα πραγματικότητα που αναφάνηκε, "τα ιδανικά βρήκαν το σωστό τους ύψος", όχι εκλογίκευση φυσικά, αλλά κυριάρχησαν οι μέτριοι, ρεαλιστικοί τόνοι. Φυσικά και οι ανθολόγοι, με κεντρικό πρόσωπο τον Αλέξανδρο Γ. Σαρή, ευαισθητοποιούνται προς αυτή την κατεύθυνση.[506]

[506] Μαίρη Μικέ, *Έρως (αντ)εθνικός, Ερωτική Επιθυμία και Εθνική Ταυτότητα τον 19ο Αιώνα,* εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2007, σ. 25, 43.

η. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Αλεξάνδρου Γ. Σαρή της τέταρτης σειράς (1917 – 1929)

Στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της τέταρτης σειράς (1917 – 1929) πρωτοφανερώνονται και τα εγχειρίδια του Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, ο οποίος ήταν καθηγητής στο Βαρβάκειο Λύκειο. Έχουν μια «εσωτερική» ελευθερία στη διάταξη της ύλης τα βιβλία του Αλ. Σαρή σε σχέση με τις υποδείξεις του υπουργείου. Υπάρχει το μέρος πρώτο με τον πεζό λόγο και το δεύτερο με την ποίηση. Περατούνται σε μεγάλο αριθμό σελίδων (174 σελίδες η Α΄ τάξη για τα τετρατάξια γυμνάσια) και αυτό αποτελεί θετικότατο στοιχείο, αφού δίνεται η δυνατότητα πλέον μεγαλύτερης επιλογής στον διδάσκοντα. Από μια πλειάδα κειμένων έχει την ευκαιρία ο ανθολόγος να επιλέξει αρκετά σε αριθμό κείμενα και - πέρα από κάθε δεσμό συμβατικότητας - να σταχυολογήσει δίπλα στα απολύτως ενδεδειγμένα, συναρπαστικά κείμενα.

Έτσι στην ύλη των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* του Αλ. Σαρή [507] στο Β΄ μέρος στην ποίηση συμπεριλαμβάνονται για πρώτη φορά σε σχολικό ανάγνωσμα τα ποιήματα: «Προς τον κ. Γεώργιον Δε Ρώσση» του Δ. Σολωμού, σ. 179, «Η δόξα της Ελλάδος» του Λορ. Μαβίλη, σ. 187 και τα ανθολογημένα «Η Καλλιπάτειρα» του Λορ. Μαβίλη, αρχική επιλογή του Ν. Μπέρτου, σ. 165, «Ο Φιλόπατρις», σ. 182 και τα «Ηφαίστεια», σ. 184, του Ανδρ. Κάλβου. Επίσης για τον Αρ. Βαλαωρίτη αφιερώνει πολλές σελίδες, από την 160, με το ποίημα «Αθανάσιος Διάκος», ΣΤ΄ Άσματα.

Γραμμένα σε μια εποχή μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Αλ. Σαρή προσπαθούν να προσεγγίσουν την πραγματικότητα αντικειμενικά. Εκτιμάται θετικότατα το γεγονός ότι δίδαξαν οι καθηγητές στα

[507] Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω προτύπω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1926.

γυμνάσια ανάμεσα σε πολλές δυσκολίες δεκαπέντε (15) κείμενα από το εγχειρίδιό του. Όλα προέρχονται από τον πεζό λόγο.[508] Ο ποιητικός λόγος αγνοήθηκε εντελώς από τον διδάσκοντα, πιθανόν, γιατί η ερμηνεία του στίχου δημιουργεί δυσκολία σε σχέση με τη «στρωμένη» φράση του πεζού λόγου. Μάλλον εξαιτίας της ανεπαρκούς επαφής του διδάσκοντα με τη λογοτεχνία, κυρίως την ποίηση και εξαιτίας των προτεραιοτήτων της εποχής φαινόταν πολύ εξεζητημένο να σκεφτούν οι άνθρωποι με ποιητικό λόγο. Οι επείγουσες ανάγκες, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, εξόρισαν το λυρισμό και τις ποιητικές ανατάσεις.

Το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως με την αριθ. πρωτ. 14981/4 Μαΐου 1923 απόφασή του γνωστοποιεί στον Αλέξανδρον Γ. Σαρή ότι «εγκρίνονται τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως,[509] μετ' εικόνων και

[508] Η διδαχθείσα ύλη προέρχεται από το ανά χείρας μου βιβλίο *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Αλ. Σαρή διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, μετ' εικόνων και προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Δ΄, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1926 και φέρει αριθμό πράξεως Εκπαιδευτικού Συμβουλίου 52010/ Σεπτέμβριος. Η ύλη είναι σημειωμένη στον πίνακα των περιεχομένων του βιβλίου της έκδοσης αυτής του 1926.
Καταγράφουμε την διασωθείσα ύλη, γιατί την θεωρούμε ενδεικτική του πνεύματος, του ύφους που εξέφραζε την εποχή. Από το Α΄ μέρος, που αφορά στον πεζό λόγο, προέρχονται τα διδαχθέντα παρακάτω τεμάχια: 1. Σπυρ. Λάμπρου, «Η καταδίκη των εν Αργινούσαις στρατηγών», σ. 5, 2. Αλεξ. Παπαδοπούλου, «Ο υιός του Αλεξάνδρου», σ. 8, 3. Γρ. Ξενοπούλου, «Η Ζάκυνθος», σ. 16, 4. Π. Νιρβάνα, «Το έργον της καρδίας», σ. 24, 5. Ν. Καρβούνη, «Δεξιά, Καπετάνιε!», σ. 40, 6. Σπ. Μελά, «Το δράμα του μικρούλη», σ. 42, 7. Ανδρ. Καρκαβίτσα, «Η ανατολή του ηλίου από της κορυφής του Κισσάβου», σ. 45, 8. Γρ. Ξενοπούλου, «Ο χορός των ωρών», σ. 48, 9. Μιχ. Μητσάκη, «Οι εμπρησμοί των δασών», σ. 61, 10. Εμμ. Ροΐδου, «Ιστορία ενός σκύλου», σ. 76, 11. Αλ. Παπαδιαμάντη, «Στο Χριστό, στο Κάστρο», σ. 83, 12. Κ. Παπαρρηγοπούλου, «Ο Θεμιστοκλής και ο Αριστείδης», σ. 108, 13. Κ. Παπαρρηγοπούλου, «Παρατηρήσεις περί των μηδικών πολέμων», σ. 114, 14. Π. Νιρβάνα, «Ο τσολιάς», σ. 118, 15. Αλεξ. Βυζαντίου, «Πρόποσις επί τη πεντηκονταετηρίδι της Ελληνικής Επαναστάσεως», σ. 125.

[509] Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω προτύπω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, μετ' εικόνων και προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις τρίτη, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1925.

προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις τρίτη, εν Αθήναις 1925».[510] Στη διδακτική ύλη του Αλεξ. Γ. Σαρή κυριαρχεί η λεπτομερής ταξινόμηση του υλικού του σε μεγάλες κατηγορίες και υποκατηγορίες. Φαίνεται μία συστηματικότατη εργασία με αποτέλεσμα την κάλυψη ευρύτερου φάσματος ενδιαφερόντων. Έτσι, στην ύλη του συμπεριλαμβάνει υλικό παλαιό και νέο, αφού επιλέγει και από σύγχρονά του δημοσιογραφικά κείμενα. Τα κείμενα παρατίθενται «τεταγμένα κατά λογοτεχνικά είδη», αλλά ο ανθολόγος αφήνει το ελεύθερο της εκλογής των κειμένων στον διδάσκοντα, ο οποίος δύναται ανάλογα με τις γλωσσικές δυνάμεις των μαθητών, την πρόοδό τους σε άλλα μαθήματα, ιδιαίτερα της ιστορίας και της γεωγραφίας, να αποφασίζει ποια κείμενα θα διδαχθούν. Παρατηρούμε ότι ο Σαρής παρουσιάζει μια διαθεματική προσέγγιση της διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών, πολύ πρωτοποριακή για την εποχή.[511]

Στο πρώτο μέρος καταχωρίζονται τα πεζά και στο μέρος δεύτερο τα ποιήματα. Για να έχουμε ένα δείγμα των κατηγοριοποιήσεών του και του σχολαστικισμού του, καταγράφουμε από τον πεζό λόγο τη δεύτερη κατηγορία «περιγραφαί», την οποία διαιρεί σε Α΄ περιγραφαί τοποθεσίας και Β΄ περιγραφαί φυσικού περιβάλλοντος. Με όμοιο τρόπο εργάζεται ο Αλ. Γ. Σαρής και για τις υπόλοιπες διαιρέσεις προς ταξινόμηση των περιεχομένων του. Από Επτανήσιους πεζογράφους κρίνει ανθολογίσιμο στο βιβλίο του τον Ανδρ. Λασκαράτο στην τρίτη ενότητα που τιτλοφορείται «Τύποι ανθρώπων (ηθικοί χαρακτήρες)». Συμπεριλαμβάνει τρεις (3) χαρακτηρισμούς ανθρώπινων τύπων, τον «άκριτο», σ. 129, τον «παινεσιάρη», σ. 130 και τον «φιλάργυρο», σ. 132. Στις ερμηνείες πραγμάτων συμπεριλαμβάνει και του Γρηγορίου Ξενοπούλου «Το λευκόν χρώμα», σ. 152. Η πρόσληψη όμως της επτανησιακής παιδείας στο αναγνωστικό

---

[510] Υπογράφει κατ' εντολή του υπουργού ο Τμηματάρχης του Γ΄ τμήματος Ι. Γρυπάρης. Ο αριθμός της πράξεως εγκρίσεως του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου είναι 748/17/8/25.

[511] Αλ. Γ. Σαρής, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Γ΄ των Ελληνικών και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις τρίτη, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Σιδέρη, Αθήναι 1925. Στο εσώφυλλο του ανωτέρω βιβλίου ο Σαρής παραθέτει «Σημείωσιν διά τους διδάσκοντας».

του θα συμβεί στο δεύτερο μέρος, στην ποίηση. Και εδώ οι διαιρέσεις είναι σχολαστικές και ακριβείς. Στις διηγήσεις με ιστορικόν θέμα εντάσσει ανάλογα και τη «Φυγή του Αλή Πασά» του Αρ. Βαλαωρίτου, σ. 185. Στη λυρική ποίηση συμπεριλαμβάνει τον Ανδρέα Κάλβο με την «Ωδή εις τον Ιερόν Λόχον» και τον μικρότερης λογοτεχνικής εμβέλειας στο πανελλήνιο μέσω των αναγνωστικών Γεράσιμο Μαρκορά με τον «Ετοιμοθάνατο Σουλιώτη», σ. 218.

Στα σατιρικά ποιήματα περιέχεται του Ανδρ. Λασκαράτου «Στη συνέβγαλση φιλαργύρου», ποίημα δημοσιευμένο το 1912, αντιπροσωπευτικότερο του οξυτάτου αντιρρητικού πνεύματος του Ανδρ. Λασκαράτου, συγκρινόμενο με τη «Μοναξιά του κάμπου», που είχε ανθολογήσει ο Ιωάννης Σ. Ζερβός.[512]

Στα επιγράμματα συμπεριλαμβάνεται και «Η καταστροφή των Ψαρών» του Δ. Σολωμού, στη σελίδα 235 και στην επικολυρική ποίηση εντάσσεται ο άλλος καταξιωμένος στη συνείδηση των φιλαναγνωστών εθνικός ποιητής, ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης με το ποίημα «ο Δήμος και το καρυοφύλλι του» στη σελίδα 235. Ενώ ο Δ. Σολωμός καταχωρίζεται με περισσότερα έργα του, αποσπάσματα εκ του Ύμνου εις της Ελευθερίαν: α) «Το προοίμιον», σ. 237 β) «Η άλωσις της Τριπολιτσάς», σ. 239 γ) «Η πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου», σ. 242.

Πριν από την παράθεση του «Ύμνου εις την Ελευθερίαν» ο συγγραφέας διαθέτει χώρο για περίληψη του ποιήματος, ώστε να καταλάβουν οι μαθητές την όλη σύνθεση. Έπειτα προχωρεί στη συναρίθμηση των αποσπασμάτων από τον Ύμνον Α΄ «Το προοίμιον» (στροφαί 1-16), Β΄ «Η άλωσις της Τριπολιτσάς» (στρ. 35-74 και Γ΄ «Η πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου (στροφαί 88-122). Παρατηρούμε ότι ο Δ. Σολωμός εμφανίζεται στο εγχειρίδιο σε ικανοποιητικό

[512] Παραθέτουμε ως απόδειξη των λεχθέντων το ποίημα «Στη συνέβγαλση φιλαργύρου»: *Το βλέπω το στοιχειό του, όπου πετώντας / απάνω στο μαγκούφιο λείψανό του / μανίζει και πηγαίνει βλαστημώντας / πως ξοδεύουν πολλά στο βγάλσιμό του / Χτυπάει τα δυό του χέρια αδημονώντας / την απονιά που βλέπει για το βιό του / και γιατρειά να βάλει μη μπορώντας / καταριέται βαριά το θάνατό του / «Ανάθεμά σε, λέει, Χάρε, που φέρνεις / σήμερα ριπισμό στα χρήματά μου / Υπομονή εμένα να με παίρνεις / μα να μου σπαταλάς και τα καλά μου! / Ανάθεμά σε! ... Νάθε μη συφθάσης / νάλθης το θησαυρό μου να μοιράσεις!».*

βαθμό, όχι όμως με τα δύσκολης σύλληψης έργα του. Το εγχειρίδιο του Αλ. Γ. Σαρή για την Γ΄ τάξη των Ελληνικών Σχολείων ολοκληρώνεται με τον πίνακα των περιεχομένων και τον πίνακα εικόνων και χαρτών σε 288 σελίδες. Αποτελεί ένα άρτιο βιβλίο, γι' αυτό και γνώρισε αρκετές εκδόσεις μέχρι το 1928.

Στο εγχειρίδιο *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων [513] η ύλη καταχωρίζεται πιο αδρά σε μέρος Α΄ που περιλαμβάνει πεζογραφήματα και μέρος Β΄ που περιλαμβάνει ποιήματα. Τα ποιήματα των Επτανησίων που εμπεριέχει το εγχειρίδιο είναι: Δ. Σολωμού «Αίνιγμα» (πετραχήλι), «Η πρωτομαγιά», Ανδρέα Λασκαράτου «Συμβουλή» και Γ. Μαρτινέλη «Μάνα».[514]

Ο συλλογέας αφιερώνει μικρή σημείωση για τους διδάσκοντες εξηγώντας την κατάταξη της ύλης: «[…] η τοιαύτη κατά εξωτερικόν εντελώς λόγον κατάταξις της ύλης σκοπόν έχει να δείξη εις τον διδάσκοντα ότι είναι ελεύθερος να εκλέγη εκάστοτε οποιονδήποτε τεμάχιον κρίνει προσφορώτερον διά τους μαθητάς, αναλόγως προς τας γλωσσικάς δυνάμεις αυτών και τας εκάστοτε παρουσιαζομένας διά την διδασκαλίαν αφορμάς […]».

Στο βιβλίο του Αλεξάνδρου Γ. Σαρή *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων [515] εγγράφονται 61 κείμενα, πεζά και ποιητικά. Η ύλη χωρίζεται κλασικά σε δύο μέρη, μέρος Α΄ πεζογραφήματα και μέρος Β΄ ποιήματα. Το ίδιο βιβλίο βρέθηκε σε έκδοση Δ΄, πάλι από τον εκδότη Μιχαήλ Σ. Ζηκάκη με αριθμό εγκριτικής απόφασης 13410 και αριθμό άδειας κυκλοφορίας 636/25-10-23, Εν Αθήναις 1923.[516]

---

[513] Αλεξ. Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, μετ' εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Ε΄, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1924.

[514] Φέρει αριθ. πράξεως εγκρίσεως του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου 709/27-11-24.

[515] Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων μετά πολλών εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Γ΄, εκδότης Μιχαήλ Σ. Ζηκάκης, Εν Αθήναις 1922.

[516] Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, έκδοσις Δ΄,

Από Επτανήσιους κατ' εξακολούθηση ανθολογεί Γρηγόριο Ξενόπουλο με τα τεμάχια: «Ο ναός του Ολυμπίου Διός», «Αι χελιδόνες», «Πρωτοβρόχια», «Ανδρέας Συγγρός» και από ποιητές εστιάζεται στον Γεράσιμο Μαρκορά με τρία του ποιήματα, «Στα Χελιδόνια», «Μάνα» και «Εργασία». Οι καθηγητές επέλεγαν κείμενα του Γρ. Ξενόπουλου, ως δημοφιλούς συγγραφέα, που ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα ασχολούνταν με όλα τα είδη του πεζού λόγου και τη λογοτεχνία για παιδιά.[517] Ανθολογεί ο Σαρής και του Δ. Σολωμού «Η ημέρα της Λαμπρής», στη σελίδα 145 και τη «Γαλήνη», στη σελίδα 145. Το εγχειρίδιο είναι επιμελημένο, αλλά ισχνό σε Επτανησίους και περατούται μαζί με τον πίνακα των περιεχομένων σε 173 σελίδες.

Σημειώνουμε την ευελιξία του συλλογέα να συγκεντρώνει αξιόλογα τεμάχια, ανεξάρτητα από την καταξίωση ή όχι του συγγραφέα τους. Η τάση αυτή του Σαρή κατακρίθηκε αργότερα, όταν αποτέλεσε μέτρο και μίμηση για τη σύνθεση των μεταγενεστέρων αναγνωστικών. Συνεπώς η προτίμηση αυτή του Σαρή σχολιάζεται αρνητικά: «[…] Γι' αυτό και θα πρέπη να αποκλεισθούν [ενν. έργα που ανθολογούνται] όσα είναι πρώτα – πρώτα πολύ σύγχρονα: παιδεία δεν μπορεί να γίνεται με έργα και με συγγραφείς, που η αξία τους συζητείται ακόμη και είναι, έστω και σε περιωρισμένο κύκλο, αμφισβητήσιμη. Εθνική παιδεία μόνο μέσω καθιερωμένων και δοκιμασμένων από την παράδοση αξιών είναι δυνατόν

εκδότης Μιχαήλ Σ. Ζηκάκης, Εν Αθήναις 1923. Το χαρακτηριστικό στην ύλη αυτή είναι πως συμπεριλαμβάνει το κείμενο του Αριστοτέλους Κουρτίδου «Ο Ιωάννης Βαρβάκης», τιμής ένεκεν, για το σχολείο που υπηρετεί ο συλλογέας και το ποίημα «Κοιμάται» του Ν. Χατζηδάκη, καθηγητή των μαθηματικών «εν τω εθνικώ Πανεπιστημίω», στη σελίδα 146. Πρώτη φορά ανθολογεί ο Σαρής τα κείμενα αυτά και τα κρίνει κατάλληλα για την αντιληπτικότητα των μαθητών της δευτέρας τάξης.

[517] «[…] Το 1927 - τη χρονιά που ο θρυλικός Εκπαιδευτικός Όμιλος οδηγείται στην πλήρη διάσπασή του, δεκαέξι χρόνια ύστερα από την ίδρυσή του -, στα σχολεία φτάνει το καινούργιο αναγνωστικό [για παιδιά του δημοτικού] που φέρει την υπογραφή του Γρηγορίου Ξενόπουλου. Το προηγούμενο αναγνωστικό του, *Ο καλός δρόμος* (1924), είχε γνωρίσει μεγάλη επιτυχία. Σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου του συγγραφέα, εξαντλήθηκαν αμέσως 50.000 αντίτυπα από το αναγνωστικό αυτό της Β΄ τάξης και ο εκδοτικός οίκος προχώρησε σε άμεση ανατύπωση άλλων 20.000 τεμαχίων […]».Αλέξης Δημαράς, *Καλλιτέχνες και λογοτέχνες στα αναγνωστικά 1860 – 1960*, ΜΙΕΤ 2010, σ. 97.

να γίνη. Όλα τα άλλα θα είναι κατ' ανάγκην ενημέρωσις και πληροφορίες. «[…] Ό,τι έχει τυπωθή ως έργο λογοτεχνικό θεωρείται ως άξιο να μπη στη νεοελληνική γραμματολογία και έτσι πλάι σε ονόματα μεγάλων δημιουργών παρατίθενται διάφοροι λογοτεχνίτες, έργα αληθινών λογοτεχνών μνημονεύονται πλάι σε δημοσιογράφους.[…]».[518]

Στο σημείο αυτό θα αναφέρουμε και μια άλλη ιδιοτυπία του Αλ. Σαρή, το να επεμβαίνει διορθωτικά, πάντοτε όμως προσθετικά στα κείμενα των συγγραφέων. Πριν το 1929 που δεν είχε ψηφιστεί ο νόμος περί πνευματικής ιδιοκτησίας, είχε την ελευθερία να το πραγματοποιεί ανενόχλητος, μετά όμως η εντιμότητά του τον υποχρέωνε να ζητά την άδεια των λογοτεχνών.[519] «[…] Δάσκαλος με πίστη, οράματα, ασίγαστη αγάπη για τη μάθηση, τι διαλέγει, τι επιλέγει… Επιμένει, ζητά την άδεια του κάθε συγγραφέα, επανέρχεται μετά από κάθε άρνηση, γράφει, ταξινομεί, ακούραστος, ασταμάτητα ψάχνει και βρίσκει, επιτυγχάνει. […]»,[520] αναφέρει για το δάσκαλό του ο μαθητής του Χρήστος Π. Πετρόπουλος. Ήταν γνωστή η συμπάθεια του Σαρή προς τον Κάλβο· το έργο του ποιητή αποτέλεσε «αντικείμενο συστηματικής έρευνας του Σαρή, καθώς και συγγραφικής δραστηριότητας για διδακτική κυρίως χρήση».[521]

---

[518] Βασιλείου Λαούρδα, «Δοκίμια περί ελληνικής παιδείας. Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα», *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 142, Αθήναι 1954, σ. 56, 58. Αποτελεί χαρακτηριστικό του αναγνωστικού αυτού [ενν. Νεοελληνικά Αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, εκδ. Μιχαήλ Σ. Ζηκάκη] η σταχυολόγηση κειμένων από συγγραφείς όχι τόσο γνωστούς στο πανελλήνιο, όπως του Βασιλείου Αδαμίδου (1857 – 1923), ο οποίος δημοσίευσε μερικά διηγήματα στο περιοδικό *Διάπλασις των Παίδων* και είχε ως πάρεργο τη λογοτεχνία.

[519] Έτσι, όπως διασώζεται σ' ένα σκόρπιο φύλλο ημερολογίου του με ημερομηνία 1η Νοεμβρίου 1960, γράφει ότι ζήτησε την άδεια από τον Ι. Κονδυλάκη για να προσθέσει το, «Αλλά δεν ήλθε», στο διήγημά του «Μία επίσκεψις». Απάντησε θετικά ο ανηψιός του συγγραφέα, επειδή εκείνος είχε αποβιώσει. Το κείμενο του Ι. Κονδυλάκη, διασκευασμένο από τον Αλ. Γ. Σαρή, το ενέταξαν στην ύλη τους οι ανθολόγοι Μέγας, Κονιδάρης και άλλοι. Χρήστου Π. Πετρόπουλου, *Ο δάσκαλός μου…,* ό.π., σ. 136.

[520] Χρήστου Π. Πετρόπουλου, *Ο δάσκαλός μου…,* ό.π., σ. 135 – 136.

[521] Βλ. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, *Διδασκαλίαι Νεοελληνικών Λογοτεχνημάτων Ωδαί του Ανδρέου Κάλβου*, τόμος Α΄, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Αθήναι 1946.

Ο Σαρής υπήρξε συνυποψήφιος με το Βάρναλη για υποτροφία στο Παρίσι σχετικά με τη νεοελληνική φιλολογία, για την οποία επαρκής κρίθηκε ο Βάρναλης. Ο διαγωνισμός με θέμα «Τις η επίδρασις του Σολωμού επί της νεοελληνικής ποιήσεως;» δεν έκλινε προς τον καλβοτραφή Σαρή, ο οποίος «[…] δεν κατόρθωσε», κατά τον Θεοδόση Πυλαρινό, «να προσεγγίσει αγαπητικά το Σολωμό, και λόγω της αλλότροπης σε σχέση με τον Κάλβο γραφής και αισθητικής του αλλά και λόγω της καλλιεργηθείσας συστηματικά αντιπαλότητας εναντίον του Κάλβου από τους Σολωμικούς της Κέρκυρας […]».[522]

Στο αναγνωστικό του Αλ. Σαρή με τίτλο *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων [523] και αριθ. εγκριτικής πράξεως του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου 709/27-11-1924 συναντάμε ύλη πενιχρή από Επτανήσιους ποιητές. Η επτανησιακή ποιητική παρουσία θα δοθεί με τον Ανδρέα Λασκαράτο, τον Γεώργιο Μαρτινέλη και το Διονύσιο Σολωμό.

Με τον τρόπο αυτό ο ανθολόγος θα συμπεριλάβει στο βιβλίο το ποίημα «Συμβουλή» του Ανδρ. Λασκαράτου, σ. 125, του Γ. Μαρτινέλη τη «Μάνα» και του Δ. Σολωμού την «Πρωτομαγιά», σ. 149 και το «Αίνιγμα» (Πετραχήλι), σ. 149. Προφανώς εδώ σημειώνεται η παρεμβατική ιδιότητα του Αλ. Σαρή στο ποιητικό κείμενο. Στην πεζογραφία συγκαταριθμείται ο αγαπημένος του συγγραφέας, Γρηγ. Ξενόπουλος, με πέντε (5) κείμενά του: «Ο πλούτος και η ευτυχία» σ. 76, «Μία φωλεά χελιδόνων» σ. 81, «Μάιος», «Αι νυμφαίαι» και το κείμενο «Η Δημήτηρ και η Περσεφόνη». Το βιβλίο περατούται με τον πίνακα των περιεχομένων εικόνων σε 176 σελίδες.

Ο Αλ. Γ. Σαρής εμφανίζεται ως ανθολόγος με θεωρητικές θέσεις σχετικά με τη συγγραφή εγχειριδίων λογοτεχνίας. Εκπλήσσει ο σχολιασμός του για τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* που εκδόθηκαν το 1956 για όλες τις τάξεις. Φρονεί ότι

[522] Θεοδόσης Πυλαρινός, «Ο Διονύσιος Σολωμός και η υποτροφία του Κώστα Βάρναλη στο Παρίσι», *Ιόνιος Λόγος*, έκδοση Τμήματος Ιστορίας Ιονίου Πανεπιστημίου, τ. Β΄, Κέρκυρα 2010, σ. 277.

[523] Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, μετ' εικόνων και προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Ε΄ Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1924

«ακολουθούν [τα εγχειρίδια] άπειρα σχόλια, λάθη και ανοησίες σχετικά με την ανθολόγηση του Παλαμά».[524] Πουθενά δε διακρίνεται κακοπιστία στην κριτική του Αλ. Σαρή για τα αναγνωστικά και η αμφισβήτησή του, όπου χρειάζεται, είναι θεμιτή. Θα λέγαμε πως είναι αποκαλυπτική του τρόπου σκέψης του και ενσωματώνει την όραση της γενιάς που ανήκει, δηλαδή την προάσπιση των παλαιών αξιών. Τα εγχειρίδιά του συντάσσονται με τις αρχές της ιστορικής καταγραφής της λογοτεχνίας, τις οποίες προβάλλουν οι ιστορίες των Βουτιερίδη (1924) και Καμπάνη (1925). Ο προβληματισμός του Σαρή να υποτάξει το υλικό του σε χρονολογική σειρά, η γραμματολογική ένταξη του Σολωμού και των λοιπών Επτανησίων σε μια ομάδα παραπέμπει σε γνώση της ιστοριογραφικής προοπτικής στο αναγνωστικό του (1922). Παραθέτουμε την εκτίμηση της Λίνας Κουντουρά για το αναγνωστικό του Σαρή: «[…] Ο αναγνώστης αποκομίζει από τα Αναγνώσματα του Σαρή την έλλειψη συνολικής εικόνας, η οποία είναι εμφανής και η κριτική περιορίζεται στην αποσπασματικότητα των έργων του Σολωμού, («φθονερά χειρ εξηφάνισε το έργο του») και στην αξιολόγηση του Παράσχου ως κορυφαίου ποιητή, χωρίς άλλη αναφορά σε ποιητές της ρομαντικής σχολής […]».[525] Ωστόσο, τα αναγνωστικά του Αλ. Σαρή αναγνωρίζονται πέρα

---

[524] Στα 1958 εκδίδει ο Σαρής το τευχίδιο *Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της Β΄ Γυμνασίου του 1957. Ο Παπαδιαμάντης, ο Παλαμάς, ο Νιρβάνας και τα θρησκευτικά ποιήματα,* όπου σχολιάζει τη συλλογή του Θ. Μαρκοπούλου, ειδικότερα το ποίημα του Κ. Παλαμά «Το καλοκαίρι». Βλ. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, *Τα Νέα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της Β΄ Γυμνασίου του 1957. Ο Παπαδιαμάντης, ο Παλαμάς, ο Νιρβάνας και τα θρησκευτικά ποιήματα.* Αθήναι 1958, σ. 27 και Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, *Τα νέα Νεοελληνικά Αναγνώσματα (του 1956). Ο Παπαδιαμάντης και ο Παλαμάς*. Αθήναι 1957.
Η όραση του Αλ. Σαρή για τα αναγνωστικά του 1956/1958 τα αποτελούμενα από συμπίληση συλλογών, των καλύτερων από διάφορους συλλογείς – είναι η όραση του ειδικού, αφού και ο ίδιος συνέθεσε ανθολόγια στην τέταρτη σειρά εγχειριδίων, στα 1917 – 1929.

[525] Λίνα Κουντουρά, *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στα εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (1884 – 1983): η πρόσληψη και αναπλαισίωσή της στη διάρκεια ενός αιώνα,* εκδ. οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 104.
Ως ένδειξη της πρωτοπορίας των αναγνωστικών του Σαρή καταγράφουμε την αναφορά της Λ. Κουντουρά «[…] Είναι φανερό πως τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της Δ΄ Γυμνασίου του 1938 δε συντάσσονται με τις προτάσεις αυτών των ιστοριών [ενν. τις ιστορίες λογοτεχνίας των Ηλ. Βουτιερίδη και Αρ. Καμπάνη], αντίθετα

από τις ενστάσεις των φιλολόγων ακόμα και σήμερα ως μεστά διαχρονικών κειμένων και ηθοπλαστικά, διότι ο Σαρής υπήρξε πρωτοποριακός φιλόλογος που ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη διδασκαλία του μαθήματος των Νέων Ελληνικών. [526]

θ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Νικολάου Κοντοπούλου της τέταρτης σειράς (1917 – 1929)

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Νικολάου Κοντοπούλου διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και της αντιστοίχου των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως [527] συναγωνίστηκαν επί σειρά ετών τα αντίστοιχα εγχειρίδια του Αλ. Γ. Σαρή. Ανάλογα με τις εκτιμήσεις του εκάστοτε συλλόγου των καθηγητών προτιμούνταν άλλοτε του Ν. Κοντοπούλου τα βιβλία και άλλοτε του Αλ. Σαρή. Πάντως το εν λόγω εγχειρίδιο του Ν. Κοντοπούλου είναι ομολογουμένως επιμελημένο. Όπως ο ίδιος αναγράφει, το συνέθεσε «κατά σύστημα συναισθημάτων και λογοτεχνικών ειδών». Αν και φαίνεται πλήρες συναισθημάτων το αναγνωστικό, είναι ένα εκλογικευμένο, ιδεαλιστικό και πρακτικό για τις μαθητικές ανάγκες σχολικό εγχειρίδιο.[528]

διευρύνουν τον κύκλο των χρονογράφων που ξεκίνησαν τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Σαρή [...]». Βλ. Λίνα Κουντουρά, *Η Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας…,* ό.π., σ. 149.

[526] Βιβλία του αυτού συγγραφέως πριν το 1925 είχαν εκδοθεί τα εξής: 1) *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την Α΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, 2) *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την Β΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, 3) *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την Α΄ τάξιν των Γυμνασίων, 4) *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την Β΄ τάξιν των Γυμνασίων, 5) «Η ελευθερία εις την πατρίδα του Αβέρωφ», ιστορικόν διήγημα μετά 10 εικόνων και χαρτών, εν ω εκτίθενται η απελευθέρωσις του Μετσόβου κατά το 1912 και η δράσις του αειμνήστου ευεργέτου του Έθνους.

[527] Νικολάου Κοντοπούλου, καθηγητού του Α΄ εν Πάτραις Γυμνασίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και της αντιστοίχου των λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εκδότης Ηλίας Ν. Δικαίος, Εν Αθήναις 1923.

[528] Η διάταξη της ύλης έδωσε κείμενα ταξινομημένα σύμφωνα με τα συναισθήματα που κατά τον συγγραφέα συμποσούνται στα ακόλουθα: α) θρησκευτικόν συναίσθημα, β) πατριωτικόν, γ) ηθογραφίαι, δ) συναίσθημα αγάπης προς την φύσιν έμψυχων και

Από ποιητικά έργα Επτανησίων ανθολογεί στη θεματική ενότητα με τίτλο «πατριωτικόν συναίσθημα» την «Καλλιπάτειρα» του Λορ. Μαβίλη σ. 163 και τον «Αστραπόγιαννο» του Αρ. Βαλαωρίτου, σ. 167. Κατά την πληροφορία του ποιητή, είναι ο «Αστραπόγιαννος» «[…] εκ των ωραιοτέρων επεισοδίων δι' ων πενθηφορούσαι κοσμούνται οι αιμοσταγείς σελίδες της ιστορίας του μεσαιωνικού αρματολισμού, αφόβως δύναται να υποστηρίξη τις ότι τα περί Αστραπογιάννου και Λαμπέτη δίδουσιν ακριβή ιδέαν των αισθημάτων, υφ' ων ενεπνέοντο αι ψυχαί των ακαταδαμάστων εκείνων πολεμιστών […]».[529] Στα πατριωτικά συμπεριλαμβάνεται και ο «Ωκεανός» του Ανδρ. Κάλβου, σ. 176. Στο «ηθικό συναίσθημα» εντάσσει ο ανθολόγος το ποίημα «Εργασία» του Γερ. Μαρκορά, σ. 181, όπου εντοπίζεται δι' αυτού η στροφή σε πρακτικά θέματα του βίου, αντιπροσωπευτικά της «εκλογίκευσης» του ποιητικού λόγου, ο οποίος αποκλίνει από το φυσικό του περιβάλλον. Έτσι, διαμέσου της ποίησης επιχειρείται ο διδακτισμός, προαπαιτούμενο των αναγνωστικών. Στο «οικογενειακόν συναίσθημα» εντάσσει τη «Λήθη» του Λορ. Μαβίλη, σ. 196. Τα ποιήματα πλαισιώνονται από τη διήγηση του Αρ. Βαλαωρίτη «Λαμπέτης – Αστραπόγιαννος», σ. 53. Διαπιστώνουμε ότι διατηρεί την επτανησιακή παρουσία, η οποία ωστόσο δεν είναι ισχυρή.

Εν τέλει με τη συλλογή και τη διάταξη ποικίλων κειμένων των συγγραφέων και ποιητών προβάλλεται η αρχιτεκτονική του βιβλίου. Δίκαια, λοιπόν, πολιτογραφήθηκαν οι Ν. Κοντόπουλος και Αλ. Γ. Σαρής στους κλασικούς ανθολόγους, οι οποίοι με σύστημα ακολουθώντας ένα τυπικό που οι ίδιοι χάραξαν, αποπεράτωσαν ένα δύσκολο έργο για την εξέλιξη των αναγνωστικών σε προδρομικούς καιρούς. Και οι δύο γράφουν Νεοελληνικά Αναγνώσματα για τις επτά τάξεις της Μέσης Παιδείας και έπειτα από τη μεταρρύθμιση του 1929 για το εξατάξιο Γυμνάσιο. Ο Σολωμός καταλαμβάνει στις συλλογές αυτές αρκετά καλή

άψυχων, ε) ηθικόν συναίσθημα, στ) οικογενειακόν συναίσθημα. Το βιβλίο εγκρίθηκε με την υπ' αριθ. 15530/4 Μαΐου 1923 πράξη του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως.

529 Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Ποιήματα και πεζά*, τ. Β΄…, ό.π., σ. 442-443

θέση. Παρατηρείται όμως κάποια έλλειψη συμμετρίας στα αναγνωστικά, διότι ορισμένα έχουν αρκετό Σολωμό και άλλα μικρή σολωμική αναφορά, η οποία «πνίγεται μέσα στα πολυσέλιδα πεζά ή έμμετρα του Βαλαωρίτη»,[530] ή καθόλου.

Στην ύλη των Νέων Ελληνικών του εγχειριδίου του Ν. Κοντοπούλου *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων και της αντιστοίχου των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως,[531] περιλαμβάνονται δύο επτανησιακά ποιήματα του Αρ. Βαλαωρίτη, «Ο Αθανάσης Διάκος» (Α΄ άσμα) και το πασίγνωστο «Ο ανδριάς του αοιδίμου Γρηγορίου του Ε΄» (στροφές 1-39). «[…] Αν αντιπαραβάλουμε τα σχεδιάσματα των "Ελεύθερων Πολιορκημένων" με το "Θανάση Διάκο"», κατά τον Ι.Μ. Παναγιωτόπουλο, «ο Σολωμός ανυψώνει το θέμα στην περιοχή του πνεύματος. Ο Βαλαωρίτης προσπαθεί να επιβληθεί με το θέμα, αναπτύσσοντάς το όχι αναγωγικά, μα εκτατικά. Και για τούτο ο Σολωμός σωπαίνει ή μιλεί σιγαλόφωνα, ενώ ο Βαλαωρίτης κραυγάζει. Ο λόγος του είναι γεμάτος επιφωνήματα, ερωτηματικά, θαυμαστικά, σκληρά σύμφωνα, πλατειασμούς, ένας λόγος που ερεθίζει την ακοή. Οι περισσότεροι από τους ρομαντικούς της Αθήνας δεν κατέχουν τη συνείδηση της μορφής. Δημιουργούν επιφάνειες […]».[532]

Η φιλοσοφία στην άσκηση της εκπαιδευτικής πολιτικής από την πλευρά της πολιτείας πάντοτε στοχεύει στο να μεταφερθεί το ιδεολογικό φορτίο των ανθολογημένων έργων στους μαθητές, πέρα από την αισθητική απόλαυση και τη γλωσσική καλλιέργεια. Ο Γ. Ανδρειωμένος αιτιάται τον Ν. Κοντόπουλο για διασκευές αποσπασμάτων από λογοτεχνικά έργα Επτανησίων: «[…] Δεν γλυτώνει και άλλο πεζό του Άννινου, με τίτλο "Από την κατάληψιν των Ιωαννίνων" τη διασκευή από τον Νικόλαο Α. Κοντόπουλο […] Διότι τα περισσότερα, άλλωστε, από τα σχολικά κείμενα των Επτανησίων κινούνται, και

[530] Σπύρου Ν. Αβούρη, «Το έργο του Σολωμού…», *ό.π.*, σ. 274.

[531] Ν. Κοντοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων και της αντιστοίχου των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εκδότης Ηλίας Ν. Δικαίος, Εν Αθήναις 1925.

[532] Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, *Τα πρόσωπα και τα κείμενα*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της "Εστίας", Αθήνα χ.χ., σ. 76.

στα εγχειρίδια για τη Μέση Εκπαίδευση, ανάλογα με το πνεύμα, τα πολιτικά και κοινωνικά συμφραζόμενα κάθε περιόδου […]».[533]

Η αισθητική του Κοντόπουλου και η διάταξη της ύλης του αποτελούν τυπικά στοιχεία κλασικού εγχειριδίου λογοτεχνίας. Αυτός και ο Αλ. Γ. Σαρής είναι πρωτοπόροι ανθολόγοι που χάραξαν την πορεία του ελληνικού σχολικού βιβλίου. Αν και επικρίθηκε από εφημερίδες της εποχής λόγω της γλώσσας του ο Ν. Κοντόπουλος – μάλιστα το κείμενο «Το θείον όραμα» του Καρκαβίτσα έγινε αντικείμενο δριμύτατων σχολίων [534] – καθιερώθηκε ως ανθολόγος περιωπής. Η συγγραφική του ιδιοσυγκρασία κλίνει περισσότερο προς τη σύνθεση αναγνωστικών αποτελούμενα από συλλογές, γι' αυτό και θα τον συναντήσουμε συγγραφέα του «εγχειριδίου ομάδας ανθολόγων» των επόμενων σειρών.

Εν κατακλείδι από το 1917 και εξής μέχρι το 1928 έχουμε νέους προσανατολισμούς στο εκπαιδευτικό γίγνεσθαι ως απότοκο των συχνών πολιτικών αλλαγών, οι οποίες φυσικά, επηρέασαν και την εκπαίδευση. Η παρουσία στο υπουργείο Παιδείας των Μ. Τριανταφυλλίδη και Αλ. Δελμούζου και του Δ. Γληνού επέδρασε εκτός από το θέμα της γλώσσας και στο περιεχόμενο του βιβλίου. Η στροφή στη σύγχρονη ζωή καθώς και οι ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών, προωθημένες παιδαγωγικές θέσεις, κυριαρχούν στη συγγραφή του σχολικού βιβλίου. Σ΄αυτή την περίοδο εδραιώθηκε κυρίως ο «μονοδρομικός σχολικός μηχανισμός και ο κλασικιστικός προσανατολισμός του σχολείου, αφού ανακόπηκε η προσπάθεια που είχε ξεκινήσει από την προηγούμενη περίοδο για τον αστικό εκσυγχρονισμό του.» [535]

---

[533] Γιώργος Ανδρειωμένος, *Οι Επτανήσιοι στα σχολικά αναγνώσματα της τελευταίας εξηκονταετίας*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2000, σ. 38 – 39. «[…] Πάντως οι δεδηλωμένες διασκευές λογοτεχνικών κειμένων Επτανησίων είναι αισθητά λιγότερες στα εγχειρίδια για τη Μ¨εση Εκπαίδευση σε σύγκριση με την Πρωτοβάθμια […]», κατά τον Γ. Ανδρειωμένο.

[534] Βλ. *Εφημ. Εμπρός*, «Εκπαιδευτική αναρχία», 30/01/1926, σ. 1. Ο Ν. Κοντόπουλος θα απαντήσει στο «Η Εκπαιδευτική αναρχία», *Εμπρός*, 14/02/1926, σ. 4.

[535] Αλέξης Δημαράς, Βάσω Βασιλού – Παπαγεωργίου, *Από το κοντύλι στον υπολογιστή*, 1830 – 2000, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2008, σ. 76.

Ως προς τη διαμόρφωση του περιεχομένου των εγχειριδίων παρατηρούμε τα εξής: α) Ο Ν. Μπέρτος μας δίνει τη δεύτερη σειρά των αναγνωστικών του και φυσικά συνεχίζει τη συγγραφή των σχολικών εγχειριδίων, τηρώντας την «ιδεολογία» του υπουργείου και τις δεσμεύσεις των προδιαγραφών. Παραμένει εδραίος στις επιλογές του παρά τις επικρίσεις της επιτροπείας. β) Είναι η πρώτη εμφάνιση του Αλ. Σαρή ως ανθολόγου στην τέταρτη σειρά των εγχειριδίων, διότι στα επόμενα χρόνια 1930-1938 θα συνθέσει ικανό αριθμό σχολικών εγχειριδίων τα οποία θα φέρουν εκτός των προβλεπόμενων στη σύνθεση των περιεχομένων και το προσωπικό του ύφος. Με τον τρόπο αυτό τα εγχειρίδια του Αλ. Γ. Σαρή είναι αναγνωρίσιμα για την ποιότητα και τη μοναδικότητά τους. γ) Επίσης στην τέταρτη σειρά εγχειριδίων (1917-1929) εμφανίζονται δύο λογοτέχνες ανθολόγοι, ο Ι. Πολέμης και ο Ζ. Παπαντωνίου. δ) Εμφανίζεται επίσης και ο Επτανήσιος Ιωάννης Σ. Ζερβός, κριτικός, ο οποίος αξιοποιεί την επτανησιακή παράδοση. Αναδεικνύει τον Ανδρ. Λασκαράτο όχι με τη σάτιρά του, αλλά με τα ηθοδιδακτικά του ποιήματα. Έξι ποιήματα και ένα πεζό από Επτανήσιους δημιουργούς εμπεριέχει η ύλη των νεοελληνικών αναγνωσμάτων του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της πέμπτης σειράς (1930 – 1938). Η διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας και της λογοτεχνίας καταλαμβάνει... για πρώτη φορά τη θέση της.

Η πέμπτη σειρά εγχειριδίων οριοθετείται στα έτη 1930 – 1938. Σημαδεύεται από τη μεταρρύθμιση του 1929/30 και ολοκληρώνεται η σειρά συμπεριλαμβάνοντας στα όριά της και τη μεταξική δικτατορία. Στο σημείο αυτό αξίζει να παρακολουθήσουμε τις πολιτικές ζυμώσεις στα εκπαιδευτικά θέματα μέχρι το ’30, όπως εμφανίζονται μέσα από τις αγορεύσεις στη Βουλή. Συγκεκριμένα, στο στόχαστρο της κριτικής τίθενται τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του Υπουργού Παιδείας Θεόδουλου Νικολούδη [536] κατά τη συνεδρία της Βουλής της 7ης Δεκεμβρίου 1927. Αναφέρει ο Μιχ. Παπαμαύρος ότι ο Νικολούδης βρήκε τη δημοτικιστική παιδεία και θέλει να την κρατήσει. Όμως στα νομοσχέδιά του δε θίγει καθόλου τις βάσεις της παιδείας αυτής.[537] Ο βουλευτής Φίλιππος Δραγούμης

[536] Ο Θεόδουλος Νικολούδης υπήρξε εκδότης της εφημερίδας Πολιτεία, πολιτευτής με το κόμμα των Ελευθεροφρόνων του Ιωάννη Μεταξά, υπουργός αργότερα στις μεταξικές κυβερνήσεις και ακραίος αντιδημοτικιστής. Βλ. Γρ. Ξενοπούλου, Αρ. Κουρτίδη, Γ. Κονιδάρη, Ο Πύργος του Βοσπόρου, Αναγνωστικό Ε΄ Δημοτικού, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Εν Αθήναις 1931, ανατύπωση από την εφημερίδα Το Βήμα, Αθήνα 2013, σ. γ΄.

[537] Ο Μιχ. Παπαμαύρος αναφέρεται στον υπουργό Νικολούδη θεωρώντας τον ακατάλληλο ανακαινιστή της ελληνικής παιδείας με τον ειρωνικό τίτλο «Ο μεταρρυθμιστής». Μιχάλης Παπαμαύρος, «Ο μεταρρυθμιστής», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τ. Β΄, τχ. 1-2, Αθήνα 16 Δεκεμβρίου 1927 – 1 Ιανουαρίου 1928, σ. 69. Η πολεμική προς τον Νικολούδη συνεχίζεται δριμύτερη όταν η κριτική επιτροπή των βιβλίων πρόκειται να εγκρίνει απορριφθέντα αναγνωστικά: «[...] Λησμονάτε κ. Νικολούδη – [...] Για μερικά απ’ αυτά [ενν. τα αναγνωστικά] ο κ. Δελμούζος είχε πει πως είναι άχρηστα και απορρίψιμα, η επιτροπή όμως που αποτελείται από ανθρώπους του κ. Νικολούδη πρόκειται να τα εγκρίνει. Η αθεΐα, ο αντιπατριωτισμός πού πάνε. Τόσο εύκολα ξεθυμαίνει και λησμονά ο ιπποτικότατος κ. Υπουργός; [...]». Μιχάλης Παπαμαύρος, «Ο μεταρρυθμιστής», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τ. Β΄, τχ. 1-2, Αθήνα 16 Δεκεμβρίου 1927 – 1 Ιανουαρίου 1928, σ. 471.

[538] σχολιάζει «[...] η πραγματική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση είναι ζήτημα μάλλον συστήματος και πόρων παρά προσώπων […]». Σημειώνει ο Ελευθ. Βενιζέλος για τη μεταπολεμική εποχή ότι «[…] τα προβλήματα που εγέννησεν αυτή κι η επακολουθείσασα μετά το 1929 παγκόσμιος κρίσις επέβαλλον την ανάμειξη του κράτους εις την διεύθυνσιν της εθνικής οικονομίας. Διά την διεύθυνσιν ταύτην το κοινοβουλευτικό κράτος ήτον ήκιστα παρεσκευασμένον […]».[539]

Δεν δόθηκε αρκετή προσοχή στο σκοπό του βιβλίου, δηλαδή στο περιεχόμενό του από τα 1917 μέχρι τα 1930, θεωρεί ο Φ. Δραγούμης. «[…] Συμφωνώ εις το ζήτημα της προκηρύξεως διαγράμματος, σύμφωνα με το οποίο θα γράφονται τα βιβλία, γιατί νομίζω πως το κράτος είναι αρμόδιο πέρα από κάθε συγγραφέα να ορίζει το πρόγραμμα, με βάση το οποίο θα διδάσκονται τα παιδιά του λαού. Δεν μπορεί ν' αφεθή ο καθορισμός αυτός εις την κρίση του κάθε συγγραφέα. Είναι σοβαρώτατο το ζήτημα, γιατί αφορά το καθαυτό εκπαιδευτικό πρόγραμμα του κράτους [...]». [540]

Οφείλει να εστιαστεί το ενδιαφέρον στην παιδεία, αρχής γενομένης, από τα διδακτικά βιβλία κατά τον Δ. Γληνό. Βέβαια, ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης στη δεκαετία του '30 δεν αφήνει πολλά περιθώρια επιλογών. «[…] Ποιος λοιπόν από τους παράγοντες της ωργανωμένης παιδείας [...] θα δημιουργήση τα μονιμώτερα αποτελέσματα και την προϋπόθεση, πως κάθε άλλη αλλαγή θα εγγίση το βάθος των πραγμάτων και όχι μόνο την επιφάνεια; Είναι η διοίκηση; Είναι τα προγράμματα; Είναι τα διδακτήρια; Είναι τα σχολικά όργανα; Είναι η μόρφωση των δασκάλων; […]». [541]

Επί του θέματος ο Μίλτος Κουντουράς διαπιστώνει πως «[…] Οι διανοούμενοί μας, και συχνά κ' οι ίδιοι οι λογοτέχνες μας απαντούν με κάποιο δισταγμό για τη συστηματική και πλατειά εισαγωγή της νεοελληνικής

---

[538] Φ. Δραγούμη, *Εκλογή Δημοσιευμάτων πολιτικών (1925 – 1928)*, Β΄ σειρά, Τυπογραφείον «Εστία», Αθήναι 1928, σ. 25, 26.

[539] Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του*…, ό.π., σ. 268.

[540] Φ. Δραγούμη, *Εκλογή Δημοσιευμάτων…,* ό.π., σ. 27 – 28.

[541] Μαρία Ρεπούση, *Τα Μαρασλειακά…,* ό.π., σ. 365.

λογοτεχνίας στα σχολειά. Την παραβάλλουν με τις αρχαίες κλασσικές και τις ξένες λογοτεχνίες και φοβούνται πως δεν υπάρχει υλικό αρκετό ή κατάλληλο για να μορφώνει αισθητικά και ηθικά το παιδί. […]». Εστιάζει την προσοχή του στο μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας, που παίρνει όπως λέει για πρώτη φορά τη θέση που της αρμόζει στο νέο αναλυτικό πρόγραμμα των μαθημάτων του Γυμνασίου (1931/32). Επισημαίνει ακόμη ότι «[…] οι πέντε και τέσσερις και τρεις ώρες την εβδομάδα για τα νεοελληνικά του Γυμνασίου όχι μόνο δεν είναι πολλές, αλλά υπάρχει κίνδυνος να μη χωρέσουν το υλικό που πρέπει να διδαχθούν οι διάφορες τάξεις […]».[542]

Η προκήρυξη των διδακτικών βιβλίων του 1938 [543] προέβλεπε, όσον αφορά τα ποιήματα που περιλαμβάνουν τα διδακτικά βιβλία, ότι: «[…] σκόπιμον είναι όπως τα ποιήματα είναι ολιγόστιχα κατά το δυνατόν την στροφήν, εύμετρα και εύρυθμα, πλούσια εις ομοιοκαταληξίαν εφ' όσον τηρούν αυτήν, να έχουν δε εικόνας φυσικάς και ευγενείς και σχήματα απλά, εύληπτα και αρμονικά […]». Ο γενικός σκοπός της σύνταξης των βιβλίων διαμορφώνεται ως εξής: «[…] Οφείλουν τα βιβλία διά τε του περιεχομένου των και διά της μορφής και διά της γλώσσης αυτών κατά πρώτον μεν λόγον [να] συντελούν εις την γλωσσικήν και λογοτεχνικήν μόρφωσιν των μαθητών (γραμματικός και συντακτικός καταρτισμός, διάπλασις γλωσσικής εκφράσεως και ύφους, σχηματισμός ορθών λογοτεχνικών κριτηρίων) και εις την ανάπτυξιν της αγάπης αυτών προς τα Νεοελληνικά γράμματα, ως σπουδαίαν εκδήλωσιν του Νεοελληνικού πολιτισμού, έπειτα δε να ενισχύουν και τα λοιπά διαφέροντα, τα καλλιεργούμενα εν τοις σχολείοις της Μέσης Εκπαιδεύσεως, ιδίως να εμψυχώνουν την θρησκευτικήν, την καλαισθητικήν και την ηθικήν και εθνικήν διαπαιδαγώγησιν των μαθητών […]». Ως γενική οδηγία δίνεται και για τα πεζά αναγνώσματα και για τα έμμετρα ότι

[542] Μίλτος Κουντουράς, «Η Νεοελληνική Λογοτεχνία στο πρόγραμμα των Γυμνασίων», περ. *Κύκλος*, τ. Α΄, 1931 – 32, σ. 37. «[...] Το πανεπιστήμιο αγνόησε πάντα τη νεοελληνική λογοτεχνία, κι όποτε έγινε λόγος γι' αυτή, σχεδόν πάντα μίλησε με περιφρόνηση. [...]».

[543] ΦΕΚ 52/11 Φεβρουαρίου 1938.

«πρέπει να τα διαπνέη η χαρακτηρίζουσα την παιδικήν ηλικίαν φαιδρότης και ευθυμία». Όσο για τα ποιήματα προσθέτει ότι «[…] δέον να έχουν σαφή λογικήν διάρθρωσιν δεν πρέπει δε ο ποιητικός κόσμος αυτών να δυσχεραίνει εις τους μαθητάς την αντίληψιν της ακολουθίας των νοημάτων αυτών. Προς τον σκοπόν μάλιστα τούτου ενδυκνύεται (sic), όπως εκάστη στροφή αυτών αποτελή κατά το δυνατόν εν ενιαίον λογικόν σύνολον. Η γλώσσα δε των ποιημάτων του εντέχνου λόγου και των προϊόντων του δημώδους η κοινή δημοτική απηλλαγμένη ιδιωματισμών και ξενισμών […]».

Αυτές οι διατάξεις διατηρήθηκαν στην προκήρυξη των διδακτικών βιβλίων και το 1939. Για τους ειδήμονες του υπουργείου εκάστη στροφή πρέπει να αποτελεί κατά το δυνατόν ένα ενιαίο λογικό σύνολο και σ' αυτό περιέχεται όλη η καλαισθησία και η ποιητικότητα, θέσεις που υποδηλώνουν πνευματική δικτατορία. Επί δικτατορίας Μεταξά επιλέγεται η δημοτική γλώσσα στο σχολείο και μέσω αυτής γίνεται αναγωγή στον επτανησιακό λογοτεχνικό χώρο και ειδικότερα στην ποίηση. Και η ποίηση του Βαλαωρίτη προβάλλεται και διαδίδεται, καθώς και τα γνωστά πατριωτικά του Σολωμού.

«[…] Διά τα Νεοελληνικά όμως Αναγνώσματα καθωρίσθη να λαμβάνονται λογοτεχνήματα από όλας τας βραβευθείσας συλλογάς, τα καλύτερα βέβαια, και έτσι να καταρτίζεται το βιβλίον που θα τυπωθή. Την επιλογήν αυτών κάμνουν οι ίδιοι οι βραβεύσαντες κριταί.[544] [...] Το Υπουργείον προκηρύσσει κάθε τέσσερα ή πέντε συνήθως έτη διαγωνισμόν, καθορίζον την ύλην και την έκτασιν, πολλάκις δε και την αρχιτεκτονικήν εκάστου βιβλίου. Ορίζονται τρία χρηματικά βραβεία από 5 – 100 χιλιάδας δραχμών έκαστον, αναλόγως του βιβλίου. Την κρίσιν αναλαμβάνουν τρεις κριταί, ο ένας εκπαιδευτικός σύμβουλος, οι άλλοι γενικοί επιθεωρηταί, γυμνασιάρχαι ή και καθηγηταί. Αυτοί κρίνουν και απονέμουν τα βραβεία: το πρώτον εις το κατά την κρίσιν των καλύτερον βιβλίον, το δεύτερον και το τρίτον εις τα κατώτερα. Έπειτα δε ο Οργανισμός τυπώνει ένα και μόνο βιβλίον, εκείνο, το οποίον έλαβε το πρώτον βραβείον, και τούτο εισάγεται

[544] Χρήστου Π. Πετρόπουλου, *Ο δάσκαλός μου…,* ό.π., σ. 142 – 143.

υποχρεωτικώς εις όλα τα γυμνάσια του Κράτους, αφού δεν υπάρχει άλλο[…]» σύμφωνα με την πληροφορία του Αλ. Γ. Σαρή.

Με τον νόμο 4373/13 Αυγούστου 1929 η Μέση Εκπαίδευση θεωρείται ο προθάλαμος για όσους επιθυμούν ανώτερες σπουδές, ένα στάδιο προπαρασκευής για τα Ανώτερα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα.[545] Όσον αφορά στη δομή της Μέσης Εκπαίδευσης από το σχολικό έτος 1929 – 1930 καταργούνται τα «Ελληνικά Σχολεία» [546] ή «Ημιγυμνάσια», όπου λειτουργούν γυμνάσια ή πρακτικά λύκεια.[547]

Όπως στο γλωσσικό ζήτημα η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και η ίδια η Ακαδημία κράτησαν στάση αντιδραστική και ακραία, έτσι και σε κάθε μεταρρυθμιστική πρόταση που δεν προέρχονταν από τους κόλπους των δύο αυτών ιδρυμάτων, βρέθηκαν αντιμέτωπες μεταξύ τους. [548]

[545] Με την μεταρρύθμιση πάντως του 1929 το μάθημα των Νέων Ελληνικών εισάγεται και στην Ε΄ και στην ΣΤ΄ τάξη. Συνολικά το μάθημα των Νέων Ελληνικών διδάσκεται στη Γ΄, Δ΄, Ε΄ και ΣΤ΄ τάξη του Γυμνασίου. Η Γ΄ και η Δ΄ τάξη των Γυμνασίων Θηλέων έχουν διαφορετικά *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*. Βλ. Δημητρίου Νάτσιου, Κατάλογος Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων (1884 – 1986) περ. *Έκφραση*, τ. 29, Λαμία, Δεκέμβριος 1990.

[546] Θεοφάνης Δ. Χατζηστεφανίδης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821 – 1986)*, εκδ. Δ.Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 2005, σ. 275.

[547] Οι τάξεις του γυμνασίου γίνονται έξι, ενώ ιδρύονται πρακτικά Λύκεια εξατάξια. Το τριτάξιο Αστικό Σχολείο Θηλέων μετασχηματίζεται σε Ανώτερο Παρθεναγωγείο, τετρατάξιο, με δικό του πρόγραμμα. Με το διάταγμα της 18 Νοεμβρίου 1931 καθορίζεται το Ωρολόγιο Πρόγραμμα των μαθημάτων του Γυμνασίου με σύνολο υποχρεωτικών μαθημάτων από 9 έως 13. Το σύνολο των ωρών διδασκαλίας εβδομαδιαία ήταν 30 ώρες εκτός των προαιρετικών. Ο Αλέξης Δημαράς σχολιάζει τη μεταρρύθμιση του 1929 επισημαίνοντας τα αδύνατά της σημεία, χωρίς να παραγνωρίζει το γεγονός ότι υπήρξε προοδευτικό βήμα: «[…] Τα εκπαιδευτικά μέτρα έχοντα τοσούτον ευρείας βλέψεις… ίνα επιτύχωσι του επιδιωκόμενου σκοπού ανάγκη να μην είναι πορίσματα βεβιασμένης εργασίας ή προϊόντα μελέτης ολίγων ατόμων… αλλά απόρροια συστηματικού πειραματισμού, μακράς εργασίας, ενδελεχούς μελέτης και πεφωτισμένης συζητήσεως παρά πάντων των δυναμένων να έχωσι γνώμην […]». Βλ. Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, τόμος Α΄ και Β΄, Αθήνα 1973/79, τ. Β΄, σ. 164, 166 και εξής.

[548] Είναι εμφανής η τροχοπέδη, που επιχειρεί να θέσει η Φιλοσοφική Αθηνών σε κάθε μεταρρυθμιστική προσπάθεια, η οποία δεν προέρχεται από εκείνη. Η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών λαμβάνει την τιμήν να υποβάλει «την ευχήν εις την σεβαστήν Κυβέρνησιν, όπως μη επιδείξει σπουδήν προς επιψήφισιν και άμεσον γενικήν εφαρμογήν των υπ' αυτής προτεινομένων εκπαιδευτικών μέτρων αλλά […] [ίνα] παράσχει τον απαιτούμενον καιρόν προς ευρείαν συζήτησιν αυτών». Βλ. Αλέξης Δημαράς, *Η εκπαιδευτική…,* τόμος Β΄, ό.π., σ. 166 και εξής.

Η μεταρρύθμιση βέβαια δέχτηκε και εκ των έσω κριτική και μάλιστα αρνητική, όταν το 1927 ο Δ. Γληνός αποχώρησε από τον «Εκπαιδευτικό Όμιλο» και εγκατέλειψε τους συνεργάτες, Αλ. Δελμούζο και Μ. Τριανταφυλλίδη. Οι βασικές θέσεις της μεταρρύθμισης κατά τον Γληνό «παρεξηγήθηκαν» και τα νομοσχέδια δεν έστρεψαν την παιδεία επί το «πρακτικώτερον». [549] Σε άρθρο του στο περιοδικό *Κύκλος* σχολιάζοντας τον Γ. Παπανδρέου δείχνει γενικά ανικανοποίητος: «[…] Ο υπουργός της Παιδείας κ. Παπανδρέου στην τελευταία συνεδρίαση του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου έκρινε σωστό να μιλήσει ο ίδιος για τα "ιδανικά της παιδείας". Το ύφος του είναι δογματικό και αποφθεγματικό. […] Όλη όμως η δεξιοτεχνία του κ. Παπανδρέου δε μπορεί να κρύψει πόσο είναι αδύνατη και αυθαίρετη η βάση των συλλογισμών του και τα πορίσματα. Όλο το οικοδόμημά του στέκεται στον αέρα […]».[550]

Στη *Φωνή του Βιβλίου* στις 30 Απριλίου του 1931 στη θεματική ενότητα «Τα σχολικά βιβλία» καταχωρίζεται η θέση: «[…] Είναι το μόνον νομοσχέδιον σχολικών βιβλίων από το 1856, του οποίου τας γενικάς γραμμάς επιδοκιμάζομεν όλοι, δι' αυτό και η προσοχή όλων μας πρέπει να στραφή περί του πως τούτο θα γίνη τελειότερον, περί του πως δεν θα δημιουργήση εχθρούς και υπονομευτάς. Είναι τιμή του σημερινού Υπουργού της παιδείας κ. Γ. Παπανδρέου και των συντακτών του νομοσχεδίου κ.κ. Μίλτου Κουντουρά και Δ. Λάμψα να σταθή καλά εις την συνείδησιν του ελληνικού λαού η νεωτεριστική πράγματι εργασία των αυτή και να μη ριψοκινδυνεύση από ασημάντους λεπτομερείας. […]».[551]

Τα νομοσχέδια του υπουργού Παιδείας, Γ. Παπανδρέου, χαρακτηρίζονται από τους πολλούς ρηξικέλευθα και αναγκαία. «[…] Στο νέο αναλυτικό πρόγραμμα των μαθημάτων του Γυμνασίου τα Νεοελληνικά, δηλαδή η διδασκαλία της

---

[549] Θ.Δ. Χατζηστεφανίδης, *Ιστορία…,* ό.π., σ. 280.

[550] Δ. Γληνού, «Τα ιδανικά της Παιδείας και ο κ. Παπανδρέου», περ. *Κύκλος*, τ. Α΄, 1931 – 1932, σ. 69 – 79. Ακολουθούν αυτή την εισαγωγή του Δ. Γληνού έντεκα σελίδες επιχειρημάτων διαμαρτυρίας, αντιδραστικών ιδεών, στρεφόμενες εναντίον του υπουργού παιδείας, Γ. Παπανδρέου.

[551] Περ. *Η Φωνή του Βιβλίου*, αριθ. 4., 30 Απριλίου 1931, εκδ. οίκος Δημητράκου, Αθήναι 1931, σ. 108 – 109.

νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας, παίρνει για πρώτη φορά τη θέση που της πρέπει. Ήταν βέβαια και ως τώρα το μάθημα τούτο στα προγράμματα. Αλλά όλοι μας ξέρουμε πώς αναγραφόταν εκεί και πώς διδασκόταν στα σχολεία μας. Αν εξαιρέσουμε λίγους δασκάλους που κάτι έκαμαν στο μάθημα αυτό – αλλά κι εκείνοι κρυφά σχεδόν και ασυστηματοποίητα! – οι άλλοι, είτε γιατί δεν ήταν σε θέση να το διδάξουν, είτε γιατί εμποδιζόταν, είτε γιατί το περιφρονούσαν, ξόδευαν τον ελάχιστο χρόνο του μαθήματος αυτού σε πράγματα που κάθε άλλο έδιναν στο παιδί, παρά τη γνώση και την αγάπη της Νεοελληνικής λογοτεχνίας. […]». Ο Μίλτος Κουντουράς εμφανίζεται σαφής και κατηγορηματικός υπερασπίζοντας το πνεύμα της εξέλιξης που ο ίδιος μαζί και με τον επόπτη της εκπαιδεύσεως Μ. Τριανταφυλλίδη προσπαθούσαν να διαμορφώσουν.

Το 1932 το Εκπαιδευτικόν Γνωμοδοτικόν Συμβούλιον σχημάτισε τις επιτροπές της Μέσης Εκπαιδεύσεως για τα Νέα Ελληνικά. «[…] Από της συστάσεως του κράτους εις ουδένα διαγωνισμόν υπεβλήθη τόσος αριθμός βιβλίων. Ο διαγωνισμός του 1929 της 30ης Ιουλίου, ο οποίος τότε εθεωρήθη χωρίς προηγούμενον, ως προς τον αριθμόν των υποβληθέντων βιβλίων, συνεκέντρωσε μόνον 131 αναγνωστικά, ήτοι 50% ολιγώτερα του σημερινού. […]».[552] Τα υποβληθέντα στο διαγωνισμό την 30η Σεπτεμβρίου σχολικά βιβλία ήταν συνολικά 695. Όλος δε αυτός ο όγκος πρόκειται να κριθεί μέχρι την 31η Μαρτίου 1932. [553]

---

[552] Το Γνωμοδοτικό Συμβούλιο αποτελούνταν από τους Δ. Λάμψα, Γ. Κουντουρά, Π. Παϊδούση, Δ. Σουχλέρη και την Μ. Αμαριώτου με την προσθήκη τριών ειδικών προσώπων για τα Νέα Ελληνικά, τους Βαμπούλη Λ., Γενικό Επιθεωρητή Γ΄ Περιφερείας, Σταύρο Τζουμελέα, Γενικό Επιθεωρητή των ιδιωτικών Σχολείων, Πετρίδη Μιχ., Καθηγητή του 3ου Γυμνασίου Πειραιώς. Βλ. Περ. *Η Φωνή του Βιβλίου*, τχ. 10, έτος Α΄, 31 Δεκεμβρίου 1931, εκδ. οίκος Δημητράκου, Αθήναι 1931.

[553] Για το μάθημα των Νέων Ελληνικών εγκρίθηκαν τα κάτωθι βιβλία των οποίων η έγκριση έληξε κατά το σχολικόν έτος 1930 – 1931. Η κυκλοφορία τους επιτράπηκε και κατά το σχολικόν έτος 1931 – 1932. Σε όλα τα σχολεία της τε Δημοτικής και Μέσης Εκπαιδεύσεως απεστάλη η υπ' αριθ. 75 εγκύκλιος του Υπουργείου της Παιδείας, η οποία περιέχει πάντα τα εγκεκριμένα βιβλία του σχολικού έτους 1931 – 1932. 1. *Νεοελληνικά*, Ζ. Παπαντωνίου και Εμ. Τρουλινού, εκδ. οίκος Δημητράκου, 2. *Νεοελληνικά* Α΄ τάξεως [Γυμνασίου] Μ. Οικονόμου, εκδότης Ι. Κολλάρος & Σία, 3. Ελένης Ουράνη, Ελίζας Κόττου, Ευδ. Αθανασούλα, εκδ. Ι. Σιδέρης, 4. *Νεοελληνικά*

Πρωτοδημοσιεύεται στα «Εκπαιδευτικά» στη *Φωνή του Βιβλίου*, τον Ιανουάριο του 1931, η ανακοίνωση για ένα νομοσχέδιο όπου «[…] κατ' εντολήν του υπουργού της Παιδείας κ. Γ. Παπανδρέου, το Γνωμοδοτικόν Συμβούλιον κατήρτισε νομοσχέδιον διδακτικών βιβλίων, το οποίον θα κατατεθή εις την Βουλήν προς επιψήφισιν […]. Αξιέπαινος είναι επίσης και ο τρόπος της συνθέσεως της Κριτικής Επιτροπής, η οποία θα είναι μόνιμος, έως και εις τον καταργηθέντα νόμον 1332, εκ μελών του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου […]».[554] Με αυτό τον τρόπο δημιουργείται ένα σώμα υπεύθυνο για την ποιότητα των διδακτικών βιβλίων. Επιπλέον προστίθεται διάταξη με την οποία η Επιτροπή αυτή συντίθεται από διανοούμενους και ειδικούς εκτός του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, για να εκφράζει το διδακτικό βιβλίο τις αντιλήψεις περισσότερων προσώπων και ως εκ τούτου να βελτιώνεται η ποιότητά του. «[…] Οι συγγραφείς ζητούν να σαφηνισθή ο σκοπός του αναγνωστικού, διότι ως διατυπούται εις το άρθρον 2 του νομοσχεδίου δεν εννοούν τι πρέπει να περιέχουν τα αναγνωστικά διά να ασχοληθούν εις την συγγραφήν των. Το Κράτος δεν είναι πάντοτε καλός νοικοκύρης και δεν δύναται και δεν πρέπει να συναγωνίζεται συγγραφείς και εκδότας. Γι' αυτό ζητούν οι συγγραφείς να απαλειφθή η διάταξις, καθ' ην έχει δικαίωμα ο υπουργός να αναθέτη την σύνταξιν βιβλίων εις επιτροπάς και άτομα διά λογαριασμόν του Κράτους. Ευρίσκουν ότι το περίπου χρονικόν διάστημα, το οποίον ορίζει το νομοσχέδιον προς συγγραφήν των βιβλίων μέχρι τέλους Ιουνίου, τρέχοντος έτους, είναι ανεπαρκές και να διορθώσουν ακόμη τα 8 δακτυλογραφημένα αντίτυπα, τα οποία ζητεί το νομοσχέδιον δι' έκαστον βιβλίον

Β΄ τάξεως [Γυμνασίου] Μ. Οικονόμου, εκδ. Ι. Κολλάρος & Σία, 5. *Νεοελληνικά* Β΄ τάξεως Δ. Μπαντούνα και Ν. Έλατου, εκδότης Ι. Κολλάρος & Σία, 6. *Νεοελληνικά* Β΄ τάξεως Ηλ. Βουτιερίδης, εκδότης Μ. Ζηκάκης. Βλ. Περ. *Η Φωνή του Βιβλίου,* τχ. 6, 30 Ιουνίου 1931, εκδ. οίκος Δημητράκου, σ. 196.

554 Περ. *Η Φωνή του Βιβλίου,* τχ. 1, έτος Α΄, Ιανουάριος 1931, εκδ. οίκος Δημητράκου, σ. 4.

[…]».[555] Η ανωτέρω θέση έχει τη λογική ερμηνεία της και στην εφαρμογή υιοθετήθηκε.

Επί της αρχής το νομοσχέδιο δε συνάντησε αντίδραση ούτε από τους εκδότες ούτε από τους συγγραφείς. «[…] Εις λεπτομέρειαν όμως αυτού υπέβαλον αμφότεροι παρατηρήσεις τινάς λογικάς και δικαίας. Προτείνουν ακόμη, ίνα οι εκτός του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου κριταί των διδακτικών βιβλίων – επιθεωρηταί και δάσκαλοι – εκλέγωνται διά κλήρου και όχι υπό του υπουργού ως ορίζεται εις το νομοσχέδιον […]».

α. Η γλώσσα στην εκπαίδευση στα 1930

Η γενιά του ’30 δίνει την πρωτοπορία στην ποίηση. Στο τοπίο των γραμμάτων του καιρού εκείνου εγγράφονται οι απόπειρες ανανέωσης της ποίησης. [556] Ο Κ.Θ. Δημαράς θεωρεί τον Σικελιανό γνώμονα του επτανησιακού λόγου και τον Καβάφη φορέα της ριζικής αλλαγής στην ποιητική γραφή.[557] Η ανανέωση του 1930, κατά τον Δημαρά, προήλθε από πολύ πιο παλιά και οι διεργασίες της ανανέωσης προέκυψαν από μεμονωμένους ποιητές ή από κύκλους ποιητών. Από αυτούς που σχημάτισαν τη λεγόμενη νεότερη ποίηση στα σχολικά εχγειρίδια της εποχής και έδωσαν έργα πρωτοπορίας, ο Νίκος Χάγερ Μπουφίδης, με το ποίημα

---

[555] Περ. *Η Φωνή του Βιβλίου,* τχ. 3, έτος Α΄, 31 Μαρτίου 1931, εκδ. οίκος Δημητράκου, Αθήναι 1931, σ. 70. Τα ανωτέρω ειπώθηκαν κατά την συνεδρίαση της 1ης Απριλίου, όπου η Κοινοβουλευτική Επιτροπή επί των Εκπαιδευτικών ασχολήθηκε με το νομοσχέδιο των σχολικών βιβλίων.

[556] Mario Vitti, *Η γενιά του τριάντα. Ιδεολογία και μορφή*, εκδ. οίκος Ερμής, Αθήνα 1979, σ. 88 – 89.

[557] Στον πίνακά του ο Κ.Θ. Δημαράς σημειώνει πέντε πολύ πρώιμους ποιητές, που μαρτυρούν την ριζική αλλαγή στην ποιητική γλώσσα και γραφή, τον Τέλλο Άγρα (1899), τον Νίκο Χάγερ Μπουφίδη (1899), τον Α. Δρίβα (1899), τον Μήτσο Παπανικολάου (1900) και την Μαρία Πολυδούρη (1905). Από ομάδες διακρίνει τρεις: α) γύρω στον Σικελιανό αριθμεί τον Μπαρλά, τον Καρζή, τον Δούρα, τον Παπατσώνη και τον Μιχαλόπουλο, β) γύρω από τον Καβάφη διακρίνει τους: Λαπαθιώτη, Παπατσώνη, Παράσχο, Άγρα και Δρίβα. Σ’ αυτούς που έχουν χριστιανική ροπή εντάσσει τον Μπαρλά, τον Δούρα και τον Παπατσώνη.

«Παράκλησις στο Θεό για ένα μικρό καμπούρη», σ. 123, εισχώρησε στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και ημιγυμνασίων, της Ευδοκίας Αθανασούλα, Λίζας Κόττου, Ελένης Ουράνη (Άλκη Θρύλου). [558] Οι γυναίκες συλλογείς του εγχειριδίου πιθανόν δεν είχαν υποπτευθεί τις διαστάσεις της ένταξης στο εγχειρίδιό τους της «νέας ποίησης» που εμφανίστηκε στην ιστορία της λογοτεχνίας. Στόχος τους, και ιδίως της Λίζας Κόττου, ήταν η αισθητική καλλιέργεια. Σύμφωνα με τον Λ. Βαρελά, «ο στόχος της αισθητικής καλλιέργειας αρχίζει να γίνεται κυρίαρχος πολύ όψιμα, με τη σειρά των Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του 1977 – 1983».[559]

Την εθνική, μορφωτική, θρησκευτική και αισθητική διάσταση στα εγχειρίδια την προσδίδει η εποχή. Ως εκ τούτου η Λίζα Κόττου εμφανίστηκε πρωτοποριακή, όταν προέταξε για τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας την αισθητική πλευρά. Η ομάδα των γυναικών ανθολόγων συγκρότησε ένα ωραίο, «συναισθηματικό» εχγειρίδιο. Ενδιέφερε τις συλλογείς πρώτον η λογοτεχνικότητα των ερανισθέντων έργων και κατά δεύτερο λόγο το παιδαγωγικό ήθος, ο διδακτισμός των επιλεγέντων κειμένων. Επέλεξαν, για παράδειγμα, το αναφερθέν ποίημα του Νίκου Χάγερ Μπουφίδη από θεματικής πλευράς, διότι εξυπηρετούσε την αισθητική προσέγγιση των κειμένων.[560]

---

[558] «[…] Η Ευδοκία Αθανασούλα (1894 – 1929) ανήκε στο στενό κύκλο του Μ. Τριανταφυλλίδη και το 1927 έγινε μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Η προσφορά της Λίζας Κόττου (; - 1967) στο μάθημα της νεοελληνικής λογοτεχνίας υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική. Ανήκε στον πυρήνα της εκπαιδευτικής ομάδας η οποία, κάτω από την επίβλεψη της Ρόζας Ιμβριώτη, κατάρτισε το «Μορφωτικό Πρόγραμμα» για τις ανάγκες των εκτοπισμένων για σωστή μόρφωση. […]». Βλ. *Καλλιτέχνες και Λογοτέχνες στα Αναγνωστικά 1860 – 1960*…, ό.π., σ. 109 και Χρύσα Χρονοπούλου – Πανταζή, *Ρόζα Ιμβριώτη, Της ζωής και του σχολείου*, εκδ. Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα 2011, σ. 95, 96.

[559] Λάμπρος Βαρελάς, *Η Νεοελληνική και Μεταφρασμένη Λογοτεχνία στην Ελλαδική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (1884 – 2001)*, Εκδ. Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 24.

[560] Περ. *Κύκλος,* τόμος Β΄, 1933 – 34, όπου η βιβλιοκριτική για το έργο της Λίζας Κόττου, *Η Νεοελληνική λογοτεχνία στα Γυμνάσιά μας*, σ. 356 – 357. Ειδικότερα βλ. «[…] Μαθαίνω π.χ. τη συγκίνηση και το ενδιαφέρον που επροκάλεσε στις παιδικές ψυχές […] το ποίημα «Παράκληση για ένα μικρό καμπούρη» του Ν. Μπουφίδη […]. Δε βρήκαν τα παιδιά μόνο την πλοκή του έργου, μα ετόνισαν με την απαγγελία τις

Στον άξονα Σολωμός – Βαλαωρίτης κινούνται οι κειμενικές επιλογές των ανθολόγων, καθώς ο εθνικός μας ύμνος προσιδιάζει στο πατριωτικό κλίμα και η εξύμνηση του ένδοξου εθνικού μας παρελθόντος ήταν ένα από τα στοιχεία της βαλαωριτικής ποίησης. Ο Βαλαωρίτης αισθανόταν τη σολωμική ποίηση ενταγμένη στον ευρύτερο κορμό της δημοτικής ποίησης. Έτσι, εισχωρούν στα αναγνωστικά οι Επτανήσιοι του μείζονος τόνου (Σολωμός – Κάλβος – Βαλαωρίτης – Μαβίλης), οι ελάσσονες (Λασκαράτος – Τυπάλδος – Μαρκοράς – Στ. Μαρτζώκης[561]) και για πρώτη φορά ο Σικελιανός. Βέβαια η δημοτική ολοένα και κατακτούσε εδάφη και ευνοούσε τον ποιητικό επτανησιακό λόγο. «[…] Μα ποια δημοτική; Η δημοτική του Παπαντωνίου […] η πολιτισμένη, η ανώδυνη, η δημοτική με τα γάντια; […]»,[562] αναρωτιέται ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος. Ωστόσο, αυτή η εκδοχή της δημοτικής έφερε κοντά τον Σολωμό στις σχολικές αίθουσες και λησμονημένους ελάσσονες ή χαμηλότερων τόνων Επτανήσιους λόγω της θεματικής τους στο σχολικό εγχειρίδιο.[563] Ουσιαστικά το ’30 αξιοποιείται ο Σολωμός, και τα πρώιμα ποιήματά του και οι ωριμότερες συνθέσεις, διότι ο Αλ. Σαρής και οι άλλοι ανθολόγοι έχουν βαθιά κατανόηση του σολωμικού έργου.

Τα ποιήματα που σταχυολόγησαν οι γυναίκες ανθολόγοι ήταν γραμμένα σε δημοτική, όπως για παράδειγμα ο «Κανάρης» του Κ. Καρυωτάκη, σ. 102, του Ρήγα Γκόλφη «Η ψυχή του Πεύκου». Εξαίρεση αποτελούν τα κλασικά

λεπτές αποχρώσεις του ποιήματος. «Οι ομοιοκαταληξίες δεν ταιριάζουν πολύ, αλλά δεν πειράζει, το ποίημα είναι ωραίο», είπε κριτικάροντας ένα παιδί. Το βιβλίο της δ. Κόττου θίγει κι ένα άλλο ζήτημα, ποιο είδος δηλαδή λογοτεχνήματος είναι κατάλληλο να διδαχτεί στα παιδιά. Τα παιδιά, μας λέει, θέλουν γενικά το λογοτέχνημα να έχει κίνηση, αληθοφάνεια, περιπέτεια, να είναι ωραίο και όχι παιδιάστικο. Η ποίηση που έχει καλλιεργηθεί στον τόπο μας πιο πετυχημένα από τον πεζό λόγο, έχει να προσφέρει στο δάσκαλο περισσότερο κατάλληλο υλικό […]».

561 Για την προσωπικότητα του Ζακυνθίου ποιητή Στέφανου Μαρτζώκη Βλ. Φανή Μαγκούτα «Τι υπήρξε ο Στέφανος Μαρτζώκης;», εφ. *Ταχυδρόμος*, 10 Νοεμβρίου 2019.

562 Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, *Τα πρόσωπα και τα κείμενα*, …, ό.π., σ. 144.

563 Ο Παπαντωνίου μαζί με τον Ξενόπουλο, τον Νιρβάνα και μερικούς άλλους συνετέλεσαν πολύ στην ανάπτυξη της μεταψυχαρικής δημοτικής. Βλ. Γιώργου Ν. Καλαματιανού, *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», χ.χ., σ. 110.

επτανησιακά που είναι γραμμένα στην επτανησιακή δημοτική με το ιδιότυπο χρώμα της. Η παρουσία του Καρυωτάκη στο εγχειρίδιο προέκυψε από τη γλώσσα του και όχι από την πλήρη κατανόηση και αξιολόγηση του καρυωτακικού έργου. Δεν είναι τυχαίο πως το εγχειρίδιο εμφανίστηκε στην εποχή της πολυφωνίας του σχολικού εγχειριδίου με μία τάση στροφής προς τους νεότερους λογοτέχνες.[564]

Ο Γ. Παπανδρέου ως υπουργός Παιδείας διατήρησε την ισοτιμία των δύο γλωσσών καθαρεύουσας και δημοτικής. Κατανοούμε βέβαια πόσο πρώιμη ήταν η εποχή για τη γλωσσική καθιέρωση της δημοτικής, όταν αργότερα το Σύνταγμα του 1952 επαναλαμβάνει το άρθρο 107 του Συντάγματος του 1911, όπου αναφέρεται: «Επίσημος γλώσσα του κράτους είναι εκείνη εις την οποίαν συντάσσονται το πολίτευμα και της ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα. Πάσα προς παραφθοράν ταύτης επέμβασις απαγορεύεται». Με το Σύνταγμα όμως του 1968 καθορίζεται ρητά η γλώσσα της εκπαίδευσης στο άρθρο 6.[565]

Στα 1932 ο Δ. Γληνός κατηγορεί τους συγγραφείς των διδακτικών βιβλίων, επειδή διατηρούν τη γλωσσική μορφή του κειμένου, όπως ο λογοτέχνης το έπλασε, διότι ο ίδιος θεωρεί σωστή την ορθογραφική απλοποίηση της γλώσσας των σχολικών εγχειριδίων.[566] Αρχίζει τα σχόλιά του από τον Ζαχαρία Παπαντωνίου, τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την Α΄ Γυμνασίου. Επισημαίνει ότι «σ' αυτό, όπως και σε όλα τα όμοιά του, που είναι απαρτισμένα από κομμάτια λογοτεχνικά, κάθε κομμάτι έχει και την ορθογραφία του, πολλές φορές το ίδιο κομμάτι έχει πολλές ορθογραφίες». Και απαριθμεί τους ανόμοιους ορθογραφικούς τύπους λέξεων που βρήκε και τις θεωρεί εξοβελιστέες. Η απορριπτική σφοδρότητα του Δ. Γληνού εξαντλείται σε σχολιασμούς γλωσσικών

---

564 […] Υπενθυμίζω πως κείμενα του Καρυωτάκη και του Ουράνη είχαν εμφανισθεί για πρώτη φορά στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα των Αθανασούλα – Ουράνη – Κόττου στην περίοδο 1930 – 1938, δηλαδή την εποχή της πολυφωνίας του σχολικού εγχειριδίου […]». Βλ. Λίνα Κουντουρά, *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας…,* ό.π., σ. 210.

565 Έλλη Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου, *Εκπαιδευτικά. Τα αυτονόητα και ανεπίτευκτα*, εκδ. οίκος Κέδρος, Αθήνα 2007, σ. 117.

566 Δ. Γληνού, «Ορθογραφική απλοποίηση», περ. *Η Φωνή του Βιβλίου*, τχ. 1 – 2 , έτος Α΄, περίοδος Β΄, εκδ. οίκος Δημητράκου, Αθήναι 1932, σ. 10 – 13

λεπτομερειών όπως: «[…] Δεν αρκεί μόνο η τονική μεταρρύθμιση για να λείψει το χάος το τρίτο είδος από τις πολυγραφίες, που θα το εξετάσουμε σε ορθογραφική αταξία κι αν κάνουμε την τονική μεταρρύθμιση και αν δεχτούμε τη φωνητική ορθογραφία και αν πάρουμε και το λατινικό αλφάβητο [...]». Θεωρεί ενόχους την Ακαδημία Αθηνών και τους Ακαδημαϊκούς Ξενόπουλο, Μενάρδο, Δροσίνη, Νιρβάνα και Παλαμά για τη θέση τους στο γλωσσικό ζήτημα, να αντιδρούν ή να αδιαφορούν. «[...] Το Κράτος και μάλιστα το «Γνωμοδοτικό Συμβούλιο της Παιδείας» έχει επιταχτικότερο χρέος να φροντίσει για το πρόβλημα. Μα το Κράτος προφασίζεται, πως κανείς δε ζητάει τη μεταρρύθμιση. Ας πάρουνε λοιπόν το ζήτημα στα χέρια τους οι δάσκαλοι και οι λογοτέχνες […]».

Στο θέμα της γλώσσας τα εγχειρίδια της πέμπτης σειράς του 1930 – 1938 ακολούθησαν τη γραμμή των εγχειριδίων του Ζ. Παπαντωνίου.[567] Τα εγχειρίδια αυτά χαράσσουν σαφή πολιτική στο γλωσσικό ζήτημα με το να συμπεριλαμβάνουν αυτούσια τα κείμενα των συγγραφέων, γραμμένα είτε σε απλή καθαρεύουσα είτε σε δημοτική. Τα περισσότερα όμως σταχυολογηθέντα κείμενα των βιβλίων αυτών, ποιητικά και πεζά, ήταν της δημοτικής.

Σε άρθρο του Γ. Βαλέτα, στα 1933 – 34, με τίτλο «Γύρω στο γλωσσικό βάλτο»[568] περιγράφεται η γλωσσική κατάσταση της εποχής, η προσαρμογή στις νέες πολιτικές και εκπαιδευτικές συνθήκες. «[…] Το γλωσσικό είναι ξεπερασμένο ζήτημα πια και κάθε συζήτηση γύρω του είναι μάταιη δουλειά. Σήμερα πήρε άλλο χαρακτήρα. Η θεωρητική λύση του γλωσσικού, η κατάχρηση της λογοτεχνίας και της κατώτερης παιδείας απ' τη δημοτική, η μεταπολεμική αλλαγή στο κοινωνικό και ψυχικό επίπεδο, τους χαλάρωσε και στη θεωρία και στην πράξη. […] Το σωστό είναι πως η δημοτικιστική ορθοδοξία θα έρθει σε

---

[567] Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ζαχαρία Παπαντωνίου, τόμος Α΄, Β΄, Γ΄, που εξέδωσε για τις τρεις πρώτες τάξεις των Ελληνικών σχολείων και εμπίπτουν στην τέταρτη σειρά των εγχειριδίων, όπως ορίσαμε, δηλαδή το 1917 – 1929, αποτέλεσαν πρωτοπορία ως διδακτικά βιβλία για τη γλώσσα τους και την επιλογή της ύλης.

[568] Γ. Βαλέτα, «Γύρω στο γλωσσικό βάλτο», περ. *Κύκλος*, τ. Β΄ 1933 – 34, σ. 285 – 287.

πολλές παραχωρήσεις. Η γλώσσα δουλεύεται εσωτερικά απ' τη λογοτεχνία κι αν θ' ανοίξει για να χωρέσει κι άλλες μορφές της επιστήμης και της διανόησης, θ' ανοίξει σε συνταχτικό και λεξιλόγιο, σε τυπικό καθόλου […]».[569] Ο Εμμ. Κριαράς, αναφερόμενος στη γενιά του '30, στο γλωσσικό και στις συνέπειές του, λέει: «[...] Έφτανε καμία φορά η δημοτικιστική ιδεολογία ενός [ενν. επιστήμονα] για να χαρακτηριστεί ανατροπέας των πάντων και εχθρός του έθνους! Και δεν είναι λίγοι όσοι «πλήρωσαν ακριβά» το «πιστεύω τους» [...]».[570] Ωστόσο, τα σύνθετα γλωσσικά προβλήματα δεν στάθηκαν τροχοπέδη στη σύνθεση των ανανεωμένων αναγνωστικών της πέμπτης σειράς του 1930 – 1938.

β. Η γυναικεία παρουσία στα σχολικά εγχειρίδια της λογοτεχνίας στα 1930

Το 1931 μια συντροφιά τριών γυναικών συνέθεσε το πρώτο εγκεκριμένο σχολικό εγχειρίδιο των Νέων Ελληνικών γραμμένο από γυναίκες συγγραφείς. Πρόκειται για τη Λίζα Κόττου, φιλόλογο από τη Θεσσαλονίκη, την Ευδοκία Αθανασούλα, που από τον σταυρό που φέρει το όνομά της στο εξώφυλλο του βιβλίου δεν πρόλαβε, υποθέτουμε, να δει τη έκδοσή του, και την Ελένη Ουράνη που υπογράφει με το ψευδώνυμο Άλκης Θρύλος. Το βιβλίο αφορά τους μαθητές της Α΄ τάξης των γυμνασίων και ημιγυμνασίων και εκδίδεται από το βιβλιοπωλείο Ιωάννου Σιδέρη.

---

[569] Αναφέρει ο Γ. Βαλέτας στο εν λόγω άρθρο του ότι: "[....] Εκτός από τη λογοτεχνία, στα άλλα επίπεδα, την κριτική, τη φιλολογία, τη σκέψη και την επιστήμη γράφεται μια γλώσσα άθλια κι αχαρακτήριστη, χωρίς συνέπεια, χωρίς γραμματική. Η καθαρεύουσα αλλάζει το φόρεμά της και ξανάρχεται για να πάρει τα χαμένα εδάφη της. Πουθενά η προσπάθεια, ο αγώνας για τη δημιουργία παραστάσεων και εννοιών καθορισμένων και τη σωστή κι ανάλογη έκφρασή τους, για το ξεφόρτωμα και το διώξιμο των γλωσσικών ειδώλων της πνευματικής μας ζωής […] τη θεωρητική δικαίωση αυτής της κατάστασης ζητάν να τη δώσουν μερικοί Αθηναίοι με αρχηγό μια γυναίκα, που γλωσσολογεί [πιθανόν εννοεί την Π.Σ. Δέλτα].

[570] Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το Έθνος (1880 – 1980),* εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σ. 141.

Η γυναικεία γραφή του εγχειριδίου έδωσε μια διαφορετική κατάταξη της ύλης από αυτή που είχαν τα μέχρι τότε σχολικά αναγνώσματα. Οι θεματικές ενότητες γίνονται πιο ευλύγιστες, αφού τιτλοφορούνται με γενικότερους και λογοτεχνικότερους τίτλους και όχι με τις αυστηρές κλασικές κατηγορίες των θεματικών. Για παράδειγμα, η Α΄ ενότητα τιτλοφορείται «Θάλασσα» και χωράει κείμενα από τον Δ. Σολωμό μέχρι τον Αλ. Παπαδιαμάντη, Δημοτικά, τον Ανδρ. Καρκαβίτσα και άλλα. Η Β΄ ενότητα είναι «Από τα βουνά και τους κάμπους» και η Γ΄ «Πόλεις και τοπία της Ελλάδος», η Δ΄ «Μύθοι και θρύλοι», η Ε΄ «Από την ιστορίαν της Ελλάδος» και η ΣΤ΄ και τελευταία από την «Σύγχρονον κοινωνικήν ζωήν».

Η ομάδα αυτή επιλέγει κείμενα «ευέλικτα» με εικόνες και εμπνεύσεις που έρχονται πιο κοντά στη σύγχρονή τους εποχή. Συμμερίζονται τις φωνές των εκπαιδευτικών για κείμενα εύληπτα και σύγχρονα και τολμούν να χωρέσουν στο εγχειρίδιο την Κατίνα Παπά με δύο της έργα, «Η εκδρομή του Δημητρού», σ. 109 και «Ο Κίρκος», σ. 118, διηγήματα και τα δύο, παράλληλα με τον Π. Βλαστό, τον Κ. Καρυωτάκη, τον Δ. Σολωμό και τον Αρ. Βαλαωρίτη. Στην περίοδο του μεσοπολέμου η έννοια της λογοτεχνικότητας στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα αποτελούσε ιδανικό. Η υψηλή αισθητική αξία των κειμένων κάλυπτε τη διαλεκτική σχέση του αρχαίου και του νεότερου, την οποία είχαμε συναντήσει στα έως τότε Νεοελληνικά Αναγνώσματα με τον αρχαιογνωστικό και ιστορικό χαρακτήρα. Στην αισθητική των κειμένων στήριξαν οι συντάκτριες το ρηξικέλευθο αναγνωστικό τους.[571]

Από Επτανήσιους στην ενότητα «Θάλασσα» συγκαταλέγουν τον λυρικό Δ. Σολωμό με το ποίημα «Η Ξανθούλα», στη σελίδα 29. Στην Ε΄ ενότητα θα συμπεριλάβουν το επίγραμμα του Δ. Σολωμού, στη σ. 101, «Η καταστροφή των Ψαρών» και τον Αρ. Βαλαωρίτη με «Τον Δήμο και το Καρυοφύλλι του» (sic), στη σ. 99. Το βιβλίο σφραγίζεται με τις βιογραφίες σε 157 σελίδες και η συλλογή

[571] Λίνα Κουντουρά, *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στα εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (1884 – 1983): η πρόσληψη και αναπλαισίωσή της στη διάρκεια ενός αιώνα*, εκδ. οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 112.

από Επτανησίους θεωρείται μάλλον αδύναμη. Η Ελένη Ουράνη κατηύθυνε το αναγνωστικό στην αισθητική αξία των κειμένων και στους συγγραφείς που δραστηριοποιούνταν στην πρωτεύουσα και οι ποιητικές επιλογές του βιβλίου καλύπτουν την Αθηναϊκή Σχολή. Η Λίζα Κόττου εργάστηκε για να διαφοροποιήσει το ύφος του αναγνωστικού σε σχέση με τις προηγούμενες σειρές αναγνωστικών. Οι Κερκυραίοι δημοτικιστές της Αθήνας, που συνδέονται με τους γλωσσικούς αγώνες του *Νουμά*, για παράδειγμα η Ειρήνη Δεντρινού, δεν κατόρθωσαν να επιδράσουν στη διαμόρφωση του αναγνωστικού της γυναικείας ομάδας. [572]

Στήριζαν οι γυναίκες ανθολόγοι από πρόθεση κάθε γυναικεία παρουσία στο χώρο των γραμμάτων. Έτσι, στην ενότητα «νεοελληνική ποίηση» οι συγγραφείς συγκαταλέγουν την Κλεαρέτη Δίπλα – Μαλάμου, την οποία είχε αποκηρύξει ο Κ. Καρυωτάκης από τη συντροφιά των ποιητών. Στις επιλογές τους ακόμα υπήρξαν και συγγραφείς, οι οποίοι δεν είχαν την κοινή αναγνώριση του λογοτεχνικού κόσμου.[573]

Οι γυναίκες ανθολόγοι στα αναγνωστικά που συνέταξαν με βάση την αισθητική θεώρηση της λογοτεχνίας συμπεριέλαβαν Επτανήσιους ποιητές. Η ενεργητική παρουσία της Ελένης Ουράνη (Άλκη Θρύλου), της Λίζας Κόττου, της Ευδοκίας Αθανασούλα χαρακτηρίζει την εποχή και προωθεί τις αισθητικές τάσεις στο «εκσυγχρονισμένο» εγχειρίδιο που επιχειρούν και παραδίδουν στο μαθητικό κοινό. Το εγχειρίδιό τους είναι ίσως το μόνο διαφορετικό ως προς τη λογική σύνθεσης από την πεπατημένη οδό των αναλυτικών προγραμμάτων των εγχειριδίων.

---

572 Θεοδόσης Πυλαρινός, «Ο Νουμάς και οι Κερκυραίοι Δημοτικιστές», *Δελτίο Αναγνωστικής Εταιρίας Κερκύρας*, Αριθ. 23, Κέρκυρα 1998, σ. 150.

573 Αναφερόμαστε στον Χρήστο Λαγοπάτη, που γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1894. Υπήρξε μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Δημοσίευσε σε διάφορα περιοδικά ποιήματα, διηγήματα και καλλιτεχνικές μεταφράσεις ξένων ποιητών, δεν ήταν όμως μεγάλου μεγέθους ποιητής.

Η Α. Ταμπακοπούλου ακολουθεί άλλη πορεία από την προηγούμενη γυναικεία συντροφιά.[574] Το 1930 επιχείρησε να συγγράψει εγχειρίδιο για την ΣΤ΄ τάξη των Γυμνασίων που εγκρίθηκε για μια πενταετία. Χωρίς να απομακρυνθεί από τις επιρροές των προηγουμένων, χαρακτηρίζει κάθε έργο ή μικρά σύνολα κειμένων που ανθολογεί και δίνει τίτλους. Καταχωρίζουμε τους τίτλους ως ενδεικτικούς του σκεπτικού της συγγραφέως: 1. Κριτικοί χαρακτηρισμοί, 2. Επικολυρική συμβολική ποίησις, 3. Θρήνοι, 4. Περιγραφαί τόπων, Ιστορικαί και Αρχαιολογικαί, 5. Το έπος (αποσπάσματα εκ του Ερωτοκρίτου), 6. Λυρική Δημοτική ποίησις, 7. Το θέατρον, 8. Κοινωνιολογικά, 9. Συγκριτική ψυχολογία, 10. Ιστορικά, 11. Ξένα περί Ελλάδος ποιήματα, 12. Ιστορικά Χρονικά, 13. Ποιήματα Σατυρικά, 14. Χαρακτήρες παράλληλοι, 15. Ποιήματα Λυρικά, 16. Ηθογραφικά, 17. Παραινετικά, 18. Συμβολική ποίησις, 19. Πατριωτικά ποιήματα, 20. Ξένη φιλοσοφία και, 21. Επικολυρικά ποιήματα.

Η Α. Ταμπακοπούλου[575] επιλέγει και ανθολογεί ξένη λογοτεχνία, Ουάιλντ, Δάντη Αλιγκέρι, Ουγκώ και Βύρωνα Νόελ. Επίσης δεν ξεχνά να ενσωματώσει στο βιβλίο της κείμενο του επίκαιρου συγγραφέα, Εδμόνδου δε Αμίτσι, με τίτλο «Το πατρικό σπίτι». Εδώ η Α. Ταμπακοπούλου τον εντάσσει στη θεματική

---

574 Αρσινόης Ταμπακοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς το κείμενον, διά την ΣΤ΄ τάξιν των Γυμνασίων και των αντιστοίχων των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εγκριθέν διά μιαν πενταετίαν, έκδοσις πρώτη, εκδοτική εταιρία Α.Μ. Κοντομάρη και Σία, Αθήνα 1930.

575 Η Αρσινόη Ταμπακοπούλου επεκτάθηκε σαν συγγραφέας σχολικών εγχειριδίων και στο Δημοτικό και συνέγραψε *Νέα Γραμματική της Δημοτικής* για τις τρεις ανώτερες τάξεις του δημοτικού, που εξέδωσε ο εκδοτικός οίκος Ν. Αλικιώτης και Υιοί, Αριστείδου 6, Αθήναι. Η Αρσινόη Ταμπακοπούλου μαζί με τη Θεώνη Δρακοπούλου (Μυρτιώτισσα) έγραψαν αναγνωστικό για τη Β΄ Δημοτικού με τίτλο *Κρινολούλουδα*, εκδόθηκε από τον ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1948 και ανατυπώθηκε επί των ημερών μας από τις εκδόσεις «Δίδυμοι». Η Α. Ταμπακοπούλου υπήρξε συνδικαλίστρια «τέως μέλος της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας». Βλ. εφ. *Ελληνικόν Αίμα*, 12-12-1945. Εκλέχθηκε ως αναπληρωματικό μέλος στην Εθνική Διδασκαλική Ομοσπονδία το 1946, όπως αντλούμε από την εφ. *Ριζοσπάστης*, 10-1-1946.

ενότητα «Χαρακτήρες παράλληλοι» με το κείμενο «Υπηρέτης του αξιωματικού».[576]

Ευέλικτη εμφανίζεται η θεματογραφία της Ταμπακοπούλου, όμως δεν ακολουθεί τα βήματα της ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και παραλείπει σπουδαία έργα της. Παρατηρούμε ότι προσανατολίζεται στα έργα της ξένης λογοτεχνίας. Με τον πίνακα περιεχομένων το βιβλίο της αριθμεί 326 σελίδες. Από Επτανήσιους ανθολογεί τον Δ. Σολωμό με τρία του σατιρικά επιγράμματα που φέρουν ομού τον τίτλο «Εις ψεύστην» και είναι και η μοναδική ανθολόγος που αντλεί από την περιοχή του σατιρικού Δ. Σολωμού. Ανθολογεί και από Ανδρέα Λασκαράτο το σατιρικό ποίημα «Γιατί τα τάλαρα τα λένε τάλαρα», εξαιρετικής τεχνικής σύνθεσης, που καταδικάζει τη φιλαργυρία, και από Λορ. Μαβίλη το αριστούργημά του «Η λήθη». Η ανθολόγος φαίνεται ότι διέθετε αισθητήριο στις επτανησιακές της επιλογές, αν και είναι λίγες. Η μοναδική αναφορά του Λασκαράτου στο αναγνωστικό της προβάλλει τον σατιρικό και ηθοδιδακτικό χαρακτήρα του ποιητή, ο οποίος σταχυολογήθηκε στην τρίτη σειρά (1917-1929) από τον Ι. Ζερβό.

Το 1937 έχουμε την Δ΄ έκδοση των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* της Ειρήνης Δημητρακοπούλου (Ειρήνης Αθηναίας) και της Μαρίας Πολυμενάκου, καθηγήτριας του Β΄ Γυμνασίου Αθηνών (αναφέρεται και ως Διευθύντρια του Γυμνασίου Θηλέων Ρεθύμνης) για την Α΄ τάξη των ημιγυμνασίων και των γυμνασίων. Εκδότης ο Ι.Ν. Σιδέρης.[577] Οι συγγραφείς χωρίζουν το βιβλίο τους σε μέρος α΄, που αφορά τη δημοτική γλώσσα, και σε μέρος β΄ με κείμενα της

[576] Ο Ε. Δε Αμίτσι επέζησε από την αναγνωστική λήθη μέχρι και το 1989, όταν οι εκδόσεις Βασιλείου για παιδιά μέχρι 11 χρόνων κυκλοφορούν το έργο του «Καρδιά – Τα διηγήματα της Καρδιάς – Αραβικά παραμύθια».

[577] Η Μ. Πολυμενάκου πρωτοστάτησε στην ίδρυση της Πανελλαδικής Ομοσπονδίας Γυναικών (8 Φεβρουαρίου 1946) και στην οργάνωση του Α΄ Πανελλαδικού Συνεδρίου Γυναικών. Η Πολυμενάκου έγινε Γυμνασιάρχης το 1934, λίγους μήνες μετά τη Ρόζα Ιμβριώτη, η οποία είναι η πρώτη γυναίκα καθηγήτρια που προάγεται στο βαθμό αυτό με τα ανάλογα προσόντα. Βλ. Χρύσα Χρονοπούλου – Πανταζή, *Ρόζα Ιμβριώτη…,* ό.π., σ. 47.

καθαρεύουσας, με επτά μόνο ανθολογημένα κείμενα. Οι θεματικές ενότητες αρχίζουν με τον πρωτόγονο άνθρωπο συσχετίζοντας τη λογοτεχνία με την ιστορία του ανθρωπίνου γένους και ύστερα μεταφερόμαστε στην αρχαία Ελλάδα για να εισέλθει ο μαθητής στο κύριο σώμα του βιβλίου από την τρίτη ενότητα και εξής. Δεν είναι τυποποιημένες όμως οι θεματικές ενότητες της Μ. Πολυμενάκου, συνθέτει στον άξονα της ελληνικής λογοτεχνίας το βιβλίο της. Θεωρούμε ότι δουλεύει πάνω σ' ένα υλικό, το οποίο της προσέφερε η επίδραση της λαογραφίας και του δημοτικού τραγουδιού ταυτόχρονα με την παρουσία της ηθογραφίας και του αστικού μυθιστορήματος.

Με τον τρόπο αυτό συγχωνεύει όλα τα είδη σε μεγάλες κατηγοριοποιήσεις από την Γ΄ ενότητα και εξής με έκδηλη την τάση να καλύψει όλο το φάσμα της ελληνικής δημιουργίας, ποίησης και πεζογραφίας, ανεξάρτητα από τη θέση τους στη ροή του ιστορικού χρόνου. Γι' αυτό μας δίνει τις ενότητες: Γ΄ Μύθοι και παραμύθια, Δ΄ Έθιμα και παραδόσεις, Ε΄ Από τα χρόνια της σκλαβιάς και του Αγώνα, ΣΤ΄ Ζωή του υπαίθρου, Ζ΄ Αστική ζωή, Η΄ Παιδικές ιστορίες.

Θα μνημονεύσουμε στο σημείο αυτό ότι τόνισε και η Μ. Πολυμενάκου το παρόν της εποχής της, επειδή πέρα από τα συμβατικά έργα, τα οποία ο κάθε ανθολόγος δεν μπορεί να αγνοήσει, επέλεξε πρωτοεμφανιζόμενους συγγραφείς σε αναγνωστικά, όπως την Έλλη Δασκαλάκη, τον Μ. Τσιριμώκο, τον Ν. Γεννηματά, Β. Δασκαλάκη και τη σύγχρονή της Κατίνα Παπά με το κείμενο «Ο Βόθνας».

Το βιβλίο της Μ. Πολυμενάκου διατήρησε τις βασικές αισθητικές αρχές που ήθελε η ίδια να διοχετεύσει στη νεολαία, πειθαρχώντας έστω στη διγλωσσία της εποχής. Κατόρθωσε, ως γυναικεία γραφή, να προχωρήσει τολμηρότερα τη δουλειά των ανθολόγων. Με τα βιογραφικά σημειώματα το βιβλίο καλύπτει 205 σελίδες. Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Μ. Πολυμενάκου – Ειρήνης Δημητρακοπούλου συναντάμε για πρώτη φορά τρία αποσπάσματα από τον *Κατάδικο* του Κ. Θεοτόκη, επειδή τα κοινωνικά θέματα, η ύπαιθρος και ο αστικός χώρος έχουν πλέον πολιτογραφηθεί στην πεζογραφία. Από Επτανησίους ποιητές «επιτρέπουν» οι συλλογείς την παρουσία μόνο του Λορ. Μαβίλη με το ποίημα

«Πατρίδα» εντασσόμενο στην ενότητα «Αστική Ζωή». «[…] Το φλογερό πατριωτικό του πιστεύω», γράφει ο Σωτ. Σκίπης, «είναι ξεχυμένο ολόκληρο στο δεύτερο σονέτο της Πατρίδας. Μέσα σε δεκατέσσερις στίχους ο Μ. κατώρθωσε να κλείση όλα τα αισθήματά του γι' αυτήν. Τον πόνο του για την τότε ανημποριά της, τον θαυμασμό του για τα περασμένα της μεγαλεία, τη λαχτάρα του για το ξαναόρθωμά της και την τυφλή του πίστη στο μέλλον της και τη νέα της δόξα. Σε τρόπο που το σονέτο του αυτό παίρνει θέση αληθινής προσευχής […]».[578] Ο Σωτ. Σκίπης δίνει το εξής σχόλιο για τον ποιητή: «[…] Αντικειμενικότατος, έκλεισε τας μεγάλας του οπτασίας και την σφοδράν παθητικότητα εις τους μικρούς εκείνους ναούς, όπου εκφράζεται δι' όλους, λυπείται δι' όλους, εις μεταλλικούς στίχους ανεφίκτους […]».[579]

Η γυναικεία παρουσία στα αναγνωστικά της νεοελληνικής λογοτεχνίας συμπίπτει χρονικά με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, τότε που η εικόνα του σχολείου στη Μέση Εκπαίδευση αλλάζει. Πιο πρόσφορη περίοδος για να ακουστεί η γυναικεία ευαισθησία στο χώρο της εκπαίδευσης επικεντρωμένη στο μάθημα των Νέων Ελληνικών, τη λογοτεχνία, δεν θα μπορούσε να υπάρξει. Η Λίζα Κόττου που εργάστηκε με προτάσεις πάνω στη διδακτική των κειμένων με τη βοήθεια του Άλκη Θρύλου προσφέρει ένα αξιόλογο σχολικό εγχειρίδιο με πιο ευλύγιστη θεματική επιλογή, ώστε αρχίζουν να βλέπουν οι μεταγενέστεροι ανθολόγοι πως βασάνιζαν αδιαμαρτύρητα τα κείμενα μαθητές και δασκάλους υποταγμένους στους Ραγκαβήδες και Παράσχους.

Σε βιβλιοκριτική στο περιοδικό *Κύκλος*, τόμος Β΄ 1933 – 34 για το βιβλίο της Λίζας Κόττου «Η Νεοελληνική Λογοτεχνία στα Γυμνάσιά μας» υπογεγραμμένη με τα αρχικά Χ.Λ. διαβάζει κανείς τα παρακάτω: «[...] Τι σκοπό πρέπει να επιδιώκει η διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στα Γυμνάσιά μας, πώς

---

[578] Φαίδωνος Μπουμπουλίδου, «Γενική Επισκόπησις του έργου του Μαβίλη», περ. *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 135, τ. ΙΒ΄, έτος ΣΤ΄, Αθήνα 1 Σεπτεμβρίου 1953, σ. 365 – 366.

[579] Φαίδωνος Μπουμπουλίδου, «Γενική Επισκόπησις του έργου του Μαβίλη»…, *ό.π.*, σ. 265.

πρέπει να γίνεται και πώς δέχονται τα αισθητικά χαρίσματά της οι παιδικές ψυχές, είναι θέμα που ενδιαφέρει όχι μόνο τους δασκάλους μα και τους λογοτέχνες. [...] Είναι ενθουσιαστικό να βλέπει κανείς πως τα παιδιά, με τη γνωστική και λεπτή καθοδήγηση του δασκάλου [ενν. την Κόττου], μπορούν να χαίρωνται και ν' αγαπούν στο τέλος την τέχνη του λόγου, πάνω στην οποία άλλοτε, σαν σε νεκρό κείμενο, δεν έκαναν παρά γλωσσικά μαθήματα! [...]».[580] Η Λ. Κόττου δέχεται μόνο αισθητικό σκοπό στη διδασκαλία της λογοτεχνίας. Έμμεσα βέβαια θα ικανοποιηθούν και άλλες ανάγκες, γλωσσικές, μορφωτικές, ηθοπλαστικές κλπ. Αλλά κυρίως ο μαθητής θα οδηγηθεί στην περιοχή της τέχνης, θα την αγαπήσει και θα κινηθεί το ενδιαφέρον του γι' αυτή. Το διήγημα «Κίρκος» της Κ. Παππά και το ποίημα «Παράκληση για ένα μικρό καμπούρη» του Ν. Μπουφίδη, τα οποία περιέχει το ανθολόγιο, προκάλεσαν τη συγκίνηση και το ενδιαφέρον στις παιδικές ψυχές.

γ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Κώστα Γ. Πασαγιάννη

Ο Κώστας Γ. Πασαγιάννης, ο οποίος συγγενεύει με την Επτάνησο εξ επιγαμίας, μας έδωσε την πρώτη έκδοση *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* του στα 1930.[581] Ως

[580] Περ. *Κύκλος,* τόμος Β΄, Αθήνα 1933 – 34 , σ. 356 – 357.

[581] Για τον Κ. Πασαγιάννη αφιερώνει ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος τους χαρακτηρισμούς «αναξιόλογος και παραληρηματικός στα πρώτα του φανερώματα», ενώ επαινεί τον «παραληρηματικό» Καμπίση και τον Βλαχογιάννη. Τους κατακρίνει για τη δίψα της ηθογραφίας και τον λαογραφικό πυρετό, που δεν αποδέχεται ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος. Βλ. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τα πρόσωπα και τα κείμενα…,* ό.π., σ. 143.
Ο Κ. Πασαγιάννης, δικαστικός στο επάγγελμα, Μανιάτης, είχε ενσωματωθεί με τους Κορφιάτες και συνδέθηκε με φιλία με τον Νικόλαο Κονεμένο, «τον φλογερό φίλο της δημοτικής, χωρίς να συγχωρεί τις υπερβολές των δημοτικιστών». Ένα από τα τελευταία γράμματα του Κονεμένου (27 Μαρτίου 1897) απευθύνεται στον Πασαγιάννη, ο οποίος ανήκε και αυτός στους πέριξ του *Νουμά*. Βλ. Νίκου Α. Βέη, «Από την αλληλογραφία του Νικ. Κονεμένου και του Κώστα Πασαγιάννη», περ. *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*, τ. 10, Αθήναι 1953, σ. 112.

μότο στο εξώφυλλο επιλέγει από τους σολωμικούς στίχους «Άστραψε φως κι εγνώρισε ο νέος τον εαυτόν του», ενδεικτικό και των επτανησιακών επιλογών του. Εξετάζοντας το αναγνωστικό του Κώστα Πασαγιάννη διαπιστώνουμε ότι κρατά μια στάση μοντέρνα και ως προς τη μορφή και ως προς τη γλώσσα· το βιβλίο του συμπεριλαμβάνει ύλη 68 κειμένων, πεζών και ποιητικών, τα οποία έχουν συλλεγεί με το κριτήριο της λογοτεχνικότητας. Προσδιορίζουν τον χαρακτήρα και τα βιώματα του ίδιου του ανθολόγου. Ο Πασαγιάννης ανήκει στους λογοτέχνες που ασχολήθηκαν με αναγνωστικά· για τη Μέση παιδεία είναι το μοναδικό σχολικό εγχειρίδιο λογοτεχνίας, ενώ για το δημοτικό σχολείο συνέθεσε αναγνωστικό με τίτλο *Τα χρυσά λόγια*, διηγήματα από το οποίο προδημοσίευσε στο περιοδικό *Ελληνικά Γράμματα*.[582] Εγκρίθηκε για δύο σχολικά έτη το βιβλίο του, αρχίζοντας από το σχολικό έτος 1931 – 32. Το γεγονός ότι δεν γνώρισε πολλές επανεκδόσεις σημαίνει ότι δεν πέτυχε τον ιδεολογικό και αισθητικό στόχο της συγγραφής και κατατάσσεται στα αναγνωστικά που θα επικριθούν ή θα λησμονηθούν. Περιέχεται μέσα σ' αυτό και ο συλλογέας, ο οποίος προτιμά να προσδώσει αυθεντικά το στίγμα της παρουσίας του, ανθολογώντας αρκετά κείμενα του λογοτέχνη αδελφού του, Σπήλιου Γ. Πασαγιάννη. Η εγκριτική πράξη του εγχειριδίου φέρει αριθ. πρωτ.

Ο Κ. Πασαγιάννης είχε εκδώσει στο απόγειο της δόξας του από τον εκδοτικό οίκο Δημητράκου τα βιβλία *Σερβικά Τραγούδια*, *Τα Τσιλικρωτά*. Το πρώτο περιείχε Σερβική γλώσσα και φιλολογία. Οι μεγάλοι Σέρβοι ποιηταί, τα δημοτικά τραγούδια και το δεύτερο *Τα Τσιλικρωτά* (Οι Καλικάντζαροι), διηγήματα από τας παραδόσεις του Ελληνικού λαού μετά 4 εικόνων του Π. Ρούμπου. Τα βιβλία αυτά διαφημίζονται στο περιοδικό *Η Φωνή του Βιβλίου*, αριθ. 2, έτος Α΄, 28 Φεβρουαρίου 1931.

582 Κώστα Πασαγιάννη, «Τα χρυσά λόγια», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τ. Γ΄, αριθ. 3, 16 Ιουλίου 1928, σ. 151.

33418/17Ιουνίου 1930.[583] Το εγχειρίδιο ολοκληρώνεται με το παράρτημα, με σχόλια και υπομνήματα, σε 228 σελίδες.

Συστηματικά και συνειδητά ο Κώστας Πασαγιάννης ανθολογεί Επτανησίους. Αρχίζει με το ποίημα ο «Φιλόπατρις», ποίημα του Α. Κάλβου, σ. 3, συνεχίζει με τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν» του Δ. Σολωμού, σ. 11. Ακολουθεί η «Πατρίδα», ποίημα του Λορ. Μαβίλη, σ. 33, η «Εργασία» ποίημα του Γερασίμου Μαρκορά, σ. 75, και επανέρχεται στον Ανδρ. Κάλβο με το ποίημα «Εις τον Ιερόν Λόχον» στη σελίδα 87. Έπεται η «Δέησις» του Γεωργ. Τερτσέτη σ. 179, ο «Αστραπόγιαννος» του Αρ. Βαλαωρίτη σ. 187 και η «Καλοκαιρινή βραδυά» του Γερασ. Μαρκορά στη σ. 214. «[…] Ο Βαλαωρίτης εκδηλώνει για τον Αστραπόγιαννο ιδιαίτερη συμπάθεια, όπως δηλώνει και την προτίμησή του για κομμάτια μερικών από τα πιο φημισμένα ποιήματά του σε σύγκριση με το σύνολο της δημοφιλέστερης και κατεξοχήν ρομαντικής συνθέσεώς του […]», κατά την παρατήρηση του Γ.Π. Σαββίδη.[584] Ο Σαββίδης διακρίνει τον Σολωμό ως λογοτέχνη από το Βαλαωρίτη από τον τρόπο που προσλαμβάνουν τη γνώση για την πατρίδα. Στο Σολωμό μόνο οι απόηχοι της ιστορίας έφθαναν, ενώ ο Βαλαωρίτης έχει την εμπειρία του Κοινοβουλίου από τη συμμετοχή του στο Ιόνιο Κοινοβούλιο και κατόπιν στο Ελληνικό.[585] Η προτίμηση των συντακτών των αναγνωστικών στον Βαλαωρίτη πιθανόν να οφείλεται και στη θέση του στην πολιτική. Διότι ο ποιητής συγχωνεύτηκε στην αθηναϊκή κοινωνία, ήταν αναγνωρίσιμος και επέβαλε την ποίησή του.

---

583 Απευθύνεται στον Ιωάννη Ν. Σιδέρη, βιβλιοεκδότη, και γνωστοποιεί τα εξής: «Ανακοινούμεν υμίν, ότι δι' ημετέρας ταυταρίθμου και από 6 Ιουνίου 1930 πράξεως καταχωρισθείσης εν τω υπ' αριθ. 65 της 7 του αυτού μηνός φύλλω της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως (τευχ. Β΄) ενεκρίθη συμφώνως τω νόμω 3438 το υφ' υμών υποβληθέν προς κρίσιν διδακτικόν βιβλίον Κώστα Πασαγιάννη «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» τρίτης τάξεως Γυμνασίου, διά δύο σχολικά έτη, ήτοι από του σχολικού έτους 1931 – 32 υπό τον όρον όπως κατά την εκτύπωσιν αυτού συνταχθώσιν αι υπό της επιτροπής υποδειχθείσαι τροποποιήσεις». Υπογράφει ο υπουργός Γ. Παπανδρέου.

584 Γ.Π. Σαββίδης, *Τράπεζα πνευματική*…, ό.π., σ. 222.

585 Γ.Π. Σαββίδης, *Τράπεζα πνευματική*…, ό.π., σ. 248.

Την επτανησιακή ποίηση που σταχυολόγησε ο Κώστας Πασαγιάννης την πλαισίωσε με επτανησιακά πεζά κείμενα, αρχής γενομένης από την «Άλωσιν της Κωνσταντινουπόλεως» του Σπυρ. Ζαμπέλη, σ. 86, όπως τον ονομάζει στο ιδίωμα της Επτανήσου. Ακολουθεί το κείμενο «Εις την σταύρωσιν του Σωτήρος» του Ηλία Μηνιάτη, σ. 51 και κατόπιν ανθολογείται η «Ελληνική αναγέννησις» του Γεωργ. Τερτσέτη, σ. 107. Ωστόσο, η εργασία του Κ. Πασαγιάννη είναι μια επιμελημένη, μεθοδική εργασία, η οποία προσέφερε ένα άρτιο αναγνωστικό, αλλά δεν την επανέλαβε ο ανθολόγος κι έτσι το εγχειρίδιό του έμεινε μοναδικό.

δ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Χ. Αντωνάτου και Θ. Φιλιππάτου

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την Δ΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων, εκτυπώθηκαν και απετέλεσαν σχολικό εγχειρίδιο λογοτεχνίας με αριθ. αδείας κυκλοφορίας 52605/1 Σεπτ. 1930. Οι συγγραφείς, και οι δύο καθηγητές· ο Χαρίλαος Κ. Αντωνάτος είχε την εμπειρία της έκδοσης σχολικού βιβλίου και από το 1927, όταν είχε εκδοθεί το *Αναγνωστικόν* διά την έκτην τάξιν των Δημοτικών σχολείων από την εκδοτική εταιρία «Αθηνά», Α.Ι. Ράλλης και Σία. Ο Χαρ. Αντωνάτος σε συνεργασία με το Νώντα Έλατο εξέδωσε το αναγνωστικό της Έκτης Δημοτικού στη δημοτική γλώσσα από τον εκδοτικό οίκο Δημητράκου για το σχολικό έτος 1928 – 1929.[586] Με την αριθ. πρωτ. 33418/ 17 Ιουνίου 1930 το Υπουργείον Παιδείας και Θρησκευμάτων απευθυνόμενο στον κ. Ιωάννη Ν. Σιδέρη, βιβλιοεκδότη, γνωστοποιεί την έκδοση των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων*.[587]

[586] Αλέξης Δημαράς – Βάσω Βασιλού – Παπαγεωργίου, *Από το κοντύλι στον υπολογιστή*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2008, σ. 94.

[587] «Ανακοινούμεν υμίν, ότι δι' ημετέρας ταυταρίθμου και από 6 Ιουνίου 1930 πράξεως καταχωρισθείσης εν τω υπ' αριθ. 65 της 7 του αυτού μηνός φύλλω της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως (τευχ. Β΄) ενεκρίθη συμφώνως τω νόμω 3438 το υφ' υμίν υποβληθέν προς κρίσιν διδακτικόν βιβλίον Χ. Αντωνάτου και Θ. Φιλιππάτου "Νεοελληνικά Αναγνώσματα" Δ΄ Γυμνασίου διά τρία σχολικά έτη ήτοι από του σχολικού έτους 1930 – 31 έως τέλους του 1932 – 33 υπό τον όρον όπως κατά την

Ανήκει το εν λόγω *Αναγνωστικό* μαζί με αυτό του Κώστα Πασαγιάννη στα αναγνωστικά της καινοτόμου βενιζελικής μεταρρύθμισης (1929 – 1932). Εγκρίθηκαν επί υπουργείας Γ. Παπανδρέου, μη συντηρητικά εγχειρίδια, με χαρακτήρα όμως παραδοσιακό. Γλωσσικά το εγχειρίδιο κινείται στα ίχνη του δημοτικιστικού κινήματος, είναι ευέλικτο και κυρίως εμφορούμενο από επτανησιακό πνεύμα. Περιέχει πάρα πολλά πεζά και ποιητικά έργα Επτανησίων σε προσεγμένη επιλογή, που φανερώνει και την επτανησιακή καταγωγή των συλλογέων. Οι ανθολόγοι δεν είχαν κανέναν ενδοιασμό να εκφράσουν τις επτανησιακές τους προτιμήσεις με κείμενα, εκτός των πολυανθολογημένων, όπως του Μικέλη Άβλιχου «Σ' ένα φιλάργυρο». Εντύπωση ιδιαίτερη προκαλεί η ανθολόγηση κειμένου του Μικέλη Άβλιχου (1844 – 1917) από το Ληξούρι της Κεφαλλονιάς, ποιητή του οποίου όχι μόνον η ποίηση, αλλ' ούτε και η μνήμη του θα έφτασε έξω από τα όρια της γενεθλίου του. Ο Κ. Παλαμάς τον αναγνωρίζει, λέγοντας «[...] Ο Άβλιχος εν τούτοις υπήρξε ποιητής με φλέβα, με πνεύμα, με χάριν, με οίστρον πολλάκις σατιρικόν, γράφων την γλώσσαν με κάποιον σέβας προς τον χαρακτήραν της, και με γνώσιν, επιμελείται δε τους στίχους του και τα μέτρα του [...]» και, όπως βλέπουμε, τον αναγνωρίζουν και οι δύο καθηγητές ανθολόγοι.[588] Συγκεκριμένα ο Χαρ. Αντωνάτος επιμελείται αφιέρωμα του "Νουμά" για την προσωπικότητα του εκλιπόντος ποιητή Μικέλη Άβλιχου στα 1920. Η φιλολογική του σχέση με τον Άβλιχο είναι σχέση δημιουργού και μαθητή, φίλου του σκωπτικού πνεύματος και του επτανησιακού ριζοσπαστισμού.

Ανθολογούν του Ηλία Μηνιάτη «Απόσπασμα εκ του λόγου περί αγάπης των εχθρών», του Ανδρ. Κάλβου «Ο φιλόπατρις», από τα δυνατά πατριωτικά ποιητικά κείμενα, του Δ. Σολωμού «Η ψυχούλα», πρώιμο έργο, που ερμηνεύει προσωπικά

εκτύπωσιν αυτού συνταχθώσιν αι υπό της επιτροπής υποδειχθείσαι τροποποιήσεις». Υπογράφει ο υπουργός Γ. Παπανδρέου.

588 Γιώργος Γ. Αλισανδράτος, «Πώς είδε ο Παλαμάς τους Επτανήσιους ποιητές», περ. *Εκηβόλος*, τχ. 14, Αθήνα Άνοιξη 1986, σ. 1252. Βλ. και Ελένη Τσαντίλη, «Ο Μικέλης Άβλιχος και η πρόσληψή του. Παρατηρήσεις γύρω από το αφιέρωμα του Νουμά», *Πρακτικά Ι΄ Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου*, Κέρκυρα 30 Απριλίου – 4 Μαΐου 2014, σ. 298-299.

αισθήματα του ποιητή. Οι ανθολόγοι προσεγγίζουν τον Ανδρ. Λασκαράτο με τέσσερις αναφορές: «Η Πρωτομαγιά», ποίημα, «Ο ενάρετος», «Ο Φιλόπονος», «Στοχασμοί», πεζογραφήματα, που εκφράζουν ανθρώπινους χαρακτήρες. Από τον Αρ. Βαλαωρίτη επιλέγουν «Εις την μνήμην Διον. Σολωμού» και από τον Γεράσιμο Μαρκορά «Μουσική» και «Εργασία». Εκμεταλλεύονται την «προσγειωμένη» ποίηση του Μαρκορά για παιδαγωγικούς λόγους. Τα ποιήματα παρουσιάζουν την πλαστικότητα της μουσικής και τον άνθρωπο της ευθύνης αντίστοιχα. Εξ αφορμής της εκατονταετηρίδος του το περιοδικό *Ελληνικά Γράμματα* αφιερώνει μελέτη στον Γεράσιμο Μαρκορά το 1929 και σταχυολογεί το ποίημά του «Η εργασία» [589]. Συνεπώς, ο Μαρκοράς έρχεται στην επικαιρότητα, διότι κατά την ηθοπλαστική ιδεολογία των αναγνωστικών του 1930, το σωστό και το καλό δίνουν μαθήματα ζωής.[590] Επιλέγουν και του Λορ. Μαβίλη το ποίημα «Εις την πατρίδα» και του Στεφάνου Μαρτζώκη «Στον Όμηρο». Ανθολογούν και Κωνσταντίνο Θεοτόκη, το «Ηλιοβασίλεμα». Συνολικά ανθολογούν 47 συγγραφείς και το βιβλίο τους περατούται σε 219 σελίδες μαζί με τα δημοτικά τραγούδια. Οι επτανησιακές κειμενικές επιλογές των Χ. Αντωνάτου και Θ. Φιλιππάτου δεν είναι ανθολογημένες για πρώτη φορά· φανερώνουν την τοπικιστική προτίμηση των συλλογέων, χωρίς ιεράρχηση των ουσιωδών, κλασικών ποιητικών κειμένων, ενώ όλες οι αναφορές τους κινούνται στον άξονα της καλαισθησίας και της παιδαγωγικής.

ε. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Διον. Μπαντούνα και Νώντα Ελάτου

Στα αναγνωστικά της πέμπτης σειράς 1930 – 1938 καταγράφεται και ένα αναγνωστικό των Διονυσίου Μπαντούνα και Νώντα Έλατου [591] με ωραιότατα

[589] Λάμπρος Βαρελάς, *Ελληνικά Γράμματα (1927 – 1930)*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 132, 135.

[590] Γιώργος Γ. Αλισανδράτος, «Πώς είδε ο Παλαμάς τους Επτανήσιους ποιητές», ό.π., σ. 1206 – 1207.

[591] Ο Νώντας Έλατος, ένας εκ των συλλογέων, υπηρέτησε το ελληνικό σχολείο για δεκαετίες. Έζησε με τον παλμό του αγωνιστή και του καινοτόμου, πάντα

επίτιτλα,[592] ως εκφραστική και λιτή εικονογράφηση για την οποία ο Αλ. Γ. Σαρής θα σημειώσει επάνω στο δικό του αντίτυπο των Διον. Μπαντούνα και Νώντα Έλατου «Ίδε τας εικόνας». Ο Νώντας Έλατος, ψευδώνυμο του Επαμεινώνδα Παπαμιχαήλ, εκπαιδευτικού και λογοτέχνη, ο οποίος συνέγραψε αναγνωστικά για το Δημοτικό, και υπήρξε από τα πρώτα μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου.[593]

Δεν είναι μόνο για την εικονογράφηση αξιόλογο το βιβλίο, αλλά και για το περιεχόμενό του. Η ύλη καταχωρίζεται σε μέρος Α΄ πεζά και Β΄ ποιήματα, όπου διαιρείται εκ νέου σε δημοτικά του 18ου και 19ου αιώνα. Στα πεζά το υλικό τού αναγνωστικού δεν είναι τα συνήθη κείμενα, είναι στοχαστικά προσαρμοσμένο στο νέο, διαφορετικό, πνευματικό περιβάλλον της μεταρρύθμισης. Συμπεριλαμβάνει κείμενα των Ι. Ψυχάρη, Δ. Ταγκόπουλου, Κ. Χατζόπουλου, Ι. Βλαχογιάννη, τέσσερα του Α. Καρκαβίτσα και από τους Επτανήσιους πεζογράφους «Το μαρμαράδικο» του Γρ. Ξενόπουλου, σ. 57 – 63 και το φιλολογικά άγνωστο στους αναγνώστες της εποχής του «Χωριάτικο Σπήτι» του Κ. Θεοτόκη, σ. 80 – 84. Τα πεζά αυτά αποτελούν ένα υπόστρωμα πνευματικής ύλης, το οποίο θα διανθιστεί με τα επτανησιακά ποιήματα και θα ολοκληρωθεί με

προοδευτικός. Συνέγραψε μία ποιητική συλλογή με τίτλο «Ο Κορυδαλός». Κυρίως ειδικεύτηκε στα σχολικά εγχειρίδια για μαθητές του Δημοτικού, επεκτάθηκε όμως και στη συγγραφή ανθολογίων για τη Μέση Εκπαίδευση. Έχουμε αναγνωστικά του, τα εξής: ΕΠ. Γ. Παπαμιχαήλ (Νώντα Ελάτου) το «αλφαβητάριο» *Η Καλή αδελφή*, πρώτη έκδοση το 1936 με εικόνες του Γ. Λυδάκη. Το 1917 γράφει τον *Πέτρο Λαρά*: αναγνωστικό, Β΄ Δημοτικού και το 1918 το *Αναγνωστικό* Γ΄ Δημοτικού μαζί με τον Ανδρέα Καρκαβίτσα.

[592] Η εγκριτική πράξη, που αφορά στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Δ. Μπαντούνα και Νώντα Ελάτου, απευθυνόμενη προς τον εκδοτικό οίκο Ι.Δ. Κολλάρου και Σία, φέρει αρ. πρωτ. 34942/27 Ιουλίου 1931 και γνωστοποιεί τα εξής: «Ανακοινούμεν υμίν ότι δι ημετέρας ταυταρίθμου πράξεως εκδοθείσης την 10 Ιουλίου ε.ε. και δημοσιευθείσης την 16ην του αυτού μηνός εις το υπ' αριθ. 89 φύλλον του τ. Β΄ της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως ενεκρίθη συμφώνως τω νόμω το υφ' υμών υποβληθέν προς κρίσιν βιβλίον των κ.κ. Δ. Μπαντούνα και Ν. Ελάτου υπό τον τίτλον "Νεοελληνικά Αναγνώσματα" διά τους μαθητάς των Γυμνασίων και της Β΄ τάξεως των ημιγυμνασίων διά μιαν πενταετίαν αρχομένην από το σχολικόν έτος 1931 – 32 υπό τον όρον όπως κατά την εκτύπωσιν ληφθούν υπ' όψει και εκτελεσθούν αι τροποποιήσεις αι οποίαι υπεδείχθησαν υπό της οικείας επιτροπής διά της αιτιολογικής της εκθέσεως». Υπογράφει ο υπουργός Γ. Παπανδρέου.

[593] *Νέα Εστία*, τ. 50, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1951, στη στήλη «Επικαιρότητες», αναφορά στο Νώντα Έλατο, σ. 906.

τον τρόπο αυτό το επτανησιακό περιβάλλον του βιβλίου. Το εγχειρίδιο φέρνει κάποιον «αριστοκρατισμό» στη γνώση, χαρακτήρα που σε τίποτα δεν θυμίζει τον σχολαστικισμό των ανθολογίων που γράφονται για μαθητική, σχολική χρήση.

Από Επτανησίους ποιητές ανθολογούν οι συλλογείς τις κλασικές επιλογές, την «Τρελλή Μάνα» του Δ. Σολωμού, σ. 105 – 111, την «Ημέρα της Λαμπρής», σ. 112 και την «Πρωτομαγιά» σ. 113. Από την «παραδείσια Μούσα» [594] του Ι. Τυπάλδου ανθολογείται ένα ποίημα «Σ' ένα καράβι», σ. 114 και από του Αρ. Βαλαωρίτη επίσης ένα, «Το ξερριζομένο δέντρο» στη σ. 115 – 118. Οι ποιητικές επιλογές είναι λίγες, αλλά δημιουργούν αίσθηση. Το εγχειρίδιο περατούται σε 189 σελίδες με λεξιλόγιο, βιογραφίες και περιεχόμενα.

στ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Αλ. Γ. Σαρή της πέμπτης σειράς (1930 – 1938)

Στην πέμπτη σειρά των νεοελληνικών εγχειριδίων συμπεριλαμβάνονται και βιβλία του Αλ. Γ. Σαρή, τον οποίο γνωρίσαμε από την προηγούμενη σειρά.[595] Το εγχειρίδιο του Αλ. Γ. Σαρή περιέχει πλούσια ύλη κατανεμημένη σε μέρος πρώτον ο πεζός λόγος, μέρος δεύτερον ο ποιητικός λόγος και τρίτον το θέατρον. Οι

---

[594] Γιώργος Γ. Αλισανδράτος, «Πώς είδε ο Παλαμάς τους Επτανήσιους ποιητές», *ό.π.,* σ. 1202

[595] Το Υπουργείον Παιδείας και Θρησκευμάτων με αριθ. πρωτ. 33418/17 Ιουνίου 1930 γνωστοποιεί προς τον κ. Αλέξανδρον Γ. Σαρήν, καθηγητή της Βαρβακείου Προτύπου Σχολής ότι: «Ανακοινούμεν υμίν ότι δι' ημετέρας ταυταρίθμου πράξεως και από 6ης Ιουνίου 1930 πράξεως καταχωρισθείσης εν τω υπ' αριθ. 65 της 7ης του αυτού μηνός φύλλω της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως (τευχ. Β΄), ενεκρίθη, συμφώνως τω νόμω 34138 το υφ' υμών υποβληθέν προς κρίσιν διδακτικόν βιβλίον «Αλεξ. Γ. Σαρή, Νεοελληνικά Αναγνώσματα της έκτης τάξεως του Γυμνασίου» διά πέντε σχολικά έτη, ήτοι από του σχολικού έτους 1930 – 31 έως τέλους του 1934 – 35, υπό τον όρον όπως κατά την εκτύπωσιν αυτού επενεχθώσιν αι υπό της επιτροπής υποδειχθείσαι τροποποιήσεις». Υπογράφει ο υπουργός Γ. Παπανδρέου.Το βιβλίο φέρει αριθ. άδειας κυκλοφορίας 81478/4-11-36, εκδόθηκε από τον εκδοτικό οίκο Ιωάννου Ν. Σιδέρη και η Ε΄ έκδοση κυκλοφόρησε σε 1.500 αντίτυπα.

κατηγορίες στις οποίες χωρίζεται ο πεζός λόγος είναι έντεκα (11) και του ποιητικού τρεις (3) μεγάλες θεματικές ενότητες με αρκετές υποκατηγορίες.

Ο Αλ. Γ. Σαρής θεωρεί ότι είναι καλό να ταξινομεί κατά θέματα το καθένα ποίημα ή ποιημάτιο, το οποίο ανθολογεί. Καλύπτει το εγχειρίδιό του όλες τις περιπτώσεις ταξινόμησης των θεμάτων, τα οποία αγγίζουν ποικίλες εκφάνσεις της ζωής, για παράδειγμα, ποιήματα «σχετικά προς την ζωήν του ατόμου», ποιήματα «σχετικά προς την οικογένειαν», «προς την πατρίδαν και ελευθερίαν», «σατιρικά ποιήματα», «επιγράμματα» κ.ά. Στον ποιητικό λόγο εντάσσει το ποίημα του Φρειδερίκου Σίλλερ «Ο βουτηχτής» σε μετάφραση του Επτανήσιου Ν. Κογεβίνα,[596] μετασολωμικού ποιητή, η οποία δημοσιεύτηκε το 1894. «[…] Οι μεταφράσεις των Μαβίλη, Κογεβίνα και άλλων πραγματοποιήθηκαν με την πρόθεση να λειτουργήσουν ως ποιητικά κείμενα. […]».[597] Για αυτούς τους μεταφραστές – ποιητές, τα όρια μεταξύ πρωτότυπου και μετάφρασης είναι δυσδιάκριτα, γιατί οι μεταφράσεις γίνονται αντιληπτές ως πρωτότυπα, και τα πρωτότυπα ως ευκταία απόρροια των μεταφράσεων. Συνδέει ο Σαρής τον Ν. Κογεβίνα με το Μαβίλη και γιατί στη ζωή ήταν συνοδοιπόροι και γιατί είναι σολωμιστές.[598] Οι γλωσσικές αντιλήψεις και η ιδεολογία του ανθολόγου

---

[596] Η *Κερκυραϊκή Ανθολογία* στην πρώτη περίοδο έκδοσης του περιοδικού δημοσιεύει ανέκδοτα κείμενα των Κογεβίνα, Πολυλά, Μαρκορά, Μαβίλη. Βλ. Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι…,* ό.π., σ. 314 – 315.

[597] Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι…,* ό.π., σ. 409.

[598] Οι μεταφράσεις ποιητικών έργων και όχι μόνο, όπου τα όρια μετάφρασης και πρωτοτύπου συγχέονται και είναι δυσδιάκριτα, ανήκουν και αυτές στην παράδοση των Επτανησίων. Παραθέτουμε δύο ανακοινώσεις από το *ΙΑ΄ Πανιόνιο Συνέδριο* (Κεφαλονιά, 21 – 25 Μαΐου 2018) ενδεικτικές της αγάπης των Επτανησίων στις μεταφράσεις: α) Βασίλης Λέτσιος, «Ο Ερωτόκριτος της μετάφρασης: *Ελευθερωμένη Ιερουσαλήμ* (1877) του Ιουλίου Τυπάλδου», β) Γιώργος Κεντρωτής, «Ο Διονύσιος Σολωμός μεταφράζει στα ελληνικά μιαν άρια του Μεταστάσιου (Vol solcando un mar crudele)».
Ο Λορ. Μαβίλης αφιερώνει ποίημα στον Κογεβίνα. Βλ. *Τα έργα του Λορέντσου Μαβίλη*, εκδ. Βιβλιοπωλείο και Εκδόσεις των «Γραμμάτων», Αλεξάντρεια 1922, σ. 32. Εξάλλου, ο Κογεβίνας, ο Μαβίλης, ο Καλοσγούρος και άλλοι ανέλαβαν να συνεχίσουν το μεταφραστικό πρόγραμμα του Πολυλά και ως ένα σημείο το ολοκλήρωσαν. Βλ. Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι…,* ό.π., σ. 407.

ταυτίζονται με τη γλώσσα των σονέτων του Μαβίλη και τη θεματική τους και λειτουργούν καταλυτικά για τον ανθολόγο.

Το ποίημα του Φρ. Σίλλερ γράφτηκε το 1797 και μας το δίνει ολόκληρο σε 27 στροφές στις σελίδες 166 έως 171. Από το Δ. Σολωμό εντάσσει στο βιβλίο «την Ελληνίδα μητέρα» (1859) σε μετάφραση Γεωργίου Καλοσγούρου (1902), διότι ήταν γραμμένο σε ιταλική γλώσσα. Στα σχετικά προς την οικογένεια θέματα συμπεριλαμβάνει ο Αλ. Γ. Σαρής τη «Λήθη»[599] του Λορ. Μαβίλη στη σελίδα 196 και «στα σχολικά προς την ζωήν εν γένει και την φύσιν» καταχωρίζει του Λορ. Μαβίλη το ποίημα «Νύχτα» (1885), σ. 226 και το «Καρδάκι» στη σ. 227, ενώ στα επιγράμματα σταχυολογεί από τον Λορ. Μαβίλη το επίγραμμα «Ελευθερία» στη σελίδα 236. Έχουμε τέσσερες εγγραφές του Λορ. Μαβίλη στο αναγνωστικό και επίσης αρκετές, συνολικά πέντε (5) του Δ. Σολωμού. Δύο επιγράμματα του Δ. Σολωμού επιλέγει για το έργο του «Το ψίχαλο», στη σ. 236 και το «Εις θάνατο της Αιμιλίας Ροδόσταμο», στη σ. 236. Πλουτίζει ο ανθολόγος το εγχειρίδιό του με τους «Ελεύθερους Πολιορκημένους» με αποσπάσματα και από τα τρία σχεδιάσματα από τη σελίδα 258 έως τη σελίδα 263. Από τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν» ανθολογεί ο Αλ. Σαρής και τις 158 στροφές, επειδή ήταν της άποψης να ανθολογούνται ακέραια τα έργα, ώστε να μη χάνεται το «όλον», η συνολική ποιητική εικόνα από τα μάτια του μαθητή.

Από τον Ανδρέα Κάλβο ανθολογεί την ωδή «Ο Ωκεανός» και «Το φάσμα» στις σελίδες 241 και 244 αντίστοιχα. Του Αρ. Βαλαωρίτη συμπεριλαμβάνει στο βιβλίο του «Το ξερριζωμένο δέντρο» στη σ. 263 με τα προλεγόμενα του ποιητή να προηγούνται του ποιητικού κειμένου. Το ποίημα γράφτηκε το 1866 και δεν ήταν κοινός τόπος για τους ανθολόγους· έτσι θα το θεωρήσουμε επιλεγμένο από την κριτική και αισθητική αντίληψη του Αλ. Σαρή. «[...] Η υπέρτατη θυσία είναι

[599] Για το ποίημα του Λορ. Μαβίλη «Λήθη» ο Κ. Παλαμάς γράφει: «Ποιηματάκι καταπληκτικό για την πρωτοτυπία στη σύλληψη, το βάθος στο αίσθημα, την τελειότητα στην εκτέλεση […] κάτι απολλώνια εμπνευσμένο μα και υπομονετικά δουλεμένο όσο δεν παίρνει άλλο». Βλ. Γιώργος Αλισανδράτος, «Πώς είδε ο Παλαμάς τους Επτανήσιους ποιητές», περ. *Εκηβόλος*, τχ. 14, Αθήνα 1986, σ. 1217.

το επίκεντρο του ποιητικού κόσμου του Αρ. Βαλαωρίτη – θυσία που επανέρχεται ποικιλοτρόπως και διαφορετικά κάθε φορά – είτε πρόκειται για ένα *Ξερριζωμένο δέντρο* ή για τον θάνατο προσφιλών συγγενών και φίλων. Ο θάνατος ιδωμένος ως μια μοίρα, του θνητού όντος, που με κάποιο τρόπο θυσιάζεται κι αυτό, συχνά πρόωρα, στην παιδική ηλικία ή στα νιάτα του, σ' έναν εξίσου σκληρό και αδυσώπητο αφέντη, όπως ήταν Τούρκος – τον Χάρο [...]».[600] Η βαλαωριτική ποίηση, την οποία επιλέγει ο Σαρής και την καθιερώνει στις σχολικές αίθουσες, είναι αφηγηματική και δραματική. Κανείς δεν έδωσε με τέτοια πληρότητα τα όρια της δραματικής ποίησης. Προ των ποιημάτων του τοποθετεί εισαγωγές και σημειώσεις για να οριοθετήσει το χωροχρόνο της ιστορίας, «μην ξεφύγει στον αναγνώστη κανένας συσχετισμός από τα αναφερόμενα πράγματα και πρόσωπα». Τιτλοφόρησε τη συλλογή του *Μνημόσυνα*, για να θυμηθούν οι σύγχρονοί του τους αγωνιστές του '21 που είχαν αρχίσει να ξεχνιούνται, καθώς προχωρούσε ο 19ος αιώνας.[601]

Τους Επτανήσιους ποιητές πλαισιώνουν οι Επτανήσιοι πεζογράφοι, που ο Αλ. Σαρής δεν παραμέλησε να ανθολογήσει σε ικανό αριθμό κειμένων. Στα διηγήματα εντάσσει στο βιβλίο του το «Ένα μικρό λάθος» του Ιακώβου Πολυλά, σ. 24. Από τον Ανδρέα Λασκαράτο αποσπά τέσσερις χαρακτήρες από το «Ιδού ο άνθρωπος», τον «άγνωμο», τον «καινοτόμο», τον «πρέποντα ιερέα», τον «ευγενικό» συνολικά αφιερώνει στον Λασκαράτο από την 50 σελίδα έως την 55 σελίδα.

Δεν παραλείπει ο συλλογέας να συμπεριλάβει στο αναγνωστικό του και έργα της ρητορικής των Επτανησίων του Φρ. Σκούφου «Από την τέχνην της Ρητορικής» (1681) τρία αποσπάσματα, από τον Ηλία Μηνιάτη «Διδαχή τη Αγία και Μεγάλη Παρασκευή εις το Σωτήριον πάθος» (1715) και του Νικηφόρου

[600] Νάνος Βαλαωρίτης, *Αρ. Βαλαωρίτης, Ένας ρομαντικός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1998, σ. 16.

[601] Την πληροφορία αυτή μού έδωσε ο Νάνος Βαλαωρίτης σε συζήτηση μαζί του. Σχετικά με τα *Μνημόσυνα* αναφέρεται και στην εισαγωγή του στις εκδόσεις Ερμής. Βλ. Νάνος Βαλαωρίτης, *Αρ. Βαλαωρίτης*..., ό.π., σ. 27.

Θεοτόκη «Περί παθών δεσποτείας» (1796). Παρατηρούμε ότι η συλλογή σε Επτανησίους από τον Αλ. Γ. Σαρή καλύπτει ευρύτατο φάσμα κειμενικών επιλογών και στην ποίηση και στην πεζογραφία. Χαρακτηριστικό επίσης είναι το γεγονός ότι ο Αλ. Γ. Σαρής εντάσσει στην ύλη του και κείμενα άλλων συλλογέων, για παράδειγμα του Δ. Κακλαμάνου «Του Χαριλάου Τρικούπη», σ. 42, του Αρ. Κουρτίδου «Ο Μυστικός Δείπνος του Νταβίντσι», σ. 89, και του κριτού των διδακτικών βιβλίων Σωκράτη Κουγέα «Η σημασία της πτώσεως του Μεσολογγίου» (1926), σ. 134.

Ο ανθολόγος Αλ.Γ. Σαρής συνήθιζε να διατηρεί τα κείμενα που του άρεσαν και τα οποία απευθύνονταν και σε παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας, έτσι ώστε με τις κατάλληλες κειμενικές προσθήκες και αφαιρέσεις συνέθετε νέο αναγνωστικό. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματά* του διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Γυμνασίων, αντλούν την ύλη τους από την προηγούμενη συγγραφική εργασία του, συγκεκριμένα από το εγχειρίδιο *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως. Ο Σαρής διατηρεί την καθιερωμένη από τον ίδιο διάταξη της ύλης σε πεζό και ποιητικό λόγο, σε δύο μεγάλες, όχι ισομερείς ενότητες. Με τον τρόπο αυτό τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της Γ΄ τάξης των Γυμνασίων δεν αποτελούν καινοτομία, αλλά είναι προϊόν συμπίλησης σταχυολογηθέντων κειμένων.

Στο εγχειρίδιο αυτό δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα στην ποίηση. Και εξηγείται αυτή του η ενέργεια από το γεγονός ότι η πεζογραφία συνήθως συγκροτεί το λόγο του μαθητή στις πρώτες τάξεις· η ποίηση διευρύνει την ποσότητα και την ποιότητα της φαντασίας του, πράγμα το οποίο επιτυγχάνεται σε ωριμότερη ηλικία. Από Επτανήσιους ποιητές στο εν λόγω εγχειρίδιο επιλέγει από τον Αρ. Βαλαωρίτη το ποίημα «Αθανάσης Διάκος», σ. 131, με πρόταξη σύντομης εισαγωγής. Ακολουθούν κατόπιν τέσσερα «Άσματα» από τον «Αθανάση Διάκο» και περίληψη των επόμενων ασμάτων, επειδή ο Σαρής προτιμούσε την προσέγγιση του όλου έργου του ποιητή και όχι αποσπασμάτων. Του Αρ.

Βαλαωρίτη συμπεριλαμβάνει ακόμα ένα έργο «Τη Φυγή του Αλή Πασά», σ. 161. Στην υποενότητα με τίτλο «σχετικά προς την αγάπην της πατρίδος και της ελευθερίας» εντάσσει δύο ωδές του Ανδρ. Κάλβου «Τον φιλοπάτριδα», σ. 190, και «Τα Ηφαίστεια», σ. 193. Στην κατηγορία «επικολυρική ποίησις» καταχωρίζει τον Γεράσιμο Μαρκορά με αποσπάσματα από τον «Όρκον», σ. 206, πάλι με πρόταξη μικρής εισαγωγής. Τα αποσπάσματα είναι δύο, από το πρώτο μέρος, σ. 206, και από το δεύτερο μέρος, σ. 214.

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Αλ. Γ. Σαρή διά τους μαθητάς της Δ΄ τάξεως των Γυμνασίων φέρουν αριθ. εγκριτικής απόφασης 41719/1-8-1933 και αριθμό άδειας κυκλοφορίας 75136/26-8-1938. Εκδόθηκαν μέχρι το 1938 σε ΣΤ΄ έκδοση από τον εκδοτικό οίκο Ιωάννου Ν. Σιδέρη. Το εγχειρίδιο αυτό χωρίζει την ύλη του κλασικά σε πεζό και ποιητικό λόγο. Τον ποιητικό λόγο ο συλλογέας τον επιμερίζει σε λυρική ποίηση, κυρίως λυρικά ποιήματα, σε σατιρικά ποιήματα και σε επικολυρική ποίηση. Στις εκτενείς αυτές κατηγοριοποιήσεις εμπεριέχονται μικρότερες υποκατηγορίες διαίρεσης των ποιημάτων για μια εξειδικευμένη και λεπτομερή ταξινόμηση του υλικού. Στα βιβλία του ο Σαρής για την Α΄, Β΄ και Γ΄ τάξη του Γυμνασίου συνήθιζε να κατανέμει τα ποιητικά κείμενα ανά τάξη, ανάλογα με το βαθμό δυσκολίας για την άρτια γραμματολογική και λογοτεχνική σχέση των ποιημάτων με την ηλικία των μαθητών· κατ' ουσίαν για την καλύτερη διαχείριση του υλικού του. Έτσι, έχουμε στα «σχετικά προς την ζωήν του ατόμου» του Ανδρ. Κάλβου «Εις Ελευθερίαν», του Δ. Σολωμού «Ο θάνατος της ορφανής», του Γεράσιμου Μαρκορά «Ο σκαφτιάς». Στα «σχετικά προς την οικογένειαν» συμπεριλαμβάνεται του Δ. Σολωμού, από τον «Λάμπρον» «Τα δύο αδέλφια» και η «Τρελλή μάννα», του Γερασ. Μαρκορά «Δύο», το «Αθώοι φόβοι» και του Λορ. Μαβίλη «η Λήθη».

Στα σχετικά προς την ελευθερία και την πατρίδα εντάσσονται του Ανδρ. Κάλβου οι ωδές «Εις Αγαρηνούς» και «Εις Δόξαν». Στην υποκατηγορία «σχετικά προς τον Θεόν και την Θρησκείαν» εντάσσει του Γερασ. Μαρκορά «Μία καλή ψυχή». Στα «σχετικά προς την ζωήν εν γένει και την φύσιν» συμπεριλαμβάνει του

Δ. Σολωμού την «Ψυχούλα» και του Ανδρ. Λασκαράτου «Την μοναξιά του κάμπου». Του Λορ. Μαβίλη «Νύχτα» και «Καρδάκι». Ο Μαβίλης διακρίνεται για τον άδολο αποκαλυπτικό ποιητικό τόνο και πάντα, τον συγκεκαλυμμένο και διδακτικό. Ο διδακτισμός του Μαβίλη, σε συνάρτηση με την αγάπη προς την Κέρκυρα και το πάθος του για την Ελλάδα γενικότερα, είναι η αιτία που δεν απουσιάζει από τα αναγνωστικά· ιδίως για τα πατριδολατρικά του ποιήματα είναι από όλους τους συλλογείς αποδεκτός. «[…] Στα πενήντα σονέτα του ο ποιητής μας έκλεισε όλο τον πλούτο της ψυχής του, την πηγαία του έμπνευση, το φιλοσοφικό αντίκρυσμα της ζωής ανάμεσα από εικόνες υποβλητικές, με μια πρωτότυπη τεχνική και με μια μουσικότητα, που δύσκολα συναντάς σ' οποιαδήποτε ποιητική δημιουργία. […] Είναι τέτοια η μουσικότητα των στίχων του, ώστε πολλές φορές νοιώθουμε απόλαυση βαθύτατη από το άκουσμά των, ενώ δεν έχουμε αφομοιώσει το νόημά τους […]». [602]

Από την τρίτη κατηγορία, που την τιτλοφορεί «επιγράμματα», επιλέγει και εντάσσει από τον Δ. Σολωμό «Εις Φραγκίσκα Φραίζερ», «Εις το θάνατο της Αιμιλίας Ροδόσταμο», «Το ψίχαλο», «Ξερή πολυμάθεια» και από τον Γερασ. Μαρκορά «Τον καυχησιάρη». Τα επιγράμματα «Εις Φραγκίσκα Φραίζερ» και «Εις το θάνατο της Αιμιλίας Ροδόσταμο» αναδεικνύουν το λυρικό Σολωμό, όπου κυριαρχεί το συναίσθημα· ο Σαρής αφουγκράζεται τις κοινωνικές και ιδεολογικές τάσεις της εποχής και διοχετεύει το πνεύμα της συμφιλίωσης με το θάνατο.

Στην κατηγορία «επικολυρική ποίηση» εμπίπτουν οι ωδές του Ανδρ. Κάλβου «Εις Σούλι» και «Εις Μάρκο Μπότσαρη» και του Δ. Σολωμού ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν». Στο σημείο αυτό εντάσσει ο ανθολόγος και αποσπάσματα από τους «Ελεύθερους Πολιορκημένους» του Δ. Σολωμού, από το πρώτο σχεδίασμα, από το δεύτερο και από το τρίτο. Παρατηρούμε ότι στο εγχειρίδιο αυτό των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* για την Δ΄ τάξη των Γυμνασίων του Αλ. Σαρή υπάρχει αρκετή «συγκομιδή» επτανησιακών ποιημάτων. Θα έλεγε κανείς ότι ο

[602] Π.Χ. Δορμπαράκης, «Ο Λορέντζος Μαβίλης και η Βαλκανική εποποιία», περ. *Σχολείο και Ζωή*, έτος ΙΑ΄, Ιανουάριος 1963, σ. 11.

ανθολόγος προσφέρει πλούσια ύλη από την επτανησιακή παράδοση στους μαθητές της Δ΄ τάξης, ώστε να προετοιμαστούν για την υποδοχή της επόμενης τάξης καταλλήλως. Το βιβλίο περατούται σε 240 σελίδες.[603]

Αν και η λογική της ταξινόμησης της ύλης από τον Αλ. Γ. Σαρή είναι εν πολλοίς η ίδια σε όλα του τα βιβλία, το διαφορετικό σ' αυτό το αναγνωστικό είναι το τρίτο μέρος, όπου περιλαμβάνει δείγματα «λαϊκωτέρας γλώσσης» κατά τους Βυζαντινούς χρόνους, αρχίζοντας από τον Ιω. Μαλάλα και συνεχίζοντας με Αλέξιο Κομνηνό, Μιχαήλ Γλυκά, Προδρομικά ποιήματα, «Καταλόγια». Μία ύλη αρκετά εκτενή που εμπίπτει στη Μεσαιωνική και Δημώδη Ελληνική Γραμματεία.

Από Επτανησίους σταχυολογεί του Αρ. Βαλαωρίτου «Τον Φωτεινό» με πρόταξη εισαγωγής και επίλογο «περίληψη των επομένων». Από το έργο επιλέγει το «Άσμα πρώτον» και «Άσμα δεύτερον». Στη λυρική ποίηση εντάσσει του Ανδρ. Κάλβου «Εις Ελευθερίαν» και στα «σχετικά προς την οικογένειαν» του Δ. Σολωμού την «Τρελλή μάννα», απόσπασμα από το «Λάμπρο». Σχετικά προς την πατρίδα και την ελευθερία εντάσσει του Ανδρ. Κάλβου «Εις Δόξαν». Στα σατιρικά ποιήματα συμπεριλαμβάνει του Γερασίμου Μαρκορά «Το μοιρολόγι του Χάρου». Επιλέγει την «Τρελή μάνα ή το κοιμητήριο», επειδή η θεματική του κατανοείται από ωριμότερους μαθητές. Ο Σαρής κρίνει καταλληλότερη την πένα του Λασκαράτου από το σατιρικό Σολωμό, όμως παραδόξως ανθολογεί το άστοχο ποίημα «Η μοναξιά του κάμπου».

Τον ποιητικό επτανησιακό λόγο πλαισιώνει ο ανθολόγος Αλ. Γ. Σαρής και με επτανησιακά πεζά, όπως του Σπυρ. Ζαμπελίου «Η επάνοδος του Ηρακλείου εις την Κωνσταντινούπολιν» και στους τύπους ανθρώπων σταχυολογεί μια «ανθοδεσμίδα» χαρακτήρων από το «Ιδού ο άνθρωπος» του Ανδρ. Λασκαράτου, όπως τον «μεμψίμοιρο», τον «ενάρετο», τον «ταπεινό», τον «κόλακα», τον

[603] Το εγχειρίδιο του Αλ. Γ. Σαρή που ακολουθεί αφορά στους μαθητές της Ε΄ τάξης των Γυμνασίων και Λυκείων. Φέρει αριθ. άδειας κυκλοφορίας 57250/25-9-1930 και έχει εγκριθεί με την αριθ. πρωτ. 33418/17 Ιουνίου 1930 πράξη του Υπουργείου Παιδείας, συμφώνως τω νόμω 3438 διά τέσσερα σχολικά έτη από 1933 – 34. Υπογράφει την εγκριτική πράξη ο υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου.

«περιποιητικό», τον «μικροπρεπή». Συνολικά το εγχειρίδιο με τα παραρτήματα Α΄ και Β΄ και την εξήγηση λέξεων και πραγμάτων περατούται σε 328 σελίδες.

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Αλ. Γ. Σαρή διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως μετ' εικόνων και προσωπογραφιών των συγγραφέων φέρουν τα τυπικά χαρακτηριστικά των εγχειριδίων του Αλ. Σαρή. Η διαίρεση σε πεζό και ποιητικό λόγο των περιεχομένων θεωρείται κλασική όπως θεωρείται και για τον Αλ. Σαρή η διαίρεση σε κατηγορίες του πεζού και ποιητικού λόγου και σε υποκατηγορίες. Ο συλλογέας προσέδωσε σε όλα του τα βιβλία κάποια, ηθελημένη πιστεύουμε, τυπική ομοιομορφία. Δεν παραλείπει τους Επτανήσιους συγγραφείς και ποιητές, αντίθετα εκτιμά την ποιότητα των έργων τους και τους πολιτογραφεί στα βιβλία του.

Από την πεζογραφία των Επτανησίων επιλέγει από πρόθεση τον ηθοπλάστη Ανδρ. Λασκαράτο, ενταγμένο στην υποκατηγορία «τύποι ανθρώπων – ηθικοί χαρακτήρες». Συμπεριλαμβάνει τρεις ανθρώπινους τύπους, τον «άκριτο», στη σελίδα 129, τον «παινεσιάρη», στη σελίδα 130 και τον «φιλάργυρο», στη σελίδα 132. Ανδρέα Λασκαράτο επίσης σταχυολογεί και στην κατηγορία «Στοχασμοί και γνώμαι» με το έργο του «Στοχασμοί», σελίδα 174, όπως και το σατιρικό του ποίημα «Στη συνέβγαλση φιλαργύρου», σ. 234.

Από την ποιητική δημιουργία των Επτανησίων διατηρεί του Αρ. Βαλαωρίτου «Η φυγή του Αλή Πασά», σ. 185, που το εντάσσει στις «διηγήσεις με ιστορικόν θέμα». Στα κυρίως λυρικά ποιήματα εντάσσει το καλαισθητικής υπεροχής σύνθεμα, την ωδή του Ανδρ. Κάλβου «Ωδή εις τον Ιερόν Λόχον», σ. 217, που την συνοδεύει το ομοιόθεμο ποίημα του Γερασ. Μαρκορά «Ο ετοιμοθάνατος Σουλιώτης», σ. 218. Ενώ ο Σαρής ανθολογεί το μοιρολόγι που χωρίζεται σε πέντε τμήματα, τον «Ιερό Λόχο» και το συγγενικό ποίημα του Μαρκορά, ο Γ.Ν. Καλαματιανός, συνάδελφός του και συνανθολόγος αργότερα, εκτιμά διαφορετικά το ποίημα: «[…] Η αδυναμία αυτού του ποιήματος και όλων των καλβικών

ποιημάτων είναι πάλι η γλώσσα. […] Φανερώνει πως ο ποιητής κατώρθωσε ν' αναμείξη μ' επιτυχία αρχαία και νέα γλωσσικά στοιχεία, δεν κατώρθωσεν όμως να δημιουργήση γλωσσική παράδοση, όπως το κατώρθωσεν ο Σολωμός κι αργότερα ο Παλαμάς. […]».[604]

Στην κατηγορία «επικολυρική ποίησις» περιλαμβάνει του Αρ. Βαλαωρίτη «Ο Δήμος και το καριοφύλι του» σ. 235 και του Δ. Σολωμού «Αποσπάσματα εκ του Ύμνου εις την Ελευθερίαν»: α) «Το προοίμιον», σ. 237, β) την «Άλωσιν της Τριπολιτσάς», σ. 239 και γ) «Την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου», σ. 242.

Οι κειμενικές συμπτώσεις στα ανθολόγια του Σαρή δηλώνουν βέβαια τα πνευματικά και αισθητικά του εφόδια, αλλά και τις «εμμονές» του σε συγκεκριμένα ποιητικά ή πεζά κομμάτια. Κείμενα που αγαπούσε και μπορούσαν να θεωρηθούν κατάλληλα για διαφορετικές ηλικίες παιδιών τα ανθολογεί σε διαφορετικά βιβλία του. Έτσι, στο παρόν εγχειρίδιο διατηρεί του Ανδρ. Λασκαράτου «Στη συνέβγαλση φιλαργύρου», σ. 234, το οποίο είχε ανθολογήσει το 1925 στο εγχειρίδιό του *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων. Τους ανθρώπινους χαρακτήρες των έργων του Λασκαράτου και άλλα κείμενα επιτυχημένης ψυχογραφίας εκμεταλλεύεται το σχολικό βιβλίο για να εκφράσει τους ιδεολογικούς και αισθητικούς στόχους της διδακτικής πράξης.

Το εγχειρίδιο του Αλ. Γ. Σαρή απευθυνόμενο στους μαθητές της Β΄ τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως είναι αναθεώρηση εγκεκριμένου διδακτικού βιβλίου του για τους μαθητές της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών σχολείων με χρονολογία έκδοσης το 1928.[605] Το 1929 τα Ελληνικά Σχολεία καταργήθηκαν

[604] Γιώργου Ν. Καλαματιανού, *Αισθητικές αναλύσεις Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων,* Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου, Αθήναι 1951, σ. 48 - 49.
Ο Γ.Ν. Καλαματιανός ήταν συνάδελφος του Σαρή στο Βαρβάκειο Λύκειο.

[605] Η εγκριτική πράξη του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων φέρει ημερομηνία 27 Ιουνίου του 1928 και γνωστοποιεί στον συλλογέα τα εξής: «Έχοντες υπ' όψει το άρθρον 8 του νόμου 3438 «περί διδακτικών βιβλίων» και την υπ' αριθμόν 1/11-5-28 πράξιν της οικείας επί της αναθεωρήσεως των εγκεκριμένων διδακτικών βιβλίων επιτροπής, εγκρίνομεν διά το από σήμερον μέχρι τέλους του σχολικού έτους 1930 –

εντελώς. «Η μέση κοινωνική τάξις έμεινε χωρίς ιδικόν της σχολείον», τώρα πλέον που δεν υφίστανται τα Ελληνικά Σχολεία, αναφέρει ο Αλ. Γ. Σαρής.[606]

Η παραγωγή σχολικών εγχειριδίων λογοτεχνίας της πέμπτης σειράς φέρει ως προς τη μορφή και ως προς το περιεχόμενο το καινούριο και τον Αλ.Γ. Σαρή στο απόγειο της συγγραφικής του δημιουργίας. Ανθολόγοι με συνείδηση καθαρά λογοτεχνική, όπως οι Κ.Γ. Πασαγιάννης, Κ. Παρορίτης, Άλκης Θρύλος, Ζαχ. Παπαντωνίου και Ηλίας Βουτιερίδης συνεργάζονται με τους καθιερωμένους και από προηγούμενες σειρές και προσφέρουν με επαγγελματισμό αναγνωστικά με αρτιότητα και νέο πνεύμα. Η ανανέωση του ποιητικού λόγου που θα φέρει η γενιά του ’30 επηρεάζει τα αναγνωστικά με μία νέα έκφραση. Η πρωτοπορία εισχωρεί στα εγχειρίδια, οι νέοι ανθολόγοι έστρεψαν τη ματιά τους σε ευρύτερους ορίζοντες.

Οι ποιητές μετά το 1930 απαλλάσσονταν «από τα ψεύτικα στολίδια της παραδομένης ποίησης», δημιουργούσαν σε άμεση συνάρτηση με τα νέα ρεύματα και τις εξελίξεις του ευρωπαϊκού λυρικού λόγου μία νέα ποίηση. Η πεζογραφία συνεπικουρεί στις αλλαγές, επειδή και η ίδια ανανεώνεται. Στα 1920 – 1930 «η πεζογραφία φυτοζωούσε σε μια καθυστερημένη επιβίωση της ηθογραφίας», ενώ τώρα, στα 1930, οι λογοτέχνες ανιχνεύουν συνθετότερες ψυχολογικές καταστάσεις, αναδεικνύουν διαφορετικά τα κοινωνικά θέματα συμπορευόμενοι παράλληλα με τη σύγχρονη ευρωπαϊκή πεζογραφία. «[...] Ιδέες και όνειρα που έτρεφαν τις προηγούμενες γενιές για την αποκατάσταση του ελληνισμού στα πρωτυτερινά όρια του βυζαντινού κράτους, κατέρρευσαν μονομιάς τον Σεπτέμβριο του 1922, και μια καινούρια τραγικότητα και σοβαρότητα

1931 χρονικόν διάστημα το υφ’ υμών συγγραφέν βιβλίον υπό τον τίτλον “Νεοελληνικά Αναγνώσματα” διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών σχολείων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, υπό τον όρον όπως εν μελλούση εκδώσει […] (δυσανάγνωστα λόγω φθοράς της εγκριτικής πράξης)». Υπογράφει ο υπουργός Θ. Νικολούδης.

606 Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, *Η Ελληνική Παιδεία, σκέψεις διά την μελετωμένην Νέαν Οργάνωσιν της Εκπαιδεύσεως*, Βιβλιοπωλείον Δημ. Εμμ. Αλεξίου, Αθήναι 1957.

αντικατέστησαν τον προγενέστερο κάπως χιμαιρικό ρομαντισμό. Η γενιά του ’30 εκφράζει στη λογοτεχνία την καινούρια αυτή ωρίμανση [...]».[607]

ζ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Μιχαήλ Χ. Οικονόμου

Ο Μιχαήλ Χ. Οικονόμου, καθηγητής του Ζ΄ εν Αθήναις Γυμνασίου, εμφανίζεται ως ανθολόγος στην πέμπτη σειρά εγχειριδίων (1930-1938). Στην πενταετία 1933 – 1937 για τη Γ΄ τάξη του Γυμνασίου εγκρίθηκαν τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματά* του.[608] Εκδόθηκε με αριθμό άδειας κυκλοφορίας 87162/22-10-37 από το Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ιωάννου Δ. Κολλάρου σε τέσσερις εκδόσεις μέχρι το 1937.

Την ύλη του χωρίζει σε πεζό και ποιητικό λόγο και σε υποκατηγορίες, όπως «Αυτοβιογραφίαι – αναμνήσεις», «επιστολαί», «Διηγήσεις – Μικραί ιστορίαι», «Μεγάλα διηγήματα». Τον ποιητικό λόγο τον επιμερίζει σε υποκατηγορίες, που αποτελούν ευρείες θεματικές ενότητες, για παράδειγμα «επικά», «έντεχνα έπη», «επικολυρικά». Στα «έντεχνα έπη» εντάσσει του Αρ. Βαλαωρίτου το ποίημα «Αθανάσιος Διάκος», σ. 175, του Γεράσιμου Μαρκορά απόσπασμα από τον «Όρκο», σ. 182, του Αρ. Βαλαωρίτου «Ο Καλογιάννος», σ. 189 και του Λορ. Μαβίλη την «Καλλιπάτειρα», σ. 192. Το σονέτο «Καλλιπάτειρα» απεικονίζει τους πρώτους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896 και εκφράζει την αγνή αθλητική παράδοση της Ελλάδας· με αυτά τα αισθήματα συνθέτει ο Μαβίλης το θριαμβικό

---

[607] Λίνου Πολίτη, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1978, σ. 280, 302.

[608] Η εγκριτική πράξη φέρει αριθ. πρωτ. 41719/31-7-1933 και γνωστοποιεί στον συλλογέα τα εξής: «Έχοντες υπ’ όψιν το άρθρον 3 του Νόμου 5045 του άρθρου 36 του νόμου 5341, το άρθρον 10 του Διατάγματος της 12/12 Ιανουαρίου 1933 και τας υπ’ αριθ. 78-88 πράξεις της κριτικής επιτροπής των διδακτικών βιβλίων της Μέσης (Νέων Ελληνικών) απεφασίσαμεν: Εγκρίνονται ως διδακτικά βιβλία των σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, διά μίαν πενταετίαν αρχομένην από του σχολικού έτους 1933-34, αι ακόλουθοι συλλογαί νεοελληνικών αναγνωσμάτων […] Μιχαήλ Οικονόμου «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» διά την τρίτην τάξιν υπό τον όρον να συμμορφωθή ο συγγραφεύς προς τας υποδείξεις των εισηγητών». Υπογράφει ο υπουργός Θ. Τουρκοβασίλης.

χαρακτήρα του ποιήματος.[609] Ανθολογείται δε το ποίημα μετά πάθους. Στα «επικολυρικά» τοποθετεί του Δ. Σολωμού «Την καταστροφή του Δράμαλη».

Αυτή την ύλη των Επτανήσιων ποιητών πλαισιώνουν και τρία επτανησιακά πεζά του Γρηγ. Ξενοπούλου «Για την αγάπη της πατρίδος» και στην κατηγορία «επιστολαί» εκθέτει το κείμενο του Αρ. Βαλαωρίτου «Ο Καλογιάννος» και των Βαλαωρίτου και Καστόρχη «Ιστορικά γράμματα». Σε επιστολή του 1871 προς τη σύζυγό του ο Βαλαωρίτης καταδεικνύει τη σχέση του με τον πρύτανη του Πανεπιστημίου, Ευθύμιο Καστόρχη. Είναι φυσικό λοιπόν να συνυπογράφουν κείμενο με ιστορικό περιεχόμενο, το οποίο και εξυπηρετεί τη λογική της εμβάθυνσης στη Μεγάλη Ιδέα και είναι ηθικοδιδακτικό για το νεότερο ελληνισμό.[610]

Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η ύλη του εγχειριδίου του Μιχαήλ Χ. Οικονόμου πενιχρή σε Επτανησίους. Διότι ο συλλογέας έδωσε βαρύτητα στο να συμπεριλάβει έργα πεζά, κυρίως όχι τα γνωστά ανθολογημένα, αλλά της προσωπικής του προτίμησης, όπως του Α.Κ. Τραυλαντώνη «Ο πολυέλαιος των Βουρβώνων», του Αλ. Μωραϊτίδη «Η θεία Μυγδαλίτσα», του Κωστή Παλαμά «Το σπίτι του Γραμματικού», κείμενα που εκφράζουν τις αντιλήψεις του και παρέμειναν σταχυολογήσεις χωρίς μιμητές ανθολόγους. Τα κείμενα απηχούν προσωπικές αντιλήψεις, μας εισάγουν στο γνωστικό χώρο του συλλογέα, είναι σχετικά επίκαιρα και αναπαράγουν τους κοινούς ηθοπλαστικούς τόπους· αισθητικά πιθανόν όχι τόσο σημαντικά.

Στα ακριτικά δημοτικά τραγούδια καταχωρίζει ένα μικρό κείμενο του Ν.Γ. Πολίτου «Περί του Εθνικού έπους των νεωτέρων Ελλήνων», ως εισαγωγή στα δημοτικά τραγούδια. Οι αντιλήψεις του Ν.Γ. Πολίτη επιγραμματικά ορίζονται

---

609 Π.Χ. Δορμπαράκης, «Ο Λορέντζος Μαβίλης και η Βαλκανική εποποιία»…, *ό.π.,* σ. 12.

610 Η σχέση του Βαλαωρίτη με τον Καστόρχη διαφαίνεται από την αναφορά: «[…] Ο φιλόπατρις Καστόρχης λέγει, ότι εις ουδενός άλλου τας χείρας δύναται το Πανεπιστήμιον να διαπιστευθή έργον τόσον σπουδαίον και τόσα άλλα εγκώμια, τα οποία συστέλλομαι να σου γράψω […]». Βλ. *Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Βίος, Επιστολές και Πολιτικά Κείμενα*, τ. Α΄, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1980, σ. 142.

από την Έλλη Σκοπετέα στη φράση: «ο Έλληνας ως εις δόγμα της πολιτικής και θρησκευτικής αυτού πίστεως φιλεί και πιστεύει στη Μεγάλη Ιδέα».[611] Η πατριδολογία ενυπάρχει ως κυρίαρχη ιδέα στα αναγνωστικά του Μιχ. Οικονόμου. Η ιδεολογία του πρώτου εγχειριδίου διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των μετέπειτα σειρών των εγχειριδίων. Όμως ο μεγαλοϊδεατισμός εγκαταλείπεται στα 1930, οπότε κυριαρχεί στην ποίηση η στροφή στον πραγματισμό. Παρά ταύτα ο ανθολόγος επιλέγει το ηρωικό πνεύμα και εκμεταλλεύεται τον ιδανισμό των Επτανησίων ποιητών κι αυτό είναι εμφανές ιδιαίτερα στην ύλη του εγχειριδίου της Α΄ τάξης των Εξαταξίων Γυμνασίων. Εν τέλει το αναγνωστικό του με τις βιογραφικές σημειώσεις και το λεξιλόγιο περατούται σε 238 σελίδες.

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Μιχαήλ Χ. Οικονόμου εγκεκριμένα κατά τον νόμον 3438, διά την Α΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων φέρουν αριθ. εγκριτικής απόφασης 34941/24-7-1931. Μέχρι το 1938 κυκλοφόρησε το βιβλίο σε έντεκα εκδόσεις από το Βιβλιοπωλείον της «Εστίας». Η ενδέκατη έκδοση κυκλοφόρησε σε 1.000 αντίτυπα.[612]

Η ύλη του Μ. Οικονόμου για την πρώτη τάξη των εξαταξίων Γυμνασίων παρουσιάζει διαφορές από την κατανομή της ύλης στο εγχειρίδιο της Γ΄ τάξης. Τους συγγραφείς και ποιητές τους ανθολογεί με τουλάχιστον δύο έργα προς εμπέδωση των κειμένων. Η διαίρεση σε πεζό και ποιητικό λόγο δεν υπάρχει και

---

[611] Έλλη Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο»…,* ό.π., σ. 267. Στα 1884 ο Νικόλαος Πολίτης καλλιέργησε στο πρώτο αναγνωστικό και στα επόμενα που ακολούθησαν της πρώτης σειράς τον μεγαλοϊδεατισμό.

[612] Η εγκριτική απόφαση γνωστοποιεί στον Μιχαήλ Οικονόμου τα ακόλουθα: «Ανακοινούμεν υμίν ότι δι' ημετέρας ταυταρίθμου – 16η του αυτού μηνός εις το υπ' αριθμ. 89 φύλλον του τεύχους Β΄ της εφημερίδος της Κυβερνήσεως, ενεκρίθη συμφώνως προς τον νόμον 3438 το υφ' υμών υποβληθέν προς κρίσιν βιβλίον σας υπό τον τίτλον «*Νεοελληνικά Αναγνώσματα*» διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων διά μιαν πενταετίαν αρχομένην από το σχολικόν έτος 1931 – 1932 υπό τον όρον όπως κατά την εκτύπωσιν ληφθούν υπ' όψει και εκτελεσθούν αι τροποποιήσεις αι οποίαι υπεδείχθησαν υπό της επιτροπής διά της αιτιολογικής εκθέσεως». Υπογράφει ο υπουργός Γ. Παπανδρέου και ο τμηματάρχης Κ. Καμπέρης.

τα λογοτεχνικά έργα ανάμεικτα εκτίθενται στο εγχειρίδιο. Η ύλη του Μ. Οικονόμου σ' αυτό το αναγνωστικό έχει χαλαρή συνεκτικότητα, όμως υπάρχουν και Επτανήσιοι πεζογράφοι, που πλαισιώνουν την επτανησιακή ποίηση και συγκεκριμένα ο Γρηγόριος Ξενόπουλος. Από Επτανησίους ανθολογεί τον Αρ. Βαλαωρίτη με το επικολυρικό ποίημά του «Ο Δήμος και το καριοφίλι του» στη σελίδα 43 και τον «Χαρακτηρισμόν του Αλή Πασά», επίσης επικολυρικό ποίημα, στη σελίδα 45. Εμπλουτίζει την επτανησιακή του ύλη ο ανθολόγος με τον Λαυρέντιο Μαβίλη, όπως τον ονομάζει, καταχωρίζοντας στο βιβλίο του το λυρικό ποίημα «Η πιο μεγάλη δόξα», σ. 41 και με την παρουσία του Γερ. Μαρκορά με τη «Μάννα» στη σ. 87. Για την εισαγωγή των μαθητών σε ποίηση υψηλού καλλιτεχνικού αισθήματος και δημοτικής γλώσσας ανθολογεί από τον Δ. Σολωμό τέσσερα (4) ποιήματά του. «Την Πρωτομαγιά», σ. 52, λυρικόν ποίημα το χαρακτηρίζει, την «Ξανθούλα», σ. 103, που τη χαρακτηρίζει επικολυρικόν ποίημα και την «Ψυχούλα» σ. 111. Ακολουθεί ο «τάφος του Πατέρα» στη σ. 112.

Ανθολογεί του Γρ. Ξενοπούλου δύο του έργα: τον «Μάιο», σ. 46, λυρική περιγραφή το ονομάζει και τον «Πλούτο και ευτυχία», που το ονομάζει παραμύθι στη σελίδα 130. Το δεύτερο σταχυολογήθηκε στα 1949 και στο «Αναγνωστικό» της ΣΤ΄ τάξης του Δημοτικού στις σελίδες 109 έως 116. Το εγχειρίδιο του Μ.Χ. Οικονόμου για την Α΄ τάξη των εξαταξίων Γυμνασίων περατούται με τις βιογραφικές σημειώσεις και το λεξιλόγιο σε 164 σελίδες.

Του ίδιου ανθολόγου τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* για την Β΄ τάξη των εξαταξίων Γυμνασίων [613] είναι εκτενέστερα σε ύλη, καλύπτουν 186 σελίδες. Είναι εγκεκριμένα κατά τον νόμον 3438 και φέρουν αριθμό εγκριτικής απόφασης 34941/27-7-1931. Μέχρι το 1938 κυκλοφόρησαν σε εννέα (9) εκδόσεις από τον εκδοτικό οίκο Ιωάννου Δ. Κολλάρου. Στην ύλη του βιβλίου αυτού από

[613] Μιχαήλ Χ. Οικονόμου, καθηγητής του Ζ΄ εν Αθήναις Γυμνασίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Β΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων, εγκεκριμένα κατά τον νόμον 3438, έκδοσις ενάτη, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ιωάννου Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε., Εν Αθήναις 1938. Έχουμε και έκδοση του 1932 του ιδίου εγχειριδίου με αριθμό εγκριτικής απόφασης 34941 και αριθμό άδειας κυκλοφορίας 23845/27-4-1932.

Επτανήσιους συμπεριλαμβάνεται ο Αρ. Βαλαωρίτης με τα επικολυρικά ποιήματα «Η προσευχή του Διάκου»,σ . 38 και «Ο βράχος και το κύμα», σ. 155. Ακολουθεί ο Ανδρ. Κάλβος με την «Ωδή εις τον Ιερόν Λόχον» που το χαρακτηρίζει ο συλλογέας «λυρικόν ποίημα» στη σελίδα 40. Τον Λορ. Μαβίλη καταχωρίζει ως Μαβίλη Λαυρέντιο με το λυρικόν ποίημα «Εις την πατρίδα», σ. 36. «[…] Τα φιλολογικά σαλόνια τον είχαν αγκαλιάσει. όπου πατούσε το πόδι του, άκουε ν' απαγγέλλουν τη "Λήθη", την "Ελιά", την "Καλλιπάτειρα", τ' άλλα του σονέτα κι ένοιωθε να τον περιβάλλη ατμόσφαιρα θαυμασμού και αναγνώρισης […]».[614] Ο απόηχος της θερμής αποδοχής του Μαβίλη στην Αθήνα ως ποιητή είναι η αιτία της ανθολογήσεώς του στα αναγνωστικά. Την ίδια στάση τηρεί και ο Μιχ. Οικονόμου. Ο Δ. Σολωμός προσλαμβάνεται στο εγχειρίδιο με τρία του ποιητικά τεμάχια «Τον Ύμνον εις την Ελευθερίαν», που το χαρακτηρίζει ο συλλογέας επικολυρικόν ποίημα, σ. 34, με «Την καταστροφή των Ψαρών», σ. 43 που το χαρακτηρίζει επίσης επικολυρικόν ποίημα, ενώ φέρεται ως επίγραμμα και την «Ημέρα της λαμπρής» χαρακτηρισθέν και αυτό επικολυρικό ποίημα στη σελίδα 83.

Από Επτανήσιους πεζογράφους προσλαμβάνει ο συλλογέας με μια ευρύτητα πνεύματος Επτανήσιους λογίους διαφόρων περιόδων, όπως τον Νικηφόρο Θεοτόκη με τη διδαχή του «Η αγάπη», σ. 67, τον Χαρ. Άννινο με το διήγημα «Αι αισθήσεις», σ. 151, τον Γρηγόριο Ξενόπουλο με δύο του περιγραφές «Ο Ανδριανός και αι Αθήναι», σ. 5 και «Νόστιμον ήμαρ» σ. 107 και τον ελαχιστότατα συναντόμενο σε εγχειρίδιο Μαρίνο Σιγούρο με το «Περί κολακείας», που αποτελεί μετάφραση από τους χαρακτήρες του Θεοφράστου, σ. 138. Αξιοποιεί την επτανησιακή παράδοση ο συλλογέας και αν και διατηρεί χαλαρή την ύλη του και στο αναγνωστικό αυτό, εντούτοις τιμά τους Επτανησίους με ποικιλία ποιητικών και πεζών κειμένων. Η συνθετική εργασία που πραγματοποίησε ο Μιχ. Οικονόμου συμπίπτει με τη λογική της σύνθεσης του

[614] Π.Χ. Δορμπαράκης, «Ο Λορέντζος Μαβίλης και η Βαλκανική εποποιία»..., *ό.π.,* σ. 13.

αναγνωστικού του Νικ. Κοντοπούλου. Και οι δύο ανήκουν στο κλίμα της γενιάς του ’30, με λατρεία για τη σολωμική ποίηση, υψηλή διάθεση διδακτισμού και για το λόγο αυτό επιλέγει ο Οικονόμου το απόσπασμα «Η Ημέρα της Λαμπρής». Ο Μιχ. Οικονόμου και ο Ν. Κοντόπουλος ετοιμάζουν το έδαφος για τις κατοπινές σειρές των αναγνωστικών, όπου ανιχνεύουμε έντονα την επτανησιακή παράδοση.

η. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Νικολάου Κοντοπούλου

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Νικολάου Κοντοπούλου,[615] γυμνασιάρχου του Γ΄ Γυμνασίου αρρένων Αθηνών, εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων και λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως εμπίπτουν στην πέμπτη σειρά εγχειριδίων 1930 – 1938. Η λογική της σύνθεσης του εγχειριδίου αυτού συμπίπτει με τη συνθετική εργασία, που πραγματοποίησε ο Μιχαήλ Χ. Οικονόμου. Έχουμε την κλασική διαίρεση της ύλης σε πεζό και ποιητικό λόγο και τις μικρότερες υποδιαιρέσεις ανάλογα με τις θεματικές ενότητες που καλύπτουν.

Από Επτανησίους περιέχει το αναγνωστικό αρκετούς, στην ποίηση προπαντός. Στα «σχετικά με την θρησκείαν» ανθολογεί το «Η ημέρα της Λαμπρής» του Δ.

[615] Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* φέρουν αριθ. εγκριτικής απόφασης 41719/1-8-33 και εκδόθηκαν από τον εκδοτικό οίκο του Ηλία Ν. Δικαίου μέχρι το 1937 σε επτά εκδόσεις. Η έβδομη έκδοση του 1937 έγινε σε 2.000 αντίτυπα και η τρίτη έγινε το 1935.
Η εγκριτική πράξη του βιβλίου φέρει αριθ. πρωτ. 41719/26 Αυγούστου 1933. Το έγγραφο έχει ως εξής: «Ανακοινούμεν υμίν διά της ταυταρίθμου υπουργικής αποφάσεως της εκδοθείσης την 1η Αυγούστου 1933 και δημοσιευθείσης την 9η Αυγούστου 1933 εις το υπ’ αριθ. 78 φύλλον της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως στηριζομένης εις το άρθρον του νόμου 5045 και την απόφασιν της οικείας κριτικής επιτροπής την περιλαμβανομένην εις το υπ’ αριθμ. 88 πρακτικόν ταύτης ενεκρίθη το διδακτικόν βιβλίον προς χρήσιν των μαθητών της Β΄ τάξεως του Γυμνασίου διά μίαν πενταετίαν αρχομένην από το σχολικόν έτος 1933 - 1938 υπό τον τίτλον «*Νεοελληνικά Αναγνώσματα*» βιβλίον σας υπό τον όρον όπως συμμορφωθήτε προς τας υποδείξεις τας περιλαμβανομένας εις τας εκθέσεις των εισηγητών». Με εντολή του υπουργού υπογράφει ο Τμηματάρχης Ν. Σμυρνής.

Σολωμού, σ. 143, σε τρεις στροφές, στα «σχετικά με την πατρίδα και την ιστορίαν» συμπεριλαμβάνειι την «Πατρίδα» του Λορ. Μαβίλη, σ. 145, τον «Δήμο και το καριοφίλι του» του Αρ. Βαλαωρίτου, σ. 147 και τον «Αθανάσιο Διάκο» του Αρ. Βαλαωρίτου, σ. 148, που ο Μιχαήλ Οικονόμου ανθολογεί ως «Αθανάσης Διάκος». Στην υποκατηγορία «σχετικά με την οικογένεια» ανθολογείται «Η ψυχούλα», που ανήκει στη νεανική ποίηση του Σολωμού (1818 – 1823), σ. 149 σε τέσσερις στροφές. «Τα πρώτα νεανικά ποιήματα του Σολωμού κρίνονται θεματικά και τεχνικά "απλά και αφελή". Κάποια από αυτά δοξάστηκαν ως τραγούδια στη λαϊκή πρόσληψη του σολωμικού έργου».[616]

Στα «σχετικά με το χωριό, την ελληνικήν φύσιν, την αγροτικήν και θαλασσινήν ζωήν» συμπεριλαμβάνονται η «Εξοχή» του Στ. Μαρτζώκη, σ. 156 και «Ο Καλογιάννος» του Αρ. Βαλαωρίτου, σ. 162. Στα σχετικά με την «κοινωνικήν ζωήν» εντάσσεται «Η εργασία» του Γερ. Μαρκορά, σ. 170 αποτελούμενη από οκτώ (8) στροφές. Σύμφωνα με το σκοπό συγγραφής των αναγνωστικών προέχει η εθνική και ηθική διαπαιδαγώγηση των μαθητών, η καλαισθητική και γλωσσική μόρφωσή τους και η θρησκευτική τους διάπλαση. Οι ίδιοι παιδαγωγικοί στόχοι αφορούν και στα αναγνωστικά του Γυμνασίου με συγγενή θέματα από τη λογοτεχνία, όπως τα ποιήματα που αναφέρονται στην εργασία. Γι' αυτό και ανθολογείται ο διδακτικός Μαρκοράς.[617] Τα μεταγενέστερα αναγνωστικά συνεχίζουν την ίδια ιδεολογία, που εξέφραζε τη σχέση της εργασίας με τη χαρά.

Από πεζογραφήματα Επτανησίων το αναγνωστικό εμπεριέχει του Αρ. Βαλαωρίτου «Μία σελίς από την Ελληνικήν επανάστασιν», σ. 60 και στα

---

[616] *Διονύσιος Σολωμός, Εργογραφία, Ανθολογία, Απαγγελία*, εκδ. Η Καθημερινή, Αθήνα 2014, σ. 28.

[617] Μυρσίνης Κλ. Παπαδημητρίου, *Η χαρά του παιδιού*, Αναγνωστικό Β΄ Δημοτικού, εκδ. Ι.Δ. Κολλάρος & ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Εν Αθήναις 1934, ανατύπωση εφ. Το Βήμα, εκδ. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2013, σ. β΄. Είναι χαρακτηριστικοί οι τίτλοι των αλφαβητάριων του 1930 με τη λέξη «χαρά». Εξαίρεται η αρχή της εργασίας για παιδιά έως δώδεκα χρόνων (1932).
Χ. Δημητρακοπούλου, *Εργασία και χαρά*, Αναγνωστικό Β΄ Δημοτικού, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, Εν Αθήναις 1949.

«σχετικά με το χωριό, την ελληνικήν φύσιν, την αγροτικήν και θαλασσινήν ζωήν» εμπεριέχει τη «Σπορά» του Κ. Θεοτόκη, σ. 68-71. Το εγχειρίδιο λόγω της γενικότερης γλωσσικής αστάθειας αφιερώνει ένα μικρό μέρος που αφορά στην πεζογραφία στην καθαρεύουσα γλώσσα από την 91 σελίδα έως και την 121. Στον ποιητικό λόγο περιέχει αρκετά δημοτικά ποιήματα, ενώ οι ωδές του Ανδρ. Κάλβου και τα μεστότερα ποιήματα του Δ. Σολωμού απουσιάζουν.

Ο Ν. Κοντόπουλος στηρίζεται στην προϋπάρχουσα αυτού παράδοση εκλεκτών ανθολόγων, όπως του Ν. Μπέρτου και του Αλ. Γ. Σαρή, από τον οποίο και αντλεί τον «τύπο» για τη σύνθεση του δικού του εγχειριδίου, σχεδόν τον αντιγράφει. Το θερμό πατριωτικό φρόνημα των προηγούμενων ανθολόγων το αντικαθιστά τώρα η τάση να προσδώσουν οι συλλογείς έργα, τα οποία να αποκαλύπτουν την καθημερινή Ελλάδα, τη φύση της και τον «καθ' ημέραν» βίο. Η τάση του όμως είναι να ανθολογήσει συγχρονότερους συγγραφείς, όπως τον Αντ. Τραυλαντώνη, τον Αργ. Εφταλιώτη, τον Ζαχ. Παπαντωνίου, τον Ν. Πετμεζά – Λαύρα, τον Σπ. Μελά, τον Γ. Τσοκόπουλο.

Παραλείπει κορυφαία έργα της νεοελληνικής λογοτεχνίας για να δώσει ποικίλα τεμάχια από διαφόρους νεότερους συγγραφείς και ποιητές.

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ν. Κοντοπούλου, Γυμνασιάρχου, εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Δ΄ τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης εκπαιδεύσεως, εκδοθέντα από τον εκδοτικό οίκο του Ηλία Ν. Δικαίου, το 1930 φέρουν αριθ. πρωτ. 33418/ 17 Ιουνίου 1930.[618] Ο αριθμός άδειας κυκλοφορίας του βιβλίου είναι 55811/18

[618] Το Υπουργείο απευθύνεται προς τον Ηλίαν Ν. Δικαίον, βιβλιοεκδότη, και του γνωρίζει τα εξής: «Ανακοινούμεν υμίν ότι δι' ημετέρας ταυταρίθμου και από 6 Ιουνίου 1930 πράξεως καταχωρισθείσης εν τω υπ' αριθμ. στης 7ης (sic) του αυτού μηνός φύλλω της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως (τεύχος Β΄) ενεκρίθη συμφώνως τω νόμω 3438 το υφ' υμών υποβληθέν προς κρίσιν διδακτικόν βιβλίον Νικολάου Κοντοπούλου «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» τετάρτης τάξεως των Γυμνασίου Αρρένων διά τρία σχολικά έτη, ήτοι από του σχολικού έτους 1930 – 1931 έως τέλους του 1932 – 33 υπό τον όρον όπως κατά την εκτύπωσιν αυτού επενεχθώσι αι υπό της Επιτροπής υποδειχθείσαι τροποποιήσεις». Υπογράφει ο υπουργός Γ. Παπανδρέου και ο Τμηματάρχης Κ. Καμπέρης.

Σεπτεμβρίου 1930. Η μορφή του ανταποκρίνεται στην κλασική μορφή των ανθολογίων που προϋπήρξαν, έχοντας άμεσο πρότυπο τα βιβλία του Αλ.Γ. Σαρή. Ο Ν. Κοντόπουλος όμως επιχειρεί να προσδώσει στο εγχειρίδιο νέο τόνο, να συνδέσει το αισθητικό στοιχείο με το πατριωτικό σε μορφή πιο σύγχρονη. Εν μέρει το κατόρθωσε, γιατί ενώ διατηρεί τις ευρείες κατηγοριοποιήσεις του Αλ. Σαρή, κατανέμει την ύλη «κατά σύστημα λογοτεχνικών ειδών», απλούστερο από του Σαρή και ευέλικτο ως προς την ένταξη των κειμένων. Παραλείπει όμως μεγάλα έργα της ελληνικής λογοτεχνίας. Από Επτανήσιους ανθολογεί στην «Επική ποίηση» του Γεράσιμου Μαρκορά απόσπασμα από «Τον Όρκον» και τον «Φωτεινό» του Αρ. Βαλαωρίτου.

Στη «λυρική ποίηση» εντάσσει τους Ανδρ. Κάλβο με την ωδή «Εις τον Ιερόν λόχον», Δ. Σολωμό με το ποίημα «Εις τον λόρδον Μπάιρον», Λορ. Μαβίλη «Για την πατρίδα». Στην υποκατηγορία «σχετικά με την οικογένειαν» ανθολογεί του Αρ. Βαλαωρίτου «Επί της νεκρικής κλίνης» και στο «σχετικά με την ελληνικήν ζωήν και φύσιν» την «Ελιά» του Λορ. Μαβίλη. «[…] Η "Ελιά" χαρακτηρίζεται το μουσικώτερο ίσως από τα ποιήματά του, όπου ο ποιητής εύχεται για τον εαυτό του ένα θάνατο χαρούμενο […]». Το σονέτο «Πατρίδα» συνέθεσε στη Γερμανία ο Μαβίλης και εξωτερικεύει έναν ασίγαστο πόθο και μια ελπίδα «Να σου ξαναφιλήσω τ' άγιο χώμα / να ξαναδώ και το δικό σου Μάη / όμορφή μου, καλή, γλυκειά Πατρίδα».[619] Η επτανησιακή παράδοση ανιχνεύεται στο αναγνωστικό και με τον Ιάκωβο Πολυλά, του οποίου το διήγημα «Ένα μικρό λάθος» σταχυολογείται στα «σχετικά με την ιστορία και την πατρίδα». Στα πεζογραφήματά του ο συλλογέας επέλεξε πλουσιότερη ύλη. Εκπροσωπούνται όλα τα είδη του πεζού λόγου και το ευθυμογράφημα, με τη «Νοομαντεία» του Χ. Αννίνου.

---

[619] Π.Χ. Δορμπαράκης, «Ο Λορέντζος Μαβίλης και η Βαλκανική εποποιία»…, *ό.π.,* σ. 11, 12. Αποτελεί δε αναγνωριστικό σήμα της λογικής με την οποία συνέθεσε το βιβλίο του ο Κοντόπουλος το μότο που τοποθετεί στο εγχειρίδιο, δύο στίχους από σονέτο του Λορ. Μαβίλη: «Πατρίδα σαν τον ήλιο σου / Ήλιος αλλού δε λάμπει».

Ο Ν. Κοντόπουλος προσπαθεί να καταδείξει ενεργητική συμμετοχή στο παρόν της εποχής του με τα κείμενα που υιοθετεί. Στην ύλη του συμπεριλαμβάνει τον Π. Νιρβάνα με τον «Ηρωισμό», τον Σωτ. Σκίπη με την «Άνοιξη» και δύο κείμενα του Αντ. Τραυλαντώνη, το «Σαγράδο», που αναφέρεται σε έθιμο επτανησιακό, και την «Προσλαλιά». Δηλώνει με τον τρόπο αυτό ότι δεν αναπαράγει παλαιά ιδεολογική φόρμα που συναντάμε στα προ αυτού αναγνωστικά, ιδίως κατά το πρότυπο του Αλ. Σαρή. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Κοντόπουλου στοχοποιήθηκαν για την γλώσσα τους, αν και συμπεριλαμβάνουν έργα της δημώδους νεοελληνικής λογοτεχνίας. Χρησιμοποιήθηκαν για να αποδείξουν ότι δεν προωθούν τη γνήσια δημοτική, αλλά μία πλαστή ελληνική γλώσσα, «μαλλιαρική». Λέξεις ιδιωματικές, του λαού, που υιοθετεί ο Κοντόπουλος, θα χρησιμοποιηθούν για να αποδείξουν τη στρέβλωση της ελληνικής γλώσσας από τους δημοτικιστές. Έτσι, «[…] η «κερά Μαριγώ», το «σκούξιμο», οι «γερόντοι», οι «γρηές», τα «λόγκα», ο «ξεπαστρεμός», το «κοψίδι» […]»,[620] αποδεικνύουν κατ' αυτούς την «κακοποίηση» της δημοτικής. Εν τέλει στη συλλογή κειμένων του Κοντόπουλου οι λέξεις της δημοτικής που κατηγορήθηκαν για μαλλιαρισμό δεν είναι τίποτε άλλο παρά ιδιώματα. Ωστόσο, ήδη οι δημοτικιστές το 1912 στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου προβάλουν τη λογική εξέλιξη της γλώσσας επεξηγώντας τα ιδιώματα: «[…] Γλωσσικόν κτήμα λαού τινός αποβαίνει μόνον το Γλωσσικόν σχήμα, όπερ υιοθετεί η λαϊκή ψυχή, υιοθετεί δ' αύτη παν ό,τι φέρουσιν η κοινωνική ζωή και οι μεγάλοι λογοτέχναι […]».[621]

---

[620] Μαρία Ρεπούση, *Τα Μαρασλειακά (1925 – 1927),* …, ό.π., σ. 186.

[621] «[…] Τα ιδιώματα ταύτα είναι αυθόρμητα προϊόντα της γλωσσικής εξελίξεως του λαού, της κοινωνικής και λογοτεχνικής ζωής, υπ' ουδενός δε βία υποβλήθησαν αυτώ. Ουδ' είναι δυνατόν να επιβάλωσι μεμονωμένα άτομα από σκοπού και μηχανικώς γλώσσαν εις μεγάλας λαϊκάς ομάδας. […] Το μαλλιαρόν λεγόμενον ιδίωμα είναι εστερημένον πάσης σοβαρότητος, ανομοιόμορφον δε και ποικίλλον κατά το μέτρον της γλωσσοπλαστικής και αισθητικής εκάστου των δραστών αυτού, δεν είναι διά τούτο ανεπιβλαβές εις την ομαλήν της γλώσσης διάπλασιν […]». Βλ. *Δελτίον Εκπαιδευτικού Ομίλου,* τόμος 2, 1912, σ. 73.

Παρά ταύτα, τα αναγνωστικά του Κοντόπουλου δίνουν τη μαρτυρία ενός γνήσιου δημοτικιστή, όπου η γλώσσα, η θεματική και το ήθος των ερανισθέντων κειμένων αποδεικνύουν του λόγου το αληθές.

θ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ηλία Βουτιερίδη

Ο ανθολόγος και δόκιμος λογοτέχνης, Ηλίας Βουτιερίδης, αντιμετωπίζει την ύλη του βιβλίου του με θερμή διάθεση, με θέληση να συγκροτήσει εγχειρίδιο προσιτό στους μαθητές. Προς τούτο ανθολογεί αρκετούς Επτανήσιους ποιητές, τους οποίους ταξινομεί ανάλογα με το ποιητικό τους θέμα στο βιβλίο του, χωρίς να τους εντάσσει σε φιλολογική κατηγορία. Διότι η λογική του αναγνωστικού του είναι εγχειρίδιο απελευθερωμένο από σχολαστικισμούς και φιλολογικές κατηγοριοποιήσεις.[622] Στην δεκαετία 1920/1930 τυπώνονται πολλές συλλογές νεοελληνικών για τις ίδιες τάξεις, ενώ προηγουμένως επιβαλλόταν στους καθηγητές μόνο μία συλλογή. Στον Ηλία Βουτιερίδη ανοίγεται πεδίο να αξιοποιήσει τη διαίρεση της ύλης με βάση την ιστορία της λογοτεχνίας του, για την οποία επικρίθηκε πως είναι ένα βιβλίο χωρίς αντικειμενικότητα.[623] Το 1930,

---

[622] Με την αριθ. πρωτ. 34941 υπουργική απόφαση που απευθύνεται στον βιβλιοεκδότη κ. Μιχ. Ζηκάκη γνωστοποιούνται τα εξής: «[…] Ανακοινούμεν υμίν ότι δι' ημετέρας ταυταρίθμου πράξεως εκδοθείσης την 10ην Ιουλίου ε.ε. και δημοσιευθείσης την 16ην του αυτού μηνός εις το υπ' αριθμ. 89 φύλλον του τ. Β΄ της εφημερίδος της Κυβερνήσεως ενεκρίθη συμφώνως προς τον Νόμον 3438 το υφ' υμών υποβληθέν προς κρίσιν βιβλίον του κ. Ηλία Βουτιερίδη υπό τον τίτλον «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των γυμνασίων και ημιγυμνασίων διά μιαν πενταετίαν αρχομένην από το σχολικό έτος 1931 – 1932, υπό τον όρον όπως κατά την εκτύπωσιν ληφθούν υπ' όψει και εκτελεσθούν αι τροποποιήσεις αι οποίαι εδείχθησαν υπό της οικείας επιτροπής διά της αιτιολογικής αυτής εκθέσεως […]». Υπογράφει ο υπουργός Γ. Παπανδρέου. Το εγχειρίδιο του Ηλία Βουτιερίδη φέρει αριθμό άδειας κυκλοφορίας 50436/2-9-31.

[623] Κ. Ουράνη, *Δικοί μας ξένοι*…, ό.π., σ. 258 – 259. Ο Ουράνης αναφέρει χαρακτηριστικά για την ιστορία της λογοτεχνίας του Βουτιερίδη: «[…] Το βιβλίο του στάζει μετριότητα από όλους του τους πόρους. Ο κ. Βουτιερίδης, που είναι υπάλληλος της Εθνικής Βιβλιοθήκης δεν ξεπέρασε με την Ιστορία του αυτή τον υπάλληλο: εννοώ τον άνθρωπο που έχει πρόχειρες στη διάθεσή του όλες τις "φίσες", όλα τα

που αποτελεί σταθμό για τα νεοελληνικά αναγνώσματα, κυκλοφορούν δύο συλλογές γραμμένες από λογοτέχνες, του Ηλία Βουτιερίδη και της Ελένης Ουράνη αντίστοιχα.

Στο εν προκειμένω ανθολόγιο έχουμε Αρ. Βαλαωρίτη με δύο ποιητικές εγγραφές, τον «Λαμπέτη – Αστραπόγιαννο» και τον «Αστραπόγιαννο», τον Γ. Μαρκορά με το κείμενο «Στην Ελιά από κάτω», τον Δ. Σολωμό με τα ποιήματα «Η σκιά του Ομήρου» και «Εις Μάρκον Μπότσαρην». Επίσης, ανθολογεί στο βιβλίο του και για δεύτερη φορά τον Γεράσιμο Μαρκορά με το ποίημα «Μάννα». Στο αναγνωστικό περιέχονται και βιογραφίες λογοτεχνών, ενώ συνολικά συμπεριλαμβάνει έξι (6) εγγραφές ποιημάτων Επτανησίων.

Συνεργαζόμενος αργότερα με τον Νώντα Έλατο, ο Ηλ. Βουτιερίδης θα βελτιώσει την εικόνα του σχολικού εγχειριδίου κατά πολύ, ωστόσο και η ατομική του προσπάθεια για συγκρότηση σχολικού βιβλίου υπήρξε επιτυχής και εντός του ισχύοντος γλωσσικού κλίματος.

ι. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Κ. Παρορίτη – Αλκ. Αργυροπούλου

Για την τετάρτη τάξη των Γυμνασίων Θηλέων συντάχθηκε το εγχειρίδιο λογοτεχνίας με τίτλο *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Κ. Παρορίτη – Αλκ. Αργυροπούλου από τον εκδοτικό οίκο Δημ. Τζάκα – Στεφ. Δελαγραμμάτικα.[624] Ο

πληροφοριακά στοιχεία για μια τέτοια εργασία. Από τη σωρεία όμως των πληροφοριών – "πλίνθων και κεράμων" – δεν μπόρεσε να υψώσει ένα επιβλητικό οικοδόμημα [...]».

[624] Η εγκριτική πράξη απευθυνόμενη στους βιβλιοεκδότες φέρει αριθ. πρωτ. 33418/17 Ιουνίου 1930, την υπογράφει ο υπουργός Γ. Παπανδρέου και αναφέρει τα εξής: «Ανακοινούμεν υμίν ότι δι' ημετέρας ταυταρίθμου και από 6 Ιουνίου 1930 πράξεως καταχωρισθείσης εν τω υπ' αριθ. 65 της 7ης του αυτού μηνός φύλλω της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως (τεύχος Β΄) ενεκρίθη συμφώνως τω νόμω 3438 το υφ' υμίν υποβληθέν προς κρίσιν διδακτικόν βιβλίον Κώστα Παρορίτη – Αλκ. Αργυροπούλου Νεοελληνικά Αναγνώσματα τετάρτης Γυμνασίου Θηλέων διά τρία σχολικά έτη ήτοι από του σχολικού έτους 1930 - 31 έως τέλους του έτους 1932 - 33 υπό τον όρον όπως

Β. Τόγιας θεωρεί ότι η συλλογή των Κώστα Παρορίτη – Αλκ. Αργυροπούλου «ήταν μια από τις καλύτερες που είχαν κυκλοφορήσει ως τότε» και εννοεί τη σύνθεση των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* για την Ε΄ τάξη των Γυμνασίων (1930).[625] Δεν είναι η πρώτη απόπειρα του Κ. Παρορίτη, ψευδώνυμο του Λεωνίδα Σουρέα, να συνθέσει αναγνωστικό. Με τον Φωτ. Βουσβούνη στα 1915 παρέδωσαν προς κρίση τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τ. Β΄ για τη Β΄ τάξη των Γυμνασίων. Η κριτική επιτροπή απέρριψε τη συλλογή, η οποία περιείχε «Την τρελλή μάννα ή το κοιμητήριο», ποίημα του Δ. Σολωμού, τη μελέτη «Σολωμός – Κάλβος» του Σ. Μενάρδου που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Παναθήναια*, τ. 20, 1910, «Το παράθυρόν του» του Γρ. Ξενόπουλου και «Το καράβι», ποίημα του Ιουλίου Τυπάλδου. Ο λόγος της απόρριψης του κειμένου του Ξενόπουλου είναι και η φράση του ήρωα του διηγήματος «Δάσκαλος! Εγώ δάσκαλος; Δεν έχω στο νου μου να θυσιάσω το μέλλον μου!». Εξαιτίας αυτής η Επιτροπεία το χαρακτηρίζει αντιπαιδαγωγικό. Όσον αφορά στο κείμενο του Τυπάλδου, η κριτική επιτροπή αποφάνθηκε ότι οι συλλογείς «έπρεπε να υποδηλώσωσι ποίον γεγονός υπαινίσσεται ο ποιητής, διότι άλλως οι στίχοι είναι ακατάληπτοι».[626]

Η σχέση του Παρορίτη με τους Επτανήσιους ήταν πιστοποιημένη, διότι στα 1919 υπήρξε από τους τακτικούς θαμώνες του «Μαύρου γάτου» του Γεράσιμου Σπαταλά, καφενείο – στέκι των δημοτικιστών και των βασικών συνεργατών του *Νουμά*. Στο θέμα της χρήσης της δημοτικής τα μέλη του «Μαύρου γάτου» διατήρησαν αποστάσεις από τις απόψεις του Νικολάου Πολίτη.[627]

κατά την εκτύπωσι αυτού συνταχθώσιν αι υπό της επιτροπής υποδειχθείσαι τροποποιήσεις».

625 Β. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση, Ιστορική θεώρηση (1833 – 1967),* τ. Β΄, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 556.

626 ΦΕΚ 67/17 Μαρτίου 1915, σ. 228 – 229.

627 Αλέξη Ζήρα, «Κώστας Παρορίτης» στο έργο *Η παλαιότερη πεζογραφία μας, Από τις αρχές ως τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο*, τ. Ι΄, (1900 – 1914), εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1997, σ. 368 – 369, 373.

Ο συλλογέας περιορίζει την έκταση στην επτανησιακή ποίηση και τη συμπάθειά του προς το Σολωμό και υπαναχωρεί εκτιμώντας την κρίση της Επιτροπείας του 1915, αν και σχετίζεται με Επτανήσιους και γνωρίζει το κλίμα της αρκετά ριζοσπαστικής για τα χρόνια εκείνα «Καλλιτεχνικής Συντροφιάς». Το εγχειρίδιο εμπεριέχει τέσσερα (4) ποιήματα Επτανησίων, όχι ιδιαίτερα γνωστά στους εκπαιδευτικούς και φυσικά όχι τα «κατ' εξακολούθησιν» ανθολογημένα. Καταγράφουμε του Ανδρέα Λασκαράτου «Στη Γυναίκα μου», σ. 148, του Ανδρέα Κάλβου τον «Ωκεανό», σ.166 και του Διονυσίου Σολωμού δύο από τα λιγότερο ανθολογημένα, «Εις το θάνατο Αιμιλίας Ροδόσταμο», σ. 169 και «Η Αγνώριστη», σ. 199. Χαρακτηριστικό είναι πως και τα δύο ποιήματα του Δ. Σολωμού έχουν ως θέμα τους τη γυναικεία μορφή, το μεν πρώτο είναι επίγραμμα ολιγόστιχης νεκρολογίας και καταπλήσσει για την επιλογή του, ενώ το δεύτερο εκθειάζει μια άγνωστη γυναικεία μορφή. Η τέλεια περιγραφή της γυναικείας παρουσίας πιθανόν δεν προσιδιάζει στα ενδιαφέροντα των παιδιών, αν και δίνεται στα ποιήματα αυτά έντεχνα και με προσωπικό τρόπο η ψυχική κατάσταση του ποιητή.

Στο σημείο αυτό μπορεί κάποιος να υπαινιχθεί την παράλειψη του «Ύμνου εις την Ελευθερίαν», όμως η συχνή χρήση του ποιήματος από τους ανθολόγους ανάγκασε και τους συντάκτες του εν λόγω εγχειριδίου να το θεωρήσουν μη απαραίτητο. Εξάλλου, ο Παρορίτης θεωρεί ότι ο «Ύμνος» και οι «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι» περιέχουν φραστικές αδυναμίες και σκοτεινότητα. Ο Γερ. Σπαταλάς, που σχολιάζει το έργο του Παρορίτη για το Σολωμό, συμφωνεί για τις αδυναμίες του «Ύμνου», γιατί γράφτηκε με σκοπό να ενθουσιάσει τους «επαναστάτες», αλλά «[...] παρά ταύτα ο «Ύμνος» και μ' όλη την καταδίκη του από τον ίδιο το Σολωμό δεν παύει να είναι από τα υψηλόπνοα ποιήματα της νέας λογοτεχνίας μας [...]».[628]

[628] Ο Γεράσιμος Σπαταλάς πιστεύει ότι η φιλολογική κριτική του Παρορίτη κακοποιεί την αλήθεια για τον Σολωμό. Του αποδίδει την πρόθεση μάλιστα να κατεβάσει τον ποιητή από το ύψος που τον τοποθετήσαμε. Οι θέσεις του Παρορίτη είναι συνοπτικά οι εξής: «[...] Και τι βεβαιότητα μπορούμε να έχουμε πως είχε αλήθεια ο Σολωμός

Από τον Ανδρέα Λασκαράτο οι ανθολόγοι διεκδικούν για το εγχειρίδιό τους ένα ποίημα – ύμνο στη γυναίκα του, ενώ μένουν «ασυγκίνητοι» από τη σατιρική του πέννα. Αυτό θεωρούμε ότι αποτελεί χαρακτηριστικό της υποκειμενικής όρασής τους.

Ο διδακτισμός κυρίως στο αναγνωστικό του Παρορίτη καλλιεργείται μέσα από τα νεοελληνικά διηγήματα. Το εγχειρίδιο έχει οικονομικό σχήμα, είναι ολιγοσέλιδο σχετικά, ολοκληρώνεται σε 176 σελίδες, χωρισμένο κλασικά σε δύο μέρη: το πρώτο περιλαμβάνει πεζά και το δεύτερο ποιήματα.

Αξίζει να γίνει ιδιαίτερη μνεία για τα αναγνωστικά των Κ. Παρορίτη (1878 – 1931) και Αλκ. Αργυροπούλου, διότι παρουσιάζουν μια εμφανή στροφή προς οικονομία των κατηγοριοποιήσεων, πράγμα που ερμηνεύεται σε απλούστευση των τίτλων στα περιεχόμενα και σε απλούστευση στη διαχείριση της ύλης. Είναι εγχειρίδια εύληπτα και ποιοτικά.

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την Ε΄ τάξιν Γυμνασίου αρρένων του εκδοτικού οίκου Δ. Τζάκα – Σ. Δελαγραμμάτικα περιέχουν 96 τεμάχια πεζά και ποιητικά.[629] Από αυτά τα 69 είναι ποιήματα και στους Επτανήσιους αναλογούν εννέα (9). Καταγράφουμε τα επτανησιακά με τη σειρά που παρατίθενται στο βιβλίο: αρχικά σταχυολογείται Ανδρ. Κάλβος με την ωδή «Εις Δόξαν», σ. 247 και ακολουθούν του Δ. Σολωμού «Νεκρική ωδή», σ. 254 και «Ξερή Πολυμάθεια», σ. 254. Στη συνέχεια μνημονεύεται Γ. Μαρκοράς με «τον Όρκο» στη σελίδα 254 και

σκοπό να δουλέψη τούτον ή κείνον το στίχο του αλλά δεν πρόφτασε; Και γιατί να μην υποθέσουμε το απλούστερο πως ο άνθρωπος τόσο μπορούσε τόσο έκαμε; [...]». Γερ. Σπαταλάς, «Το έργο του Σολωμού κι η φιλολογική κριτική του κ. Παρορίτη», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τ. 6ος, αριθ. 81, Αθήνα 4 Ιανουαρίου 1930, σ. 19, 21.

629 Κώστας Παρορίτης ήταν το ψευδώνυμο του Λεωνίδα Σουρέα από το Παρόρι Λακωνίας. Σπούδασε φιλόλογος στην Αθήνα και δίδαξε σε πολλά γυμνάσια, αφήνοντας τις καλύτερες αναμνήσεις στους μαθητές του για τις δημοκρατικές μεθόδους και την ανθρωπιά του. Έγραψε πολλά πεζά και θεωρήθηκε «εισηγητής του κοινωνικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα». Οι μεγάλες του όμως, κάποτε δημοφιλείς συνθέσεις, δεν φαίνεται να αντέχουν στο χρόνο.
Στοιχεία βιωσιμότητας περιέχουν μόνο τα διηγήματά του, όπως επεσήμανε ο Μανόλης Αναγνωστάκης. Γι' αυτό και στη σειρά «Η πεζογραφική μας παράδοση» που διηύθυνε στις εκδόσεις Νεφέλη περιέλαβε από τα έργα του Παρορίτη τη συλλογή του 1907. (Βλ. εφ. *Τα Νέα*, 1-2 Σεπτεμβρίου 2007, σ. 19).

έπεται ο Αρ. Βαλαωρίτης με τον «Αστραπόγιαννο» στη σελίδα 257. Οι μαβιλικές θέσεις [630] περί της αγνότητας της δημοτικής συνταντώνται στο ανθολογούμενο ποίημα «Στη Δημοτική», σ. 281. Η επιλογή δεν είναι τυχαία, διότι ο Παρορίτης, στενός συνεργάτης του *Νουμά*, ενδιαφέρεται για τη διάδοση της δημοτικής και αναπτύσσει δράση μεταξύ των δημοτικιστών για το γλωσσικό ζήτημα.[631]

Ο Κώστας Παρορίτης εντάσσεται στους στρατευμένους πεζογράφους, πιστός στα λογοτεχνικά του ιδανικά.[632] Όσον αφορά στον Μαβίλη, επειδή τον ενοχλούν οι ακρότητες της ψυχαρικής δημοτικής, προβληματίζεται με τις κοινωνικές, πολιτικές και παιδευτικές διαστάσεις του γλωσσικού.[633] Τα σονέτα του επηρεάζονται από τις απροκατάληπτες γλωσσικές θέσεις του, τις οποίες διοχετεύει στο ποίημα «Στη Δημοτική». Ο εν λόγω συλλογέας, φανατικός δημοτικιστής, ανθολογεί Μαβίλη με το συγκεκριμένο ποίημα.

Η γενιά του ’30 έφερε στο προσκήνιο τον Σικελιανό και η επιλογή των συλλογέων κρίνεται θαρραλέα. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός πως ο μυστικιστής και διαισθητικός Αγγ. Σικελιανός εντάσσεται σε σχολικό εγχειρίδιο της λογοτεχνίας και εκφράζει την εκπαιδευτική και ηθική ιδεολογία, τον διδακτισμό, που απαιτεί η σχολική πράξη.[634] Ο ποιητής, πληθωρικός και υψιπετής στις

---

630 Βλ. Λορέντσου Μαβίλη, *Τα Κριτικά Κείμενα*, φιλολογική επιμέλεια Θεοδόση Πυλαρινού, εκδ. Συλλόγου προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι 2007, σ. 103, όπου παραπέμπει στο μαβιλικό ποίημα «Στη δημοτική».

631 Ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος θεωρεί τον Κ. Παρορίτη μετριότατο πεζογράφο, που επιβιώνει χάρη στο δημοτικισμό. «[…] Έτσι στους πρώτους καιρούς του Νουμά, είδαμε να υπερυψώνονται από τον Ψυχάρη μετριότατοι πεζογράφοι και ποιητές, μόνο και μόνο γιατί δεν του αντιμιλούσαν σε τίποτε. Κ’ είταν, ανάμεσά τους, κάποιοι που το ψυχαρικό χρίσμα το επιζητούσαν, για να σταδιοδρομήσουν οι άμοιροι στην πνευματική μας ζωή, κάτι Παρορίτηδες, να πούμε. Εδιάβασε πολλά κείμενα τότε ο κόσμος, που άλλη αξία δεν είχαν από τη δημοτικιστική τους ορθοδοξία […]». Βλ. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τα πρόσωπα και τα κείμενα*…, ό.π., σ. 139.

632 Βλ. Π.Δ. Μαστροδημήτρης, *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1996, σ. 162. Ο Γ. Κορδάτος γράφει για τον Παρορίτη ότι αγωνίζεται για την προλεταριακή τέχνη. Βλ. Χριστίνα Ντουνιά, *Λογοτεχνία και Πολιτική*…, ό.π., σ. 55.

633 Λορέντσου Μαβίλη, *Τα Κριτικά Κείμενα*…, ό.π., σ. 62.

634 Roderick Beaton, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, μετάφραση Ευαγγελία Ζουργού, Μαριάννα Σπανάκη, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996, σ. 156.

ποιητικές του εμπνεύσεις, υπήρξε σημείο αντιλεγόμενο για την κριτική[635] και αυτό συνετέλεσε να προτιμηθεί από τους ανθολόγους όταν επέτρεψαν οι συνθήκες, καθώς «ωρίμασε» στη γενιά του ’30 ο ποιητικός λόγος. Αναφέρει η Χριστίνα Ντουνιά ότι ο Παρορίτης δε βλέπει την κοινωνία «[…] με τον φακό των “πατρίων”, βλέπει μακρύτερα προς την Ανατολή κάποιας νέας ζωής. Μέσα στην κοινωνία βλέπει θεσμούς που πεθαίνοντας γκρεμίζονται από τους νέους θεσμούς που γεννιούνται […]».[636] Ο Άγγελος Σικελιανός εκπροσωπείται με το ποίημα «Η Παναγία του Μυστρά», σ. 284, το οποίο αντιπροσωπεύει την προσπάθεια του Σικελιανού να αποδώσει λυρικά την εικόνα της Παναγίας και ο Στέφανος Μαρτζώκης με το ποίημα «Η εξοχή». Ακολουθεί ένα ποίημα του Πέτρου Μεταστασίου, «Το Καλοκαίρι», σ. 319. Ο Μεταστάσιος, λησμονημένος από τους ανθολόγους, εντάσσεται στην επτανησιακή ποίηση λόγω της σχέσης του με αυτή.[637]

Εάν παρατηρήσει κανείς το αναγνωστικό των Κ. Παρορίτη και Αλκ. Αργυροπούλου διαπιστώνει ότι συμπαθούσαν οι συλλογείς την ποίηση. Η επτανησιακή λογοτεχνική παραγωγή τούς συγκινεί και αυτό δηλώνει την αγάπη τους προς το δημοτικισμό και την αυθεντικότητα της παρουσίας του. Στο εγχειρίδιό τους, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την τρίτην τάξιν του Γυμνασίου

---

635 Ρίτσα Φράγκου – Κικίλια, *Πέντε μελετήματα για τον Άγγελο Σικελιανό*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα, 1988, σ. 132.

636 Αυτή είναι και η όραση του Κορδάτου στην κριτική του για το μυθιστόρημα «Ο κόκκινος τράγος» του Κ. Παρορίτη (1924). Βλ. Χρ. Ντουνιά, *Λογοτεχνία και Πολιτική, Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1996, σ. 75.

637 Το ανά χείρας μου εγχειρίδιο βρέθηκε «ομού δεδεμένο» με το Ελληνικόν Αναγνωσματάριον» αποτελεσθέν υπό της Α΄ Κριτικής Επιτροπείας των διδακτικών βιβλίων του δημοτικού σχολείου εκ των υπ’ αυτής εγκριθέντων αναγνωσματαρίων των Γ. Κονιδάρη – Γ. Καλαρά, Σ. Χασιώτου, Ι. Κοφινιώτου και Σ. Δουκάκη τάξις έκτη, πέμπτη έκδοσις. Το μόνον εγκεκριμένων και υποχρεωτικώς εισαγόμενον διά το σχολικόν έτος 1920 – 1921 συμφώνως προς τον τελευταίον νόμον της 2 Σεπτεμβρίου 1917) Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος, εν Αθήναις 1920. Μάλλον δεν είναι τυχαία η σύνδεση των δύο αναγνωστικών σε ένα τόμο, διότι ένα προοδευτικό εγχειρίδιο λογοτεχνίας του 1930 φέρεται συναρμοσμένο με ένα αναγνωσματάριο επίσης προοδευτικό παλαιότερης όμως χρονολογίας και πιθανόν ο κάτοχος, μετά λόγου γνώσεως, να ενέταξε τα βιβλία στην ίδια λογοτεχνική «οικογένεια».

Θηλέων, τα ενδιαφέροντά τους κινούνται πολύ προς την επτανησιακή ποιητική δημιουργία. Αν σταθούμε στην καταγραφή των Επτανήσιων ποιητών θα έχουμε αρκετή συγκομιδή. Οι σταχυολογούμενοι ποιητές είναι οι εξής: ο Λορ. Μαβίλης με το σονέτο «Καλλιπάτειρα», ο Γερ. Μαρκοράς με τα ποιήματα «Αθώοι φόβοι» και τα «Μικρά ταξείδια». Σταχυολογείται και Αρ. Βαλαωρίτης με «Τον ασπασμό προς τη Μητέρα Ελλάδα», ο οποίος αναφέρεται στη χαρά της Ένωσης, που συνέδεε τα παθήματα του παρελθόντος και τις ελπίδες του μέλλοντος.[638] Από τη συλλογή «Μικρά ταξείδια» του Γεράσιμου Μαρκορά σταχυολογούνται η «Μελαχρινούλα» και το «Δύο». Εντάσσεται στο ανθολόγιο και ο Στέφανος Μαρτζώκης με το ποίημα: «Τα βώδια της φάτνης» (sic). Ο Δ. Σολωμός ανθολογείται με αρκετά ποιητικά τεμάχια: «Τη Γαλήνη», «Την Ευρυκόμη», «Την Ξανθούλα», «Τον θάνατο της ορφανής», «Την Τρελλή μάνα ή το κοιμητήρι». Έσχατος και επιλογικός στο αναγνωστικό συναντάται και πάλι ο Αρ. Βαλαωρίτης με το ποίημα «Το νανάρισμα» και έτσι σφραγίζεται η λογοτεχνική και γλωσσική παρουσία των Επτανησίων στο αναφερθέν εγχειρίδιο˙ συγκομιδή πνευματικών ποιητικών δημιουργιών, όχι ευκαταφρόνητη για ένα αναγνωστικό.

κ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Ηλία Π. Βουτιερίδη – Νώντα Έλατου (1930 – 1938)

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Ηλία Π. Βουτιερίδη και Νώντα Έλατου εγκρίθηκαν με την υπ' αριθμ. πρωτ. 33418/17 Ιουνίου 1930 απόφαση του Υπουργείου Παιδείας.[639] Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* χωρίζονται σε δύο μέρη:

[638] *Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Βίος, Επιστολές και Πολιτικά Κείμενα*, τ. Α΄…, ό.π., σ. 88.

[639] Το υπουργείο γνωστοποιεί στον βιβλιοεκδότη κ. Μιχαήλ Ζηκάκη, Πεσματζόγλου 21, ότι: «Ανακοινούμεν υμίν, ότι δι' ημετέρας ταυταρίθμου και από 6 Ιουνίου 1930 πράξεως καταχωρισθείσης εν τω υπ' αριθμ. 65 της 7ης του αυτού μηνός φύλλω της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως (τεύχος Β΄) ενεκρίθη συμφώνως, τω νόμω 3438 το υφ' υμίν υποβληθέν προς κρίσιν διδακτικόν βιβλίον Ηλ. Βουτιερίδου – Ν. Ελάτου «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» πέμπτης Γυμνασίου διά τέσσαρα σχολικά έτη ήτοι από του σχολικού έτους 1930 - 31 έως τέλους 1933 - 34 υπό τον όρον όπως κατά την

κλασικά το Α΄ κατέχει η πεζογραφία και το Β΄ η ποίηση. Στο πρώτο μέρος, στους πεζογράφους της μεταβυζαντινής εποχής, οι συγγραφείς σταχυολογούν από Επτανησίους δύο κείμενα θρησκευτικού περιεχομένου του Φρ. Σκούφου, ένα του Ηλία Μηνιάτη, ένα του Ευγ. Βούλγαρη και του Παναγιώτη Δοξαρά.

Στους πεζογράφους του ΙΘ΄ και Κ΄ αιώνα οι συγγραφείς έχουν να μας δείξουν κείμενα, όπως το γνωστό και από τα αναγνωστικά του 1884 «Ο Σόρβολος Κρης» του Ανδρ. Μουστοξύδου, του Γεωργίου Τερτσέτη το κείμενο «Το Σέβας προς του γονείς» και του Ιουλίου Τυπάλδου τον «Λόγον εις μνημόσυνον Διονυσίου Σολωμού». Είναι φανερές οι επιρροές των Βουτιερίδη και Έλατου από τους ανθολόγους της πρώτης σειράς (1884 – 1903).

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου η Επτάνησος αντιπροσωπεύεται στην ποίηση με τους εξής ποιητές: τον Δ. Σολωμό με τα ποιήματα «Η δέηση της Μαρίας», «Νεκρική ωδή», σ. 154 – 155, τον Ανδρ. Κάλβο με τα «Ηφαίστεια», σ. 155 – 162, τον Ιούλιο Τυπάλδο με τον «Θάνατο του Γέρου», σ. 166 – 167, τον Αρ. Βαλαωρίτη με τον «Βράχο και το κύμα», σ. 167 – 169 και τον Λορ. Μαβίλη με τη «Λήθη», σ. 183. Συνολικά πέντε ποιητές εγγράφονται στο εγχειρίδιο των Η. Βουτιερίδη – Ν. Έλατου με έξι τους ποιήματα.

Στο εγχειρίδιο των ίδιων συγγραφέων, που αφορά στην ΣΤ΄ τάξη των Γυμνασίων και φέρει αριθμό έγκρισης 33418/17-6-1930, ακολουθείται η ίδια διάταξη της ύλης, η διατήρηση του γραμμικού ιστορικού χρόνου, που δίνει και τη διάσταση της ιστορίας της λογοτεχνίας μας, η διαίρεση σε δύο μέρη και οι αυστηρές κατηγοριοποιήσεις των λογοτεχνικών ειδών. Στα ποιήματα του ΙΘ΄ και Κ΄ αιώνα εντάσσει και αρκετούς Επτανήσιους ποιητές, όπως τον Δ. Σολωμό με τους «Ελεύθερους Πολιορκημένους» και την «Καταστροφή των Ψαρών», τον Ανδρ. Κάλβο με τον «Ωκεανό», τον Ιούλιο Τυπάλδο με την «Καταδίκη του κλέφτη», τον Αρ. Βαλαωρίτη με το ποίημα «Κατσαντώνης», τον Γερ. Μαρκορά με την «Ανατίναξιν του Αρκαδίου» και τον Λορ. Μαβίλη με την «Ελληά» (sic). Τα

εκτύπωσιν αυτού συνταχθώσιν αι από της επιτροπής υποδειχθείσαι τροποποιήσεις». Υπογράφει ο υπουργός Γ. Παπανδρέου.

μέλη της επιτροπείας του 1915 πρότειναν να αφαιρεθεί η «Πυρπόλησις του Αρκαδίου» του Γερ. Μαρκορά από το εγκριθέν εγχειρίδιο του Νικ. Μπέρτου και το ίδιο κείμενο με παραλλαγμένο τίτλο συναριθμείται στο αναγνωστικό των Βουτιερίδη – Έλατου, στα 1930.[640] Παρατηρούμε ότι ο Ηλ. Βουτιερίδης αλιεύει υλικό από προηγούμενες συλλογές οδηγούμενος σε μια άλλη θεώρηση του εγχειριδίου. Ίσως είναι ζητούμενο πλέον για την εποχή η ηθική διάσταση της ποίησης και ο ελάσσων Μαρκοράς εξυπηρετεί την ιδεολογία αυτή. Προσφέρει υλικό για την ηθική διαπαιδαγώγηση των μαθητών με ποιήματα απλά, όχι μεγάλης πνοής, πλην του «Όρκου».

Στους δραματογράφους του ΙΘ΄ και Κ΄ αιώνα συμπεριλαμβάνει και τον Ι. Ζαμπέλιο με την τραγωδία *Ρήγας ο Θεσσαλός*, σ. 239 – 244. Ο Ζαμπέλιος, ο οποίος επαναλαμβάνεται σε αυτή τη σειρά των εγχειριδίων, εξυπηρετεί τις ιδεολογικές αποχρώσεις των βιβλίων, διότι ως λογοτέχνης «[…] συγκινήθηκε στη ζωή του μονάχα από δυο πράγματα: την αρχαία Ελλάδα και τον αγώνα του ’21 […]», θεματικούς άξονες, οι οποίοι συνδέουν τα εγχειρίδια με την έννοια του έθνους, της ελληνικότητας και του προσανατολισμού του εκπαιδευτικού αγαθού. Εν τέλει το εθνικό μας παρελθόν και το ποιητικό παρελθόν συμπίπτουν με αυτές τις έννοιες.[641] Οι ανθολόγοι Ηλίας Βουτιερίδης και Νώντας Έλατος στο τμήμα Α΄ του εγχειριδίου της ΣΤ΄ τάξης υπέδειξαν κείμενα από τους πεζογράφους της μεταβυζαντινής εποχής (1453 – 1821) γνωστών συγγραφέων και μάλιστα Επτανησίων, τους οποίους και καταχωρίζουμε: τον Φρ. Σκούφο με το «Η Ελληνική Δόξα», σ . 16 – 20, τον Ηλ. Μηνιάτη με το «Περί πλεονεξίας», σ. 21 –

---

640 ΦΕΚ 53/5 Μαρτίου 1915, σ. 162.

641 Διονύσης Ρώμας, «Το Επτανησιακό θέατρο», *Νέα Εστία*, τχ. 899, Αθήναι 1964, σ. 142. Τα ονόματα των θεατρικών έργων του Ι. Ζαμπελίου δείχνουν τις ιδιαίτερες προτιμήσεις του. Σημειώνουμε τα θεατρικά *Τιμολέων*, *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος*, *Ρήγας ο Θεσσαλός*, *Ιωάννης Καποδίστριας*, *Γεώργιος Καραϊσκάκης*, *Χριστίνα Αναγνωστοπούλου*, *Διάκος*, *Οδυσσεύς Ανδρούτσος*, *Κόδρος*, *Μήδεια* και φυσικά ο *Μάρκος Βόσσαρις*. Στα 1818 παίχτηκε ο *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος* στο Βουκουρέστι και συνετέλεσε στην τόνωση του πατριωτισμού της ελληνικής νεολαίας των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών. Σήμερα, η δραματουργική αξία του έργου του επισκιάζεται από το χρόνο.

22, τον Ευγ. Βούλγαρη με το «Τα πρώτα ανδραγαθήματα του Σκεντέρμπεη», σ. 22 – 25, τον Σπ. Τρικούπη με το «Λόγος εγκωμιαστικός εις τον Ανδρ. Ζαήμην (sic)», σ. 32 – 36, τον Γεώργ. Τερτσέτη με το «Ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄», σ. 40 – 44 και τον Ιακ. Πολυλά με το κείμενο «Σωκράτης», σ. 45 μέχρι 47. Ο συντηρητικός Βουτιερίδης συμπεριλαμβάνει εκκλησιαστικά ηθοδιδακτικά κείμενα για την τόνωση της έννοιας του έθνους και του ενάρετου πολίτη. Επίσης, επιλέγει για τον Πατριάρχη Γρηγόριο τον Ε΄ το πεζό του Γεωργ. Τερτσέτη και όχι το ομόθεμο ποίημα του Αρ. Βαλαωρίτη. Τη σύνδεση με το ένδοξο παρελθόν επιτυγχάνει με το κείμενο «Σωκράτης» του Ιάκ. Πολυλά.

Το βιβλίο συμπεριλαμβάνει βιογραφίες λογοτεχνών και λεξιλόγιο και κλείνει στις 355 σελίδες, ενώ της Ε΄ περιείχε λιγότερη ύλη, μέχρι 261 σελίδες. «[…] Όλα σχεδόν τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της σειράς αυτής διαθέτουν ιστορική οπτική πάνω στη λογοτεχνία μέσα από τα βιογραφικά σημειώματά τους. […] Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Ηλία Βουτιερίδη – Νώντα Έλατου και Κ. Παρορίτη – Αλκ. Αργυροπούλου για την Ε΄ τάξη, καθώς και του Ηλία Βουτιερίδη – Ν. Έλατου για τη ΣΤ΄ τάξη είναι τα πρώτα εγχειρίδια που επιχειρούν την ιστορική καταγραφή της λογοτεχνίας με καταλογογραφική παράταξη των αποσπασμάτων και όχι μόνο μέσα από τις βιογραφίες, όπου φαίνονται και οι πιθανές ομαδοποιήσεις έργων και συγγραφέων […]».[642] Στο εγχειρίδιο των ανωτέρω συγγραφέων για την ΣΤ΄ τάξη των Γυμνασίων οφείλουμε να επισημάνουμε την εγγραφή των «Ελεύθερων πολιορκημένων» του Δ. Σολωμού, που πραγματοποιείται για πρώτη φορά σε σχολικό ανάγνωσμα. Το κείμενο αυτό, όπως και οι υπόλοιπες επιλογές των ανθολόγων, αποδεικνύουν την ορθοκρισία τους και τη χρήση «επιτυχημένων» σχολικών κειμένων μέσα από τις κλασικές και εν πολλοίς δεσμευτικές κατηγοριοποιήσεις.

642 Λίνα Κουντουρά, *Η Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*…, ό.π., σ. 114, 115.

λ. Τα *Νέα Ελληνικά Αναγνώσματα* του Ηλία Π. Βουτιερίδη διά την Α΄ τάξιν των Ημιγυμνασίων και των εξαταξίων Γυμνασίων

Η συγγραφή του ανθολογίου του Ηλία Βουτιερίδη, ιστορικού της λογοτεχνίας και λογοτέχνη, εντάσσεται σε μια περίοδο (1933/34) που από γλωσσικής πλευράς το σχολικό εγχειρίδιο γίνεται ελαστικότερο. Συμπεριλαμβάνει αρκετά κείμενα στη δημοτική και ποιήματα στο ανθολόγιό του, που τιτλοφορεί *Νέα Ελληνικά Αναγνώσματα*, παραλλάσσοντας τους συνηθισμένους τίτλους, ενώ δεν εξαιρεί στο δεύτερο μέρος και τα λογοτεχνήματα σε καθαρεύουσα, διότι η αφετηρία του συγγραφέα είναι η συντηρητική δημοτική και καταλήγει σε γλώσσα με αναφορές στην καθαρεύουσα. Ο αριθμός εγκριτικής απόφασης του εγχειριδίου για την Α΄ τάξη των ημιγυμνασίων και εξαταξίων Γυμνασίων είναι 47119/1-8-1933. [643] Κυκλοφόρησε το εν λόγω βιβλίο σε 1.000 αντίτυπα.

Στο πρώτο μέρος εντάσσει ο ανθολόγος τα λογοτεχνήματα στη δημοτική, πεζά και ποιητικά, τα οποία είναι και σε αριθμό περισσότερα. Ουσιαστικά η αίσθηση που έχουμε από το εν λόγω εγχειρίδιο είναι ότι υποστηρίζει τη δημοτική, με ύλη σύγχρονη για την εποχή του και αντισυμβατική. Στα πεζά όμως κινείται πολύ στο χώρο της παράδοσης, προβάλλοντας το παραμύθι, το μύθο, καθώς και διηγήματα, όχι των ευρέως αναγνωρισμένων συγγραφέων. Δεν παραλείπει να συμπεριλάβει και κείμενα συναδέλφων του ανθολόγων, όπως το διήγημα «Ο

---

643 Η εγκριτική πράξη που απευθύνεται στον Ηλία Βουτιερίδη φέρει αριθ. πρωτ. 41719/26-8-33 και του γνωστοποιεί τα εξής: «Ανακοινούμεν υμίν ότι διά της ταυταρίθμου υπουργικής αποφάσεως εκδοθείσης την 1-8-33 και δημοσιευθείσης την 9-8-33 εις το υπ' αριθ. 78 φύλλον της Εφημ. Κυβερνήσεως, στηριζομένης εις το άρθρον 3 του νόμου 5045 και την απόφασιν της οικείας κριτικής επιτροπής, την περιλαμβανομένην εις το υπ' αριθ. 81 πρακτικόν ταύτης, ενεκρίθη ως διδακτικόν βιβλίον προς χρήσιν των μαθητών της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων το υπό τον τίτλον Νέα Ελληνικά Αναγνώσματα Ηλία Βουτιερίδου διά μίαν πενταετίαν αρχομένην από το Σχολικόν έτος 1933-1934, υπό τον όρον όπως συμμορφωθείτε προς τας υποδείξεις των κ.κ. εισηγητών». Υπογράφει ο υπουργός Θ. Τουρκοβασίλης.

Γυρισμός» του Κ. Παρορίτη, σ. 77 και το ποίημα του Ι. Πολέμη «Το παραμύθι της γιαγιάς», σ. 101.

Από Επτανήσιους επιλέγει δύο: τον Γ. Μαρτινέλη με το ποίημα «Το πανηγύρι», σ. 110 και τον Αρ. Βαλαωρίτη με «Τη Μαγεμένη Πηγή», σ. 114. Σε σύνολο 32 ποιημάτων μόνο δύο αφιερώνει στην επτανησιακή δημιουργία, ποσοστό αρκετά ισχνό, το οποίο με την απουσία του Δ. Σολωμού γίνεται επιπλέον αδύνατο. Ο Βουτιερίδης λειτουργεί περισσότερο παραινετικά, γι' αυτό και επιλέγει τον Μαρτινέλη. Προσπαθεί να αποδώσει το ύφος μιας εποχής με έναν γνήσιο ρομαντισμό. Και ο Βαλαωρίτης και ο Μαρτινέλης έχουν αυτή την αρετή, τη «ρομαντική παράδοση» των Επτανησίων, καθώς και την ευπρέπεια που επιδιώκει ο φρονηματιστικός χαρακτήρας του αναγνωστικού.

Οι εκφραστικοί τρόποι του Βαλαωρίτη συνθέτουν ποίηση εντελώς προσωπική, όπου οι ρομαντικές καταβολές της (ο βυρωνισμός και η ρομαντική υπερβολή) βρίσκουν διέξοδο στα οράματά του για το μέλλον του ελληνισμού και τον αλυτρωτισμό. «Κοίταζε τα βουνά της Ηπείρου και θρηνούσε με το γιο του για το πότε θα ελευθερωθούν. Η εξιστόρηση των μαρτυρίων του έθνους και η διηνεκής πάλη του ελληνισμού προς τον ξενισμό αποτελεί το θεμέλιον της νέας ελληνικής ποιήσεως», όπως πιστεύει ο ποιητής. Κινείται στο μοτίβο του θανάτου, όπως το επιβάλλει ο ρομαντισμός, με τη διαφορά ότι ο Βαλαωρίτης αποτυπώνει τον θάνατο, ως ένδοξο θάνατο. «[...] Συχνά η συλλογική κατάπτωση του Ελληνισμού ταυτιζόταν στα μάτια του συμβολικά, μ' έναν θάνατο [...]».[644]

Δεν αναπαράγει ο ανθολόγος παλαιά εγχειρίδια καθ' ολοκληρίαν, μιμείται τα ανθολόγια των Δροσίνη και Κασδόνη, καθώς και άλλων ανθολόγων της πρώτης σειράς εγχειριδίων, ωστόσο δείχνει ενδιαφέρον για μη καθιερωμένους ποιητές· οι επιλογές του έχουν χαρακτήρα υποκειμενικό. Δεν είναι αθέμιτο να

[644] Για το μοτίβο του θανάτου μάς πληροφορεί ο Νάνος Βαλαωρίτης τα εξής: «[...] Ο Χαμός, για τον Βαλαωρίτη, δεν ήταν κάτι απρόσιτο, μια πανάρχαια δόξα που έδυσε, αλλά ένα καθημερινό δράμα, που για ν' αντιμετωπιστεί χρειάζεται μεγάλο θάρρος και μια καρτερία άλλου είδους. [...]». Νάνος Βαλαωρίτης, *Αρ. Βαλαωρίτης, Ένας ρομαντικός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1998, σ. 29.

συμπεριλάβει ο ανθολόγος και δικά του έργα και ο Η. Βουτιερίδης ασκεί αυτό του το δικαίωμα εισάγοντας τα ποιήματα «Το καλύβι», σ. 107 και «Το σπίτι», σ. 124 και το περιγραφικό πεζογράφημα «Ο τρύγος», σ. 40. Το εγχειρίδιό του με το λεξιλόγιο περατούται σε 169 σελίδες.

μ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Εμμ. Τρουλλινού και Ζαχαρία Παπαντωνίου (1930 – 1938)

Το 1931 ο Ζαχ. Παπαντωνίου σε συνεργασία με τον Εμμ. Τρουλλινό εξέδωσε ένα εγχειρίδιο για τους μαθητές της Α΄ τάξης των Γυμνασίων και των Ημιγυμνασίων.[645] Είναι άκρως λογοτεχνικό, με αδρή δόμηση των περιεχομένων, χωρισμένο κλασικά σε δύο μέρη, την πεζογραφία και την ποίηση. Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει ποιήματα επικά και λυρικά. Στην πρώτη κατηγορία η διαίρεση ευρύνεται με τον επιμερισμό σε αρχαία, μεσαιωνικά δημοτικά και νεότερα ποιήματα. Η κατηγορία λυρικά κινείται σε ποιήματα δημοτικά και νεότερα, σχετικά προς τη θρησκεία, προς την οικογένεια και την κοινωνία, προς την πατρίδα, προς «την φύσιν και την ζωήν εν γένει» και προς τα έργα των ανθρώπων.

Το αναφερθέν εγχειρίδιο δημιουργήθηκε από ανθολόγους με προοδευτικές τάσεις, τηρώντας όμως την κλασική αντίληψη του δασκάλου, που αρχίζει από την οικογένεια για να φθάσει στην κοινωνία, την πατρίδα και να εξαπλωθεί αργότερα σε ό,τι περιέχει η φύση, στα φυτά, στα ζώα, το άπειρο. Όμως το εγχειρίδιο ως σημαντικότατο κέντρο του έχει την ποίηση του Ζαχ. Παπαντωνίου. Εάν δεν υπήρχε η συνεργασία του με τον Εμμ. Τρουλλινό, που άπαξ τον συναντάμε

[645] Ζαχ. Παπαντωνίου – Εμμ. Τρουλλινού, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και των Ημιγυμνασίων, Αθήναι 1931. Σημερινή επανέκδοση από τον εκδοτικό οίκο «Δίδυμοι», Αθήνα, Φεβρουάριος 2000.

ανθολόγο, θα λέγαμε ότι γράφηκε με γνώμονα την προβολή των ποιημάτων του Παπαντωνίου.

Σε ένα τόσο «αυτάρεσκο» βιβλίο, που τείνει να αποτελέσει προσωπικό εγχειρίδιο, είναι φυσικό η παρουσία των Επτανήσιων να είναι ισχνή. Ανθολογείται μόνο ο Αρ. Βαλαωρίτης στην κατηγορία «ποιήματα σχετικά με την ιστορίαν» με το τεμάχιο «Ο Κατσαντώνης». Στα επικά ποιήματα συναντάμε τη ραψωδία ε της Οδύσσειας σε μετάφραση Ι. Πολυλά. Εκτός του σχεδιασμού του ανθολογίου τίθενται οι υπόλοιποι Επτανήσιοι, αφού ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου δεν κατόρθωσε να προσαρμόσει τον εαυτό του στα σύγχρονα ποιητικά ήθη και σταχυολογεί μόνο από τους επιφανείς της εποχής του παραμελώντας την παράδοση του Σολωμού, του Κάλβου και φανερώνοντας την συμπάθειά του προς τους Γ. Δροσίνη, Ι. Πολέμη και Γ. Στρατήγη.

Τα εγχειρίδια του Ζαχαρία Παπαντωνίου *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τόμος Α΄, Β΄, Γ΄, χαράσσουν σαφή πολιτική στο γλωσσικό ζήτημα με το να συμπεριλαμβάνουν τα κείμενα των συγγραφέων χωρίς διασκευές και άλλες αλλοιώσεις, γραμμένα είτε σε απλή καθαρεύουσα είτε σε δημοτική. Η προσπάθεια για τον αστικό εκσυγχρονισμό της παιδείας ανεστάλη την περίοδο αυτή.[646] Στην περίοδο αυτή που εξετάσαμε εδραιώθηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος: ο μονόδρομος σχολικός μηχανισμός και ο κλασικιστικός προσανατολισμός του. «[…] Οι νεωτερικές καινοτομίες της μεταρρύθμισης διευκολύνθηκαν και από το νέο πλαίσιο που έθετε για τα εκπαιδευτικά το Σύνταγμα του 1927 […]».[647]

Έτσι, τα πνευματικά προϊόντα της Επτανήσου και συγκεκριμένα η ποίηση που μελετάμε, δε θα απεμπολούνταν από το σχολικό εγχειρίδιο, διότι οι θεματικές τους αγγίζουν τους «πατριωτικούς» και διδακτικούς – εκπαιδευτικούς στόχους

---

646 Αλέξης Δημαράς, Βάσω Βασιλού - Παπαγεωργίου, *Από το κοντύλι στον υπολογιστή,* εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2008, σ. 76.

647 Αλέξης Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, το "Ανακοπτόμενο Άλμα", Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833 – 2000*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2013, σ. 195

και ως μορφή προσδίδουν την εικόνα ενός υγιούς ρομαντισμού στην ελληνική λογοτεχνία του 19ου αιώνα.[648] Η επτανησιακή ποίηση αποτέλεσε το πεδίο των περισσότερων αυθεντικών και σημαντικών εφαρμογών του ελληνικού ρομαντισμού, διότι η λεπτή ρομαντική διάθεση μεταλλάσσεται και επιβιώνει υγιώς στην ποίηση των Επτανησίων. Εξάλλου, κατά τον Γ. Βελουδή, «Ο Σολωμός γίνεται εν αγνοία του, ένας πρώιμος και ένθερμος φορέας της εθνικής ιδεολογίας» και «διά του Σολωμού η Ελληνική Επανάσταση παρουσιάζεται μέσα στην ιστορική της συγχρονία και ταυτόχρονα μέσα στην πολιτική της συγχρονία».[649]

Επειδή τα σχολικά εγχειρίδια εν πολλοίς και όχι αυστηρά την περίοδο αυτή ακολουθούν το νήμα της ιστορίας της λογοτεχνίας, είναι αδύνατον να διαφύγουν από τις επιρροές της καθαρεύουσας, ακόμη και όταν προτιμάται η δημοτική, αφού τα κείμενα ανήκουν σε διάφορες περιόδους με την ιδιαίτερη γραφή τους. Είναι φυσικό, λοιπόν, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου να χρησιμοποιεί στα εγχειρίδιά του δημοτική, όχι ανόθευτη από επιρροές και στοιχεία της καθαρεύουσας. Το ενδιαφέρον στον ανθολόγο Ζ. Παπαντωνίου, γνώστη της Επτανήσου και πιστό της ψυχαρικής ορθοδοξίας,[650] είναι ότι δεν στράφηκε στην Επτανησιακή ποίηση, αν και «τα αναγνωστικά του, τα τρία εγχειρίδια *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, στα 1923, κρίθηκαν καθοριστικά για την εξέλιξη των χαρακτηριστικών του μαθήματος».[651]

Τα θετικά αποτελέσματα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1929, η διαφορετική ιδεολογία που εξέφραζε για το σχολείο αντανακλούν ιδίως στο μάθημα των Νέων Ελληνικών. Διότι στο ωρολόγιο πρόγραμμα οι μαθητές

---

[648] Ευριπίδης Γαραντούδης, *Οι Επτανήσιοι…,* ό.π., σ. 419.

[649] Γ. Βελουδής, «Ιδεολογία και πολιτική στον Ύμνο του Σολωμού», εφημ. *Η Καθημερινή*, Σάββατο 24- Κυριακή 25 Μαρτίου 2012, σ. 8.

[650] Σε σύνολο 33 κειμένων, το ένα τρίτο αποτελούμενο από ποιήματα δεν ανθολογεί κανένα Επτανήσιο, ενώ στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της τρίτης τάξης των Ελληνικών (1923) ανθολογεί δύο: τον Αρ. Βαλαωρίτη με τον «Σαμουήλ» και τον Ανδρ. Κάλβο με την ωδή «Εις Σούλι».

[651] Αλέξης Δημαράς, Βάσω Βασιλού - Παπαγεωργίου, *Από το κοντύλι στον υπολογιστή…,* ό.π., σ. 80.

ασχολούνται πολύ με «λογοτεχνικές ομορφιές», δηλαδή συνθέσεις, με τη νέα γλώσσα, (δημοτική). Παρά ταύτα οι γονείς διάκεινται επικριτικά απέναντι στην κάλυψη των ενδιάμεσων κενών ωρών με κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας στα 1931.[652]

Στην πέμπτη σειρά εγχειριδίων θα συναντήσουμε αρκετούς συγγραφείς, δεκατέσσερις (14) στον αριθμό, οι οποίοι συνέθεσαν βιβλία για τη λογοτεχνία. Είναι πρωτοεμφανιζόμενοι οι περισσότεροι στα βιβλία για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ενώ τους Αλ. Σαρή, Ν. Κοντόπουλο και Ζ. Παπαντωνίου τους συναντήσαμε και στην προηγούμενη σειρά. Προκρίνεται ο αισθητικός χαρακτήρας των κειμένων ως κριτήριο επιλογής τους από ορισμένους πρωτοποριακούς συλλογείς. Αυξάνει επίσης το ενδιαφέρον για τη γλώσσα και για τη διδακτική των Νέων Ελληνικών. Το γεγονός αυτό ελκύει και νέους συγγραφείς ανθολογίων που επιχειρούν για πρώτη φορά εγχειρίδιο για τη μέση εκπαίδευση. Αναφερόμαστε στον Κ. Πασαγιάννη και Εμμ. Τρουλινό που συνέγραψαν αυτή την περίοδο εγχειρίδιο και δεν επανέλαβαν την προσπάθειά τους.

[652] Μαρούλα Κλιάφα, *Η παιδεία παίζει...Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία μετά την ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος 1881 – 1950,* εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2016, σ. 145.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Τα «συλλογικά» αναγνωστικά της έκτης σειράς (1938 – 1950). Τα πολιτικά γεγονότα της περιόδου και η επίδρασή τους στην εκπαίδευση.

Όταν αναφερόμαστε σε σχολικά εγχειρίδια, ας έχουμε υπόψη ότι η ιστορία του νεοελληνικού σχολείου διαμορφώθηκε από τα ιδεολογικά διακυβεύματα της σύγκρουσης για την πολιτική εξουσία. Οι κατά καιρούς λύσεις στο γλωσσικό δόθηκαν διαμέσου της πολιτικής, ώστε τελικά οι ιστορικές συγκυρίες να επιβάλλουν τη δημοτική.[653] Η εθνική ιδεολογία διαμορφώνει το σχολικό εγχειρίδιο λογοτεχνίας από το 1938-1950 και οι Επτανήσιοι της προγενέστερης περιόδου το καθορίζουν και το επισφραγίζουν. Η σύγκρουση για την ισοτιμία της δημοτικής γλώσσας ήταν μία όψη του ιδεολογικού και πολιτικού αγώνα. Τα βιβλία της μεταξικής και κατοχικής περιόδου επιζούν για αρκετά χρόνια με την απάλειψη βέβαια όλων των προπαγανδιστικών στοιχείων και μετά τη λήξη της ζοφερής εποχής.[654]

Η εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα, από το 1938 έως το 1950, διέρχεται από δικτατορία, κατοχή και συμπεριλαμβάνει τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, με κύρια συνιστώσα την πολιτική ιδεολογία των συντηρητικών αστικών δυνάμεων. Ανοίγει η οδός, μετά το 1950, για το εγχειρίδιο της συγγραφικής ομάδας και όχι των επιλογών του υπουργείου. Η εξέλιξη όμως του εγχειριδίου εξαρτάται από τον προσανατολισμό της εκπαίδευσης και μέχρι το όριο 1977

---

653 «Η δημοτική, γλώσσα της ποίησης και της πεζογραφίας, δεν κέρδισε ωστόσο ακόμα τις λειτουργίες του Κράτους», κατά τον Γ.Α. Βλάχο, διευθυντή της *Καθημερινής*. Βλ. Γ.Α. Βλάχος, «Η δημοτική. Σημείωμα αναρμοδίου», εφ. *Η Καθημερινή*, 17/2/1945.

654 Νούτσος Χαρ., *Ο δρόμος της Καμήλας και το Σχολείο, Η Εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα 1944-1946,* εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 161-162.

πρωτεύουσα σημασία έχουν άλλες προτεραιότητες στο σχολικό μηχανισμό. Έτσι, από το 1977 μέχρι το 2006 υλοποιείται ως προς το σχολικό εγχειρίδιο αυτό που η πνευματική κρίση του 1945 άφησε να «φυτοζωεί». Το ελεύθερο σχολικό εγχειρίδιο λογοτεχνίας, όπως το οραματίστηκε μια σειρά ανθολόγων του ΄30, είναι πια πραγματικότητα.

Η έκτη σειρά των σχολικών εγχειριδίων Νεοελληνικής λογοτεχνίας (1938-1950) συμπεριλαμβάνει ως κορυφαίο πολιτικό γεγονός τη δικτατορία του Μεταξά από το 1936 έως το 1940. Ακολουθούν και άλλες πολιτικές και ιστορικές εξελίξεις, που επηρέασαν όχι μόνο την εκπαίδευση, αλλά την εν γένει ζωή της χώρας σε όλους τους τομείς: ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος, η γερμανική εισβολή και κατοχή, ο καταστρεπτικός εμφύλιος.

«[…] Ο Μεταξάς προσπάθησε να δημιουργήσει ένα "Νέον Κράτος" που θα βασιζόταν στις, δήθεν, υπέρτατες αξίες και τα ιδεώδη που είχαν πλέον χαθεί. Η πραγματοποίηση αυτού του στόχου απαιτούσε […] τη δημιουργία ενός ισχυρού κινήματος νεολαίας, την καταστολή της πολιτικής ζωής και τον ολοκληρωτικό έλεγχο των μέσων μαζικής ενημέρωσης […]».[655]

Η κυριότερη αλλαγή των χρόνων αυτών στην εκπαίδευση όμως είναι το 1937 η ίδρυση του Ο.Ε.Σ.Β., που φροντίζει τα σχολικά εγχειρίδια να εκδίδονται πλέον, όχι από τους διάφορους εκδοτικούς οίκους, αλλά από το ίδιο το κράτος. Ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων το 1963 μετονομάστηκε σε Ο.Ε.Δ.Β. Με τον Α.Ν. 770/1937 συμβαίνουν αλλαγές στη Μέση Εκπαίδευση, έχουμε οκτατάξια Γυμνάσια και δύο τύπους σχολείων, το Γυμνάσιο και το λεγόμενο Προγυμνάσιο.

Στην περίοδο της κατοχής η ελληνική εκπαίδευση διήλθε την εκπαιδευτική της παραμόρφωση, καθώς η μεταξική δικτατορία την ανάγκασε να καλλιεργεί τη λατρεία του δικτάτορα – πατέρα και τα βιβλία να εμποτίζονται ιδεολογικά. Πατάσσεται κάθε απόπειρα δημοκρατικής συμπεριφοράς και

---

[655] Μαρίνα Πετράκη, *Ο Μύθος του Μεταξά. Δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα*, εκδ. οίκος Ωκεανίδα, Αθήνα 2006, σ. 11-12.

διδασκαλίας. Η Μέση εκπαίδευση στον τομέα της διδασκαλίας πλήττεται. Σε τούτο συμβάλλει, όπως αναφέρει ο Χαρ. Χαρίτος, και ο «[…] εξοστρακισμός από το πρόγραμμα του σχολείου κειμένων όπως ο *Επιτάφιος* του Περικλή και η *Αντιγόνη*, ενώ η λογική κατάληξη των αντιφρονούντων απέναντι στη δικτατορία δασκάλων ήταν ο εξαναγκασμός σε παραίτηση. [656] Ήταν αδύνατον για τον μέσο Έλληνα που διαβιούσε στη μεταξική Ελλάδα «[…] να μην έρθει σε στενή επαφή με τα καίρια στοιχεία της μεταξικής ιδεολογίας, και ιδιαίτερα με το στοιχείο του χαρισματικού ηγέτη. Ολόκληρη η προπαγανδιστική μηχανή ήταν συντονισμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να μεταφέρεται αυτή η εικόνα, και όλα τα μέσα ήταν επιστρατευμένα για αυτό τον σκοπό […]».[657]

Στην προκήρυξη του 1939 τα εγχειρίδια πρέπει να συμπεριλαμβάνουν «[…] Νεοελληνικά ποιήματα του τε εντέχνου και του δημώδους λόγου, επικολυρικά και λυρικά, ως και τινα εκλεκτά λυρικά ποιήματα των αρχαίων Ελλήνων λυρικών εν δοκίμω μεταφράσει εις την Νέαν Ελληνικήν και ολίγα εκλεκτά αποσπάσματα εκ του δημωδεστέρου ποιητικού λόγου της βυζαντινής εποχής […]».[658] Η αντίληψη των ιθυνόντων για τα εκπαιδευτικά τεκταινόμενα της εποχής παρατηρούμε ότι παραμένει η ίδια με του προηγούμενου έτους του 1938 και ότι οι προκηρύξεις είναι πανομοιότυπες, αν και στην προκήρυξη του 1934 προστίθεται το απαγορευτικό ότι «[…] Αναγνώσματα προσκρούοντα οπωσδήποτε εις τας κρατούσας θρησκευτικάς και ηθικάς αντιλήψεις και εις την υφισταμένην κοινωνικήν και πολιτειακήν τάξιν δεν έχουν θέσιν εις το προκείμενον βιβλίον. Εξ' άλλου τα εκ των αναγνωσμάτων αναπτύσσοντα την προς την πατρίδα και το Έθνος αγάπην δεν πρέπει να καλλιεργούν και το μίσος προς τους άλλους λαούς […]».

---

[656] Χαρ. Χαρίτος, *Η ελληνική εκπαίδευση κατά την περίοδο της Κατοχής (1941 – 1944), ιστορικό σχεδίασμα,* ανάτυπο από το περιοδικό *Κείμενα* του Βόλου, σ. 4-5.

[657] Μαρίνα Πετράκη, *Ο Μύθος…,* ό.π., σ. 321.

[658] ΦΕΚ 301/28 Νοεμβρίου 1939, όπου η «προκήρυξις περί του τρόπου της συντάξεως, του χρόνου της προς κρίσιν υποβολής και του χρόνου κρίσεως βιβλίου Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων διά την Δ΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων νέου τύπου και την Δ΄ τάξιν των τετραταξίων αστικών σχολείων του αυτού τύπου», σ. 1578.

Υποστηρίζει ο Θ. Νικολούδης ότι η κυβέρνηση Μεταξά είναι «αναγέννησις του Έθνους». «[…] Αποτέλεσμα τελικόν της αναγεννήσεως αυτής δεν ημπορεί παρά να είναι ένας νέος πολιτισμός, εις τον οποίον πιστεύουμεν και τον οποίον αναμένομεν ως μίαν αντικειμενική πραγματικότητα – πραγματικότητα ιστορικήν, η οποία θα απορρεύση φυσικώς και αναποτρέπτως μέσα από την εθνικήν πολιτικήν του νέου κράτους της 4ης Αυγούστου […]».[659] Αυτή ακριβώς η πεποίθηση συνθέτει την προκήρυξη της δικτατορίας για τη σύνταξη των διδακτικών βιβλίων. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι η ρητορική του Θ. Νικολούδη και η ιδεολογία του συμπλέουν με τη μεταξική ιδεολογία. Ομοίως, οι παρεμβάσεις του Αρίστου Καμπάνη, εκδότη του *Νέου Κράτους*, είναι καθαρά θεωρητικές προσεγγίσεις του πνεύματος της δικτατορίας.[660]

Οι κατηγοριοποιήσεις των νεοελληνικών ποιημάτων που αναφέρει η προκήρυξη, έντεχνος και δημώδης λόγος, επικολυρικά και λυρικά, εκθέτουν την πεζότητα και τη στενότητα του πνεύματος με την οποία αντιμετωπίζουν την ποίηση οι του υπουργείου. Η διάταξη της προκήρυξης μας οδηγεί σε γραμματολογικές θέσεις, ιδίως αυτό το λεχθέν της «Βυζαντιακής ποίησης», οι οποίες περιορίζουν την ελευθερία της ποίησης και την ευελιξία της στο να μην της αποδίδονται τίτλοι και γενικεύσεις. Ο όρος «Βυζαντιακή ποίηση» παραπέμπει στην ορολογία που ο Δ. Γληνός χρησιμοποίησε παλαιότερα προσπαθώντας να προσδιορίσει το σκοπό της διδασκαλίας της Νέας Ελληνικής στη Μέση Εκπαίδευση.[661]

---

659 Βλ. περ. *Το Νέον Κράτος*, ό.π., σ. 5.

660 Σημειώνουμε τις θέσεις του: «Η 4η Αυγούστου 1936 έθεσε τέρμα εις μίαν σύγχυσιν: Προ της 4ης Αυγούστου είχαν πέρασιν δύο ιδεολογίαι: η λιμπεραλιστική και η κομμουνιστική. Αντίθετοι κατά βάσιν, αλλά μέσα εις την σύγχυσιν, χειροκροτούμεναι». «[…] Η 4η Αυγούστου κατέλυσε τας δύο διαμαχόμενας και όμως… χειροκροτούμενας ιδεολογίας. Κατέλυσε τον λιμπεραλισμόν. Και εκήρυξεν εκτός νόμου τον κομμουνισμόν: εκήρυξεν ότι το όλον προηγείται του μέρους και η κοινωνία προηγείται του ατόμου […]». Βλ. Αρίστου Καμπάνη, «Εσωτερική Πολιτική», περ. *Το Νέον Κράτος*, τχ. 1, Αθήναι 1937, σ. 17, 18.

661 «[…] Προς τούτο παρέχονται εις αυτούς προς ανάγνωσιν έργα εκλεκτά και των ελληνιστικών χρόνων, της εκκλησιαστικής λογοτεχνίας, της Βυζαντιακής χρονογραφίας, εκ του μεσαιωνικού έπους, εκ του Κρητικού θεάτρου και πάσης της

Το 1940 η προκήρυξη για τη σύνταξη διδακτικών βιβλίων θα πάρει πλέον ξεκάθαρη μορφή. Η δημοκρατική φράση, την οποία υιοθετεί η δικτατορία πως τα εγχειρίδια «δεν πρέπει να καλλιεργούν το μίσος προς τους άλλους λαούς, θα συμπληρωθεί με ένα ουσιώδες για την εποχή συμπέρασμα ότι «πρέπει να υπάρχουν εις τα βιβλία και ωραία αναγνώσματα ανταποκρινόμενα εις το διαφέρον και την αγάπην των μαθητών προς την Εθνικήν Οργάνωσιν της Νεολαίας».[662] Φυσικά και το καθεστώς προωθούσε έννοιες μέσω της παιδείας, οι οποίες συμβάλλουν στο «μύθο» του δικτάτορα και στην έννοια της «χαρισματικής» του ηγεσίας. «[…] Το 1936 η μεταξική δικτατορία κληρονόμησε από το κοινοβουλευτικό καθεστώς ένα εξελιγμένο, περίπου δυτικοευρωπαϊκού τύπου, τελετουργικό στον τομέα της λατρείας της πατρίδας […]. Κεντρικό θέμα σε αυτή τη σκηνοθετημένη κοινωνική ομοψυχία η ιδέα της πατρίδας. Πρόκειται για μια πατρίδα πιο οργανωμένη, πιο κοινωνική, λιγότερο αφηρημένη και εξιδανικευμένη σε σχέση με το παρελθόν […]».

Η μεταξική δικτατορία επιβάλλει τη θέλησή της διότι οι δεσμεύσεις που θέτει το υπουργείο στους συντάκτες των βιβλίων είναι και πολιτικές, εφόσον η δικτατορία απαίτησε τα λογοτεχνήματα να την υπηρετούν και να ευθυγραμμίζονται με τις πεποιθήσεις της. Παρά ταύτα τα κείμενα που ανθολογούνται εκφράζουν τις κλασικές κατηγοριοποιήσεις των θεματικών, είναι κείμενα κλασικά, πατριωτικά, που δεν προσαρμόζονται στο νέο εθνικό κλίμα, αλλά εκφράζουν προαιώνιες αξίες. Έτσι η ιδεολογική ζύμωση της δικτατορίας

λοιπής δημώδους και λογίας γραμματείας μέχρι σήμερον. Σκοπόν λοιπόν ορίζομεν· "Ανάγνωσις και εμβάθυνσις εις έργα εκλεκτά της μεταγενεστέρας, μέσης και νεωτέρας Ελληνικής Λογοτεχνίας. Εξάσκησις διά της ορθογραφίας και των εκθέσεων εις το γράφειν αψόγως και μετά τέχνης την Ν. Ε. γλώσσαν" […]». Βλ. Δημήτρης Γληνός, *Άπαντα*, τ. Α΄ (1898 – 1910), εκδοτική φροντίδα Φίλιππος Ηλιού, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1983, σ. 136.

662 ΦΕΚ 51/13 Φεβρουαρίου 1940, όπου η προκήρυξις: «Περί του τρόπου της συντάξεως, του χρόνου της προς κρίσιν υποβολής και του χρόνου της κρίσεως τριών βιβλίων "Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων", ενός προς χρήσιν των μαθητών της Δ΄ τάξεως, ενός προς χρήσιν των μαθητών της Ε΄ τάξεως και τρίτου προς χρήσιν των μαθητών της ΣΤ΄ τάξεως των 6/ταξίων Γυμνασίων Παλαιού Τύπου», σ. 284.

και ο ιδεαλισμός της δεν υπεισήλθαν δραστικά στα ανθολόγια. Κατά παράδοξο τρόπο, εν μέσω δικτατορίας στερεώθηκαν ορισμένες αξίες, χωρίς τις οποίες η ζωή δε θα είχε νόημα. Ερμηνεύοντας το φαινόμενο αυτό ο Γιώργος Θεοτοκάς αναλύει την αποτυχία της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου: «[…] Και πώς θα μπορούσε, άλλωστε, να πιστέψει κανείς στα σοβαρά σ' έναν Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό που ξεκινούσε με την αρχή ότι έπρεπε να απαρνηθούμε τα διδάγματα της αρχαίας Αθήνας και να υιοθετήσουμε το στρατοκρατικό ολοκληρωτισμό της αρχαίας Σπάρτης, και που απαγόρευε τη διδασκαλία του Επιταφίου του Περικλή και της Αντιγόνης του Σοφοκλή; […]».[663]

Ως λυρική ποίηση επιζεί η επτανησιακή ποίηση στη μεταξική δικτατορία. Η ερμηνεία της ποίησης του Κάλβου από τους πνευματικούς κύκλους της εποχής εκείνης εστιάζεται στην αναλλοίωτη αξία του, τη συνυφασμένη με την ελληνική υπόσταση. «[…] Κι ο λόγος του [ενν. του Κάλβου] – εθνικό σύνθημα, πλημμυρισμένο από την άδολη αγάπη της Πατρίδας, ιδεολογικό κήρυγμα, ακουσμένο, στην ύποπτη εκείνη περίοδο της ιστορίας της Επτανήσου σαν εθνικό εγερτήριο – φανερώνει την πνευματική του δράσι και ενέργεια στη μόνη και αποκλειστική πατριδολατρική εκείνη κατεύθυνσι: στην ανώτερη ηθική στάσι, πάντα ολόρθη και αλύγιστη, δέχτηκε τα πιο φαρμακερά βέλη του φθόνου […]». Ο Κων. Ε. Σολδάτος συνδέει τον Ανδρ. Κάλβο με την έννοια της πατρίδας, με την «ιδέα της Ελλάδας» διατυπώνοντας χαρακτηρισμούς που υποστηρίζουν το καθεστώς: «[…] Ο Ανδρέας Κάλβος, ο ποιητής, ο παιδαγωγός, ο φιλόσοφος, ο πατριώτης, εστάθηκεν απάνω απ' όλα ο άνθρωπος, […] που εχάρισε στη νεώτερη Ελλάδα ένα πρότυπο και το μέτρο της ανθρώπινης καλωσύνης και της δικαιοσύνης, της Αρετής […]».[664]

Χαρακτηρίζοντας τα αναγνωστικά ο Λ. Βαρελάς επισημαίνει: «[…] Τα μεταξικά *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εννέα στο σύνολο, αναθεωρήθηκαν μερικώς

---

[663] Γιώργου Θεοτοκά, *Πνευματική Πορεία*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1994, σ. 104.

[664] Κων. Σολδάτος, «Ο Ανδρέας Κάλβος εις την Ιόνιον Ακαδημίαν», περ. *Το Νέον Κράτος*, έτος Α΄, τχ. 2ον, Οκτώβριος 1937, σ. 141.

στις επανεκδόσεις που κυκλοφόρησαν ύστερα από το 1943, όπου απαλείφθηκαν τα φιλομεταξικά κείμενα ή τα αποσπάσματα από ομιλίες του ίδιου του Μεταξά που καταλάμβαναν ένα όχι ευκαταφρόνητο ποσοστό της ύλης. Νέα "σειρά" κυκλοφόρησε για έβδομη φορά το 1950. Τα βιβλία προέκυψαν και πάλι με το ίδιο σύστημα που είχε εφαρμόσει το μεταξικό καθεστώς […]»[665].

Η προκήρυξη του 1940 (ΦΕΚ 51/13 Φεβρουαρίου 1940) εκθέτει αναλυτικά το περιεχόμενο του εγχειριδίου Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων για τις τρεις τάξεις, τη Δ΄ τάξη, την Ε΄ τάξη και τη ΣΤ΄ τάξη των εξαταξίων Γυμνασίων παλαιού τύπου, όπου παρατηρούμε κλιμακωτή διάταξη της ύλης από ευκολότερα σε περισσότερο απαιτητικά κείμενα. Μετά την απελευθέρωση, στα 1948 και φυσικά την προοδευτική ομαλοποίηση των πολιτικών γεγονότων, έρχεται στο φως προκήρυξη για τη σύνταξη διδακτικών βιβλίων στη γενική της φόρμα όμοια με της δικτατορίας, αλλά στη γλωσσική της έκφραση με διαφορές. Στους σκοπούς των διδακτικών βιβλίων εισάγεται και ο αισθητικός, δηλαδή η «ανάπτυξις της ικανότητος διά την αίσθησιν του λογοτεχνικώς ωραίου». Ο σκοπός των διδακτικών βιβλίων διευρύνεται με το να ενισχυθούν και τα λοιπά ενδιαφέροντα τα καλλιεργούμενα «εν τοις σχολείοις». Η διάταξη της προκήρυξης να έχουν τα εγχειρίδια πατριδολατρικό κέντρο και να υπηρετούν εθνικούς σκοπούς παραμένει, όμως κομψά διατυπωμένη: «[…] αναγνώσματα που προσκρούουν εις την υφισταμένην κοινωνικήν και πολιτειακήν τάξιν και το φιλόπατρι συναίσθημα της Ελληνικής κοινωνίας δεν έχουν θέσιν εις τα προκείμενα διδακτικά βιβλία […]». Ορίζεται ακόμη και η γλώσσα των νεοελληνικών λογοτεχνημάτων και στην ποίηση χρεώνεται το εξής: «[…] Των δε νεοελληνικών ποιημάτων του εντέχνου λόγου, των ποιητικών μεταφράσεων και των προϊόντων του δημώδους λόγου, [είναι] η κοινή, ως ανωτέρω, δημοτική, των

[665] Λάμπρος Βαρελάς, *Η Νεοελληνική Μεταφρασμένη Λογοτεχνία στην Ελλαδική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (1884 – 2001)*, εκδ. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 15.

δε αποσπασμάτων εκ του βυζαντινού πεζού και ποιητικού λόγου η δημοδεστέρα (sic) της εποχής […]».[666]

Διά τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα καθορίστηκε επίσης «[…] να λαμβάνωνται λογοτεχνήματα από όλας τας βραβευθείσας συλλογάς, τα καλύτερα βέβαια, και έτσι να καταρτίζεται το βιβλίο που θα τυπωθεί. Την επιλογήν αυτών κάμνουν οι ίδιοι οι βραβεύσαντες κριταί […]», μας πληροφορεί ο ανθολόγος Αλ. Γ. Σαρής.[667]

Και συνεχίζει ο ίδιος ότι: «[…] Γενικώς ομολογείται ότι το σύστημα αυτό ενός και μόνου βιβλίου έφερε οπισθοδρόμησιν ως προς την ποιότητα των βιβλίων. Και τούτο είναι λογικόν, διότι, ενώ άλλοτε την πρώτην κρίσιν των τριών εν τω Υπουργείω κριτών διεδέχετο η κρίσις των χιλιάδων καθηγητών, οι οποίοι τα εδίδασκον, και έβλεπον εν τη πράξει τα προτερήματα και τα ελαττώματα αυτών, και, όπως είπον, το άλλο έτος ήλασσον τα αποδεικνυόμενα ότι υστερούν, (αλλά και η κρίσις των δεκάδων χιλιάδων μαθητών, των ανωτέρω ιδία τάξεων, οι οποίοι τα εδιδάσκοντο), τώρα η κρίσις περιωρίσθη εις τρία πρόσωπα, τα οποία, όσον σοφά και ευσυνείδητα και αν είναι, δεν ημπορεί να είναι αλάθητα. Τούτο κατεφάνη και εις άλλα βιβλία, αλλ' ιδιαίτερα εις τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα, τα οποία από της ιδρύσεως του ΟΕΣΒ υστερούσι πολύ από τα προηγούμενα […]»[668]. Στη μεταξική εποχή η εκπαίδευση κινούνταν στην αναβίωση της ιδέας του ελληνισμού. Κατά τη ρήση του Μεταξά «[…] το κυριώτερον και μεγαλύτερον σύντριμμα, το οποίον αφήκεν όπισθέν της η φοβερά πολεμική θύελλα και η εκμετάλλευσις αυτής υπό του κ. Βενιζέλου, ήτο το σύντριμμα της πίστεως προς τα Εθνικά Ιδεώδη. […] Οι νέοι διά να ζήσουν και μη μαρανθούν προώρως, έχουν ανάγκην να έχουν πίστιν εις τα μεγάλα ιδεώδη […]».[669]

---

[666] ΦΕΚ 62/10 Αυγούστου 1948, σ. 504.

[667] Χρήστου Π. Πετρόπουλου, *Ο δάσκαλός μου…,* ό.π., σ. 143.

[668] Χρήστου Π. Πετρόπουλου, *Ο δάσκαλός μου…,* ό.π., σ. 143-144

[669] Μαρίνα Πετράκη, *Ο μύθος του Μεταξά,* ό.π., σ. 450. Το απόσπασμα προέρχεται από άρθρο του Μεταξά, το οποίο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Καθημερινή* στις 23 Ιανουαρίου 1935.

Η επτανησιακή παράδοση δίνει το παρόν στο σχολικό εγχειρίδιο όχι επειδή τα στελέχη του υπουργείου εκτιμούν ιδιαίτερα την ποίηση αυτή, αλλά επειδή η αυστηρή λογοκρισία την ενέκρινε. Είναι φανερό ότι επιβιώνουν οι απόψεις των συντηρητικών σχετικά με την επτανησιακή ποίηση και είναι ανησυχητικό σύμπτωμα να επιζούν τα «δακρύβρεκτα» του Μιστριώτη, και στην περίοδο αυτή (1938-1950).[670]

α. Η αντιμετώπιση του γλωσσικού στα 1940

Ο Γ. Σεφέρης (1900 – 1971) κατάλαβε πολύ νωρίς ότι η επιστροφή στο γλωσσικό ζήτημα δεν είχε κανένα νόημα. Ο Παλαμάς και η γενιά του το είχαν λύσει μια και καλή για τους μεταγενεστέρους. «[...] Δεν μ' αρέσει να ξαναγυρίζω στο παλιό γλωσσικό ζήτημα, που είναι τελειωμένο για την Ελλάδα. Κανένας λογοτέχνης δεν γράφει πια εδώ και χρόνια τους νεκρούς τύπους. [...]», αναφέρει ο Γ. Σεφέρης. Οι συζητήσεις ήταν τώρα αισθητικές, μέλημα η αναζήτηση ύφους για την ανανέωση στη λογοτεχνία. «[...] Δε σταμάτησαν βέβαια οι διανοούμενοι να νοιάζονται για την ελληνική γλώσσα, πράγμα που συχνά τους ανάγκαζε να ασχοληθούν με την παράδοση των κειμένων και τις γλωσσικές διαμάχες [...]».[671]

Η άνθηση της ποίησης που κάλυψε τις αρχές του 20ου αιώνα οφείλεται κυρίως στις πνευματικές συνθήκες που δημιούργησε η δημοτική γλώσσα, αυτή που οι Επτανήσιοι άρθρωναν μουσικά πριν τις γλωσσικές μάχες. «[…] Ο Ψυχάρης δημιούργησε στην Ελλάδα μια νέα συνείδηση, μια νέα αυτοπεποίθηση, μια αίσθηση του παρόντος και μια πίστη στο μέλλον, που δεν υπήρχαν πριν […]». Σύμφωνα με τον Γ. Θεοτοκά, «[…] ολόκληρη η ανάπτυξη του νεοελληνικού

---

[670] Παν. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες, Μελέτες για τον 19ο αιώνα*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1993, σ. 305. Ο Γ. Μιστριώτης, εισηγητής της καθαρεύουσας, υπήρξε θαυμαστής «του αετού εκείνου Σολωμού» και του Αρ. Βαλαωρίτη. Κατ΄αυτόν «η ποίηση έχει σκοπό να κρούσει τας χορδάς της καρδίας».

[671] Δημήτρης Δημηρούλης, «Εμμανούηλ Ροΐδης – Κωνσταντίνος Καβάφης – Γιώργος Σεφέρης» στον τόμο *Το γλωσσικό ζήτημα*, επιμ. Γ. Μπαμπινιώτης, έκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2011, σ. 384.

μυθιστορήματος οφείλεται στην αρχική ώθηση που έδωσε ο Ψυχάρης και στο δίδαγμά του […]». [672] Πρέπει να σημειώσουμε πως η Ακαδημία στα 1948 προβληματίζεται εκ νέου για το θέμα της γλώσσας. Στην εφημερίδα *Καθημερινή* στις 14 Απριλίου 1948 γράφτηκε ένα άρθρο από τα πεπραγμένα της Ακαδημίας με τίτλο «Η δημοτική εις την επιστήμην και αι προβαλλόμεναι αντιρρήσεις», [673] όπου δύο Ακαδημαϊκοί, οι Γ. Σκλαβούνος και Ι. Ιωακείμογλου αντιτάσσονται στη δημοτική και την αποκλείουν ως γλώσσα της επιστήμης. Ο Γ. Σκλαβούνος έθιξε το θέμα της μεταφοράς στη δημοτική ιατρικών όρων «γιατί η νορμοβλάστη πρέπει να γίνει νομοβλάστη και η εωζίνη που είναι ελληνική λέξη να γίνει εωσίνη».

Στην περίοδο 1938 – 1950 θα συναντήσουμε εγχειρίδια με κείμενα ανήκοντα στην καθαρεύουσα και κείμενα ανήκοντα στη δημοτική. Το παράδοξο είναι πως κείμενα που ανήκουν στη δημοτική της Επτανήσου, όπως «Η ημέρα της Λαμπρής» του Δ. Σολωμού, «Στην πατρίδα» του Λορ. Μαβίλη καταχωρίζονται ως ανήκοντα στην καθαρεύουσα στο εγχειρίδιο των Δημ. Κοντογιάννη – Νικ. Α. Κοντοπούλου, Μιχαήλ Χ. Οικονόμου, Κων. Αθ. Ρωμαίου *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την Β΄ τάξιν των Γυμνασίων ΟΕΣΒ, εν Αθήναις 1940. Καταγράφει η περίπτωση αυτή ευκρινώς τη γλωσσική σύγχυση της περιόδου και την επιστροφή στην καθαρεύουσα γλώσσα.

Το γλωσσικό ζήτημα επιβιώνει στα 1940, διότι ο κάθε λειτουργός είτε της παιδείας είτε της Εκκλησίας θεωρούσε τον εαυτό του κατάλληλο να εμπλακεί στις γλωσσικές έριδες και συντηρούσε με άρθρα και μελέτες τη διαμάχη σε μία νεωτερική φάση συνδέοντας τη γλώσσα με τις έννοιες της πίστης και της πατρίδας διαφορετικά από την εποχή του Αλ. Πάλλη. Με αυτό το πνεύμα εκδόθηκε το βιβλίο του Σίμωνος Δ. Κατακουζηνού «Το ακανθώδες γλωσσικόν

[672] Γιώργου Θεοτοκά, *Πνευματική πορεία*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1994, σ. 174 – 175.

[673] Γ. Σκλαβούνος, Ι. Ιωακείμογλου, «Η δημοτική εις την επιστήμην και αι προβαλλόμεναι αντιρρήσεις», εφ. *Καθημερινή* 14 Απριλίου 1948.
Ο Γ. Σκλαβούνος το 1948 ήταν συνταξιούχος καθηγητής της Ιατρικής, συγγραφέας μεγάλης Ανατομίας και ο Ι. Ιωακείμογλου μάχιμος καθηγητής της Φαρμακολογίας.

ζήτημα και η λύσις του», στο οποίο διατυπώθηκαν και κατηγοριοποιήθηκαν οι μορφές της δημοτικής.[674] Κατά τον συγγραφέα, που χρησιμεύει ως κοινωνιολογικός δείκτης των τάσεων της εποχής, η καθαρεύουσα εκπροσωπεί τη σημερινή [1940] πραγματικότητα. Είναι η «γνησία φάσις της λογίας ελληνικής».

Στα 1950 απαντά ο κριτικός Γιάννης Χατζίνης [675] για την τροπή που πήρε το γλωσσικό από το 1900 μέχρι το 1950 «[…] Η δημοτική λοιπόν εισορμούσε στη ζωή του έθνους με καταπληκτικό δυναμισμό. Η καθαρεύουσα βέβαια δεν ήταν ένας ευκολονίκητος αντίπαλος. Η παραπλανητική της δύναμη είχε επηρεάσει ψυχές και πνεύματα, ώστε σοβαροί άνθρωποι πίστεψαν μέσω της καθαρεύουσας στην ελληνική αρχαιότητα, σε μια αντικατάσταση της παλιάς δόξας. Σήμερα [ενν. στα 1950] η περίπτωσή μας φαίνεται αρκετά κωμική. Χρειάστηκε όμως η ευρωπαϊκή όσφρηση, η ευρωπαϊκή αντίληψη για ν' αποκαλυφθεί η καταστρεπτική αυτή πλάνη, να χτυπηθεί στα πιο νευραλγικά της σημεία. Η καθαρεύουσα αποδεικνύεται ένα καρκίνωμα. Η δημοτική σήμαινε τώρα μια καινούρια τοποθέτηση ολόκληρης της πνευματικής μας ζωής. Εσήμαινε την δημιουργία ζωντανής σκέψης, ζωντανού ύφους, ζωντανής λογοτεχνίας. Πράγματα καινούρια μπροστά στα μαγεμένα μάτια των ανθρώπων που ένιωθαν σαν να βγαίνουν από τη φυλακή στο ελεύθερο φως […]».

Η τάξη στη γλώσσα μας, που επιχειρούν οι δημοτικιστές, παλαιότεροι και νέοι, αυτή η γραμματική πειθαρχία συντελεί τελικά στην έκφραση και στη γνώση του πολιτισμού μας. Ο Γληνός το διατύπωσε ως εξής: «[…] Αν υπάρχη αληθινός κλασικισμός στην Ελλάδα βρίσκεται μόνο στους δημοτικιστές και πουθενά αλλού […].[676] Ας ρίξουν μια ματιά στη δημοτική φιλολογία, ας διαβάσουν το "Ταξίδι" του Ψυχάρη, την ανάλυση του "Φιλοχτήτη" στην "Άρρωστη δούλα" του ίδιου, ας διαβάσουν τον "Ύμνο στην Αθηνά" του Παλαμά, τους "Αρχαίους θεούς" ή τον

[674] Σίμωνος Δ. Κατακουζηνού, *Το ακανθώδες γλωσσικόν μας ζήτημα και η λύσις του,* Αθήναι 1940, σ. 3-4.

[675] Γ. Χατζίνη, «Λογοτεχνία 1900 – 1950», περ. *Νέα Εστία*, τομ. ΜΗ΄, τχ. 563, Αθήναι 1950, σ. 60 – 67.

[676] Δημήτρης Γληνός, *Άπαντα*, τόμος Β΄ (1910 – 1914), Εισαγωγή – σημειώσεις Φίλιππος Ηλιού, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1983, σ. 371.

"Κεραμεικό" από "Τα μάτια της ψυχής μου" του ίδιου, για να δουν ποιοι αισθάνονται, ποιοι αγαπούν, ποιοι λατρεύουν, ποιοι εννοούν τον αρχαίο κόσμο, την ουσία και όχι τον τύπο [...] ».

Επισημαίνοντας την πρόοδο και τις παλινδρομήσεις στην πνευματική ζωή και ειδικότερα στον ποιητικό λόγο που εισάγεται στο σχολικό εγχειρίδιο, διακρίνουμε ότι οι Έλληνες ποιητές την εποχή του γλωσσικού ζητήματος δεν είναι υποχρεωμένοι να ακολουθήσουν πιστά το τυπικό, το συντακτικό και το λεξιλόγιο των δημοτικών τραγουδιών κατ' επίδραση του Παλαμά στα κείμενά τους, αλλά έχουν το δικαίωμα να τα εμπλουτίζουν με δάνεια από την καθαρεύουσα και από την αρχαία, ακόμα και να δημιουργούν νεολογισμούς προς έκφραση νέων ιδεών. «Η με τον τρόπο αυτό ανύψωση του ποιητικού λόγου είναι διαδικασία απολύτως φυσιολογική».[677] Στην έκτη σειρά των εγχειριδίων (1938 – 1950) διατηρείται η γλώσσα των ποιητικών κειμένων και στον αφηγηματικό λόγο επίσης το ύφος και η γλώσσα των συγγραφέων χωρίς παρεμβάσεις των συλλογέων. Ήδη από το 1946 ο Γιώργος Σεφέρης διαπιστώνει ότι «[...] όσο προχωρεί ο καιρός βλέπουμε ολοένα και περισσότερα κείμενα με γλώσσα ανάμεικτη, με γλώσσα ουδέτερη, την οποία και διατηρεί η μεταξική δικτατορία [...]».[678]

β. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Δημ. Κοντογιάννη –Νικ. Κοντοπούλου – Μιχ. Οικονόμου – Κων. Αθ. Ρωμαίου

Από το χρονικό σημείο της ίδρυσης του ΟΕΣΒ (1937) και μετά δεν μπορούμε να μιλάμε για εγχειρίδια που φέρουν τη σφραγίδα και την προσωπικότητα του ενός συγγραφέα. Έχουμε πλέον εγχειρίδια συνεργασίας ομάδας ανθολόγων, τα οποία

[677] Ελένη Πολίτου – Μαρμαρινού, «Ο Κωστής Παλαμάς και η γλώσσα» στον τόμο *Το γλωσσικό ζήτημα*..., ό.π., σ. 360 – 361.

[678] Δημήτρης Δημηρούλης, «Εμμανούηλ Ροΐδης – Κωνσταντίνος Καβάφης – Γιώργος Σεφέρης» στον τόμο *Το γλωσσικό ζήτημα*..., ό.π., σ. 387.

συνθέτει η επιτροπή του υπουργείου από τις βραβευθείσες συλλογές. Στην ουσία το βιβλίο των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων το συγκροτεί και το επιβάλλει το υπουργείο. Συμβατικά θα χρησιμοποιούμε τον όρο «οι ανθολόγοι», εννοώντας πάντα τον ιδιότυπο τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ο ανθολόγος, δηλαδή το υπουργείο.

Τα εγχειρίδια της λογοτεχνίας της έκτης σειράς εκθέτουν τα κείμενα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να διακρίνονται οι προτιμήσεις του καθενός συλλογέα. Παρουσιάζουν την εικόνα ότι έχουν γραφεί από ανθρώπους που λειτουργούν συλλογικά, ενώ στην πραγματικότητα οι αρμόδιοι του υπουργείου κατανέμουν το υλικό των συλλογών που βραβεύτηκαν σε γενικές κατηγορίες του τύπου «από την αρχαίαν εθνικήν ζωήν», «από την θρησκευτικήν ζωήν», «από την νεωτέραν εθνικήν ζωήν». Το φιλολογικό ύφος του βιβλίου δεν διακρίνεται άμεσα, επομένως δεν υπάρχει «προσωπική έκφραση» σε αυτό. Από το πλήθος και την ποικιλία των κειμένων που συλλέγουν οι ανθολόγοι αιτιολογούν αυτή την πολυφωνική αρμονία. Ωστόσο, για να μοιράσουμε το δίκιο, τους αρμόδιους του υπουργείου τους συνδέει η προσπάθεια να προσφέρουν εγχειρίδιο ολοκληρωμένο, βασισμένο στη συλλογικότητα. Κάτι τέτοιο βέβαια, αν και το επιχειρούν, δεν το κατορθώνουν πάντοτε. Τα εγχειρίδια της έκτης σειράς (1938 – 1950) σαφώς και διακρίνονται από τα εγχειρίδια, όπου έφερε την ευθύνη ο μοναδικός συγγραφέας τους.

Δεν μπορούμε να απαιτήσουμε ομοιογένεια από ένα εγχειρίδιο συλλογικό στην περίπτωσή μας τώρα, αφού τα κείμενα τα αντλούν οι συλλογείς από τη φιλολογική τους κατάρτιση και τον συναισθηματισμό τους,. Γι’ αυτό και τους Επτανήσιους θα τους συναντήσουμε στη συλλογή του Μιχαήλ Οικονόμου, που περιλαμβάνει τρεις (3) Επτανήσιους, τον Δ. Σολωμό με την «Ημέρα της Λαμπρής» και τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν», τον Λορ. Μαβίλη με το ποίημα «Στην πατρίδα» και το πεζό του Χαρ. Άννινου «Η απελευθέρωσις της Θεσσαλονίκης». Στο εγχειρίδιο ενυπάρχει και το ποίημα «Μάνα» του Γ.

Μαρτινέλλη από τη συλλογή του Κ. Αθ. Ρωμαίου, που εντάσσεται στη Δ΄ ενότητα «Από την οικογενειακήν και κοινωνικήν ζωήν».

Οι Επτανήσιοι σ' αυτό το ανθολόγιο [679] του 1938 παρουσιάζονται και με μεταφραστικό έργο. Μνημονεύουμε τον Χαρ. Άννινο, που μετέφρασε τον συγγραφέα του συρμού της εποχής, Εδμόνδο Δε Αμίτσι, στο κείμενο «Η μητέρα και ο στρατιώτης». Έτσι δείχνεται πώς συμφιλιώνεται και συνταιριάζει το επτανησιακό πνεύμα με τη μεταφραστική προσπάθεια, που είναι κάτι το δύσκολο και λεπτό. Παρατηρούμε στο εν λόγω αναγνωστικό πως γίνεται μια επιζήμια ποιητική μονοπώληση του Γ. Δροσίνη, ο οποίος και κυριαρχεί, ενώ αγνοούνται αρκετοί άλλοι σύγχρονοι ποιητές και Επτανήσιοι. Λείπει, για παράδειγμα, ο πολυανθολογημένος Αριστοτέλης Βαλαωρίτης. Ίσως δεν παραλείπονται εκ συστήματος, αλλά η συνένωση αρκετών συλλογέων για τη συγκρότηση εγχειριδίου δημιούργησε κάποια αταξία στην καταχώριση της ύλης. Ενδέχεται η συχνή παρουσία ενός ποιητή να αποτελέσει απόδειξη του ότι δεν κατόρθωσαν οι «αρμόδιοι ανθολόγοι του υπουργείου» να παραδώσουν τελικά πλούσιο εγχειρίδιο, το οποίο να διευθετεί το υλικό του σύμφωνα με τις επιταγές της ιστορίας της λογοτεχνίας και όχι σύμφωνα με την προσωπική κρίση του «συλλογέα – υπουργείου».

[679] Ο Νικόλαος Κοντόπουλος (1889 – 1958) υπήρξε φιλόλογος και συγγραφέας βιβλίων για το δημοτικό και το γυμνάσιο. Εργάσθηκε ως καθηγητής στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευσης και στη συνέχεια ως καθηγητής της Ιστορίας της Τέχνης στο Μετσόβειο Πολυτεχνείο. Οι Μιχ. Οικονόμου και Δημ. Κοντογιάννης ήταν φιλόλογοι και ο Κων. Αθ. Ρωμαίος φιλόλογος, ιστορικός και λαογράφος. Οι Κοντογιάννης, Οικονόμου έχουν γράψει ερμηνευτικές εργασίες για το μάθημα των Νέων Ελληνικών.

γ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Νικ. Κοντοπούλου –Γ. Καλαματιανού – Μελή Νικολαΐδη κ.ά. (1938 – 1950)

Το εγχειρίδιο *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* [680] των Νικ. Κοντοπούλου, Γ. Καλαματιανού – Μελή Νικολαΐδη κ.ά. αποτελεί ένα βιβλίο θερμής αγάπης του πνεύματος της δικτατορίας, γιατί στην αρχή του, στη σελίδα 5, περιέχει τους «Σκοπούς και κατευθύνσεις της Εθνικής Νεολαίας, απόσπασμα λόγου του Ιω. Μεταξά». Το στίγμα του, η μεταξική ιδεολογία, δίνεται εξαρχής· εντούτοις το πλήθος των ανθολογημένων κειμένων και η διάταξη της ύλης το καθιστούν ένα βιβλίο παραδόξως άρτιο.

Από την άποψη των Επτανησίων συναντάμε στην κατηγορία «Επικά και Επικολυρικά ποιήματα – ειδύλλια» τους «Ελεύθερους Πολιορκημένους» του Δ. Σολωμού (Σχεδίασμα Β΄ και Γ΄), τον «Αθανάσιο Διάκο» (άσμα ΣΤ΄) του Αρ.

---

680 Ο Μελής Νικολαΐδης ασχολήθηκε και με τη λογοτεχνία, όπως και ο Γιώργος Ν. Καλαματιανός. Ο πρώτος έγραψε το «Ο άνθρωπος που πούλησε τη γυναίκα του», Αθήναι 1931. Βλ. περ. *Η Φωνή του Βιβλίου*, αριθ. τεύχ. 8-9, Οκτώβριος – Νοέμβριος 1931, σ. 306. Ο Μελής Νικολαΐδης (1892 – 1979) πρωτοπαρουσιάζεται στα γράμματα με σειρά από πεζογραφήματα, που δημοσιεύει στην εφημερίδα *Ηχώ της Κύπρου*. Στη συνέχεια, εγκατεστημένος πια στην Αθήνα, θα δώσει την νουβέλα «Το κλεισμένο σπίτι» (1928) και τη συλλογή διηγημάτων «Δύο άσπρα γυμνά χέρια» (1929), για να ακολουθήσουν άλλα δεκατέσσερα (14) βιβλία πεζογραφίας. Κεντρική θέση στα δύο πρώιμα έργα του Μ. Νικολαΐδη κατέχει ο κατατρεγμένος άνθρωπος, ο οποίος έχει ξεφύγει από κάποια θεμιτά όρια και οδηγείται σε αδιέξοδα. Στα κείμενα αυτά προσγράφονται ως αρνητικά στοιχεία ο βερμπαλισμός και μια χαλαρότητα στη δομή των κειμένων. Βλ. Λευτέρης Παπαλεοντίου, «Η γενιά του 1920 στην Κυπριακή Λογοτεχνία. Πειραματισμοί, τάσεις και αναζητήσεις· ένα σχεδίασμα», περ. *Λέξη*, τχ. 85-86, Ιούνιος – Αύγουστος ’89, σ. 645 – 646.
Ο Μελής Νικολαΐδης «[…] εμφανίστηκε στα γράμματά μας ως εκδότης του περιοδικού *Πνευματική Ζωή* (1936 – 1941 και 1952 – 1954) και ως ιδρυτής του «Γραφείου Πνευματικών Υπηρεσιών». Εργάστηκε επίσης ως γενικός γραμματέας της Στέγης Καλών Τεχνών και Γραμμάτων, καθώς και της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών […]». Βλ. Δημ. Γιάκος, «Τα γεγονότα και τα ζητήματα. Μελής Νικολαΐδης», *Νέα Εστία*, τ. 25, Ιανουάριος – Ιούνιος 1979, σ. 1236 – 1247. Συνεργάτης του περιοδικού της *Νέας Εστίας* βραβεύτηκε το 1927, δίπλα στον Βενέζη και τον Καραγάτση, στο λογοτεχνικό διαγωνισμό της *Νέας Εστίας* με το διήγημά του «Η καταδικασμένη». Για την γραφή του Μ. Νικολαΐδη βλ. Γιώργη Ζωΐδη – Μιχάλη Ράπτη, *Νεοελληνικά Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* για την όγδοη τάξη, εκδ. «Νέα Βιβλία», Σχολικές Εκδόσεις 1973, (τυπώθηκε το Δεκέμβρη 1973 σε 6.000 αντίτυπα).

Βαλαωρίτου, τον «Όρκο» του Γεράσιμου Μαρκορά και στην κατηγορία «Λυρικά», «Εις Φραγκίσκαν Φραίζερ» του Δ. Σολωμού, την «Πρώτη Μαΐου» και «Προς τον κ. Γεώργιον δε Ρώση» πάλι του Δ. Σολωμού. Υπάρχουν και δύο ποιήματα του Λορ. Μαβίλη, «Η λήθη» και το «Καρδάκι».

Τα πρότυπα ποιητικής γραφής, τα οποία ενέπνεαν τους συντάκτες των αναγνωστικών ήταν οι Ρήγας, Βηλαράς, Σολωμός, Βαλαωρίτης, Μαρκοράς, Μαρτζώκης, Παλαμάς, Δροσίνης, Σικελιανός. Αυτοί, καθώς και οι πεζογράφοι Θεοτόκης, Ροΐδης, Ξενόπουλος, Παπαδιαμάντης και άλλοι δημοσιεύονταν στις σελίδες του μεταξικού περιοδικού *Η Νεολαία*.[681] Εξάλλου, ο συνεργάτης του περιοδικού και ένας εκ των ανθολόγων του εγχειριδίου, ο Κύπριος λογοτέχνης και δημοσιογράφος, Μελής Νικολαΐδης, είχε αναλάβει την ιδεολογική διαφώτιση των νέων επί ποικίλων ζητημάτων της καθημερινότητας, στη στήλη «Γράμματα στους νέους».[682] Είναι φυσικό και το αναγνωστικό να κινείται στη μεταξική λογική των πατριωτικών και ηθοπλαστικών κειμένων.

Παρατηρούμε πως έχουμε «έκρηξη» Επτανησίων ποιητών με έργα τους συνήθως μη ανθολογημένα σε αναγνωστικά. Αυτό είναι ένα στοιχείο ελάχιστης προόδου, μικρό βήμα, το οποίο επιτυγχάνεται στα 1940, εποχή παντελούς έλλειψης δημοκρατικότητας. Ωστόσο, οι προτιμήσεις των ανθολόγων, βαθύτατα ανθρωπιστικές, κινούνταν σε κείμενα με αναφορές στο ’21, στους ένδοξους προγόνους, στην οικογένεια, στην εργασία, στις θρησκευτικές γιορτές και σε άλλες εκφάνσεις του βίου. Η επτανησιακή ποίηση εκμεταλλεύεται τα θέματα αυτά και παρέχει ύλη κλασική και αδιαμφισβήτητα εκλεκτή για τη «χειραγώγηση» των ελληνοπαίδων που επιθυμούσε το καθεστώς.[683] Πολλοί

---

[681] Γιώργος Ανδρειωμένος, *Η νέα γενιά υπό καθοδήγηση: Το παράδειγμα του περιοδικού Η Νεολαία (1938 – 1941)*, εκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2012, σ. 87 – 88.

[682] Γιώργος Ανδρειωμένος, *Η νέα γενιά υπό καθοδήγηση…,* ό.π., σ. 75.

[683] Βλ. Γιώργος Ανδρειωμένος, *Η νέα γενιά υπό καθοδήγηση…,* ό.π., σ. 82. Η θεματική των δημοσιεύσεων στο περιοδικό *Η Νεολαία* ήταν κείμενα «[…] γύρω από την πατρίδα ή τη σημαία, αρκετά υμνούσαν, σχεδόν ηθογραφικά, τη ζωή του χωριού ή τις χαρές της φύσης, ενώ δεν έλειπαν οι αναφορές στο Εικοσιένα […]».

διανοούμενοι, ποιητές, πεζογράφοι, κριτικοί σχετίστηκαν με τη δικτατορία και κατέλαβαν θέσεις για να εξυπηρετήσουν τους στόχους της. Ο κριτικός Τέλλος Άγρας, που εκφράστηκε για τα σχολικά αναγνωστικά του 1940, ήταν πλήρως εναρμονισμένος με το πνεύμα της 4ης Αυγούστου. Ο Μεταξάς, ο Ελύτης, ο Ρίτσος συναντήθηκαν σε έναν χορό που παιάνιζε τα νιάτα, την υγεία, τη χαρά και έδωσε ο δικτάτορας παραδόξως αναγνωστικά με πατριωτικό ενθουσιασμό και με ποιητικά κείμενα υψηλής αισθητικής.[684]

Στην περίπτωση αυτού του εγχειριδίου διακρίνουμε μια ειλικρινέστατη προτίμηση των «ανθολόγων του υπουργείου» στους Επτανησίους, αφού εκτός από ποιητικά τεμάχια ανθολογούν και πεζά τους. Αναφερόμαστε στο απόσπασμα από το διήγημα «Κατάδικος» του Κ. Θεοτόκη. «[...] Η στροφή στον Κ. Θεοτόκη συμβαίνει διότι νωρίτερα οι πεζογράφοι του ’30 πίστεψαν ότι η λογοτεχνία μας εξευρωπαϊζεται και πως λυτρώνεται από τον πνευματικό επαρχιωτισμό της ηθογραφίας, αν εγκαταλείψει την ελληνική ιθαγένεια, τις ρίζες της και αναζητήσει στην ουδέτερη ζώνη του κοσμοπολιτισμού τις συγκινήσεις. [...]».[685] Όλα αυτά συντελούν στην προβολή του αστικού τοπίου και του κοινωνισμού που επαγγέλλεται ο Θεοτόκης.

Στην ενότητα ΙΙΙ «Λόγοι και Μελέται» έχουμε εγγραφές Επτανησίων, συγκεκριμένα τρεις: του Γεωργίου Τερτσέτη με το κείμενο «Ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄», του Σπυρίδωνος Λάμπρου με το κείμενο «25η Μαρτίου 1901» και του Σπυρ. Τρικούπη «Η επανάστασις εις την Μακεδονίαν κατά το 1821», και τα τρία σχετικά με την πίστη στα «πεπρωμένα του έθνους», ως αναμνήσεις ανδρείας.

Θα αναφερθούμε και στην κατηγορία «Κριτικά και Αισθητικά», όπου θα συναντήσουμε το έξοχο και άγνωστο για σχολικά αναγνωστικά από τα «Προλεγόμενα στην α΄ έκδοση των ευρισκομένων του Δ. Σολωμού» του Ιακώβου Πολυλά. Το αναφερθέν συλλογικό εγχειρίδιο του 1940, αποτελούμενο από τα

---

684 Γιώργος Ανδρειωμένος, *Η νέα γενιά υπό καθοδήγηση…,* ό.π., σ. 84, 91.

685 Αιμ. Χουρμούζιου*, Ο αφηγηματικός λόγος,* Εκδόσεις των φίλων, Αθήνα 1979, σ. 18 – 20.

καλύτερα των συλλογών που βραβεύτηκαν, εγκαινιάζει μη επαναλαμβανόμενα ποιήματα του Δ. Σολωμού. Συμπεριλαμβάνει επίσης Λορέντσο Μαβίλη, αλλά και μοναδικά πεζά. Μέσα στη στενότητα του κλίματος της δικτατορίας και του Ελληνοϊταλικού πολέμου, το υπουργείο ανέσυρε αριστουργήματα της λογοτεχνίας μας για χρήση σε σχολικά βιβλία. Από το 1938 έως και το 1940 τα πολιτικά γεγονότα επηρεάζουν τα εγχειρίδια, όμως η μορφή και το γενικότερο ύφος των βιβλίων δεν υπεισέρχεται στη φόρμα της μεταξικής παραφροσύνης, παρόλο που απαιτήθηκε να εισαχθεί και ο «λόγος του Εθνικού Κυβερνήτου επί τη ορκωμοσία των φοιτητών», σελίδα 5.

Αν συγκρίνουμε το ανωτέρω σχολικό εγχειρίδιο με άλλο της αυτής σειράς (1938 – 1950), θα παρατηρήσουμε ότι διαφορά δεν υπάρχει. Διαφαίνεται ζωηρά ο χαρακτήρας της εποχής από τα κείμενα, για παράδειγμα «Ο Ιωάννης Μεταξάς μαθητής» του Δημητρίου Καλλονά και «Αι υποθήκαι», λόγος εκφωνηθείς την 31-12-1937 από τον Ιω. Μεταξά.

Η τάση όμως για ελευθεροστομία σε περίοδο αυστηρής λογοκρισίας έβρισκε διέξοδο στα εγχειρίδια από τα ίδια τα λογοτεχνικά κείμενα, τα οποία δίδασκαν στους μαθητές τις αναλλοίωτες αιώνιες αξίες. Οι φιλελεύθερες ιδέες που υπαινίσσονται τα λογοτεχνικά κείμενα εμποδίζουν έμμεσα τους σκοπούς της δικτατορίας. Αθέλητα, λοιπόν, ο προπαγανδιστικός μηχανισμός του Ιω. Μεταξά δε λειτουργεί στο σχολικό εγχειρίδιο. Το γεγονός ότι το υπουργείο, που ενεργεί ως ανθολόγος, προσλαμβάνει κείμενα από το συνολικό σώμα της ελληνικής λογοτεχνίας, συντελεί τελικά «εις αγαθόν».

Στο ανθολόγιο των Νικ. Α. Κοντοπούλου – Μιχ. Χ. Οικονόμου, Αθ. Διάφα – Δημ. Ζήση κ.ά., το οποίο απευθύνεται στην τετάρτη τάξη των Γυμνασίων Παλαιού τύπου, παρέχεται ένα πλούσιο υλικό που αφορά στους Επτανησίους. Από ποιητές καταγράφουμε τον Δ. Σολωμό με την «Ημέρα της Λαμπρής», τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν» (στο Μεσολόγγι, στροφαί 88 – 96), τον «Βράχον και το κύμα» του Αρ. Βαλαωρίτου και τον «Αλή Πασά», ποίημα του ιδίου.

Σημειώνουμε ιδιαίτερα την παρουσία του Λορ. Μαβίλη με το ποίημα «Καλλιπάτειρα», το οποίο προέκρινε για τη συλλογή του ο Μιχαήλ Οικονόμου. Θα ακολουθήσουν όμως και πεζογράφοι Επτανήσιοι στο συλλογικό εγχειρίδιο του 1940 που αναφέραμε, όπως ο Ανδρ. Λασκαράτος με τον «Υψηλόφρονα» και ο Χαραλάμπης Άννινος με το τεμάχιο «Νοομαντεία», και τα δύο προταθέντα από τον Νικ. Κοντόπουλο.

Η γραφή των Επτανησίων και η ποιητική τους έμπνευση φαίνεται πως αρέσει στους ανωτέρω συλλογείς. Δεν αποτολμούν νέες επιλογές από το έργο του Δ. Σολωμού και του Αρ. Βαλαωρίτη, αλλά επαναλαμβάνουν τα καθιερωμένα ανθολογηθέντα έργα τους.

Ωστόσο, στην εποχή [686] που βιβλία με ανθελληνικό περιεχόμενο κατάσχονται, ιδιαίτερα στο χώρο του διδακτικού βιβλίου, οι επιλογές από τους Επτανήσιους φανερώνουν ειλικρινείς εκπαιδευτικούς προσανατολισμούς.

Στα πρακτικά του Συλλόγου [687] των καθηγητών του εξαταξίου Γυμνασίου Θηλέων Λαρίσης, πράξις 14η/ 2 Φεβρουαρίου 1948 γράφτηκε για το βιβλίο των Νέων Ελληνικών της Δ΄ τάξεως των Νικ. Κοντοπούλου, Μ. Οικονόμου, Α. Βεκιαρέλλη, Δ. Ζήση «ότι η επιλογή δεν είναι επιτυχής και ότι οι καθηγήτριες που το δίδαξαν το χαρακτηρίζουν "δυσνόητον και ακατάληπτον διά τους μαθητάς"». Η κρίση αυτή ανήκει στις φιλολόγους της Γ΄ και Δ΄ τάξεως (νέου τύπου) Λιοναράκη Χρύσα και Βερδέλη Μαρία.

Στην κριτική του Συλλόγου [688] των καθηγητών του εξαταξίου Γυμνασίου Θηλέων Λαρίσης το 1948 «περί των εισηγμένων διδακτικών βιβλίων» συναντάμε την εξής παρατήρηση: «Περί των Νέων Ελληνικών της Γ΄ τάξεως (ν.τ.) Δ.

---

[686] Μαρίνα Πετράκη, *Ο Μύθος…,* ό.π., σ. 71 – 72, όπου γράφει: «[…] Από την πρώτη μέρα που κατέλαβε την εξουσία [το καθεστώς], ήρθε αντιμέτωπο με αυτό που εθεωρείτο ιδιαίτερα απειλητικός εχθρός για τα εθνικά συμφέροντα: την «ανθελληνική λογοτεχνία». Το άρθρο 3 του Αναγκαστικού Νόμου 1078 απαγόρευε αυστηρά την έκδοση και κυκλοφορία βιβλίων που περιείχαν ανατρεπτικές ιδέες και έβλαπταν την εθνική ενότητα. […]».

[687] *Βιβλίο Πράξεων* αρχόμενον από 1ης Σεπτεμβρίου 1942 έως 6/7 – 1951, ΑΒΕ 79, ΑΕΕ Εκπ. 12. Αρχείο 6/ταξίου Γυμνασίου Λαρίσης α/α 2, σ. 163.

[688] Βλ. *Βιβλίον Πράξεων…,* ό.π., σ. 163.

Κοντογιάννη, Ν. Κοντοπούλου παρατηρείται ότι εμφανίζουν ποικιλίαν ωραίων διηγημάτων, τα οποία καθιστούν το βιβλίον τερπνόν διά τας μαθητρίας». Μεταξύ των δύο βιβλίων των Νέων Ελληνικών της Δ΄ τάξεως θεωρείται καλλίτερο το εγχειρίδιο της Γ΄. «[…] Στα εγχειρίδια που εκδίδει ο Ν. Κοντόπουλος τα κείμενα κατατάσσονται κατά σύστημα συναισθημάτων που απηχούν κατηγοριοποιήσεις της ψυχολογίας και αποκαλύπτουν τους τομείς του ανθρώπινου ψυχισμού, στους οποίους η αισθητική της εποχής θεωρούσε πως ασκεί επίδραση η λογοτεχνία. […] Είναι προφανές πάντως, ότι η πρόταξη της κατάταξης των κειμένων στο κεντρικό σώμα των ανθολογιών με βάση όρους της ψυχολογίας υποδήλωνε την πρόταξη της ηθοπλαστικής λειτουργίας της λογοτεχνίας σε βάρος της λειτουργίας της ως μέσου γραμματολογικής ενημέρωσης. […]». Με τις επισημάνσεις του Λ. Βαρελά κατανοούμε σαφώς την προτίμηση για το διδακτικό εγχειρίδιο του Κοντόπουλου από τους συλλόγους διδασκόντων και τους μαθητές. [689]

δ. Ο αριστοτέχνης μεταφραστής και ο «ερασιτέχνης» ποιητής Ιάκωβος Πολυλάς: Διαχειριστής του κληροδοτημένου στις γενιές σολωμικού έργου.

Στην έκτη σειρά των εγχειριδίων απαντάται και ο Ιάκ. Πολυλάς. Δι' αυτού οι μαθητές θα προσεγγίσουν τον Σολωμό και δεν είναι τυχαίο που οι Νικ. Κοντόπουλος και Γ. Καλαματιανός, έχοντας μια νέα αισθητική αντίληψη, επιδιώκουν να γνωρίσουν οι μαθητές θεωρητικά τον Σολωμό από τον καλύτερο κριτικό του. Οι αγώνες του Πολυλά για την επικράτηση της καθαρής μορφής της δημοτικής, της δημοτικής του Σολωμού τον διαφοροποιούν ως συντηρητικότερο από τη σολωμική δημοτική παράδοση. Ο ποιητής - κορυφαίος εκ των Κερκυραίων δημοτικιστών της παλαιάς γενιάς - συμβάλλει στη διατήρηση της σολωμικής πνευματικής κληρονομιάς, προσηλωμένος με εμμονή στη

[689] Λάμπρος Βαρελάς, *Η Νεοελληνική και Μεταφρασμένη Λογοτεχνία…,* ό.π., σ. 30.

φυσιολογική εξέλιξη της γλώσσας. Ο Πολυλάς και ο Μαβίλης δέχονταν το Σολωμό ως δάσκαλό τους· «ορκισμένοι σολωμικοί», άμεσοι κληρονόμοι της ποίησής του με κοινό αίσθημα της δημοτικής γλώσσας, σφράγισαν την πνευματική Αθήνα.

Στο ερώτημα «Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του Πολυλά ως ποιητή», θα απαντήσουμε πως δεν έπλασε πρωτότυπη ποίηση, καθοδήγησε όμως τους νεότερους ποιητές να εισδύσουν στο βάθος των σολωμικών ιδεών. Περισσότερο θα τον εννοήσουμε ως μεταφραστή και δοκιμιογράφο. Ανθολογείται με τον «Ερασιτέχνη» στο εγχειρίδιο των Γ. Καλαματιανού, Η. Λάγιου, Ν. Σταθοπούλου – Χριστοφέλλη για τη ΣΤ΄ τάξη του Γυμνασίου (ΟΕΣΒ 1956), σονέτο, το οποίο δημοσιεύτηκε λίγο πριν από το θάνατό του. Ο «Ερασιτέχνης» απηχεί τις αισθητικές του θεωρίες και τη φιλοσοφική του στάση για τη ζωή· ποίημα μυστηριώδες, ερμητικό, με τη σκοτεινότητα που διαθέτει ο ποιητικός λόγος και επιπλέον με τα ιδιαίτερα μεταφυσικά του νοήματα. Η σύνθεσή του αποδίδεται στην επίδραση των σολωμικών ιδεών στον Πολυλά. «[…] Η ευλαβική πρόσληψη και η δημιουργική αφομοίωση του σολωμικού μηνύματος για την τέχνη, καθώς και ο επιλεγμένος ηθικός τρόπος ζωής, αποκαλύπτονται, με σολωμικής προέλευσης ιδεαλισμό, δείγμα της ευδόκιμης μαθητείας του Ι. Πολυλά δίπλα στον Δ. Σολωμό, στο σονέτο του "Ερασιτέχνης", ποίημα μύησης στη μυστική ζωή […]». [690]

Στο σχολικό εγχειρίδιο έμεινε αναξιοποίητο το ποίημα εξαιτίας των ερμηνευτικών του δυσκολιών για τα δεδομένα της σχολικής πράξης. Επίσης, το ίδιο απαντάται στο μεταπολιτευτικό εγχειρίδιο των Ν. Γρηγοριάδη, Ν. Καρβέλη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, Γ. Παπακώστα, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Β΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ 1986. Πάντως, η νέα γενιά των εν Κερκύρα λογοτεχνών υφίσταται ακόμη την επίδραση του Κερκυραίου διδασκάλου, όπως μαρτυρεί και

[690] Θ. Πυλαρινός, *Επτανησιακή Σχολή*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003, σ. 98.

στα 1925 ο Θ. Βελλιανίτης. Ίσως και οι σημερινοί ποιητές του λόγου να εμπνέονται εμμέσως από τη ζωηφόρο πηγή του Κερκυραίου λογίου.[691]

ε. Προσεγγίσεις στους Επτανήσιους ποιητές μέσα από τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Δημ. Κοντογιάννη – Νικ. Κοντοπούλου – Μιχαήλ Χ. Οικονόμου – Κων. Αθ. Ρωμαίου διά την Α΄ τάξιν των Γυμνασίων

Εξ αρχής δηλώνουμε ότι ύλη «ισχνή» σε Επτανήσιους ποιητές προσφέρει το σχολικό εγχειρίδιο των Δημ. Κοντογιάννη – Νικ. Κοντοπούλου – Μιχαήλ Χ. Οικονόμου – Κων. Αθ. Ρωμαίου *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την Α΄ τάξιν των Γυμνασίων, ΟΕΣΒ, εν Αθήναις 1939. Ως σύνθεση αποτελεί και αυτό συνένωση των διαφόρων εγκεκριμένων συλλογών, στηριζόμενο ακριβώς στην ίδια λογική των εγχειριδίων της περιόδου 1938 – 1950. Εμπεριέχει του Δ. Σολωμού δύο ποιήματα: τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν» εκ της συλλογής Νικ. Κοντοπούλου, σ. 51 και την «Ξανθούλα» εκ της συλλογής Μιχ. Χ. Οικονόμου, σ. 86. Παρουσιάζει το εγχειρίδιο σταθερή προσήλωση στον Επτανήσιο πεζογράφο Γρηγόριο Ξενόπουλο με πέντε (5) ανθολογημένα του έργα: «Αι χελιδόνες», σ. 104, «Ο πλούτος και η ευτυχία», σ. 156, «Η επιστολή του θείου» (μονόλογος), σ. 172, «Το περιβόλι μας», «Η αδελφούλα», σ. 123.

Ύλη πλουσιότερη από το αναγνωστικό της Α΄ τάξης περιέχουν τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Δημ. Κοντογιάννη – Νικ. Κοντοπούλου – Μιχ. Οικονόμου – Κων. Αθ. Ρωμαίου διά την Β΄ τάξιν των οκταταξίων Γυμνασίων, πενταταξίων προγυμνασίων και Αστικών Σχολείων, ΟΕΣΒ, 1938. Από την ενότητα Α΄ με τίτλο «από την θρησκευτικήν ζωήν» σταχυολογείται «Η ημέρα της Λαμπρής» του Δ. Σολωμού και από την ενότητα Γ΄ «από την νεωτέραν εθνικήν ζωήν» εντοπίζουμε την «Πατρίδα» του Λορ. Μαβίλη, τον «Ύμνον εις την

[691] Θ. Βελλιανίτου, «Πολυλάς, Μαρκοράς και η Σχολή της Κέρκυρας» στον τόμο *Διαλέξεις περί των Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αιώνος*, τόμος πρώτος, έκδοσις δευτέρα, εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1925, σ. 249.

Ελευθερίαν» του Δ. Σολωμού και του Χαρ. Αννίνου το πεζό «Η απελευθέρωσις της Θεσσαλονίκης». Στην ενότητα Δ΄ με τίτλο «από την οικογενειακήν και κοινωνικήν ζωήν» συναντάμε τη μετάφραση του Χαρ. Αννίνου «Η μητέρα και ο στρατιώτης» του Εδμόνδου δε Αμίτσι διασκευασμένη από τον Κ. Αθ. Ρωμαίο και το ποίημα η «Μάννα» (sic) του Γ. Μαρτινέλη. [692] Στην Ε΄ ενότητα «από τους ελληνικούς τόπους» ενυπάρχει Γρηγόριος Ξενόπουλος με το κείμενο «εξ αφορμής ενός ταξιδιού» και στη ΣΤ΄ ενότητα «από την ελληνικήν φύσιν και την εν αυτή ζωήν» πάλι Ξενόπουλο συναντάμε με το κείμενο «Τα πρωτοβρόχια». Στη ΣΤ΄ αυτή ενότητα διακρίνουμε και «τον Σκύλλο και τη γάτα» του Χαρ. Αννίνου σε διασκευή του Κ. Αθ. Ρωμαίου.

Στην έκδοση του ίδιου εγχειριδίου στα 1940 λείπουν εκ της συλλογής Δημ. Κοντογιάννη το κείμενο «Η μονή του Οσίου Λουκά» του Εμμ. Λυκούδη και εκ της συλλογής Νικ. Κοντοπούλου το ποίημα του Γ. Στρατήγη «Το πανηγύρι της Τήνου». Κατά τα άλλα το αναγνωστικό έχει όπως και στην έκδοση του 1938.

Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Δημ. Κοντογιάννη – Νικ. Κοντοπούλου – Μιχαήλ Χ. Οικονόμου – Κων. Αθ. Ρωμαίου διά την Β΄ τάξιν των Γυμνασίων ΟΕΣΒ, εν Αθήναις 1940, αποδίδεται πιστά το ιδεολογικό κλίμα της 4ης Αυγούστου, που προβάλλεται αποτελεσματικά με δύο κείμενα τα οποία υμνούν τον Μεταξά και τη νεολαία του: «Υποθήκαι» (απόσπασμα λόγου Σ. Μεταξά, σ. 152) και «Ο δεκάλογος των νέων της Ε.Ο.Ν.», σ. 153 και το συνοδευτικό αυτών ηθοπλαστικό του Δ. Κοντογιάννη «Οι έσχατοι γίνονται πρώτοι», σ. 154.

Το εγχειρίδιο χωρίζεται σε αναγνώσματα καθαρευούσης στο Μέρος Ι και σε αναγνώσματα δημοτικής στο Μέρος ΙΙ. Στα αναγνώσματα της καθαρευούσης συναριθμούνται «Η ημέρα της Λαμπρής», ποίημα του Δ. Σολωμού, σ. 15, «Στην Πατρίδα» ποίημα του Λορ. Μαβίλη, σ. 49, ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» του Δ. Σολωμού, σ. 57, η «Μάνα» του Γ. Μαρτινέλη, σ. 67, «Η μητέρα και ο

[692] Μαγκούτα Φανή, *«Ο Γ. Μαρτινέλης στα σχολικά εγχειρίδια λογοτεχνίας της Μέσης Εκπαίδευσης: Ο "ιδιότυπος"κληρονόμος της σολωμικής δημιουργίας»,* (ανάτυπο), Ι΄ Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο, Κέρκυρα 30 Απριλίου – 4 Μαΐου 2014., σ. 527.

στρατιώτης» Εδμόνδου δε Αμίτσι σε μετάφραση Χαρ. Αννίνου και διασκευή Κ. Αθ. Ρωμαίου στη σελίδα 64.

Στα δε αναγνώσματα της δημοτικής του Μέρους ΙΙ συμπεριλαμβάνονται «Η ευχή», ποίημα σ. 176 του Γ. Τερτσέτη και «Η εξοχή», ποίημα του Στ. Μαρτζώκη, σ. 183. Με το λεξιλόγιον, τις βιογραφίες συγγραφέων και καλλιτεχνών το βιβλίο περατούται σε 211 σελίδες.

στ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Μιχαήλ Χ. Οικονόμου κ.ά.

Η συλλογή κειμένων για τη σύνθεση σχολικού εγχειριδίου με τίτλο *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Μιχ. Χ. Οικονόμου έλαβε το πρώτο βραβείο από την επιτροπή του 1947 και με τη συνδρομή τεσσάρων άλλων συλλογών αποτέλεσε ανθολόγιο με τίτλο *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την Ε΄ τάξιν των Γυμνασίων παλαιού τύπου, ΟΕΣΒ, εν Αθήναις 1947. Χωρίζεται το βιβλίο σε τρία μέρη: α) «Λογοτεχνία του υποδούλου και αναγεννωμένου έθνους» με ενότητες πεζός λόγος και ποίησις, β) «Λογοτεχνία του ελευθέρου έθνους με τη διαίρεση πεζού και ποιητικού λόγου» και μέρος γ) «Ξένη Λογοτεχνία».

Το εγχειρίδιο αποτελεί «έπαλξη» πνευματικού αγώνα, ώστε να τοποθετηθεί η παιδεία στο πλαίσιο που χαράσσουν οι σύγχρονες για την εποχή πραγματικότητες. Η διαίρεση σε υπόδουλο και ελεύθερο έθνος παραπέμπει ευθέως στο πνευματικό υλικό, το οποίο συγκρότησε το βιβλίο. Η δημιουργία του εγχειριδίου αποκλίνει εν τέλει από την τυπική φόρμα «σύνθεση συλλογών». Αυτό επιτυγχάνεται από τις εισαγωγές - «αντί εισαγωγής» τις ονομάζει ο Μιχ. Οικονόμου - που είναι στο πρώτο μέρος «Η Νεοελληνική Λογοτεχνία (από του 1453 – 1821)» του Δ. Βικέλα και η «Εισαγωγή» του Ηλία Βουτιερίδη στη σελίδα 89, στα δημοτικά τραγούδια. Το βιβλίο τελειώνει σε 242 σελίδες με τις βιογραφίες συγγραφέων και καλλιτεχνών.

Προβάλλει ο Μιχ. Οικονόμου την έννοια της συνέχειας της νεοελληνικής λογοτεχνίας, «την αδιατάρακτη σχέση της πνευματικής διαδοχής με περιόδους ακμής και παρακμής».[693] Ο ανθολόγος στηρίζεται στη λογοτεχνία του Ηλία Βουτιερίδη, αξιοποιεί τα δημοτικά τραγούδια, την κρητική λογοτεχνία και προσπαθεί να συνθέσει τη συνολική εικόνα της νεοελληνικής πνευματικής παραγωγής. Αξιοπρόσεκτο ρόλο στην ιστορική παρουσίαση της λογοτεχνίας προσφέρει η ποίηση.

Η πρόθεση του Μιχ. Οικονόμου, όπως φαίνεται από τη συστηματική του ταξινόμηση, ήταν να συμπεριλάβει όλες τις περιοχές του λόγου και τις περιόδους της λογοτεχνίας. Ανθολογεί του Δ. Σολωμού τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν», στη σελίδα 73, «Στον θάνατον του Μπάυρον», στη σελίδα 84 και από Ανδρέα Κάλβο ανθολογεί την «Ωδή εις τον Ιερόν Λόχον», σ. 85 και τον «Φιλοπάτριδα», σ. 87. Από τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, σ. 179 επιλέγεται (εκ της συλλογής Γαλάτειας Τουρνάισσεν – Γρηγοριάδη και Δ. Φοίνικα) το ποίημα «Ο Σαμουήλ».

Υπάρχει στο εγχειρίδιο και Ανδρέας Λασκαράτος, ο οποίος και δημιουργεί το πνευματικό περιβάλλον της Επτανήσου στο αναγνωστικό, με τρία του κείμενα: «Ο αδιάκριτος», σ. 110, «Ο δοκησίσοφος», σ. 112 και «Το σκοινί του χωριάτη», ποίημα, σ. 186. Ο Οικονόμου εκ των επιλογών του καταδεικνύεται λάτρης της επτανησιακής ποίησης. Τα εγχειρίδιά του συμπεριλαμβάνουν τους τρεις μεγάλους ποιητές της επτανησιακής παράδοσης, τον Βαλαωρίτη, τον Σολωμό, τον Κάλβο, και επιπρόσθετα τον Γ. Μαρκορά με απόσπασμα από τον «Όρκο» και τον Λορ. Μαβίλη.

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* [694] των Ν. Κοντοπούλου – Μ. Οικονόμου – Αριστ. Βεκιαρέλλη – Δ. Ζήση κ.ά. διά την Δ΄ τάξιν των Γυμνασίων και την Β΄ των Αστικών Σχολείων εμπεριέχουν από Επτανήσιους ποιητές «εκ του Ύμνου εις

---

693 Βλ. Λίνα Κουντουρά, *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στα εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (1884 – 1983): η πρόσληψη και αναπλαισίωσή της στη διάρκεια ενός αιώνα,* εκδ. οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 152.

694 Εκτός από την έκδοση του 1940 ευρέθη και έκδοση του 1943, επίσης και του 1947 του ανωτέρω σχολικού εγχειριδίου.

την Ελευθερίαν» αποσπάσματα του Δ. Σολωμού, σ. 93 και το ποίημα «Τζίτζικας και Γρύλος» του Ανδρέα Λασκαράτου, σ. 122. Η ποίηση του Λασκαράτου προσφέρει πάντα ηθικό δίδαγμα με διάχυτη αισιοδοξία. Κατά τον Φ.Α. Δημητρακόπουλο η σάτιρά του δεν πάσχει από αρνητισμό και αισθητικός στόχος του Λασκαράτου δεν ήταν η πικρόχολη διάθεση αυτή καθεαυτή.[695] Σε σύνολο δέκα επτά (17) ποιημάτων δύο αφιερώνονται στην επτανησιακή παράδοση. Το ένα αφορά στον Ανδρέα Λασκαράτο, πεζογράφο κατεξοχήν και δευτερευόντως ποιητή και το άλλο είναι τεμάχια από τον «Ύμνο», κείμενα που θα χαρακτηρίζαμε «μακράς και ευδοκίμου σταδιοδρομίας» στο χώρο των σχολικών εγχειριδίων.

Ο ένας από τους ανθολόγους, Α. Βεκιαρέλλης, «[…] ανήκει στη χορεία των νέων και ευέλπιδων συνεργατών του περιοδικού *Κερκυραϊκή Ανθολογία*, στο οποίο και δημοσιεύτηκαν μεταφράσεις του, καθώς και ένα σονέτο του. Παλαιότερα είχε συνεργαστεί στο *Νουμά*, που αποτέλεσε σημείο αναφοράς για την *Κερκυραϊκή Ανθολογία* […]». [696] Ο Αριστ. Βεκιαρέλλης δημοσίευσε στο *Νουμά* ποιήματά του και ως εκ τούτου συμπεραίνουμε ότι διέθετε κάποια ροπή προς την ποίηση και εξαιτίας της ενασχόλησής του με το περιοδικό *Κερκυραϊκή Ανθολογία* είναι φυσικό να επιχειρεί να εντάξει στο συλλογικό αναγνωστικό του την επτανησιακή παράδοση. [697]

Ο Α. Βεκιαρέλλης δεσμεύεται και από τις προτιμήσεις των άλλων συνεργατών του ανθολόγων εν μέσω της μεταξικής δικτατορίας να σταχυολογήσει Επτανήσιους και περιορίζεται από την ιδεολογία της εκπαίδευσης της περιόδου αυτής.

---

[695] Φ.Α. Δημητρακόπουλος, *Ο Νεοελληνισμός στη λογοτεχνία 19ος – 20ος αι.*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1990, σ. 124.

[696] Θεοδόσης Πυλαρινός, *Ειρήνη Α. Δεντρινού (1879 – 1974). Από τη μεγάλη ακμή ως την αναπόφευκτη πτώση της Κερκυραϊκής Σχολής ή από την πρωτοπορία της περιφέρειας στην απομόνωση του επαρχιωτισμού,* αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1997, σ. 71.

[697] Θεοδόσης Πυλαρινός, *Ειρήνη Α. Δεντρινού…,* ό.π., σ. 203.

Το βιβλίο της έκδοσης του 1940 που έχουμε ανά χείρας, αντιπροσωπευτικό της περιόδου 1938 – 1950 και της συνακόλουθης ιδεολογίας της, εγκρίθηκε δυνάμει της υπ' αριθ. 27589/54 Διαταγής του Υπουργείου Δικαιοσύνης με ημερομηνία «Εν Αιγίνη τη 23-6-1962». Θεωρήθηκε κατάλληλο προς ανάγνωση το εγχειρίδιο για τους εγκλείστους των φυλακών Αιγίνης. Κατά συνέπεια, το βιβλίο του Μιχαήλ Χ. Οικονόμου αναγνωρίζεται και με σφραγίδα ως ηθοπλαστικό και εθνικό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Οι στόχοι της παιδείας στα 1950 – 1960 και τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της έβδομης σειράς (1950 – 1956/57)

Η δεκαετία του ’50 είναι από τις δυσκολότερες στα εκπαιδευτικά μας ζητήματα, γιατί η χώρα προσπαθούσε να ορθοποδήσει έχοντας πίσω της κατοχή και εμφύλιο. Το πολιτικό κλίμα την εποχή αυτή προκαλούσε την δυσμενή κριτική του λαού. Η ελληνική κοινωνία κινείται ανάμεσα σε δύο όρια˙ στο να δρέψει όλους τους καρπούς των θυσιών και των νικών της και από την άλλη πλευρά να επιτύχει μια ειρηνοποιό στάση. Κατά φυσική συνέπεια, η ελληνική εκπαίδευση περιμένει τη σειρά της μέσα από τις διαφωνίες των συντηρητικών και των προοδευτικών να βρει και αυτή την οδό της. [698]

Η *Εστία* σε πολιτικό της άρθρο τον Δεκέμβριο του 1951 μιλά για την «απροετοίμαστο πολιτική και τας αμφιταλαντεύσεις των Συμμάχων», «τους Αμερικάνους και την εκλογή της Ελλάδος».[699] Μέσα στον ασχημάτιστο αυτό πολιτικό κόσμο υπάρχουν και εκείνοι που ενδιαφέρονται για τα εσωτερικά θέματα και συγκεκριμένα της παιδείας. Η εφημερίς *Ώρα του λαού* αφιερώνει για τα «Πανεπιστήμια» εκτεταμένο άρθρο της.[700]

---

[698] Οι εφημερίδες, που προσδίδουν το στίγμα της κάθε εποχής, έγραφαν: «Ο κ. Γ. Παπανδρέου οδηγεί προς κυβερνητικήν κρίσιν. Ο καθορισμός της τιμής του σίτου θα κρίνη την παραμονήν του εις την κυβέρνησιν. Οι φιλελεύθεροι προεξοφλούν την αποχώρησή του». Στην πρωινή εφημερίδα *Ελληνικόν Μέλλον* στις 7 Σεπτεμβρίου 1951 στο πρωτοσέλιδο αναγράφεται: «Αι Αθήναι εψήφισαν χθες βράδυ λαϊκόν κόμμα», «Ο Λαός ενίκησεν». Ο Κ. Τσαλδάρης είπε ότι εκατό χιλιάδες Αθηναίων αποθέωσαν τον αρχηγόν του λαϊκού κόμματος και είναι πάντοτε παρά το πλευρόν του απειλουμένου από έναν νέον διχασμόν Ελληνικού λαού. Δεν λησμονούμεν ποτέ το ζήτημα της Ενώσεως της Κύπρου, ούτε το εκκρεμούν ζήτημα της Βορείου Ηπείρου». Βλ. Εφ. *Ελληνικά Χρονικά*, Αθήναι 30 Μαΐου 1950.

[699] Εφ. *Εστία*, Αριθ. 21.276, έτος ΝΖ΄, 31 Δεκεμβρίου 1951. Αξίζει να αναφερθεί επίσης ότι ο Επτανήσιος Δημήτριος Ιω. Ράλλης ήταν υποψήφιος βουλευτής Αθηνών του λαϊκού κόμματος.

[700] Εφ. *Η Ώρα του λαού*, Τρίτη 13 Νοεμβρίου 1951.

Το εθνοκεντρικό κλίμα των προκηρύξεων της συγγραφής διδακτικών βιβλίων για τα Νέα Ελληνικά παραμένει στα 1954, όμως είναι σαφώς διαφορετική η διατύπωση για τις εθνικές ιδέες, οι οποίες πρέπει να καλλιεργούνται μέσω των βιβλίων.[701] Στο σκοπό της σύνταξης των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων καταχωρίζεται: «[…] Περαιτέρω δε διά της γνωριμίας ταύτης προς την πολιτιστικήν και πνευματικήν δραστηριότητα του Έθνους εν τη αδιασπάστω αυτού συνεχεία να θερμάνουν την πίστιν των μαθητών εις την θρησκείαν των πατέρων των και την αγάπην προς την οικογένειαν και τα αγνά Ελληνικά ήθη και έθιμα, προσέτι δε να καλλιεργήσουν την αφοσίωσιν προς την Ελληνικήν Πατρίδα […]».

Στην εκλογή της ύλης τίθενται και τα πλαίσια μέσα στα οποία θα αναπτυχθεί και θα διαμορφωθεί αυτή η εθνική ιδέα, ένας πατριωτισμός, που επιμένει ιδιαιτέρως να τονίζει τις πτυχές της ιστορίας μας. Η απαγορευτική διάταξη οριοθετεί αυτό τον πατριωτισμό λέγοντας: «[…] Πάσα τάσις εξεικονιζομένη εις τα έργα των βιβλίων δέον να αποτελεί την συνισταμένην των εθνικών ιδεολογικών ρευμάτων της ολότητος. Τάσις μειονότητος ή κόμματος δεν έχει θέσιν […]». «[…] πρέπει να επιλεγώσιν έργα εκ της μελέτης των οποίων θα καθίσταται ζωηρώς συνειδητόν εις την ψυχήν των τροφίμων ότι αποτελούν μέλη της παναρχαίας Ελληνικής κοινότητος, ήτις διαμέσου των αιώνων και των δυσμενών εθνικών περιπετειών διετήρησε τα κύρια χαρακτηριστικά της […]».

Οι «ειδικοί» του υπουργείου δεν μπορούν να παρουσιαστούν ως τολμηροί νεωτεριστές. Η απαίτηση της προκήρυξης του 1954 φανερώνει τον χαρακτήρα της μεταρρύθμισης που θα επιχειρηθεί λίγο αργότερα, το 1957, και διατυπώνεται με αυτό τον τρόπο: «[...] Έργα ζώντων λογοτεχνών είναι δυνατόν να περιλαμβάνονται μόνον εφ' όσον κέκτηνται αδιαφιλονικήτως εξαιρετικήν φρονηματιστικήν και λογοτεχνικήν ή επιστημονικήν αξίαν [...]».

Παρατηρούμε ότι η προκήρυξη αυτή του 1954 εστιάστηκε στη λογική και στην προοδευτική για την εποχή απαίτηση σχετικά με τη γλώσσα των

[701] ΦΕΚ 41/7 Μαΐου 1954, σ. 1595.

λογοτεχνημάτων, των πεζών και ποιητικών, [702] «να μη προσκρούει η γλώσσα εις το πανελλήνιον γλωσσικόν αίσθημα». Η θέση αυτή δέχτηκε αρκετές ερμηνείες και από οπαδούς της καθαρεύουσας και από οπαδούς της δημοτικής. Συνεπώς, αυτό που ονομάζουμε πανελλήνιο γλωσσικό αίσθημα παραμένει απροσδιόριστο, αιωρούμενο στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα.

Το Σύνταγμα της Ελλάδας που ίσχυε το '57, το λεγόμενο «παρασύνταγμα» του 1952, όριζε με το άρθρο 16 ότι «[…] Εις πάντα τα σχολεία Μέσης και Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως η διδασκαλία αποσκοπεί εις την ηθικήν και πνευματικήν αγωγήν και την ανάπτυξιν της εθνικής συνειδήσεως επί τη βάσει των ιδεολογικών κατευθύνσεων του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού […]». Ο όρος «ελληνοχριστιανικός πολιτισμός» στο χώρο της εκπαίδευσης ήταν πάντοτε ζητούμενο ως προς την πρακτική του εφαρμογή. Οι πολιτικοί διερωτώντο τι σημαίνει και ποια είναι τα ιδεώδη τα οποία πρέπει να εμπνεύσουν τους νεοέλληνες. Ο Γεώργιος Παπανδρέου αποδέχεται τον όρο ως εξής: «[…] Η ευθύνη εκάστης νέας γενιάς δεν είναι να εφεύρει νέα ιδανικά. Είναι να πραγματοποιήση τα αιώνια ιδανικά […]».

Η περίοδος 1950 – 1960 είναι περίοδος σφοδρής ιδεολογικής πάλης. Ο Γ. Παπανδρέου επικεντρώνεται στην αγωνία των εκπαιδευτικών, οι οποίοι διαπίστωσαν την «απώλεια» της Μεγάλης Ιδέας και την αντικατάστασή της.[703] «[…] Έως τώρα γνωρίζαμεν πώς να διδάσκωμεν τον πατριωτισμόν εις τους μαθητάς. Τώρα όμως τι να τους είπωμεν; Ότι δεν υπάρχει πλέον η Μεγάλη Ιδέα; Αλλά τότε δεν ανακύπτει κίνδυνος να μείνει η νέα γενιά χωρίς εθνικόν ιδανικόν; Και δεν θα αποτελέσει τούτο παρακμήν και κατάπτωσιν ηθικήν; […]».

Από τις αρχές της δεκαετίας του '60 και μετά οι προσπάθειες για αναπροσαρμογή των εκπαιδευτικών συστημάτων με βάση τα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα της μεταπολεμικής εποχής μπορούν να ομαδοποιηθούν σε τέσσερις κατηγορίες μεταρρυθμιστικών μέτρων: α) ποσοτικές

[702] ΦΕΚ 41/7 Μαΐου 1954, σ. 1595 και 1596.

[703] Γ. Παπανδρέου, «Τα ιδανικά της Παιδείας», περ. *Νέα Εστία*, έτος ΛΑ΄, τχ. 720, τ. 62ος, Αθήνα 1-7-1957, σ. 919 – 921.

αλλαγές, β) δομικές μεταβολές, γ) ουσιαστικές αλλαγές και δ) μεθοδολογικές αλλαγές.[704] Στο θέμα της γλώσσας ανακύπτει έντονος ο προβληματισμός της γενιάς αυτής για το ποιο είδος δημοτικισμού θα επικρατήσει, επειδή πέρασε η εποχή του ψυχαρισμού και δημιουργήθηκαν κατά την εκτίμηση του Γ. Παπανδρέου η νεοκαθαρεύουσα και η νεοδημοτική, τις οποίες θα εννοήσουμε ως καθαρεύουσα αναζωογονημένη από στοιχεία της δημοτικής και ως δημοτική διευρυμένη με λέξεις «απολιθώματα» και άλλες εκφράσεις της καθαρεύουσας αντίστοιχα. Η επιλογή του γλωσσικού σχήματος που θα αποδεχθεί η εκπαίδευση εναρμονίζεται με το σκεπτικό των πολιτικών.[705] «[…] Βασική γλώσσα στο δημοτικό σχολείο θα είναι η δημοτική. Στην πέμπτη και έκτη θα διδάσκεται η καθαρεύουσα, εφ' όσον το 80% των μαθητών συνεχίζουν σπουδές στη Μέση. […]».

Στα 1948 προκηρύχτηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων για όλες τις τάξεις του εξαταξίου Γυμνασίου.[706] Οι προκηρύξεις μετά την ίδρυση του ΟΕΣΒ (1937) τυποποιήθηκαν και ως προς το περιεχόμενο και ως προς τη μορφή τους. Έτσι, οι προδιαγραφές για τη σύνταξη Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων του 1948 έχουν βάση και πρότυπο τις προδιαγραφές που ίσχυαν στις προκηρύξεις της περιόδου 1938 – 1940. Και όπως μας πληροφορεί ο Β. Τόγιας «[…] η αξία και ο σκοπός των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, οι γενικοί θεματικοί κύκλοι (η ελληνική φύση και η ελληνική ζωή), το πνευματικό και το ιδεολογικό περιεχόμενο (το δεύτερο και με τη θετική και την αρνητική διατύπωσή του), οι διαφοροποιήσεις στο ειδικό περιεχόμενο των Νεοελληνικών

[704] Π.Δ. Ξωχέλλη, «Μεταρρυθμίσεις στη σύγχρονη εκπαίδευση και ελληνική πραγματικότητα», περ. *Νέα Παιδεία*, έτος δέκατο πέμπτο, τχ. 57, Αθήνα Χειμώνας 1991, σ. 26.

[705] Ο όρος «Ελληνοχριστιανικός πολιτισμός», που χρησιμοποιήθηκε έκτοτε στον πολιτικό και δημόσιο λόγο και από τους εκπαιδευτικούς όλων των βαθμίδων, δεν είχε ζυγιστεί στο πραγματικό της βάρος. Εμπεριέχει ο όρος την έννοια του ανθρωπισμού, την σύζευξη αρχαιότητας και Βυζαντίου, την όχι μονόπλευρη σχολική αγωγή εννοούμενη πάντα μέσα σε μια ολότητα. Η έννοια όμως «Ελληνοχριστιανικός πολιτισμός» στο στόμα των δασκάλων έχει κακοπάθει. Βλ. Γ. Παπανδρέου, «Τα ιδανικά…», ό.π., σ. 919 – 921.

[706] ΦΕΚ 62/10-8-1948

Αναγνωσμάτων κάθε τάξης, η κλιμάκωση της ύλης στις τρεις ανώτερες τάξεις με βάση ιστορική, χρονολογική κλπ. καθορίζονται νοηματικά και φραστικά με ελάχιστες αποκλίσεις ακριβώς όπως καθορίζονται και από τις προκηρύξεις για τη σύνταξη των πρώτων Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων του Ο.Ε.Σ.Β. (1938 – 1940) […]». [707]

Εν συνεχεία καταγράφουμε τρεις αξιόλογες απαιτήσεις των προκηρύξεων: α) οι προδιαγραφές απαιτούσαν να φανεί η συμμετοχή και η δράση της Ελλάδας στον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, οι ηρωικοί αγώνες του στρατού στο Βορειοηπειρωτικό και γενικά να δοθεί έμφαση στα σύγχρονα ηρωικά γεγονότα, β) ως γλώσσα γραφής των ποιημάτων συμπεριλαμβάνεται και η καθαρεύουσα, δηλαδή «[…] στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα θα περιλαμβάνονται και κείμενα γραμμένα στην καθαρεύουσα, αντιπροσωπευτικά ορισμένης περιόδου της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας […]»[708] και γ) τα ποιήματα έπρεπε να έχουν σαφή λογική διάρθρωση και κάθε στροφή των ποιημάτων να αποτελεί ένα ενιαίο λογικό σύνολο.

Αυτή η απαίτηση των προδιαγραφών δεν ήταν καινούρια, τη συναντήσαμε στις προδιαγραφές των προκηρύξεων του 1938 – 1940· η επιμονή όμως στη διατύπωση «σαφή λογική διάρθρωση» υπονοούσε τον αποκλεισμό της νέας ποίησης. Ο υπαινικτικός λόγος των σχετικών προδιαγραφών οδηγούσε κατευθείαν σε κείμενα από την παραδοσιακή ποίηση και μόνο. Παρά ταύτα, όπως μας πληροφορεί ο Β. Τόγιας,[709] από το «διαθέσιμο ποιητικό υλικό» των συλλογέων κατά φυσικό τρόπο προβάλλεται και επιβάλλεται η δημοτική. Ένα ελάττωμα των εγχειριδίων των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, που αναγνωρίζει ο Β. Τόγιας και ο Αλεξ. Γ. Σαρής στα εγχειρίδια των δύο τελευταίων τάξεων, είναι ότι προτάσσονται σημειώματα με υλικό το οποίο ο μαθητής οφείλει μόνος να κατακτήσει και όχι να του παρέχονται η έτοιμη γνώση και οι αξιολογικές κρίσεις που ο ίδιος οφείλει να διατυπώσει. Γράφει ο Β. Τόγιας ότι στο «[…] δισέλιδο

[707] Β. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών…,* ό.π., τ. Β΄, σ. 609.
[708] Β. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών…,* ό.π., τ. Β΄, σ. 610.
[709] Β. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών…,* ό.π., τ. Β΄, σ. 611.

σημείωμα που προτάσσεται στην «Ελιά» του Μαβίλη (τάξη ΣΤ΄ σ. 204-205) προσφέρονται σε γενικές γραμμές έτοιμα τα κυριότερα στοιχεία της διδασκαλίας του […]».[710] Για το σημείωμα που προτάσσεται στον «Φωτεινό» του Βαλαωρίτη (τάξη Ε΄, σ. 218), ο Αλ. Σαρής παρατηρεί: «Τα παιδιά δεν αφήνονται μόνα των με την ανάγνωσιν του ποιήματος να έχωσι γνώμην περί της αξίας αυτού, αλλά ζητείται να προκαταληφθούν».[711]

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της έβδομης σειράς (1950 – 1956/57) έχουν σε αρκετά κείμενα τόνο φρονηματιστικό, έτσι ώστε το ηθοπλαστικό ύφος και ο στόχος της διαμόρφωσης του «χρηστού πολίτη», να είναι ανιχνεύσιμα στα κείμενα. Γι' αυτό και οι λογοτέχνες που απέρριπταν αυτή την εθνοκεντρική ελληνικότητα δεν είχαν θέση σε σχολικά εγχειρίδια και η «εθνική» ευαισθησία της εποχής εξοβέλισε από τα αναγνωστικά τον Άγγελο Σικελιανό. [712] Ωστόσο, ο Σικελιανός αποκαλύπτει την καλλιτεχνική του δημιουργία, έστω και αμφισβητούμενος. [713]

---

[710] Β. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών…,* ό.π., τ. Β΄, σ. 613.

[711] Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, *Διδασκαλία Νεοελληνικών Λογοτεχνημάτων, Διηγήματα του Ροΐδη και του Παπαδιαμάντη*, Αθήναι 1956, σ. 257, όπου η κρίση του Αλ. Σαρή για τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα του 1950. Στο Παράρτημα του ίδιου βιβλίου ο Αλ. Σαρής γράφει στις σελίδες 254 – 274 κριτική για τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα του 1950. Διατυπώνει προσωπικές κρίσεις, αλλά και απόψεις των μαθητών του.

[712] Β. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών…,* ό.π., τ. Β΄, σ. 614.

[713] Βλέπουμε ότι η καλλιτεχνική ακεραιότητα του Σικελιανού διακυβεύεται εξαιτίας δημοσιεύματος στο περιοδικό *Γράμματα*. «[…] Τα *Γράμματα*, που τυπώνουν το 1915 *Τα Έργα* του σεμνού, έντιμου και μετρημένου συνεχιστή της Επτανησιακής παράδοσης Μαβίλη, ξενίζουν αρκετούς από τους συνεργάτες τους κι ακόμη περισσότερους αναγνώστες προβάλλοντας στις σελίδες τους το έργο του θορυβώδους, μεγαλόστομου και αμφιβόλου ηθικής, σύμφωνα με τις διαδόσεις Σικελιανού […]». Το σχόλιο του Σπύρου Αλιμπέρτη στο περιοδικό *Κριτική και Ποίηση* απαξιώνει τον Σικελιανό: «[…] Ούτε θα κάναμε λόγο για όλην αυτή την ποιητική παραγωγή, τόσο μέτρια, στο βάθος τόσο κενή και αντιποιητική, αν τελευταία ιδίως οι αξιώσεις της δεν ανέβαιναν τόσο ψηλά, όσο χαμηλή είναι η αξία της. Όλοι όμως αυτοί οι τρόποι δεν μαρτυρούν αληθινή αγάπη της Τέχνης […]». Βλ. Μαρία Ρώτα, «Αθησαύριστα δημοσιεύματα για τον Πρόλογο στη Ζωή του Άγγελου Σικελιανού (1915)», περ. *Μικροφιλολογικά*, τχ. 21, Λευκωσία, Κύπρος Άνοιξη 2007, σ. 43. Στα 1950 η φήμη του Σικελιανού έχει παγιωθεί και έχει αναγνωριστεί η αξία των ποιημάτων του.

Εν τέλει, τα εγχειρίδια Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων του 1950 κινούνται στις ιδεολογικές γραμμές που χάραξε η προηγούμενη σειρά της περιόδου 1938 – 1940. Προσπαθούν να εκφράσουν τις «ακατάλυτες φυλετικές αξίες», το εθνικό των Ελλήνων φρόνημα, όπως ορίζουν οι προδιαγραφές της συγγραφής τους. Διαφαίνεται η προτίμηση των συγγραφέων στις διασκευές και οι επεμβάσεις στα κείμενα αποτελούν το χαρακτηριστικό των αναγνωστικών αυτών. Ήδη από την ίδρυση του ΟΕΣΒ γίνεται συρμός η έννοια της διασκευής του κειμένου. Τα εγχειρίδια του 1950 καλλιεργούν ως συγγραφικό καθεστώς την τάση της προσαρμογής των κειμένων, δηλαδή της διασκευής και διαδίδουν έκτοτε «τη μορφή του διασκευασμένου κειμένου» με την άδεια του συλλογέα και του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου.

Η πνευματική ζωή στα 1948 – 1950 θα ήταν ισχνότατη και συρρικνωμένη πάντοτε στις ιδέες του κλασικισμού, αν ο φιλόλογος Κ.Θ. Δημαράς με την *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* δεν έστρεφε το ενδιαφέρον στα νεοελληνικά και στην αποστολή της καλλιέργειας και διδασκαλίας της δημοτικής γλώσσας.[714]

Από τα *Ελεύθερα Γράμματα* με ημερομηνία 15 Νοεμβρίου 1947 αντλούμε την πληροφορία πως ο Εκπαιδευτικός Όμιλος στις δευτεριάτικες συζητήσεις του ασχολείται με το θέμα της διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών. [715] Στον

[714] Ο Γ.Π. Σαββίδης σχολιάζει πως η νέα γενιά φιλολόγων «διαβιούσε» κάτω από τη σκιά του Κ.Θ. Δημαρά. Διότι αξιοποίησε ο Δημαράς το νεοελληνικό πολιτισμό στη λογοτεχνία του, γιατί οι ιστορίες λογοτεχνίας που εκδόθηκαν πριν απ' αυτόν ήταν γραμμένες αποκλειστικά από λογοτέχνες (Νερουλός, Ραγκαβής, Βουτιερίδης, Καμπάνης, Αλιθέρσης, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος) με όλες τις αδυναμίες που μπορεί να έχει η γραφή των ακραιφνώς λογοτεχνών. Η σύνθεση της *Ιστορίας της Λογοτεχνίας* του Κ.Θ. Δημαρά και η χρήση της διευρύνει την αντίληψη των συλλογέων για τις επιλογές τους και την ταξινόμησή τους στο ανθολόγιο προάγοντας σε δημιουργική εργασία τη γραφή του σχολικού εγχειριδίου. Ο Γ. Π. Σαββίδης μιλώντας για τη Νεοελληνική λογοτεχνία ως επιστήμη επισημαίνει τρεις σταθμούς: α) το 1925 – 1926 που ιδρύθηκαν οι πρώτες Πανεπιστημιακές έδρες (Βέης, Αποστολάκης) β) τη γενιά του '30, με την οποία ανδρώθηκε η επιστήμη της Νεοελληνικής λογοτεχνίας και γ) το 1939, έτος έκδοσης της βιβλιογραφίας Γκίνη – Μέξη, η οποία ολοκληρώθηκε μόλις το 1957. Βλ. Γ.Π. Σαββίδη, «Το νέο μας όργανο ιστορικής συνείδησης», περ. *Εποχές*, τχ. 40, Αύγουστος 1966, σ. 166 – 169.

[715] περ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 5, 15 Νοεμβρίου 1947, σ. 173

προγραμματισμό των εισηγήσεων συμπεριλαμβάνεται και το μάθημα των Νέων Ελληνικών και αυτό είναι ένδειξη ότι οι πνευματικοί άνθρωποι το εννοούν πλέον ως αυτόνομο μάθημα, αποκομμένο από τα αρχαία Ελληνικά και με τους δικούς του διδακτικούς τρόπους. Από τα προγραμματισθέντα θέματα, τρία αγγίζουν περιφερειακά τα Νέα Ελληνικά και πλαισιώνουν το μάθημα δημιουργώντας υπόβαθρο μελέτης των Νεοελληνικών Σπουδών. [716]

Η διδασκαλία των Νέων Ελληνικών ελκύει την προσοχή φιλολόγων, εκπαιδευτικών και λοιπών λογίων στην εποχή με την οποία ασχολούμαστε. Στα 1948 ο Κώστας Κόντος στα *Ελεύθερα Γράμματα* της 15ης Φεβρουαρίου οριοθετεί τους τρεις σκοπούς της διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών: α) τον γλωσσικό, β) τον ιστορικό και γ) τον αισθητικό.[717] Το μάθημα των Νέων Ελληνικών αρχίζει

[716] Σημειώνουμε ακόμη και κάποιες εκδόσεις που έγιναν το 1947 και 1948 και επηρέασαν την προσπάθεια για την μορφοποίηση του μαθήματος των Νέων Ελληνικών. Στα 1947 έχουμε εκδόσεις σταθμούς στην ιστορία της λογοτεχνίας μας. Στα 1947 σημειώνουμε τη μελέτη του Κ.Θ. Δημαρά «Κωστής Παλαμάς», που διαιρείται στα εξής κύρια μέρη: α) Η μεταρσίωση του ρυθμού (περιγραφή της αισθητικής του Κ. Παλαμά), β) «Νείκος και φιλότης», γ) «Δοκίμιο ψυχογραφίας». Ακολουθεί σαν επίμετρο μια ερμηνεία στο «Δωδεκάλογο» του ποιητή και βοηθητικές σημειώσεις. Η μελέτη εκτείνεται σε 128 σελίδες και εκδίδεται από τον Ίκαρο, το 1947. Καταγράφουμε και δύο άλλες εκδόσεις, η μια πρωτότυπη για την εποχή που έρχεται στο φως: α) Β. Ρώτα, «Ο Ήρωας», κωμωδίες για παιδιά, έκδοση των «Νέων Βιβλίων», σ. 48 και υπάγεται στην παιδική λογοτεχνία, που τότε αρχίζει δειλά να μορφοποιείται, β) Κώστα Ουράνη, *Γλαυκοί Δρόμοι*, Εκδόσεις των Φίλων του Βιβλίου. Αναφερόμαστε στην «Κίχλη» του Γ. Σεφέρη, την οποία και σχολιάζει ο Αλέξανδρος Αργυρίου στα *Ελεύθερα Γράμματα*. Το «Συννεφιάζει» του Μεν. Λουντέμη, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1948, που απόσπασμα του έργου με τίτλο «Ο Μικρός Σουκρής» ανθολογείται στα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* της Α΄ Γυμνασίου, έκδοση ΚΑ΄, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1992, σ. 85. Επίσης μνημονεύουμε τα διηγήματα της Επτανήσιας Κατίνας Παππά *Αν άλλαζαν όλα*, που δημοσιεύονται στην Εστία στα 1948. Επίσης και του Στρατή Τσίρκα *Ο Απρίλης είναι πιο σκληρός*, Αλεξάνδρεια 1947. Για την Κ. Παππά και τον Στρ. Τσίρκα ο Αλ. Αργυρίου γράφει κριτική στα *Ελεύθερα Γράμματα* τον Μάιο – Ιούνιο του 1948.

[717] Με τον πρώτο σκοπό εννοεί ο Κ. Κόντος την εξέταση και κατάκτηση των στοιχείων της γλώσσας. Τη γλώσσα την εννοεί ως σύνολο με όλα τα φαινόμενα της πλοκής και του ύφους, με απλά λόγια την κατανόηση της μορφής. Ο δεύτερος σκοπός αποβλέπει, κατά τον Κ. Κόντο, στην κατανόηση των ιστορικών στοιχείων, των στοιχείων του πολιτισμού με συνακόλουθο την προβολή τους ως υποδειγμάτων για την ηθική διάπλαση της παιδικής ψυχής. Ο τρίτος σκοπός, όπως η λέξη ορίζει, έχει ως κέντρο του τη μύηση του παιδιού στο αισθητικά ωραίο, μια γνωριμία με την ομορφιά του λόγου. Βλ. Κ. Κόντου, «Η διδασκαλία των Νέων Ελληνικών», περ. *Ελεύθερα*

πλέον να εννοείται ως αυτοτελές και αυτόνομο από τα αρχαία ελληνικά γύρω στα 1950. Παρά την αντίδραση των γλωσσαμυντόρων δεν δύναται να αποκοπεί η μεταρρυθμιστική προσπάθεια της καθιέρωσης της δημοτικής και συνεπακόλουθα του μαθήματος της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Ως σημείο αναφοράς της εποχής λειτουργούν κάποια στοιχεία από τον προγραμματισμό διδασκαλίας Νέων Ελληνικών της ΣΤ΄ τάξης, που πραγματοποιήθηκε στο Α΄ Γυμνάσιο Αρρένων Κερκύρας για τη σχολική χρονιά 1951 – 1952 από Επτανήσιο καθηγητή, τον μετέπειτα Ακαδημαϊκό Κ. Γρόλλιο.[718] Στο εναρκτήριο μάθημα στις 19 Οκτωβρίου 1951 επιλέγει του Φωτιάδη «Την καμπάνα». Στο πρώτο τετράμηνο διδάσκει ο Κ. Γρόλλιος Επτανήσιους ποιητές, τον Λορ. Μαβίλη με τρία (3) ποιήματα «Καρδάκι», «Εις την Πατρίδα», «Καλλιπάτειρα», τον Αρ. Βαλαωρίτη με το ποίημα «Η προσευχή του Διάκου», τον Γεράσιμο Μαρκορά με το ποιητικό κείμενο «Η αληθινή ευτυχία» και τον Δ. Σολωμό με την «Ημέρα της Λαμπρής». Πριν από τη λήξη του έτους στις 26-5-1952 επιλέγει ο διδάσκων και πάλι Δ. Σολωμό σε τέσσερις διδακτικές ενότητες.

Με την καταγραφή της διδαχθείσας ύλης οριοθετείται η επτανησιακή παρουσία, όπως το μάθημα των Νέων Ελληνικών την εκθέτει, καθώς και η εκδήλωση των προτιμήσεων επτανησιακών ποιητικών κειμένων από έναν Κερκυραίο λειτουργό της Μέσης Εκπαίδευσης. Η περίπτωση αυτή της διασωθείσας ύλης, αν και μεμονωμένη, έχει την αξία της, διότι μας δίνει στοιχεία πως στον Ιόνιο χώρο διατίθεται διδακτικός χρόνος για τη μελέτη των Επτανησίων ποιητών, κατά κάποιο τρόπο προβολή της τοπικής ποίησης και ιστορίας.

Γράμματα, τχ. 8, Περίοδος Β΄, Αθήνα 15 Φεβρουαρίου 1948, σ. 216 – 217.

[718] ΓΑΚ Κέρκυρας Φ. 30, όπου η διδαχθείσα ύλη των Νέων Ελληνικών του ΣΤα τμήματος του Α΄ Γυμνασίου Αρρένων Κερκύρας, σχολική χρονιά 1951 – 1952. Ως διδάξας καθηγητής υπογράφει ο Κ. Γρόλλιος.

α. Η επίδραση του δημοτικισμού στα σχολικά εγχειρίδια της λογοτεχνίας της Μέσης Εκπαίδευσης στη δεκαετία του ’50

Η δεκαετία του ’50 αποτελεί ορόσημο για την ανάδειξη της δημοτικής γλώσσας, διότι έχουμε απομακρυνθεί πλέον από τον τριπλό σκοπό τής εθνικής γλώσσας, όπως τον καθόρισε ο Γ.Χ. Χατζηδάκις, και καταλήξαμε στο ότι το έθνος διαιρέθηκε σε τάξεις «ων η μεν να νοή τα γραφόμενα, η δε να μη νοή». Ιδιαιτέρως σε αυτή τη δεκαετία το ζητούμενο είναι η σταθερότητα σε όλους τους τομείς. «[…] Στη στροφή του αιώνα προς το δεύτερό του μισό, ο τόπος μας μπήκε σε μια νέα περίοδο ειρήνης, μέσα σε έναν κόσμο πολύ διαφορετικό από εκείνον που ξέραμε όταν έκλεισε τις νεανικές ιδεολογικές συζητήσεις μας η 4η Αυγούστου 1936. […] Ποιος μπορεί να προβλέψει τις καταστάσεις που θα διαμορφώσουν ενδεχομένως αύριο οι ανεξέλεγκτες δυνάμεις της Ιστορίας; […]», [719] διερωτάται ο Γ. Θεοτοκάς. Η εθνική πραγματικότητα είναι ότι οι πνευματικές δυνάμεις θα συγκρουστούν στο χώρο της παιδείας με εργαλείο και σημείο αντιμαχόμενο τη γλώσσα.

Ο πνευματικός χώρος που αναφέραμε, το πεδίο των γλωσσικών μαχών, οριοθετείται γύρω από τη Φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, την Ακαδημία και τα περιοδικά της εποχής διαφόρων αποχρώσεων. Οι δημοτικιστές αναφανδόν συσπειρωμένοι στα περιοδικά κηρύσσουν την πίστη τους στο «θάνατο» της καθαρεύουσας. «Αυτή επιτέλους είναι μια γλωσσική μορφή καταδικασμένη να πεθάνει όπως και να της φερθείτε δε θα σκάσουμε», διατυπώνει ο συνεργάτης των *Ελεύθερων Γραμμάτων*, Θρ. Σταύρου, στο άρθρο του «Γράφετε… καθαρεύουσα». [720] «[…] Το υπουργείο Παιδείας αποφάσισε να δημιουργήσει και ποιητές στην καθαρεύουσα. Ο Σολωμός, ο Παλαμάς, ο Μαβίλης επιβλήθησαν με την αίγλη τους και σ’ αυτήν την 4η Αυγούστου· και

[719] Γιώργου Θεοτοκά, *Πνευματική πορεία*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1994, σ. 108.

[720] Θρ. Σταύρου «Γράφετε… καθαρεύουσα», περ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 2, περίοδος Β΄, 1η Ιουλίου 1947, σ. 35.

αυτή ακόμα σεβάστηκε μερικές στοιχειώδεις καταχτήσεις του Νεοελληνικού Πνεύματος [...]». Σήμερα «χαίρε βάθος αμέτρητον» αναφέρουν τα *Ελεύθερα Γράμματα* έχοντας στο στόχαστρο την καθαρεύουσα, παρεμβαίνοντας μαχητικά στην επικαιρότητα του 1947 σχετικά με το γλωσσικό.

Ο Θρ. Σταύρου [721] σχολιάζοντας [722] την απόφαση του Υπουργείου Παιδείας να διώξει την «πεποιημένη», τη δημοτική, από τα σχολεία, γράφει: «[…] Τα αναγνωστικά θα έχουν και ποιήματα καθαρευουσιάνικα. Και άλλα ωραία και φαιδρά μαθαίνουμε από την προκήρυξη. Ελπίζω πως οι συντάχτες τους δε θα ξεχάσουν και τον «Φανό του Κοιμητηρίου» που είναι άλλωστε από τα ωραιότερα ποιητικά δημιουργήματα της καθαρεύουσας. Μάλιστα και σύμβολο της καθαρεύουσας μπορεί να γίνει ο «Φανός» [723]. «Φανέ, φωτίζων τους νεκρούς τον θάνατον φωτίζων» θυμάστε και άλλους στίχους του; "Μη, αν μετρείται η ζωή, ο θάνατος μετρείται"; Αλήθεια, δεν μετριέται ο θάνατος, όπως δεν μετριέται και η μωρία […]».

Μεγάλη οξύτητα έλαβε το γλωσσικό με την προκήρυξη του Υπουργείου Παιδείας για συγγραφή σχολικών βιβλίων σε μιξοβάρβαρη γλώσσα. Οι φράσεις με τις οποίες εκφράζονται οι πνευματικοί άνθρωποι της εποχής για τη δημοτική είναι χαρακτηριστικές: «βρυσομάνα» η δημοτική, «θησαυρός του λαού», ο δημοτικισμός οδηγείται στην ανακάλυψη του λαού, «ένας δροσερός αέρας που

---

[721] Θρ. Σταύρου, «Ο Φανός» (στη σελίδα «Απ' ότι βλέπουμε»), περ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 3, περίοδος Β΄, 15 Ιουλίου 1947, σ. 50.

[722] Εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα* 27 – 6ον. Γράφει ο Θεοδωρίδης, ο Κ. Σωτηρίου, ο Δελμούζος, ο Φ. Φωτιάδης. Ο Κ. Πολίτης γράφει: «Να μεταφέρουν και τον Εθνικό Ύμνο στην καθαρεύουσα». Στην ίδια εφημερίδα γράφουν και οι Θρ. Σταύρου, Βάρναλης, Ρώτας. Ο Βάρναλης στον Ριζοσπάστη (3ο – 7ο) εκφράζει τη γνώμη πως στη δημοτική είναι αποθεμένος όλος ο νεότερος πολιτισμός. Αυτός ο πνευματικός θησαυρός του λαού είναι η βρυσομάνα, εννοεί την δημοτική, εθνικού φρονήματος και ελευθερίας.

[723] Πρόκειται για το εκτενές ποίημα του Δημητρίου Παπαρρηγοπούλου «Ο Φανός του Κοιμητηρίου Αθηνών», σε γλώσσα απλή καθαρεύουσα, το οποίο εκπροσωπεί ιδεολογικά την ρηχότητα των ρομαντικών σε πεισιθάνατο σκηνικό. Βλ. Κλ. Παράσχου, Ξ. Λευκοπαρίδη, *Εκλογή από τα ωραιότερα ελληνικά λυρικά ποιήματα*, εκδ. Φλάμμα, Αθήνα 1931, σ. 86-87.

σκορπίζει τα μιάσματα του λογιωτατισμού και η ζωογόνα πνοή του δημοτικισμού φουσκώνει κάθε πνευματική φανέρωση, μορφωτική και επιστημονική».

Οι διανοούμενοι της εποχής υιοθετούν τις κρίσεις των πρώτων δημοτικιστών. Ο Δ. Γληνός, κατά τους επικριτές του, ο φονεύς της εθνικής παιδείας,[724] είχε διατυπώσει επ' αυτού τα ακόλουθα: «[…] Ο δημοτικισμός βγαίνει από τα ζωτικά βάθη της φυλής που έβγαλε τους Όμηρους και τους Σοφοκλήδες, τους ύμνους του Ρωμανού, τα δημοτικά τραγούδια και το Σολωμό. […]». [725] Και πάλι κατά τον Θεοτοκά, «[…] στην περίοδο αυτή, που παρατάθηκε ως τα 1950, η μόνη αξιομνημόνευτη ιδεολογική ζωή ήταν η σχεδόν απελπισμένη προσπάθεια που έκαμαν μερικοί ανεξάρτητοι διανοούμενοι και μερικές γενναίες δημοσιογραφικές στήλες να περισώσουν κάτι από την παράδοση της ελευθερίας και του ανθρωπισμού […]». [726] Έτσι εκφράζεται ο τότε προοδευτικός κόσμος: συναισθηματικά, μεγαλόπνοα και λυρικά, ωστόσο με δύναμη που ταράζει το πανελλήνιο.

Το ερώτημα που αιωρείται στο πνευματικό περιβάλλον και απασχολεί τους λογίους του '50 αφορά στο ποια είναι η σημασία και η υπόσταση της δημοτικής μας παράδοσης. Και «[…] το αν μπορούν να συγκερασθούν οι δυο δυνάμεις, λογία και δημοτική το ειδικευμένον αυτό και εις τας συγκεκριμένας νεοελληνικάς συνθήκας ανταποκρινόμενον ζεύγος κοινωνικών κατηγοριών πρέπει να μελετηθή εις όλα τα κύρια αυτού εννοιολογικά στοιχεία, ώστε να καταφανή ο μεταξύ αυτών οργανικός σύνδεσμος και να συνειδητοποιηθή ότι

---

[724] Το καθεστώς του Μεταξά διά του στόματος του Α. Καμπάνη διατύπωσε τη θέση ότι ο Γληνός δεν είναι ελεύθερος να εγκληματεί κατά της εθνικής παιδείας. Βλ. Αρίστου Καμπάνη, «Εσωτερική Πολιτική», περ. *Το Νέον Κράτος*, έτος Α΄, τχ. 1ον, Σεπτέμβριος 1937, σ. 16.

[725] «Ο δημοτικισμός είναι η αληθινή, η εσωτερική ψυχική αναγέννηση του Έλληνα, ο δημοτικισμός είναι η κολυμβήθρα της σωτηρίας για την αρρωστημένη εθνική ψυχή. Ο δημοτικισμός είναι η υγεία της φυλής. […] Ο δημοτικισμός είναι η θέληση της ζωής, η φωνή της αυτοσυντηρησίας, η ειλικρίνεια, η αυτοτέλεια, η αυτοσυνειδησία, η παλληκαριά της αγνής κι αδιάφθαρτης ελληνικής ψυχής. Ο δημοτικισμός είναι, αδέλφια, ο δρόμος της νέας ζωής […]». Δημήτρης Γληνός, *Άπαντα*, τόμος Β΄ (1910 – 1914), εισαγωγή – σημειώσεις Φίλιππου Ηλιού, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1983, σ. 30.

[726] Γιώργου Θεοτοκά, *Πνευματική Πορεία*…, ό.π., σ. 107.

επιμέρους παράγοντες του νεοελληνικού πολιτισμού δεν αποτελούν αυτοτελείς και ανεξαρτήτους μορφάς και εκδηλώσεις της νεοελληνικής ζωής, αλλά στενώς συνδεδεμένα εννοιολογικά στοιχεία των βασικών κατηγοριών λογίας και δημοτικής παραδόσεως διά των οποίων και μόνο δύναται να συλληφθή ως αδιάσπαστος έννοια ο νεοελληνικός διαφωτισμός […]».[727]

Οι άνθρωποι του '50 ταυτίζουν τον δημοτικισμό με την παράδοση. «[…] Νεοελληνική πραγματικότητα: ιδού ένα κύριο ιδεολογικό στοιχείο του δημοτικισμού, θα μας πουν. Ο δημοτικισμός ορθώνεται ενάντια στη φεουδαρχική νοοτροπία. Υψώνει τη γλώσσα του, τα τραγούδια του, τους χορούς του, τα

---

[727] Ν. Πανταζόπουλου, *Από της λογίας παραδόσεως εις τον Αστικόν Κώδικα,* Κλασική Νομική Βιβλιοθήκη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1995. Ο Κ.Θ. Δημαράς, που ασχολείται κι αυτός με το θέμα, δε διαφωνεί με τις θέσεις του πανεπιστημιακού Ν. Πανταζόπουλου, διαφωνεί όμως κάθετα με τη γλώσσα του: «Λυπηρό είναι μόνο που δεν δέχτηκε ο συγγραφέας να θυσιάσει στην χειρότερη εκπροσώπηση της λόγιας παράδοσης, την καθαρεύουσα», και την παρομοιάζει ο Δημαράς με «κακό γύναιο που αντί να εξυπηρετεί όσους το κολακεύουν, δεν παύει να τους δημιουργεί ζήτημα και να τους εκθέτει». Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, «Λογία και δημοτική παράδοσις», εφ. *Το Βήμα,* Παρασκευή 12 Μαρτίου 1948, στήλη «Ο Κόσμος του Πνεύματος», όπου ασκείται κριτική στον Νικ. Πανταζόπουλο, *Από της λογίας παραδόσεως εις τον Αστικόν κώδικα. Συμβολή εις την ιστορίαν των πηγών του νεοελληνικού δικαίου* (1947).
Ο χαρακτηρισμός της καθαρεύουσας ως «δύστροπο γύναιο» χρεώνεται φιλολογικά στον Εμμ. Ροΐδη, σύμφωνα με την υπενθύμιση του Γρ. Ξενόπουλου στο περιοδικό *Παναθήναια* στις 31 Μαρτίου 1904: «[…] Όπως είπε ποτέ ο ίδιος η καθαρεύουσα ομοιάζει με τα κακά και δύστροπα εκείνα γύναια, τα οποία τιθασσεύει και υποτάσσει ο μεταχειριζόμενος όχι θωπείας, αλλά ραβδισμούς […]». Βλ. *Ημερολόγιο 2006: Εμμανουήλ Ροΐδης, Ο Αιρεσιάρχης, ο σαρκαστής, ο ανατροπεύς*, Επιμέλεια Δημήτρης Δημηρούλης, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σ. 285.
Δημ. Φωτιάδη «Δημοτική και Δημοτικιστές», περ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 13-14 Περίοδος Β΄ Αύγ. – Σεπτ. 1948, σ. 342.
Στην εφημερίδα *Δικηγορικός Αγών* της 1ης Ιανουαρίου 1948, στην κριτική του βιβλίου ο Π. Καρανικόλας προβληματίζεται για το δημοτικισμό και προσπαθεί να ερμηνεύσει την κοινωνική λειτουργία της γλώσσας, να περιγράψει όσο ο ίδιος αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα του γλωσσικού ζητήματος, σχολιάζοντας το πόνημα του Ν. Πανταζόπουλου. Λέει: «[…] Όμως το ζήτημα [ενν. το γλωσσικό] με βασάνισε πάντα γιατί το πρόβλημα ήταν ζωντανό και το 'βλεπα να ζει και να δρα παντού και να κανονίζει τις σχέσεις του λαού και του Έθνους και ας μην το 'ξερα [...]». Βλ. Εφ. *Δικηγορικός Αγών*, Αθήναι, 1η Ιανουαρίου 1948. Στην κριτική του βιβλίου, άρθρο του Π. Καρανικόλα για το βιβλίο του Ν. Πανταζόπουλου, *Από της λογίας παραδόσεως εις τον Αστικόν Κώδικα* (1947).

παραμύθια του, τα έθιμά του, κάθε πολιτιστικό φανέρωμά του.[…]». [728] Συνδέουν οι λόγιοι τη γλώσσα με την εθνική ταυτότητα και αποδίδουν το οικοδόμημα του νεοελληνικού πολιτισμού στη γλώσσα.

Αλλά το χειρότερο είναι πως οι ίδιοι οι διανοούμενοί μας, κατά τον Μ. Κουντουρά και συχνά κ' οι ίδιοι οι λογοτέχνες μας, όταν ερωτηθούν, απαντούν με κάποιο δισταγμό για τη συστηματική και πλατιά εισαγωγή της νεοελληνικής λογοτεχνίας στα σχολειά. Την παραβάλλουν αμέσως με τις αρχαίες κλασσικές και τις ξένες λογοτεχνίες και φοβούνται πως δεν υπάρχει υλικό αρκετό ή κατάλληλο για να μορφώνει αισθητικά και ηθικά το παιδί.[…]». Επιπρόσθετα επισημαίνει ότι «[…] οι πέντε και τέσσερις και τρεις ώρες την εβδομάδα για τα νεοελληνικά του Γυμνασίου όχι μόνο δεν είναι πολλές, αλλά υπάρχει κίνδυνος να μη χωρέσουν το υλικό που πρέπει να διδαχθούν οι διάφορες τάξεις […]».[729] Η τοποθέτηση του Κουντουρά σχετικά με το μάθημα της νεοελληνικής λογοτεχνίας στα σχολεία καταλήγει σε αφορισμούς όπως: «[…] Το πανεπιστήμιο αγνόησε πάντα τη νεοελληνική λογοτεχνία, κι όποτε έγινε λόγος γι' αυτή, πάντα σχεδόν μίλησε με περιφρόνηση. Το γλωσσικό ζήτημα πάλι, ενώ από μια πλευρά ωφέλησε γενικά την πνευματική πρόοδο του τόπου μας, από την άλλη έβλαψε την ώριμη ανάπτυξη της γλώσσας και της λογοτεχνίας μας μέσα στην επίσημη και ανεπίσημη ζωή μας […]».

«Υπολογίζουμε ότι, από το 1917 ως σήμερα [ενν. 1957], άλλαξε η διδασκόμενη γλώσσα τουλάχιστο οκτώ φορές, δηλαδή, κατά μέσον όρο, μια φορά κάθε πέντε χρόνια. Το φαινόμενο είναι, βέβαια, πρωτοφανές στα εκπαιδευτικά χρονικά της Οικουμένης. Δυο γενεές Ελλήνων έμαθαν γράμματα κατ' αυτόν τον τρόπο, μέσα στην αβεβαιότητα και τη σύγχυση, διαβάζοντας βιβλία που, κάθε τόσο, το Κράτος τα καταδίκαζε και ακούοντας δασκάλους υποχρεωμένους να διαψεύδουν τα όσα δίδασκαν λίγο πριν. […] Ο βενιζελισμός πήρε τον

[728] Γιάννη Ιμβριώτη, «Ιδεολογία του Δημοτικισμού», περ. *Ελεύθερα Γράμματα,* τχ. 4, 15 Οκτωβρίου 1947, σ. 75 – 79.

[729] Μίλτος Κουντουράς, «Η Νεοελληνική Λογοτεχνία στο πρόγραμμα των Γυμνασίων», περ. *Κύκλος*, τ. Α΄, 1931 – 32, σ. 37.

εκπαιδευτικό δημοτικισμό υπό την προστασία του. Οι καθαρολόγοι οχυρώθηκαν στα δυσπόρθητα φρούρια του αντιβενιζελισμού […]». [730]

Στα εκπαιδευτικά μεσουρανεί ο Ε. Παπανούτσος, Γενικός Διευθυντής του Υπουργείου Παιδείας το 1952, που συνέταξε νομοσχέδιο για την τεχνική εκπαίδευση, το οποίο είχε αποδεχθεί η κυβέρνηση Πλαστήρα και Βενιζέλου, αλλά το πολέμησε το αντιπολιτευτικό κόμμα του Παπάγου. Το σχέδιο «θάβεται» στα ντουλάπια του Υπουργείου. Προτείνει ο Παπανούτσος, ως μέλος επιτροπής παιδείας, το 1958, σχέδιο μεταρρύθμισης, που επίσης δεν εφαρμόζεται. Γι' αυτό, στα 1963 [731] σχολιάζει σε επιφυλλίδα το εκπαιδευτικό αδιέξοδο. [732] Επιτίθεται στους συντάκτες του νέου προγράμματος που χειρίζονται την εισαγωγή και τη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών στη Μέση Παιδεία και τους επικρίνει, γιατί δεν κατανοούν πώς έφηβοι των δεκατριών και δεκαπέντε χρόνων καλούνται στηριγμένοι σε βιογραφικές και γραμματολογικές πληροφορίες να διαμορφώσουν την κοσμοθεωρία τους. [733] Μνημονεύει θετικά το αναλυτικό πρόγραμμα που συγκρότησε ο Υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου με πρόεδρο του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου τον Δ. Λάμψα και εισηγητή του προγράμματος τον Μ. Κουντουρά και το οποίο πρόγραμμα δεν εκτιμήθηκε και απορρίφθηκε.

Οι δυνάμεις της αντίδρασης, χρησιμοποίησαν τα προπολεμικά προγράμματα της μεταξικής δικτατορίας στη λειτουργία των σχολείων μετά τον εμφύλιο. Το 1954 τίθεται πάλι το ελληνοχριστιανικό ιδεώδες ως ιδεολογικός προσανατολισμός της μετακατοχικής περιόδου. Τα σχολικά εγχειρίδια της

---

730 Γιώργου Θεοτοκά, *Πνευματική Πορεία…,* ό.π., σ. 278 – 279.

731 Άννα Φραγκουδάκη, *Η Γλώσσα και το Έθνος (1880 – 1980)*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, όπου Κεφ. «Η δεκαετία του '50», σ. 72 – 75.

732 Ε. Παπανούτσος, εφ. *Το Βήμα*, 9 Μαΐου 1963.

733 Ο Ε.Π. Παπανούτσος επιφυλακτικός σχολιάζει το σκοπό του μαθήματος των Νέων Ελληνικών, όπως τον ορίζει το νέο πρόγραμμα: «[…] Μη βιασθήτε να ενθουσιασθήτε. Προσέξετε τη φράση: "μνημεία του εντέχνου και του δημώδους λόγου". Η παγίδα έχει κιόλας στηθεί. Τι είναι "δημώδης λόγος"; Φανερά η γλώσσα η λαϊκή· και αυτής της γλώσσας μνημεία είναι τα ανώνυμα λαϊκά τραγούδια, αυτά που λέμε δημοτικά. Η Λογοτεχνία μας, η επώνυμη, φυσικά δεν ανήκει στην ίδια κατηγορία· αυτή είναι ο "έντεχνος λόγος". […]». Βλ. Ε.Π. Παπανούτσος, «Το "νέο πρόγραμμα"», περ. *Παιδεία και Ζωή*, έτος Ι΄, τχ. 97, Οκτώβριος 1961, Αθήναι, σ. 200.

λογοτεχνίας θα αποτελούνται από έργα συγγραφέων που κατενόησαν την βαθύτερη ουσία του έθνους και «ηδυνήθησαν να ενσαρκώσουν τους πόθους αυτού και να διερμηνεύσουν καλύτερον την εθνικήν ψυχήν». Από τους ζώντες λογοτέχνες μπορούν να ανθολογηθούν μόνο όσοι παρουσιάζουν έργο με φρονηματιστική αξία, προστιθέμενης και της λογοτεχνικής και επιστημονικής.

Έτσι, τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα του 1956-57 περιέχουν πολλών ανθολόγων επιλογές, είναι συρραφή κειμένων από διάφορους συντάκτες, με συνέπεια το αναγνωστικό να μην έχει πατρότητα. Κανείς δεν θα το διεκδικήσει ως πνευματικό παιδί του. Οι ανθολόγοι λειτουργούν, όσο επιτρέπουν οι περιορισμοί του Υπουργείου, σύμφωνα με τις δικές τους προτιμήσεις και την παιδεία τους. Τα εγχειρίδια εξαρτώνται άμεσα, αφού δεν υπάρχει υπερκομματική συνεννόηση στους κόλπους της παιδείας, από την εκάστοτε εκπαιδευτική πολιτική. Δικαιολογημένα, λοιπόν, παρουσιάζουν ελαττώματα και ως προς το παιδευτικό τους πρότυπο και ως προς τη γλώσσα, επειδή κατά Θεοτοκά «το γλωσσικό καθεστώς μεταβάλλεται ανάλογα με το αποτέλεσμα των βουλευτικών εκλογών».[734] Ο Μ. Τριανταφυλλίδης θα προτιμούσε οικονομικότερη διαχείριση της ύλης με αποβολές των κακών λογοτεχνημάτων.

Εν τέλει, στα γλωσσικά πράγματα υπάρχει ακαταστασία στα 1950, ένα συνονθύλευμα δημοτικής και καθαρεύουσας. Αποπροσανατολίζεται ο μαθητής, παραπαίοντας ανάμεσα σε ποια γλώσσα να υποτάξει τις σκέψεις του και το αποτέλεσμα είναι η γλωσσική σύγχυση. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης προχωρεί περισσότερο· αμφισβητεί και την ηθοπλαστική αξία των εγχειριδίων. Πιστεύει ότι με ισχνά κείμενα δεν αναπτύσσεται πνευματικά ο έφηβος, ούτε προωθείται η σκέψη του, δεν καλλιεργείται η κρίση του, ούτε φυσικά και οι λοιπές ψυχικές δυνάμεις.

Στο βιβλίο του ο Β. Τόγιας αναφέρει σημαντική διατύπωση για το χρώμα της ελληνικής κοινωνίας: «[…] Στην περίοδο από τον εμφύλιο ως τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του ’60 η δημοτική γλώσσα μαζί και η τεχνική εκπαίδευση

[734] Γιώργου Θεοτοκά, *Πνευματική Πορεία…,* ό.π., σ. 279.

θεωρούνται επιδιώξεις αιρετικές και επικίνδυνες που απειλούν να ανατρέψουν την κοινωνική τάξη και ισορροπία […]». [735] Επομένως, η αναπαραγωγή των παλαιών ιδεολογιών παραμένει και το σχολικό εγχειρίδιο εμφορείται από συντηρητικό πνεύμα.

Στα αναγνωστικά του 1956-57 οι μαθητές αποκομίζουν την εντύπωση πως η νεοελληνική λογοτεχνία σταματά στον Παλαμά, γιατί αυτόν εγκρίνει το συντηρητικό υπουργείο ως ποιητή καταξιωμένο, ικανό να εμφυσήσει ιδανικά στη νεολαία. Η γενιά του ’30 απουσιάζει. Οι ανθολόγοι διασκευάζουν και «κακοποιούν» τα κείμενα. Αυτό που ονομάζεται δημιουργική πνοή του συγγραφέα χάνεται και τα κείμενα «ξηραίνονται», και γλωσσικά και μορφικά. Τέτοια λογοτεχνήματα φυσικά δεν ελκύουν. Το χειρότερο όμως είναι ότι περικόπτονται τα κείμενα και το «αποβληθέν περιττό» είναι πολλές φορές και το ουσιώδες, αφού σ’ αυτό επενδύει ιδεολογικά το λογοτέχνημα και ως εκ τούτου δεν πρέπει να αποκόπτεται. Προτάθηκε επίσης να ενσωματωθούν κείμενα της Βυζαντινής φιλολογίας. Για την ταξινόμηση των κειμένων στο αναγνωστικό ο Δ. Γληνός, ήδη από το 1907, είχε προτείνει τον όρο «Βυζαντιακή φιλολογία», που οριοθετεί τη διδασκαλία της Νέας Ελληνικής: «[…] Προς τούτο πρέπει να συνταχθώσιν εκτενή αναγνωστικά βιβλία, περιέχοντα κατά τάξιν τα έργα ωρισμένων περιόδων ή κατά είδη τα έργα πασών των περιόδων, συνοδευόμενα υπό περιεκτικών σημειώσεων περί των συγγραφέων ή της εποχής και δι’ έκαστον είδος τεχνολογικάς τινας γνώσεις, ούτως ώστε οι μαθηταί θα έχωσι μεν ιδέαν της ιστορίας της λογοτεχνίας, θα αποκτήσωσι δε και γνώσεις καλολογικάς […]». [736] Ουσιαστικά από τις θέσεις του Γληνού και τη φρονηματιστική διδασκαλία, η οποία φέρει την επίγνωση του εθνικού χαρακτήρα, δεν απομακρύνθηκαν οι παλαιότεροι ανθολόγοι καθ’ όλη τη διαδρομή του σχολικού εγχειριδίου. Ακόμα και για τον Αλ. Σαρή, ο σεβασμός του παρελθόντος για να κατανοηθεί το παρόν, η καλλιέργεια των συναισθημάτων και η ανάπτυξη των αξιών πετυχαίνονται από

[735] Β. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση, Ιστορική θεώρηση (1833 – 1967)*, τ. Β΄, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 648

[736] Δ. Γληνός, *Άπαντα*…, ό.π., σ. 136.

την επιλογή διαχρονικών κειμένων και ποιοτικά μεγάλων ποιημάτων. Η θεωρητική τοποθέτηση του Σαρή είναι πως το βιβλίο πρέπει να έχει μια άλλη δυναμική· όμως τα βιβλία του, αν και φαίνονται καινοτόμα, δεν αποφεύγουν το συντηρητισμό, ο οποίος έχει ωριμάσει σε μια κοινή ελληνική συνείδηση.

Πάντως, η ιστορία των εκπαιδευτικών μας πραγμάτων διήνυσε πολύ δρόμο μέχρι την αναγνώριση της δημοτικής το 1976 (νόμος 309/23.1.1976 επί υπουργού Γ. Ράλλη) ως επίσημης γλώσσας του κράτους και των διδακτικών βιβλίων, διότι οι πνευματικοί άνθρωποι και γενικότερα η κοινωνία χρειάστηκαν κόπο και χρόνο για να εμπεδώσουν την αξία της δημοτικής και να καθορίσουν τον τύπο της.

β. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1957

Στο κλίμα των πολιτικών συγκρούσεων της μετεμφυλιακής κοινωνίας εντάσσεται η λειτουργία του ελληνικού σχολείου στη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου 1944 – 1957. Η πολιτική ιδεολογία των συντηρητικών αστικών δυνάμεων κατηύθυνε τα εκπαιδευτικά θέματα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να διαμορφωθεί μια νέα κατάσταση, αποκαλούμενη μεταρρύθμιση του 1957. Ο απόηχος της λογικής του οκτατάξιου γυμνασίου, το οποίο προέκυψε από το νόμο 1468/1944, θα διατηρηθεί έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964, η οποία, για να απαλειφθεί η διγλωσσία, καθιερώνει την ισοτιμία των δύο γλωσσών, καθαρεύουσας και δημοτικής, με το Ν.Δ. 4376/1964. [737] «Τα μεγάλα νομοσχέδια που θα ολοκλήρωναν το πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1963/1964 ήταν έτοιμα αλλά δεν πρόλαβαν να γίνουν θεσμός […]».[738] Θα δούμε

[737] Θ. Πλατανιάς, «Το γλωσσικό ζήτημα», περ. *Σχολείο και Ζωή*, έτος ΙΕ΄, τχ. 3, Μάρτιος 1967, σ. 126.

[738] *Καλλιτέχνες και Λογοτέχνες στα Αναγνωστικά 1860 – 1960*…, ό.π., σ. 207. Για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση παραθέτουμε τη σχετική πληροφορία: «[…] Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση με υπουργό Παιδείας τον ίδιο τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου και βασικό σύμβουλο τον Ευάγγελο Παπανούτσο δεν πρόλαβε να

υλοποιημένο το ενδιαφέρον της πολιτείας στα βήματα που έγιναν το 1957 και ονομάστηκαν «Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση». Το ενδιαφέρον της πολιτείας σύγκειται στο να προσπαθεί να καλύψει τις ελλείψεις στα εκπαιδευτικά, καθώς και στην ανάληψη «νέων εθνικών αγώνων», για την εκπαίδευση τώρα πλέον. Οι διανοούμενοι διέρχονται κρίση και στην παιδεία επαφίεται η διαμόρφωση των δημοκρατικών μαζών. «[…] Πολιτικά φθάσαμε ως το χείλος της αβύσσου, κυττάξαμε μέσα, αισθανθήκαμε τρομερόν ίλιγγο και αποτραβηχήκαμε την τελευταία στιγμή […]».[739]

Η ανάπτυξη του έθνους και ο πολιτικός κόσμος κατά αυτόν τον τρόπο κινείται γύρω στα 1950.[740] Η εφημερίδα *Ελληνικόν μέλλον* τόνιζε: [741] «Πλήρες φως επί της εσωτερικής μας καταστάσεως». Η εφημερίδα δηλώνει την προτροπή «Διαφυλάξατε τα θεμέλια του έθνους: τον Στρατόν και το Στέμμα». Το συμπέρασμα των πολιτικών ανακατατάξεων της ταραχώδους εποχής ήταν ότι «Ο εθνικόφρων πολιτικός κόσμος ετάχθη παρά το πλευρόν του λαϊκού κόμματος». [742]

Οι εκπαιδευτικοί σχεδιασμοί στηρίζονται λιγότερο σε αντικειμενικά στατιστικά δεδομένα και περισσότερο σε προσωπικές εμπειρίες και στοχασμούς των μελών των επιτροπών και των συμβούλων των νομοθετών. Με πρόεδρο τον υπουργό Παιδείας Α. Γεροκωστόπουλο η επιτροπή στις 10 Ιανουαρίου 1958

ολοκληρωθεί στον βραχύτατο χρόνο που μεσολάβησε από τη νομοθετική κατοχύρωσή της ως την έναρξη της ανατροπής της (24.10.1964 – 15.7.1965) […]».

739 Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας*, τόμος Ε΄, εκδ. Πατάκη, Αθήνα [6] 2004, σ. 126.

740 Ο συντάκτης του κύριου άρθρου της Εφημερίδας *Ώρα*, τη Δευτέρα 28 Μαΐου 1956, γράφει ότι: «Ήρχισεν η διάλυσις του Κυβερνητικού συγκροτήματος», «απελύθη ο Θεοτόκης». «Την παραίτησιν ηναγκάσθη να ζητήσει ο Καραμανλής μετά την νέαν αξίωσιν των Κυπρίων και των αποκαλύψεων της αντιπολιτεύσεως. Ο κ. Αβέρωφ ωρίσθη προσωρινός διάδοχος του κ. Θεοτόκη». Η ίδια εφημερίδα γράφει πως «την πρωΐαν υπήρχον πληροφορίαι ότι ο υπουργός των εξωτερικών κ. Θεοτόκης υπέβαλε την παραίτησίν του. Εις εποστολήν απευθυνθείσαν προς τον κ. Καραμανλήν ο κ. Θεοτόκης αναγνωρίζει ότι η μετριοπαθής πολιτική την οποίαν ηκολούθησεν επί του Κυπριακού δεν έτυχε της εγκρίσεως του πολιτικού κόσμου της χώρας».

741 Εφ. *Ελληνικόν Μέλλον*, Τρίτη 28 Αυγούστου 1951.

742 Εφ. *Ελληνικόν Μέλλον*, Πέμπτη 23 Αυγούστου 1951.

κατέληξε σε υπολογίσιμα συμπεράσματα: [743] α) ο ανθρωπισμός αποτελεί το κέντρο βάρους της διδασκαλίας και του όλου πνεύματος του σχολείου. Η κλασική παιδεία χρησιμοποιείται με την ευρεία έννοια του όρου. Υπάρχει σύνδεση του πνευματικού κόσμου με την Ελληνική παράδοση έχοντας ως συνδετικό κρίκο την κλασική ομορφιά, το κλασικό ιδεώδες, β) ο ιστορικός κόσμος οριοθετείται «εις αρχαίον, μεσαιωνικόν και νέον Ελληνισμόν». Η έννοια του «Ελληνισμού» είναι το κατ' εξοχήν κεντρικό εκπαιδευτικό μας γνώρισμα, αποτελεί στάση ζωής.

Επισημαίνεται ότι οι προσδοκίες των διδασκόντων και των πνευματικών ανθρώπων για ποιοτικό σχολικό βιβλίο λογοτεχνίας διαψεύδονται. «[…] Η απόπειρα αναδιοργάνωσης της εκπαίδευσης από την κυβέρνηση Καραμανλή (1957 – 1958) ουσιαστικά απέτυχε, αφού ορισμένα νομοθετήματα που συνέταξε η ειδική επιτροπή δεν εφαρμόστηκαν, ενώ η οικονομική πολιτική σε θέματα παιδείας δημιούργησε λίγα χρόνια αργότερα σοβαρές αντιδράσεις, κυρίως εκ μέρους της Ομοσπονδίας Λειτουργών Μέσης Εκπαιδεύσεως και των φοιτητών […]».[744]

Υπάρχουν κι άλλες φωνές που ασκούν κριτική στη μεταρρύθμιση και στην ουσία καταδικάζεται το απαρτιζόμενο από συλλογές αναγνωστικό. Ο Ιωάννης Νοτάρης, φιλόλογος, στις 12 Μαΐου του 1957 υπογράφει εν θερμώ άρθρο, με την οπτική του αγανακτισμένου και αμυνόμενου εκπαιδευτικού. Οι παρατηρήσεις του δεν περιγράφουν μόνο την αναπόφευκτη σύγκριση των παλαιών εγχειριδίων με τα καινούρια του '57, αλλά εκφράζουν τη βασική διαφορά μεταξύ των βιβλίων και τη στηλιτεύουν: «[…] Γιατί τι άλλο μπορεί να δείχνη το κομμάτιασμα της εργασίας των ανθολόγων – συγγραφέων παρά πως αποτελεί μια λύσι, εις βάρος της ποιοτικής εμφανίσεως του βιβλίου, που κατ' αυτό τον τρόπο παρουσιάζει ενιαία κατεύθυνσι και καμία ομοιογένεια», γράφει.[745]

---

[743] Θ. Χατζηστεφανίδης, *Ιστορία…,* ό.π., σ. 290 - 291.

[744] Έλλη Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου, *Εκπαιδευτικά…,* ό.π., σ. 27.

[745] Βλ. Ιωάννου Νοτάρη, «Παρατηρήσεις και διορθώσεις στα καινούργια «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» της τελευταίας τάξεως του Γυμνασίου, περ. *Σχολείο και Ζωή*, τχ. 7-8 Αθήνα Ιούλιος – Αύγουστος 1957, σ. 316 – 318.

«[…] Και έπειτα, πώς είναι δυνατό να σκεφθής ότι καμία από τις συλλογές δεν ξεχώριζε ανάμεσα στις άλλες, δεν ήταν περισσότερο φροντισμένη και δεν περιείχε κομμάτια εκλεκτότερα, ώστε να προτιμηθή αυτή μονάχα ή η προτίμηση να περιορισθή σε δύο το πολύ συλλογές; […]». Εύστοχα, λοιπόν παρατηρήθηκε, πως αν προκρινόταν μια οποιαδήποτε συλλογή, η δομή του βιβλίου θα ήταν επιτυχέστερη, γιατί «θα είχαν τουλάχιστο τα αναγνωστικά μια βασική γραμμή στη σύνθεσή τους […]».

Για το Δ. Σολωμό παρατηρεί ο Ι. Νοτάρης, συγκεκριμένα για τους «Ελεύθερους Πολιορκημένους» της συλλογής Η. Λάγιου: «[…] Στα αποσπάσματα των μελετών, που παραθέτει ο ανθολόγος στην Εισαγωγή, δεν ξεχωρίζει τον Πολυλά από τον Αποστολάκη κι ούτε αναφέρει από ποιο βιβλίο του Αποστολάκη είναι παρμένο το απόσπασμα. Πρόκειται για το βιβλίο του "Η ποίηση στη ζωή μας" (το απόσπασμα βρίσκεται στη σελ. 310 κ. εξ.) […]».[746] Η οπτική του Αποστολάκη για το Σολωμό επέδρασε στους ανθολόγους, οι οποίοι εμφανίζονται «αναθρεμμένοι» από τις θεωρίες του για το δημοτικό τραγούδι και τη σολωμική ποίηση. Ωστόσο οι διανοούμενοι της γενιάς του '30 αποτίμησαν το έργο του Σολωμού σε ρεαλιστικές βάσεις και άφησαν πίσω τον ιδεαλιστικό Σολωμό του Αποστολάκη.[747]

Τόσο οι παλαιότεροι ανθολόγοι, όπως ο Αλ. Σαρής, όσο και πνευματικοί άνθρωποι μεταξύ των οποίων οι Χρ. Φράγκος [748] και Ε. Παπανούτσος,

---

[746] Ιωάννου Νοτάρη, «Παρατηρήσεις και διορθώσεις…», *ό.π.,* σ. 324.

[747] Χριστίνα Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική, Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1996, σ. 428 – 429. Το σολωμικό έργο και η ερμηνεία του έφερε αντιμέτωπους τον Γιάννη Αποστολάκη και τον Κώστα Βάρναλη. Για την βαθιά επίδραση του Σολωμού στο Βάρναλη Βλ. Γιάννης Δάλλας, *Η δημιουργική δεκαετία στην ποίηση του Βάρναλη*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1988, σ. 149 - 189.

[748] Βλ. Χρ. Φράγκου, «Τα καινούργια Νεοελληνικά Αναγνώσματα», περ. *Παιδεία και Ζωή*, τεύχη Μαρτίου και Απριλίου 1957.
Ε. Παπανούτσος, «Η λογοτεχνία μας στα Σχολεία», εφ. *Βήμα* 25 Απριλίου 1957.
Ε. Παπανούτσος, «Και πάλιν τα Νεοελληνικά» εφ. *Βήμα* 9 Μαΐου 1957.
Αλ. Σαρής, *Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα*. *Ο Παπαδιαμάντης και ο Παλαμάς*, Αθήναι 1957.

σχολιάζοντας τα καινούρια αναγνώσματα, άλλοι συντάσσονται υπέρ αυτών και άλλοι τα αποκηρύσσουν. Δεν είναι καθόλου περίεργο το γεγονός ότι βάλλονται τα αναγνωστικά «εκ συλλογών συνταχθέντα», διότι υπεισέρχονται κείμενα ελάσσονα στις συλλογές, ασυμβίβαστα ενίοτε με τους γενικούς στόχους, ανούσια πεζολογήματα, με κριτήρια υποκειμενικά.

Σημειώνουμε τη σκέψη κριτού των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων σχετικά με την ύλη ότι δεν βρίσκουν νεοελληνικά κείμενα πρώτης γραμμής. Αναγκάζονται να συνθηκολογήσουν στην πράξη και πως το μετριότερο ποίημα «[…] και εκείνο κάτι έχει να δώση, ιδίως […] αν λάβωμεν υπ' όψιν και ότι ο μαθητής δεν ημπορεί να πάρη περισσότερα πράγματα πάντοτε […]».[749] Πιστεύεται ότι τα εγχειρίδια δεν ενσαρκώνουν την ιδέα του πατριωτισμού, σε σχέση με παλαιότερα και απαλείφουν ό,τι μπορεί να ενοχλεί την παρούσα πολιτική. «[…]

Στα προηγούμενα Αναγνώσματα ο "Ύμνος εις την Ελευθερίαν" παρατίθεται ολόκληρος. Στα καινούρια όμως περικόπτονται εδώ κι εκεί τα εξής τετράστιχα: 46-57, 68-73, 97, 103-104, 112-121 και 153. Τούτο δείχνει καθαρά πως οι περικοπές δεν έγιναν για οικονομία του χώρου, [...] αλλά για να μη διαβαστούν ωρισμένα τετράστιχά του, δηλαδή σκόπιμα. […] Τι κι αν από υπεύθυνα και επίσημα χείλη διακηρύσσεται με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο πως "το θεμέλιον της υποστάσεως μας είναι η ιστορική μνήμη του έθνους"; Εμείς στην πράξη εφαρμόζουμε τ' αντίθετα. Γιατί πώς αλλιώς παρά σαν άρνηση της Ιστορίας μας θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί η αντίληψη, ότι δεν επιτρέπεται ακόμα και στην περίπτωση του Εθνικού μας ύμνου – να θίγουμε τους Τούρκους και μάλιστα η αντίληψη αυτή παρουσιάζεται ύστερα από την πολύχρονη μεταπολεμική επίδειξι του μισελληνισμού των, με αποκορύφωμα τα φρικτά

Βλ. Λίζας Κόττου, «Κριτική των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων Μέσης Εκπαίδευσης», περ. *Επιθεώρηση Τέχνης*, τομ. ΙΣΤ΄, Αύγουστος 1962, σ. 193.

[749] Β. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών…,* τ. Β΄, σ. 652. Πρόκειται για τον Π. Γεωργούντζο, πρόεδρο του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, ο οποίος σχολίασε την ποιότητα των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων του 1956 / 1957.

γεγονότα της Πόλης του Σεπτεμβρίου του 1955 και την έκτοτε σωβινιστική μανία, από την οποία διακατέχονται; […]».[750]

Επομένως, κατά τον Ι. Νοτάρη, τα αναγνωστικά του 1957 υπονομεύουν το γνήσιο πατριωτικό αίσθημα και αναπτύσσουν νέα προσέγγιση στα εθνικά ιδεώδη. Είναι αλήθεια πως είχαμε άλλη αντίληψη για την ιδεολογία των αναγνωστικών πριν από το 1947, τα οποία εξυπηρετούσαν στόχους εθνικούς και πολιτικούς, άλλη το 1950 – περίοδο που το έθνος διήλθε διά πυρός και σιδήρου – και άλλη τώρα. Όσο για τη γλωσσική μορφή των βιβλίων που υπηρέτησαν οι συλλογείς των κειμένων, επιλέγουμε το σχολιασμό της Λίζας Κόττου για τα κείμενα της συλλογής των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων της Α΄ Γυμνασίου του 1956, διότι διακρίνει την εξής γλωσσική σύγχυση: «αρχαΐζουσα, καθαρεύουσα, μιξοκαθαρεύουσα, στρωτή καθαρεύουσα, δόκιμη και κακότεχνη δημοτική». Είναι γνωστές οι θέσεις της ανθολόγου στην υπεροχή του συναισθήματος που απορρέει από τα κείμενα, γι' αυτό το λόγο προτιμά στο βιβλίο της για την Α΄ τάξη του Γυμνασίου (1931) κλασικά το Σολωμό στην πρώτη του σύνθεση, την «Ξανθούλα» και τον Βαλαωρίτη με «Τον Δήμο και το καριοφίλι του».

Συνεπώς προκύπτει ότι το μάθημα των Νέων Ελληνικών υποτάσσεται σε συγκεκριμένες αντιλήψεις περί ελληνικού έθνους και στο σχολικό μηχανισμό καλλιεργείται η εθνική ταυτότητα κυρίως μέσα από το γνωστικό αντικείμενο των Νέων Ελληνικών. [751] Όταν συμβαίνει να περικόπτονται από τα κείμενα τμήματα που έχουν λογοτεχνικότητα ή άλλα με «πατριωτικότατο περιεχόμενο κατάλληλο για τον φρονηματισμό των τροφίμων», εξάγεται αυτοδίκαια το συμπέρασμα ότι η λογοτεχνία στη Μέση Εκπαίδευση εξυπηρετεί την τρέχουσα πολιτική και την ιστορική αίσθηση. Οι εθνοκεντρικές αναφορές των αναλυτικών προγραμμάτων

---

[750] Ιωάννου Νοτάρη, «Παρατηρήσεις και διορθώσεις στα καινούργια «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» της τελευταίας τάξεως του Γυμνασίου, περ. *Σχολείο και Ζωή*, τχ. 7-8 Αθήνα Ιούλιος – Αύγουστος 1957, σ. 316 – 318.

[751] Βλ. Τάκης Καγιαλής, «Η λογοτεχνία στη Μέση Εκπαίδευση: ο ρόλος της θεωρίας», *Εντευκτήριο*, τχ. 26, Αθήνα 1994, σ. 71.

εμφανίζονται αρχικά στο πρόγραμμα του 1935 και σταθερά και με έμφαση σε όλα τα Αναλυτικά Προγράμματα της δεύτερης περιόδου μέχρι το 1978. [752]

Στη δεκαετία όμως του ’50-’60 η λογοτεχνία ανασυντάσσει τις δυνάμεις της, διότι προβάλλονται καινούριοι συγγραφείς στα λογοτεχνικά περιοδικά και γενικά είναι μια περίοδος πνευματικών ζυμώσεων. «[…] Τα ξένα παιδικά μυθιστορήματα δε γράφτηκαν για παιδιά, αλλά ήταν στην ουσία κριτική θεώρηση από τους συγγραφείς τους στις κοινωνικές σχέσεις της εποχής τους […] Οι αρχές της νοησιαρχίας, η ηθικολογία και οι ξενόφερτες ιδεολογικές μικροαστικές σκοπιμότητες του «ενάρετου πολίτη» κυριαρχούσαν στο παιδικό βιβλίο μέχρι το ’60, εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις. […]».[753] Δεν είχε δικό του, ελληνικό, χαρακτήρα το παιδικό βιβλίο ούτε και αναφερόταν στην ελληνική πραγματικότητα. Θα ορίζαμε τη δεκαετία ’50 – ’60 ως περίοδο σύλληψης νέων ιδεών, όπου κυοφορούνται έργα – έμβρυα της ποικίλης καλλιτεχνικής δημιουργίας.[754] «[…] Μετά από το 1960 και έκτοτε βελτιώνεται συνεχώς το ελληνικό παιδικό έντυπο και αναπτύσσεται σε πολύ ικανοποιητικό βαθμό. Η πριν από το 1960 παιδική λογοτεχνία, περιοριζόταν σε μικρά πεζά και ποιητικά κείμενα Ελλήνων λογοτεχνών που έγραψαν για παιδιά και σε μεταφρασμένα παιδικά βιβλία των Βερν, Μαλό, Ντεφόε, Τουαίν, Ντίκενς κλπ. […]».[755]Οι πολιτικές συνθήκες της εποχής δεν ευνόησαν τη διαμόρφωση αυτόνομης παιδικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα διότι οι θετικοί καρποί δεν απέδωσαν εξαιτίας της μεταξικής δικτατορίας.

Ωστόσο, τα δεινά του πολέμου έχουν περάσει και οι πληγές επουλώνονται, όχι όπως οι πολιτικοί προσδοκούν, αλλά όπως οι άνθρωποι του

---

[752] Βλ. Χρυσάνθη Κουμπάρου – Χανιώτη, «Τα σχολικά εγχειρίδια των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων…», *ό.π.,* σ. 126.

[753] Νικ. Δ. Δέτση, «Η λογοτεχνία για παιδιά και νέους», περ. *Νέα Παιδεία*, έτος δέκατο τέταρτο, τχ. 55, Αθήνα Καλοκαίρι 1990, σ. 105.

[754] Στον τρίτο τόμο της *Ελληνική Δημιουργίας* από 1ης Ιανουαρίου έως 15 Ιουνίου του 1949 φιλοξενείται σε συνέχειες *Η Παναγιά η Γοργόνα* του Στράτη Μυριβήλη, περ. *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 22 – 33, τ. 3ος, 1 Ιανουαρίου – 15 Ιουνίου 1949, σ. 25, 114, 183, 243, 311, 433, 512, 615, 693, 913 και 980.

[755] Νικ. Δ. Δέτσης, «Η λογοτεχνία…», *ό.π.,* σ. 98.

λόγου γνωρίζουν με τη «λυρική» εποπτεία του κόσμου. Το γλωσσικό ζήτημα έχασε πλέον την οξύτητά του. «[…] Βαίνει συν τω χρόνω προς οριστικήν λύσιν διά της προϊούσης προσεγγίσεως απλής καθαρευούσης και κοινής δημοτικής. Παρά ταύτα εξακολουθεί να υπάρχει διγλωσσία και εξεταστέον είναι τι πρέπει να γίνει τόσον εις την Μέσην Παιδείαν όσον και εις την Στοιχειώδη […]», διερωτάται ο Κωνσταντίνος Καλλίας από το βήμα της *Νέας Εστίας*.[756]

Πιστεύουν οι λόγιοι της εποχής πως η διγλωσσία υφίσταται, αφού η διδασκαλία στο δημοτικό πρέπει να γίνεται στη γλώσσα που μιλά η οικογένεια, δηλαδή στη δημοτική, ενώ η καθαρεύουσα κατά το άρθρο 107 του συντάγματος είναι η γλώσσα των νόμων και του μεγαλύτερου μέρους των εφημερίδων. Έτσι, εξακολουθεί να υπάρχει διχοστασία ανάμεσα στις δύο γλωσσικές μορφές της ελληνικής και να εδραιώνεται το προβάδισμα της δημοτικής στη στοιχειώδη εκπαίδευση και της καθαρεύουσας στη Μέση. Δικαίως εξανίσταται ο Ε.Π. Παπανούτσος στα 1961 για τη γλώσσα των αναγνωστικών: «[…] Πώς είναι δυνατόν το σχολείο να περιφρονήσει και να αγνοήσει τη γλώσσα της Λογοτεχνίας, τη γλώσσα των δόκιμων ποιητών και πεζογράφων του Έθνους; Από πού θα πάρει "πρότυπα" ο δάσκαλος στο μάθημά του; [...] Ποιος ποτίζει και περιποιείται υπεύθυνα και δημιουργικά το αυτοφυές στο εθνικό μας έδαφος λουλούδι του ζωντανού λόγου, ο εμποροβιομήχανος ή ο ποιητής; […]».[757]

Οι σκοποί της παιδείας και τα ιδεώδη γύρω στα 1957 επιμερίζονται σε έξι: α) στο θρησκευτικό ιδεώδες, β) στο εθνικό ιδεώδες το οποίο «περιλαμβάνει την συνείδησιν της ιδίας εθνότητος και την αμετάκλητον απόφασιν συντηρήσεως αυτής εις τους αιώνας ως ιδίου κυττάρου του οργανισμού της ανθρωπότητος», γ) στο ανθρωπιστικό ιδεώδες, δ) στο ιδεώδες της ελευθερίας, ε) στο ηθικό ιδεώδες

[756] Κωνσταντίνου Καλλία, «Το εκπαιδευτικόν πρόβλημα», περ. *Νέα Εστία*, τ. ΞΒ΄, 1 Ιουλίου – 31 Δεκεμβρίου 1957, σ. 1055 – 1058.

[757] Ε.Π. Παπανούτσος, «Τα Νεοελληνικά», περ. *Παιδεία και Ζωή*, έτος Ι΄, τχ. 94, Αθήναι, Μάιος 1961, σ. 97 – 98. Ο Ε.Π. Παπανούτσος γράφει το άρθρο του «Τα Νεοελληνικά» διότι με έκπληξη πληροφορήθηκε ότι «το Σχέδιο του νέου Αναλυτικού Προγράμματος των Γυμνασίων παραχωρεί τρεις μόνον ώρες την εβδομάδα στα Νεοελληνικά και ζητούν έντονα από το Υπουργείο να αυξήσει τον χρόνο διδασκαλίας».

και ζ) στο κοινωνικό ιδεώδες. Οι πολιτικές εντάσεις των τελευταίων χρόνων είχαν σοβαρές επιπτώσεις στην παιδεία, ώστε επανήλθαν τα ζητούμενα της παιδείας στα βασικά τους προαπαιτούμενα, που είναι η πρόσκτηση γνώσεων, η κατανόηση και βίωση ηθικών και αισθητικών αξιών και η απόκτηση δεξιοτήτων, όπως διατυπώθηκαν και από τον Κ. Καλλία, ο οποίος διετέλεσε υπουργός Παιδείας με δεκαεπτάμηνη παραμονή στη θέση αυτή (1954).[758]

Τα βιβλία της μεταρρύθμισης του 1963 / 1964 εξέφραζαν μια νέα διδακτική τακτική και μια διαφορετική θεματική προσέγγιση, ωστόσο έγιναν στόχος της αντιμεταρρυθμιστικής πολιτικής. Χαρακτηριστικό του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζονται διαχρονικά τα θέματα του σχολικού βιβλίου είναι και το γεγονός ότι η *Ιστορία* του Κώστα Καλοκαιρινού, αν και δέχτηκε εντονότατες επικρίσεις, «διασώθηκε» από τη Μεταπολίτευση. Χρησιμοποιήθηκε δε ως σχολικό εγχειρίδιο στη Β΄ Λυκείου κατά το σχολικό έτος 1975 / 1976.[759]

---

[758] Ο Βασίλειος Λαούρδας στις «Συζητήσεις για την Παιδεία μας» στην *Ελληνική Δημιουργία* θεωρεί ότι ο Κ. Καλλίας «προέβη κατά καιρούς εις ενδιαφερούσας ανακοινώσεις διά τα σχέδιά του περί αναδιοργανώσεως της παιδείας στην Ελλάδα». Σχολιάζοντας την απολογία του Κ. Καλλία θεωρεί ότι εργάστηκε στο Υπουργείο και δεν απέδωσε όσα υποσχέθηκε. Υποστηρίζει τις θέσεις του για την αναποτελεσματικότητα του Καλλία ως εξής: «[…] Από το εκπαιδευτικόν αυτό συμβούλιον επερίμενε ο κ. Καλλίας να καταρτισθή το πρόγραμμα της Μέσης Παιδείας – από το συμβούλιον το οποίον είναι κατ' εξοχήν υπεύθυνον διά τας ανοήτους προκηρύξεις και διά τας εξ ίσου ανοήτους εγκρίσεις σχολικών βιβλίων. Ελπίζω ότι ο κ. Καλλίας ήτο εις θέσιν να ίδη την πραγματικότητα και αν δεν ηθέλησε να πράξη συμφώνως προς την εντολήν της συνειδήσεώς του, τούτο σημαίνει ότι κατέστη δέσμιος των δημαγωγών οι οποίοι συγχέοντες κατά τον αθλιέστερον τρόπον κομμουνισμόν και δημοτικισμόν εμφανίζουν ως θεματοφύλακας των εθνικών παραδόσεων διαφόρους φωνασκούς […]». Βλ. Βασιλείου Λαούρδα, «Ο απολογισμός του κ. Κ. Καλλία», περ. *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 151, Αθήναι 1954, σ. 628.

[759] *Καλλιτέχνες και Λογοτέχνες στα Αναγνωστικά 1860 – 1960*…, ό.π., σ. 207. Το βιβλίο κατηγορήθηκε ότι αμφισβητεί την αδιάλειπτη συνέχεια του έθνους και αποσύρθηκε το Δεκέμβριο του 1965 με εντολή του υπουργού Παιδείας Στέλιου Αλλαμανή.

γ. Η «τιμητική» των εγχειριδίων του Ν. Κοντοπούλου στα «νέα» βιβλία της έβδομης σειράς (1950 – 1956/57)

Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα του 1950 κινούνται μέσα στο κλίμα που ονομάζουμε εθνική παράδοση. Αν παρατηρήσουμε τα περιεχόμενά τους, θα διαπιστώσουμε ότι χωρίζονται σε πεζό και ποιητικό λόγο και στις κλασικές φιλολογικές διαιρέσεις των ειδών του λόγου. Αναγνωρίζουμε στα εγχειρίδια φανερώματα προσωπικών επιλογών των συλλογέων ως αποδείξεις των γνώσεων και ως έκφραση της ιδεολογίας τους, αν και η μορφή τους είναι τυπική και το εγχειρίδιο εν τέλει συνέθεσαν οι αρμόδιοι του υπουργείου από τις καλύτερες συλλογές,.

Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Ν. Κοντοπούλου – Θ. Παπακωνσταντίνου για την ΣΤ΄ τάξη του Γυμνασίου, ΟΕΣΒ, εν Αθήναις 1950, εκτός από το γνωστό πλαίσιο των επτανησιακών ποιημάτων, τα οποία περιέχονται και σε προηγούμενα αναγνωστικά, εκμεταλλεύονται οι συλλογείς και άλλα κείμενα, τα οποία συγκομίζουν στα ήδη κοινά. Εννοούμε τη «Νίκη» του Λορ. Μαβίλη που τίθεται δίπλα στην «Ελιά», σ. 204, ποίημα προ πολλού ανθολογημένο. Αντιγράφουμε επίσης τον τίτλο «Ο Σκλάβος και ο Ζωγράφος» του Κ. Θεοτόκη, απόσπασμα από το διήγημά του ο «Απελλής».

Στην κατηγορία «Επικά – Επικολυρικά – Επύλλια» περικλείονται ποιητές, που έγραψαν ό,τι πιο δυνατό έχει να παρουσιάσει η ελληνική λογοτεχνία. Στο σημείο αυτό αναφερόμαστε στους «Ελεύθερους Πολιορκημένους» του Δ. Σολωμού, «Εις τον Ιερόν Λόχον» του Ανδρ. Κάλβου, στον «Βωμό της Πατρίδος» του ίδιου και στα «Ηφαίστειά» του. Είναι μια ποιητική ενότητα μεστή από Επτανήσιους και καταδεικνύει ελεύθερους πνευματικά τους ανθολόγους, οι οποίοι αν και στέκονται διχασμένοι από την προκήρυξη του διαγωνισμού, αυτοί μέσω των επιλογών τους αποδίδουν όλη την ποιότητα της ελληνικής λογοτεχνικής δημιουργίας. Παρουσιάζουν παλιές και νέες αξίες. Αυτό το επιβεβαιώνει η επιλογή τους από τον Κ. Καβάφη, του οποίου εντάσσουν στο

εγχειρίδιο δύο ποιήματα από τα φιλοσοφικά του, την «Ιθάκη» και τις «Θερμοπύλες». Το βήμα αυτό μέσα στα στενά όρια της προκήρυξης θα το χαρακτηρίζαμε τολμηρή ενέργεια, ριψοκίνδυνο βήμα για την εισαγωγή της σύγχρονης ποίησης στο σχολικό αναγνωστικό.

Αξίζει να τονιστεί και μια άλλη προοδευτική επιλογή, η «Κόλασις» του Δάντη σε μετάφραση του Επτανήσιου Γ. Καλοσγούρου στην ενότητα «Ξένη λογοτεχνία». Το εν λόγω αναγνωστικό δεν εμφανίζεται φτωχό, ούτε αποτελεί μίμηση παλαιών προτύπων, αν και στηρίζεται σε προηγούμενα αναγνωστικά, επειδή περιέχει τον πειραματισμό, δηλαδή την προσέγγιση της σύγχρονης ποίησης. Άλλωστε είχαν την τόλμη οι συλλογείς να ενσωματώσουν στην ύλη τους όχι μόνο τα πολυανθολογημένα επτανησιακά ποιήματα, αλλά και καινούρια.

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του Ν. Κοντοπούλου – Π. Σαμάρα, Χ. Δημητρακοπούλου της ίδιας σειράς του 1950 γραμμένα για τη Β΄ Γυμνασίου σε σύγκριση με τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της ΣΤ΄ τάξης παρουσιάζονται σε ύλη Επτανησίων ποιητών λίγο φτωχότερα. Βέβαια η τάξη των πραγμάτων είναι η ύλη για τη δευτέρα τάξη να αποτελείται από κείμενα καταληπτά στην ηλικία αυτή και να «αγνοούνται» άλλα θεωρούμενα πιο δύσκολα. Αυτές οι αυξομοιώσεις στην ύλη, οι οποίες και διαχωρίζουν το περιεχόμενο των αναγνωστικών σε ευκολότερο και δυσκολότερο, χαρακτηρίζουν την τάξη και την ηλικία των μαθητών στους οποίους απευθύνονται. Πιθανόν σ’ αυτή τους την προσπάθεια οι συντάκτες των εγχειριδίων αδικούν τα βιβλία επιλέγοντας περιεχόμενο σχετικό με «ουσιωδέστερα», όπως θεωρούν, κείμενα όχι όμως και πλουσιότερα.

Στο εν λόγω αναγνωστικό των Ν. Κοντοπούλου, Π. Σαμάρα, Χ. Δημητρακοπούλου διαπιστώνουμε πως ελάχιστοι Επτανήσιοι ανθολογούνται. Είναι στη διάθεσή μας ο λησμονημένος το ’50 Γ. Μαρτινέλης με το ποίημα «Ο Κανάρης» και ο Δ. Σολωμός με τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν» και έτερος Επτανήσιος κανένας.

Θα έλεγε κανείς πως το αναγνωστικό είναι γραμμένο προς τιμήν του Ν. Κοντοπούλου, αφού του εμπιστεύονται οι περί της δημοσίου παιδείας αρμόδιοι

και τα περισσότερα κείμενα. Για τα έργα του, την μακρά εμπειρία του ως ανθολόγου και τη διδασκαλία του επιλέχθηκε σχεδόν αποκλειστικά να ηγείται της ομάδας των συλλογέων. Στην έκδοση όμως του παρόντος αναγνωστικού από τον Ο.Ε.Σ.Β. και με τη λογική που ο Οργανισμός εκδίδει τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα, φαίνεται ότι μονοπωλεί την ύλη και την προσαρμόζει σε κείμενα πενιχρότερα από τις προσδοκίες των διδασκόντων.

δ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Ν. Κοντοπούλου – Κ. Ρωμαίου για την Α΄ Γυμνασίου της έβδομης σειράς

Το εγχειρίδιο των Ν. Κοντοπούλου – Κ. Ρωμαίου για την Α΄ τάξη του Γυμνασίου Ο.Ε.Σ.Β., Αθήναι 1950, αποτελεί προϊόν σύνθεσης εκ τεσσάρων συλλογών. Οι δύο συλλογές που παραλείπονται να αναφερθούν στον τίτλο του βιβλίου, είναι συντομότατες, γι' αυτό και χαρακτηρίζεται το βιβλίο από τους δύο πρώτους συλλογείς.

Στα αναγνωστικά του 1950 καλλιεργείται πολύ η διασκευή πρωτοτύπου κειμένου και στο εν λόγω αναγνωστικό συναντάμε κατά πλησμονή κείμενα της ιδεολογικής γραμμής των διασκευών. Ουσιαστικά, πρόκειται για κείμενα που πλάθουν οι συλλογείς με τις αλλοιώσεις τις οποίες επιφέρουν στο αρχικό. Ευτυχώς που το ποιητικό κείμενο απαλλάσσεται από τις επεμβάσεις των ανθολόγων και παραμένει ακέραιο εν πολλοίς, όπως ο ποιητής το δημιούργησε.

Από Επτανησίους ανθολογείται ο Δ. Σολωμός με τα ποιήματα «Από τον θρόνο τ' Απλάστου», σ. 26 και «Ύμνος εις την Ελευθερίαν», που κατατάσσονται στα ανήκοντα στη δημοτική. Στα της δημοτικής ανήκει και το ποίημα «Καλοκαίρι» του Στεφ. Μαρτζώκη, σ. 135. Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, όπου συμπεριλαμβάνονται κείμενα «εκ της καθαρευούσης» ανήκει «Η ημέρα της Λαμπρής», ποίημα του Δ. Σολωμού. Το ανωτέρω αναφερθέν ποίημα έχει

ταλαιπωρηθεί από τους ανθολόγους τόσο ως προς τη γλωσσική ταξινόμηση όσο και για το αν κρίνεται ανθολογίσιμο ή όχι. Στα 1950 αποφαίνονται οι συντάκτες ότι ανήκει στην καθαρεύουσα η γλώσσα της σολωμικής ποίησης.

Στην υποκατηγορία «από την οικογενειακήν ζωήν» του μέρους Β΄ «εκ της καθαρευούσης» ανήκει το ποίημα «Μάνα» του Γ. Μαρτινέλη, σ. 244 και η «Εργασία» του Γερασίμου Μαρκορά», σ. 251. Στην ενότητα «από την Ελληνικήν φύσιν και την εν αυτή ζωήν» εντάσσεται το ποίημα του Λορ. Μαβίλη «Ο ήλιος της πατρίδας μας», σ. 256. Το βιβλίο με το «λεξιλόγιον» και τον πίνακα περιεχομένων ολοκληρώνεται σε 311 σελίδες, κατά συλλογές και κατά τα περιεχόμενα.[760] Τα περισσότερα από τα ανθολογημένα επτανησιακά ποιήματα ανήκουν στην συλλογή Ν.Α. Κοντοπούλου και λιγότερο στη συλλογή Κ. Ρωμαίου.

Το αναγνωστικό αυτό, με τη διαίρεση σε μέρος αφιερωμένο στη δημοτική γλώσσα και σε μέρος αφιερωμένο στην καθαρεύουσα, αποτελεί μια επιπλέον μαρτυρία της γλωσσικής διχοστασίας, με τάσεις βέβαια ισορροπίας, ανάμεσα στη δημοτική και την καθαρεύουσα. Βρισκόμαστε στη μεταπολεμική εποχή δίχως τη γενικευμένη χρήση της δημοτικής. Αυτό συμβαίνει και για την ποίηση και για την πεζογραφία που συμπεριλαμβάνεται στα αναγνωστικά.

ε. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Νικ. Κοντοπούλου – Θεοδ. Μακροπούλου διά την Γ΄ τάξιν των Γυμνασίων

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Νικ. Κοντοπούλου – Θεοδ. Μακροπούλου διά την Γ΄ τάξιν των Γυμνασίων Ο.Ε.Σ.Β., Αθήναι 1950 γνώρισαν μέγιστη κυκλοφορία. Η πρώτη έκδοση του 1950 κυκλοφόρησε σε 90.000 αντίτυπα. Από το εν λόγω αναγνωστικό έχουμε διασωθείσα διδαχθείσα ύλη και μπορούμε να

[760] Η εικονογράφηση του βιβλίου, που είναι πραγματικά υπέροχη, οφείλεται στον Κ. Γραμματόπουλο. Επιμελητής της έκδοσης αυτής και υπεύθυνος επί του ελέγχου των δοκιμίων ήταν ο φιλόλογος Ι.Ρ. Ανδρουτσόπουλος (πράξις Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. 69/1949).

πληροφορηθούμε τις επιλογές των διδασκόντων. Είναι θετικό ότι το εγχειρίδιο αποτελείται από τις επιλογές δύο συλλογών του Νικ. Κοντοπούλου και Θ. Μακροπούλου,[761] επειδή περιορίζεται η πολυσυλλεκτικότητα κειμένων από διάφορους ανθολόγους και εμφανίζεται το βιβλίο να έχει συνεκτικότητα, μια ταυτότητα· συγκεκριμένα αναγνωρίζουμε την πατρότητα του εγχειριδίου. Έτσι, αν και κατασκευασμένο από τον Ο.Ε.Σ.Β., φέρει καθαρά τον ιδεολογικό και αισθητικό στόχο των ανθολόγων, ο οποίος επικεντρώνεται γύρω από πατριδολατρικά και φυσιολατρικά κείμενα. Η διάκριση δημοτικής και καθαρεύουσας στα κείμενα απουσιάζει.

Ο Μακρόπουλος προσεγγίζει τους σκοπούς διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών με υψηλούς τόνους. Οι ιδέες του αντικατοπτρίζουν τον ελληνοκεντρικό χαρακτήρα, τον οποίο προβάλλουν και οι σύγχρονοί του ανθολόγοι, για παράδειγμα ο Ν. Κοντόπουλος. Ας έχουμε υπόψη ότι η εθνική αγωγή που επιτελείται διά των λογοτεχνικών κειμένων βασίζεται σε ποιητικά και πεζά κείμενα με θεματολογία πατριωτική. Η σύνδεση του αισθητικού στοιχείου με το πατριωτικό συνδυάζεται στην επτανησιακή ποίηση κατά τον καλύτερο τρόπο και την καθιστά αξιοποιήσιμη για χρήση σε σχολικό εγχειρίδιο. Γι΄ αυτό το λόγο δεν παραλείπεται ο Εθνικός Ύμνος, αποσπασματικά βέβαια, από τις

---

[761] Ο Θεόδωρος Μακρόπουλος (γεννήθηκε στο Μεσολόγγι το 1900), ασχολείται με τη σύνταξη συλλογών Νέων Ελληνικών από το 1937. Από το 1937 μέχρι το 1959 εξέδωσε τα έργα: *Μεσολογγίτικες Ιστορίες*, *Μικροί Ήρωες*, *Ηρωικά Ελληνόπουλα*, *Διγενής Φιλιάδης*, *Δροσιές της αυγής*, *Αντίλαλοι από την ελληνική γη*. Βλ. Δημήτρη Σταμέλου, *Ρουμελιώτικη Πεζογραφία από τον Μακρυγιάννη ως σήμερα, 1829 – 1969*, τ. Α΄, 1829 – 1900, Αθήνα 1969, σ. 156.
Για την τεκμηρίωση των ανωτέρω παραθέτουμε απόσπασμα με τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς του συγγραφέα: «[…] Οι συγγραφείς με την δημιουργικήν δύναμιν της φαντασίας τους, την οξεία σκέψη τους και τον πλούσιο συναισθηματισμό τους ανακαλύπτουν και στην φύση γύρω και στις ψυχές μέσα κάλλος και αρμονία, που τα συγκροτούν άπειρες όσες φυσικές ή ηθικές σχέσεις, αθέατες απ' τους πολλούς ανθρώπους. Οι δραματικοί ιδίως συγγραφείς επικοινωνούν πιο πολύ με τον λαό και αναμοχλεύοντας – προς ηθική του εξυγίανση – τα βίαια κι ορμητικά του πάθη, προσπαθούν να εξυψώσουν ακόμη και την στατική παράδοση και να δώσουν στην ερμηνεία της εξωτερικής ηθικής πραγματικότητος ανώτερη σκοπιμότητα […]». Βλ. Θ. Μακρόπουλος «Οι συγγραφείς και ποιηταί και οι σκοποί Διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών», περ. *Σχολείο και Ζωή*, έτος Ε΄, τχ. 5, Αθήνα 1957, σ. 220.

περισσότερες σειρές εγχειριδίων, διότι ο Δ. Σολωμός διαμορφώνει εκτός από την εθνική μας λογοτεχνία και το ελληνικό εθνικό φρόνημα. Σύμφωνα με τη γνώμη του Β. Σταματέλου «ο Εθνικός Ύμνος όλος να διδάσκεται μόνο στο γυμνάσιο, όπου είναι δυνατή και η αισθητική ερμηνεία του, ενώ στο δημοτικό σχολείο, να διδάσκεται μόνο το προοίμιο.» [762] Υπό την έννοια αυτή οι συντάκτες των ανθολογίων συμπεριέλαβαν, για μορφωτικούς και αισθητικούς σκοπούς, τον Σολωμό και άλλους Επτανήσιους, τον Βαλαωρίτη, τον Κάλβο, στα εγχειρίδιά τους.

Έτσι ανθολογούνται στο εγχειρίδιο οι: Δ. Σολωμός με τον «Εθνικό ύμνο», σ. 51 και βλέπουμε εδώ τη φραστική διαφορά, δηλαδή να τιτλοφορείται ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» με του ανθολόγου την επιγραφή «Εθνικός ύμνος», Αρ. Βαλαωρίτης με το ποίημα «Ο Δήμος και το καριοφίλι», σ. 65, Γ. Μαρτινέλης με το ποίημα «Η 25η Μαρτίου», σ. 72 και πάλι Αρ. Βαλαωρίτης με το πεζό «Πώς εσώθη ο Παρθενών», σ. 88. Στην κατηγορία «Από τους ελληνικούς τόπους» συμπεριλαμβάνονται δύο κείμενα του Κ. Πασαγιάννη, του εξ επιγαμίας Επτανήσιου, «Υμηττός», σ. 238 και «Εικόνες από την Ήπειρο», σ. 252. Και οι δύο συλλογείς τον προτείνουν επειδή υπήρξε ο Κ. Πασαγιάννης ανθολόγος και ο ίδιος, και διότι οι περιγραφές του θεωρούνται κείμενα υψηλής αισθητικής ποιότητας. [763] Το βιβλίο θεωρείται ισχνό σε επιλογές Επτανησίων ποιητών, αν και περατούται σε 301 σελίδες με τα περιεχόμενά του.

---

[762] Β. Σταματέλου, δ.φ. Επιθεωρητού Δημ. Σχολείων Αθηνών, *Ο Εθνικός Ύμνος και ο Σολωμός*, Εκδ. Οίκος "Αθηνά", Α. Ι. Ράλλη, Αθήναι, 1919, σ. 80. Ο Β. Σταματέλος αναφέρθηκε εκτενώς στη διδασκαλία του Εθνικού Ύμνου στο συνέδριο των Επιθεωρητών, που πραγματοποιήθηκε στις 25 Μαΐου 1919. Η εισήγησή του προσέφερε υλικό καταλληλότατο για την εκτίμηση του «Ύμνου» και τη χρήση του στα εγχειρίδια.

[763] Στον τόμο των *Αλεξανδρινών Γραμμάτων*, που βρίσκεται σχεδόν ολόκληρος κάτω από τη σκιά του Μαβίλη, θα αντλήσουμε πληροφορίες για το ελληνικό σονέτο. Εκεί συμπεριλαμβάνονται δώδεκα ανέκδοτα σονέτα του Μαβίλη με πολύτιμα σχόλια του Κώστα Πασαγιάννη. Το γεγονός αυτό δηλώνει πλήρη αφομοίωση της επτανησιακής λογοτεχνίας από τον εξ επιγαμίας Επτανήσιο Πασαγιάννη, καθώς και την πρόσληψη του σονέτου και εν τέλει, διά του Μαβίλη, του σολωμικού έργου. Γ.Π. Σαββίδης, *Τράπεζα Πνευματική*…, ό.π., σ. 109.

Το ίδιο πενιχρό σε επτανησιακά λογοτεχνικά έργα θεωρείται και το εγχειρίδιο της τετάρτης τάξης των Ν. Κοντοπούλου – Α. Πετροπούλου – Γ. Σπυριδάκη, Ο.Ε.Σ.Β., Αθήναι 1950. Επιμελητής της έκδοσης και υπεύθυνος επί του ελέγχου των δοκιμίων ήταν ο φιλόλογος Κ.Α. Παπαχρίστος (πράξις Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. 69/1949). Το αναγνωστικό περιέχει από Επτανήσιους του Γ. Μαρκορά το ποίημα «Η αληθινή ευτυχία», σ. 31, του Αρ. Βαλαωρίτου «Η προσευχή του Διάκου», σ. 106 και του Δ. Σολωμού «Η ελευθερία στο Μεσολόγγι», σ. 109, «Η πρωτομαγιά» πάλι του Δ. Σολωμού, σ. 195 και του Λορ. Μαβίλη «Εις την πατρίδα», σ. 207 και η «Γαλήνη» του Δ. Σολωμού, σ. 200.

Παραθέτουμε και τον Ανδρέα Λασκαράτο με δύο κείμενα, ένα πεζό «Τον Φιλόξενο», σ. 177 και ένα ποιητικό «Τζίτζικας και Γρύλος», σ. 178, ο οποίος πλαισιώνει και κλείνει το επτανησιακό περιβάλλον του αναγνωστικού αυτού. Το βιβλίο περατούται σε 293 σελίδες με τις βιογραφίες των συγγραφέων και καλλιτεχνών.

Θα αναφερθούμε και στο εγχειρίδιο της Ε΄ τάξεως Γυμνασίου των Ν. Κοντοπούλου – Δ. Πετροπούλου – Γ. Σπυριδάκη, Ο.Ε.Σ.Β. εν Αθήναις 1950. [764] Η ύλη του εγχειριδίου είναι πλούσια και ανταποκρίνεται στο επίπεδο των μαθητών της Ε΄ τάξης. Τα περιεχόμενα διαιρούνται σε μέρος πρώτον και μέρος δεύτερον. Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει την καθοδηγητική διαίρεση «η λογοτεχνία του ελευθέρου γένους». Η λογική της λογοτεχνικής δημιουργίας του υπόδουλου έθνους και του ελεύθερου έθνους αποτελεί ένα καθοδηγητικό παράδειγμα για το πώς οφείλουν να γράφονται τα εγχειρίδια λογοτεχνίας με «εθνικόφρονας ιδέας».

Από Επτανησίους ανθολογείται ο Δ. Σολωμός με αποσπάσματα από τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν», σ. 75 α) «προοίμιο», σ. 76 β) «Άλωση της

[764] Η πρώτη έκδοση του 1950 κυκλοφόρησε σε 60.000 αντίτυπα και επιμελητής έκδοσης και υπεύθυνος επί του ελέγχου των δοκιμίων ήταν ο φιλόλογος Κ.Α. Παπαχρίστος (πράξις Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. 69/1949). Την εικονογράφηση πραγματοποίησε ο ζωγράφος Κ. Θετταλός.

Τριπολιτσάς», σ. 78 γ) «Αποκλεισμός της Κορίνθου», σ. 79 δ) «Οι νίκες στη θάλασσα», σ. 80. Στη σ. 82 καταγράφεται και «Ο χορός του Ζαλόγγου» του Δ. Σολωμού. Και λίγο παρακάτω στις 83 και 84 σελίδες ανθολογούνται δύο ωδές του Ανδρέα Κάλβου «Εις Πάργαν» και «Ο Φιλόπατρις». Στη λογοτεχνία του ελεύθερου γένους εντάσσουν οι ανθολόγοι τον «Φωτεινό» του Αρ. Βαλαωρίτου, σ. 218 και δύο πεζά, τον «Ταπεινό» του Ανδρ. Λασκαράτου, σ. 192 και του Μπάμπη Άννινου «Το αιώνιον φρόνημα των Ελλήνων», σ. 201. Στο σημείο αυτό ολοκληρώνεται το πεδίο της επτανησιακής λογοτεχνίας και γλώσσας στο εγχειρίδιο, που κλείνει σε 316 σελίδες.

Στα εγχειρίδια λογοτεχνίας της έβδομης σειράς 1950 – 1956/57 κυριαρχεί από τους συλλογείς ο Ν. Κοντόπουλος. Φαίνεται πως ο καθιερωμένος στο χώρο του Ν. Κοντόπουλος πρωτοστατεί και στα έξι βιβλία της σειράς και ακολουθούν οι άλλοι συλλογείς. Βέβαια, πρόκειται για βιβλία συλλογικά, όπου η προσωπική σφραγίδα, το ήθος και το ύφος του ανθολόγου εκλείπει. Παρά ταύτα η εκτενέστερη συλλογή καθορίζει μερικώς το στίγμα του βιβλίου: ηθοπλαστικός και κυρίως φρονηματιστικός ο χαρακτήρας του.

Από το 1950 και εξής εκτίθενται με λεπτομέρεια οι ελλείψεις και τα τρωτά της δημοτικής και μέσης παιδείας σε μια προσπάθεια κριτικής και γόνιμου διαλόγου. Ερμηνεύοντας την κατάσταση της παιδείας, ο Μιχ. Γ. Πετρίδης αναφέρει: «[…] αν είχαν μελετήσει [ενν. οι αρμόδιοι] τις ανάγκες της παιδείας, θα καθώριζαν σίγουρα και τα διδακτικά και μορφωτικά μέσα της αγωγής των παιδιών και εφήβων μας. Μη μπορώντας οι πρόχειροι μεταρρυθμιστές μας να εγκύψουν στο βάθος και στην ουσία φλεγόντων εκπαιδευτικών ζητημάτων, περιωρίζονταν στην επιφάνεια, στην ανακατάταξη των ετών κάθε βαθμίδας. Δεν προσπάθησαν ν' αναπληρώσουν τις ελλείψεις της παιδείας μας, ακόμη και τις πιο εξώφθαλμες, γιατί δεν είχαν μελετήσει σοβαρά τις υλικές, πνευματικές και ηθικές ανάγκες του λαού, ούτε τα ιδανικά του Έθνους […]».[765] Ο τρόπος με τον οποίο

[765] Μιχ. Γ. Πετρίδη, «Η δημοτική και μέση παιδεία μας», περ. *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 146, Αθήναι 1954, σ. 310. Στην διαμαρτυρία του για την κατάσταση της παιδείας ο Μιχ. Γ. Πετρίδης αναφέρεται στην διαίρεση της στοιχειώδους και της μέσης

παρουσιάζονται τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα του 1956/1957 είναι ότι συμπεριλαμβάνουν κείμενα που δεν είναι γνήσια· είναι παραποιημένα. «[…] Ανθολόγοι ή κριτές δε δίνουν στα παιδιά τα ίδια τα κείμενα, όπως τα έχει πλάσει ο δημιουργός με το δικό του γλωσσικό αίσθημα, με τη δική του αντίληψη για τη σύνθεση και την έκφραση, αλλά τα διασκευάζουν […]».[766]

Ποιοτικά αρτιότερα εμφανίζονται τα βιβλία του ’50, καθώς η εικονογράφησή τους είναι πολύ καλή, επειδή προσκαλούνται αξιόλογοι ζωγράφοι να συμβάλλουν εικαστικά στην εμφάνιση του βιβλίου. Μνημονεύουμε στο σημείο αυτό τον Κ. Γραμματόπουλο, τον Αγήνορα Αστεριάδη, τον Κ. Θετταλό, τον Τάσσο (Α. Αλεβίζο) που επιμελήθηκαν τα εγχειρίδια της σειράς.

εκπαίδευσης, όπου χάνεται ο κοινός πολίτης και ο εκπαιδευτικός με τις μετονομασίες του δημοτικού σχολείου και του γυμνασίου, καινοτομώντας με την αλλαγή των ονομάτων και μόνο, δηλαδή σχολείο: τετρατάξιο, εξατάξιο, οκτατάξιο· προγυμνάσιο, επιγυμνάσιο ή Λύκειο· Μέση αστική σχολή, ανώτερο Παρθεναγωγείο κτλ.

766 Β. Τόγιας, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών…,* τ. Β΄, ό.π., σ. 645.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Ο χαρακτήρας των εγχειριδίων της μεταπολεμικής γενιάς: Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* της όγδοης σειράς (1956/57 – 1976/83)

α. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Σ. Σπεράντσα – Σ. Δουφεξή –Λ. Βρανούση – Β. Σφυρόερα – Θ. Μακροπούλου – Κ. Ρωμαίου για τη Β΄ Γυμνασίου

Η όγδοη σειρά των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων κυκλοφόρησε κατά τη διετία 1956/1957 και έμεινε σε ισχύ ουσιαστικά ως τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Μετά από τα φιλομεταξικά αναγνωστικά της περιόδου 1938 – 1950 ακολούθησαν τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα του 1950 έως 1957 και αυτά εμποτισμένα με το εθνικιστικό πατριδολατρικό πνεύμα. Ίσως να ανέμενε κανείς διαφοροποιήσεις στα εγχειρίδια του 1956/57 – 1976/83, όμως εμφανίζεται η ίδια λογική σύνθεσης μέχρι το 1976/77. Μικρές αλλαγές παρατηρούνται, αφού απουσιάζουν τα «μεταξικά» επεμβατικά κείμενα στα βιβλία, παραμένει όμως το ύφος και το ήθος των εγχειριδίων, αν όχι το ίδιο, τουλάχιστον παρόμοιο. Οι «εμβαλωματικές», σύμφωνα με το Λ. Βαρελά, τροποποιήσεις των εγχειριδίων αγνοήθηκαν στη διάρκεια της δικτατορίας στις εκδόσεις του 1968 κ.ε. των τριών τάξεων του Γυμνασίου, ενώ επανήλθαν σε χρήση οι πριν από την αναθεώρηση του 1964 εκδόσεις. «[…] Περιέργως, δεν ίσχυσε το ίδιο και για τις τρεις τάξεις του Λυκείου, όπου εξακολούθησαν και κατά τη διάρκεια της Επταετίας να χρησιμοποιούνται οι αναθεωρημένες εκδόσεις του 1964 […]».[767]

Στη μορφή και στην ανθολόγηση συγγραφέων και ποιητών τα εγχειρίδια της όγδοης σειράς μέχρι το 1977 είναι από τα πλέον «άοσμα», προδίδουν

[767] Λ. Βαρελάς, *Η Νεοελληνική και Μεταφρασμένη Λογοτεχνία…*, ό.π., σ. 16.

πνευματική ένδεια και προκαθορίζουν αρνητικό μέλλον για την εξέλιξη των εγχειριδίων. Κατά συγκυρία, οι λογοτεχνικές εξελίξεις επέρχονται ως σύμμαχοι στην εργασία των ανθολόγων από το 1977 και εξής και διασώζουν το κύρος του σχολικού εγχειριδίου από σοβαρή κρίση.

Τα αναγνωστικά του 1956/57 – 1976/83 είναι προϊόντα σύνθεσης από συμπίληση, φέροντα τις αδυναμίες του είδους και την έλλειψη της πατρότητας των βιβλίων. Διάκριση γίνεται στα μετά το 1976 εγχειρίδια, τα οποία είναι μεν προϊόντα συλλογικής εργασίας, ειδικότερα όμως ο κάθε ανθολόγος προτείνει πεζά και ποιητικά κείμενα της προτίμησής του, έχοντας υπόψη ότι πρέπει να αποτελέσουν μια ολότητα. Το βιβλίο εστιάζεται σε ενιαίο κέντρο, σε ιδεολογικές αρχές τις οποίες προβάλλει η θεματολογία που επιλέγουν οι συντάκτες του. Η αίσθηση ότι μετά τη μοιραία παρακμή των μεταξικών και φιλομεταξικών εγχειριδίων κυοφορείται άνθηση του σχολικού εγχειριδίου είναι πασιφανής στα βιβλία του 1977 και εξής.

Η πρώιμη θέση για υιοθέτηση συγκριτικής προοπτικής στο αναγνωστικό προϋποθέτει πλήρη αναθεώρηση του τρόπου πρόσληψης των λογοτεχνημάτων στο εγχειρίδιο. «[…] Είναι ίσως καιρός να σκεφτούμε μήπως ο ιστορικός – γραμματολογικός τρόπος παρουσίασης και διάταξης της διδακτέας ύλης κατά περιόδους, ρεύματα, σχολές και συγγραφείς δεν ανταποκρίνεται πια στα ενδιαφέροντα ή και τις ανάγκες των μαθητών, έτσι καθώς τους δίνει μια κατανάγκην περιορισμένη, αποσπασματική και συχνά εθνοκεντρική εικόνα του κόσμου, αυτού του κόσμου που ωστόσο δείχνουν τόση περιέργεια να γνωρίσουν. […]». Η θεματική αναδιάταξη της λογοτεχνικής ύλης των βιβλίων του Λυκείου με άξονα αναφοράς τη σύγκριση πετυχαίνει, ώστε η ελληνική λογοτεχνία να γίνει διττά αντιληπτή: «[…] ως ανήκουσα, με τις συγκλίσεις της, στην ευρύτερη, παγκόσμια λογοτεχνική παραγωγή και ως αποτελούσα, με τις ιδιαιτερότητές της,

την αποτύπωση της εθνικής ιδιομορφίας […]»[768], σύμφωνα με την Ελένη Πολίτου – Μαρμαρινού.

Στη διάρκεια της δικτατορίας τα εγχειρίδια, αν και τροποποιημένα στις εκδόσεις του 1964 στο πλαίσιο της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης, διότι αφαιρέθηκαν κείμενα και αποφεύχθηκε η επανάληψη των ίδιων επιλογών, διατηρήθηκαν ως είχαν με την προσθήκη του θυρεού, του εμβλήματος της δικτατορίας στα εσώφυλλα, στο έμπροσθεν και στο οπισθόφυλλο. Στις εκδόσεις όμως του 1968 κ.ε. και στις τρεις τάξεις του Γυμνασίου αγνοήθηκαν αυτές οι τροποποιήσεις των εγχειριδίων του ’64 και επανήλθαν σε χρήση τα εγχειρίδια με την προηγούμενη και ατελή μορφή τους, τις συχνές επαναλήψεις και τα λοιπά ελαττώματα.[769] Στις τρεις τάξεις όμως του Λυκείου, εν μέσω της επταετούς δικτατορίας, διατηρήθηκαν οι αναθεωρημένες εκδόσεις του 1964.

Η προσπάθεια για βελτίωση του σχολικού βιβλίου, όπως αναφέρθηκε, άρχισε από το 1976. Το σχολικό βιβλίο εμφανίζεται ευπρόσωπο, βελτιωμένο, χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν συμπεριλαμβάνονται εγχειρίδια που η αντικατάστασή τους επιτακτικά επιβάλλεται. Ορισμένοι φιλόλογοι, μεταξύ των οποίων ο Φ.Κ. Βώρος, αντί να ασκήσουν επιστημονική και παιδαγωγική κριτική γι’ αυτά «τα άθλια βιβλία», όπως χαρακτηρίστηκαν, απερίφραστα τα καταδίκασαν.[770] «[…] Θεώρησα χρέος να διαμαρτυρηθώ δημόσια [απαντά ο Φ.Κ. Βώρος] για τον παραπάνω χαρακτηρισμό και να προκαλέσω για δημόσιο διάλογο […]».[771]

Διαφοροποίηση στη Μέση Εκπαίδευση έχουμε το 1964, οπότε το Λύκειο λειτουργεί με ενιαίο πρόγραμμα χωρίς κατευθύνσεις. Το 1976 χωρίζεται σε

---

768 Ελ. Πολίτου – Μαρμαρινού, «Σύγκριση: Ένας γόνιμος τρόπος διδασκαλίας της λογοτεχνίας στο Λύκειο», περ. *Νέα Παιδεία*, έτος δέκατο τέταρτο, τχ. 53, Αθήνα Χειμώνας 1990, σ. 121 – 122.

769 Λάμπρος Βαρελάς, *Η Νεοελληνική και Μεταφρασμένη λογοτεχνία στην Ελλαδική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (1884 -2001)*, εκδόσεις Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 16.

770 Φ. Κ. Βώρος, «Σύντομη ιστορική αναδρομή και προοπτικές για το σχολικό βιβλίο», περ. *Νέα Παιδεία*, έτος 14ο, τχ. 56, Αθήνα Φθινόπωρο 1990, σ. 9.

771 Εφ. *Τα Νέα*, 12/6/1990.

κλασικό και πρακτικό, που είναι οι ίδιες κατευθύνσεις, οι οποίες υπάρχουν και στα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1913 για το Γυμνάσιο, εξατάξιο τότε. Και το 1964 και το 1976 έχουμε τις εισαγωγικές εξετάσεις του Λυκείου. Θεωρούνται σαν μια έκφραση του αστικού και ταξικού χαρακτήρα της μεταρρύθμισης του '64 και κυρίως «απροκάλυπτοι φραγμοί στην ανεμπόδιστη άνοδο των ασθενέστερων τάξεων προς τα ΑΕΙ».[772] Και οι δύο μεταρρυθμίσεις επιβάλλουν καινούρια βιβλία που τα θεωρούν ως αναγκαιότητα. Και ναι μεν το '64 έχουμε αναθεωρήσεις και τροποποιήσεις των εγχειριδίων του 1956/57 με αποκοπή κειμένων, από το 1976 όμως και εξής τα εγχειρίδια λογοτεχνίας, τα γνωστά *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* φέρουν πια τον τίτλο *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* και είναι νέα βιβλία.

Στα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1964 εισάγεται η δημοτική γλώσσα που διδάσκεται παράλληλα με την καθαρεύουσα. Η δημοτική έρχεται στο προσκήνιο, δεν επικρατεί όμως ολοκληρωτικά στο σχολικό εγχειρίδιο, διότι το βήμα του εκπαιδευτικού νομοσχεδίου του '64 υπήρξε άτολμο. Η ολοκλήρωση των προσπαθειών για την εδραίωση της δημοτικής γίνεται με τη μεταρρύθμιση του 1976, που καθιερώνει «οριστικά και επίσημα πια τη δημοτική γλώσσα σαν τη μόνη κυρίαρχη γλώσσα σ' όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης».[773] Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1913 πρότειναν τη χρήση της «νεότερης γλώσσας», εννοώντας τη δημοτική, συγχρόνως και την κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών στο Δημοτικό σχολείο.

Το κλίμα των προκηρύξεων συγγραφής διδακτικών εγχειριδίων για το μάθημα των Νέων Ελληνικών είχε αλλάξει στα 1954.[774] Ενώ παρέμεινε το εθνικιστικό ύφος, η διατύπωση και το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται για τις εθνικές ιδέες, τις καλλιεργούμενες μέσω των βιβλίων, είναι εμφανώς

---

[772] Άχλη Κυριακής, «Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1913, 1964, 1976: ιστορική, κριτική και συγκριτική παρουσίαση», περ. *Νέα Παιδεία*, έτος 14ο, τχ. 56, Αθήνα Φθινόπωρο 1990, σ. 106.

[773] περ. *Νέα Παιδεία*, ό.π., σ. 106.

[774] ΦΕΚ 41/7 Μαΐου 1954, «Περί του τρόπου της συντάξεως, του χρόνου της κρίσεως των διδακτικών βιβλίων Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων προς χρήσιν των μαθητών των εξ τάξεων των εξαταξίων γυμνασίων», σ. 1595.

διαφορετική. «[…] Τα έργα πρέπει να έχουν, ει δυνατόν, αξίαν υπερχρονικήν διό και πρέπει να εκλεγούν εκ της πνευματικής παραγωγής του Έθνους, ήτις επέζησε της εποχής της δημιουργίας της και επεβλήθη της παραδόσεως και εκ λογοτεχνών, οίτινες κατενόησαν βαθύτερον όλην την ουσίαν του έθνους και ηδυνήθησαν να ενσαρκώσουν τους πόθους αυτού και να διερμηνεύσουν καλύτερον την εθνικήν ψυχήν […]».[775] Στην εκλογή της ύλης συναντάμε τον ανωτέρω περιορισμό, ούτως ώστε ο έφηβος δεν φαίνεται έτοιμος να αντιμετωπίσει κριτικά την εποχή του, όπου διασταυρώνονται ιδεολογίες που επηρεάζουν το κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον μέσα στο οποίο καλείται να ζήσει.

Η προκήρυξη του 1966 είναι εξελικτικά βελτιωμένη και στη διατύπωση των γραφομένων και στον ορισμό του σκοπού της συγγραφής των βιβλίων, ο οποίος ορίζεται τριπλός: πρώτον ενδιαφέρει η γλωσσική μόρφωση των μαθητών, μετά η φρονηματιστική και τέλος η αισθητική μόρφωση.[776] Η γλωσσική μόρφωση επιτυγχάνεται «διά της συνειδητοποιήσεως της ενότητος της ελληνικής γλώσσης, ως και των εκφραστικών δυνατοτήτων και των επιτευγμάτων αυτής». Η δε φρονηματιστική μόρφωση πραγματοποιείται «διά της συστηματικής μελέτης και συνολικής θεωρήσεως της νεοελληνικής λογοτεχνίας εν τη εξελίξει αυτής, θεωρουμένης ως βασικής πνευματικής αξίας του Έθνους». Και η αισθητική καλλιέργεια των μαθητών συντελείται «διά της αφυπνίσεως ειδικώτερον και της διαμορφώσεως του καλλιτεχνικού αξιολογικού αισθητηρίου, συντελούντος εις την γένεσιν ου μόνον υψηλών καλαισθητικών, αλλά και ισχυρών ηθικών συναισθημάτων». Η εκλογή της ύλης γίνεται «επί τη βάσει των εν τω Αναλυτικώ προγράμματι (Β.Δ. 72/1966 και 425/66 εκτιθεμένων».

Στην προκήρυξη του ’66 εμφανίζεται διάταξη, η οποία αναφέρει πως «[…] παραλλήλως προς τον ηρωισμόν των μεγάλων μορφών δεν πρέπει να αποσιωπηθούν και οι ποικίλοι ηρωισμοί του απλού και αφανούς Έλληνος, ο

[775] ΦΕΚ 41/7 Μαΐου 1954

[776] Βλ. Β.Δ. 72/1966, όπου αναφέρεται ο επιδιωκόμενος σκοπός της παιδείας.

οποίος δίδει τον γενικόν τόνον ες την καθημερινήν ζωήν και γράφει την ιστορίαν της […]».[777] Αυτή η διάταξη αποσαφηνίζει τον πατριωτισμό των προηγούμενων εποχών και τον προσγειώνει σε ρεαλιστικές διαστάσεις. Η αναφορά στον αγώνα του καθημερινού πολίτη αποτυπώνει έναν διαφορετικό πατριωτισμό, αφαιρώντας τον από το ιδεαλιστικό βάθρο και προσδίδοντάς του σάρκα και οστά· είναι ο ηρωισμός και το μαρτύριο του μέσου και αφανούς Έλληνα, που μεταπλάθει τις πατριωτικές εξάρσεις προηγούμενων εποχών, τις γειώνει. Τα έργα πρέπει να είναι «[…] απλά και από τάξεως εις τάξιν συνθετώτερα τόσον από απόψεως μορφής, όσον και περιεχομένου, πάντως μη απαιτούντα πολύπλοκον ερμηνευτικήν επεξεργασίαν προς κατανόησιν· γενικώς ανταποκρινόμενα εις την αντιληπτικήν ικανότητα, την προς το ωραίον ευαισθησίαν, τα ενδιαφέροντα αμφοτέρων των φύλων και την εν γένει ωριμότητα εκάστης ηλικίας συμφώνως προς τα διδάγματα της εξελικτικής ψυχολογίας […]».[778] Η δημοκρατική διάταξη να εμπεριέχονται στα αναγνωστικά τα εξής: «παραλλήλως προς τους κλασικούς να επιχειρηθεί μια νέα αξιολόγησις και ανακατάταξις όλων των νεοελλήνων συγγραφέων διά της μελέτης και των συγχρόνων» αναιρεί προηγούμενες διατάξεις και προσδίδει εύρος στην ύλη των βιβλίων.

Στο σχετικό ΦΕΚ αναφέρεται ότι πρέπει τα επιλεγόμενα έργα να είναι «[…] ανθολογημένα εκ περισσοτέρων, όσον δυνατόν και πάντοτε δοκίμων, παλαιοτέρων και συγχρόνων συγγραφέων. Η διεύρυνσις αυτή, χωρίς να την αποκλείη τελείως θα περιορίσει τουλάχιστον την κατά κόρον συνεχή εμφάνισιν εις τα Νεοελληνικά αναγνώσματα όλων των τάξεων ωρισμένων μόνον συγγραφέων αφ' ενός, και αφ' ετέρου θα υποβοηθήση εις την διάκρισιν κατηγοριών συγγραφέων ως προς την καταλληλότητα αυτών δι' έκαστον κύκλον σπουδών και τάξιν […]».[779]

Παρά ταύτα τα εγχειρίδια φέρουν ατόφια τα ψεγάδια των αναγνωστικών από ομάδα συλλογέων και κινούνται στη σφαίρα της υπερβολής του εθνικού

[777] ΦΕΚ 122/12 Αυγούστου 1966, σ. 817.
[778] ΦΕΚ 122/12 Αυγούστου 1966, σ. 817.
[779] ΦΕΚ 122/12 Αυγούστου 1966, σ. 817.

φρονήματος, αν και έχουμε απομακρυνθεί από το μεταπολεμικό εθνικιστικό πνεύμα. Στη γλωσσική τους μορφή είναι κείμενα σε καθαρεύουσα και σε δημοτική. Θεωρούνται κείμενα με διδακτισμό και καθηκοντολογία, ανυπόφορα από «ρηχότητα» ιδεών, παρά τη βελτίωση των προδιαγραφών της προκήρυξης του 1966 και τις φιλότιμες προσπάθειες των αρμοδίων.

Επιπρόσθετα, στην προκήρυξη γίνεται λόγος για την εύρεση των καλολογικών στοιχείων[780] - ο όρος εδώ πρωτοεμφανίζεται - στο πλαίσιο της γλωσσικής καλλιέργειας των μαθητών και δίνεται προτεραιότητα και στον σκοπό αυτό. Όμως τα αδύνατα σε κείμενα αναγνωστικά βιβλία του 1966 δεν δύνανται να δικαιολογήσουν την εδραίωση τέτοιου είδους γλωσσικών ασκήσεων, όπως η επισήμανση καλολογικών στοιχείων και η διεύρυνση και επισήμανση διαφόρων άλλων ιδεολογικών στοιχείων.

Μέχρις ότου αποκαθαρθεί η έννοια της λογοτεχνίας και η διδασκαλία της στο σχολείο και να αποκτήσουν οι μαθητές βαθύτερη και ουσιαστικότερη γνώση του κόσμου διήνυσε η εκπαίδευση αποστάσεις. Η προοπτική της διδασκαλίας της λογοτεχνίας στο λύκειο, ως «βαθύτερη και ουσιαστικότερη γνώση και αυτογνωσία, ώστε να αντιμετωπίζουν οι μαθητές με κριτικό και δημιουργικό πνεύμα τη ζωή, την επιστήμη, την τέχνη, τον ελληνικό και παγκόσμιο πολιτισμό» απέχει από τις θέσεις της μεταρρύθμισης του 1964 [781]. Στο πλαίσιο της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης, από τα εγχειρίδια της όγδοης σειράς, «αφαιρέθηκαν μερικά κείμενα προκειμένου να αντιμετωπιστεί […] η πολλαπλή επανάληψη των ίδιων κειμένων».[782] Τα κείμενα όμως ήταν επαναλήψεις προηγούμενων επιλογών στον ιστορικό γραμματολογικό τρόπο παρουσίασης και διάταξης της ύλης τους. Ωστόσο, δεν αποστασιοποιούνται από τις χριστιανικές αρχές και από την ελληνική παράδοση, διότι η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964 έχει ανθρωπιστικό χαρακτήρα και διαπνέεται από δημοκρατικό πνεύμα. Για

[780] ΦΕΚ 122/12 Αυγούστου 1966, σ. 816.
[781] ΦΕΚ 167/30-9-1985, (τεύχος πρώτο).
[782] Λάμπρος Βαρελάς, *Νεοελληνική…*, ό.π., σ. 16.

να οδηγηθούμε στην προκήρυξη των εγχειριδίων του 1966, διήλθε η εκπαίδευση μέσα από μέτρα μέγιστης εθνικής και κοινωνικής σημασίας.

Η θεματική των κειμένων του βιβλίου σχετίζεται με την Εθνική Αντίσταση και τον Εμφύλιο. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της σειράς αυτής είναι ότι ανθολογείται στα εγχειρίδιά της ο Άγγελος Σικελιανός με το ποίημα «Η Αντίσταση».[783] Η περίπτωση στην ανθολόγηση του Σικελιανού στο σχολικό βιβλίο είναι μοναδική, διότι διαφαίνεται ότι δεν υπάρχει παραδοχή του Λευκαδίτη ποιητή από τους συντάκτες των βιβλίων. Πιθανόν συμπεριλαμβάνεται στο βιβλίο εξαιτίας της μεγαλόπνοης ποίησής του, η οποία προάγει αξίες για τα εκπαιδευτικά δεδομένα, που όμως διατυπώνονται ποιητικά, όχι εύληπτα για το μαθητή.

Ο Σικελιανός με το φιλοσοφικό του στοχασμό ίσως δεν κατανοήθηκε όσο θα έπρεπε ή μπορεί να ισχύει ο αφορισμός του Καβάφη για τους ποιητές του καιρού του, με εξαίρεση τον εαυτό του, ότι είναι ρομαντικοί. Ο Σικελιανός, αιθεροβάμων ως ποιητής, έξω από τις καθιερωμένες λογικές, δεν διασφαλίζει την ενδεδειγμένη σχολική πρακτική· την παράδοση και το μοντέρνο με επιστροφή πάλι στην παράδοση.[784] Πιθανόν να επιβεβαιώνεται στο πρόσωπο του Σικελιανού και ο Εμμ. Ροΐδης, όταν ισχυριζόταν ότι «οι ποιηταί ουδέν άλλο υπήρξαν ή κάτοπτρα πιστώς αντανακλώντα τα αισθήματα των συγχρόνων».[785] Ωστόσο, όταν

---

[783] Επ' αυτού ο Λ. Βαρελάς αναφέρει ότι «[…] ειδικότερα, στην έβδομη, πασοκική πλέον, έκδοση (1983) του εγχειριδίου της Α΄ Γυμνασίου, που πρωτοκυκλοφόρησε το 1977, προστέθηκαν τέσσερα κείμενα: Γ. Κουτσοχέρας, "Καλάβρυτα του '43", Α. Σικελιανός, "Η αντίσταση", Κ. Χρηστομάνου, "Αποκριά στην Αθήνα", και V. Hugo, "Το ελληνόπουλο" […]». Βλ. Λ. Βαρελάς, *Η Νεοελληνική και Μεταφρασμένη Λογοτεχνία…*, ό.π., σ. 17.

[784] Βλ. Γιώργου Θεοτοκά, *Πνευματική Πορεία…,* ό.π., σ. 216. «[…] Ο Καβάφης με τρόπο και πολύ αόριστα, έφερε τη συζήτηση σ' αυτούς που ονόμαζε «ποιητάς των Αθηνών»· εννοούσε τους καθιερωμένους, τους φημισμένους κι όχι ειδικά τούτον ή εκείνον, αλλά το σύνολο που αποτελούσαν. Κι όταν εγώ παρατήρησα ότι, ανάμεσα σ' αυτούς τους ποιητές, υπάρχουν καλοί και κακοί, έσκυψε προς εμένα πολύ εμπιστευτικά, με πολλή σοβαρότητα και προφύλαξη, σαν να μου έλεγε ένα μεγάλο μυστικό που είναι δυσάρεστο κι ίσως επικίνδυνο να το επαναλαμβάνει κανείς και μουρμούρισε: -Είναι ρομαντικοί! Ρομαντικοί! Ρομαντικοί! […]». Το κείμενο γράφτηκε το 1939 και αναφέρεται στην επικοινωνία του Θεοτοκά με τον Καβάφη το 1932 στην Αθήνα, λίγο πριν πεθάνει ο Καβάφης.

[785] *Ημερολόγιο 2006: Εμμανουήλ Ροΐδης*..., ό.π., σ. 147.

ο Ροΐδης κατέρριψε τα ποιητικά είδωλα της περασμένης γενεάς, «τους Σούτσους και τους Καρασούτσας» δεν είχε τη δύναμη να αναγνωρίσει, να αισθανθεί την αναγέννηση της ελληνικής ποιήσεως, την αξιοποίηση και την ανανέωση της ποίησης από την επτανησιακή παράδοση.[786]

Θεωρείται σημαντικό στα εκπαιδευτικά, μέσα από τη διαδικασία επιλογών, να παρέχεται η πρακτική βοήθεια στο μαθητή, το εύληπτο, και σε επίπεδο παιδαγωγικής και σε επίπεδο γνωστικό με την αφομοίωση κατανοητών ιδεών. Επικρατεί η αντίληψη πως η καθοδήγηση του παιδιού ως μιας αυτονομούμενης ύπαρξης, παρεμποδίζεται διαμέσου μιας ερμητικής και «σκοτεινής» ποίησης. Εν τέλει, η όγδοη σειρά εγχειριδίων (1956/57 –

«[…] καταδικάζεται με ύφος κατηγορηματικό το κακό που προκάλεσε η πολιτική των υπευθύνων της εικοσαετίας που είχε προηγηθεί, οι οποίοι δεν θέλησαν να αναγνωρίσουν το αναμφισβήτητο δικαίωμα της ζωντανής γλώσσας του Έθνους […]»,[787] δημιουργώντας στα σχολεία γλωσσική αναρχία, στην οποία οφειλόταν κατά μέγα μέρος η αγραμματοσύνη των νέων. Η νοθεία της γλώσσας στα διδακτικά βιβλία δημιούργησε χάος γλωσσικό, προκαλώντας και ασυναρτησία και σύγχυση στην ψυχή των νέων. Τονίζεται ως χρέος των ανθρώπων της μεταρρύθμισης να χαράξουν σαφή πολιτική στο γλωσσικό ζήτημα, που χαρακτηρίζεται ως «εξόχως σοβαρόν διά τον όλον πολιτισμόν της χώρας».

Με το άρθρο 6 του Ν.Δ. έχει τη δυνατότητα ο υπουργός Παιδείας να αναθέτει, χωρίς διαγωνισμό, σε αναγνωρισμένου κύρους λογίους και επιστήμονες τη συγγραφή σχολικών βιβλίων, διότι οι «εκλεκτοί συγγραφείς» απαξίωναν τη συγγραφή διδακτικών σχολικών βιβλίων μη συμμετέχοντες στους προκηρυσσόμενους διαγωνισμούς.[788] Η ισοτιμία των δύο γλωσσών,

---

[786] *Ημερολόγιο 2006: Εμμανουήλ Ροΐδης…,* ό.π., σ. 286 – 287. Ο Ροΐδης αναφέρει «εις την μελέτην του "Περί συγχρόνου Ελληνικής Ποιήσεως" τις θεωρίες του για την ποιητική αναγέννηση.

[787] Έλλη Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου, *Εκπαιδευτικά…,* ό.π., σ. 31, 32.

[788] Έλλη Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου, *Εκπαιδευτικά…*, ό.π., σ. 32.

καθαρεύουσας και δημοτικής, αποτελούσε για τις επικρατούσες τότε απόψεις σοβαρότατο βήμα.

Το 1964, τη χρονιά της μεταρρύθμισης, πρέπει να επισημανθεί ότι «το σχολείο της Μέσης Εκπαίδευσης εξασφάλιζε την αυτοτέλειά του, που ήταν απαραίτητη για να αποκατασταθεί ο αρχικός του ρόλος: η προσφορά γενικής παιδείας στους μαθητές».[789] Στα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1964 εισάγεται πια η δημοτική γλώσσα που διδάσκεται παράλληλα με την καθαρεύουσα.[790] «[…] Αυτό υπήρξε ένα από τα γόνιμα στοιχεία της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1964, αν και ήταν διστακτικό βήμα, γιατί η δημοτική γλώσσα δεν είναι και πάλι γλωσσικό όργανο.

Νέα κατάσταση στο χώρο της εκπαίδευσης διαμόρφωσε η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1976,[791] όχι με ένα νόμο, αλλά με περισσότερους, με προεδρικά διατάγματα που συμπλήρωσαν, αλλά και μετέβαλαν τα αρχικά κυβερνητικά σχέδια περί αλλαγών. Ο Ν. 309/76 ρυθμίζει τα θέματα της Γενικής Εκπαίδευσης. Με το άρθρο 2 του νόμου αυτού καθιερώνεται η δημοτική γλώσσα σ' όλες τις βαθμίδες της Εκπαίδευσης. Επίσης διαχωρίζει ο νόμος το εξατάξιο Γυμνάσιο σε δύο βαθμίδες: στο Γυμνάσιο (τριετές) και στο Λύκειο (τριετές) που δύνανται να είναι αυτοτελή σχολεία «υπό ιδίαν διεύθυνσιν και ίδιον διδακτικόν προσωπικόν» (Άρθρο 25 Ν. 309/76).

Από το σχολικό έτος 1980 καθιερώνεται και η εννιάχρονη υποχρεωτική φοίτηση. Το Γενικό Λύκειο χωρίζεται από τη Β΄ τάξη σε Α΄ τύπου και Β΄ τύπου, κατηγοριοποίηση που παραπέμπει στο παλαιό κλασικό και πρακτικό. Το νέο

---

789 Έλλη Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου, *Εκπαιδευτικά…*, ό.π., σ. 35.

790 Άχλη Κυριακής «Τα Εκπαιδευτικά Νομοσχέδια του 1913, 1964, 1976: Ιστορική κριτική και συγκριτική παρουσίαση», περ. *Νέα Παιδεία*, τχ. 56, Αθήνα 1990, σ. 106.

791 Νόμος 309/1976, Νόμος 576/1977, Νόμος 186/1985. Ο Νόμος 682/77 ρυθμίζει τα της «Ιδιωτικής Γενικής Εκπαιδεύσεως».
Τα εγχειρίδια που προέκυψαν από το 1977 μέχρι το 1983 κάλυψαν τα αναλυτικά προγράμματα από το 1978 και εξής. Βλ. ΦΕΚ 79/15 Μαΐου 1078, τχ. 1ον, ΦΕΚ 240/23 Οκτωβρίου 1979 τχ. 1ον, ΦΕΚ 344/13 Απριλίου 1999 τχ. 2ο, όπου η απόφασις Αριθ. Γ2/1091 «Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο και το Λύκειο».

σύστημα των πανελληνίων εξετάσεων εφαρμόστηκε για πρώτη φορά το σχολικό έτος 1978-79. Τα κύρια μέτρα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1976 ήταν εννέα (9) θέσεις, όπως διατυπώθηκαν στο ΦΕΚ 100Α/30-4-1976 «Περί Οργανώσεως και Διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως» βάσει του νόμου 309/1976. Ο Τύπος παρουσίασε τα νέα εκπαιδευτικά μέτρα ως εξής: Επανάσταση στην παιδεία,[792] πλήρης εκσυγχρονισμός, λιγότερες ώρες, περισσότερη απόδοση, υποχρεωτική εκπαίδευση εννέα (9) ετών, τεχνολογική κατεύθυνση, καθιέρωση της Δημοτικής. «Δημοτική γλώσσα σ' όλη την παιδεία».[793] «Επαναφέρεται η μεταρρύθμιση του Γ. Παπανδρέου:[794] Δημοτική γλώσσα – εννεαετής φοίτηση – τριετές Λύκειο «Μέτρα διά την παιδείαν – εννεαετής υποχρεωτική φοίτησις» .[795]

Ο Γ. Ράλλης[796] που επί υπουργείας του[797] πραγματοποιήθηκαν οι αλλαγές αναφέρει σε εισήγησή του ότι «η εκπαιδευτική αλλαγή αποβλέπει στον εκσυγχρονισμό της παιδείας μας, στους σημερινούς και αυριανούς καιρούς». Τα δε νέα μέτρα τα χαρακτηρίζει «προοδευτικά, δημοκρατικά και ρεαλιστικά». Τα χαρακτηρίζει με τον τρόπο αυτό, επειδή εξυπηρετούν τα συμφέροντα ολόκληρου του ελληνικού λαού και αποβλέπουν στην εξύψωση του μορφωτικού επιπέδου και επειδή είναι προσαρμοσμένα στις ειδικές συνθήκες στη χώρα μας και εφαρμόσιμα».

Ενώ η ελληνική εκπαίδευση φαίνεται να βρίσκει το δρόμο της, αρχίζουν ταυτόχρονα και κοινωνικές αντιστάσεις που αντικατοπτρίζουν αντίστοιχες

---

792 Εφ. *Η Βραδυνή*, 29-1-1976.

793 Εφ. *Το Βήμα*, 28-1-1976.

794 Εφ. *Τα Νέα*, 28-1-1976.

795 Εφ. *Εθνικός Κήρυξ*, 29-1-1976.

796 Γ. Ράλλης, «Προσφώνηση», Βλ. Εισηγήσεις ΚΕΜΕ, 1976, σ. 11.

797 «[…] Κατά το τρίτο δεκαήμερο του Ιανουαρίου 1976 εγένοντο δύο ευρείαι συσκέψεις εις το ΥΠΕΠΘ. Κατά τας συσκέψεις αυτάς ελήφθησαν αι προκαθωρισμέναι τελικαί αποφάσεις περί της Εκπαιδεύσεως και εδόθησαν εις την δημοσιότητα διά κυβερνητικής ανακοινώσεως […]». Βλ. Κ.Ι. Κουτρουκίδη, «Η οργάνωσις της Γενικής Εκπαιδεύσεως. Η Εκπαιδευτική μεταρρύθμισις του 1976 (κριτική ανάλυσις)»», περ. *Εκπαιδευτική Έρευνα*, έτος Α΄, τχ. 3-4, τόμος Α΄, Μάιος – Αύγουστος 1978, σ. 20-21.

κοινωνικές αντιφάσεις. Κατά τον Κ. Μπαλάσκα [798] «[…] για πολλούς οπαδούς του κυβερνώντος κόμματος τα νέα μέτρα ήταν πολύ προωθημένα και οπωσδήποτε θύμιζαν τον «επάρατο» Παπανούτσο […]». Στη Γενική Συνέλευση μελών της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδος (Δ.Ο.Ε.) τον Ιούλιο του 1975 για το προς ψήφιση νομοσχέδιο ο Ε. Παπανούτσος είπε τα εξής:[799] «[…] Ήδη το Σχέδιον Νόμου, όπως δημοσιεύθηκε στις εφημερίδες, ξαναφέρνει μιάν Εκπαιδευτική δομή, που είχε νομοθετηθή από την Κυβέρνηση Γεωργίου Παπανδρέου το 1964. Είναι ευχής έργον ότι η πολιτική παράταξη, στης οποίας τους κόλπους βρίσκονται τα περισσότερα στελέχη της τότε Αντιπολιτεύσεως του 1964, που είχε με πάθος πολεμήσει την Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση είναι, λέγω, ευχής έργον ότι αυτή η Πολιτική παράταξη έρχεται δέκα χρόνια αργότερα και την εισηγείται στο Κοινοβούλιο […]. Οι αντιδραστικοί κύκλοι τα είχαν καταδικάσει. Το εποπτικό προσωπικό, λόγω γενικότερης συντηρητικής ιδεολογίας, δεν τα πίστευε και επομένως δεν ήταν δυνατό να τα εμψυχώσει και να τα ενισχύσει […]».

Όμως οι μεταρρυθμιστικές αλλαγές προχωρούν έστω και αν οι Γ. Ράλλης και Αλέξης Καρανικόλας του Κ.Ε.Μ.Ε. δεν κάνουν χρήση του όρου μεταρρύθμιση και επιμένουν στην ήπια φράση «εκπαιδευτικές αλλαγές». Έτσι έχουμε την επέκταση των *Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* στο Λύκειο άνευ λογοκρισίας, αφού η Εθνική Αντίσταση είχε αναγνωριστεί. «[…] Στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας των τριών τάξεων του Λυκείου περιλαμβάνονται και έργα ή αποσπάσματα έργων ξένων λογοτεχνών σε μετάφραση. Το ποσοστό που καταλαμβάνει η ξένη λογοτεχνία είναι περίπου 10% επί του συνόλου των κειμένων για την Α΄ και Β΄ Λυκείου, ενώ για την Γ΄ Λυκείου το ποσοστό αυτό ανεβαίνει περίπου στο 18%. Το τμήμα της ξένης λογοτεχνίας τοποθετείται στο τέλος του βιβλίου και των τριών τάξεων […]».[800] Επίσης, εισάγεται συστηματική γλωσσική διδασκαλία με νέα αναγνωστικά: *Η γλώσσα μου* στο δημοτικό, η

[798] Κ. Μπαλάσκα, «1976 – 1986 Εκπαιδευτικές αλλαγές και κοινωνικές Αντιστάσεις», περ. *Νέα Παιδεία*, έτος 15ο, τχ. 58, Αθήνα 1991, σ. 30.

[799] Εφ. *Δημόσιος Υπάλληλος*, 344/16-8-1975.

Νεοελληνική Γλώσσα στο Γυμνάσιο και αργότερα η *Έκφραση – Έκθεση* στο Λύκειο.

Όπως είναι φυσικό, υπήρξαν φωνές διαμαρτυρίας και έντονες κρίσεις κατά του Κ.Ε.Μ.Ε. και των σχολικών εγχειριδίων.[801] Θεωρήθηκαν συλλήβδην ακατάλληλα τα διδακτικά βιβλία του Λυκείου της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης με το σκεπτικό ότι περιέχουν δύσκολες έννοιες, πολλές ασάφειες, ενώ τα αναλυτικά προγράμματα που έρχονται να υλοποιήσουν τα βιβλία είναι δυσανάλογα σε όγκο με τον χρόνο της διδασκαλίας. Η αποτυχία αποδίδεται κυρίως στην παράκαμψη των διαγωνισμών και στην απ' ευθείας ανάθεση της συγγραφής σε πρόσωπα ανήκοντα σε κλειστή ομάδα εκπαιδευτικών και εκ προοιμίου απορριπτέα.

«[…] Εκ της συγκρίσεως της βιβλιοκρισίας [ενν. στα Σπουδαστικά της *Βραδυνής* (φύλλα 27 και 28-11-78) για το σχολικό βιβλίο της Γ΄ τάξεως του Γυμνασίου υπό τον τίτλο *Δραματική Ποίηση*] και της επ' αυτής απαντήσεως το ολιγότερον που προκύπτει είναι ότι τα σχολικά βιβλία συνετάχθησαν, ενεκρίθησαν και εξεδόθησαν μετά πολλής προχειρότητος. Εις την βιβλιοκρισίαν ταύτην απήντησε διά μακρών ο συντάκτης των κειμένων τούτων φιλόλογος καθηγητής και θεατρικός κριτικός Κων. Γεωργουσόπουλος. […]».[802]

Απόρροια της μεταρρύθμισης υπήρξε η βελτίωση της ποιότητας του σχολικού εγχειριδίου, στη μορφή και στο περιεχόμενο, αν και διατηρήθηκε η οργάνωση της ύλης με διδακτισμό για τη Μέση Εκπαίδευση. Προέκυψε, επίσης, για τον διδάσκοντα το βοηθητικό εγχειρίδιο *Για τον δάσκαλο / τον καθηγητή*. Επιπλέον υποστηρικτική βοήθεια στον διδάσκοντα δόθηκε από τους Σχολικούς

---

[800] Ελένη Πολίτου – Μαρμαρινού, «Σύγκριση: Ένας γόνιμος τρόπος διδασκαλίας…», περ. *Νέα Παιδεία*, ό.π., σ. 119.

[801] Βλ. Εφ. *Βραδυνή*, «Σπουδαστικά» 3-3-1979. Βλ. και Κ.Ι. Κουτρουκίδη, «Η οργάνωσις της Γενικής Εκπαιδεύσεως. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμισις του 1976 (κριτική ανάλυσις)», περ. *Εκπαιδευτική Έρευνα*, τχ. 3 – 4, τ. Α, Μάιος – Αύγουστος 1978.

[802] Κ.Ι. Κουτρουκίδη, «Η οργάνωσις της Γενικής Εκπαιδεύσεως. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμισις του 1976 (κριτική ανάλυσις)», περ. *Εκπαιδευτική Έρευνα*, τ. Β΄, έτος Β, τχ. 1, Ιανουάριος – Φεβρουάριος 1979, σ. 50.

Συμβούλους από τους οποίους αρκετοί υπήρξαν και συγγραφείς των σχολικών εγχειριδίων.

Οφείλουμε να υπογραμμίσουμε ότι οι εκπαιδευτικές ανανεώσεις στο χώρο της παιδείας προχωρούν δύσκολα και επίμοχθα, αν και παρατηρούμε και θετικές κριτικές στη μεταρρύθμιση.[803] Οι ρυθμοί του μεταβαλλόμενου κοινωνικού γίγνεσθαι επηρεάζουν κάθε εξέλιξη, είτε θετική είτε αρνητική στα εκπαιδευτικά.

Από τον Οργανισμό Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων προήλθε το 1974 ένα ιδιότυπο *Ανθολόγιο*,[804] γραμμένο όχι από δόκιμους λογοτέχνες, αλλά από μαθητές, επίδοξους μικρούς λογοτέχνες. Το Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων προσέφερε στο κοινό τον πρώτο τόμο της *Ανθολογίας μαθητικών κειμένων και Σχεδίων*, ογκώδες έργο, αποτελούμενο από μαθητικές εργασίες. Για την έκδοση φρόντισε το Τμήμα Προγράμματος και Μελετών Μέσης Εκπαιδεύσεως.[805] Ως στόχο αυτού του εγχειριδίου η κριτική επιτροπή θέτει «την καλλιέργεια της καλαισθησίας της νεολαίας διά της προσφοράς πλουσίας και ομαλής γλώσσας και ύφους υποδειγματικού διά την ακριβολογίαν, τον χρωματισμόν και την κομψότητα».[806]

---

[803] Θετικές κριτικές για τη μεταρρύθμιση είχαμε από τους: Ε.Π. Παπανούτσο, εφ. *Βήμα* 1979, «Μια ανοικτή πληγή, η τακτική της φθοράς», Ηλία Ξυροτύρη, εκπαιδευτικό, εφ. *Καθημερινή* 30-11-1978, Σοφία Μ. Γεδεών, σύζυγο του προέδρου του Κ.Ε.Μ.Ε. Αλεξάνδρου Καρανικόλα κ.ά.

[804] *Ανθολογία Μαθητικών Κειμένων και Σχεδίων*, εκδόσεις ΟΕΔΒ, Αθήναι 1974, σ. 5-6. Ο πρώτος τόμος της *Ανθολογίας* περιλαμβάνει εργασίες που γράφτηκαν κατά το σχολικό έτος 1970 – 1971. Στο μέρος πρώτο δημοσιεύονται «επιλεγείσαι εκθέσεις μαθητών μικρών και μεγάλων τάξεων, χαρακτηρισμοί προσώπων, αναλύσεις λογοτεχνημάτων και έργων τέχνης, μελέται και, τέλος, καθαρώς λογοτεχνικής υφής κείμενα, ήτοι διηγήματα και ποιήματα». Στο δεύτερο μέρος επιλέγονται κείμενα γύρω από το 1821 και περιλαμβάνει από τα βραβευμένα στην Α΄ Πανελλήνια Έκθεση Ζωγραφικής των Σχολείων Μ.Ε., που οργανώθηκε τον Οκτώβριο του 1971 από το Υπουργείο Παιδείας στο πλαίσιο του εορτασμού της Διεθνούς Εβδομάδας Τέχνης.

[805] Η κριτική Επιτροπή είχε μέλη τα εξής: την Ιωάννα Παπαζαφείρη, του Τμήματος Προγράμματος – Μελετών ως πρόεδρο, την Αθανασία Μεϊντάνη, του Γυμν. Θηλ. Νέας Σμύρνης, τον Δημήτριο Χατζηαθανασιάδη, του Γυμν. Νέου Ψυχικού, τον Νικόλαο Ζαγανιάρη, της Βαρβακείου Προτύπου Σχολής και τον Δημήτριο Πλατανίτη, του Γυμνασίου Αρρένων Χαλανδρίου.

[806] *Ανθολογία Μαθητικών Κειμένων και Σχεδίων*, εκδόση ΟΕΔΒ, Αθήναι 1974, σ. 6. Η *Ανθολογία Μαθητικών Κειμένων και Σχεδίων* εκδόθηκε σε α΄ έκδοση το 1976, σε

Παρόμοιες πρωτοβουλίες για βιβλία «κοσμήματα της βιβλιοθήκης κάθε ελληνικής οικογένειας» έχουμε και προγενέστερα, το 1971. Το υπουργείο εξέδωσε του Κωνσταντίνου Κούρκουλα το *Λεύκωμα των Διδασκάλων του Γένους*, αφιερωμένο στα 150 χρόνια (1821 – 1971) προερχόμενο και αυτό από τον ΟΕΔΒ. Το *Λεύκωμα* είναι ανθολόγιο από τις διδαχές των διδασκάλων του Γένους, το οποίο διανεμήθηκε σε κάθε μαθητή της χρονιάς 1975 – 1976 και περατούται σε 181 σελίδες.

Παρατηρούμε ότι την εποχή της επταετίας το Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων επανέρχεται στο κλέος του ’21. Παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον να παρακολουθήσει κανείς την στροφή προς την πατριδολατρεία, τις εκφράσεις του νεότερου ελληνισμού «Γένος» και «Εθνεγερσία», που είχαμε συναντήσει στα πρώτα αναγνωστικά. Μάλλον είναι ένας τρόπος, μια μέθοδος, η οποία περιέγραφε και υμνούσε έμμεσα το δικτατορικό καθεστώς.

β. Αναγνωστικά «συνεργασίας»: Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Σ. Σπεράντσα – Σ. Δουφεξή – Λ. Βρανούση – Β. Σφυρόερα – Θ. Μακροπούλου – Κ. Ρωμαίου

Στα εθνοκεντρικά αναγνωστικά ανήκουν τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Σ. Σπεράντσα – Σ. Δουφεξή – Λ. Βρανούση – Β. Σφυρόερα – Θ. Μακροπούλου – Κ. Ρωμαίου [807], όπου συναντάμε τέσσερις (4) μεγάλες ενότητες - κατηγοριοποιήσεις των λογοτεχνικών ειδών: α) από τη θρησκευτική ζωή, β) από την εθνική ζωή, γ) οικογενειακή και κοινωνική ζωή και δ) την ελληνική φύση. Δε διαφοροποιούνται

30.000 αντίτυπα με αριθ. Σύμβασης 2367/17-1-1974.

[807] Ο Κωνσταντίνος Ρωμαίος, εκτός από ανθολόγος, διετέλεσε Καθηγητής Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και ασχολήθηκε ιδιαιτέρως με την νεοελληνική δημοτική ποίηση.

από τα προηγούμενα αναγνωστικά της προκήρυξης ΦΕΚ/20 Αυγούστου 1946 και μοιάζουν πολύ με τα συντεταγμένα αναγνωστικά σύμφωνα με το ΦΕΚ 41/7 Μαΐου 1954. Χώρος προσωπικής ελευθερίας και επιλογών δεν αφήνεται στον συγγραφέα. «[...] Διότι οι προκηρύξεις ασχολούνται κυρίως με τον τρόπο της συντάξεως των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, δίνουν με άλλα λόγια τη συνταγή της κατασκευής των, και εκεί, σ' αυτή τη μονολιθική και αμετακίνητη συνταγή, πρέπει να αναζητηθή ένα μεγάλο μέρος της ατυχίας των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων. Είναι τόσα τα φράγματα που βάζει η προκήρυξη, που μα την αλήθεια, κάθε συγγραφέας που ξεκινάει με ζεστή καρδιά να δώση στα παιδιά ένα καινούριο αναγνωστικό, βρίσκεται σε δίλημμα δεινό, αν θα μπορέσει να τραβήξει μέσα από τα οδοφράγματα αυτά το δρόμο του δικού του οράματος. […] Η κρίση της Επιτροπής στηρίζεται στο μεγαλύτερο μέρος της σε υποκειμενικά και αυθαίρετα κριτήρια, άσχετα με το πνεύμα και το γράμμα της προκηρύξεως και αυτό πια είναι ένα δεύτερο δυστύχημα απροειδοποίητο που δεν ξέρει κανείς πώς να το παλέψη. […] Η προκήρυξη αφήνει τους συλλογείς να κατανείμουν μέσα σε ωρισμένα τυπογραφικά φύλλα τα είδη του λόγου με κάποιαν αναλογία κατά την κρίση τους. […]».[808] Τοιουτοτρόπως το βιβλίο συρρικνώνεται σημαντικά και η συρραφή των εναπομεινάντων κειμένων δεν εκφράζει το συγγραφέα του.

Η Κριτική Επιτροπή ως άχρηστη ύλη θεωρεί επιλογή από τους «Στοχασμούς» του Σολωμού και αποσπάσματα από τον «Κρητικό» του Σολωμού με ανάλυση του Γ. Αποστολάκη, το μεγαλύτερο μέρος από τους «Ελεύθερους Πολιορκημένους», τα ποιήματα του Κάλβου και του Μαβίλη εκτός από δύο, διότι η Επιτροπή κρίνει την εκπροσώπηση αυτών των δύο επαρκή. Ειδικότερα για το Μαβίλη αιτιολογεί την απόρριψη του «Excelsior», επειδή από αισθητικής

[808] Μ. Σταθοπούλου – Χριστοφέλλη, «Τα καινούργια Νεοελληνικά Αναγνώσματα», περ. *Παιδεία και Ζωή*, Αθήνα 1957, σ. 142 - 145. Εν κατακλείδι η Μ. Σταθοπούλου – Χριστοφέλλη διατυπώνει την δυσαρέσκειά της για το αναγνωστικό ως εξής: «[…] Τι μένει λοιπόν από το αρχικό βιβλίο των συλλογέων που με μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία είναι ένας ζωντανός οργανισμός με προσωπική διάρθρωση και συνδυασμούς της ύλης, που θεμελιώθηκε με μιαν ενιαία κεντρική γραμμή και ξεκίνησε για να γίνη βοήθημα και χαρά δασκάλων και παιδιών; Τι μένει; […]».

πλευράς διαπιστώνει ότι δεν έχει «αρμονικήν λογοτεχνικήν σύνδεσιν νοημάτων». Απορρίπτει του Άγγελου Σικελιανού «Το μαρτύριο του Οσίου Σεραφείμ», «λόγω της ιδιορρύθμου μετ' ακροτήτων γλωσσικής μορφής και πλείστων αγνώστων λέξεων», καθώς και την «Παναγιά της Σπάρτης» και την «Γλαύκα», επειδή δεν βρίσκει αρμονική και λογική σύνδεση νοημάτων και λόγω των γλωσσικών ακροτήτων. Εξοβελίζεται και «Η ανάλυσις του Ύμνου εις την Ελευθερίαν» του Λίνου Πολίτη, επειδή «ουχί δοκιμώτατος λογοτέχνης», όπως τον χαρακτηρίζουν, «υποκαθιστά τον διδάσκαλον και καταστρέφει την χαράν της δημιουργίας των μαθητών». Όλους τους Επτανήσιους εν τέλει αποκόπτει η έκθεση της Επιτροπής ως άνευ λογοτεχνικής αξίας και διότι το ύφος τους στενοχωρεί τον αναγνώστη.

Πάντως σε αξιοπρεπή εκπροσώπηση, στις τέσσερις θεματικές αυτές κατηγορίες, ενυπάρχουν ευάριθμοι Επτανήσιοι λογοτέχνες. Στην πρώτη κατηγορία εμφανίζεται ο Ανδρέας Μαρτζώκης με ποίημα στην «Παναγία» από τη συλλογή του «Ποιήματα» του 1901. Σπανιότατα ανθολογείται ο Ανδρ. Μαρτζώκης[809], αν και η συγγραφική του παραγωγή υπήρξε πυκνότατη στα 1880. Η πρώτη καταγραφή του Δ. Σολωμού σε εγχειρίδιο είναι με το ποίημα «Ημέρα της Λαμπρής», σ. 49. Η σύνθεση του «Ύμνου» του Δ. Σολωμού φέρει εδώ τον τίτλο «Εθνικός Ύμνος», σ. 55, που αποτελεί επέμβαση των ανθολόγων βασισμένη στις εθνικιστικές τάσεις των εγχειριδίων. Ανθολογείται επίσης στην ενότητα «εθνική ζωή» η «Καλλιπάτειρα» του Λορ. Μαβίλη, σ. 80 και το «Εθνικόν ελάττωμα» του Γ. Ξενοπούλου, πεζό δανεισμένο από τη *Διάπλαση των Παίδων* του 1909. Στη Γ΄ ενότητα «οικογενειακή και κοινωνική ζωή» φιλοξενείται «Η εργασία» του Γερασ. Μαρκορά, ποίημα παλαιότερων επιλογών, όπως του ανθολόγου Αλ. Γ. Σαρή. Στη Δ΄ ενότητα «Ελληνική φύσις» συναντάμε το ομότιτλο έργο του Γρηγ. Ξενοπούλου «Η ελληνική φύσις» σ. 215, δάνειο και

[809] Ενδιαφέρει η περίπτωση των δύο αδελφών Μαρτζώκη, του Ανδρέα και του Στέφανου. Ο Ανδρέας σπανίως συμπεριλαμβάνεται στα Αναγνωστικά, επειδή δεν εξυπηρετεί η θεματική του. Ο Στέφανος, ο τελευταίος εκπρόσωπος της Επτανησιακής ποίησης για ορισμένους μελετητές, θα ανθολογηθεί, όταν έχει εδραιώσει το παρόν του στην Αθήνα, αρκετά αργά. Βλ. Κίρκη Κεφαλέα «Στέφανος Μαρτζώκης, Τρία ποιήματα», περ. *Νέα Εστία*, τ. 156, τχ. 1769, Ιούλιος – Αύγουστος 2004, σ. 103.

πάλι από τη *Διάπλαση των Παίδων*, την «Πρωτομαγιά» ποίημα του Δ. Σολωμού, σ. 224 και τον «Καλογιάννο» του Αρ. Βαλαωρίτου, σ. 228.

Ως πλαίσιο στα ποιήματα των Επτανησίων που ανθολογούνται συμπεριλαμβάνονται οι Επτανήσιοι πεζογράφοι Γρηγ. Ξενόπουλος και Κ. Πασαγιάννης, οι οποίοι κλείνουν την Δ΄ ενότητα και σφραγίζουν την επαφή μας με τους Επτανήσιους του εγχειριδίου. Τα έργα τους είναι «Το πράσινο» του Γρηγ. Ξενοπούλου, σ. 255, από τη *Διάπλαση των Παίδων* και το οδοιπορικό του Κ. Πασαγιάννη «Ο Ευρώτας», σ. 260 από το έργο *Σπάρτη – Μυστράς*. Το εγχειρίδιο με τον πίνακα περιεχομένων κλείνει στις 292 σελίδες. Από το περιβάλλον των επίκαιρων ιστορικών κειμένων και ενδεικτικών των εθνικοπατριωτικών τάσεων καταγράφεται στο εν λόγω αναγνωστικό το κείμενο του Κύπριου λογοτέχνη – ανθολόγου της έκτης σειράς (1938 – 1950) Μελή Νικολαΐδη «Η συμβολή της Κύπρου στον εθνικό αγώνα».

γ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Χ. Δημητρακοπούλου –Θ. Παρασκευοπούλου – Στ. Σπεράντσα – Σ. Δουφεξή της όγδοης σειράς (1956/57 – 1976/83)

Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Χ. Δημητρακοπούλου – Θ. Παρασκευοπούλου – Στ. Σπεράντσα – Σ. Δουφεξή εντάσσονται στη λογική των ανθολογίων συμπίλησης της περιόδου αυτής. Αφορούν στην Α΄ Γυμνασίου. Εκδόθηκαν το 1956 και έχουμε αρκετές επανεκδόσεις, το 1961, το 1963 και εξής.

Οι ενότητες εντάσσονται στις εθνικοπατριωτικές κατηγοριοποιήσεις της περιόδου. Είναι περισσότερες από ότι σε άλλα εγχειρίδια της αυτής σειράς, δώδεκα τον αριθμό (12) και τις καταγράφουμε: 1) Υποθήκαι, 2) Πρόσφατον εθνικόν παρελθόν, 3) Οικογενειακός βίος, 4) Θρησκευτικός βίος, 5) Κοινωνικός βίος 6) Παλαιότερος εθνικός βίος 7) Επιστημονική έρευνα 8) Βιογραφίαι 9) Νεωτέρα εθνική ζωή 10) τοπία – φύσις 11) Ζώα – πτηνά και 12) Παροιμίαι – Παραδόσεις – Μύθοι.

Σ’ αυτές τις κατηγορίες εμπεριέχονται και οι Επτανήσιοι, ελάχιστοι όμως. Εγγράφουμε τη «Διχόνοια» του Δ. Σολωμού, σ. 14, τις «Υποθήκες» και την «Απελευθέρωσιν της Θεσσαλονίκης» του Χ. Αννίνου στο «Πρόσφατον εθνικόν παρελθόν», σ. 31. Ακολουθεί το ποίημα «Αθώοι φόβοι» του Γερ. Μαρκορά, σ. 64 και στον «Θρησκευτικόν βίον» εντάσσεται το ποίημα «Η ημέρα της Λαμπρής» του Δ. Σολωμού, σ. 93. Στη «Νεωτέρα Εθνική ζωή» εντάσσουν οι συλλογείς και το γνωστό επίγραμμα του Δ. Σολωμού «Η καταστροφή των Ψαρών», σ. 218, το οποίο αλλάζει κατηγορία κατάταξης από αναγνωστικό σε αναγνωστικό. Το εγχειρίδιο εμφανίζεται ικανοποιητικό σε όγκο, αφού περατούται με τα περιεχόμενα σε 290 σελίδες.

δ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Γ. Καλαματιανού, Η. Λάγιου, Μ. Σταθοπούλου – Χριστοφέλλη για την ΣΤ΄ Γυμνασίου, της όγδοης σειράς

Ιδιαίτερο και σημαντικό χαρακτηριστικό του εγχειριδίου των Γ. Καλαματιανού,[810] Η. Λάγιου, Μ. Σταθοπούλου – Χριστοφέλλη για την ΣΤ΄ Γυμνασίου θεωρείται το ότι κινείται περισσότερο στα πεζά κείμενα. Το βιβλίο επικεντρώθηκε στον πεζό λόγο, επειδή απευθυνόταν στους μαθητές της τελευταίας τάξης του Γυμνασίου· το σκεπτικό των ανθολόγων ήταν ότι η ποίηση στοιχειωδώς ενδιαφέρει την τάξη αυτή. Αρχίζει το «Μέρος πρώτον» με τους ρητορικούς λόγους και με προεξάρχοντα τον «Λόγον της Αυτού Μεγαλειότητος του Βασιλέως Παύλου εις το Πανεπιστήμιον Αθηνών», σ. 7. Ακολουθούν τέσσερις (4) άλλοι λόγοι και κλείνει η ενότητα. «Ο πόλεμος της Ελλάδος 1940 – 41», σ. 78, του Αλ. Παπάγου αποτελεί δεύτερο εθνικοπατριωτικό – ιστορικό κείμενο

[810] Το 1951 ο Γ. Καλαματιανός υπηρετούσε ως φιλόλογος στο Βαρβάκειο Λύκειο. Σημειώνουμε το σχόλιο του Χρήστου Π. Πετρόπουλου για τον Καλαματιανό. «[…] Ο Καλαματιανός είχε γράψει μια σύντομη ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας και εθεωρείτο σπουδαίος στο μάθημα των νέων ελληνικών. […]». Βλ. Χρήστου Π. Πετρόπουλου, *Ο δάσκαλός μου…,* ό.π., σ. 20. Στη στήλη της «Βιβλιογραφίας» της *Φωνής του Βιβλίου* συμπεριλαμβάνεται η έκδοση του Γιώργου Ν. Καλαματιανού «Τραγούδια και μοιρολόγια», περ. *Η Φωνή του Βιβλίου*, έτος Α΄, αριθ. 8-9, Αθήνα 1931, σ. 306.

ενδεδειγμένο για τη φρονηματιστική παιδαγωγική των νέων. Υπάρχουν και άλλα ηθοδιδακτικά, όπως «Πολιτικαί παραινέσεις προς τους Έλληνας» του Αδ. Κοραή, σ. 104 και «Ο δημιουργός του 1821 είναι το έθνος ολόκληρο» του Ν. Βλάχου, σ. 109. Στην κατηγορία «Λογοτεχνικαί κριτικαί τεχνοκρατικά» εντάσσεται και το απόσπασμα του Ιακ. Πολυλά, σ. 124 «Προλεγόμενα στην πρώτη έκδοση των ευρισκομένων του Σολωμού».

Οι Επτανήσιοι ποιητές συμπεριλαμβάνονται στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, που επιγράφεται «Ποίησις». Εδώ καταχωρίζεται και ως λυρικός ποιητής για πρώτη φορά ο Ιάκωβος Πολυλάς με το ποίημα «Ο ερασιτέχνης», σ. 245. Το σονέτο αυτό του Πολυλά είναι τυπικό δείγμα του κλίματος όπου κινούνται οι Επτανήσιοι, δηλαδή μια τάση προς το άυλο και πνευματικό που χαρακτηρίζει τη σχολή τους, ο ιδανισμός. «[…] Είναι ένα ποίημα που επιπλέει τελικά όχι χάρη στην απήχησή του της πλατωνικής ή της σιλλερικής θεωρίας, αλλά αντίθετα που επιπλέει, μολονότι απηχεί τόσο ζωηρά πίσω του τη γερμανική ιδεαλιστική φιλοσοφία και τον Πλάτωνα […]».[811] Στην ίδια κατηγορία, «Λυρικά ποιήματα», εντάσσονται το «Καρδάκι», σ. 245 του Λορ. Μαβίλη και η «Πατρίδα» του ίδιου, σ. 246. Στην κατηγορία «έντεχνος ποιητικός λόγος» και υποκατηγορία «επικά – επικολυρικά» θα συναντήσουμε τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν» του Διον. Σολωμού, σ. 216 και τις 158 στροφές και τους «Ελεύθερους Πολιορκημένους», σχεδίασμα Β΄ και Γ΄, σ. 225. Υπάρχει πιο κάτω και Ανδρ. Κάλβος με τις ωδές «Εις τον Ιερόν Λόχον», σ. 230 και «Ο Ωκεανός», σ. 231. Την ενότητα «Επικά – επικολυρικά» σφραγίζει «Ο Όρκος» του Γερ. Μαρκορά, σ. 242, απόσπασμα με λίγα εισαγωγικά κατατοπιστικά στην περίληψη των παραλειπόμενων στίχων.

Στο «μέρος Β΄ επίμετρον», όπου καταχωρίζεται και ξένη λογοτεχνία μεταφρασμένη, έχουμε την «Ελευθερωθείσα Ιερουσαλήμ» του Τουρκουάτο

[811] Λ. Κούσουλας, Χ. Μηλιώνης, Γ. Παγανός, Ν. Τριανταφυλλόπουλος, *Νεοελληνικά Διδακτικά δοκίμια για το Λύκειο*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα χ.χ., σ. 19, 20. Οι κριτικοί Παλαμάς, Σιγούρος, Άγρας εστιάστηκαν στην ερμηνεία του ποιήματος ότι επέδρασε στον Πολυλά η προσήλωσή του στους αρχαίους. Η Σέμνη Παπασπυρίδη – Καρούζου στο δοκίμιό της «Ο Ερασιτέχνης του Πολυλά» (*Νέα Εστία*, τ. ΜΔ΄, Αθήνα 1948) προτείνει την επίδραση του Πολυλά από τον Σίλλερ.

Τάσσο σε μετάφραση του Ιουλίου Τυπάλδου, στη σελίδα 312. Επίσης, στη μεταφρασμένη αγγλική λογοτεχνία ανθολογείται ο «Οδυσσέας» του Τέννυσον σε μετάφραση Μαρίνου Σιγούρου στη σελίδα 356. Και με τις καταχωρήσεις των Επτανησίων λογίων μεταφραστών κλείνει η αναδρομή στους Επτανήσιους δημιουργούς. Το εγχειρίδιο σφραγίζεται με τον πίνακα των περιεχομένων στις 383 σελίδες και φέρει στο οπισθόφυλλο το έμβλημα της δικτατορίας, όπως και στο έμπροσθεν εσωτερικό φύλλο του τίτλου. [812]

ε. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Γ. Καλαματιανού, Μ. Σταθοπούλου – Χριστοφέλλη, Ν. Κοντοπούλου, Ευ. Φωτιάδη, Ηλ. Μηνιάτη για την Ε΄ Γυμνασίου

Το αναγνωστικό αυτό της συμπίλησης αποτελούμενο από τις συλλογές του Γ. Καλαματιανού, της Μ. Σταθοπούλου – Χριστοφέλλη, της συλλογής Ν. Κοντοπούλου και εκ της συλλογής Ε. Φωτιάδη – Μηνιάτη είναι βιβλίο πλούσιο σε ύλη. Όπως είχε προβλεφθεί για τα αναγνωστικά του 1956/57, αρχίζει η ύλη του από τη Βυζαντινή και μεταβυζαντινή λογοτεχνία μέχρι την Κρητική περίοδο, ακολουθεί η λογοτεχνία από την Αναγέννηση μέχρι την Επανάσταση του 1821 και έπεται το τρίτο μέρος με τη λογοτεχνία του ελευθέρου έθνους. Το τέταρτο μέρος αφιερώνεται στην ξένη λογοτεχνία.

Ο χωρισμός σε πεζό και ποιητικό λόγο εντάσσεται μέσα στις μεγάλες αυτές κατηγορίες. Ο ποιητικός λόγος κατακερματίζεται σε έντεχνο και δημοτικό. Στον έντεχνο ποιητικό λόγο μέχρι το 1821 εγγράφεται «Η ψυχούλα» του Δ. Σολωμού, σ. 106, «Η σκιά του Ομήρου» του Δ. Σολωμού πάλι, σ. 107, η «Ωδή εις τη σελήνη» του ιδίου, σ. 107, το επίγραμμα «Εις Φραγκίσκα Φραίζερ», σ. 108,

[812] Το εγχειρίδιο εκδόθηκε το 1970 (με τη σύμβαση 1984/1-4-1970) σε Η΄ έκδοση με κυκλοφορία 50.000 αντίτυπα.

«Η ημέρα της Λαμπρής» σ. 108, «Η Ελληνίδα Μητέρα» και ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν», σ. 111 του Δ. Σολωμού, επτά (7) συνολικά ποιήματα του εθνικού ποιητή σε έντεχνη ροή τοποθετημένα στην υποενότητα «έντεχνος ποιητικός λόγος».

Στη μεγάλη θεματική ενότητα «Λογοτεχνία του Ελευθέρου Έθνους» εντάσσονται από Επτανησίους τα εξής έργα: «Εις Δόξαν» του Ανδρέα Κάλβου, σ. 258, «Εις Σούλι» του ίδιου, σ. 263, απόσπασμα από το «Φωτεινό» του Αριστοτέλους Βαλαωρίτου, σ. 265, «Η προς την πατρίδα αγάπη μου» του ιδίου, σ. 269. Το μελαγχολικό ποίημα του Γερασίμου Μαρκορά «Δύο», σ. 26, η «Ελιά»,[813] του Λορ. Μαβίλη και η «Καλλιπάτειρά» του στις σελίδες 269 και 270 αντίστοιχα. «Η εξοχή» του Στέφανου Μαρτζώκη, σ. 271, σφραγίζει την ποιητική σταχυολόγηση Επτανησίων ποιητών στο βιβλίο. Ως πνευματικό επτανησιακό περιβάλλον στο βιβλίο καταχωρίζουμε «Τον υψηλόφρονα» του Ανδρ. Λασκαράτου, σ. 192, πεζό και «Τη γυναικούλα μου» του ιδίου, σ. 193.

Στη λογοτεχνία από την κρητική περίοδο μέχρι το 1821 εγγράφονται στο αναγνωστικό αρκετοί Επτανήσιοι. Ο Φρ. Σκούφος με το «Ελλάδος και Ελλήνων έπαινος», παλαιό ερανισθέν κείμενο από τους πρώτους ανθολόγους του 1884, ο Ηλίας Μηνιάτης με τη «Διδαχή τη Αγία και Μεγάλη Παρασκευή εις το Σωτήριον πάθος», σ. 64, ο Ευγ. Βούλγαρις με τη «Μουσική», σ. 70 και ο Νικηφόρος Θεοτόκης με δύο του έργα «Περί του μη ζητείν ανταπόδοσιν παρά των ευεργετηθέντων», σ. 72 και το «Περί Αγάπης», σ. 74. Μετά από το πρώτο μέρος του βιβλίου καταβάλλεται προσπάθεια να δοθούν αντιπροσωπευτικά κείμενα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. «[…] Από το Δ. Σολωμό μόλις και διακρίνεται η σκιά του έργου του […]», κατά την κρίση του Χρ. Φράγκου, «[…] ενώ παραλείπονται σημαντικότατοι ποιητές, ο Σικελιανός κ.ά. Το Αναγνωστικό της Ε΄ τάξης διαιρείται μόνο σε τέσσερα μέρη. Επί τέλους θα πη κανένας έλειψαν οι

[813] Η Ειρήνη Δεντρινού θεωρεί τα έργα του Λορ. Μαβίλη «Λήθη» και «Ελιά» μοναδικά, όπως και ότι «το άπλωμα του σονέττου στην Ελλάδα το χρωστάμε στο Λ. Μαβίλη». Βλ. Ειρήνης Δεντρινού, «Η Κερκυραϊκή Σχολή», *Κερκυραϊκά χρονικά*, τ. ΙΙΙ, έκδοση δεύτερη, Κέρκυρα 1971, σ. 86, 98.

πολλές διαιρέσεις. Πού να βρει κανένας άκρη σ' αυτόν τον κυκεώνα των διαιρέσεων; […]». Ο παιδαγωγός Χ. Φράγκος επικρίνει το αναγνωστικό, διότι το αρχικό βιβλίο των συλλογέων περικόπηκε κατά 33%. Η αποτίμηση των καινούριων αναγνωσμάτων δεν είναι καθόλου ικανοποιητική· τα θεωρεί αποτυχημένα και από άποψη γλωσσική και από άποψη εκλογής της ύλης. Καταλήγει ότι η πραγματικότητα είναι σκληρή: «[…] Οι μαθητές μας τελειώνουν το Γυμνάσιο και δεν έχουν σχεδόν ιδέα για τη νεοελληνική σκέψη και λογοτεχνία, ούτε και για την ξένη σκέψη και λογοτεχνία […]». Οι προτάσεις του Χρ. Φράγκου που αφορούν στη διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και ειδικότερα στην επτανησιακή ποίηση αρχίζουν από τη Β΄ Γυμνασίου. Οι απόψεις αυτές αποτελούν έναν υποθετικό σχεδιασμό για να καλύψει την ανάγκη της μεθοδικής και συστηματικής διδασκαλίας των παιδιών στη γλώσσα και στη λογοτεχνία. Οι προτάσεις για την επτανησιακή ποίηση έμειναν επί χάρτου, διότι ο Χρ. Φράγκος δε συμμετείχε στη σύνταξη αναγνωστικού.[814] Στο αναγνωστικό της Β΄ Γυμνασίου εντάσσει τα ποιήματα του Σολωμού της ζακυνθινής περιόδου και μια μικρή συλλογή του Παλαμά από ποίηση. Στην Ε΄ Γυμνασίου τοποθετεί τη διδασκαλία του Κάλβου και του Σολωμού και για τη ΣΤ΄ Γυμνασίου προτιμά τα ποιήματα του Σολωμού της κερκυραϊκής περιόδου και από το Σικελιανό το ποίημα «Μήτηρ Θεού».

Ως ενδεικτικά έργα του εθνικού – πατριωτικού πνεύματος καταχωρίζουμε επίσης δύο: την «Οργάνωσιν του Νέου Ελληνισμού. Διανοητικός βίος» του Κ. Παπαρρηγοπούλου και το κείμενο «Η εθνική και ιστορική συνείδησις» (1940) του Σωτηρίου Β. Κουγέα.[815]

---

[814] Χρήστος Φράγκος, «Τα καινούρια "Νεοελληνικά Αναγνώσματα"», περ. *Παιδεία και Ζωή*, Αθήνα 1957, σ. 86 – 89. Διαφωνεί ο Χρ. Φράγκος με τον ανθολόγο Γ. Καλαματιανό για το πρώτο επίμετρο που είναι αφιερωμένο στην Αττικίζουσα Βυζαντινή Λογοτεχνία και τον κατηγορεί έμμεσα για ιδιοτέλεια. «[…] Να όμως που δόθηκε η ευκαιρία σ' έναν από τους συγγραφείς ανθολόγους, τον Γ. Καλαματιανό, να εκδώση "βοήθημα" για τα Νέα Ελληνικά, όπου περιέχονται και μεταφράσεις κειμένων του καινούριου Αναγνωστικού της 6ης Γυμνασίου […]».

[815] Ο Σωτήριος Β. Κουγέας υπήρξε καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών και μέλος του Συλλόγου προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων. Διετέλεσε και μέλος της επιτροπής

στ. Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα των Λ. Βρανούση – Β. Σφυρόερα, Γ. Καλαματιανού, Κ. Ρωμαίου, Π. Παρρή

Το εγχειρίδιο των Λ. Βρανούση – Β. Σφυρόερα, Γ. Καλαματιανού, Κ. Ρωμαίου, Π. Παρρή αφορά στην Δ΄ τάξη του Γυμνασίου και εκδίδεται από τον ΟΕΔΒ το 1970. Η ύλη του είναι προσαρμοσμένη στο επίπεδο των μαθητών της τάξης αυτής με μεγάλες κατηγοριοποιήσεις των θεματικών ενοτήτων. Αποτελεί προϊόν τριών συλλογών των Λ. Βρανούση – Β. Σφυρόερα, του Γ. Καλαματιανού και Κ. Ρωμαίου – Π. Παρρή.

Σε σταχυολόγηση Επτανησίων το εγχειρίδιο εμφανίζεται μάλλον αδύνατο, αφού ανθολογεί χαρακτηριστικά ποιήματα των επιφανών ποιητών της Επτανήσου και αποκλείει τους ελάσσονες. Για τα σημερινά δεδομένα συγγραφής ανθολογίων απηχεί παλαιές κλασικές αντιλήψεις «των συλλογικών» βιβλίων. Κινείται στο χώρο της αναπαραγωγής της παλαιάς ιδεολογικής, εθνικιστικής και ηθοπαιδαγωγικής τάσης. Εκπροσωπεί την ακριβέστερη μορφή αυτού του είδους με τις κλασικές κατηγοριοποιήσεις των θεματικών ενοτήτων, όπως: α) Θρησκευτική ζωή, β) Εθνική ζωή, γ) Κοινωνική ζωή, δ) Ελληνική φύσις και ελληνικοί τόποι, ε) Χαρακτηρισμοί – αισθητικά και στ) Βυζαντινά – Μεταβυζαντινά.

Στη «Θρησκευτική ζωή» εντάσσεται το ποίημα του Διονυσίου Σολωμού «Η ημέρα της Λαμπρής», σ. 27, τρίστροφο απόσπασμα από τον «Λάμπρο». Στη θεματική ενότητα «Εθνική ζωή» εντάσσονται δύο ποιήματα: «Ο Δήμος και το καριοφίλι του» του Αρ. Βαλαωρίτου, σ. 83 και ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» του Δ. Σολωμού, σ. 109, μόνον οι στροφές 139 – 147, μικρό δηλαδή απόσπασμα του «Ύμνου». Στην ενότητα «Ελληνική φύσις και ελληνικοί τόποι»

επιμέλειας της Ιστορικής και Λαογραφικής Βιβλιοθήκης μετά του Ι.Π. Δοανίδου προέδρου, Κ. Αμάντου καθηγητού του Πανεπιστημίου Αθηνών, Στίλπωνα Κυριακίδου, καθηγητού του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του Γ. Δροσίνη, Γραμματέως της επιτροπής.

συμπεριλαμβάνεται η «Πρωτομαγιά» του Δ. Σολωμού, σ. 195, μικρό απόσπασμα μιας στροφής. Το βιβλίο περιλαμβάνει και τρεις χαρακτηρισμούς του Ανδρ. Λασκαράτου από το έργο του «Ιδού ο άνθρωπος»· «Τον περίεργο», σ. 197, «Τον φιλόπονο», σ. 198 και «Τον δοκησίσοφο», σ. 199, ο οποίος στα 1970 ως λέξη και μόνον δυσκόλευε τους μαθητές, ενώ ως περιεχόμενο ανταποκρινόταν στου Ανδρ. Λασκαράτου τις πεπαλαιωμένες, αλλά ευφυείς κρίσεις περί ανθρωπογνωσίας.

Στη συλλογή του τοποθέτησε το πεζό κείμενο «Ιωάννης Βαρβάκης» του Αναστ. Γούδα, ο Γ. Καλαματιανός,[816] αποτίων φόρο τιμής στον ιδρυτή του σχολείου στο οποίο δίδασκε. Από γλωσσικής απόψεως το αναγνωστικό εμφανίζει «γλωσσικές μίξεις», αφού περιέχει από όλο το φάσμα του ελληνικού λόγου κείμενα και καταλήγει και στα «Βυζαντινά – Μεταβυζαντινά». Οι καθηγητές προσπαθούσαν να διακρίνουν ανάμεσα στα αισθητικά και ιδεολογικά ρεύματα τα πλέον προσιτά κείμενα και οι επιλογές τους ήταν απορριπτικές για τα γλωσσικά και ιδεολογικά δύσκολα τεμάχια.

Το εγχειρίδιο τελειώνει μαζί με τον πίνακα περιεχομένων στις 269 σελίδες και φέρει στο έμπροσθεν εσώφυλλο την επιγραφή «Δωρεά Εθνικής Κυβερνήσεως», επιτονισμός της δικτατορίας για την προσφορά των εγχειριδίων, ενώ και τα προηγούμενα αναγνωστικά του ΟΕΣΒ και ΟΕΔΒ παρέχονταν δωρεάν.

ζ. Τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Γ. Καλαματιανού, Θ. Μακροπούλου, Ν. Κοντοπούλου

Το βιβλίο συγκροτήθηκε από τρεις έμπειρους ανθολόγους με παλαιότερο τον Ν. Κοντόπουλο και εννοούμε τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Γ. Καλαματιανού, Θ. Μακροπούλου, Ν. Κοντοπούλου που αφορούν στη Γ΄ τάξη του Γυμνασίου,

[816] Σημειωτέον ότι ο Γ. Καλαματιανός ανήκε επί σειρά ετών στο Α΄ Βαρβάκειο Λύκειο Αθηνών.

έκδοση ΟΕΔΒ, 1970.[817] Στην έκδοση του εγχειριδίου της επταετούς δικτατορίας ενσωματώνονται κείμενα πατριωτικά με έντονο το χρώμα της ιδεολογικής επιβολής. Αντιθέτως, στην έκδοση του 1977, πάλι από τον ΟΕΔΒ, εξοβελίστηκαν τα επίμαχα κείμενα και έγιναν και λοιπές προσθαφαιρέσεις ύλης.

Οι κατηγοριοποιήσεις των θεμάτων στην έκδοση του 1970 είναι αρκετά ευρύχωρες και πολλές σε αριθμό: 1) Πρόσφατον εθνικόν παρελθόν, 2) Θρησκευτικός βίος, 3) Οικογενειακός βίος, 4) Παλαιότερος εθνικός βίος, 5) Νεωτέρα εθνική ιστορία, 6) Κοινωνικός βίος, 7) Κράτος, κρατική οργάνωσις, θεσμοί, 8) Βιογραφίαι, 9) Έργα τέχνης και πολιτισμού, 10) Παροιμίαι παραδόσεις, 11) Τοπία – φύσις και 12) Ζώα – πτηνά.

Από Επτανησίους ποιητές ανθολογείται στο βιβλίο ο Δ. Σολωμός με τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν», σ. 99, οι πρώτες 13 στροφές. Ανθολογείται επίσης ο Γ. Μαρτινέλης με το ποίημα «Η 25η Μαρτίου», σ. 135, μικρό τεσσάρων στροφών ποιητικό κείμενο. Επίσης συμπεριλαμβάνεται και πάλι ο Δ. Σολωμός με το επίγραμμα «Η καταστροφή των Ψαρών», σ. 169. Ενυπάρχει στο εγχειρίδιο και Αρ. Βαλαωρίτης με το κλασικό για αναγνωστικά ποίημά του «Ο Δήμος και το καριοφίλι του», σ. 152, δηλαδή 48 συνολικά στίχοι, απόσπασμα από τα «Μνημόσυνα» του 1857.

Τον κατάλογο των Επτανησίων ποιητών συμπληρώνουν οι Επτανήσιοι λογοτέχνες και στην προκειμένη περίπτωση ανθολογούνται δύο: ο Γρ. Ξενόπουλος σε ποσότητα κειμένων και ο Σπ. Ζαμπέλιος με την «Τελευταία εν τη Αγία Σοφία τελετή», σ. 128, κείμενο ερανισθέν και από τους πρώτους ανθολόγους. Του Γρηγ. Ξενοπούλου σταχυολογούνται τέσσερα τεμάχια: α) «Το περιβόλι μας», σ. 62, β) «Παιδικό Πάσχα», σ. 78 γ) «Πασχαλινή Ανάμνησις», σ.

[817] Γ. Καλαματιανού, Θ Μακροπούλου, Ν. Κοντοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Γ΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, Αθήναι 1970. Και των ιδίων *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Γ΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, Αθήναι 1977. Το ίδιο εγχειρίδιο των Γ. Καλαματιανού, Θ. Μακροπούλου, Ν. Κοντοπούλου, πρωτοεκδόθηκε από τον ΟΕΣΒ στα 1956 με τον τίτλο *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Γ΄ Γυμνασίου.

88 και δ) «Νόστιμον ήμαρ», σ. 90. Η «Πασχαλινή Ανάμνησις» μόνο προέρχεται από τη *Διάπλαση των παίδων*.

Στα κείμενα που εκφράζουν την εθνικοπατριωτική ιδεολογία της εποχής και την προβάλλουν στη λογοτεχνία ανήκουν «Το ιστορικόν διάγγελμα Γεωργίου Β΄» στη σελίδα 8, που εξοβελίστηκε μεταδικτατορικά και «Η καταπληκτική δραστηριότης του Βαρβάκη» του Αρ. Κουρτίδου, στη σελίδα 239, κείμενο το οποίο θα ανέμενε κανείς να είναι σταχυολογημένο εκ της συλλογής Γ. Καλαματιανού, ενώ παραδόξως ανήκει στα προερχόμενα από τη συλλογή Θ. Μακροπούλου. Το εγχειρίδιο περατούται με το λεξιλόγιο, τις βιογραφίες των συγγραφέων και τους πίνακες περιεχομένων σε 341 σελίδες.

Στα αναγνωστικά για την Γ΄ Γυμνασίου του 1977 των ιδίων συγγραφέων παρατηρούμε ότι αφαιρούνται και προστίθενται κείμενα. Έτσι, από τους Επτανήσιους καταργείται ο Αρ. Βαλαωρίτης και αντικαθίσταται από τον Λορ. Μαβίλη με το ποίημα «Η πιο μεγάλη δόξα», σ. 155. Η απουσία του Βαλαωρίτη καταδεικνύει την επίδραση του Γ. Αποστολάκη στις επιλογές των ανθολόγων. Με δεδομένη την αναντίρρητη υπεροχή του Σολωμού, ο Αποστολάκης αποφαίνεται για τον Βαλαωρίτη ότι «[…] Οι στίχοι του Βαλαωρίτη σε στενοχωρούν. Όπως από το έργο του Κάλβου, έτσι και από του Βαλαωρίτη λείπει όλη εκείνη η ψυχική ανάπαυση, που δίνει στον άνθρωπο το αντικείμενο. Αφού θελήσανε να είναι ποιητές, έπρεπε να έχουν τη δύναμη ν' αναπαύουνται στο ιδανικό τους. […]».[818] Προστίθεται ένα επιπλέον πεζό του Γρηγ. Ξενοπούλου στην ενότητα «Έργα τέχνης και πολιτισμού», «Η αναμόρφωσις», σ. 293.

Οι κατηγορίες θεμάτων διατηρούνται στον αριθμό τους, δώδεκα, ενώ λεξιλογικά διαμορφώνονται προς το δημοκρατικότερο και «οικονομικά» λιτό ύφος. Η πρώτη ενότητα τιτλοφορείται «Πρόσφατο εθνικό παρελθόν» και σ' αυτή καταχωρίζεται το κείμενο «Στο στρατό μας», ποίημα του Αρ. Προβελεγγίου,

[818] Γιάννη Μ. Αποστολάκη, *Η ποίηση στη ζωή μας*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 116

αφού αντικατέστησε το ιδεολογικά χρωματισμένο «Το ιστορικό διάγγελμα Γεωργίου Β΄».

Το βιβλίο ολοκληρώνεται σε 388 σελίδες. Έχει αφαιρεθεί από την έκδοση του 1977 η κατά συλλογές κατάταξη των ερανισθέντων κειμένων, η οποία υπήρχε στην έκδοση του 1970. Προφανώς δεν ενδιέφερε πλέον να προβληθεί η προσωπική εργασία του κάθε ανθολόγου, αλλά να παρουσιαστεί ένα ευπρεπές εγχειρίδιο, χωρίς διαφορές στον τρόπο σταχυολόγησης των κειμένων λόγω της ιδιοσυγκρασίας των συντακτών. Ας σημειωθεί ότι μ' αυτό το εγχειρίδιο *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* κλείνει η σειρά των έξι πρώτων βιβλίων που κυκλοφόρησαν το 1956/57 και διατηρήθηκαν ως σχολικό ανάγνωσμα μέχρι και το 1977.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Η βαθειά τομή του 1977: αλλαγές και βελτιώσεις στο περιεχόμενο και στον τύπο των σχολικών εγχειριδίων λογοτεχνίας. 9η σειρά εγχειριδίων (1983 - 2006)

α. Τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* των Ν. Γρηγοριάδη – Δ. Καρβέλη – Χ. Μηλιώνη – Κ. Μπαλάσκα – Γ. Παγανού για την Α΄ Γυμνασίου

Τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*[819] εμφανίστηκαν το 1977 και είναι αποτέλεσμα της συνεργασίας πέντε ανθολόγων, οι οποίοι λειτουργούν όχι πλέον με το σκεπτικό των εγχειριδίων συρραφής, αλλά με τη διαχείριση των λογοτεχνικών κειμένων σε βιβλίο με έμπνευση, διαφοροποιημένο από τα γνωστά. Μολονότι επιμέρους στόχος των συγγραφέων ήταν να παραδώσουν βιβλίο με τα ενδιαφέροντα των νέων, το αποτέλεσμα ήταν να αποτυπώσουν τα προσωπικά τους βιώματα, της μεταπολεμικής γενιάς, ώστε μια γενιά αποστασιοποιημένη από το ’40 και το ’50 να τα κατανοήσει.[820]

Στα τέλη του 1976 ο πρόεδρος του Κ.Ε.Μ.Ε., Αλέξανδρος Καρανικόλας, ανέθεσε στην ομάδα των προαναφερθέντων στον τίτλο ανθολόγων τη σύνταξη των νέων αναλυτικών προγραμμάτων, καθώς και τη συγγραφή των έξι εγχειριδίων. Το καινοτόμο στοιχείο της προσπάθειας του Αλ. Καρανικόλα είναι ότι η επιλογή των κειμένων προέκυψε από υλικό που συγκεντρώθηκε έπειτα από υποδείξεις φιλολόγων και κριτικών στους οποίους η επιτροπή απηύθυνε επιστολές με την υπογραφή του ιδίου.[821] Αν και τα βιβλία διατηρούν τη μορφή

---

819 Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας,* Α΄ Γυμνασίου, έκδοση ΚΑ΄, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1992.

820 Τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* των Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού αφορούν στην Α΄ Γυμνασίου και εκδόθηκαν από τον ΟΕΔΒ. Αναγράφουν στο εσώφυλλο ότι η επιλογή και η διδακτική επεξεργασία των κειμένων έγινε με την εποπτεία του Αλεξ. Καρανικόλα.

821 Λίνα Κουντουρά, *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας…,* ό.π., σ. 185 – 186.

και το ύφος των κλασικών σχολικών εγχειριδίων, απέχουν ως προς την παρουσίαση της ύλης πολύ από αυτά. Οι κατηγοριοποιήσεις των θεμάτων, δηλαδή οι θεματικές κατηγορίες, είναι πολλές και ποικίλες. Η δε κατάταξη των κειμένων πραγματοποιείται βάσει του περιεχομένου των κειμένων και όχι με τη σειρά τοποθέτησής τους στον ιστορικό χρόνο.

Ορισμένες κατηγορίες θεμάτων εισάγονται για πρώτη φορά σε αναγνωστικό και προκύπτουν από το πρόσφατο εθνικό παρελθόν, όπως το «1940 – Η Κατοχή – Η αντίσταση», «Η δοκιμασία της Κύπρου». Οι κατηγορίες είναι δεκαέξι (16) και τις καταγράφουμε: 1) Ο άνθρωπος και η φύση, 2) Η θρησκευτική ζωή, 3) Το 1940 – Η Κατοχή – Η Αντίσταση, 4) Η αγάπη στους συνανθρώπους μας, 5) Οι φιλικοί δεσμοί, 6) Η βιοπάλη, 7) Το αγωνιστικό πνεύμα του ατόμου, 8) Από την εθνική μας παλιγγενεσία, 9) Παλιότερες μορφές ζωής, 10) Η αποδημία, 11) Οικογενειακές σχέσεις, 12) Γνωριμία με τον τόπο μας και άλλους τόπους, 13) Η δοκιμασία της Κύπρου, 14) Αθλητισμός, 15) Λαογραφικά θέματα και 16) Λαϊκό θέατρο.

Από Επτανησίους ποιητές το βιβλίο περιέχει τον Δ. Σολωμό με το ποίημα «Πρωτομαγιά», σ. 30, «την Ψυχούλα», σ. 54 από τα «Άπαντα» του ποιητή. Περιέχει και Άγγελο Σικελιανό από τον «Λυρικό Βίο», συγκεκριμένα από την ενότητα «Επίνικοι Β΄ (1940 – 1946)» το κείμενο «Η αντίσταση», στη σελίδα 76. Στη σελίδα 107 καταχωρίζεται και πάλι Δ. Σολωμός με το ποίημα «Η αγνώριστη» και στη σ. 151 ενυπάρχει «Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν» από τη (1-16) στροφή. Το επίγραμμα «Η καταστροφή των Ψαρών» ανθολογείται στην 178 σελίδα. Έτσι σφραγίζεται η επτανησιακή παρουσία με προεξάρχοντα τον Δ. Σολωμό και κατακλείδα τον Λορ. Μαβίλη με το ποίημα «Καλλιπάτειρα», στη σελίδα 277.

Η προσπάθεια του ΚΕΜΕ [822] ήταν να συνταχθεί ένα βιβλίο αποστασιοποιημένο από τον στείρο αισθητισμό ή λογοτεχνισμό, με αξιόλογο περιεχόμενο. Συνεπώς, ο διδάσκων οφείλει να εστιάζεται στο κείμενο χωρίς

[822] Γ. *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Α΄ Γυμνασίου, σ. 316, όπου πληροφορίες «Για τον καθηγητή».

κουραστικές αναλύσεις και φόρτο περαιτέρω γνώσεων. Η λογική πως το ίδιο το κείμενο, το οποίο κείται μπροστά στον έκπληκτο μαθητή, αυτό το ίδιο θα τον καθοδηγήσει στην κατανόησή του, σ' ένα πραγματικό διάλογο μαζί του, είναι μέσα στη φιλοσοφία του Κ.Ε.Μ.Ε. Εξάλλου ο Αλ. Καρανικόλας εκφράζει βιωματικά τις προτάσεις του αναλυτικού προγράμματος του 1964, το οποίο και είχε ανακοπεί, καθώς υπήρξε συνεργάτης του Ε. Παπανούτσου στη μεταρρύθμιση του 1964/65. Οι συνθήκες, βέβαια, άλλαξαν, αλλά ολοκληρώνονται το 1976 όσα δεν τελεσφόρησαν ως προτάσεις στη μεταρρύθμιση του 1964.

Το σημαντικό πρόβλημα που απασχολεί τους συντάκτες του αναγνωστικού είναι η λειτουργία της παράδοσης και του καινούριου στο σχολικό εγχειρίδιο και επιλέγουν να προσεγγίσει ο μαθητής κειμενοκεντρικά το απόσπασμα του λογοτεχνικού τεμαχίου. Στο σημείο αυτό δεν θα αποτιμήσουμε το αν επιτεύχθηκε ο στόχος και ποιοτικά και ποσοτικά, όμως είναι γεγονός ότι εμφανίστηκε ένα εγχειρίδιο πλησιέστερο στις ανάγκες των μαθητών. Για το λόγο αυτό δεν θα χαρακτηρίσουμε την παρουσία των Επτανησίων επαρκή ή όχι, ούτε ότι προσδιορίζεται κυρίως το αναγνωστικό από τη σολωμική δημιουργία. Περατούται σε 316 σελίδες.

β. Τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* των Ν. Γρηγοριάδη – Δ. Καρβέλη – Χ. Μηλιώνη – Κ. Μπαλάσκα – Γ. Παγανού για τη Β΄ Γυμνασίου

Τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* [823] των Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού για τη Β΄ Γυμνασίου, έκδοση ΟΕΔΒ, Αθήνα 1994 ακολουθούν τις ίδιες θεματικές κατηγοριοποιήσεις, όπως και το εγχειρίδιο των ίδιων της Α΄ Γυμνασίου. Η διαχείριση της ύλης στο αναγνωστικό παραπέμπει, τηρουμένων των αναλογιών, στην πέμπτη σειρά εγχειριδίων του

[823] Ανά χείρας μου βρίσκεται και η ΚΔ΄ έκδοση του εγχειριδίου του 2000, που εκτυπώθηκε σε 173.000 αντίτυπα με την αριθ. σύμβασης 6613/1-12-99.

1930 – 1938, όπου κυριαρχούσε η γραμμή της αισθητικής προσέγγισης και της λογοτεχνικότητας των κειμένων. Οι θεματικές ενότητες του εγχειριδίου της Β΄ Γυμνασίου έχουν μεγάλες ομοιότητες με την κατηγοριοποίηση του αναγνωστικού των γυναικών ανθολόγων, Ευδ. Αθανασούλα – Ελένης Ουράνη, Λίζας Κόττου του 1931. Για πρώτη φορά μεταπολεμικοί ποιητές διεισδύουν στο χώρο του σχολικού εγχειριδίου και αυτό συνιστά το νέο που εισάγουν οι συντάκτες. Επίσης, συμπεριλαμβάνουν στην ύλη και σύγχρονους ποιητές, οι οποίοι εξέδωσαν τις συλλογές τους μέχρι το 1960. Ο Νικόλαος Πολίτης προέβλεψε την ανθολόγηση εν ζωή ποιητών, με την προϋπόθεση ότι εντάσσονται στο θεματικό πλαίσιο της ανθολόγησης, έστω κι αν ήσαν «minores».[824]

Στον αριθμό οι κατηγορίες θεμάτων παραμένουν δεκαέξι, διευρυμένες περισσότερο και εξειδικευμένες στην πρόσληψη κειμένων επί του αντικειμένου που επιγράφεται στη θεματική ενότητα: 1) Η θάλασσα, 2) Το σχολείο και η ζωή, 3) Πόλη – Ύπαιθρος, 4) Το ’40 – Η Κατοχή, 5) Οι νέοι στον αγώνα για την ελευθερία, 6) Η αγάπη, 7) Από τη θρησκευτική ζωή, 8) Μικρασιατικά, 9) Ο καημός της ξενιτιάς, 10) Ο Ελληνισμός έξω από τα σύνορα, 11) Προβλήματα της σύγχρονης ζωής, 12) Ταξιδιωτικά, 13) Παραμονές του Μεγάλου Αγώνα, 14) Παλιά ζωή, 15) Αγώνες Ακριτών – Κλεφτών και 16) Λαϊκή Τέχνη.

Τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* από Επτανησίους ποιητές περιέχουν τους: Άγγελο Σικελιανό με το ποίημα «Ανάσταση» στην ενότητα «Το ’40 – Η Κατοχή», σ. 85, Λορ. Μαβίλη με το σονέτο του «Excelsior», σ. 100, Δ. Σολωμό με «Την Ημέρα της Λαμπρής», σ. 151 και στην ενότητα «Ο καημός της ξενιτιάς» πάλι Λορ. Μαβίλη με το ποίημα «Πατρίδα», σ. 191. Στην ενότητα «Παραμονές του Μεγάλου Αγώνα» εντάσσεται ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν», σ. 289, απόσπασμα με τις 83-89 στροφές.

Ας σημειωθεί και η παρουσία μιας Επτανήσιας πεζογράφου, της Κατίνας Παπά, με το κείμενο «Η εκδρομή του Δημητρού» από τη συλλογή *Στη συκαμιά από κάτω*, σ. 32. Οι συγγραφείς ανθολόγοι επιστρέφουν στην επτανησιακή

[824] Λίνα Κουντουρά, *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας…,* ό.π., σ. 213.

λογοτεχνική και δημοτικιστική παράδοση με την αναφορά τους στην Επτανήσια λογία, που και παλαιότερα αναγνωστικά τη συμπεριέλαβαν. Δηλωτική της επτανησιακής παρουσίας είναι και η εμφάνιση του Ζ. Λορεντζάτου, σ. 249, με ένα πεζό από μετάφραση τιτλοφορούμενο «Ένα παλιό μήνυμα για τον σύγχρονο κόσμο».

Το αναγνωστικό περιέχει και το ποίημα «Μήνυμα», σ. 124, του Γιάννη Κουτσοχέρα που σε επόμενες εκδόσεις θα παραλειφθεί. Το εγχειρίδιο εμφανίζεται αδύνατο σε ποσότητα ύλης Επτανησίων, αν και αποτελείται από 359 σελίδες, ωστόσο δίνει το στίγμα της επτανησιακής λογοτεχνικής παραγωγής. Επιπρόσθετα, σημειώνουμε και την καινοτομία των αναγνωστικών των Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη κ.ά. πως στο τέλος κάθε κειμένου παρατίθενται σύντομες ερωτήσεις, οι οποίες δεν υποκαθιστούν βεβαίως τη διδασκαλία, κατευθύνουν όμως και τον διδάσκοντα και τον μαθητή στην ορθή ερμηνευτική προσπέλαση του έργου.

γ. Τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* των Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού της Γ΄ Γυμνασίου

Στο εγχειρίδιο *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* [825] των Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού της Γ΄ Γυμνασίου στη διάταξη της ύλης τηρείται η ιστορική – γραμματολογική σειρά και όχι η διάταξη της ύλης κατά θεματικές ενότητες, καθώς έχουν οι ανθολόγοι προ οφθαλμών όλη τη διαδρομή της νεοελληνικής λογοτεχνίας και απευθύνονται στην τρίτη Γυμνασίου. Το βιβλίο διαιρείται σε επτά μεγάλες περιόδους, όσες και οι περίοδοι της λογοτεχνίας μας. Τις καταχωρίζουμε: α) Από τα Δημοτικά μας τραγούδια, β) Η Λόγια παραγωγή πρώτη περίοδος (1000 – 1600), γ) Ο 17ος αιώνας – Κρητική

[825] Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Γ΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1984. Ανά χείρας μου υπάρχει και η ΚΒ΄ έκδοση του εγχειριδίου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2000.

Λογοτεχνία, δ) Νεοελληνικός Διαφωτισμός (1669 – 1820), ε) Ο 19ος αιώνας ως το 1800 με υποδιαιρέσεις Τα απομνημονεύματα, Η Επτανησιακή Σχολή, Οι Φαναριώτες και η Ρομαντική Σχολή των Αθηνών, στ) Η Νέα Αθηναϊκή Σχολή (1880 – 1922), ζ) Η Νεότερη Λογοτεχνία με υποδιαιρέσεις από την πρώτη περίοδο (1922 – 1945) και τη μεταπολεμική περίοδο. Ως παράρτημα ενσωματώνεται στον κορμό του εγχειριδίου και «Ξένη Λογοτεχνία» ενταγμένη στη «Νεότερη Λογοτεχνία».

Ο στόχος αυτής της διάταξης της ύλης είναι ο μαθητής, τελειώνοντας το Γυμνάσιο, να έχει ως εφόδιο την ολοκληρωμένη ιδέα για τη λογοτεχνία, την ιστορική της εξέλιξη και τους εκπροσώπους της. Αυτό πετυχαίνεται με την επιλογή των κειμένων πρώτιστα και εκ δευτέρου με τις κατατοπιστικές εισαγωγές πριν από την ανθολόγηση των κειμένων, όπου οι ιδέες, η εποχή, τα ρεύματα και τα πρόσωπα προσλαμβάνονται περιληπτικά, σε αδρές γραμμές, από το μαθητή. Με αυτά τα δεδομένα το βιβλίο διαφοροποιείται από τη σύνθεση του εγχειριδίου της Α΄ και της Β΄ τάξης, εμφανίζει αξιόλογο ποιοτικά περιεχόμενο και συμβάλλει στη διδακτική διαδικασία με θέσεις περισσότερο ολοκληρωμένες και ανταποκρινόμενες στην τάξη αυτή.

Παρατηρούμε επίσης την εμφάνιση της Επτανησιακής Σχολής ως μικρής υποενότητας. Για πρώτη φορά συγκεντρωτικά γίνεται αναφορά στην επτανησιακή λογοτεχνική παραγωγή και είναι διακριτή η τοποθέτηση των Επτανησίων στο βιβλίο. Υπάρχει μικρή εισαγωγή στη σελίδα 107 και ακολουθεί του Δ. Σολωμού απόσπασμα από τον «Ύμνο εις την Ελευθερίαν» από τα Άπαντα του Λ. Πολίτη, σ. 109. Επίσης ακολουθεί το ποιημάτιο «Η σκιά του Ομήρου» από τη ζακυνθινή περίοδο του Σολωμού, που μας έχει σωθεί αποσπασματικά στη σ. 111. Εγγράφονται στο αναγνωστικό και «Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι», Σχεδίασμα Β΄, σ. 112. Παρατηρούμε ότι ενυπάρχει και Ανδρέας Κάλβος με την ωδή «Αι ευχαί», σ. 114 και Γεράσιμος Μαρκοράς με απόσπασμα από τον «Όρκο», σ. 118. Καταχωρίζουν οι ανθολόγοι και τον Αρ. Βαλαωρίτη με απόσπασμα από τον

«Φωτεινό» των εκδόσεων Ερμής, σε επιμέλεια Γ. Σαββίδη, σ. 119. Επίσης συμπεριλαμβάνεται και ο Λορ. Μαβίλης με την «Αφιέρωση», σ. 132.

Ως πνευματικό περιβάλλον που πλαισιώνει την επτανησιακή ποίηση καταχωρίζονται τρία (3) κείμενα: α) του Αντώνιου Μάτεση από το *Βασιλικό* στην έκδοση του Ερμή, σ. 122, β) του Ανδρέα Λασκαράτου «Ο αδιάκριτος» από το βιβλίο του *Ιδού ο άνθρωπος* (Κεφαλονιά 1886) και γ) μια μελέτη του Λίνου Πολίτη, *Σολωμός*, που επισφραγίζει την υποενότητα με κείμενο αναφερόμενο άμεσα σχετικό με αυτή. Το βιβλίο εκτείνεται με τα βιογραφικά σημειώματα σε 417 σελίδες.

δ. Τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* για την Α΄ Λυκείου των Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού

Τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* για την Α΄ Λυκείου έχουν συνταχθεί σύμφωνα με τις προδιαγραφές του αναλυτικού προγράμματος (Π.Δ. 827/79 ΦΕΚ 240/79 Τ.Α΄) και την προκήρυξη για τη συγγραφή του βιβλίου (αριθ. Φ. 211. 11/6/5/39.33 ΦΕΚ 984/79 τ.Β), που ορίζουν: α) κείμενα της πρώτης περιόδου από τις αρχές της λογοτεχνίας μας ως το 1830 (εκτός από την Επτανησιακή Σχολή) β) κείμενα της σύγχρονης νεοελληνικής λογοτεχνίας και γ) κείμενα ξένης λογοτεχνίας από μεταφράσεις.

Επειδή η πρώτη περίοδος παρουσιάστηκε και στο βιβλίο της Γ΄ Γυμνασίου (σ. 1-106), όπως απαιτούσε το αντίστοιχο αναλυτικό πρόγραμμα, προχώρησαν οι συγγραφείς στο εν λόγω εγχειρίδιο *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας της Α΄ Λυκείου* σε διαφοροποιήσεις: προτάσσεται γενική εισαγωγή, γίνεται διαίρεση σε περιόδους και δίνονται τα χαρακτηριστικά κάθε περιόδου, υπάρχουν ειδικές εισαγωγές πιο συστηματικές και εισαγωγικά σημειώματα εκτενέστερα, ενώ οι ερωτήσεις στο τέλος του κειμένου στοχεύουν σε δημιουργική επαφή των μαθητών με τα κείμενα. Αφού εκ των προδιαγραφών δεν

προβλέπονται Επτανήσιοι, φυσικά δεν θα τους αναζητήσουμε στο αναγνωστικό. Όμως η επτανησιακή δημιουργία σταθερά επανέρχεται και θα την ανιχνεύσουμε στις μεταφράσεις της ξένης λογοτεχνίας. Έτσι σημειώνουμε την παρουσία του Μαρίνου Σιγούρου, ο οποίος μεταφράζει «Σονέτο» του Φραγκίσκου Πετράρχη, στη σελίδα 219. Το εγχειρίδιο περατούται σε 329 σελίδες με ύλη που αντιπροσωπεύει το σύγχρονο πνεύμα της εποχής.

ε. Τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* των Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, Γ. Παπακώστα για τη Β΄ Λυκείου. Εξέλιξη στο περιεχόμενο και στον τύπο των εγχειριδίων – νέες τάσεις.

Το σχολικό εγχειρίδιο των Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, Γ. Παπακώστα με τίτλο *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* για τη Β΄ Λυκείου περιέχει εκτεταμένες κατηγοριοποιήσεις των ενοτήτων, οι οποίες ακολουθούν την ιστορική – γραμματολογική διαίρεση. Αρχίζει το βιβλίο με την Επτανησιακή Σχολή, ακολουθεί η ενότητα «Φαναριώτες και η ρομαντική σχολή των Αθηνών (1830 – 1880)», μετά η «Νέα Αθηναϊκή Σχολή», η «Νεότερη Λογοτεχνία: Πρώτη 10ετία του μεσοπολέμου (1922 – 1930)», κατόπιν η «Μεταπολεμική λογοτεχνία» και τέλος η «Ξένη Λογοτεχνία», συνολικά έξι μεγάλες ενότητες.

Εμπεριέχεται η «Επτανησιακή Σχολή» σε πλαίσιο ευρύτερο, σε ιδιαίτερη ενότητα, ενώ στο εγχειρίδιο της Γ΄ Γυμνασίου για την Επτανησιακή Σχολή είχε παραχωρηθεί μια υποενότητα. Αφιερώνεται επίσης λεπτομερής εισαγωγή σχετικά με τα Επτάνησα και την παιδεία τους από τη σελίδα 7 έως 10. Ακολουθούν οι ωδές του Ανδρ. Κάλβου «Ο Φιλόπατρις», σ. 12, «Εις Αγαρηνούς», σ. 16 και «Εις Σάμον», που ανθολογείται αποσπασματικά με τρεις στροφές, δηλαδή δεκαπέντε (15) στίχους. Μας υπενθυμίζουν οι ανθολόγοι το σολωμικό έργο με δύο δημιουργίες: τους «Ελεύθερους Πολιορκημένους», σ. 22 (Σχεδίασμα Α΄, Β΄, Γ΄)

και «Τη Γυναίκα της Ζάκυνθος», κεφ. 3-4 στη σ. 45. Οι συντάκτες του εγχειριδίου αναφέρονται και στον ποιητή Ιάκωβο Πολυλά σταχυολογώντας τον «Ερασιτέχνη», ποίημα φιλοσοφικό και μυστικιστικό, σ. 49. Ενυπάρχει στο αναγνωστικό και ο Γεράσιμος Μαρκοράς με το τετράστιχο ποίημά του «Πατρική Ευτυχία», σ. 53, αντλημένο από τη Βασική Βιβλιοθήκη, αριθ. 14. Ανθολογείται και ποιητική δημιουργία του Ανδρ. Λασκαράτου με τον τίτλο «Προβάδισμα», σ. 55. Στη συνέχεια παρατίθενται δύο ποιήματα του Λορ. Μαβίλη, «Λήθη», σ. 60 και «Μούχρωμα», σ. 61, αντιπροσωπευτικά σονέτα του. Πριν κλείσει η ενότητα κρίθηκε σκόπιμο να συμπεριληφθεί ο ποιητής Αρ. Βαλαωρίτης, του οποίου, κατά το ειωθός, ποιητικά κείμενα δεν παραλείπονται και έτσι παρατίθεται απόσπασμα από τον «Φωτεινό» εκ των εκδόσεων «Ερμής», σε επιμέλεια Γ. Σαββίδη στη σελίδα 63.

Πιθανόν να είναι τυχαίο το γεγονός της ανθολόγησης δύο Επτανησίων, του Λασκαράτου και του Βαλαωρίτη σε αντίστιξη με την παλαιά φρουρά των Επτανησίων ποιητών. Ωστόσο, εξυπηρετεί την εικόνα που προσέδωσε ο Λασκαράτος στα Επτάνησα ως γνήσιος σύνδεσμος ανάμεσα σε αυτά και την πρωτεύουσα, διότι πέτυχε να μεταφέρει την κληρονομιά του Σολωμού και του Κάλβου στην Αθήνα, πράγμα που δεν το κατόρθωσε ο Βαλαωρίτης, αν και είχε, κατά τον Άλκη Αγγέλου, καλύτερες προϋποθέσεις από το Λασκαράτο.[826] Η γλώσσα του είχε στενά ιδιωματικό χαρακτήρα, η στιχουργία και τα θέματά του ήταν ξένα προς την Αθήνα, διότι ελέγχει με διδακτισμό και τα τοπικά ελαττώματα των συμπατριωτών του. Ο Λασκαράτος, αντίθετος στην τυπολατρία, εκφράζει το πνεύμα της προόδου, με στόχο πάντοτε την ηθική τελείωση του ανθρώπου. Αυτή είναι και η κατεύθυνση που τον διέσωσε από την έπαρση και την κατάκριση για τους συγχρόνους του. Υπήρξε ο ηθολόγος, σε ένα πνευματικό επίπεδο ιδιαίτερα

[826] Βλ. Άλκης Αγγέλου, *Υπόμνημα*, χ.ο., Αθήνα 1974, σ. 22, όπου σχολιάζεται το έργο του «Ο Λασκαράτος και η πρωτεύουσα», *Νέα Εστία*, τχ. 827, Χριστούγεννα 1961, σ. 29 – 34.

υψηλό.[827] Σημαντικότατο νεοέλληνα σατιριστή τον θεωρεί ο Θ. Πυλαρινός.[828] Ο ποιητής επιβλήθηκε στο σχολικό εγχειρίδιο. Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι ο Λασκαράτος επιζεί και στην ένατη σειρά εγχειριδίων, που φέρει τα έντονα χαρακτηριστικά της μεταπολεμικής γενιάς. Ως πλαίσιο στην επτανησιακή ποιητική παρουσία λειτουργούν ο πεζογράφος εδώ Ανδρ. Λασκαράτος με απόσπασμα από «Τα μυστήρια της Κεφαλονιάς», τιτλοφορούμενο «Η προίκα», σ. 56-58, και ο Γ. Τερτσέτης με «Τα απομνημονεύματα αγωνιστών του Εικοσιένα», σ. 51.

Στο τέταρτο μέρος που επιγράφεται «Νεότερη Λογοτεχνία – Πρώτη δεκαετία του μεσοπολέμου (1922-1930)» περιλαμβάνεται το ποίημα του Ν. Καββαδία «Πούσι», σ. 275. Είναι γραμμένο το 1940 και τιτλοφόρησε το ίδιο τη συλλογή που κυκλοφόρησε το 1947. Το ενδιαφέρον κοινού και κριτικών προκάλεσε η συλλογή αυτή για τη θεματολογία της, τον κοσμοπολιτισμό που έφερε η ποίησή του Καββαδία, τον εξωτισμό και κυρίως διότι καταγράφει τη ζωή των θαλασσινών και την ψυχολογία τους[829]. Όμως η εκφραστική τόλμη του Καββαδία ανακινεί τα λιμνάζοντα νερά της πρώτης δεκαετίας του μεσοπολέμου, απομακρύνεται από τον καρυωτακισμό, αν και με πικρό χιούμορ κι αυτός και κινείται στο χώρο του ρεαλισμού τον οποίο βιώνει καθημερινά. Η νοσηρότητα του νεορομαντικού κλίματος δεν υπάρχει πια και η γραφή του Καββαδία προσφέρει την έξοδο στο καινούριο που επαγγέλλεται η γενιά του 1930. Τα μοτίβα που κυριαρχούν στο έργο του, η θάλασσα, το ταξίδι, η φυγή, ο άλλος άγνωστος κόσμος, είναι συναρπαστικά και προκαλούν την προσοχή των μαθητών. Ποιός δεν γνωρίζει τον Γουΐλλυ από το ποίημα «Ένας νέγρος θερμαστής από το Τζιμπουτί»; Οι ανθολόγοι εκμεταλλεύονται τις συγκυρίες.

---

827 Κ.Θ. Δημαρά, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Ίκαρος 1975, σ. 323-325.

828 Βλ. Θεοδόσης Πυλαρινός, «Ανδρέας Λασκαράτος (1811 – 1901), Εκατό χρόνια από το θάνατό του», *Δημοσιεύματα Εταιρείας Κερκυραϊκών Σπουδών*, Κέρκυρα 2002, σ. 24.

829 Κώστα Στεργιόπουλου, «*Περιδιαβάζοντας*», «Από τα Σχήματα στα πρόσωπα», τόμος ΣΤ΄, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2004, σ. 230, 232.

Ο ανανεωμένος παραδοσιακός στίχος ελκύει την ομάδα των ανθολόγων που τον εντάσσουν στο αναγνωστικό τους, επιλογικά, στην περίοδο 1922-1930, συνδέοντας τον ποιητή με την επόμενη γενιά του ΄30, καθώς τον θεωρούν εκφραστικά πρόδρομο του μοντερνισμού, «είσοδο» στη μεταπολεμική γενιά. Δεν τον εννοούν ως Επτανήσιο και με αυτή την ιδιότητα, δηλαδή διάδοχο του Σολωμού, του Κάλβου και των λοιπών Επτανησίων ποιητών, αλλά τον σκέπτονται ως ατομική περίπτωση ποιητή και μοναδική που αρέσει στους νέους. Έχει μελοποιηθεί, τα καλύτερα ποιήματά του έχουν επενδυθεί μουσικά και τον εισάγουν, ως «νέο αίμα», οι ανθολόγοι στο σχολικό εγχειρίδιο. Είναι ποιητής παραδοσιακός και μοντέρνος, ρεαλιστής και ονειροπόλος, με ποίηση έξω από εθνικές και φυλετικές διακρίσεις, κατ΄ ουσίαν νέος. Συγγενεύει, μέχρι ένα σημείο, με τους μεγάλους Επτανησίους προγόνους του ποιητές, αυτός όμως εκφράζει τη μετάβαση από το γνήσια λυρικό στο μοντέρνο, από τις πεπαλαιωμένες αντιλήψεις στο σύγχρονο τρόπο σκέψης της καθημερινής πράξης. Ο Ν. Καββαδίας, αν αγαπήθηκε σαν ποιητής, ήταν γιατί στάθηκε πάνω απ΄ όλα αληθινός με τον εαυτό του, με τους τρόπους της ποιητικής γραφής που υιοθέτησε. Η νοοτροπία των ναυτικών και η ζωή τους, όπως αποκαλύπτονται στο έργο του, θα ασκούν πάντοτε γοητεία στον αναγνώστη. Η ποίηση της νοσταλγίας και του μακρινού λιμανιού επέζησε μέχρι τα αναγνωστικά της μεταπολίτευσης (1979/83) και στα νεότερα (2000), διότι μεταφέρει μια βαθύτερη συγκίνηση, θυμίζει τον άνθρωπο και την περιπέτεια. Η ποιητική του συλλογή *Μαραμπού* (1933) εμφανίστηκε μέσα στο κενό δύο κόσμων του 1920 και του 1930 [830] και έγινε αποδεκτή από το αναγνωστικό κοινό.

Ο ιδεολογικός πυρήνας του αναγνωστικού των Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού και Γ. Παπακώστα είναι να ειδωθούν κάτω από νέο πρίσμα τα περιεχόμενα των αναγνωστικών και να καλύπτουν τις αισθητικές ανάγκες του τώρα. Ως προς αυτό έχουν κατακτήσει,

[830] Νίκος Καββαδίας, *Χρυσόσκονη στα γένια του Μαγγελάνου,* Εισαγωγή και Επιλογή ποιημάτων, Δημήτρης Καλοκύρης, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1995, σ. 28.

ομολογουμένως, τα εγχειρίδιά τους τη συμπάθεια των μαθητών, όπως εκφράζονται αυτοί που τα δίδαξαν και αυτοί που τα αφομοίωσαν.

Οι ανθολόγοι αποκατέστησαν τις παρελθοντικές αδικίες σε βάρος της επτανησιακής παιδείας με το να προσφέρουν πλούσια ύλη από την επτανησιακή παραγωγή στο εγχειρίδιο αυτό. Η επτανησιακή εκπροσώπηση στο εγχειρίδιο αυτό της Β΄ Λυκείου είναι επαρκέστατη και πληρέστατη. Το βιβλίο περατούται σε 427 σελίδες. «[…] Η τελευταία σειρά εγχειριδίων είναι η πρώτη η οποία αποκαθιστά συνολικά την εικόνα την οποία είχαν δημιουργήσει για τους Επτανήσιους ποιητές τα πρώτα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* […]».[831] Προανήγγειλαν την είσοδο των Επτανησίων στο σχολικό εγχειρίδιο τα αναγνωστικά του Μπέρτου και του Σαρή, με πρόδηλο στόχο να αναδείξουν αυτή την πλευρά της ποιητικής γραφής σε ένα λογοτεχνικό περιβάλλον κάτω από τις επιδράσεις του ρομαντισμού και της πρώτης Αθηναϊκής Σχολής.

στ. *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* για τη Γ΄ τάξη Ενιαίου Λυκείου των Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού και Γ. Παπακώστα.

Επίκεντρο του ενδιαφέροντος των ανθολόγων των Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού και Γ. Παπακώστα υπήρξε η προσαρμογή των βιβλίων τους στο ρεαλισμό του παρόντος. Ήθελαν ένα σύγχρονο εγχειρίδιο που, εν πολλοίς, το συνέθεσαν. Οι μαθητές, βέβαια, που αξιολογούν το τελικό αποτέλεσμα, σημείωσαν ελλείψεις σε ποιήματα αγάπης, σε ερωτικά. Η αντιστασιακή ή κοινωνική ποίηση των ποιητών της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, η οποία επηρεάστηκε από τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, την Κατοχή, τα γεγονότα του 1946-1949, δηλαδή οι επικές πυκνές και βαριές πραγματοποιήσεις του αιώνα μας, κατά

[831] Λίνα Κουντουρά, *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*…, ό.π., σ. 205.

τον Ι. Μ. Παναγιωτόπουλο, δεν κάλυψαν πλήρως τις ανάγκες τους και εξέφρασαν την κριτική τους στα αναγνωστικά. Οφείλουν βέβαια, οι ανθολόγοι, όταν απευθύνονται στη νέα γενιά να λάβουν υπόψη την κρίση τους και να εγκλιματιστούν στο σύγχρονο πνευματικό περιβάλλον. Τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας για τη Γ΄ Λυκείου όμως, είναι στις σύγχρονες αντιλήψεις, ανθολογούν ποιητές και λογοτέχνες εν ζωή και ιδιαίτερα ποιητές της δεκαετίας του ΄70, της γενιάς της αμφισβήτησης όπως τους αποκάλεσαν, εξαιτίας της εναντίωσής τους στις «κατεστημένες αξίες». Οι ποιητές αυτοί δεν έχουν εμπειρίες από την κατοχή και την εμφυλιακή περίοδο. Βίωσαν όμως τη δικτατορία και τα δύσκολα χρόνια από τη διάδοχη κατάσταση με το τέλος των πολέμων. Είναι λοιπόν δίκαια επαναστατημένοι. «[...] Αγκαλιάζουν βαθμιαία, αφενός μεν την ποιητική μας παράδοση, που αρχικά εντοπίζεται στην ποίηση του Καβάφη, του Καρυωτάκη, της γενιάς του ΄30 και της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, της αντιστασιακής ιδίως τάσης, αφετέρου δε την σύγχρονη αμερικανική ποίηση [...]»[832]. Κατά την εξελικτική τους διαδρομή τα ποιήματά τους κινούνται σε άλλες αναζητήσεις, για παράδειγμα, στο ερωτικό συναίσθημα, στα μοτίβα της ζωής και του θανάτου, και απομακρύνονται τα έργα τους από την πολιτική και την κοινωνική τους χροιά.

Από Επτανήσιους, που ενδιαφέρει τη θεματική μας, ανθολογείται ο Νάνος Βαλαωρίτης (Λωζάνη 1921- Αθήνα 2019), δισέγγονος του ποιητή Αρ. Βαλαωρίτη και εκπρόσωπος της γενιάς του ΄70, με το ποιητικό κείμενο «Μικρός θρήνος» που περιλαμβάνεται στη δεύτερη συλλογή του «Κεντρική Στοά». Φέρει εμφανώς επιδράσεις από τον ρεαλισμό το ποίημα αυτό. Μοιάζουν σκόρπιοι οι στίχοι, ανάκατοι, με θεματικό κέντρο βέβαια το θρηνητικό συναίσθημα της απώλειας

[832] Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, Γ. Παπακώστα, Γ΄ Τεύχος, Γ΄ τάξη Ενιαίου Λυκείου,, έκδοση Γ΄, Αθήνα, 2003, ΟΕΔΒ, σ. 12, βλ. «Ποιητές της δεκαετίας του ΄70», αναφέρουμε ενδεικτικά τους Νάσο Βαγενά, Μιχάλη Γκανά, Χριστόφορο Λιοντάκη, Γιώργο Μαρκόπουλο, Τζένη Μαστοράκη, Παυλίνα Παμπούδη, Μανώλη Πρατικάκη, Αντώνη Φωστιέρη, Γιώργο Χρονά.

των προσώπων. Οι εικόνες των στίχων του ποιητή, που μας δίνουν λεπτή συγκίνηση με πόνο, είναι η επώδυνη μνήμη.

Είναι εντυπωσιακή η προσκόλληση του Νάνου Βαλαωρίτη στον δεκαπεντασύλλαβο και αυτό καταδεικνύει τη ρίζα του ότι έλαβε το ποιητικό χάρισμα κληρονομικό από τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. Όμως στη φόρμα του δεκαπεντασύλλαβου, ενσωματώνει ο Νάνος Βαλαωρίτης ένα υλικό πολύ διαφορετικό από εκείνο της παλιάς ποίησης. Έγραψε τρία μυθιστορήματα και πολλά πεζά στην περίοδο (1961-1967), στις αναζητήσεις του για το «γλωσσοκεντρικό γράψιμο». Λειτουργεί όμως ως ποιητής, αισθάνεται ποιητής και θεωρεί, όπως δήλωσε ο ίδιος, ότι η προσήλωση στη γλώσσα είναι ένα «ιδιοσυγκρασιακό φαινόμενο».[833]

Οι ανθολόγοι των Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Ν. Γρηγοριάδης, Δ. Καρβέλης, Χ. Μηλιώνης, Κ. Μπαλάσκας, Γ. Παγανός, Γ. Παπακώστας και οι άπαξ ανθολόγοι, οι εμφανισθέντες σε ένα μόνο εγχειρίδιο, Κώστας Η. Ακρίβος, Δ. Πτολ. Αρμάος, Τασούλα Καραγεωργίου, Ζωή Κ. Μπέλλα, Δήμητρα Γ. Μπεχλικούδη, σχεδίασαν τα βιβλία με τη λογική της αξιοποίησης του ιστορικού λογοτεχνικού παρελθόντος, αλλά αντλώντας και από την πραγματικότητα. Η προσπάθειά τους αυτή διαφαίνεται στα δύο εγχειρίδια Νεοελληνικής Λογοτεχνίας για τη Γ΄ Λυκείου. Οι αισθητικές τους επιλογές συνέδεσαν την παραδοσιακή ποίηση με τη μοντέρνα, με τους μεταπολεμικούς ποιητές, με τα βιώματα της κατοχής και με λοιπούς ιδεολογικούς και κοινωνικούς προβληματισμούς.

Συνεπώς, έχουμε στα νεότερα βιβλία νέες προσεγγίσεις στο περιεχόμενο και στη μορφή. Το βιβλίο τελικά διαλέγεται με το ιστορικό παρελθόν και ανοίγεται στο μέλλον.

---

[833] περ. *Η Λέξη,* «Σε β΄ πρόσωπο (μια συνομιλία με τον Νάνο Βαλαωρίτη)», τχ. 17, Σεπτέμβρης 1982, σ. 578-579.

ζ. Το εγχειρίδιο *Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* για τη Γ΄ τάξη Ενιαίου Λυκείου, θεωρητικής κατεύθυνσης και θετικής κατεύθυνσης (επιλογής)

Το εγχειρίδιο *Νεοελληνική Λογοτεχνία* [834] για τη Γ΄ τάξη του Λυκείου διαφοροποιείται από τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* της Α΄ και Β΄ τάξης και ως προς τον τίτλο και ως προς το σκεπτικό της σύνθεσης που αποτελεί συστηματικότερη γνωριμία και σχέση ουσιαστικότερη με τη λογοτεχνία. Η διαφοροποίηση συνίσταται στα εξής νέα στοιχεία: α) δίνονται εκτενέστερα και ολοκληρωμένα κείμενα ποιητικά και πεζά, β) παρουσιάζονται θέματα της λογοτεχνίας ή θεματικές ενότητες, γ) εξετάζονται προσωπογραφίες λογοτεχνών, ώστε μέσα από περισσότερα κείμενά τους να φωτίζεται εναργέστερα η εικόνα τους, δ) δίνονται σε παράρτημα συνοδευτικά κείμενα των βασικών.

Το βιβλίο απαρτίζεται από τρεις (3) ενότητες, μία για την ποίηση στο Α΄ μέρος, μία για την πεζογραφία στο Β΄ μέρος και μία ενότητα αποτελούν τα συνοδευτικά κείμενα των σταχυολογηθέντων στο κυρίως σώμα του βιβλίου. Την ευθύνη για την τελική επιλογή των κειμένων φέρει ο σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και ανθολόγος, Κώστας Μπαλάσκας, ενώ την ομάδα συγγραφής αποτελούν οι: Κώστας Η. Ακρίβος, Δ. Πτολ. Αρμάος, Τασούλα Καραγεωργίου, Ζωή Κ. Μπέλλα, Δήμητρα Γ. Μπεχλικούδη. Την επιτροπή κρίσης για τα βιβλία συγκροτούν οι: Ανθούλα Δανιήλ, Λουκάς Κούσουλας και Έρη Σταυροπούλου. Οι ανθολόγοι Τασούλα Καραγεωργίου και Δήμητρα Γ. Μπεχλικούδη είχαν την επιμέλεια της έκδοσης.

Ο σχεδιασμός του βιβλίου έγινε με γραμματολογική ταξινόμηση ποικίλων δειγμάτων λογοτεχνικής γραφής. Η ποικιλία αυτή των κειμένων προβάλλει και τη διαφορετική ιδεολογική τους προέλευση. Συνεπώς, το εγχειρίδιο άπτεται έργων, θεμάτων, ρευμάτων και προσώπων της νεοελληνικής λογοτεχνίας, που συνδέονται με διαφορετικές πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες και καλύπτουν ίσως τις αλληλοσυγκρουόμενες λογοτεχνικές εξελίξεις. Από Επτανησίους

[834] Βλ. «Πρόλογος», σ. 9-10.

συμπεριλαμβάνει τον Δ. Σολωμό με το αφηγηματικό ποίημα του 1833 και του 1834 «Ο Κρητικός», σε πέντε μέρη, στις σελίδες 17 έως και 29 μαζί με γενικές ερωτήσεις επί του κειμένου. Το βιβλίο περατούται σε 382 σελίδες.

Για το εν λόγω εγχειρίδιο έχουν ειπωθεί τα εξής: «[…] Το 1999 εκπονήθηκε το βιβλίο για τη θεωρητική κατεύθυνση, που έχει θεματική και όχι χρονολογική διάρθρωση, εμφανίζοντας μια άλλη διάσταση στη διδασκαλία της σύγχρονης λογοτεχνίας, γιατί περιλαμβάνει λιγότερους συγγραφείς με περισσότερα κείμενα, μεγάλα έργα ποίησης και πεζογραφίας με βάση γενική θεματογραφία. Ειδικότεροι στόχοι του βιβλίου είναι πώς οι μαθητές […] να περάσουν στο εργαστήρι του δημιουργού, να αγγίξουν τη θεματογραφία της λογοτεχνίας, να ξεναγηθούν στη δομή, την πλοκή, τις ιδέες και τους χαρακτήρες εκτενών δημιουργημάτων και να γνωρίσουν σφαιρικότερα και σε βάθος κάποιους αντιπροσωπευτικούς δημιουργούς με την προσέγγιση περισσότερων κειμένων τους. Επιδιώκει το βιβλίο την ουσιαστικότερη σχέση και συστηματικότερη γνωριμία με τη λογοτεχνία, μέσω λιγότερων λογοτεχνών […]».[835]

[835] Γιάννης Τζανής, «Η σύγχρονη Λογοτεχνία στην Εκπαίδευση», περ. *Τρικαλινά*, τ. 21ος, Τρίκαλα 2001, σ. 83.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο σημείο αυτό, συνοψίζοντας, ολοκληρώθηκε η εικόνα της αποτύπωσης της Επτανησιακής ποίησης, την οποία αναζητήσαμε στα σχολικά εγχειρίδια λογοτεχνίας και η οποία εκφράζει το λογοτεχνικό παρελθόν της ιστορίας μας και της ιστορίας της εκπαίδευσης. Στα έντεκα κεφάλαια της μελέτης αυτής οι απαντήσεις στα επιμέρους ερωτήματα έχουν δοθεί και προσδιορίστηκε ποιοί ποιητές της Επτανήσου "εισχώρησαν" στα αναγνωστικά και ποιοί αποκλείστηκαν. Έχει εκπληρωθεί η πρόθεσή μας να καταδείξουμε πώς οδηγηθήκαμε και στη σύνθεση του πρώτου αναγνωστικού.

Με ένα γενικότερο πνεύμα, συμπτύσσουμε στον επίλογο τα συμπεράσματα, τα οποία έχουν εξαχθεί. Συγκεκριμένα, αναφερόμαστε στις επιδράσεις από τις χρηστομάθειες στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα, που εμφανίζονται με τη μορφή των διασκευασμένων αποσπασμάτων, όπως έδειξε η έρευνα. Η έκθεση του παλαιότερου εθνικού βίου συμπεριλαμβάνει κείμενα από τις χρηστομάθειες μέσα στα αναγνωστικά. Πιθανόν οι συντάκτες να επιδίωκαν την επιβίωση των χρηστομαθειών στο σχολικό βιβλίο ως συνέχεια της νεοελληνικής παράδοσης του χρηστού πολίτη. Ανθολόγοι, όπως ο Νικόλαος Κοντόπουλος και ο Αλέξανδρος Σαρής τις χρηστομάθειες χρησιμοποίησαν ως πηγές. Συγκεκριμένα ο Ν. Κοντόπουλος το 1927 σταχυολογεί τα κείμενα «Η Σπαρτιάτις Χειλωνίς», «Ο Βάσιγκτων και ο δεκανεύς» και «Ο Μέγας Πέτρος σιδηρουργός». Ο Αλ. Σαρής επιλέγει το κείμενο «Ο Κροίσος και ο Σόλων» (1922) και ο Θεοδόσιος Κ. Σπεράντσας τον «Πτωχό Επαμεινώνδα» (1921) και τον «Λυκούργο» (1921). Η εκπροσώπηση των χρηστομαθειών στα αναγνωστικά επιτυγχάνεται διακριτά πλέον με το απόσπασμα «Δάμων και Φιντίας» από τον *Γεροστάθη*, που συνέλεξε ο Σαρής στα 1922 και επέζησε ως ανάγνωσμα της θεματικής από την οικογενειακή και κοινωνική ζωή ως το 1939.

Παρατηρείται ότι οι ανθολόγοι εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στους Επτανήσιους ποιητές παράλληλα με την προβολή της δημοτικής. Λειτουργούν ως

θαυμαστές του Δ. Σολωμού και του Ανδρ. Κάλβου και κατανοούν σε βάθος ότι «ο Σολωμός είναι η πρώτη και μεγαλύτερη ποιητική συνείδηση στην Ελλάδα». Η αναφορά στον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν» υπάρχει ήδη στους περισσότερους ανθολόγους από τις πρώτες σειρές των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων. Ωστόσο, ο Βάρναλης μαρτυρεί στα 1911 για το αρνητικό κλίμα της υποδοχής του «΄Ύμνου», πιθανόν λόγω της γλώσσας του. Έτσι, τίθεται η ποίηση του Σολωμού στο περιθώριο του εκπαιδευτικού συστήματος. Παρά ταύτα τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των ετών 1929 και 1938 προβάλλουν τα σπουδαία αισθητικά ποιήματα της σολωμικής ποίησης. Το γεγονός ότι στα 1923 επιχειρείται συζήτηση από διανοούμενους για την ποίηση του Σολωμού σημαίνει ότι έχουμε διαδοχικές προσεγγίσεις των ανθολόγων στην ποιητική του και κατά συνέπεια στην ένταξή του στα αναγνωστικά. Η λατρεία στο Σολωμό του Γ.Μ. Αποστολάκη διατυπώνεται με την υπερβολική φράση: «η νεοελληνική ποίηση μ' όλες τις χιλιάδες τους στίχους δεν αξίζει ούτε το χειρότερο στίχο του Σολωμού από εκείνες τις στροφές, που τις λέει ο Βαλαωρίτης ασυνάρτητες».

Το έργο του Δ. Σολωμού στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα ουσιαστικά εισάγεται με τις επιλογές του Νικολάου Μπέρτου, καθηγητή του Βαρβακείου και μετέπειτα Διευθυντή στο Τμήμα Γραμμάτων και Τεχνών του Υπουργείου Παιδείας. Τον μιμείται στις σολωμικές ποιητικές αναφορές και ο Ιωάννης Πολέμης, που αντίθετα από τον προδρομικό ανθολόγο Γ. Δροσίνη «ξανοίχτηκε» στη σολωμική ποίηση. Στον Θ. Σ. Σπεράντσα εμφανίζεται για πρώτη φορά το αριστούργημα της σολωμικής ποίησης, οι «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι». Ακολουθούν οι φιλόλογοι Αλ. Σαρής και Ν. Κοντόπουλος που συνθέτουν ολόκληρες σειρές νεοελληνικών αναγνωσμάτων, αρχικά για τις επτά τάξεις της Μέσης Εκπαίδευσης και μετά το 1929 για το Εξατάξιο Γυμνάσιο και συμπεριλαμβάνουν Σολωμό στα βιβλία τους.

Σταθμός για την εξελικτική πορεία των σολωμικών ποιητικών αναφορών στα εγχειρίδια είναι το 1949/1950, όπου προκηρύσσεται διαγωνισμός για συλλογές νεοελληνικών αναγνωσμάτων. Προκρίνεται εδώ και η συλλογική

εργασία των Κ. Ρωμαίου, Ν. Κοντόπουλου, Χ. Δημητρακόπουλου και Θ. Μακρόπουλου και το «ομαδικό σχολικό βιβλίο αδυνατίζει σε ποίηση του εθνικού μας ποιητή». Επανέρχεται στις προτιμήσεις των ανθολόγων, κατά κοινή παραδοχή, ο Σολωμός, στα 1956-1957, με τον «Πειρασμό» από τους «Ελεύθερους Πολιορκημένους», χωρίς όμως να κατακτά την κορυφαία θέση που του αρμόζει στο σχολικό εγχειρίδιο, κατά βάση «εθνικό» ανάγνωσμα για τη μαθητιώσα νεολαία. Παλαιότεροι μελετητές με λυρικό στόμφο διατύπωναν ερωτήματα και προβληματισμούς, όπως: «αν έχει επικοινωνήσει το ελληνόπουλο με την ψυχή του Σολωμού ή αν "δροσίστηκε" η εύπλαστη διάνοια του μαθητή με τους άφθαστους στίχους του». Στις επόμενες σειρές αναγνωσμάτων, από το 1957 και μετά, επικρατούν πλέον ο Σολωμός και ο Κάλβος και οι λοιποί Επτανήσιοι. Αφομοιώνεται στο βαθμό της πρόσληψης στην αίθουσα, η ιδεολογική, η γλωσσική και η αισθητική προσφορά των Επτανησίων από τους μαθητές. Η νέα γλωσσική πραγματικότητα, η δημοτική, συμβάλλει στο να αναδείξει τον επτανησιακό λόγο και ιδιαίτερα την ποίηση καλλιεργώντας, με ποικίλα θέματα, με τις δυνατότητες της ποίησης, τον νου και την ψυχή των εφήβων.

Τελικά η Αθήνα κατανόησε την αξία του Δ. Σολωμού αργά. Μόλις το 1925 ο Σολωμός γίνεται θέμα πανεπιστημιακής διδασκαλίας. «Ούτε το έργο του θα το πλησιάσει αισθητικά το νεοελληνικό κοινό» πληροφορεί ο Εμμ. Κριαράς. Οι κριτές των σχολικών εγχειριδίων, στα 1915 (ΦΕΚ 58/7 Μαρτίου 1915), βαθμολογούν τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν» του Δ. Σολωμού με τον χαρακτηρισμό «Αστοχώτατον!». Στα 1856 που αναγνωρίζεται ως εθνικός ποιητής ο Σολωμός, το αναγνωστικό κοινό της εποχής τον αγνοεί και ούτε μελετάται βαθύτερα από τους ειδικούς. Συνεπώς ο βηματισμός για την ανάδειξη του κορυφαίου ποιητή «στην αυγή της καθαυτό νεοελληνικής ποιητικής δημιουργίας» συντελείται σε αργούς ρυθμούς. Την περαιτέρω ώθηση για την αξιολόγηση ποιητικών κειμένων και πεζών λογοτεχνικά και γλωσσικά άρτιων έδωσαν οι ανθολόγοι της δεύτερης σειράς (1909 – 1913). Αυτοί έχοντας ως πρότυπο το

εγχειρίδιο των Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη προχώρησαν περισσότερο· αγωνίστηκαν για την καθιέρωση της δημοτικής στον ποιητικό λόγο.

Για τους ανθολόγους ο Ανδρέας Κάλβος είναι ο πιο «παρεξηγημένος» Επτανήσιος ποιητής. Χαρακτηρίζεται «ποιητής ιδιότυπος, που παραμέλησε και τους πιο κοινούς και σταθερούς κανόνες της γραμματικής και του συντακτικού». Άλλοι τον αντιπαραβάλλουν με το Σολωμό - ο Σαρής κυρίως τάχθηκε με την προβολή και διάδοση της καλβικής ποίησης -, ο Ν. Κοντόπουλος τον θεωρεί «πρωτότυπο εις έμπνευσιν και δύναμιν», ενώ οι ανθολόγοι της πέμπτης σειράς (1930 – 1938), Ηλίας Βουτιερίδης – Νώντας Έλατος, τον επικρίνουν. Η ποίηση του Κάλβου στο σχολείο αξιοποιείται ιδιαίτερα στα 1960, όταν η αισθητική ανάλυση στο Γυμνάσιο όχι μόνο υιοθετείται, αλλά θεωρείται επιβεβλημένη. «[…] Τα τυποποιημένα πλάνα, τα οποία δείχνουν λογική και πρόχειρη τοποθέτηση απέναντι στην ποίηση, καταδικάζονται. Αν και υπάρχει ειδολογική ενότητα στη θεματογραφία των ωδών του Κάλβου – πλην της 3ης «Εις θάνατον» - η κάθε ωδή, σαν ξέχωρη ποιητική πραγματικότητα, θέλει ιδιαίτερη επεξεργασία. […]».

Ωστόσο, η επτανησιακή ποίηση αξιοποιείται στα αναγνωστικά λιγότερο σε σύγκριση με την υπόλοιπη ελλαδική λογοτεχνία και πάντοτε σε συνάρτηση με τη συνέχεια της νεοελληνικής πνευματικής παραγωγής. Οι ίδιοι οι Επτανήσιοι αποκλείστηκαν από τα εγχειρίδια, διότι δεν αξιοποίησαν δραστικά την παρουσία τους στην Αθήνα και εννοούσαν πνευματική τους πατρίδα και εστία των ενδιαφερόντων τους την Κέρκυρα. Στα αναγνωστικά παρελαύνουν οι Επτανήσιοι της τότε μόδας, όπως ο Αρ. Βαλαωρίτης, προσιτός, εθνικόφρων και εκφραστής των υψηλών ιδεωδών που ανθολογείται σε μεγάλη συχνότητα. Ο Στέφανος Μαρτζώκης, ο τελευταίος εκπρόσωπος για ορισμένους μελετητές της επτανησιακής ποίησης, πριν αυτή αφομοιώσει πλήρως τους εκφραστικούς τρόπους της ελλαδικής ποίησης, θα ανθολογηθεί, όταν έχει εδραιώσει το παρόν του στην Αθήνα, αρκετά αργά. Διότι ο διδακτικός χαρακτήρας και το περιεχόμενο των ποιημάτων του εξυπηρετεί τις θεματικές ενότητες του βιβλίου. Ο Σολωμός και ο Κάλβος θεωρούνται διάδοχοι της κρητικής ποίησης και των Ρήγα, Βηλαρά

και Χριστόπουλου. Οι ποιητές χαμηλών και απαλών τόνων, οι λεγόμενοι ελάσσονες, αντλούν από τον Σολωμό. Σε αυτούς εντάσσεται και ο αντισυμβατικός και ιδιότυπος Γ. Μαρτινέλης, ο οποίος είχε διαφορετική άποψη για το Σολωμό. Αυτός και άλλοι ελάσσονες, προσδιορίζουν τα αναγνωστικά των τελευταίων σειρών, με θέματα για την εργασία, θέματα θρησκευτικά και πατριωτικά, τα οποία εκφράζουν την ποίηση των ελασσόνων.

Η ζωτικότητα του σολωμικού έργου σε σύγχρονους καιρούς κρίσης και αυτοπροσδιορισμών, δηλαδή η ανακάλυψη του Σολωμού, κατευθύνει τον μαθητή στην απόκτηση υγιών κριτηρίων στην τέχνη και τη ζωή. Η παρουσία των Επτανησίων ποιητών στα αναγνωστικά διευκολύνει την επαφή των μαθητών με την ποίηση. Τα ποιήματά τους δεν υπαινίσσονται ηθικά παραγγέλματα ποιητικώς διατυπωμένα, εξυπηρετούν βέβαια παιδαγωγικές σκοπιμότητες και εκπροσωπούν την αβρότερη μορφή του ρομαντισμού. Ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» του Σολωμού έχει προτιμηθεί για ανθολόγηση από τη συντριπτική πλειονότητα των συλλογέων, διότι η πολιτική επιλογή όλων των κυβερνήσεων είναι να προβάλλουν το εθνικό ποίημα των Νεοελλήνων. «[…] Η γνώση των συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων της Επανάστασης του 1821, η επισήμανση του ηρωισμού των επαναστατών και οι νουθεσίες για αποφυγή τραγικών λαθών του παρελθόντος λειτουργούν με αποτελεσματικό τρόπο μέσα από ένα ποίημα – σύμβολο, τόσο οικείο στα παιδιά, όσο ο "Ύμνος" […]».

Σχετικά με την ιδεολογία των αναγνωστικών θα αναφερθούμε στις πνευματικές τάσεις στο τέλος του 19ου και στην αρχή του 20ου αιώνα. Μετά από την Ένωση οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν στα Επτάνησα προκαθόρισαν τη φθίνουσα πορεία της πνευματικής κίνησης σε αυτά και ειδικότερα στη λογοτεχνία. Το πιο σημαντικό φαινόμενο στη δεκαετία του 1890 υπήρξε η ανατίμηση, κατά τον Παν. Μουλλά, του σολωμικού έργου. Η εθνική συμφορά του 1897 επαναφέρει, σε άλλη βάση πλέον, ολόκληρη την επτανησιακή λογοτεχνική παράδοση και προσφορά και φυσικά το έργο του Δ. Σολωμού. Θετικά αντιμετώπισαν στην πρωτεύουσα το ηρωϊκό πνεύμα της γενιάς

των Επτανησίων ποιητών και όχι μόνον τον ιδανισμό του εθνικού ποιητή, αλλά και την ποιητική γραφή του Αρ. Βαλαωρίτη, του Λορ. Μαβίλη και άλλων δημιουργών της Επτανήσου. Ο Κωστής Παλαμάς επηρεάζει στον πνευματικό χώρο τα πράγματα. Επιστρέφουμε με τον τρόπο αυτό στον μεγαλοϊδεατισμό, κοινό χαρακτηριστικό των εγχειριδίων των πρώτων σειρών, που δείχνει εμφανώς την επιρροή του Ν. Πολίτη. Εξέφρασε ο Γ. Δροσίνης με το Αναγνωστικό του το κοντινό ιστορικό παρελθόν, τον Αγώνα του 1821, που έζησαν αρκετοί από τους δημιουργούς, άμεσοι κληρονόμοι του πνεύματος του Αγώνα, όπως οι Λευκάδιοι Ιωάννης Ζαμπέλιος και Σπυρίδων Ζαμπέλιος. Αργότερα οι κατοπινοί ανθολόγοι θα στραφούν στην ιερή μνήμη του ΄21 μέσα στα βιβλία τους.

Η δύναμη του ηθικού χαρακτήρα και ο ηρωισμός αποτελούν τους δύο άξονες, όπου στηρίχτηκε η ελληνική εκπαίδευση, εθνικού και πατριωτικού προσανατολισμού, στα πρώτα της βήματα. Διότι «η Πατρίς, η κοινωνία νοσεί δι' έλλειψιν ηθικών χαρακτήρων», όπως ειπώθηκε σε λόγο εκφωνηθέντα στα εκπαιδευτήρια «Καποδίστριας», κατά την έναρξη των δοκιμασιών του σχολικού έτους 1880-1881, από τον Λεωνίδα Βλάχο.

Στον λόγο του υποδιδασκάλου Σπυρίδωνος Π. Μαυρογιάννου που απαγγέλθηκε στο «Παρθεναγωγείο Βαλάνου» στην Κέρκυρα, στις 9 Ιουλίου 1872, δόθηκε το στίγμα της εκπαίδευσης, έτσι όπως διαπότισε ιδεολογικά την νεοελληνική παιδεία, το ελληνικό σχολείο, μέχρι τα νεότερα χρόνια: «[...] ενταύθα διδάσκονται ότι αληθής ευγένεια εστίν η εν Χριστώ ηθική της καρδίας μόρφωσις και διάπλασις και η εκ των προγόνων κατερχομένη, ουδέν έτερον εστίν ει μη λόγοι στομφώδεις εις αέρα διαλυόμενοι, εστερημένοι δε πάσης αληθείας και πραγματικότητος[...]».

Φυσικό ήταν να επιδράσει στα εγχειρίδια και το γλωσσικό ζήτημα. Στα 1884 τα ποιήματα των δύο πρώτων εγχειριδίων ήταν σκοτεινά και νοηματικά και γλωσσικά, σε γλώσσα παραπαίουσα ανάμεσα σε αρχαΐζουσα και καθαρεύουσα. Προοδευτικά ομαλοποιούνται και από γλωσσική άποψη έχουμε προσιτότερα ποιήματα. Ο Νικόλαος Μπέρτος σε κρίσιμη περίοδο υποβάλλει την ανθολογία

του. Κυριαρχεί εγκαινιάζοντας την τρίτη σειρά των εγχειριδίων (1913 – 1917), αναγνωρίζει ως τεχνίτη του λόγου παρ' όλες τις γλωσσικές και μετρικές του ιδιομορφίες τον Ανδρέα Κάλβο. Η επίδραση της γενιάς του 1880 είναι φανερή, διότι μεσολάβησε η αναγνώριση του Κάλβου από τον Παλαμά.

Στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* του 1939 του Μιχ. Οικονόμου ενυπάρχει αυτή η εκτίμηση για τους Επτανήσιους ποιητές. Οι ανθολόγοι που ακολουθούν την ιστορική διάταξη της λογοτεχνίας και προσπαθούν να εκφράσουν τη λογοτεχνία του ελεύθερου έθνους εμφορούνται από αυτή την αντίληψη για τον Σολωμό και τους λοιπούς Επτανησίους.

Στη λογοτεχνία η επτανησιακή παράδοση διατήρησε όλα τα χαρακτηριστικά της που τη διαφοροποιούσαν από τον αθηναϊκό ρομαντισμό: τη δημοτική γλώσσα και τον ιδεαλισμό. Ο ιδεαλισμός των Επτανησίων τους κρατάει σε πιο αισιόδοξη λογοτεχνική δημιουργία και αποδιώχνει τη νοσηρότητα του ρομαντισμού. Πιστότεροι εμφανίστηκαν στη δική τους παράδοση, ως επί το πλείστον, όσοι παρέμειναν στο χώρο του Ιονίου, ενώ οι άλλοι συμβιβάστηκαν. Στα εγχειρίδια του Δ. Κακλαμάνου (Β΄ σειρά εγχειριδίων) επικρατεί η δημοτική στον ποιητικό λόγο. Από τους Επτανήσιους ανθολογούνται πρώτα οι αρχαΐζοντες, για παράδειγμα ο Ι. Ζαμπέλιος ικανοποιητικά, γιατί ο ρομαντισμός και ο εθνισμός, όπως τον εννοούσε η Α΄ Αθηναϊκή Σχολή, περιθωριοποίησαν τον Δ. Σολωμό. Με την προσάρτηση των Επτανήσων στην Ελλάδα στα 1864 συμβαίνει το φαινόμενο ο ρομαντισμός να παραχωρεί έδαφος σε νέες τάσεις. Η γλώσσα υπήρξε καθοριστικός παράγοντας της φυσιογνωμίας των αναγνωστικών.

Οφείλουμε να σχολιάσουμε τις επιλογές των Επτανησίων ανθολόγων, την αισθητική τους στον έμμετρο λόγο και στον πεζό. Οι Επτανήσιοι ανθολόγοι λειτουργούν «πατριωτικά». Προβάλλουν την επτανησιακή ποίηση, επιδιώκοντας τη γνωριμία των μαθητών με τους καταξιωμένους μεγάλους ποιητές, τον Δ. Σολωμό, τον Ανδρ. Κάλβο, τον Αρ. Βαλαωρίτη, και αυτοπροβάλλονται με αυτόν τον τρόπο. Αν σκεφτούμε το μοναδικό αναγνωστικό, δεν ακολούθησε δεύτερο, του Κώστα Πασαγιάννη, του εξ επιγαμίας Κερκυραίου, μπορούμε να

διερευνήσουμε την επίδραση της ζωντανής επτανησιακής παράδοσης, η οποία τροφοδότησε τα σχολικά βιβλία με ποιητικά και πεζά κείμενα, με τα χρώματα, με τις αισθητικές αντιλήψεις και με το ιδιόμορφο ύφος της Επτανήσου. Για τον προσδιορισμό στη λογοτεχνία του σχολικού βιβλίου των επτανησιακών επιλογών, την παρουσίαση των κοινών ποιοτικών χαρακτηριστικών των βιβλίων, ανατρέχουμε και σε άλλους Επτανήσιους ανθολόγους. Αυτοί διαχειρίστηκαν την έμμετρη και αφηγηματική ύλη των βιβλίων διατηρώντας τα στοιχεία της πολιτιστικής τους ιδιαιτερότητας. Με καθαρότατη «επτανησιακή γραμμή» υπήρξαν οι επιλογές των ανθολογηθέντων ποιημάτων στα αναγνωστικά τους. Αναφέρουμε ενδεικτικά τον Ιωάννη Σ. Ζερβό, (1917-1929) της τέταρτης σειράς εγχειριδίων, τους Χ. Αντωνάτο και Θ. Φιλιππάτο, της πέμπτης σειράς εγχειριδίων (1930-1938), και τον Κ. Ρωμαίο με το συλλογικό αναγνωστικό της έκτης σειράς εγχειριδίων (1938-1950).

Ας δούμε, ολοκληρώνοντας τα συμπεράσματα, την ένταξη της σατιρικής επτανησιακής ποίησης στα σχολικά εγχειρίδια της λογοτεχνίας. Ανέδειξε σατιρικούς ποιητές, η επτανησιακή παράδοση, αρκετούς, Κεφαλλονίτες κυρίως, όπως τον Παναγιώτη Πανά (1832-1896), τον Μικέλη Άβλιχο (1844-1917), τον Γεώργιο Μολφέτα (1871-1916) κ.α., που όμως δεν ξεπέρασαν τα σύνορα της γενέτειράς τους. Εκπρόσωπος του είδους των σατιρικών ποιημάτων είναι ο Ανδρέας Λασκαράτος (1811-1901), πεζογράφος και ποιητής, ο οποίος την ιδιότητα του ποιητή ουδέποτε αποδέχτηκε, προφανώς έχοντας επίγνωση της υψηλής ποίησης. Η προοπτική της ανθολόγησης σατιρικών ποιημάτων στα σχολικά εγχειρίδια είναι ελάχιστη, αφού η ίδια η θεματική τους, δηλαδή η σατιρική διάθεση, δεν το επιτρέπει. Είναι σαφώς περιορισμένος, δειγματοληπτικός, ο αριθμός των σατιρικών κειμένων, ποιητικών και πεζών, που δύνανται να συμπεριληφθούν σε ένα σχολικό βιβλίο.

Η ενασχόληση με την ποίηση στο σχολικό εγχειρίδιο ανοίγει προοπτικές για την κατανόηση της πραγματικότητας, για την ερμηνεία της ζωής, καθώς περίπου ισόποσα διδάσκονται πεζά και ποιητικά κείμενα. Αυτό αποτελεί στόχο, ο

οποίος δύναται να επιβιώσει και στην εποχή μας. Τα λογοτεχνικά κείμενα επηρεάζουν βαθύτερα τους νέους, επειδή η λογοτεχνία παίρνει τη θέση της άμεσης αληθινής εμπειρίας. Τρεις κυρίως παράμετροι οριοθετούσαν παλαιότερα τη διδασκαλία του λογοτεχνικού έργου στο σχολείο· η ιστορική, η ιδεολογική και η κειμενική και απέβλεπαν σε τρεις αντίστοιχους στόχους: τη συνειδητοποίηση της εθνικής ταυτότητας, τη μεταβίβαση των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς και τον κοινωνικό προβληματισμό, την αισθητική απόλαυση του κειμένου από τον αναγνώστη – μαθητή.

Δανειζόμαστε τη σκέψη του Γ. Θεοτοκά ως μία γενική αποτίμηση της βιώσιμης ελληνικής ποίησης μέχρι σήμερα, που αποτελεί την καθαυτό νεοελληνική ιστορία, διακόσια περίπου χρόνια «[…] Από το ξύπνημα του γένους που σημειώθηκε στα μισά του 18ου αιώνα και δώθε, συλλογιστείτε ποιοί διαλεχτοί άνθρωποι εκπροσώπησαν πιο έντονα και πιο παραστατικά την πνευματική και ηθική μας ζωή. Ο Ρήγας Φεραίος, ο Κοραής, ο Μακρυγιάννης, ο Σολωμός, ο Κάλβος, ο Ψυχάρης, ο Παπαδιαμάντης, ο Παλαμάς, ο Καβάφης, ο Σικελιανός. Ποικιλία που μπορεί να κάνει τους παρατηρητές ν' αναρωτιούνται αν υπάρχει τίποτα κοινό ανάμεσα στις τόσο διαφορετικές αυτές μορφές. Και, ωστόσο, κάτι το κοινό είναι ο αέρας, ο τόνος, η υφή, η ψυχή του Νεοελληνισμού. Είναι ο νεοελληνισμός, όχι δόγμα, σύστημα, διδασκαλία, σχολή, νόμος απαράβατος, αλλά ίσια – ίσια ζωή, κίνηση, αντίφαση, αναζήτηση, ταξίδι, θάλασσα ανοιχτή… […]».

Ειδικά σήμερα που η προβληματική γύρω από το χώρο της λογοτεχνίας και της ανάγνωσης του κειμένου τροφοδοτείται από διαφορετικές πηγές και διαφορετικές κατευθύνσεις όχι αμιγώς λογοτεχνικές ή φιλολογικές, γίνεται επιτακτικό το θέμα να λειτουργήσει η λογοτεχνία μέσα στο γενικό πλαίσιο της εκπαίδευσης. Τελικά το μόνο που εγγράφεται στο μυαλό των μαθητών έξω από τις κειμενικές ερμηνείες, η αναγνωστική απόλαυση, οδηγεί στο να γίνεται περισσότερο ενεργητική η ανάγνωση και η ανάλυση του κειμένου στη σχολική τάξη. Η οικείωση των μαθητών προς το φαινόμενο της λογοτεχνικότητας μπορεί

να επιτευχθεί μόνο, αν λειτουργήσει στη βάση του, όπου τίποτα στη λογοτεχνία δεν υπάρχει εκλογικευμένο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

Νόμοι:

Ανωτέρα και Μέση Εκπαίδευσις ήτοι Συλλογή των διεπόντων την Ανωτέραν και Μέσην Εκπαίδευσιν Νόμων και Διαταγμάτων και Εγκυκλίων του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου

Από του 1833 - 1884

Υπό Στεφάνου Μ. Παρίση

Γραμματέως Α΄ Τάξεως εν τω αυτώ Υπουργείω

Εκ του Τυπογραφείου "Ο Παλαμήδης", Εν Αθήναις, 1884.

Τα εγχειρίδια λογοτεχνίας (1884-2006) κατά σειρές:

Σειρά πρώτη (1884 - 1909)

1. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, εγκρίσει του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου μετά σημειώσεων και εικόνων υπό Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, τ. Α΄, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως, Βιβλιοπωλείον «Ο Κοραής» Ανέστη Κωνσταντινίδη, Εν Αθήναις 1884.
2. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, εγκρίσει του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου μετά σημειώσεων και εικόνων υπό Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, τ. Β΄, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως, Βιβλιοπωλείον «Ο Κοραής» Ανέστη Κωνσταντινίδη, Εν Αθήναις 1884.

3. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, εγκρίσει του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου μετά σημειώσεων και εικόνων υπό Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, τ. Γ΄, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως, Βιβλιοπωλείον «Ο Κοραής» Ανέστη Κωνσταντινίδη, Εν Αθήναις 1884.

4. *Αναγνώσματα Νεωτέρων Λογογράφων και Ποιητών*, εγκριθέντα διά της υπ' αριθμ. 13015 της 12 Σεπτεμβρίου εγκυκλίου του Υπουργείου Παιδείας. Εκδίδονται μετά συντόμων βιογραφιών και εικόνων υπό Ευαγ. Κ. Κοφινιώτου, καθηγητού, τ. Α΄ διά την Α΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, εκ του Τυπογραφείου «Ο Παλαμήδης», Εν Αθήναις 1884.

5. *Αναγνώσματα Νεωτέρων Λογογράφων και Ποιητών*, εγκριθέντα διά της υπ' αριθμ. 13015 της 12 Σεπτεμβρίου εγκυκλίου του Υπουργείου Παιδείας. Εκδίδονται μετά συντόμων βιογραφιών και εικόνων υπό Ευαγ. Κ. Κοφινιώτου, καθηγητού, τ. Β΄ διά την Β΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, εκ του Τυπογραφείου «Ο Παλαμήδης», Εν Αθήναις 1884.

6. *Αναγνώσματα Νεωτέρων Λογογράφων και Ποιητών*, εγκριθέντα διά της υπ' αριθμ. 13015 της 12 Σεπτεμβρίου εγκυκλίου του Υπουργείου Παιδείας. Εκδίδονται μετά συντόμων βιογραφιών και εικόνων υπό Ευαγ. Κ. Κοφινιώτου, καθηγητού, τ. Γ΄ διά την Γ΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, εκ του Τυπογραφείου «Ο Παλαμήδης», Εν Αθήναις 1884.

7. Χαρίση Πουλίου, *Νεοελληνική Ανθολογία* διά τους μαθητάς των Ελληνικών Σχολείων, Α' Τάξις, τεύχος Α', εν Πάτραις 1884.

8. Χαρίση Πουλίου, *Νεοελληνική Ανθολογία* διά τους μαθητάς των Ελληνικών Σχολείων, Β' Τάξις, τεύχος Α', εν Πάτραις 1884.

9. Χαρίση Πουλίου *Νεοελληνική Ανθολογία* διά τους μαθητάς των Ελληνικών Σχολείων Γ' Τάξις, εν Πάτραις 1884..

10. Π.Δ. Σακελλαρίου, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά* προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, τόμος Α΄ διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως, Βιβλιοπωλείον Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1890.

11. Π.Δ. Σακελλαρίου, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά* προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, τόμος Β΄ διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως, Βιβλιοπωλείον Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1890.

12. Π.Δ. Σακελλαρίου, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά* προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, τόμος Γ΄ διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως, Βιβλιοπωλείον Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1890.

13. Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά μετά σημειώσεων και βιογραφιών προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων*, τόμος Α΄, περιέχων τα της Α΄ τάξεως, Μιχαήλ Ι. Σαλίβερος, Εν Αθήναις 1896.

14. Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά μετά σημειώσεων και βιογραφιών προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων*, τόμος Β΄, περιέχων τα της Β΄ τάξεως, Μιχαήλ Ι. Σαλίβερος, Εν Αθήναις 1896. Έχουμε υπόψη μας και την έκδοση του 1900.

15. Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων,* Εγκρίσει του υπό της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, Μετά σημειώσεων και βιογραφιών, τόμος Γ΄, περιέχων τα της Γ΄ τάξεως, Μιχαήλ Ι. Σαλίβερος, Εν Αθήναις 1898.

16. Ευαγγέλου Γ. Παπαχατζή, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων τη εγκρίσει του Υπουργείου της Παιδείας μετά συντόμων βιογραφιών και σημειώσεων,* τόμος Α΄, προς χρήσιν των μαθητών της Α΄τάξεως, Εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη, Εν Αθήναις 1901.

17. Ευαγγέλου Γ. Παπαχατζή, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων τη εγκρίσει του Υπουργείου της Παιδείας μετά συντόμων βιογραφιών και σημειώσεων,* τόμος Γ΄, προς χρήσιν των μαθητών της Γ΄τάξεως, Εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη, Εν Αθήναις 1901.

18. Διονυσίου Ε. Κολοκοτσά, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων*, εγκριθέντα υπό του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, μετά βιογραφιών και σημειώσεων, τόμος Α΄, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως, εκδότης Ιωάννης Ν. Σιδέρης, έκδοσις έκτη, Βιβλιοπωλείον «Αι

Μούσαι», Εν Αθήναις 1906. [Διονυσίου Ε. Κολοκοτσά, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς των Ελληνικών Σχολείων, Εν Αθήναις 1894.]

19. Διονυσίου Ε. Κολοκοτσά, *Αναγνώσματα Νεοελληνικά προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων*, εγκριθέντα υπό του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, μετά βιογραφιών και σημειώσεων, τόμος Β΄, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως, εκδότης Ιωάννης Ν. Σιδέρης, έκδοσις έκτη, Βιβλιοπωλείον «Αι Μούσαι», Εν Αθήναις 1906.

20. Διονυσίου Ε. Κολοκοτσά, πρώην Γραμματέως Α΄ τάξεως εν τω Υπουργείω της Παιδείας. *Αναγνώσματα Νεοελληνικά προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων*, εγκριθέντα υπό του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, μετά βιογραφιών και σημειώσεων, τόμος Γ΄, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως, εκδότης Ιωάννης Ν. Σιδέρης, έκδοσις πέμπτη, Βιβλιοπωλείον «Αι Μούσαι», Εν Αθήναις 1905.

21. Εμβόλιμο στη σειρά κατατάσσουμε το εγχειρίδιο που εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη των: Π.Γ. Ιωαννίδου και Δ.Π. Δαμασκηνού, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα ήτοι Εκλεκταί σελίδες εκ της Νεωτέρας Ελληνικής Φιλολογίας,* κατά το νέον αναλυτικόν Πρόγραμμα της Π. Κεντρικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, τεύχος Α΄, διά την Ε΄ τάξιν των παρ' ημίν Αστικών Σχολών, αμφοτέρων των φύλων, Βιβλιοπωλείον Ι.Κ. Σεϊτανίδου, εν Γαλατά, οδώ Μαχμουδιέ, αριθμ. 7-9, Εν Κωνσταντινουπόλει 1908.

Σειρά δεύτερη (1909-1913)

1. Δημητρίου Κακλαμάνου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα προς χρήσιν των μαθητών της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, εγκριθέντα εν τω κατά τον νόμον ΓΣΑ΄ διαγωνισμώ διά την πενταετίαν 1909 – 1913, εκδότης Δ.Χ. Τερζόπουλος και αδελφός Εν Αθήναις 1912.

2. Δημητρίου Κακλαμάνου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα προς χρήσιν των μαθητών της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, εγκριθέντα εν τω κατά τον νόμον ΓΣΑ΄ διαγωνισμώ διά την πενταετίαν 1909 – 1913, εκδόται Δ.Χ. Τερζόπουλος και Μ. Σαλίβερος, Εν Αθήναις 1909.

3. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* υπό Δημητρίου Κακλαμάνου, τάξις Τρίτη, εγκριθέντα εν τω κατά τω νόμω διαγωνισμώ διά την τετραετίαν 1909 – 1913, εκδόται Δ.Χ. Τερζόπουλος & Μ. Σαλίβερος, Εν Αθήναις 1909.

4. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* υπό Ε.Γ. Παντελάκι και Ν. Κυπαρίσση, τόμος πρώτος εν τω κατά τον νόμον ΓΣΑ΄ διαγωνισμώ διά την τετραετίαν 1909 – 1913, εκδόται Δ.Χ. Τερζόπουλος & Μ. Σαλίβερος, εν Αθήναις 1909.

5. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* προς χρήσιν των Γυμνασίων υπό Ε.Γ. Παντελάκι και Ν. Κυπαρίσση, τόμος δεύτερος, εγκριθέντα εν τω κατά τον νόμον ΓΣΑ΄ διαγωνισμώ διά την τετραετίαν 1909 – 1913, εκδόται Δ.Χ. Τερζόπουλος & Μ. Σαλίβερος, εν Αθήναις 1909.

Σειρά τρίτη (1913 – 1917)

1. Νικολάου Ιω. Μπέρτου, δ.φ. καθηγητού εν τω προτύπω του Διδασκαλείου της Μ. Εκπαιδεύσεως, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος, (Σταδίου 44), Εν Αθήναις 1922.

2. Νικολάου Ιω. Μπέρτου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των τεταραξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως και διά την Γ΄ τάξιν των Αστικών Σχολείων των Θηλέων, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Εκδ. Ι.Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1922.

3. Νικολάου Ιω. Μπέρτου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, βιβλιοπωλείον η «Εστία», Ι.Δ. Κολλάρου, Εν Αθήναις 1917 – 1918.
4. Νικολάου Ιω. Μπέρτου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων, εγκεκριμένα κατά τον ΓΣΑ΄ Νόμον, διά την τετραετίαν 1913 – 1917, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919.
5. Νικολάου Ιω. Μπέρτου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* προς χρήσιν των μαθητών της Δευτέρας τάξεως των Γυμνασίων, τα μόνα εγκεκριμένα κατά τον νόμον ΓΣΑ΄ διά την τετραετίαν 1913 – 1917, εκδ. Μιχαήλ Μαντζαβελάκης, Εν Αθήναις 1913.

Σειρά τέταρτη (1917 – 1929)

1. Νικολάου Κοντοπούλου, καθηγητού του Α΄ εν Πάτραις Γυμνασίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και της αντιστοίχου των λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εκδότης Ηλίας Ν. Δικαίος, Εν Αθήναις 1923
2. Ν. Κοντοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων και της αντιστοίχου των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εκδότης Ηλίας Ν. Δικαίος, Εν Αθήναις 1925
3. Νικολάου Μπέρτου, δ.φ. καθηγητού εν τω προτύπω του Διδασκαλείου της Μ. Εκπαιδεύσεως, Νεοελληνικά Αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων και της αντιστοίχου τάξεως των σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως και της Α΄ τάξεως των Αστικών Σχολείων θηλέων, έκδοσις τρίτη, Εν Αθήναις 1919.
4. Νικολάου Μπέρτου, δ.φ. καθηγητού εν τω προτύπω του Διδασκαλείου της Μ. Εκπαιδεύσεως, Νεοελληνικά Αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, έκδοσις δευτέρα, Αθήναι 1919.

5. Νικολάου Μπέρτου, δ.φ. καθηγητού εν τω προτύπω του Διδασκαλείου της Μ. Εκπαιδεύσεως, Νεοελληνικά Αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, έκδοσις τρίτη, Αθήναι 1919.
6. Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τόμος Α΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου της Παιδείας διά την Α΄ τάξιν των Ελληνικών σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, έκδοσις δευτέρα, εκδοτικός οίκος Ν. Τζάκα και Σ. Δελαγραμμάτικα, Αθήναι 1924
7. Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τόμος Β΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου της Παιδείας διά την Β΄ τάξιν των Ελληνικών σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, έκδοσις δευτέρα, εκδοτικός οίκος Ν. Τζάκα και Σ. Δελαγραμμάτικα, Αθήναι 1924.
8. Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τόμος Γ΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου Παιδείας διά την Γ΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, πρώτη έκδοσις, εκδότης Φωκίων Σταύρου, οδός Ομήρου 6 (έναντι Βουλής), εν Αθήναις 1923.
9. Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών σχολείων, εκδ. Βιβλιοπωλείο Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919. Έχουμε συναντήσει και έκδοση του 1921.
10. Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919.
11. Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως και της Α΄ τάξεως των αστικών σχολείων των Θηλέων, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919.

12. Αλεξ. Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, μετ' εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Ε΄, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1924.
13. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων μετά πολλών εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Γ΄, εκδότης Μιχαήλ Σ. Ζηκάκης, Εν Αθήναις 1922.
14. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω προτύπω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, μετ' εικόνων και προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις τρίτη, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1925.
15. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω προτύπω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1926.
16. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τη Βαρβακείω Προτύπω Σχολή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, μετ' εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Ζ΄, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1930
17. Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της δευτέρας τάξεως του γυμνασίου, εγκριθέντα κατά τον τελευταίον διαγωνισμόν του Υπουργείου της Παιδείας, Εκδοτικόν Γραφείον – Ζωοδόχου Πηγής 11, Εν Αθήναις 1917.
18. Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα, δ.φ., *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, εγκριθέντα κατά τον τελευταίον

διαγωνισμόν του Υπουργείου Παιδείας, εκδ. οίκος Δ. & Π. Δημητράκου, Εν Αθήναις 1921

19. Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα, δ.φ., *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, εγκριθέντα κατά τον τελευταίον διαγωνισμόν του Υπουργείου Παιδείας (αριθ. εγκριτ. Αποφάσεως 329/13 Ιανουαρίου 1920), Τύποις Μιχαήλ Μαντζαβελάκη, Εν Αθήναις 1919

20. Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα, δ.φ., *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκριθέντα κατά τον διαγωνισμόν του Νόμου 1332, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, εκδ. Δ΄, Εν Αθήναις 1923.

21. Νικολάου Ι. Μπέρτου, δ.φ., καθηγητού εν τω Προτύπω του Διδασκαλείου της Μ. Εκπαιδεύσεως, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως και της Β΄ τάξεως των αστικών σχολείων θηλέων. Έκδοσις έκτη, Εν Αθήναις 1922.

22. Νικολάου Ι. Μπέρτου, δ.φ., καθηγητού εν τω Προτύπω του Διδασκαλείου της Μ. Εκπαιδεύσεως, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Γυμνασίων. Τα τελευταία εγκεκριμένα. Εν Αθήναις 1917. (Όμοια με εκείνα της τετραετίας 1913 – 1917).

23. Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, Εν Αθήναις 1919.

24. Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, Εν Αθήναις 1919.

25. Ιωάννου Σ. Ζερβού, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως του Γυμνασίου, έκδοσις δευτέρα, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1920.

Σειρά πέμπτη (1930 – 1938)

1. Ευδοκίας Αθανασούλα, Λίζας Κόττου, καθηγήτριας Γυμνασίου Θηλέων Θεσσαλονίκης, Ελένης Ουράνη (Άλκη Θρύλου), *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων, έκδοσις πρώτη, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1931

2. Χ. Αντωνάτου – Θ. Φιλιππάτου, καθηγητών, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* διά την Δ΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων, εγκριθέντα διά μίαν τριετίαν, έκδοσις πρώτη, από την εκδοτική εταιρία Α. Κοντομάρη και Σία, Αθήναι 1930

3. Ηλία Π. Βουτιερίδη, *Νέα Ελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Α΄ τάξιν των Ημιγυμνασίων και των εξαταξίων Γυμνασίων, με λεξιλόγιον και βιογραφίας των συγγραφέων, έκδοσις πέμπτη, εκδοτικός οίκος Πέτρου Δημητράκου Α.Ε., Αθήναι 1937

4. Ηλία Βουτιερίδη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Β΄ τάξιν των Ημιγυμνασίων και εξατάξιων Γυμνασίων, με λεξιλόγιον και βιογραφίας των συγγραφέων, εκδ. οίκος Μιχ. Σ. Ζηκάκη, Εν Αθήναις 1931

5. Ηλία Π. Βουτιερίδη - Νώντα Έλατου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκεκριμένα διά την Ε΄ τάξιν των Γυμνασίων, με εικόνας, εκδ. οίκος Μιχαήλ Σ. Ζηκάκη, Εν Αθήναις 1930.

6. Ηλία Π. Βουτιερίδη – Ν. Έλατου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκεκριμένα διά την ΣΤ΄ τάξιν των Γυμνασίων, με εικόνας, εκδ. οίκος Μιχαήλ Σ. Ζηκάκη, Εν Αθήναις 1930.

7. Ειρήνης Δημητρακοπούλου (Ειρήνης Αθηναίας) – Μαρίας Πολυμενάκου, Διευθύντριας Γυμνασίου Θηλέων Ρεθύμνης, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων, εκδ. δ΄, εκδ. Ι.Ν. Σιδέρης, Εν Αθήναις 1937

8. Διον. Μπαντούνα (καθηγητού) – Νώντα Έλατου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Β΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων, εγκεκριμένα διά την πενταετίαν 1931 – 1936, εκδόται Ιω. Δ. Κολλάρος & Σία, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Εν Αθήναις 1931.

9. Νικολάου Κοντοπούλου, Γυμνασιάρχου Γ΄ αρρένων Αθηνών, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων και λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εκδ. οίκος Ηλίας Ν. Δικαίος, Εν Αθήναις 1937

10. Νικολάου Κοντοπούλου, Γυμνασιάρχου Γ΄ αρρένων Αθηνών, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εκδ. στ΄, Εν Αθήναις 1938.

11. Νικολάου Κοντοπούλου, Γυμνασιάρχου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Δ΄ τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εκδότης Ηλίας Ν. Δικαίος, Εν Αθήναις 1930

12. Μιχαήλ Χ. Οικονόμου, καθηγητής του Ζ΄ εν Αθήναις Γυμνασίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκεκριμένα διά την πενταετίαν 1933 – 1937, διά την Γ΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων, έκδοσις τετάρτη, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ιωάννου Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε., Εν Αθήναις 1937

13. Μιχαήλ Χ. Οικονόμου, καθηγητής του Ζ΄ εν Αθήναις Γυμνασίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Β΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων, εγκεκριμένα κατά τον νόμον 3438, έκδοσις ενάτη, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ιωάννου Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε., Εν Αθήναις 1938

14. Μιχαήλ Χ. Οικονόμου, καθηγητής του Ζ΄ εν Αθήναις Γυμνασίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκεκριμένα διά την πενταετίαν 1933 – 1937, διά την Α΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων, Εν Αθήναις 1931.

15. Ζαχ. Παπαντωνίου – Εμμ. Τρουλλινού, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και των Ημιγυμνασίων, Αθήναι 1931

16. Κώστα Γ. Πασαγιάννη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, προς χρήσιν των μαθητών της τρίτης τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου των άλλων σχολείων, έκδοσις πρώτη, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1930
17. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της ΣΤ΄ τάξεως των Γυμνασίων και Λυκείων, μετ' εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, εγκριθέντα κατά τον Νόμον 3438, έκδοσις Ε΄, εκδοτικός οίκος Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1936
18. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, έκδοσις Δ΄, εκδ. οίκος Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1930
19. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τη Βαρβακείω Προτύπω Σχολή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των εξαταξίων Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, μετ' εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Ζ΄, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1930
20. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τη Βαρβακείω προτύπω Σχολή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Γυμνασίων, εκδ. οίκος Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1934
21. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τη Βαρβακείω προτύπω Σχολή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκεκριμένα διά τους μαθητάς της Δ΄ τάξεως των Γυμνασίων, εκδ. οίκος Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1938
22. Αλεξ. Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, μετ' εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Ε΄, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1924.
23. Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων μετά

πολλών εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Γ΄, εκδότης Μιχαήλ Σ. Ζηκάκης, Εν Αθήναις 1922

24. Κώστα Παρορίτη – Αλκ. Αργυροπούλου, καθηγητών, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την τετάρτην τάξιν των Γυμνασίων Θηλέων, εκδ. οίκος Δημ. Τζάκα, Στεφ. Δελαγραμμάτικα και Σίας, Εν Αθήναις 1930

25. Κ. Παρορίτη και Αλκ. Αργυροπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά την Ε΄ τάξιν Γυμνασίου Αρρένων, εκδοτικός οίκος Δημ. Ν. Τζάκα – Σ. Δελαγραμμάτικα και Σίας, Εν Αθήναις 1930

26. Αρσινόης Ταμπακοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς το κείμενον, διά την ΣΤ΄ τάξιν των Γυμνασίων και των αντιστοίχων των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εγκριθέν διά μιαν πενταετίαν, έκδοσις πρώτη, εκδοτική εταιρία Α.Μ. Κοντομάρη και Σία, Αθήνα 1930.

Σειρά έκτη (1938 – 1950)

1. Δημ. Κοντογιάννη – Νικ. Κοντοπούλου – Μιχαήλ Χ. Οικονόμου – Κων. Αθ. Ρωμαίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Α΄ τάξιν των Γυμνασίων, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1939

2. Δημ. Κοντογιάννη – Νικ. Α. Κοντοπούλου – Μιχαήλ Χ. Οικονόμου – Κων. Αθ. Ρωμαίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Β΄ τάξιν των Γυμνασίων, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1940

3. Ν.Α. Κοντοπούλου – Μ.Χ. Οικονόμου – Θ. Μακροπούλου κ.ά., Νεοελληνικά Αναγνώσματα διά την Γ΄ τάξιν των Γυμνασίων και την Α΄ τάξιν των Αστικών Σχολείων, Ο.Ε.Σ.Β., Εν Αθήναις 1939

4. Ν. Κοντοπούλου – Μ. Οικονόμου – Α. Βεκιαρέλλη – Δ. Ζήση κ.ά., *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Δ΄ τάξιν των Γυμνασίων και την Β΄ τάξιν των Αστικών Σχολείων, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1940

5. Νικ. Κοντοπούλου – Μιχ. Χ. Οικονόμου, Αθ. Διάφα – Δημ. Ζήση κ.ά. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την τετάρτην τάξιν των Γυμνασίων Παλαιού τύπου, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1940

6. Μιχαήλ Χ. Οικονόμου κ.ά., *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Ε΄ τάξιν των Γυμνασίων παλαιού τύπου, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1947

7. Νικ. Κοντοπούλου – Γ. Καλαματιανού – Μελή Νικολαΐδη κ.ά. *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* διά την ΣΤ΄ τάξιν των Γυμνασίων Παλαιού τύπου, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1940

Σειρά έβδομη (1950 – 1956/57)

1. Ν. Κοντοπούλου – Κ. Ρωμαίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Α΄ Γυμνασίου, Ο.Ε.Σ.Β., Αθήναι 1950

2. Ν. Κοντοπούλου, Π. Σαμάρα, Χ. Δημητρακοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Β΄ Γυμνασίου, Ο.Ε.Σ.Β., Αθήναι 1950

3. Νικ. Κοντοπούλου – Θεοδ. Μακροπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Γ΄ τάξιν των Γυμνασίων, Ο.Ε.Σ.Β., Αθήναι 1950

4. Ν. Κοντοπούλου – Δ. Πετροπούλου – Γ. Σπυριδάκη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα διά την 4ην τάξιν των Γυμνασίων*, ΟΕΣΒ, Αθήναι 1950

5. Ν. Κοντοπούλου – Δ. Πετροπούλου – Γ. Σπυριδάκη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα Ε΄ τάξεως Γυμνασίου*, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1950

6. Ν. Κοντοπούλου – Θ. Παπακωνσταντίνου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* ΣΤ΄ Γυμνασίου, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1950

Σειρά όγδοη (1956/57 – 1976/83)

1. Σ. Σπεράντσα – Σ. Δουφεξή – Λ. Βρανούση – Β. Σφυρόερα – Θ. Μακροπούλου – Κ. Ρωμαίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* Β΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, Εν Αθήναις 1957

2. Χ. Δημητρακοπούλου – Θ. Παρασκευοπούλου – Κ. Ρωμαίου – Στ. Σπεράντζα – Σ. Δουφεξή, Νεοελληνικά Αναγνώσματα, Α΄ Γυμνασίου, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, Εν Αθήναις 1956.

3. Γ. Καλαματιανού, Θ Μακροπούλου, Ν. Κοντοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Γ΄ Γυμνασίου, ΟΕΣΒ, Αθήναι 1956.

4. Λ. Βρανούση – Β. Σφυρόερα, Γ. Καλαματιανού, Κ. Ρωμαίου, Π. Παρρή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Β΄ Γυμνασίου, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1956

5. Γ. Καλαματιανού, Μ. Σταθοπούλου – Χριστοφέλλη, Ν. Κοντοπούλου, Ευ. Φωτιάδη, Ηλ. Μηνιάτη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Ε΄ Γυμνασίου, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1956.

6. Γ. Καλαματιανού – Η. Λάγιου – Μ. Σταθοπούλου – Χριστοφέλλη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, ΣΤ΄ Γυμνασίου, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, Εν Αθήναις 1956

Σειρά ένατη (1983 – 2006)

1. Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας,* Α΄ Γυμνασίου, έκδοση ΚΑ΄, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1992

2. Ν. Γρηγοριάδης, Δ. Καρβέλης, Χ. Μηλιώνης, Κ. Μπαλάσκας, Γ. Παγανός, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Β΄ Γυμνασίου, έκδοση ΙΗ, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1994.

3. Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Γ΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1984.

4. Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, για την Α΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1982.

5. Γ. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, Γ. Παπακώστα, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Β΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ, ΣΤ΄ έκδ. Αθήνα 1986.

6. Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, για την Γ΄ Λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1983.

7. Κώστα Η. Ακρίβου, Δ. Πτολ. Αρμάου, Τασούλας Καραγεωργίου, Ζωής Κ. Μπέλλα, Δήμητρας Γ. Μπεχλικούδη, *Νεοελληνική Λογοτεχνία, για τη Γ΄ Ενιαίου Λυκείου,* θεωρητική κατεύθυνση, θετική κατεύθυνση (επιλογής), ΟΕΔΒ, έκδοση Α΄, Αθήνα 1999.

ΠΗΓΕΣ

ΧΡΗΣΤΟΜΑΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ[836]

(Κατάταξη συγκεντρωτική)

De Beaumont, *Αποθήκη των παίδων* ήτοι διάλογοι μεταξύ σοφού διδασκάλου και διαφόρων ευγενών αυτού μαθητών διηρημένον εις τόμους 4. Μεταγλωτισθέν (sic) μεν το πρότερον εκ της Γαλλικής εις την καθ' ημάς κοινοτέραν διάλεκτον παρά Σπυρίδωνος Βλαντί (sic). Εν δε τη δευτέρα ταύτη εκδόσει παρ' αυτού αυξηθέν και μετά πλείστης επιμελείας διορθωθέν, τ. Γ΄, Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων, Ενετίησιν 1797.

Αθανασίου Σακελλαρίου, *Ελληνική Χρηστομάθεια εκ των δοκιμωτέρων Ελλήνων πεζογράφων*. Μετά σημειώσεων ερμηνευτικών, ιστορικών, γεωγραφικών, κριτικών και λεξιλογίου απάντων των εν τω κειμένων

836

Σημείωση: Στα Νεοελληνικά αναγνώσματα καταγράφουμε όσα συλλέξαμε σε επόμενες εκδόσεις μετά την πρώτη τους έκδοση.

κυρίων ονομάτων προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων κατ' έγκρισιν της κυβερνήσεως υπό Α.Α. Σακελλαρίου καθηγητού του εν Αθήναις Βαρβακείου Λυκείου, τ. Α΄, έκδοσις τετάρτη μετά πολλών βελτιώσεων. Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1876.

Αι μελέται των παίδων περιέχουσαι διάφορα διηγήματα ηθικά, υπό Κωνσταντίνου Αποστολίδου, Τύποις Αγγ. Καναριώτου και Ζ. Γρυπάρη, Εν Αθήναις 1872.

Αισώπου Μύθοι, καταπολλά σκοπτικώτατοι (sic). Μεταφρασθέντες εις κοινήν γλώσσαν, πάντων εις κατάληψιν. Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων, Εν Βενετία 1815.

Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, μετ' εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Ε΄, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1924.

Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων μετά πολλών εικόνων και των προσωπογραφιών των συγγραφέων, έκδοσις Γ΄, εκδότης Μιχαήλ Σ. Ζηκάκης, Εν Αθήναις 1922.

Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, έκδοσις Δ΄, εκδότης Μιχαήλ Σ. Ζηκάκης, Εν Αθήναις 1923.

Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω προτύπω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, μετ' εικόνων και προσωπογραφιών των

συγγραφέων, έκδοσις τρίτη, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1925.

Αλεξάνδρου Γ. Σαρή, καθηγητού εν τω προτύπω Βαρβακείω Λυκείω, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1926.

Αναγνωσματάριον, Κατά το πρόγραμμα των εν τω προτύπω Δημοτικώ Σχολείω του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης διδασκομένων μαθημάτων, υπό Χαρίση Πουλίου, έτος Α΄ και Β΄, τεύχος πρώτον, Έκδοσις Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνησι 1879.

Αναγνωσματάριον, περιέχον Αναγνώσματα εκ του Γεροστάθου, Ιστορήματα και ποιήματα Νεωτέρων Ελλήνων Λογογράφων και ποιητών, περιγραφάς τόπων και φυσικών φαινομένων, Προς χρήσιν της Ε΄ τάξεως των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων. Εγκριθέν εν τω Διαγωνισμώ των Διδακτικών Βιβλίων, Διά της πενταετίαν 1902 – 1907, υπό Χαρίση Πουλίου, Καθηγητού εν τω Β΄ Βαρβακείω Γυμνασίω, Έκδοσις Δευτέρα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1903.

Αναγνώσματα Νεωτέρων Ελλήνων Λογογράφων και Ποιητών, εγκριθέντα δια της υπ΄ αριθμ. 13012, της 12ης Σεπτεμβρίου εγκυκλίου του Υπουργείου της Παιδείας, εκδίδονται μετά τυπογραφείων, σημειώσεων και εικόνων, υπό Ευάγ. Κ. Κοφινιώτου, Καθηγητού, τόμος Α, διά την Α΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, Εκ του Τυπογραφείου ο «Παλαμήδης», Εν Αθήναις 1884.

Αναγνώσματα Νεωτέρων Ελλήνων Λογογράφων και Ποιητών, εγκριθέντα δια της υπ΄ αριθμ. 13012, της 12ης Σεπτεμβρίου εγκυκλίου του Υπουργείου της Παιδείας, εκδίδονται μετά τυπογραφείων, σημειώσεων και εικόνων, υπό Ευάγ. Κ. Κοφινιώτου, Καθηγητού, τόμος Β, διά την Β΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, Εκ του Τυπογραφείου ο «Παλαμήδης», Εν Αθήναις 1884.

Αναγνώσματα Νεωτέρων Ελλήνων Λογογράφων και Ποιητών, εγκριθέντα δια της υπ΄ αριθμ. 13012, της 12ης Σεπτεμβρίου εγκυκλίου του Υπουργείου της Παιδείας, εκδίδονται μετά τυπογραφείων, σημειώσεων και εικόνων, υπό Ευάγ. Κ. Κοφινιώτου, Καθηγητού, τόμος Γ, διά την Γ΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, Εκ του Τυπογραφείου ο «Παλαμήδης», Εν Αθήναις 1884.

Άνθος αρετής και γνώσεως ήτοι συνάθροισις κανόνων τινών δι' ων δύναται τινάς να ζήση τιμίως και ευτυχώς. Νυν πρώτον μεταφρασθέν προς όφελος των φιλαναγνωστών, Εν τη Ελληνική Τυπογραφία Γεωργίου Βεντότη, Εν Βιέννη της Αυστρίας 1794.

Αποθήκη των Παίδων, υπό Νεοφύτου Δούκα, Εις Τόμους δύο, Τόμος Πρώτος, Εκ της Τυπογραφίας του Ιω. Σνίρερ, Εν Βιέννη 1814.

Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Ποιήματα και πεζά*, τ. Β΄, επιλογή και φιλολογική επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης - Ελένη Τσαντσάνογλου, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1981.

Αρσινόης Ταμπακοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς το κείμενον, διά την ΣΤ΄ τάξιν των Γυμνασίων και των αντιστοίχων των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εγκριθέν διά μιαν πενταετίαν, έκδοσις πρώτη, εκδοτική εταιρία Α.Μ. Κοντομάρη και Σία, Αθήνα 1930.

Βιβλιοθήκη Ελληνικής, Βιβλία δύο, περιέχοντα κατά χρονικήν περίοδον τας περί των εξόχων Ελλήνων Συγγραφέων βεβαιωτέρας ειδήσεις, Εκδοθέντα υπό Ανθίμου Γαζή του Μηλιώτου, τ. Α΄, Περιέχον το πρώτον βιβλίον, Εκ της τυπογραφίας Πάνου Θεοδοσίου του εξ Ιωαννίνων, Εν Βενετία 1807.

Γ. Γεννάδιος, *Γραμματική Ελληνική*, φιλοπονηθείσα εκ των τελειοτέρων και ασφαλεστέρων πηγών. Εκ της τυπογραφίας, Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνησι 1857.

Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τ. Α΄, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως, έκδοσις τρίτη, Εκδότης Ανέστης Κωνσταντινίδης. Εκ του Τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδη, Εν Αθήναις 1895. (ακολουθεί ο Β΄ Τόμος και ο Γ΄ Τόμος για τις αντίστοιχες τάξεις).

Γιώργη Ζωΐδη – Μιχάλη Ράπτη, *Νεοελληνικά Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* για την όγδοη τάξη, εκδ. «Νέα Βιβλία», Σχολικές Εκδόσεις 1973, (τυπώθηκε το Δεκέμβρη 1973 σε 6.000 αντίτυπα).

Γ. Καλαματιανού, Θ. Μακροπούλου, Ν. Κοντοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Γ΄ Γυμνασίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Γ΄ Γυμνασίου, ΟΕΣΒ, Αθήναι 1956.

Γ. Καλαματιανού, Θ. Μακροπούλου, Ν. Κοντοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Γ΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, Αθήναι 1970.

Γ. Καλαματιανού, Θ. Μακροπούλου, Ν. Κοντοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, Γ΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, Αθήναι 1977.

Γ. Μέγα – Γ. Κονιδάρη, *Αναγνωστικόν Ε΄ Δημοτικού. Διά την μεθοδικήν διδασκαλίαν της καθαρευούσης*, Εκδόται Ι.Δ. Κολλάρος και Σία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Εν Αθήναις, 1928 (σελίδες 126 και με τον πίνακα περιεχομένων 128).

Γ. Ράλλης, «Προσφώνηση», Εισηγήσεις ΚΕΜΕ, 1976.

Γαλλική Χρηστομάθεια ήτοι απάνθισμα εκ δοκιμωτέρων Γάλλων συγγραφέων μετά σημειώσεων βιογραφικών, ιστορικών γεωγραφικών και γλωσσικών, τόμος πρώτος, υπό Γεωργίου Ν. Μακρίδη καθηγητού της γαλλικής γλώσσης εν τη Μεγάλη του Γένους Σχολή. . Πωλείται εν τω Γαλατά Βιβλιοπωλείω των Αδελφών Δεπάστα, Εν Κωνσταντινουπόλει 1896.

Γεράσιμος Βλάχος, *Θησαυρός*, Thesaurus Encyclopaedicae Basis Quadrillinguis ήτοι Θησαυρός της εγκυκλοπαιδικής βάσεως, τετράγλωσσος, Βενετία 1659.

Γεωγραφία εκτεθείσα μεν γαλλιστί υπό Αδριανού Βάλβι (sic)*, ερμηνευθείσα δε διά χρήσιν των Ελλήνων υπό Κ. Μ. Κούμα*, τόμος πέμπτος και τελευταίος, Δαπάναις των αυταδέλφων Δ. και Ν. Αργυριάδων, Εν Βιέννη της Αυστρίας 1840.

Γεωργίου Α. Παπαβασιλείου, *Ελληνική Χρηστομάθεια*, κατά το πρόγραμμα του υπουργείου συντεταγμένη, Έκδοσις τετάρτη, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Τύποις Αδελφών Περρή, Αθήνησι 1890.

Γεωργίου Μιχαήλ, *Αποθήκη των παίδων*, Εις μεταχείρισιν των μανθανόντων την κοινήν γραικικήν γλώσσαν, Εκ διαφόρων βιβλίων το πλείστον συλλεχθείσα, Βιέννη 1809.

Γρ. Ξενοπούλου, Αρ. Κουρτίδη, Γ. Κονιδάρη, *Ο Πύργος του Βοσπόρου*, Αναγνωστικό Ε΄ Δημοτικού, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Εν Αθήναις 1931. Ανατύπωση από την εφημερίδα *Το Βήμα*, Αθήνα 2013.

Δ.Ν. Δάρβαρις, *Χειραγωγία εις την καλοκαγαθίαν*, Εκ του Τυπογραφείου Μέλλοντος, Εν Αθήναις 1876 (σχήματος 16^{ου}).

Δημητρίου Α. Κορομηλά, *Αθηναϊκόν Ημερολόγιον του έτους 1874*, Έτος τριακοστόν έκτον, εκδότης Ανδρέας Κορομηλάς, Εν Αθήναις 1874.

Δημητρίου Κακλαμάνου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα προς χρήσιν των μαθητών της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, εγκριθέντα εν τω κατά τον νόμον ΓΣΑ΄ διαγωνισμόν διά την πενταετίαν 1909 – 1913, εκδότης Δ.Χ. Τερζόπουλος και αδελφός, Εν Αθήναις 1912.

Διάφορα Ηθικά και Αστεία Στιχουργήματα, εκδοθέντα υπό Ζήση Δαούτη εκ Τυρνάβου της Θεσσαλίας, και τυπωθέντα διά δαπάνης των ειλικρινεστάτων και φιλογενεστάτων φίλων του, κυρίων Παρίση Δημητρίου Παμφύλου του εκ Τυρνάβου της Θεσσαλίας και Δημητρίου Χ. Σωτήρ. Μαλκόντζογλου του εκ ‘Ροδοστού της Θράκης. Εκ της Τυπογραφίας του Ιωάννου Ευθ. Τζβεκίου, Εν Βιέννη της Αουστρίας 1818.

Διονυσίου Ε. Κολοκοτσά, *Η Ανθοδέσμη*, *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον* εγκριθέν εν τω διαγωνισμώ των διδακτικών βιβλίων επί πενταετίαν, Διά την τρίτην τάξιν των Δημοτικών Σχολείων εν γένει, έκδοσις έκτη, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1914.

Διονυσίου Ιερ. Πούρη, *Πραγματεία στοιχειώδης περί των χρεών του ανθρώπου μετά προσθήκης κανόνων τινών περί χρηστοηθείας και άλλων πάνυ χρησίμων*, Μετάφρασις εκ της ιταλικής γλώσσας, νυν πάλιν επιθεωρηθείσα και επιμελώς διορθωθείσα χάριν της Ελληνικής Νεολαίας, Παρά Φραγκίσκω Ανδρεόλα, Εν Βενετία 1831.

Εγχειρίδιο Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων του Εμμανουήλ Παντελάκη, τ. Β΄, διά την Β΄ τάξιν του Ελληνικού Σχολείου που υποβάλλεται προς έγκριση το 1915.

Εγχειρίδιον περί συντάξεως των του λόγου μερών. Εν ω και περί σχημάτων και περί ιδεών του λόγου και περί στίχων τινών και επιγραμμάτων τε και λίαν ευκρινών μεθοδεύειν προς χρήσιν ευχερή και ωφέλειαν των φιλομαθών νέων παρά Ματθαίου ταπεινού Μοναχού του εκ της χώρας των Γανοχώρων και τα νυν δεύτερον τύποις εκδοθέν φιλοτίμω δαπάνη του τιμιωτάτου εν πραγματευταίς κυρίου Ιωάννου Χαψούλα, Εν τω της Κωνσταντινουπόλεως Πατριαρχικώ Τυπογραφείω 1816.

Εκατόν ηθικά και τερπνά διηγήματα, προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων, υπό Ανέστη Κωνσταντινίδου, έκδοσις δεκάτη τρίτη, Εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1895.

Εκλογάριον Γραικικόν, εις χρήσιν των πρωτοπείρων της απλής διαλέκτου συλλεχθέν υπό Δημητρίου Νικολάου του Δαρβάρεως του εκ Κλεισούρας της Μακεδονίας, Τύποις δ΄, Εκδοθέν δαπάνη των Κυρίων Αυταδέλφων Δαρβάρεως, Εν τη Ελληνική Τυπογραφία Γ. Βενδότη, Εν Βιέννη της Αυστρίας 1804.

Ελληνική Χρηστομάθεια εκ των δοκιμωτέρων Ελλήνων Πεζογράφων, συνταχθείσα κατά το πρόγραμμα της 23 Ιουνίου 1884 του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων υπό Ανέστη Κωνσταντινίδου, τόμος Α΄, Διά την πρώτην τάξιν, Εκ των καταστημάτων «Ανδρέου Κορομηλά» και «Κοραή» Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1885.

Ελληνική Χρηστομάθεια προς χρήσιν των εν τοις Παρθεναγωγείοις μαθητριών μετά σημειώσεων υπό Γεωργίου Α. Παπαβασιλείου κατά το πρόγραμμα του Υπουργείου συντεταγμένη. Έκδοσις τετάρτη, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Τύποις Αδελφών Περρή, Αθήνησι 1889.

Ελληνική Χρηστομάθεια συνταχθείσα κατά το τυπικόν πρόγραμμα της Κυβερνήσεως και εκδοθείσα μετά σημειώσεων ερμηνευτικών υπό Θεοδώρου Ζαφειροπούλου, πρώην καθηγητού, τόμος πρώτος, έκδοσις δευτέρα, Τυπογραφείον «Παλιγγενεσίας» Ιω. Αγγελοπούλου, Αθήνησι 1889.

Ελληνική Χρηστομάθεια, ή συλλογή τεμαχίων εκ των δοκιμοτέρων Ελλήνων πεζογράφων και ποιητών, μετά σχολίων, γραμματικών, ιστορικών και γεωγραφικών και μετ' επιτόμων φιλολογικών εκθέσεων. Διηρημένη εις τόμους τρεις. Προς χρήσιν των απανταχού ελληνικών σχολείων. Έκδοσις τετάρτη. Στερεότυπος. Κατά το εν τρίτον επαυξηθείσα και μετά πλείστης επιμελείας διορθωθείσα υπό Σ.Δ. Βυζαντίου και Α.Ρ. Ραγκαβή, δαπάναις Ανδρέου Κορομηλά. Κατ' έγκρισιν του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου. τ. Β΄. Εκ της Τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά, Ερμού 215, Εν Αθήναις 1851.

Ελληνική Χρηστομάθεια, ή συλλογή τεμαχίων, εκ των δοκιμωτέρων Ελλήνων πεζογράφων και ποιητών. Μετά σχολείων (sic) γραμματικών, ιστορικών και γεωγραφικών και μετ' επιτόμων φιλολογικών και κριτικών εκθέσεων. Διηρημένη εις τόμους πέντε. Προς χρήσιν των απανταχού Ελλην. Σχολείων και Γυμνασίων υπό Σ.Δ. Βυζαντίου και Α.Ρ. Ραγκαβή κατ' έγκρισιν του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου της Ελλάδος, Νέα Έκδοσις. Δαπάνη Σεργίου Χ. Ραφτάνη, τ. Β΄, Τυπογραφείον «Ο Παρνασσός», Σεργίου Χ. Ραφτάνη, Διευθυνομένου παρά Ν. Ταρασσοπούλου, Εν Ζακύνθω 1853.

Ελληνική Χρηστομάθεια, Ιωάννου Ν. Πρωτοπαπά, τέως Γυμνασιάρχου νυν δε καθηγητού εν τω α΄ Βαρβακείω Γυμνασίω διά την Α΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, την ισόβαθμον των Παρθεναγωγείων και διά την Ε΄

τάξιν των πλήρων Δημοτικών Σχολείων. Έκδοσις δευτέρα, Έκδοσις Βιβλιοπωλείου Δ. Δημητράκου, Εν Αθήναις 1911.

Ελληνική Χρηστομάθεια, προς χρήσιν των μαθητών της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων μετά σημειώσεων υπό Κυριάκου Κοσμά δ.φ. καθηγητού του εν Πειραιεί Γυμνασίου, έκδοσις τρίτη, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ιωάννου Κολλάρου, Εν Αθήναις 1908.

Εμμ. Γ. Παντελάκη, *Ελληνική Χρηστομάθεια*, κατά τας νεωτάτας διδακτικάς μεθόδους, τόμος Β΄, Ξενοφώντος Κύρου Ανάβασις, προς χρήσιν των μαθητών της Β΄ τάξεως και της ΣΤ΄ των πλήρων Σχολείων, έκδοσις Β΄, Βιβλιοπωλείον Γεωργίου Χ. Κορνάρου, Εν Αθήναις 1913.

Εμμ. Γ. Παντελάκη, *Ελληνική Χρηστομάθεια*, τόμος Β΄, Ξενοφώντος Κύρου Ανάβασις, βιβλίον Α, Β, Γ έκδοσις Β΄, Ζ΄, Βιβλιοπωλείον Γεωργίου Χ. Κορνάρου (Σταδίου 28), εν Αθήναι χ.χ.

Εμμ. Γ. Παντελάκη, καθηγητού του Μαρασλείου Διδασκαλείου, *Νεοελληνικά παράδοξα, ήτοι επίσημος έλεγχος της περί των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων κρίσεων,* Τυπογραφείον Π.Α. Πετράκου, Εν Αθήναις 1915.

Εμμανουήλ Γ. Παντελάκη, καθηγητού του Διδασκαλείου, *Ελληνική Χρηστομάθεια*, κατά τας νεωτάτας διδακτικάς μεθόδους συντεταγμένη, τ. Α΄ προς χρήσιν των μαθητών της Α΄ τάξεως και της Ε΄ τάξεως των πλήρων ή Αστικών Σχολείων. Έκδοσις Δευτέρα, Βιβλιοπωλείον Γεωργίου Χ. Κορνάρου, Εν Αθήναις 1912.

Ευαγγέλου Γ. Παπαχατζή, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, τόμος Γ΄, προς χρήσιν των μαθητών της Γ΄ τάξεως, εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη, Εν Αθήναις 1901.

Ευδοκίας Αθανασούλα, Λίζας Κόττου, Ελένης Ουράνη, (Άλκη Θρύλου) *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων, διακόσμησις Αναστ. Μεταξά, Έκδοσις δευτέρα, Βιβλιοπωλείον Ι.Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1932.

Ζαχ. Παπαντωνίου – Εμμ. Τρουλλινού, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και των Ημιγυμνασίων, Αθήναι 1931. Επανέκδοση από τον εκδοτικό οίκο «Δίδυμοι», Αθήνα, Φεβρουάριος 2000.

Ζαχαρία Λ. Παπαντωνίου, *Τα Ψηλά Βουνά*, Αναγνωστικό της Γ΄ Δημοτικού, εκδ. Δημητράκου, Αθήνα 1929. Ανατύπωση της εφ. *Το Βήμα*, επίμετρο Λαμπρινή Κουζέλη, εκδ. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2013.

Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τόμος Α΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου της Παιδείας διά την Α΄ τάξιν των Ελληνικών σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, έκδοσις δευτέρα, εκδοτικός οίκος Ν. Τζάκα και Σ. Δελαγραμμάτικα, Αθήναι 1924.

Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τόμος Β΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου της Παιδείας διά την Β΄ τάξιν των Ελληνικών σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, έκδοσις δευτέρα, εκδοτικός οίκος Ν. Τζάκα και Σ. Δελαγραμμάτικα, Αθήναι 1924.

Ζαχαρία Παπαντωνίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, τόμος Γ΄, εγκεκριμένα υπό του Υπουργείου Παιδείας διά την Γ΄ τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και την αντίστοιχον τάξιν των άλλων σχολείων, πρώτη έκδοσις, εκδότης Φωκίων Σταύρου, οδός Ομήρου 6 (έναντι Βουλής), Εν Αθήναις 1923.

Η *Ελληνική Χρηστομάθεια*, συνταχθείσα κατά το τυπικόν πρόγραμμα της Κυβερνήσεως και εκδοθείσα μετά σημειώσεων ερμηνευτικών υπό Θεοδώρου Ζαφειροπούλου, πρώην καθηγητού, τόμος πρώτος, έκδοσις δευτέρα, Τυπογραφείον «Παλλιγγενεσίας», Ιω. Αγγελοπούλου, Αθήνησι 1889.

Η Καλύβη του Θωμά ή ο βίος των μαύρων εν Αμερική, Μυθιστορία Ερριέττας Στόβης, μεταφρασθείσα εκ του Αγγλικού υπό Ιωάννου Καρασούτσα, τ. Α΄, Αθήνα 1860.

Θ. Αποστολοπούλου, *Ο Έλλην Πολίτης*, Αναγνωστικόν της τετάρτης τάξεως των Δημοτ. Σχολείων αρρένων και θηλέων, εκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων «Αυγής Αθηνών» Θ. Αποστολοπούλου, Εν Αθήναις 1903, ανατύπωση για την εφημ. *Το Βήμα*, επιμέλεια σειράς – επίμετρο Ελένη Κεχαγιόγλου, εκδ. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2014.

Θεοδόσης Πυλαρινός, Σοφία Χατζηδημητρίου, Λάμπρος Βαρελάς, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2006.

Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα δ.φ., *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, εγκριθέντα κατά τον τελευταίον διαγωνισμόν του Υπουργείου Παιδείας (αριθ. εγκριτ. Αποφάσεως 329/13 Ιανουαρίου 1920), Τύποις Μιχαήλ Μαντζαβελάκη, Εν Αθήναις 1919.

Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, εγκριθέντα εις διαγωνισμόν του Υπουργείου Παιδείας, έκδ. Δ΄, Εν Αθήναις 1924.

Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* εγκριθέντα κατά τον διαγωνισμόν του Νόμου 1332, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, έκδ. Δ΄, Εν Αθήναις 1923.

Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* εγκριθέντα κατά τον διαγωνισμόν του Νόμου 1332, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, έκδ. Δ΄, Εν Αθήναις 1923.

Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της δευτέρας τάξεως Γυμνασίου, εγκριθέντα κατά τον διαγωνισμόν του Υπουργείου Παιδείας, έκδ. Β΄, Εν Αθήναις 1923.

Ι. Πατούσα, *Εγκυκλοπαιδεία φιλολογική*, εις τέσσαρας τόμους διηρημένη προς χρήσιν των φιλολόγων και φιλομαθών της Ελληνικής γλώσσας συναρμοσθείσα, προσφωνηθείσα δε τω εκλαμπροτάτω και ενδοξοτάτω Κόμητι Φιλοσοφίας τε και Ιατρικής Διδασκάλω Εξοχωτάτω Κυρίω Κυρίω Σπυρίδωνι τω Περουλίω Ευπατρίδι των Αθηνών, παρά του εν Ιερεύσι Αιδεσιμωτάτου και Λογιωτάτου Ιωάννου Πατούσα του εξ Αθηνών, φιλοσοφίας και Ιεράς Θεολογίας διδασκάλου και του εν ταις κλειναίς Ενετίαις Φλαγγινιανού Ελληνομουσείου, Γυμνασιάρχου, υφ' ου και συνελέχθη, τ. Δ΄, Παρά Νικολάω τω Σάρω, Ενετίησιν, 1710.

Ι.Ε. Καμπέ, *Η ανακάλυψις της Αμερικής*, Βιβλίον ψυχαγωγικόν διά παίδας και νεανίσκους, Διηρημένον εις τρεις (3) τόμους εκ της υπό Ι.Ε. Καμπέ εις το γερμανικόν επιδιορθωμένης εκδόσεως, εν τη ημετέρα καθομιλουμένη διαλέκτω μεταφρασθέν υπό Ιωάννου Μπιλλιάρου του εξ Ιωαννίνων. Επιθεωρηθέν δε και διορθωθέν υπό Γεωργίου Ρουσιάδου και νυν το πρώτον τύποις εκδοθέν δαπάνη και προκαταβολή της φιλοκάλου Κυρίας Α. Χετζενδόρφερ, τ. Α΄, μετά μιας χαλκογραφικής εικόνος και ενός

γεωγραφικού πίνακος, Εκ της τυπογραφίας Ιωάννου Σνείρερ, Εν Βιέννη της Αουστρίας 1820.

Ιουλίου Βερν, *Η πλωτή πόλις,* εκ του γαλλικού μετά διηγήματος, εν τέλει εκ του ρωσικού *Η καταστροφή του «Ακάμπτου»,* εκ των απομνημονευμάτων Θεοβάλδου υπό Ναπολέοντος Α. Δούκα και Ναπολέοντος Λ. Κανάρη, φοιτητών, Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον Σπυρίδωνος Κουτσολίνου (όπισθεν των Αγίων Θεοδώρων), Εν Αθήναις 1886.

Ιω. Καρασούτσας, *Χρηστομάθεια Γαλλική ήτοι συλλογή τεμαχίων και ολοσχερών έργων εκ των αρίστων λογογράφων και ποιητών της Γαλλίας παλαιών τε και νεωτέρων*, Αθήνα 1855.

Ιω. Καρασούτσα καθηγητού της γαλλικής γλώσσης. *Χρηστομάθεια Γαλλική,* Έκδοσις πέμπτη αναθεωρηθείσα και βελτιωθείσα, Τύποις Ζ. Γρυπάρη και Α. Καναριώτου, Εν Αθήναις 1865.

Ιωαν. Μ. Συκώκη, *Αλφαβητάριο*, εκδ. Ι.Δ. Κολλάρος, Αθήνα 1923. Ανατύπωση για την εφημερίδα *Το Βήμα*, επίμετρο Ελένη Κεχαγιόγλου, εκδ. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε., Αθήνα 2014.

Ιωάννη Λαστίκ, *γαλλική χρηστομάθεια μετά υποσημειώσεων και λεξιλογίου όλων των εν κειμένω λέξεων.* Προς χρήσιν των Ελληνικών σχολείων εκδίδοται υπό Α. Α. Σακελλαρίου, Αθήνησι, τύποις Π. Α. Σακελλαρίου 1868.

Ιωάννου Κ. Κοφινιώτου, *Χρηστομάθεια*, περιέχουσα πεζά τεμάχια και ποιήματα προς χρήσιν των μαθητών της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, Βασιλική Τυπογραφία Ραφτάνη – Παπαγεωργίου, Εν Αθήναις 1904.

Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα, διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των τετραταξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των

λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919.

Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919.

Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών σχολείων, εκδ. Βιβλιοπωλείο Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919.

Ιωάννου Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, μετά προσωπογραφιών των συγγραφέων και εικόνων σχετικών προς τα κείμενα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως και της Α΄ τάξεως των αστικών σχολείων των Θηλέων, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919.

Ιωάννου Σ. Ζερβού, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα,* διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως του Γυμνασίου, έκδοσις δευτέρα, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1920.

Ιωάσαφ Παπά Ράλλη (Μαυρομάτη), *Διατριβή ή καθρέπτης της Ελληνικής Γλώσσης, Εν ω βλέπει τις πόσον αναγκαία εστίν η σπουδή αυτής προς την τελείαν Παιδείαν.* Συνεγράφη και εξεδόθη παρά Ιωάσαφ Πάπα Ράλλη των εν Πέστη Γραικών Παρόκου, Εν τη Τυπογραφία του Ιωσήφ Βαϊλέμ, Εν Πέστη 1832.

Κ. Καμπέ, *Η ηθική των παίδων ή συνομιλία διά τα παιδία*, Σύνθεμα του Κ. Καμπέ. Εκ της γαλλικής γλώσσης μεταφρασθείσα παρά Σπυρίδωνος Δεστούνη, Δοκίμιον. Τυπογραφείον Λύμπη Χαρίωνος Ποπόβ, Μόσχα χ.χ.

Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Α΄ Γυμνασίου, έκδοση ΚΑ΄, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1992.

Κιβωτός της Ελληνικής γλώσσης, συμπηχθείσα μεν και πονηθείσα υπό των μελών της εν Κωνσταντινουπόλει κατά Κουρουτζεσμέν του Γένους Σχολής. Επισκευασθείσα δε έπειτα και προσαυξηθείσα υπό του Νικολάου Λογάδου, του Διδασκάλου χρηματίσαντος εν τη αυτή Σχολή των Γραμματικών, Κωνσταντινούπολη, 1819.

Κρίσις Βουτσιναίου ποιητικού αγώνος του έτους 1876, Αθήνα 1876.

Κωνσταντίνου Αποστολίδου τιτλοφορείται *Αι μελέται των παίδων, περιέχουσαι διάφορα διηγήματα ηθικά*. Τα μεν μεταφρασθέντα εκ του γαλλικού, τα δε συνταχθέντα μετά διαφόρων παρατηρήσεων εν είδει διδασκαλιών. Εν τέλει δε, και το μυθιστόρημα *Η Ωραία και το θηρίον*. Τύποις Αγγ. Καναριώτου και Ζ. Γρυπάρη, Εν Αθήναις 1872.

Κωνσταντίνου Οικονόμου Εξ Οικονόμων, *Γραμματικών ή Εγκυκλίων Παιδευμάτων,* βιβλία δ΄, συνταχθέντα υπό Κωνσταντίνου Πρεσβυτέρου και Οικονόμου Διδασκάλου της φιλολογίας εις το φιλολογικόν Γυμνάσιον της Σμύρνης και πρώτου Ιεροκήρυκος των Εκκλησιών αυτής, Τόμος Α΄, βιβλία δύο, Εκ της Τυπογραφίας του Ιωάν. Βαρθ. Τζβεκίου, Εν Βιέννη της Αυστρίας 1817.

Λ. Μελά, *Ο Γεροστάθης*, εκδ. οίκος «Αστήρ», Αλ. και Ε. Παπαδημητρίου, Αθήναι 1996.

Ο Γεροστάθης ή Αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας υπό Λέοντος Μελά, Έκδοσις τρίτη, μετά εικονογραφιών, Εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Εν Αθήναις 1862.

Λέοντος Γ. Μελά, *Ο Γεροστάθης ή αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας,* Εκδ. Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, μεταφορά στη δημοτική με εικονογραφίες, Έκδ. δεύτερη, Αθήναι 1954.

Λόγος *Περί Πατριωτισμού* εν τη ενάρξει των ετησίων εξετάσεων των μαθητών του εν Χίω Γυμνασίου, εκφωνηθείς υπό του εν αυτώ καθηγητού των Ελληνικών Γραμμάτων, Α.Σ. Καραβά, χ.χ.

Μαρτινέλης Γεώργιος, *Σειρά των ποιητικών έργων,* τεύχος Ι΄, Εθνικαί εικόνες, Τύποις Α. Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1887.

Μέλισσα ήτοι ποικίλαι και ωφέλιμοι γνώσεις, μετά εικόνων προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων, εκ της Γερμανικής υπό Χαρίση Πουλίου καθηγητού του Β΄ εν Αθήναις Γυμνασίου, τόμος δεύτερος, δαπάνη των Φιλομούσων, αδεία του επί της εκπαιδεύσεως υπουργείου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έκδοσις Τετάρτη, εκ του Τυπογραφείου του Συντάγματος, Εν Αθήναις 1876.

Μιχαήλ Χ. Οικονόμου, καθηγητή του Ζ΄ εν Αθήναις Γυμνασίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά την Β΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων, εγκεκριμένα κατά τον νόμον 3438, έκδοσις ενάτη, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ιωάννου Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε., Εν Αθήναις 1938. Του ιδίου εγχειριδίου και έκδοση του 1932 με αριθμό εγκριτικής απόφασης 34941 και αριθμό άδειας κυκλοφορίας 23845/27-4-1932.

Μυρσίνης Κλ. Παπαδημητρίου, *Η χαρά του παιδιού*, Αναγνωστικό Β΄ Δημοτικού, εκδ. Ι.Δ. Κολλάρος & Σίας, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Εν

Αθήναις 1934. Ανατύπωση εφ. Το Βήμα, εκδ. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2013.

Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Γ΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1984.

Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Χ. Μηλιώνη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας,* Α΄ Γυμνασίου, έκδοση ΚΑ΄, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1992.

Ν. Γρηγοριάδη, Δ. Καρβέλη, Κ. Μπαλάσκα, Γ. Παγανού, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, ΚΒ΄ έκδοση του εγχειριδίου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2000.

Ν. Κοντοπούλου, Δ. Κοντογιάννη, Γ. Καλαματιανού – Θ. Γιαννοπούλου, Θ. Μακροπούλου, *Αναγνωστικό* ΣΤ΄ Δημοτικού, εκδ. ΟΕΣΒ, 1949 .

Ν. Κοντοπούλου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων και της αντιστοίχου των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εκδότης Ηλίας Ν. Δικαίος, Εν Αθήναις 1925.

Νέα Ελληνική Χρηστομάθεια, ήτοι ανέκδοτα, μύθοι, παραβολαί, περιγραφαί εκ της φύσεως, χαρακτήρες ιστορικά τεμάχια και μεγαλήτερα (sic) διηγήματα προς χρήσιν των δημοτικών σχολείων υπό Μιχαήλ Δέφνερ υφηγητού και Χαρίση Πουλίου καθηγητού του Β΄ εν Αθήναις Γυμνασίου, του και δαπάνη εκδίδοται. Έκδοσις δευτέρα μετά προσθηκών και βελτιώσεων. Εκ του Τυπογραφείου Ν.Γ. Πάσσαρη, Εν Αθήναις 1873.

Νεοελληνικά Αναγνώσματα, προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων, εγκρίσει του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, μετά σημειώσεων και εικόνων, υπό Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, τόμοι Α΄, Τυπογραφείον «Ο Κοραής», Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1884.

Νεοελληνικά Αναγνώσματα, προς χρήσιν των Ελληνικών σχολείων, εγκρίσει του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, μετά σημειώσεων και εικόνων, υπό Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, τόμος Β΄, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως, Τυπογραφείον «Ο Κοραής» Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1884.

Νεοελληνικά Αναγνώσματα, προς χρήσιν των Ελληνικών σχολείων, εγκρίσει του επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, μετά σημειώσεων και εικόνων, υπό Γ. Δροσίνη και Γ. Κασδόνη, τόμος Γ΄, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως, Τυπογραφείον «Ο Κοραής» Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1884.

Νεοελληνική Ανθολογία κατά το από 23 Ιουνίου 1884 πρόγραμμα του Υπουργείου, τάξις τρίτη υπό Χαρίση Πουλίου, καθηγητού εν τω εν Αθήναις Α΄ Βαρβακείω Λυκείω, Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον «Ο Κάδμος» Β. Σεκοπούλου (επί της βορειοανατολικής γωνίας της πλατείας Γεωργίου του Α΄) διευθυνόμενα υπό Ανδρέου Β. Πάσχα, Εν Πάτραις 1884.

Νεοελληνική Ανθολογία του Χαρίση Πουλίου κατά το 23 Ιουνίου 1884 πρόγραμμα του Υπουργείου, τάξις πρώτη, τεύχος πρώτον, Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον «Ο Κάδμος», Διευθυνόμενα υπό Ανδρ. Β. Πάσχα, Εν Πάτραις 1884.

Νεοελληνική Γραμματική, Κείμενα και Ασκήσεις, ΟΕΣΒ, Αθήνα, έκδοση Η΄, 1983.

Νεωτάτη Χρηστομάθεια ή εκατόν ηθικά και τερπνά διηγήματα προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων υπό Ανέστη Κωνσταντινίδου, έκδοσις εβδόμη, Καταστήματα «Ο Κοραής», Ανέστη Κωνσταντινίδου, Εν Αθήναις 1874.

Νικολάου Κοντοπούλου, καθηγητού του Α΄ εν Πάτραις Γυμνασίου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, εγκριθέντα διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Γυμνασίων και της αντιστοίχου των λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, εκδότης Ηλίας Ν. Δικαίος, Εν Αθήναις 1923.

Νικολάου Μπέρτου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, βιβλιοπωλείον η «Εστία», Ι.Δ. Κολλάρου, Εν Αθήναις 1917 – 1918.

Νικολάου Ιω. Μπέρτου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, έκδοσις δευτέρα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1919.

Νικολάου Ιω. Μπέρτου, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των τεταραξίων Γυμνασίων και της αντιστοίχου τάξεως των λοιπών Σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως και διά την Γ΄ τάξιν των Αστικών Σχολείων των Θηλέων, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Εκδ. Ι.Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1922.

Ουάλτερ Σκώττου, *ο Ιβανώης,* εξελληνισθείς εκ του Αγγλικού υπό Γεωργίου Δ. Λαμπίση, τόμος Α΄, Εκ του Τυπογραφείου της Φιλολογίας, Σμύρνη, 1847.

Π.Γ. Ιωαννίδου και Δ.Π. Δαμασκηνού, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα ήτοι Εκλεκταί σελίδες εκ της Νεωτέρας Ελληνικής Φιλολογίας*, κατά το νέον αναλυτικόν Πρόγραμμα της Π. Κεντρικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, τεύχος Α΄, διά την Ε΄ τάξιν των παρ' ημίν Αστικών Σχολών, αμφοτέρων των φύλων, Βιβλιοπωλείον Ι.Κ. Σεϊτανίδου, εν Γαλατά, οδώ Μαχμουδιέ, αριθ. 7-9, Εν Κωνσταντινουπόλει 1908.

Π.Δ. Σακελλαρίου, *Νεοελληνική Ανθολογία*, διά τους μαθητάς των Ελληνικών Σχολείων, Εν Αθήναις 1889.

Παιδική Αποθήκη, περιοδικόν σύγγραμμα εκδιδόμενον δις του μηνός διά τα παιδία της Ελλάδος, υπό Δ. Πανταζή Αθηναίου, Φυλλάδιον Β, Εκ της Τυπογραφίας Αγγέλου Αγγελίδου, Εν Αθήναις 1836.

Παν. Φέρμπος - Αρ. Κουρτίδης, *Βίοι επιφανών ανδρών της Αρχαίας Ελλάδος*, μετά εικόνων προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων και Παρθεναγωγείων, εκδ. Ανέστης Κωνσταντινίδης, Αθήναι 1888.

Παρασκευά Ιω. Νικολοπούλου, *Χρηστομάθεια*, Μετά εισαγωγής και ποικίλων σημειώσεων προς χρήσιν των μαθητών της Ε΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων και της ΣΤ΄ τάξεως των Δημοτικών Αρρένων και Θηλέων, Τυπογραφείον Αθανασίου Α. Παπασπύρου, Εν Αθήναις 1918.

Παρνασσός ήτοι απάνθισμα των εκλεκτοτέρων ποιημάτων των Νεωτέρων Ελλήνων Ποιητών, τόμος Γ΄, Τυπογραφείον «Αμαλθείας», Εν Σμύρνη 1896.

Περί ελλείψεως των παραλειπομένων φωνών. Παρά τοις αρίστοις των ποιητών και των καταλογάδην συγγραψάντων Ελλήνων. Νυν πρώτον τύποις εκδοθείσα προς ευμάρειαν των πρωτοπείρων διά δαπάνης Κωνσταντίνου Παλανίδου του εξ Ιωαννίνων, Παρά Πάνω Θεοδοσίω του εξ Ιωαννίνων, Ενετίησι 1803.

Περί της καταγωγής του γένους των νυν Ελλήνων και τινών ηθών και εθών αυτών μετά παραλληλισμού προς τα των αρχαίων… Τύποις Όθωνος Βιγάνδου, Εν Λειψία 1870.

Πλουτάρχου Βίοι Παράλληλοι, Οις προσετέθησαν σημειώσεις και των Αυτοσχεδίων στοχασμών περί της Ελληνικής παιδείας και γλώσσης ακολουθία. Φιλοτίμω δαπάνη των Αδελφών Ζωσιμάδων, παιδείας ένεκα

των την Ελλάδα φωνήν διδασκομένων Ελλήνων. Μέρος Τρίτον, Εκ της Τυπογραφίας Ι.Μ. Εβεράρτου, Εν Παρισίοις 1811.

Πρακτικής ηθικής ιστορίδια, ερανισθέντα μεν το πρώτον και μεταφρασθέντα εν Σμύρνη, νυν δε το δεύτερον μετατυπούμενα υπό Αγάπης Γ. Λαμπίση (μετά πλείστων προσθηκών), Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως (παρά τη Πύλη της Αγοράς αριθ. 422), Εν Αθήναις 1862.

Στεφάνου Κομμητά του εκ Φθίας, εκ χωραρχίας μεν Κοκοσίου, Κώμης δε Κωφών, *Αναγνωστικά*, *Εκλογάριον*, παρά τω ευγενεί Ματθαίω Τράττνερ τω εκ Πετρόζας, Εν Πέστη 1827.

Συλλογή βίων των εν τοις Ελληνικοίς Σχολείοις και γυμνασίοις συνήθως ερμηνευομένων Ελλήνων πεζογράφων, υπό Δ. Πανταζή, Έκδοσις νέα και επηυξημένη, Τύποις Ιωάννου Αγγελοπούλου, Αθηνίης 1860.

Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, *Έκθεσις των πεπραγμένων από της συστάσεως αυτού μέχρι τούδε, 17 Απριλίου 1869 – 31 Δεκεμβρίου 1871*. Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, Εν Αθήναις 1872.

Το μαύρον κυνάριον, διήγημα εις την καθωμιλημένην (sic) ελληνικήν υπό Δ.Ι.Μ. Εν Κερκύρα, χ.χ.

Τραγωδίαι Ιωάννου Ζαμπελίου, Λευκαδίου, Έκδοσις Σεργίου Ραφτάνη, Τυπογραφείον «Παρνασσός», Εν Ζακύνθω 1860.

Χ. Δημητρακοπούλου, *Εργασία και χαρά*, Αναγνωστικό Β΄ Δημοτικού, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, Εν Αθήναις 1949.

Χαρισίου Παπαμάρκου, *Περί του σκοπού της Εκπαιδεύσεως της Ελληνίδος Νεολαίας*, εκ του Τυπογραφείου «Ο Κοραής» του Ι. Ναχαμούλη, Εν Κερκύρα 1885.

Χαρισίου Παπαμάρκου, *Τα αναγνωστικά των Μικρών Ελληνοπαίδων* υπό Χαρισίου Παπαμάρκου, τ. Α΄, εκ του Τυπογραφείου των αδελφών Περρή 1897.

Χαρισίου Παπαμάρκου, *Τα αναγνωστικά των μικρών Ελληνοπαίδων*, τ. Β΄, εκ του Τυπογραφείου των αδελφών Περρή, Αθήνησι 1897.

Χαρίση Πουλίου, *Νεοελληνική Ανθολογία* διά τους μαθητάς των Ελληνικών Σχολείων, Α' Τάξις, τεύχος Α', εν Πάτραις 1884.

Χαρίση Πουλίου, *Νεοελληνική Ανθολογία* διά τους μαθητάς των Ελληνικών Σχολείων, Β' Τάξις, τεύχος Α', εν Πάτραις 1884.

Χαρίση Πουλίου, *Νεοελληνική Ανθολογία* διά τους μαθητάς των Ελληνικών Σχολείων Γ' Τάξις, κατά το από 23 Ιουνίου 1884 πρόγραμμα του Υπουργείου, τάξις τρίτη, Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον «Ο Κάδμος» Β. Σεκοπούλου (επί της βορειοανατολικής γωνίας της πλατείας Γεωργίου του Α΄) διευθυνόμενα υπό Ανδρέου Β. Πάσχα, Εν Πάτραις 1884.

Χρηστοήθεια Αντωνίου του Βυζαντίου, προς διακόσμησιν ηθών των νέων, πάνυ λυσιτελής· εκ της Λατινίδος μεν ποτέ εις απλήν μετενεχθείσα φράσιν. Κοσμηθείσα δε τω κάλλει του Ελληνικού χαρακτήρος και εν τινι προσαυξηθείσα χάριν των σπουδαίων υπό του Ελλογιμωτάτου και σπουδαίους αρίστου κυρίου Αντωνίου του Βυζαντίου, ήδη δεύτερον ακριβώς διορθωθείσα, Τύποις εξεδόθη, παρά Νικολάω Γλυκεί του εξ Ιωαννίνων, Ενετίησιν 1800.

Χρηστοήθεια προς διακόσμησιν ηθών των νέων πάνυ λυσιτελής. Εκ της Λατινίδος μεν ποτε εις απλήν μετενεχθείσα φράσιν. Κοσμηθείσα δε τω κάλλει του Ελληνικού χαρακτήρος και εν σπουδαίοις αρίστου Κυρίου

Αντωνίου του Βυζαντίου. Ήδη ακριβώς διορθωθείσα το πρώτον τύποις εξέδοτο. Ενετίησιν 1780. Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων.

Χρηστοηθείας μαθήματα – Ηθική ή περί καθηκόντων μεταφρασθείσα το πρώτον εκ του γερμανικού υπό Γ.Γ., εκδίδεται μετά πολλών προσθηκών δαπάνη Ανδρέου Κορομηλά (προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων), εκ της Τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά (οδός Ερμού αριθ. 215), Εν Αθήναις 1854.

Χρηστομάθεια Απλοελληνική, εις χρήσιν της Νεολαίας του γένους συλλεχθείσα υπό Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρεως και εκδοθείσα δαπάνη Ιωάννου και Μάρκου Δαρβάρεως, Εκ της κατά την Μακεδονίαν κωμοπόλεως Κλεισούρας, υπό το όνομα των Πεντάδων γνωριζομένων. Εν τω Τυπογραφείω του Δημητρίου Δαβιδοβίκη, Εν Βιέννη της Αυστρίας 1820.

Χρηστομάθεια Γαλλική ήτοι συλλογή τεμαχίων και ολοσχερών έργων εκ των αρίστων λογογράφων και ποιητών της Γαλλίας παλαιών τε και νεωτέρων. Μετά σημειώσεων εξηγητικών του κειμένου υπό Ιω. Καρασούτσα, καθηγητού του Β΄ εν Αθήναις Γυμνασίου. Εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Εν Αθήναις 1859.

Χρηστομάθεια Γαλλική, Έκδοσις νεωτάτη μετά πολλών βελτιώσεων, υπό Ιω. Καρασούτσα, Εκ του Τυπογραφείου Α. Κορομηλά, Εν Αθήναις, 1877.

Χρηστομάθεια ή Συλλογή διαφόρων ηθικών και τερπνών διηγημάτων, επιμελώς συλλεγείσα εκ διαφόρων συγγραφέων προς χρήσιν των παίδων υπό Ανέστη Π. Κωνσταντινίδου, Τύποις Ν.Γ. Πάσσαρη και Α.Γ. Καναριώτου, Εν Αθήναις 1864.

Χρηστομάθεια ήτοι συλλογή των εκλεκτοτέρων τεμαχίων των αρίστων Οθωμανών πεζογράφων και ποιητών μετά πολλών σημειώσεων

Ερμηνευτικών και γραμματικών. Διηρημένη εις τρία μέρη προς χρήσιν των σπουδαζόντων την γλώσσαν ταύτην υπό Αλεξάνδρου Α. Χαρακτίδου. Εκ του τυπογραφείου Ν. Γ. Κεφαλίδου, Εν Κωνσταντινουπόλει 1886.

Χρηστομάθειας μαθήματα περί συμπεριφοράς του πολιτισμένου ανθρώπου, Εκδοθέντα επιμελεία του Ι.Π. Κοκκώνη προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων. Έκδοσις τετάρτη, Τύποις και αναλώμασι Σ.Κ. Βλαστού, Αθήναι 1853. Η πέμπτη έκδοση έγινε το 1856 και η ένατη το 1858.

<u>Σημείωση</u>: Στη βιβλιογραφία των πηγών διατηρούμε την ορθογραφία όπως γίνεται χρήση από τους συγγραφείς. Στην καταλογογράφηση των πηγών καταχωρούμε το όνομα του συγγραφέα στη γενική και όχι στην ονομαστική.

ΦΕΚ

1. Β.Δ. 72/1966, όπου αναφέρεται ο επιδιωκόμενος σκοπός της παιδείας.

2. Νόμος 309/1976.

3. Νόμος 576/1977.

4. Νόμος 186/1985.

5. Νόμος 682/77: ρυθμίζει τα της «Ιδιωτικής Γενικής Εκπαιδεύσεως».

6. ΣΜΘ΄ 24 Νοεμβρίου 1867, «Περί διδακτικών βιβλίων».

7. ΦΕΚ 139/12 Ιουλίου 1907.

8. ΦΕΚ 127/24 Μαΐου 1908, Έκθεσις της Β΄ κριτικής Επιτροπείας περί των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* των δύο κατωτέρω τάξεων του Γυμνασίου.

9. ΦΕΚ 143/4 Ιουνίου 1908, Έκθεσις της Επιτροπείας των διδακτικών βιβλίων.

10. ΦΕΚ 143/4 Ιουνίου 1908, Έκθεση της Επιτροπείας: «Περί των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων των εις χρήσιν των Ελληνικών σχολείων», υπογεγραμμένη την 11η Μαΐου 1908 από τους: Σ. Λάμπρο, Π. Καρολίδη, Γεώργ. Γρατσιάτο, Εμμαν. Ρούγκα (εισηγητή) και Θεοφ. Κακριδή, σ. 570

11. ΦΕΚ 143/4-6-1908, Έκθεσις της Επιτροπείας (Η *Εστία* στις 24-5-1908 σχολιάζει τις θέσεις του Γ. Μιστριώτη).

12. ΦΕΚ 120/26 Μαΐου 1911, «Περί των ενιαυσίων εξετάσεων των μαθητριών της πρώτης και δευτέρας τάξεως των διδασκαλείων των θηλέων»

13. ΦΕΚ 207/3 Αυγούστου 1911, «Περί των απαιτούμενων γνώσεων διά τας εισιτηρίους εξετάσεις του Σχολείου των Ευελπίδων τετραετούς φοιτήσεως και του τρόπου της διενεργείας αυτών».

14. ΦΕΚ 48/3-3-1915, (κρίσεις της Επιτροπείας για τις συλλογές Ν. Μπέρτου).

15. ΦΕΚ 53/ 5 Μαρτίου 1915, σ. 159, 160.

16. ΦΕΚ 53Β/5 Μαρτίου 1915, (η κρίση της Επιτροπείας για τη συλλογή του Μπέρτου για τη Β΄ τάξη του Ελληνικού Σχολείου).

17. ΦΕΚ 53/5 Μαρτίου 1915, Έκθεσις της κριτικής επιτροπείας επί των εις κρίσιν υποβληθέντων Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων διά τας τρεις τάξεις του Ελληνικού σχολείου και τας δύο κατωτέρω τάξεις του Γυμνασίου (όπου και η κρίση για Δημ. Κακλαμάνο, τόμ. Γ΄, διά την Γ΄ τάξιν των Ελληνικών σχολείων).

18. ΦΕΚ 53/5-3-1915, (κρίσεις της Επιτροπείας για τις συλλογές Ν. Μπέρτου).

19. ΦΕΚ 56/6 Μαρτίου 1915.

20. ΦΕΚ 56/6-3-1915, (κρίσεις της Επιτροπείας για τις συλλογές Ν. Μπέρτου).

21. ΦΕΚ 58/7-3-1915, (κρίσεις της Επιτροπείας για τις συλλογές Ν. Μπέρτου).

22. ΦΕΚ 67/17 Μαρτίου 1915.

23. ΦΕΚ 68/18-3-1915, (κρίσεις της Επιτροπείας για τις συλλογές Ν. Μπέρτου).

24. ΦΕΚ 68Β/18-3-1915, (κρίσεις της Επιτροπείας για τις συλλογές Ν. Μπέρτου).

25. ΦΕΚ 78Β/4-4-1915, (κρίσεις της Επιτροπείας για τις συλλογές Ν. Μπέρτου).

26. ΦΕΚ 79/15 Μαΐου 1078, τχ. 1ον.

27. ΦΕΚ 83Β/9-4-1915, (κρίσεις της Επιτροπείας για τις συλλογές Ν. Μπέρτου).

28. ΦΕΚ 11/31 Ιανουαρίου 1929.

29. ΦΕΚ 22/24 Φεβρουαρίου 1930.

30. ΦΕΚ 52/11 Φεβρουαρίου 1938.

31. ΦΕΚ 301/28 Νοεμβρίου 1939, όπου «προκήρυξις περί του τρόπου της συντάξεως, του χρόνου της προς κρίσιν υποβολής και του χρόνου κρίσεως βιβλίου Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων διά την Δ΄ τάξιν των εξαταξίων Γυμνασίων νέου τύπου και την Δ΄ τάξιν των τετραταξίων αστικών σχολείων του αυτού τύπου», σ. 1578.

32. ΦΕΚ 51/13 Φεβρουαρίου 1940, όπου «προκήρυξις περί του τρόπου της συντάξεως, του χρόνου της προς κρίσιν υποβολής και του χρόνου της κρίσεως τριών βιβλίων Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων, ενός προς χρήσιν των μαθητών της Δ΄ τάξεως, ενός προς χρήσιν των μαθητών της Ε΄ τάξεως και τρίτου προς χρήσιν των μαθητών της ΣΤ΄ τάξεως των 6/ταξίων Γυμνασίων Παλαιού Τύπου», σ. 284.

33. ΦΕΚ 62/10-8-1948.

34. ΦΕΚ 62/10 Αυγούστου 1948, σ. 504.

35. ΦΕΚ 41/7 Μαΐου 1954

36. ΦΕΚ 41/7 Μαΐου 1954, «Περί του τρόπου της συντάξεως, του χρόνου της κρίσεως των διδακτικών βιβλίων Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων προς χρήσιν των μαθητών των εξ τάξεων των εξαταξίων γυμνασίων», σ. 1595.

37. ΦΕΚ 41/7 Μαΐου 1954, σ. 1595.

38. ΦΕΚ 41/7 Μαΐου 1954, σ. 1596.

39. ΦΕΚ 122/12 Αυγούστου 1966, σ. 816.

40. ΦΕΚ 122/12 Αυγούστου 1966, σ. 817.

41. ΦΕΚ 240/23 Οκτωβρίου 1979, τχ. 1ον.

42. ΦΕΚ 167/30-9-1985, (τεύχος πρώτο).

43. ΦΕΚ 344/13 Απριλίου 1999, τχ. 2ο.

<u>Σημείωση</u>: Τα εγχειρίδια που προέκυψαν από το 1977 μέχρι το 1983 κάλυψαν τα αναλυτικά προγράμματα από το 1978 και εξής.

ΑΝΘΟΛΟΓΙΕΣ

- Ανδρέας Λασκαράτος, *Δημοτικά τραγουδάκια εθνικά μαζευμένα από τους τραγουδιστάδες εις το Ληξούρι (Κεφαλληνία – επαρχία Πάλης) τους 1842 – Άγνωστη χειρόγραφη συλλογή,* εκδοτική επιμέλεια – εισαγωγικά κείμενα Γιάννης Παπακώστας – Παντελής Μπουκάλας, Άγρα, Αθήνα 2016.
- *Ανθολογία, ήτοι συλλογή ασμάτων ηρωικών, κλέπτικων και ερωτικών, μετά των Λυρικών και Βακχικών του Αθαν. Χριστοπούλου,* εκδ. ογδόη

(επηυξημένη και μετ΄ επιστασίας βελτιωθείσα) υπό Ν. Αγγελίδου, Τύποις Ν. Αγγελίδου, Εν Αθήναις 1865.

- *Ανθολογία των Νεωτέρων Ποιητών,* έκδοση του Περιοδικού «Μέλισσα», Αθήναι 1927.

- *Ανθολογία Μαθητικών Κειμένων και Σχεδίων*, εκδόσεις ΟΕΔΒ, Αθήναι 1974.

- *Ελληνική Ανθολογία ήτοι Συλλογή των Ελληνικών Ασμάτων* υπό Ανέστη Κωνσταντινίδου, Έκδοσις νεωτάτη, επηυξημένη και βελτιωμένη, Εκδότης Π.Γ. Ζερβάτης – Περάκης, Εν Οδησσώ 1894.

- *Η ποίησή μας στα 100 χρόνια της*, τόμ. Α΄ Τζούλιας Τερέντσιο Αμπελά, Αθήναι 1934.

- *Λυκαυγές*, συλλογή λυρικών ποιήσεων υπό Χαραλάμπους Αννίνου, Εν Κεφαλληνία, Τύποις η Κεφαλληνία, 1872.

- Λύρα, *Ανθολογία της Νεωτέρας Ελληνικής Ποιήσεως,* υπό Ιωάννου Πολέμη, εκδόσεις, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, Αθήναι, 1910 (ανατύπωση Δαμιανός – Δωδώνη, 1998).

- *Νεοελληνική Ανθολογία*, Σκόκκου, Έκδοση Ζηκάκη, τομ. 2, Αθήναι 1922/4.

- Οι Νέοι, *Εκλογή από το έργο των νέων Ελλήνων ποιητών 1910 – 1920*, επιμελεία Τέλλου Άγρα, Αθήνα 1922.

- Π. Ζωντανός, *Περί ανατροφής των κορασίων και της δημοσίου εκπαιδεύσεως των αρρένων. Εν δε τω τέλει και άσματα τινά ηθικά παρά Π. Ζωντανού, ιατρού*, Τυπ. Γ.Α. Μελισταγούς και συντροφ., Εν Ερμουπόλει 1836.

- Τριαντάφυλλος Μπάρτας, *Αναμνήσεις φιλοπάτριδος, ήτοι ποίησις εις άσματα τρία μετά διαφόρων άλλων ποιημάτων και συλλογής τινός δημοτικών ασμάτων,* Εκ της Τυπογραφίας Ad. Laine et J. Havard, Παρίσι 1861.
- *Στιχουργήματα διάφορα Ανδρέα Λασκαράτου* εκδοθέντα επιμελεία και ενεργεία φιλομούσων τινών νέων. Εν Κεφαλληνία, Τύποις η Κεφαλληνία, 1872.
- *Στοιχεία της Ελληνικής ήτοι Ανθολογία Ποιητική* μετά σχολίων παλαιών, Εκδοθείσα υπό Β.Π. Ευθυμίου.

ΜΕΛΕΤΕΣ

1. Beaton Roderick, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, μετάφραση Ευαγγελία Ζουργού, Μαριάννα Σπανάκη, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996.
2. Hearne Betsy, *Beauty and the Beast*, Chicago and London, 1989.
3. Vitti Mario, *Η γενιά του τριάντα. Ιδεολογία και μορφή*, εκδ. οίκος Ερμής, Αθήνα 1979.
4. Vitti Mario, *Ιδεολογική λειτουργία της Ελληνικής ηθογραφίας*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα[3] 1991.
5. Vitti Mario, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. «Οδυσσέας», Αθήνα 1978.
6. Αγγελάκος Κώστας, «Από τη διδασκαλία θεματικών κύκλων στη διδασκαλία των κειμενικών ειδών» στο *Γλώσσα και Λογοτεχνία στην*

Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2005, σ. 197-198.

7. Αγγέλου Άλκης, «Το ρομάντσο του νεοελληνικού μυθιστορήματος». Εισαγωγή στο: Γρηγ. Παλαιολόγου, *Ο Πολυπαθής*, Ερμής, Αθήνα 1989, σ. 13 -176.

8. Αγγέλου Άλκης, *Υπόμνημα*, χ.ο., Αθήνα 1974, σ. 22, όπου σχολιάζεται το έργο του «Ο Λασκαράτος και η πρωτεύουσα», *Νέα Εστία*, τχ. 827, Χριστούγεννα 1961.

9. Αθανασιάδης Χάρης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία. Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα*, 1858 – 2008, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015.

10. Αλιβιζάτος Κ. Νίκος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία, 1800 – 2010,* εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2011.

11. *Αλληλογραφία της Π.Σ. Δέλτα 1906 – 1940*, Επιμέλεια Ξ. Λευκοπαρίδη, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήναι χ.χ.

12. Ανδρειωμένος Γ., *Οι Επτανήσιοι στα σχολικά αναγνώσματα της τελευταίας εξηκονταετίας,* εκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2000.

13. Ανδρειωμένος Γ., *Η νέα γενιά υπό καθοδήγηση: Το παράδειγμα του περιοδικού Η Νεολαία (1938 – 1941)*, εκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2012.

14. Άννινος Μπάμπης, *Ιστορικά Σημειώματα* μετά πολλών εικόνων, Τυπογραφείον «Εστία», Εν Αθήναις 1925.

15. Αντωνίου Δ., *Οι απαρχές του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού στο Νεοελληνικό Κράτος. Το σχέδιο της Επιτροπής του 1883*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1992.

16. Αντωνίου Δ., *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, τ. Α΄, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987.

17. Αντωνίου Δ., *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, τ. Β΄, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1988.

18. Αντωνίου Δ., *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, τ. Γ΄, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1989.

19. Αποστολάκης Μ. Γιάννης , *Η ποίηση στη ζωή μας*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991.

20. Αποστολίδου Βενετία, «Τα Αναγνωστικά των Λογοτεχνών. Μια ολοκληρωμένη Λογοτεχνική Εκπαίδευση» στον τόμο *Καλλιτέχνες και Λογοτέχνες στα Αναγνωστικά, 1860 – 1960*, ΜΙΕΤ 2010.

21. Βαλαωρίτης Αριστοτέλης, *Βίος, Επιστολές και Πολιτικά Κείμενα*, τ. Α΄, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1980.

22. Βαλαωρίτης Αριστοτέλης, *Ποιήματα και πεζά*, τ. Β΄, επιλογή και επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης, Ελένη Τσαντσάνογλου, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1981.

23. Βαλαωρίτης Νάνος, *Αρ. Βαλαωρίτης, Ένας ρομαντικός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1998.

24. Βαρελάς Λάμπρος, *Ελληνικά Γράμματα (1927 – 1930)*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1995.

25. Βαρελάς Λάμπρος, *Η Νεοελληνική και Μεταφρασμένη Λογοτεχνία στην Ελλαδική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (1884 – 2001).* Συνοπτική θεώρηση και αποδελτίωση των διδακτικών εγχειριδίων, εκδ. Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2007.

26. Βελλιανίτης Θ., *«Πολυλάς, Μαρκοράς και η Σχολή της Κέρκυρας»* στον τόμο *«Διαλέξεις περί των Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αιώνος»*, τόμος 1-2, έκδοσις δευτέρα, εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Εν Αθήναις 1925.

27. Βεντήρης Γ., *Η Ελλάς το 1910 – 1920*, εκδ. οίκος Ίκαρος[2], Αθήνα 1970 (από το μέρος πρώτον «Οι Πρόδρομοι»).

28. Βεργόπουλος Κώστας, *Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19ο αιώνα* (Η ελληνική κοινωνία στα 1880-1895), εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1978.

29. Βουρνάς Τάσος, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας*, τόμος Ε΄, εκδ. Πατάκη, Αθήνα[6] 2004.

30. Γαραντούδης Ευριπίδης, *Οι Επτανήσιοι και ο Σολωμός. Όψεις μια σύνθετης σχέσης (1820-1950),* Καστανιώτης, Αθήνα 2001.

31. Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου Έλλη, *Εκπαιδευτικά. Τα αυτονόητα και ανεπίτευκτα*, εκδ. οίκος Κέδρος, Αθήνα 2007.

32. Γληνός Δημήτρης, *Άπαντα*, τ. Α΄ (1898 – 1910), εκδοτική φροντίδα Φίλιππος Ηλιού, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1983.

33. Γληνός Δημήτρης, *Άπαντα*, τ. Β΄ (1910 – 1914), Εισαγωγή – σημειώσεις Φίλιππος Ηλιού, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1983.

34. Δάλλας Γιάννης, *Η δημιουργική δεκαετία στην ποίηση του Βάρναλη*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1988.

35. Δελμούζου Αλ., *Το κρυφό σκολειό 1908 - 1911*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2006.

36. Δέλτα Σ. Π., *Περί της Ανατροφής των παιδιών μας* (ανατύπωμα από το Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου), έκδοση Β΄, Τυπογραφείο «Εστία», Κ. Μάισνερ και Ν. Καργαδούρη, Αθήνα 1912.

37. Δεμερτζής Π. Κ., *Το περιοδικό «Εθνική Αγωγή» του Γ. Δροσίνη, Βιβλιογραφική Παρουσίαση*, εκδ. Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα χ.χ.

38. Δεντρινού Α. Ειρήνη, *Από τον κόσμο του σαλονιού και οι δύο θάνατοι*, Διηγήματα, Γραφεία του «Νουμά», Αθήνα 1907.

39. Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Β΄, 1895 – 1976, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1974.

40. Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, τόμος Α΄ και Β΄, Αθήνα 1973/79.

41. Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Α΄, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1990.

42. Δημαράς Αλέξης, Βασιλού – Παπαγεωργίου Βάσω, *Από το κοντύλι στον υπολογιστή*, 1830 – 2000, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2008.

43. Δημαράς Αλέξης, *Καλλιτέχνες και λογοτέχνες στα αναγνωστικά 1860 – 1960*, ΜΙΕΤ, 2010.

44. Δημαράς Αλέξης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, το "Ανακοπτόμενο Άλμα", Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833 – 2000*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2013.

45. Δημαράς Θ. Κ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. οίκος Ίκαρος[6], Αθήνα 1975.

46. Δημαράς Θ. Κ., *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1994.

47. Δημηρούλης Δημήτρης, *«Εμμανουήλ Ροΐδης – Κωνσταντίνος Καβάφης – Γιώργος Σεφέρης»* στον τόμο *Το γλωσσικό ζήτημα*, επιμ. Γ. Μπαμπινιώτης, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2011.

48. Δημητρακόπουλος Α. Φ., *Ο Νεοελληνισμός στη λογοτεχνία 19ος – 20ος αι.*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1990.

49. Δραγούμης Φίλιππος., *Εκλογή Δημοσιευμάτων πολιτικών (1925 – 1928)*, Β΄ σειρά, Τυπογραφείον «Εστία», Αθήναι 1928.

50. Δροσίνης Γ., *Εισαγωγή και εκλογή κειμένων Φωφώς Π. Λογοθέτη*, εκδόσεις Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων (ΣΩΒ), Αθήναι 1960.

51. Δροσίνης Γ. (1859 - 1951), *Αφιέρωμα*, της Ελένης Βαχάρη, Προέδρου του Συλλόγου *«Φίλοι του Μουσείου Γ. Δροσίνη»,* εκδ. Μουσείου Δροσίνη, χ.χ.

52. Δροσίνης Γ., *«Το πέρασμά μου από το Υπουργείον»,* τ. 7ος, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων (ΣΩΒ), Αθήνα 2001.

53. *Εκπαιδευτικά νομοσχέδια υποβληθέντα εις την βουλήν υπό Ιωάννου Δ. Τσιριμώκου*, επιμ. Φίλιππος Ηλιού, εκδ. Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήνα 1983.

54. *Επιστολή Νικολάου Μπέρτου στο Δ. Γληνό*, 18/6/1920, αρ. 135, Ανέκδοτο Αρχείο, εκδ. Θεμέλιο.

55. Εσκαρπί Ντενίζ, *Η παιδική και νεανική λογοτεχνία στην Ευρώπη*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995.

56. Ζερβός Ιωάννης, *«Ανδρέας Λασκαράτος»* στον τόμο *«Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αιώνος»*, τόμος πρώτος, έκδοσις δευτέρα, εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1925.

57. Ζερβός Ιωάννης, *Αθηναίων Πολιτεία*, τόμος Α΄, χ.χ.

58. Ζερβός Ιωάννης, *Ιστορία της Ιδέας (Γαβατάμας Αστάρης),* Γ. Φέξης, Εν Αθήναις 1911.

59. Ζερβός Ιωάννης, *Ιστορία του Σερβοτουρκικού πολέμου 1912 – 1913,* Γ. Φέξης, Αθήναι 1915.

60. Ζερβός Σ. Ιω., *Κοινωνικαί εικόνες, Οι κακούργοι*, πρωτότυπος Μυθιστορία, Τύποις Ν. Πετσάλη, εν Κερκύρα 1889.

61. Ζήρας Αλέξης, *«Κώστας Παρορίτης»* στο έργο *Η παλαιότερη πεζογραφία μας, Από τις αρχές ως τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο*, τ. Ι΄, (1900 – 1914), εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1997.

62. Ζώρας Θ. Γ., *Ο Στέφανος Κομμητάς και το Γλωσσικόν Ζήτημα* (Ανέκδοτος επιστολή εκ του κώδικος 29 του Σπουδαστηρίου Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών / Αθήναι 1968.

63. *Ημερολόγιο 2006: Εμμανουήλ Ροΐδης, Ο Αιρεσιάρχης, ο σαρκαστής, ο ανατροπεύς*, επιμέλεια Δημήτρης Δημηρούλης, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.

64. Θεοτοκάς Γιώργος, *Πνευματική πορεία*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1994.

65. Ιορδανίδου Μαρία, *Σαν τα τρελά πουλιά*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ι.Δ. Κολλάρου, Αθήνα 1998.

66. Καββαδίας Νίκος, *Χρυσόσκονη στα γένια του Μαγγελάνου,* Εισαγωγή και Επιλογή ποιημάτων, Δημήτρης Καλοκύρης, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1995.

67. Κακουλίδου Ελένη, *«Fior di virtu – Άνθος χαρίτων» Συμβολές. Νεοελληνικά μελετήματα*, Γιάννενα 1982.

68. Καλαματιανός Ν. Γιώργος, *Αισθητικές αναλύσεις Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων,* Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου, Αθήναι 1951.

69. Καλαματιανός Ν. Γιώργος, *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», χ.χ.

70. *Καλλιτέχνες και Λογοτέχνες στα Αναγνωστικά 1860 – 1960*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2010.

71. Καραβά Ζαχαρούλα, *Τα ελληνικά Κωνσταντινουπολίτικα περιοδικά για παιδιά και νέους κατά την πρώτη εικοσαετία του 20ου αιώνα*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2008.

72. Καρπόζηλου Μάρθα, *Τα Ελληνικά Οικογενειακά – Φιλολογικά Περιοδικά (1847-1900), Παν/μιο Ιωαννίνων, Επιστημονική Επετηρίδα του Π.Τ.Δ.Ε., Παράρτημα Αρ. 1, Ιωάννινα 1991.*

73. Καρπόζηλου Μάρθα, *Η Αποθήκη των Παίδων* της Madame Leprince de Beaumont, *Το παιδικό βιβλίο του 19ου αιώνα*, εκδ. ΕΛΙΑ – Καστανιώτης, Αθήνα 1997.

74. Καρπόζηλου Μάρθα, *Το παιδικό βιβλίο στην Ελλάδα τον 19ο αι.*, εκδ. ΕΛΙΑ – Καστανιώτης, Αθήνα 1997.

75. Κασίνης Ι. Κωνσταντίνος , «Ο εκκλησιαστικός δημοτικισμός: από τις αρχές του 16ου έως τα μέσα του 18ου αιώνα» στον τόμο *Το γλωσσικό ζήτημα*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2011 (σ. 85-101).

76. Κατακουζηνός Δ. Σίμων, *Το ακανθώδες γλωσσικόν μας ζήτημα και η λύσις του,* Αθήναι 1940.

77. Κλιάφα Μαρούλα, *Η παιδεία παίζει...Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία μετά την ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος 1881 – 1950,* εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2016.

78. Κοκκινάκη Ι. Νένα, «Ανανέωση και εκσυγχρονισμός στα βιβλία της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας. Κριτήρια επιλογής κειμένων και μέθοδος διδασκαλίας» στον τόμο *Σεμινάριο 26, Αναλυτικά προγράμματα και διδακτικά βιβλία στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα χ.χ..

79. Κορδάτος Γιάννης, *Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επαναστάσεως του 1821*, έκδ. β, εκδ. οίκος Γ. Βασιλείου, Αθήναι 1927.

80. Κορδάτος Κ. Γιάννης, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, εκδότης Γ. Λουκάτος (Καλλιθέα), Αθήνα 1943.

81. Κουμπάρου – Χανιώτη Χρυσάνθη, *Τα σχολικά εγχειρίδια των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων στη Μέση Εκπαίδευση και η ιδεολογία τους (1917 – 1977)*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2000.

82. Κουντουρά Λίνα, *Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στα εγχειρίδια της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (1884 – 1983): η πρόσληψη και αναπλαισίωσή της στη διάρκεια ενός αιώνα,* εκδ. οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2006.

83. Κούσουλας Λ., Μηλιώνης Χ., Παγανός Γ., Τριανταφυλλόπουλος Ν., *Νεοελληνικά Διδακτικά δοκίμια για το Λύκειο*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα χ.χ.

84. Κριαράς Εμμ., *Πρόσωπα και θέματα από την ιστορία του Δημοτικισμού*, τ. Α΄, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1986.

85. Κριαράς Εμμ., *Επιλογή από το έργο του*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2000.

86. *Κρίσις Βουτσιναίου ποιητικού αγώνος του έτους 1876*, Αθήνα 1876, σ. 72

87. Λάμπρος Π. Σπυρ., *«Ρήγας, Βηλαράς, Χριστόπουλος»*, *Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αι.,* τ. Α΄, έκδοσις δευτέρα, εκδ. Ι.Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1925.

88. Λυκούδης Σ. Εμμ., *Τα καθήκοντα του Πολίτου*, Εκδόσεις του Συλλόγου προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αριθ. 8, έκδοσις ενάτη, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1912.

89. Μαβίλης Λορ., *«Επιστολή στη Δίδα Ελένη Θεοτόκη»* στο βιβλίο *Τα έργα του Λορέντσου Μαβίλη,* έκδοση δεύτερη, εκδότης Στέφανος Πάργας, Βιβλιοπωλείο και εκδόσεις των Γραμμάτων, Αλεξάντρεια 1922.

90. Μαβίλης Λορέντσος, *Τα Κριτικά Κείμενα*, Φιλολογική επιμέλεια Θεοδόσης Πυλαρινός, Έκδοση Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι 2007.

91. Μαγκούτα Φανή, *«Ο Γ. Μαρτινέλης στα σχολικά εγχειρίδια λογοτεχνίας της Μέσης Εκπαίδευσης: Ο "ιδιότυπος" κληρονόμος της σολωμικής δημιουργίας»,* (ανάτυπο), Ι΄ Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο, Κέρκυρα 30 Απριλίου – 4 Μαΐου 2014.

92. Μαστροδημήτρης Π.Δ., *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1996.

93. Μερακλής Γ. Μ., *«Η Παιδική ηλικία της λογοτεχνίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα»,* ΕΛΙΑ, *Το Παιδικό βιβλίο στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα,* εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1997.

94. Μικέ Μαίρη, *Έρως (αντ)εθνικός, ερωτική επιθυμία και εθνική ταυτότητα τον 19ο αιώνα,* εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007.

95. Μουλλάς Παν., *«Ποίηση και ιδεολογία. Οι αθηναϊκοί πανεπιστημιακοί διαγωνισμοί (1851-1877)». Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου. Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και παιδεία – ιστορική διάσταση και προοπτικές,* Αθήνα 21-25 Σεπτεμβρίου 1987, τ. Β΄. εκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1989.

96. Μουλλάς Παν., *Ρήξεις και συνέχειες, Μελέτες για τον 19ο αιώνα*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1993.

97. Μπαλάσκας Κώστας, Αγγελάκος Κώστας (επιστημονική επιμέλεια), *Γλώσσα και Λογοτεχνία στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.

98. Νούτσος Χαρ., *Ο δρόμος της Καμήλας και το Σχολείο, Η Εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα 1944-1946,* εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003.

99. Ντενίση Σοφία, *«Η διεθνής και η ελληνική πορεία του Ροβινσώνα Κρούσου και των Ροβινσωνιάδων κατά τον 18ο και 19ο αιώνα»* στο έργο *«Το παιδικό βιβλίο στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα»*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1997.

100. Ντουνιά Χριστίνα, *Λογοτεχνία και Πολιτική, Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1996.

101. Οικονομοπούλου Βάσω, *Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος (1901 – 1982). Χρονολόγιο – Εργογραφία*, Εκδόσεις της Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 2006.

102. Ουράνης Κ., *Δικοί μας & ξένοι,* τόμος ΙΙ, *Μια ανιστόρητη... Ιστορία της λογοτεχνίας μας*, Αθήνα 1934.

103. Παλαμάς Κ., *«Αντιρρωμαντικό στάσιμο του ποιητικού χορού», Άπαντα*, τ. 8ος, εκδ. Μπίρης, 1962.

104. Παλαμάς Κ., *«Γεράσιμος Μαρκοράς»*, *Άπαντα*, τ. 8ος, εκδ. Μπίρης, 1962.

105. Παλαμάς Κ., *«Γλώσσα και Πολιτική»*, *Άπαντα*, τ. 12ος, εκδ. Μπίρης, 1962.

106. Παλαμάς Κ., *«Κάλβος ο Ζακύνθιος»*, *Άπαντα*, τ. 2ος, εκδ. Μπίρης, 1962.

107. Παλαμάς Κ., *Άπαντα*, τ. 10ος, εκδ. Μπίρης, 1962.

108. Παλαμάς Κ., *«Ο ποιητής Σολωμός»*, *Άπαντα*, τ. 2, εκδ. Μπίρης, Αθήνα 1962.

109. Παναγιωτόπουλος Μ. Ι., *Τα πρόσωπα και τα κείμενα*, τ. ΣΤ΄, Τα ελληνικά και τα ξένα, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας, Αθήνα, χ.χ.

110. Παναγιωτόπουλος Μ. Ι., «Ο νεοελληνικός ρομαντισμός», *Τα πρόσωπα και τα κείμενα, ΣΤ΄ τα Ελληνικά και τα ξένα,* εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας, Αθήνα, χ.χ.

111. Παναγιωτόπουλος Μ. Ι., *Αντιλεγόμενα. Η μοναξιά του ανθρώπου κι άλλα παράλληλα θέματα*, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1974.

112. Παναγιωτόπουλος Μ. Ι., *Τα πρόσωπα και τα κείμενα, ΣΤ΄ Τα ελληνικά και τα ξένα*, δεύτερη έκδοση, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1985.

113. Παναγιωτόπουλος Μ. Ι., *Τα πρόσωπα και τα κείμενα*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα χ.χ.

114. Πανταζόπουλος Ν., *Από της λογίας παραδόσεως εις τον Αστικόν Κώδικα*, Κλασική Νομική Βιβλιοθήκη, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1995.

115. Παπαντωνίου Λ. Ζαχαρίας, *Διηγήματα,* εισαγωγή Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι.Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε., Αθήνα χ.χ.

116. Παπαντωνίου Λ. Ζαχαρίας, *Τα διηγήματα*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1990.

117. Παπαντωνίου Ζαχαρίας, *Σχεδιάσματα*, εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα 2011.

118. Παράσχου Αχιλλέως, *Ποιήματα*, τρεις τόμοι, (τιμώμενοι Δραχμών Νέων 13.50), *Δελτίον της Εστίας* 11 αρ. 250, Οκτώβριος 1881.

119. Παράσχος Κλ., Λευκοπαρίδης Ξ., *Εκλογή από τα ωραιότερα ελληνικά λυρικά ποιήματα*, εκδ. Φλάμμα, Αθήνα 1931.

120. Παράσχος Κλέων, *Δέκα Έλληνες Λυρικοί,* Τυπογραφείο Σκαναβή – Θωμαΐδη & Σιας, Αθήνα 1937.

121. Πάτσιου Βίκυ, *«Η Διάπλασις των Παίδων» (1879 – 1922)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995.

122. Πάτσιου Βίκυ, *«Η καλύβη του Θωμά (1860) και ο Ιωάννης Καρασούτσας»*, ΕΛΙΑ, *Το Παιδικό βιβλίο στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα,* εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1997.

123. Πετράκη Μαρίνα, *Ο Μύθος του Μεταξά. Δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα*, εκδ. οίκος Ωκεανίδα, Αθήνα 2006.

124. Πετρόπουλος Π. Χρήστος , *Ο δάσκαλός μου Αλέξανδρος Γ. Σαρής,* Αθήνα 2005.

125. Πολέμης Ιωάννης, *Ανθολογία της νεωτέρας ελληνικής ποιήσεως*, εκδ. Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία 1910, ανατύπωση Δαμιανός – Δωδώνη 1998.

126. Πολίτης Λίνος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1978.

127. Πολίτης Γ. Ν., *«Γνωστοί ποιηταί δημοτικών ασμάτων»*, στον τόμο *«Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αιώνος»*, τ. Α΄, εκδ. Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1925.

128. Πρίφτης Γεράσιμος, *«Ο Πολυλάς και η Δημοτική Γλώσσα», Επτανησιακόν Ημερολόγιον 1961*, εκδ. Επτάνησος, 1ος χρόνος, Αθήνα 1961.

129. *Πρόγραμμα μαθημάτων Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων της 9ης Σεπτεμβρίου 1897*, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1897.

130. Πυλαρινός Θεοδόσης, *«Ανδρέας Λασκαράτος (1811 – 1901), Εκατό χρόνια από το θάνατό του»*, *Δημοσιεύματα Εταιρείας Κερκυραϊκών Σπουδών*, Κέρκυρα 2002.

131. Πυλαρινός Θεοδόσης, *Επτανησιακή Σχολή*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003.

132. Πυλαρινός Θεοδόσης, *«Ο Διονύσιος Σολωμός και η υποτροφία του Κώστα Βάρναλη στο Παρίσι», Ιόνιος Λόγος,* τ. Β΄, έκδοση Τμήματος Ιστορίας Ιονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 2010.

133. Πυλαρινός Θεοδόσης, *Ειρήνη Α. Δεντρινού (1879 – 1974). Από τη μεγάλη ακμή ως την αναπόφευκτη πτώση της Κερκυραϊκής Σχολής ή από την πρωτοπορία της περιφέρειας στην απομόνωση του επαρχιωτισμού,* αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1997.

134. Ρεπούση Μαρία, *Τα Μαρασλειακά (1925- 1927)*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2012.

135. Σαββίδης Γ.Π., *Τράπεζα πνευματική*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1994.

136. Σαρής Γ. Αλέξανδρος, *Διδασκαλίαι Νεοελληνικών Λογοτεχνημάτων Ωδαί του Ανδρέου Κάλβου*, τόμος Α΄, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Αθήναι 1946.

137. Σαρής Γ. Αλέξανδρος , *Διδασκαλία Νεοελληνικών Λογοτεχνημάτων, Διηγήματα του Ροΐδη και του Παπαδιαμάντη*, Αθήναι 1956.

138. Σαρής Γ. Αλέξανδρος , *Η Ελληνική Παιδεία, σκέψεις διά την μελετωμένην Νέαν Οργάνωσιν της Εκπαιδεύσεως*, Βιβλιοπωλείον Δημ. Εμμ. Αλεξίου, Αθήναι 1957.

139. Σαρής Γ. Αλέξανδρος, *Τα νέα Νεοελληνικά Αναγνώσματα (του 1956). Ο Παπαδιαμάντης και ο Παλαμάς*. Αθήναι 1957.

140. Σαρής Γ. Αλέξανδρος, *Τα Νέα Νεοελληνικά Αναγνώσματα της Β΄ Γυμνασίου του 1957. Ο Παπαδιαμάντης, ο Παλαμάς, ο Νιρβάνας και τα θρησκευτικά ποιήματα.* Αθήναι 1958.

141. Σκοπετέα Έλλη, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του Εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 – 1880),* χ.ο., Αθήνα 1988.

142. *Σολωμός Διονύσιος, Εργογραφία, Ανθολογία, Απαγγελία*, εκδ. εφημ. Η Καθημερινή, Αθήνα 2014.

143. *Σολωμός Διονύσιος, Ύμνος εις την Ελευθερίαν και οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι*, Εισαγωγή Αλέξης Ζήρας, εκδ. εφ. Το Βήμα, Αθήνα 2014.

144. Σπεράντσας Κ. Θεοδόσης, *Τα περισωθέντα έργα του Αργ. Φιλιππίδη. Μερική Γεωγραφία – Βιβλίον Ηθικόν,* Επιμέλεια αρχιμ. Φιλαρέτου Βιτάλη, Αθήναι 1978.

145. Σταματέλος Β., δ.φ. Επιθεωρητού Δημ. Σχολείων Αθηνών, *Ο Εθνικός Ύμνος και ο Σολωμός*, Εκδ. Οίκος "Αθηνά", Α.Ι. Ράλλη, Αθήναι 1919.

146. Σταμέλος Δημήτρης, *Ρουμελιώτικη Πεζογραφία από τον Μακρυγιάννη ως σήμερα, 1829 – 1969*, τ. Α΄, 1829 – 1900, Αθήνα 1969.

147. Στεργιόπουλος Κώστας, «*Περιδιαβάζοντας*», *«Από τα Σχήματα στα πρόσωπα»*, τόμος ΣΤ΄, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2004.

148. Σωτηριάδης Γ., *«Ανδρέας Κάλβος»*, στον τόμο *Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αιώνος*, τ. Α΄, εκδ. Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις 1925.

149. Ταμπακοπούλου Αρσινόη - Δρακοπούλου Θεώνη, *Κρινολούλουδα,* ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις 1948.

150. Τέλλος Άγρας, *Κριτικά*, τ. 4, Φιλολογική επιμέλεια Κώστας Στεργιόπουλος, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1995.

151. Τζιόβας Δ., *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της Ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1989.

152. Τζωρτζάκη Φωτεινή, *Το Νεοελληνικό μάθημα στη Μέση Παιδεία*, *Αφιέρωμα στη μνήμη του Μ. Τριανταφυλλίδη* (ανάτυπο), Αθήνα 1960.

153. Τόγιας Ι. Βασίλειος, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση, Ιστορική θεώρηση (1833 – 1967)*, τόμος Α΄, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1988.

154. Τόγιας Ι. Βασίλειος, *Το μάθημα των Νέων Ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση, Ιστορική θεώρηση (1833 – 1967)*, τ. Β΄, Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ., Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 1988 – 1990.

155. Τουμασάτος Ηλίας, *Χαράλαμπος (Μπάμπης) Άννινος (1852-1934). Ένας Επτανήσιος στην Αθήνα,* διδακτορική διατριβή εγκριθείσα από το Ιόνιο Παν/μιο, Κέρκυρα 2014.

156. Τριανταφυλλίδης Μανόλης, *Αλληλογραφία*, Φιλολογική επιμέλεια Παν. Μουλλάς, Μαρία Βερτσώνη – Κοκόλη, Έφη Πέτκου, Α.Π.Θ., Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 2001.

157. Τσοκόπουλος Γ., *«Οι αδελφοί Σούτσοι και η πολιτική ποίησις επί Όθωνος»*, στον τόμο *Διαλέξεις περί Ελλήνων ποιητών του ΙΘ΄ αιώνος*, τ. Α΄, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, εκδ. Ι.Δ. Κολλάρος, Εν Αθήναις [2] 1925.

158. Φιλιππίδης Α. Δημ., *Τα εκπαιδευτικά Νομοσχέδια Τσιριμώκου*, Δημοσιεύματα του «Εκπαιδευτικού Ομίλου της Αιγύπτου», Αλεξάνδρεια 1919.

159. Φραγκουδάκη Άννα, *Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο,* εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1987.

160. Φραγκουδάκη Άννα, *Η Γλώσσα και το Έθνος (1880 – 1980)*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.

161. Χαραλάμπους Φ. Δημήτρης, «*Το αίτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Από τη μεταπολεμική στη μεταπολιτευτική Ελλάδα*», *Απόψεις* (Παράρτημα 4), Αθήνα 1991.

162. Χαρίτος Χαράλαμπος, *Η ελληνική εκπαίδευση κατά την περίοδο της Κατοχής (1941 – 1944), ιστορικό σχεδίασμα,* ανάτυπο από το περιοδικό *Κείμενα* του Βόλου.

163. Χατζηστεφανίδης Δ. Θεοφάνης , *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821 – 1986)*, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 2005.

164. Χουρμούζιος Αιμίλιος, *Ο αφηγηματικός λόγος,* εκδόσεις των φίλων, Αθήνα 1979.

165. Χρονοπούλου – Πανταζή Χρύσα, *Ρόζα Ιμβριώτη, Της ζωής και του σχολείου*, εκδ. Εμπειρία Εκδοτική, Αθήνα 2011.

166. Χρυσικοπούλου Κωνσταντίνα, *Ιστορία και Μυθιστορία στο αφηγηματικό έργο του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου,* Διδακτορική διατριβή, Κέρκυρα 2010.

167. Χυτήρης Γεράσιμος, *Λορέντζος Μαβίλης, Ο ερασιθάνατος, Βιο-ψυχογραφία,* εκδ. Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών, Κέρκυρα 1992.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

1. περ. *Η Φωνή του Βιβλίου,* «Βιβλία δι΄ όλους», αριθ. 2, έτος Α΄, 28 Φεβρουαρίου 1931, σ. 67.

2. περ. *Η Φωνή του Βιβλίου,* «Εκπαιδευτικά Νομοσχέδια», τχ. 1, έτος Α΄, Ιανουάριος 1931, εκδ. οίκος Δημητράκου, σ. 4.

3. περ. *Η Φωνή του Βιβλίου,* «Μια διαφωτιστική μελέτη επί του νομοσχεδίου των σχολικών βιβλίων»„ τχ. 3, έτος Α΄, 31 Μαρτίου 1931, εκδ. οίκος Δημητράκου, Αθήναι 1931, σ. 71.

4. περ. *Η Φωνή του Βιβλίου*, «Σχολικά Βιβλία - Κριτικαί Επιτροπαί», τχ. 10, έτος Α΄, 31 Δεκεμβρίου 1931, εκδ. οίκος Δημητράκου, Αθήναι 1931, σ. 315-316.

5. περ. *Η Φωνή του Βιβλίου,* «Τα νέα διδακτικά βιβλία των Γυμνασίων», τχ. 6, 30 Ιουνίου 1931, εκδ. οίκος Δημητράκου, σ. 196.

6. περ. *Η Φωνή του Βιβλίου,* «Το Νομοσχέδιον περί σχολικών βιβλίων», τχ. 3, έτος Α΄, 31 Μαρτίου 1931, εκδ. οίκος Δημητράκου, Αθήναι 1931, σ. 70.

7. περ. *Η Φωνή του Βιβλίου*, τχ. 4, έτος Α΄, 30 Απριλίου 1931, εκδ. οίκος Δημητράκου, σ. 108 – 111.

8. περ. *Εστιάζω,* «Ο Γεώργιος Κασδόνης και ο "Κύκλος της *Εστίας*"», *140 χρόνια (1876 – 2016)*, 29 Οκτωβρίου 2016, σ. 22 – 23.

9. περ. *Νέα Παιδεία*, «Σύντομη ιστορική αναδρομή και προοπτικές για το σχολικό βιβλίο», έτος 14ο, τχ. 56, Αθήνα Φθινόπωρο 1990, σ. 9.

10. περ. *Εστία,* «Τα 150 χρόνια του Ελληνικού ρομαντισμού», (ρομαντισμός στο 19ο αι.), Χριστούγεννα 1981.

11. περ. *Το Άστυ* υπό Δ. Κακλαμάνου, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Εν Αθήναις 1889.

12. Αβούρης Ν. Σπύρος, «Το έργο του Σολωμού στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα», περ. *Παιδεία και Ζωή,* τχ. 63, Δεκέμβριος 1957, σ. 273 – 275.

13. Αλισανδράτος Γ. Γιώργος, «Πώς είδε ο Παλαμάς τους Επτανήσιους ποιητές», περ. *Εκηβόλος*, τχ. 14, Αθήνα Άνοιξη 1986, σ. 1177 - 1253.

14. Ανδρειωμένος Γ., «Οι Επτανήσιοι λογοτέχνες στα σχολικά αναγνωστικά (1937-1997)», περ. *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τχ. 7, 1997, σ. 407- 443.

15. Ανδρειωμένος Γ., «Η λογοτεχνία στα σχολικά αναγνωστικά κατά τον εικοστό αιώνα. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», περ. *Πόρφυρας*, τχ. 107, Απρίλιος - Ιούνιος 2003, σ. 25-32.

16. *Ανέκδοτος επιστολή του Βαλαωρίτου: Εν Λευκάδι τη 22α Αυγούστου 1868,* περ. *Εστία Εικονογραφημένη*, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1890, σ. 38.

17. Αργυρίου Αλεξ., «Επτανησιακή και Αθηναϊκή Σχολή. Σύγχρονες και ασύμβατες», περ. *Η Λέξη*, τχ. 142, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1997, σ. 668-687.

18. Αργυρίου Αλ., «Κριτική *για Κ.* Παπά και Στρ. Τσίρκα», περ. *Ελεύθερα Γράμματα* Μάιος – Ιούνιος 1948.

19. Άρθρον του κ. Θ. Νικολούδη, Υφυπουργού Τύπου & Τουρισμού, περ. *Το Νέον Κράτος*, σ. 1-5.

20. Άχλη Κυριακή, «Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1913, 1964, 1976: ιστορική, κριτική και συγκριτική παρουσίαση», περ. *Νέα Παιδεία*, έτος 14ο, τχ. 54, Αθήνα Άνοιξη, 1990, σ. 61-69.

21. Άχλη Κυριακή, «Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1913, 1964, 1976: ιστορική, κριτική και συγκριτική παρουσίαση», περ. *Νέα Παιδεία*, έτος 14ο, τχ. 56, Αθήνα Φθινόπωρο, 1990, σ. 96-109.

22. Βαλαωρίτης Αριστοτέλης, «Επί τω θανάτω της θυγατρός μου Ναθαλίας», περ. *Εστία,* 1876, τ. Α΄, σ. 62.

23. Βαλέτας Γ., «Γύρω στο γλωσσικό βάλτο», περ. *Κύκλος*, τ. Β΄ 1933 – 34, σ. 285 – 287.

24. Βασιλικός Πέτρος, «Πνευματική ζωή», περ. *Η Τέχνη,* του Κ. Χατζόπουλου 1898 – 1899, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1980, σ. 158.

25. Βαφειάδης Τάσος, «Το σχολικό βιβλίο και η ιστορία του», περ. *Τα εκπαιδευτικά*, τχ. 1 Gutenberg, Αθήνα χ.χ., σ. 119-133

26. Βέης Α. Νίκος , «Από την αλληλογραφία του Νικ. Κονεμένου και του Κώστα Πασαγιάννη», περ. *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*, τ. 10, Αθήναι 1953, σ. 112.

27. Βουτιερίδης Ηλίας, «Η ξένη επίδραση στη Νεοελληνική Λογοτεχνία», περ. *Νέα Εστία,* τ. 105, Ιανουάριος – Ιούνιος 1979, σ. 167.

28. Βώρος Κ. Φ., «Σύντομη ιστορική αναδρομή και προοπτικές για το σχολικό βιβλίο», περ. *Νέα Παιδεία*, έτος 14ο, τχ. 56, Αθήνα, Φθινόπωρο 1990, σ. 9.

29. Γιάκος Δημήτρης, «Τα γεγονότα και τα ζητήματα. Μελής Νικολαΐδης», περ. *Νέα Εστία*, τ. 25, Ιανουάριος – Ιούνιος 1979, σ. 1236 – 1247.

30. Γιάκος Δημήτρης, «Αλέξανδρος Πάλλης και Παιδική Λογοτεχνία», περ. *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 153, Αθήναι 1954, σ. 721-725.

31. Γιατρομανωλάκης Γιώργης, «Νεοελληνική λογοτεχνία και αρχαιοελληνική παράδοση», *Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη, τχ. 9, Αθήνα 1986, σ. 144-149.

32. Γκόλφης Ρήγας, «Ο δημοτικισμός του Δροσίνη, η ποίησή του και το νόημά του», περ. *Νέα Εστία*, τ. 50, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1951, σ. 1338-1341.

33. Γληνός Α. Δ., «Ορθογραφική απλοποίηση», περ. *Η Φωνή του Βιβλίου*, τχ. 1 – 2 , έτος Α΄, περίοδος Β΄, εκδ. οίκος Δημητράκου, Αθήναι 1932, σ. 10 – 13.

34. Γληνός Δ., «Τα ιδανικά της Παιδείας και ο κ. Παπανδρέου», περ. *Κύκλος*, τ. Α΄, 1931 – 1932, σ. 69 – 79.

35. Δελμούζος Αλ., «Τα νέα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου», περ. *Παιδεία και Ζωή*, τχ., Αθήναι 1955, σ. 35-42.

36. Δελμούζος Π. Α., «Τα Νέα Ελληνικά στο Σχολείο του Βόλου», περ. *Παιδεία*, 12 Οκτωβρίου 1950, αριθ. 49, σ. 413

37. *Δελτίον Εκπαιδευτικού Ομίλου,* τόμος 2, 1912, σ. 73.

38. *Δελτίον Εκπαιδευτικού Ομίλου*, τόμος 2, 1912, σ. 81.

39. *Δελτίον της Εστίας*, Αρ. 404, 23 Σεπτεμβρίου 1884, σ. 4.

40. Δεντρινού Ειρήνη, «Η Κερκυραϊκή Σχολή», περ. *Κερκυραϊκά χρονικά*, τ. ΙΙΙ, έκδοση δεύτερη, Κέρκυρα 1971, σ. 86, 98.

41. Δέτσης Δ. Νικ., «Η λογοτεχνία για παιδιά και νέους», περ. *Νέα Παιδεία*, έτος δέκατο τέταρτο, τχ. 55, Αθήνα Καλοκαίρι 1990, σ. 95-123.

42. Δημαράς Θ. Κ., «Πρώτες κρίσεις», περ. *Νέα Εστία*, τ. 50, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1951, σ. 1371-1373

43. περ. *Ο Διόνυσος*, τ. ΙΙ – V – 1902, σ. 314.

44. Δορμπαράκης Π. Χ., «Ο Λορέντζος Μαβίλης και η Βαλκανική εποποιία», περ. *Σχολείο και Ζωή*, τχ. 1, έτος ΙΑ΄, Ιανουάριος 1963, σ. 3-15.

45. Δροσίνης Γ., «Εκπαιδευτική μεταρρύθμισις», περ. *Εθνική Αγωγή*, Έτος Β΄, Εν Αθήναις 1899, σ. 168-169.

46. περ. *Εθνική Αγωγή*, αρ. 3, έτος ΣΤ΄, 1 Φεβρουαρίου 1903, σ. 25-26.

47. «Εθνική Κατήχησις» υπό Α.Σ. Βυζαντίου, περ. *Εστία*, 15 Φεβρουαρίου 1876, τ. Α΄, κεφ. 1ον, σ. 1-2.

48. περ. *Εστία*, έτος Η΄, αριθ. 392, όπου καταχωρίζεται μετάφραση από τον Π.Ι. Φέρμπο.

49. περ. *Εστία*, έτος ΚΣΤ΄, Αριθ. 9021, Εσπέρα Τρίτη 3 Σεπτεμβρίου 1919. (Το άρθρο για τον Σουρή υπογράφει ο Δ. Οικ. Καλαποθάκης).

50. περ. *Ζακύνθιος Ανθών,* Μηνιαίον περιοδικόν σύγγραμμα εκδιδόμενον υπό Ιωάννη Τσακασιάνου, έτος Α΄, Νοέμβριος 1874, Φυλλάδιον Γ΄, σ. 84.

51. Ζερβός Γιάννης, Ο ποιητής Γ. Ζερβός, τιμητικό τεύχος, Τυπογραφείο Γ. Καλέργη, Αθήναι 1930, (σ. 1 – 34).

52. περ. *Η Διάπλασις των Παίδων*, τ. 1, αρ. 1, Φεβρουάριος 1879, σ. 2.

53. Ιμβριώτης Γιάννης, «Ιδεολογία του Δημοτικισμού», περ. *Ελεύθερα Γράμματα,* τχ. 4, 15 Οκτωβρίου 1947, σ. 75 – 79.

54. Καγιαλής Τάκης, «Η λογοτεχνία στη Μέση Εκπαίδευση: Ο ρόλος της θεωρίας», περ. *Εντευκτήριο*, τόμος 7ος, τχ. 26, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 67-81

55. Καλαματιανός Ν. Γιώργος «Τραγούδια και μοιρολόγια», περ. *Η Φωνή του Βιβλίου*, έτος Α΄, αριθ. 8-9, Αθήνα 1931, σ. 306.

56. Καλλίας Κωνσταντίνος, «Το εκπαιδευτικόν πρόβλημα», περ. *Νέα Εστία*, τ. ΞΒ΄, 1 Ιουλίου – 31 Δεκεμβρίου 1957, σ. 1055 – 1058.

57. Καλλιάφας Σπυρίδων, «Συμβολή εις την μεθοδικήν διδασκαλίαν των συνθέσεων», περ. *Αγωγή*, τ. Α΄, Ιανουάριος – Φεβρουάριος 1915, σ. 29-37.

58. Καμπάνης Αρίστος, «Εσωτερική Πολιτική», περ. *Το Νέον Κράτος*, έτος Α΄, τχ. 1ον, Σεπτέμβριος 1937, σ. 15 – 18.

59. Καρατζάς Κ. Σταμ., «Οχτώ ανέκδοτα γράμματα του Ψυχάρη προς τον Εφταλιώτη», περ. *Νέα Εστία*, τ.χ. 644, Αθήναι, 1η Μαΐου 1954, σ. 630-638.

60. Καστρινάκη Αγγέλα, «Εμπρός στο δρόμο που χάραξε ο Πότερ» (Για τη λογοτεχνία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση), περ. *Θαλλώ*, τχ.14, Χανιά, Καλοκαίρι 2003, σ. 89-94.

61. Κεφαλέα Κίρκη, «Στέφανος Μαρτζώκης, Τρία ποιήματα», περ. *Νέα Εστία*, τ. 156, τχ. 1769, Ιούλιος – Αύγουστος 2004, σ. 102-111.

62. Κοκκινάκη Ι. Νένα, «Ανανέωση και εκσυγχρονισμός στα βιβλία της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας. Κριτήρια επιλογής κειμένων και μέθοδος διδασκαλίας» στον τόμο *Σεμινάριο 26, Αναλυτικά προγράμματα και διδακτικά βιβλία στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, χ.χ.

63. Κονόμος Ντίνος, «Μια ανέκδοτη κωμωδία του Γ. Τερτσέτη», περ. *Ελληνική Δημιουργία,* τχ. 6, 1950, σ. 575-588.

64. Κόντος Κ., «Η διδασκαλία των Νέων Ελληνικών», περ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 8, περίοδος Β΄, Αθήνα 15 Φεβρουαρίου 1948, σ. 216 – 217.

65. Κόττου Λίζα, «Κριτική των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων Μέσης Εκπαίδευσης», περ. *Επιθεώρηση Τέχνης*, τομ. ΙΣΤ΄, έτος Η΄, Αύγουστος 1962, σ. 187-193.

66. Κόττου Λίζα, *Η Νεοελληνική λογοτεχνία στα Γυμνάσιά μας*, περ. *Κύκλος,* τόμος Β΄, 1933 – 34, σ. 356 – 357.

67. Κουντουράς Μίλτος, «Η Νεοελληνική Λογοτεχνία στο πρόγραμμα των Γυμνασίων», περ. *Κύκλος*, τ. Α΄, 1931 – 32, σ. 37-38.

68. Κουρτίδης Π. Α., «Εξεδόθησαν άρτι...Παιδική Ανθολογία», περ. *Δελτίον της Εστίας*, αρ. 551, Εκδότης και Διευθυντής Γ. Κασδόνης, Αθήνησι, 19 Ιουλίου 1887, σ. 4.

69. Κουτρουκίδης Κ.Ι., «Η οργάνωσις της Γενικής Εκπαιδεύσεως. Η Εκπαιδευτική μεταρρύθμισις του 1976 (κριτική ανάλυσις)», περ. *Εκπαιδευτική Έρευνα*, έτος Α΄, τχ. 1-2, τόμος Α΄, Ιανουάριος – Απρίλιος 1978, σ. 20-29.

70. Κουτρουκίδης Κ.Ι., «Η οργάνωσις της Γενικής Εκπαιδεύσεως. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμισις του 1976 (κριτική ανάλυσις)», περ. Εκπαιδευτική Έρευνα, τ. Α΄, έτος Α, τχ. 6, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1978, σ. 227-256.

71. Κουτρουκίδης Κ.Ι., «Η οργάνωσις της Γενικής Εκπαιδεύσεως. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμισις του 1976 (κριτική ανάλυσις)», περ. Εκπαιδευτική Έρευνα, τ. Β΄, έτος Β, τχ. 1, Ιανουάριος – Φεβρουάριος 1979, σ. 67-73.

72. Κριαράς Ε., «Σολωμικά προβλήματα. Η αποσπασματικότητα – το εκδοτικό», περ. *Φιλόλογος*, τχ. 94, εκδ. του Συλλόγου Αποφοίτων του ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, χειμώνας 1998, σ. 413-424.

73. Κυριακάτος Χαράλαμπος, «Επιστημονικός Έλεγχος της πνευματικής τροφής των ελληνοπαίδων», περ. *Εθνική Αγωγή*, σ. 68, 69.

74. Λαούρδας Βασίλειος, «Δοκίμια περί ελληνικής παιδείας. Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα», περ. *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 142, Αθήναι 1954, σ. 51-61.

75. Λαούρδας Βασίλειος, «Ελληνική Παιδεία», περ. *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 140, Αθήναι 1953, σ. 689-699.

76. Λαούρδας Βασίλειος, «Ο απολογισμός του κ. Κ. Καλλία», περ. *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 151, Αθήναι 1954, σ. 625-628.

77. Μακρόπουλος Θ., «Οι συγγραφείς και ποιηταί και οι σκοποί Διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών», περ. *Σχολείο και Ζωή*, έτος Ε΄, τχ. 5, Αθήνα 1957, σ. 218-220.

78. Μακρόπουλος Θ., «Ολίγα τινά για τις καινούριες συλλογές Νέων Ελληνικών»*, περ. Παιδεία και Ζωή,* Αθήναι 1957, σ. 22-25.

79. Μαλαφάντης Δημ. Κωνσταντίνος, «Η προσφορά του Ζαχαρία Παπαντωνίου στην παιδική λογοτεχνία και στην εκπαίδευση» περ. *Διαβάζω* τχ. 285, Αθήνα 1992, σ. 88-100.

80. Μαυρογιώργος Γιώργος, «Το σχολικό εγχειρίδιο: Ένας ενάρετος κακός...», περ. *Φιλολογικά*, τχ. 3, Γιάννενα 1980, σ. 35 – 45.

81. Μοστράτος Δημ. «Μια ανέκδοτη ομιλία του για την Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου», περ. *Νέα Εστία*, τ. 25, Ιανουάριος – Ιούνιος 1979, σ. 463.

82. Μπαλάσκας Κ., «1976 – 1986. Εκπαιδευτικές αλλαγές και κοινωνικές Αντιστάσεις», περ. *Νέα Παιδεία*, έτος 15ο, τχ. 58, Αθήνα 1991, σ. 27-37.

83. Μπαλάσκας Κ., «Παρατηρήσεις για τη γλώσσα στη νεοελληνική ποίηση», περ. *Φιλόλογος*, τχ. 125, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 355-364.

84. Μπαστιάς Κωστής, «Λόγια και πράγματα», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τ. 6ος, αριθ. 82, 11 Ιανουαρίου 1930, σ. 32-33.

85. Μπουμπουλίδης Φαίδων, «Γενική Επισκόπησις του έργου του Μαβίλη», περ. *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 135, τ. ΙΒ΄, έτος ΣΤ΄, Αθήνα 1 Σεπτεμβρίου 1953, σ. 365 – 366.

86. Μπουμπουλίδης Κ. Φαίδων, «Μετρικαί παρατηρήσεις εις το έργον του Μαβίλη», περ. *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 138, Αθήναι 1953, σ. 560 - 570.

87. Μυριβήλης Στράτης, «Παναγιά η Γοργόνα», περ. *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 22 – 33, τ. 3ος, 1 Ιανουαρίου – 15 Ιουνίου 1949, σ. 25.

88. Νάτσιος Δημήτριος, «Κατάλογος Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων (1884 – 1986)», περ. *Έκφραση*, τ. 29, Λαμία, Δεκέμβριος 1990.

89. περ. *Νέα Εστία*, τ. 50, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1951, στη στήλη «Επικαιρότητες» αναφορά στο Νώντα Έλατο, σ. 906.

90. Νοτάρης Ιωάννης, «Παρατηρήσεις και διορθώσεις στα καινούργια «Νεοελληνικά Αναγνώσματα» της τελευταίας τάξεως του Γυμνασίου», περ. *Σχολείο και Ζωή*, τχ. 7-8 Αθήνα Ιούλιος – Αύγουστος 1957, σ. 315 – 329.

91. Ντίκενς Κάρολος, «Πώς έγινα πλούσιος», περ. *Μελέτη*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Εν Αθήναις Ιανουάριος – Δεκέμβριος 1907, σ. 54 – 60.

92. Ξύδης Θεόδωρος, «Ο Κάλβος στην παιδεία», περ. *Νέα Εστία*, Αφιέρωμα στον Κάλβο, Χριστούγεννα 1946, σ. 168.

93. Ξωχέλλης Π.Δ., «Μεταρρυθμίσεις στη σύγχρονη εκπαίδευση και ελληνική πραγματικότητα», περ. *Νέα Παιδεία*, έτος δέκατο πέμπτο, τχ. 57, Αθήνα Χειμώνας 1991, σ. 26-33.

94. Παλαμάς Κωστής, «Ο Σολωμός και η Εθνική αγωγή», περ. *Εθνική Αγωγή*, τ. Α΄, 1898, σ. 51-53.

95. Παναγιωτόπουλος Μ. Ι., «Ο σωστός δρόμος» [Οι Ιόνιοι και η πνευματική ζωή του Νέου Ελληνισμού], αφιέρωμα της *Νέας Εστίας* για τα 100 χρόνια της Επτανήσου, περ. *Νέα Εστία*, τχ. 899, τ. 76ος, Αθήναι 1964, σ. 51-57.

96. Παναγιωτόπουλος Μ. Ι., «Ποιητής Αθηναίος, ποιητής του καιρού του», περ. *Νέα Εστία*, τ. 50, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1951, σ. 1354-1357.

97. περ. *Η Λέξη,* «Σε β΄ πρόσωπο (μια συνομιλία με τον Νάνο Βαλαωρίτη)», τχ. 17, Σεπτέμβρης 1982, σ. 575-579.

98. περ. *Πανδώρα*, 15 Μαΐου 1871, τ. ΚΒ΄, Φυλλάδιον 508, σ. 338 έως 339.

99. περ. *Πανδώρα*, 15 Νοεμβρίου 1871, τ. ΚΒ΄ Φυλλάδιον 520, σ. 383.

100. περ. *Πανδώρα*, 1 Ιανουαρίου 1872, τ. ΚΒ΄, Φυλλάδιον 523, σ. 436.

101. περ. *Πανδώρα,* τ. ΙΒ΄, 1861 – 1862, σ. 48.

102. περ. *Πανδώρα*, τ. ΙΘ΄ (1868-1869), σ. 304.

103. περ. *Πανδώρα,* τ. ΙΣΤ, 1865 – 1866, σ. 22.

104. περ. *Πανδώρα*, τ. ΚΒ΄ Φυλλάδιον 508, σ. 73-83.

105. περ. *Πανδώρα*, τ. ΚΒ΄, 1871-1872, σ. 83.

106. Παπαδόπουλος Αθανάσιος, «Επιδράσεις της Τέχνης Ρητορικής του Φρ. Σκούφου επί των Διδαχών του Ηλία Μηνιάτη», *Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας*, Δ/ντης: Καθηγητής Γεώργιος Θ. Ζώρας, τχ. 21, Αθήναι 1965, σ. 1-16.

107. Παπαλεοντίου Λευτέρης, «Η γενιά του 1920 στην Κυπριακή Λογοτεχνία. Πειραματισμοί, τάσεις και αναζητήσεις· ένα σχεδίασμα», περ. *Λέξη*, τχ. 85-86, Ιούνιος – Αύγουστος ’89, σ. 636 – 651.

108. Παπαμαύρος Μιχάλης, «Ο μεταρρυθμιστής», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τ. Β΄, τχ. 1-2, Αθήνα 16 Δεκεμβρίου 1927 – 1 Ιανουαρίου 1928, σ. 69.

109. Παπαμαύρος Μιχάλης, «Ο μεταρρυθμιστής», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τ. Β΄, τχ. 1-2, Αθήνα 16 Δεκεμβρίου 1927 – 1 Ιανουαρίου 1928, σ. 471.

110. Παπαμαύρος Μιχάλης, «Τα αναγνωστικά βιβλία», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τχ. 12, 1 Δεκεμβρίου 1927, σ. 617-619.

111. Παπανδρέου Γεώργιος, «Τα ιδανικά της Παιδείας», περ. *Νέα Εστία*, έτος ΛΑ΄, τχ. 720, τ. 62ος, Αθήνα 1-7-1957, σ. 919 – 921.

112. Παπανούτσος Ε.Π., «Τα Νεοελληνικά», περ. *Παιδεία και Ζωή*, έτος Ι΄, τχ. 94, Αθήναι, Μάιος 1961, σ. 97 – 98.

113. Παπανούτσος Ε.Π., «Το “νέο πρόγραμμα”», περ. *Παιδεία και Ζωή*, έτος ΙΑ΄, τχ. 1, Ιανουάριος 1963, Αθήναι, σ. 194-201.

114. Παπασπυρίδη – Καρούζου Σέμνη, «Ο Ερασιτέχνης του Πολυλά», περ. *Νέα Εστία*, τ. ΜΔ΄, Αθήνα 1948 σ. 1095.

115. Πασαγιάννης Κώστας, «Τα χρυσά λόγια», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, τ. Γ΄, αριθ. 3, 16 Ιουλίου 1928, σ. 151-154.

116. περ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 5, 15 Νοεμβρίου 1947, σ. 173.

117. περ. *Η Φωνή του Βιβλίου*, αριθ. 4., 30 Απριλίου 1931, εκδ. οίκος Δημητράκου, Αθήναι 1931, σ. 108 – 109.

118. περ. *Η Φωνή του Βιβλίου*, αριθ. τεύχ. 8-9, Οκτώβριος – Νοέμβριος 1931, σ. 306.

119. περ. *Νέα Παιδεία*, τχ. 56, Αθήνα 1990, σ. 106.

120. περ. *Παναθήναια*, Αθήναι, Οκτώβριος 1906 – Μάρτιος 1907, τόμος ΙΓ΄, σ. 257.

121. περ. *Παναθήναια*, τ. Γ΄, Αθήναι, Οκτώβριος 1901 – Μάρτιος 1902.

122. Πετρίδης Γ. Μιχ. , «Η δημοτική και μέση παιδεία μας», περ. *Ελληνική Δημιουργία*, τχ. 146, Αθήναι 1954, σ. 310.

123. Πηνιάτογλου Λ., περ. *Κύκλος,* τόμος Β΄, Αθήνα 1933 – 34 , σ. 356 – 357.

124. Πλάκας Δ., «Ιούλιος Βερν, Ένας ακάματος ταξιδιώτης», περ. *Νέα Εστία*, τ. 25, Ιανουάριος – Ιούνιος 1979, σ. 216-225.

125. Πλατανιάς Θ., «Το γλωσσικό ζήτημα», περ. *Σχολείο και Ζωή*, έτος ΙΕ΄, τχ. 3, Μάρτιος 1967, σ. 119-126.

126. Πολίτης Δημήτρης, «Η έννοια της "Εθνικής Λογοτεχνίας", η θέση της ποίησης και ο ρόλος της γλώσσας κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα», περ. *Φιλολογική*, τχ. 87, Απρίλιος – Ιούνιος 2004, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, σ. 33-40.

127. Πολίτου – Μαρμαρινού Ελ., «Σύγκριση: Ένας γόνιμος τρόπος διδασκαλίας της λογοτεχνίας στο Λύκειο», περ. *Νέα Παιδεία*, έτος δέκατο τέταρτο, τχ. 53, Αθήνα Χειμώνας 1990, σ. 118 – 124.

128. Πυλαρινός Θεοδόσης, «"Τίς η επίδρασις του Σολωμού επί της νεοελληνικής ποιήσεως;". Ο Διονύσιος Σολωμός και η υποτροφία του Κώστα Βάρναλη στο Παρίσι», στον τόμο *Ιόνιος Λόγος*, τ. Β΄, Τμήμα Ιστορίας – Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Επιστημονική περιοδική έκδοση, Κέρκυρα 2010, σ. 259-316.

129. Πυλαρινός Θεοδόσης, «Ανδρέας Λασκαράτος (1811 – 1901), Εκατό χρόνια από το θάνατό του», *Δημοσιεύματα Εταιρείας Κερκυραϊκών Σπουδών*, Κέρκυρα 2002, σ. 23-57.

130. Πυλαρινός Θεοδόσης, «Ηδονή ή αηδία;», περ. *Μικροφιλολογικά*, τχ. 23, Λευκωσία, Κύπρος, Άνοιξη 2008, σ. 8-10.

131. Πυλαρινός Θεοδόσης, «Ο Νουμάς και οι Κερκυραίοι Δημοτικιστές», *Δελτίο Αναγνωστικής Εταιρίας Κερκύρας*, Αριθ. 23, Κέρκυρα 1998, σ. 141-178.

132. Πυλαρινός Θεοδόσιος, «Ο Νίκος Παππάς ως ιστορικός της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», περ. *Τρικαλινά*, τ. 23ος, Πρακτικά 6ου Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών, Τρίκαλα 8-10 Νοεμβρίου 2002, Τρίκαλα 2003, σ. 30-41.

133. Ρώμας Διονύσης, «Το Επτανησιακό θέατρο», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 899, Αθήναι 1964, σ. 142.

134. Ρώτα Μαρία, «Αθησαύριστα δημοσιεύματα για τον Πρόλογο στη Ζωή του Άγγελου Σικελιανού (1915)», περ. *Μικροφιλολογικά*, τχ. 21, Λευκωσία, Κύπρος Άνοιξη 2007, σ. 42-45.

135. Σαββίδης Γ.Π., «Το νέο μας όργανο ιστορικής συνείδησης», περ. *Εποχές*, τχ. 40, Αύγουστος 1966, σ. 166 – 169.

136. Σολδάτος Κων., «Ο Ανδρέας Κάλβος εις την Ιόνιον Ακαδημίαν», περ. *Το Νέον Κράτος*, έτος Α΄, τχ. 2ον, Οκτώβριος 1937, σ. 134-143.

137. Σπαταλάς Γερ., «Το έργο του Σολωμού κι η φιλολογική κριτική του κ. Παρορίτη», περ. *Ελληνικά Γράμματα*, έτος Γ΄, τ. 6ος, αριθ. 81, Αθήνα 4 Ιανουαρίου 1930, σ. 19-22.

138. Σταθοπούλου – Χριστοφέλλη Μ., «Τα καινούργια Νεοελληνικά Αναγνώσματα», περ. *Παιδεία και Ζωή*, Αθήνα 1957, σ. 142 - 145.

139. Στασινόπουλος Δ. Μιχ. , «Νικόλαος Π. Παπαδόπουλος», περ. *Νέα Εστία*, τ. 29, τχ. 348, 1 Ιουνίου 1941, σ. 512 – 513.

140. Σταύρου Θρ., «Γράφετε… καθαρεύουσα», περ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 2, περίοδος Β΄, 1η Ιουλίου 1947, σ. 35.

141. Σταύρου Θρ., «Ο Φανός» (στη σελίδα «Απ' ότι βλέπουμε»), περ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 3, περίοδος Β΄, 15 Ιουλίου 1947, σ. 50.

142. Τζανής Γιάννης, «Η σύγχρονη Λογοτεχνία στην Εκπαίδευση», περ. *Τρικαλινά*, τ. 21ος, Τρίκαλα 2001, σ. 79-100.

143. Τυπάλδος Α. Ι., «Η Ένωσις των Ιονίων μετά του Βασιλείου της Ελλάδος», περ. *Χρυσαλλίς*, τ. Α΄, φυλλ. 19, 1.10.1863, σ. 582.

144. Τυπάλδος Ιούλιος, «Λόγος εκφωνηθείς παρά του κ. Ιουλίου Τυπάλδου εις μνημόσυνον του Ζακυνθίου ποιητού Διονυσίου Σολωμού», περ. *Οδός Πανός*, τχ. 138, 2007, σ. 11.

145. Φράγκος Χρ., «Τα καινούργια Νεοελληνικά Αναγνώσματα», περ. *Παιδεία και Ζωή*, τεύχη Μαρτίου και Απριλίου 1957, σ. 86-89.

146. Χατζησταυρινού – Εξαρχάκου Πόπη, «"Τα Ψηλά Βουνά" του Ζ. Παπαντωνίου μέσα στη δίνη του γλωσσικού ζητήματος», περ. *Διαβάζω*, τχ. 285, Αθήνα 1992, σ. 81-87.

147. Χατζίνης Γιάννης, «Λογοτεχνία 1900 – 1950», περ. *Νέα Εστία*, τομ. ΜΗ΄, τχ. 563, Αθήναι 1950, σ. 60 – 67.

148. Χατζόπουλος Δ., «M. Jean PSICHARI – Γιάννης Ψυχάρης», περ. *Ο Διόνυσος IIII*, Αθήνα 1901, σ. 233-239.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

1. Ασδραχάς Ι. Σπ., «Κοινωνική συνοχή, ταξικότητα και εθνισμός», «Τέχνες και Γράμματα», Εφ. *Καθημερινή*, Κυριακή 22 Ιανουαρίου 2012.

2. *Βελουδής Γ., «Ιδεολογία και πολιτική στον Ύμνο του Σολωμού», Εφ. Η Καθημερινή, Σάββατο 24- Κυριακή 25 Μαρτίου 2012.*

3. *Βλάχος Γ.Α., «Η δημοτική. Σημείωμα αναρμοδίου», Εφ. Η Καθημερινή, 17/2/1945.*

4. *Δημαράς Κ. Θ., «Λογία και δημοτική παράδοσις», Εφ. Το Βήμα, Παρασκευή 12 Μαρτίου 1948.*

5. *Επίσημος εφημερίς της Συνελεύσεως,* Συνεδριάσεις 272 και 273 της 5ης και 12ης Ιουνίου 1864. Αριθ. φ. 21, τ. 5ος, Εν Αθήναις 21 Ιουλίου 1864.

6. *Εφημερίδα της Βουλής* στη Συνεδρίαση Κ΄, 25 Οκτωβρίου 1867.

7. Εφ. *Δικηγορικός Αγών*, Αθήναι, 1η Ιανουαρίου 1948

8. Εφ. *Εσπερινή*, «Το νέον Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον – Μία υπέροχος εγκύκλιός του», 18/03/1926.

9. Εφ. *Εμπρός*, «Εκπαιδευτική αναρχία», 30/01/1926.

10. Εφ. *Καθημερινή*, «Η εκπαίδευσις», 02/03/1926.

11. Εφ. *Καθημερινή,* 23 Ιανουαρίου 1935.

12. Εφ. *Ελληνικόν Αίμα*, 12-12-1945.

13. Εφ. *Ριζοσπάστης*, 10-1-1946.

14. Εφ. *Ελληνικά Χρονικά*, Αθήναι 30 Μαΐου 1950.

15. Εφ. *Ελληνικόν Μέλλον*, Πέμπτη 23 Αυγούστου 1951.

16. Εφ. *Ελληνικόν Μέλλον*, Τρίτη 28 Αυγούστου 1951.

17. Εφ. *Ελληνικόν Μέλλον,* 7 Σεπτεμβρίου 1951.

18. Εφ. *Η Ώρα του λαού*, Τρίτη 13 Νοεμβρίου 1951.

19. Εφ. *Εστία*, Αριθ. 21.276, έτος ΝΖ΄, 31 Δεκεμβρίου 1951.

20. Εφ. *Ώρα*, Δευτέρα 28 Μαΐου 1956

21. Εφ. *Δημόσιος Υπάλληλος*, 344/16-8-1975.

22. Εφ. *Τα Νέα*, 28-1-1976.

23. Εφ. *Το Βήμα*, 28-1-1976.

24. Εφ. *Εθνικός Κήρυξ*, 29-1-1976.

25. Εφ. *Η Βραδυνή*, 29-1-1976.

26. Εφ. *Βραδυνή*, «Σπουδαστικά», 3-3-1979.

27. Εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα,* 27 – 6ον.

28. Εφ. *Τα Νέα*, 12/6/1990.

29. Εφ. *Τα Νέα*, 1-2 Σεπτεμβρίου 2007.

30. Εφ. *Ελευθερία*, Σάββατο 5 Ιουλίου 2008.

31. Ξυροτύρης Ηλίας, Εφ. *Καθημερινή,* 30-11-1978.

32. Κοντόπουλος Ν., «Η Εκπαιδευτική αναρχία», Εφ. *Εμπρός*,14/02/1926.

33. Μαγκούτα Φανή, «Τι υπήρξε ο Στέφανος Μαρτζώκης;», εφ. *Ταχυδρόμος*, 10 Νοεμβρίου 2019.

34. Μαγκούτα Φανή, «Νάνος Βαλαωρίτης: Επτανήσιος και Λευκάδιος», εφ. *Ταχυδρόμος*, 31 Μαΐου 2020.

35. Παναγιωτόπουλος Μ.Ι., «Το Εικοσιένα», Εφ. *Ελευθερία*, 25/3/1956.

36. Παναγιωτόπουλος Μ.Ι., «Η ανησυχία. Ανακεφαλαιώσεις και συμπεράσματα», Εφ. *Ελευθερία*, 3-7-1960.

37. Παναγιωτόπουλος Μ.Ι., «Τα νέα ελληνικά. Έκφραση του παρόντος, αναζήτηση του μέλλοντος», Εφ. *Ελευθερία*, 24/9/1961.

38. Παναγιωτόπουλος Μ.Ι., «Μισός αιώνας. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι», Εφ. *Ελευθερία*, 30/9/1962.

39. Παπανούτσος Ε., «Η λογοτεχνία μας στα Σχολεία», Εφ. *Βήμα,* 25 Απριλίου 1957.

40. Παπανούτσος Ε., «Και πάλιν τα Νεοελληνικά», Εφ. *Βήμα,* 9 Μαΐου 1957.

41. Παπανούτσος Ε., Εφ. *Το Βήμα*, 9 Μαΐου 1963.

42. Παπανούτσος Ε.Π., «Μια ανοικτή πληγή, η τακτική της φθοράς», Εφ. *Βήμα,* 1979.

43. Σκλαβούνος Γ., Ιωακείμογλου Ι., «Η δημοτική εις την επιστήμην και αι προβαλλόμεναι αντιρρήσεις», Εφ. *Καθημερινή,* 14 Απριλίου 1948.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ

- Ταμπάκη Άννα, «Η μετάβαση από τον διαφωτισμό στον ρομαντισμό στον Ελληνικό 19ο αιώνα. Η περίπτωση του Ιωάννη και του Σπυρίδωνα Ζαμπέλιου», *Πρακτικά του Ε΄ Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου,* Αργοστόλι – Ληξούρι, 17-21 Μαΐου 1986, τ. 4ος, Αργοστόλι 1991.

- *Πρακτικά Δέκατου Συμποσίου Ποίησης*, Διονύσιος Σολωμός, Αχαϊκές Εκδόσεις, Πάτρα 1992.

- *Διεθνές Συμπόσιο Διονυσίου Σολωμού (1798-1857), Διακόσια χρόνια από τη γέννηση και εκατόν πενήντα από τον θάνατό του*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 7-10 Οκτωβρίου 1998, *Πρακτικά*, έκδοση του Συλλόγου «Οι φίλοι του Μουσείου Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων», Αθήνα 2003.

- Μπαλάσκας Κώστας, «Παρατηρήσεις για τη γλώσσα στη νεοελληνική ποίηση» στον τόμο «*Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, Η γλώσσα του σχολείου»*, Θ΄ Πανελλήνιο Συνέδριο, εκδ. Ιανός, Θεσσαλονίκη 2012.

- Χαρίτος Χαράλαμπος, «Οι παιδαγωγικές καινοτομίες του Δελμούζου» στον τόμο *Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, Η γλώσσα του σχολείου και άλλες γλώσσες,* Θ΄ Πανελλήνιο Συνέδριο, εκδ. Ιανός, Θεσσαλονίκη 2012.

- Τσαντίλη Ελένη, «Ο Μικέλης Άβλιχος και η πρόσληψή του. Παρατηρήσεις γύρω από το αφιέρωμα του Νουμά», Πρακτικά Ι΄ Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου, Κέρκυρα 30 Απριλίου – 4 Μαΐου 2014, σ. 298-299.

- Χριστοφοράτου Αντιγόνη, «*Οι ποιητικές δοκιμές ενός παιδαγωγού. Τα άγνωστα χειρόγραφα του Παναγιώτη Βεργωτή»,* Κερκυραϊκά Χρονικά, Περίοδος Β΄, Τόμος ΙΓ΄, Ι΄ Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο, Κέρκυρα 30 Απριλίου – 4 Μαΐου 2014.

- Βασίλης Λέτσιος, «Ο Ερωτόκριτος της μετάφρασης: *Ελευθερωμένη Ιερουσαλήμ* (1877) του Ιουλίου Τυπάλδου», ΙΑ΄ Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο, Κεφαλονιά, 21 – 25 Μαΐου 2018.

- Γιώργος Κεντρωτής, «Ο Διονύσιος Σολωμός μεταφράζει στα ελληνικά μιαν άρια του Μεταστάσιου (Vol solcando un mar crudele)», ΙΑ΄ Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο, Κεφαλονιά, 21 – 25 Μαΐου 2018.

- Μαγκούτα Φανή, «*Ο Νάνος Βαλαωρίτης στο σχολικό εγχειρίδιο λογοτεχνίας. Οι μετονομασίες του ποιήματος "Με πλοίο"*», ανάτυπο, από τον 4ο Τόμο των Πρακτικών του ΙΑ΄ Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου, Κεφαλονιά, 21 – 25 Μαΐου 2018, Αργοστόλι, 2019.

- ΙΑ΄ Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο, Επτανησιακός Βίος και Πολιτισμός, Κεφαλονιά 21-25 Μαΐου 2018, *Πρακτικά*, *Τόμος IV: Φιλολογία, Φιλοσοφία, Γλωσσολογία, Λαογραφία,* επιμέλεια τόμου: Ηλίας Τουμασάτος – Γ. Ν. Μοσχόπουλος, Αργοστόλι, 2019.

ΒΙΒΛΙΟ ΠΡΑΞΕΩΝ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΩΝ

- Βιβλίο Πράξεων Συλλόγου Διδασκόντων Ελληνικού Σχολείου (21.12.1925 – 12.7.1929) και Ημιγυμνασίου Σούρπης (17.9.1929 – 11.10.1930), ΑΒΕ 46, 48, ΑΕΕ: Εκπαιδευτικά 21, 22, ΓΑΚ Μαγνησίας.

- Βιβλίο Πράξεων Συλλόγου Διδασκόντων Ελληνικού Σχολείου Αλμυρού 9.10.1924 – 13.7.1928, ΑΒΕ: 46, 48, ΑΕΕ Εκπ/19 αριθμ. Βιβλίον 9, ΓΑΚ Μαγνησίας.

- Βιβλίο Πράξεων Συλλόγου Διδασκόντων Ελληνικού Σχολείου Αλμυρού 9.10.1924 – 13.7.1928, ΑΒΕ: 46, 48, ΑΕΕ Εκπαιδευτικά 19 Αριθ. βιβλίου 9, ΓΑΚ Μαγνησίας.

- Βιβλίο Πράξεων αρχόμενον από 1ης Σεπτεμβρίου 1942 έως 6/7 – 1951, ΑΒΕ 79, ΑΕΕ Εκπ. 12. Αρχείο 6/ταξίου Γυμνασίου Λαρίσης α/α 2, σ. 163, ΓΑΚ Λάρισας.

- ΓΑΚ Κέρκυρας, Φ. 30, όπου η διδαχθείσα ύλη των Νέων Ελληνικών του ΣΤ΄ α΄ τμήματος του Α΄ Γυμνασίου Αρρένων Κερκύρας, σχολική χρονιά 1951 – 1952.

- Πρωτόκολλο απογραφής αρχειακού υλικού της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρίας, αριθ. 4 (1833 – 20..).

ΕΓΚΥΚΛΙΟΙ - ΕΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ (*επιλογή αντιπροσωπευτική*)

- Αριθ. πρωτ. 48-00/23 Ιουνίου 1867, «Περί του μαθήματος της ποιητικής», υπογράφει ο υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Χ. Χριστόπουλος.

- Εφ. της Βουλής στη Συνεδρίαση Κ΄ 25 Οκτωβρίου 1867, «Ανακοίνωσις νομοσχεδίου περί συστάσεως επιτροπής προς εξέτασιν των διδακτικών βιβλίων».

- Αριθμ. πρωτ. 312/20 Ιανουαρίου του 1873, «Περί συστάσεως Χρηστομαθείας» από το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως.

- Αριθ. πρωτ. 13160/13 Σεπτεμβρίου 1884, «Περί εγκρίσεως διδακτικών βιβλίων», εγκύκλιος.

- Ανωτέρα και Μέση Εκπαίδευσις, ήτοι Συλλογή των διεπόντων την Ανωτέραν και Μέσην Εκπαίδευσιν Νόμων και Διαταγμάτων και Εγκυκλίων του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, Από του 1833 – 1884, Υπό Στεφάνου Μ. Παρίση, Γραμματέως Α΄ Τάξεως εν τω αυτώ Υπουργείω, Εκ του Τυπογραφείου "Ο Παλαμήδης", Εν Αθήναις, 1884.

- Αριθμ. πρωτ. 13013, Εν Αθήναις τη 12 Σεπτεμβρίου 1884, εγκριτική πράξη του Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως.

- Αριθ. πρωτ. 14330/5 Σεπτεμβρίου 1909, υπουργική απόφαση.

- Αριθμ. 23258/17 Σεπτεμβρίου 1918.

- Αριθ. εγκριτ. Αποφάσεως 329/13 Ιανουαρίου 1920, των *Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων* Θεοδοσίου Κ. Σπεράντσα δ.φ, διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων, εγκριθέντα κατά τον τελευταίον διαγωνισμόν του Υπουργείου Παιδείας.

- Αρ. πρωτ. 33418/ 17 Ιουνίου 1930. Εγκριτική πράξη του Υπουργείου για το εγχειρίδιο του Αλ. Γ. Σαρή της πέμπτης τάξης των γυμνασίων και λυκείων διά τέσσερα σχολικά έτη από το 1933-34. (Υπογράφει ο Υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου).

- Αρ. πρωτ. 34942/27 Ιουλίου 1931. Η εγκριτική πράξη που αφορά στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* των Δ. Μπαντούνα και Νώντα Ελάτου, *διά τους μαθητάς των Γυμνασίων και της Β΄τάξεως των ημιγυμνασίων διά μιαν πενταετίαν, αρχομένην από το σχολικό έτος 1931-1932.*

ΛΟΓΟΙ ΕΚΦΩΝΗΘΕΝΤΕΣ ΕΠΙ ΤΗ ΕΝΑΡΞΕΙ ΚΑΙ ΤΗ ΛΗΞΕΙ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ (Επιλογή 1872, 1880, 1881, 1896, 1898)

- *Λόγος Απαγγελθείς εν των εν Κερκύρα Παρθεναγωγείω Βαλάνου υπό του εκεί υποδιδασκάλου Σπυρίδωνος Π. Μαυρογιάννου, τη 9η Ιουλίου έτους 1872, Αρχομένων των εξετάσεων.*

- *Λόγος Εκφωνηθείς εν τω Εκπαιδευτηρίω "Καποδίστριας" υπό του διευθύνοντος Λεωνίδου Βλάχου κατά την έναρξιν των δοκιμασιών του σχολικού έτους 1880-1881.*

- *Λόγος εκφωνηθείς τη 23η Ιουνίου 1896 ημέρα επί των επί προβιβασμώ προφορικών εξετάσεων των μαθητών του Γυμνασίου Αργοστολίου* υπό Γ.Ι. Χοϊδά, Γυμνασιάρχου, Τύποις Λέοντος Ν.Π. Κουρβισιάνου, Εν Κεφαλληνία 1896.

- *Λόγος εκφωνηθείς εν τω ναώ Χρυσοσπηλαιωτίσσης* υπό Σπυρ. Λάμπρου, Καθηγητού Πανεπιστημίου επί τη εορτή της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος Κονίτσης της Ηπείρου την 6η Δεκεμβρίου, Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Νικολαΐδου, Εν Αθήναις 1898.

- *Λόγος Περί Πατριωτισμού εν τη ενάρξει των ετησίων εξετάσεων των μαθητών του εν Χίω Γυμνασίου*, εκφωνηθείς υπό του εν αυτώ καθηγητού των Ελληνικών Γραμμάτων, Α.Σ. Καραβά, χ.χ.

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ

- *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια,* Παύλου Δρανδάκη, τ. ΙΑ΄, Εκδοτικός Οργανισμός ο "Φοίνιξ" Ε.Π.Ε.

- *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Παύλου Δρανδάκη, τ. ΙΓ΄, Εκδοτικός Οργανισμός ο "Φοίνιξ" Ε.Π.Ε.

- *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια,* Παύλου Δρανδάκη, τ. ΚΒ΄, Εκδοτικός Οργανισμός ο "Φοίνιξ" Ε.Π.Ε.